

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

ВИПУСК 34. ТОМ 2
ISSUE 34. VOLUME 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 17 від 30.11.2020 р.)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря]. – Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2020. – Вип. 34. Том 2. – 276 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, психології.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка), член-кореспондент (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гіжесьяк Ян** – доктор габлітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Гриченко Г.З.** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Засць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, заступник декана факультету народних інструментів (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомря І.М.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медведик Ю.С.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький національний університет імені Івана Франка), професор кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагула М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор, проректор з навчальної роботи (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія інформатизації); **Степик Ю.О.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (doc. CSc., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»)

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музеєзнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

Свідомство про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання
www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомря І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2020
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомря І.М., 2020

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 17 from 30.11.2020)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya]. – Drohobych: Publishing House „Helvetica”, 2020. – Issue 34. Volume 2. – 276 p.

The publication is intended for those who is interested in the High School Pedagogics and psychology, philology, art development.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University), Corresponding Member (International Academy of Pedagogical Education); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Andrieiev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Haliv** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor, Head of the (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Deputy Dean of the Faculty of Folk Instruments (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department (Uzhgorod National University); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiiv** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **Y. Medvedik** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko National University of Lviv), Professor of the Department (Drohobych State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department (Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **A. Pecharshkyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of History, Associate Professor, Head of the Chair (Bogdan Khmelnytskyi State Pedagogical University); **I. Stashevskia** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Pedagogical Education); **A. Stashevskiyi** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Informatization); **Y. Stetsyk** – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor, (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University)

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 No 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2020
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2020

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 7.04

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-2-1>**Наталія ДАЦЮК,***orcid.org/0000-0003-2548-3638**аспірант кафедри дизайну і теорії мистецтва**Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника**(Івано-Франківськ, Україна),**асистент кафедри образотворчого мистецтва,**дизайну та методики їх навчання**Тернопільського національного педагогічного університету**імені Володимира Гнатюка**(Тернопіль, Україна) nat.datsyuk@gmail.com***СТАНОВЛЕННЯ САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ НА ПРИКЛАДІ ЦЕРКВИ ВОЗНЕСІННЯ
ГОСПОДНЬОГО В СЕЛІ НАСТАСІВ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ**

У статті розглянуто процес становлення та розвитку сакрального монументального живопису в контексті творення українського національного стилю на теренах Східної Галичини у період між 1900–1940 роками; проаналізовано творчість авторів сакрального мистецтва в середовищі храмів сучасної Тернопільської області на прикладі церкви Вознесіння Господнього в селі Настасів.

Встановлено, що кінець ХІХ століття у Східній Галичині був складним для мистецького життя. Політична ситуація, яка склалася напередодні та під час Першої світової війни, спонукала українську інтелігенцію до роздумів про важливість національних традицій і потребу віри. Важливим було виявлення проблем становлення та формування національного українського мистецького стилю в іконописі періоду 1900–1940-х років. Загалом мистецьке життя на теренах Тернопільщини кінця ХІХ – початку ХХ століття – малодосліджене явище.

Церква на території Західної України завжди була місцем загального збору громади, тому великого значення надавали оздобленню храму. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття в архітектурі панував стиль модерн, який сформувався в Європі у 1880-ті роки. З урахуванням того, що тогочасна Галичина входила до складу Австро-Угорщини, саме австрійська сецесія була найближчою для досліджуваного регіону і стала основою для творення українського національного стилю.

Іконографія українських монументальних стінописів на прикладі церкви в селі Настасів початку ХХ століття тяжіє до відродження національної традиції. Такі митці як Дам'ян Горняткевич, Андрій Наконечний, Михайло Зорій, Андрій Лепкий і Северин Борачок ставили за мету поєднання індивідуального стилю із традиційною структурою та змістовим наповненням поліхромії, пробудження національної самоідентифікації серед населення та підвищення рівня його культури. Кожен зі згаданих митців намагався вирішити поставлені часом завдання по-своєму, але обирав шлях вислову з огляду на власне бачення сучасності, дотримуючись традиції.

Ключові слова: сакральне мистецтво, ікона, стінопис, національні традиції.

Nataliia DATSIUK,*orcid.org/0000-0003-2548-3638**Graduate Student at the Department of Design and Art Theory**Vasyl Stefanyk Precarpathian National University**(Ivano-Frankivsk, Ukraine),**Assistant at the Department of Fine Arts, Design and Methods of Their Training**Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University**(Ternopil, Ukraine) nat.datsyuk@gmail.com***ESTABLISHMENT OF THE SACRED ART OF EASTERN GALICIA IN THE END OF
XIX – EARLY XX CENTURY ON THE EXAMPLE OF THE CHURCH VOZNESINNYA
KHRYSTOVOGO IN THE VILLAGE NASTASIV IN TERNOPIL REGION**

The article considers the process of formation and development of sacred monumental painting in the context of the creation of the Ukrainian national style in Eastern Galicia in the period between 1900–1940. The work of authors of the sacred art of churches in the Ternopil region is analyzed on the example of the Church of the Ascension in the village Nastasiv.

It is established that the end of the XIX century in Eastern Galicia was hard for an artistic life. The political situation on the eve of and during the First World War prompted the Ukrainian intelligentsia to reflect on the importance of national traditions and the need for faith. It is important to identify the problems of formation and formation of the national Ukrainian artistic style in icon painting of the period 1900–1940. At the same time, artistic life in the Ternopil region of the late XIX – early XX century – a little-studied phenomenon.

The church on the territory of Western Ukraine has always been a place of general gathering of the community, accordingly, great importance was attached to the decoration of the church. At the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries, the Art Nouveau style prevailed in architecture, which was formed in Europe in the 1880s. Given the fact that Galicia at that time was part of Austria-Hungary, it was the Austrian secession that was closest to the region under study and became the basis for the creation of the Ukrainian national style.

The iconography of Ukrainian monumental frescoes on the example of the church in the village of Nastasiv in the early twentieth century tends to revive the national tradition. Artists such as Damyan Horniatkevych, Andriy Nakonechny, Mykhailo Zoriy, Andriy Lepky, and Severyn Borachok aimed to combine individual style with traditional structure and content of polychromy, awakening national self-identification among the population and raising the level of its culture. Each of the mentioned artists tried to solve the tasks set in the time in his way. But they chose the path of expression, based on their vision of modernity while adhering to tradition.

Key words: sacred art, icon, murals, national traditions.

Постановка проблеми. Визначальною політичною ознакою галицьких земель кінця XIX століття стало бажання самовизначення на національному ґрунті, що мало безпосереднє відношення до ідей, які втілювалися у творчих роботах українських художників. Популяризація малярства Галичини кінця XIX століття пов'язувалася із християнськими храмами. Саме Українська Греко-Католицька Церква на чолі з митрополитом Андреєм Шептицьким стала рушійною силою національного духу, сформувала ідею самоусвідомлення себе як вільної та самостійної нації.

Аналіз досліджень. Незаповненою залишається сторінка історії західноукраїнського сакрального мистецтва кінця XIX століття, усіх складників процесу історичного та культурного розвитку, який відбувався на цих землях. Значна кількість наукових публікацій з'явилася наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років. Варто назвати сучасних українських дослідників, які писали про митців XIX – XX століття: Ю. Бірюльов (Мистецтво львівської сецесії), Д. Степовик (Історія української ікони X – XX століть), В. Щербаківський і Д. Щербаківський (Українське мистецтво: у двох томах з додатками), І. Гах (Західноукраїнський вітраж XX ст. Минуле, сучасне, майбутнє).

Мета статті – висвітлити процес становлення та розвитку сакрального монументального живопису в умовах творення українського національного стилю на теренах Східної Галичини у період між 1900–1940, проаналізувати творчість авторів сакрального мистецтва в середовищі храмів сучасної Тернопільської області на прикладі оздоблення церкви Вознесіння Господнього в селі Настасів.

Виклад основного матеріалу. Церква на території Західної України завжди була місцем загального збору громади, тому велике значення мало оздоблення храму. Вкінці XIX – на початку

XX століття в архітектурі панував стиль модерн, який сформувався в Європі у 1880-ті роки. З урахуванням того, що тогочасна Галичина входила до складу Австро-Угорщини, саме австрійська сецесія була найближчою для досліджуваного регіону і стала основою для творення українського національного стилю. Цей стиль проіснував у монументальному мистецтві Галичини до початку Другої світової війни. Національно свідомою громадськістю кінця XIX – першої половини XX століть ставила собі за мету створення українського національного стилю (Якимова, 2014: 105).

У західноукраїнській сакральній архітектурі вперше була здійснена спроба львівським архітектором Василем Нагірним (1848-1921 роки) на професійному рівні створити оригінальну форму української церкви. Прагнучи творити новий напрям, архітектор намагався поєднати різні стилі, беручи за основу візантійський. Стиль Василя Нагірного називають новітньою галицькою школою сакрального будівництва. Найціннішими є сільські церкви, які становлять більшість серед його творінь.

Однією з найкращих церков авторства Василя Нагірного вважається кам'яний храм у селі Настасів, що на Тернопільщині. УГКЦ Вознесіння Господнього спроектована в 1898 році у неовізантійському стилі, вона однобанна, хрестово-купольна у плані. Церква була освячена у 1902 році митрополитом Андреєм Шептицьким. Храм сприймається як цілісний синтетичний образ, в якому конструктивна деталь, живопис та інші елементи, зокрема інтер'єру, творять єдине ціле.

У перші десятиліття минулого століття завоював позиції мистецький напрям «неовізантизм», започаткований Юліаном Панькевичем. Він засновувався на національній основі, а невідмінним атрибутом був народний колорит та

орнаментика. Для цього, дбаючи про збереження традицій обряду, повернення до давньої структури сакрального стінопису, у 1932-1933-их роках були запрошені художники Краківської школи мистецтва Дам'ян Горняткевич, Андрій Наконечний, Михайло Зорій та Андрій Лепкий, які виконали поліхромію вітваря. До оздоблення сакрального інтер'єру у 1937-1938 роках також долучився Северин Борачок.

У храмі села Настасів в апсиді святилища зберігся унікальний розпис художника-неовізантиста Андрія Наконечного, який народився 31 травня 1905 року на Тернопільщині в селі Урмань у заможній багатодітній сім'ї Михайла та Пелагії Наконечних. В 11 років Андрій став сиротою. Після закінчення початкової школи він продовжив навчання у приватній столярній майстерні Миколи Когута. Щоб прищепити своїм учням любов до мистецтва, майстер возив їх у музеї та на виставки до Львова.

У 1928 році майбутнього митця призвали на військову службу, де він служив на залізниці у Краківі як писар і оформлювач. Там молодий юнак тяжко захворів і його було відкликано від строкової військової служби. З дозволу старшин Андрій Наконечний залишився жити в казармі та одержав можливість брати уроки малювання у приватній школі професора Гофмана, а у 1929–1933 роках продовжив навчання у школі Альфреда Терлецького при Краківській Академії Красних Мистецтв. Любов до традиційного візантійського іконопису молодому митцеві прищепив професор Краківської Академії Кароль Гомоляш. Релігійний живопис став головним у його малярстві. За створення власного стилю його почали називати «українським Леонардо» (Музичук, 2011).

У творчості Андрія Наконечного значну роль відіграв Митрополит Андрей Шептицький, який замовляв у на той час маловідомого художника роботи, що дало змогу таланту майбутнього українського митця-неовізантиста розкритися. У 1938–1939 роках Андрій Наконечний на замовлення Митрополита Шептицького почав копіювати фрески з каплиці Чесного Хреста в резиденції польських королів у Вавелі. Копії фресок використовувалися Митрополитом Шептицьким як зразки візантійського ортодоксального малярства в іконописній школі, яка діяла при монастирі Студитів у Львові. Після приходу радянської влади в західні області України копії фресок, як і багато інших сакральних творів митця, зникли безвісти (Музичук, 2011).

Ескізи Андрія Наконечного для Настасівського храму нині зберігаються в Тернопільському обласному краєзнавчому музеї. Художник разом із Дам'яном Горняткевичем, Михайлом Зорієм та

Андрієм Лепким почав настінні розписи церкви з вітварної частини, де в апсиді святилища зобразив композицію Вознесіння Господнього.

Монументальний живопис Вознесіння (рис. 1) поділений на дві частини: земну, на якій бачимо 11 апостолів і посередині Богородицю у побожній молитві з двома ангелами, які вказівними пальцями вказують на Ісуса Христа; та небесну, на якій зображено Христа в Славі, довкола якого чотири серафими і ангел біля підніжжя хмари, на якій він сидить. Ісус одягнений у золото-багрянцю одіж, на ньому вже не синя туніка (символ прийнятої людської природи), а золотиста тканина, яка додає слави і акцентує увагу на преображенні; він ніби прокладає міст між світом людей, який втілюють апостоли внизу, на землі, і світом Бога, де Він нас очікує та благословляє правою рукою. Варто зазначити, що Київська іконописна традиція канонічно зображала Спасителя, який благословляв обома руками тих, хто залишилися «внизу», або тримав згорнутий сувій у лівій руці. У зображенні композиції з села Настасів Ісус у лівій руці підтримує знизу та притискає до грудей символ влади – кулю.

Навколо голови Спасителя – хрещатий німб, який нагадує про смерть Спасителя на хресті. Починаючи з XI століття, у трьох видимих сторонах хреста німба пишуться букви грецького алфавіту ω (омега) – зліва «от», $\omicron$ (омікрон) – вгорі «он», N (ню) – справа «наш», що означає «Суцїй» і підкреслює Божество Ісуса Христа. У композиції настінного розпису церкви в селі Настасів букви закомпоновані по центру арки в медальйон, обрамлений рослинним орнаментом, і розміщені над головою Ісуса Христа. В орнаменті переважають жовто-сині кольори, що свідчить про використання кольорової гами, притаманної українській національній колористиці, стилізована метрична квіткова композиція складена у вигляді горизонтального серця, що надає урочистого завершеного обрамлення настінному розпису.

У розписі куполу церкви Вознесіння Господнього (рис. 2), ймовірно, брав участь Андрій Наконечний. У ньому зображена композиція коронування Діви Марії, яка є однією з найбільш поширених тем іконопису в Галичині. Коронування Діви Марії, Цариці Небесної, самим Богом згідно з доктриною Римо-Католицької Церкви є одним з епізодів, який входить до циклу Вознесіння Богородиці (Руско, 2015; 150). Центральною постаттю монументального розпису є Богородиця, яка сидить у хмарах між Отцем і Сином, які разом увінчують її короною. Марія увінчується Святою Трійцею. У ногах Богородиці три ангели:

два з правого боку, один – зліва. Ангели з боків означають присутність небесних легіонів. Кольорова гама – небесно-золота.

У вівтарній частині, святилищі церкви села Настасів на пілястрах по обидва боки ризниці і дияконника зображені Святі Великомученики Петро і Павло. У цей період в розписах храму брали участь майстри Михайло Зорій та Андрій Лепкий. Ймовірно, вони і є авторами цих розписів. Така поліхромія відрізняється від розпису Вознесіння Господнього. Апостол Павло зображений із схрещеними на грудях руками, які тримають оголений меч, яким його стратили, і книгу, що вказує на нього як автора послань. У Великомученика темне волосся і довга борода. Привертає увагу скорботний погляд, пильно спрямований на глядача. Одягнений апостол Павло у вишневий гіматій поверх синього хітона, взутий у сандалії. Неприродньо великий розмір надає його постаті стійкості та твердості.

Апостол Петро (рис. 3) зображений із характерними атрибутами апостолів – книгою в руці, яка є символом християнського вчення, та ключами – символом відпущення гріхів і правом відкривати двері в Царство Небесне, даним Господом своїм учням. Проповідник зображений чоловіком похилого віку, міцної статури з коротким сивим хвилястим волоссям, короткою бородою і грубуватими рисами обличчя. Одяг Апостола – охриста гіматія поверх синього хітона, взутий у сандалії.

На колонах у центральній наві зображені Українські святі: Ольга, Володимир, Андрій Первозваний і Григорій. Ці постаті змальовані уже в іншій стилістиці і пропорціях, ніж апостоли Петро та Павло, кольори розписів більш приглушені. Якщо святилище було розписане на початку 1930-х років, то поліхромію храму, ймовірно, було виконано у 1937–1938 роках. Згідно архівних даних, які зберігаються в храмі УГКЦ Вознесіння Господнього, її виконано художником Северином Борачком.

Народився майстер у селі Сороцьке Тербовлянського району Тернопільської області 22 червня 1898 року. Художню освіту митець здобув у Краківській Академії Красних Мистецтв протягом 1921-1924 років у відділі рисунків В. Яроцького. Мистецькі студії художник продовжував до 1937 року в Парижі, а у 1947 році виїхав до Мюнхена. Після виставки своїх творів у 1956 році у Нью-Йорку Северин Бурачок залишився на постійне проживання у США. Помер 8 липня 1975 року в місті Річмонд штат Вірджинія, США (Головчанська, 2004: 63).

У радянські часи церква в селі Настасів діяла як православна. Уряд СРСР прагнув знищити так звані «національні церкви», особливих гонінь зазнала Українська Греко-Католицька Церква. Багато настінних розписів, які не вписувалися в ідеологію Російської Православної Церкви, перемальовувалися або знищувалися. Якщо придивитися пильніше до зображення святого Григорія,

Рис. 1. Монументальний розпис в апсиді святилища у с. Настасів «Вознесіння Господнє»

Рис. 2. Фрагмент розпису куполу у с. Настасів

Рис. 3. Апостол Петро, церква с. Настасів

Рис. 4. Святий священномученик Йосафат Концевич, церква с. Настасів

Рис. 5. Монументальний розпис «Різдво Христове», церква в с. Настасів

Рис. 6. Фрагмент іконостасу церкви в с. Настасів

то побачимо, що на плечі святого проглядається темна пляма на фіолетовій гіматії у вигляді металевої частини сокири. Про що говорить цей факт?

У 2018 році Тернопільсько-Зборівська архієпархія УГКЦ на чолі з доктором богослов'я отцем Віталієм Козаком випустила церковний календар із фотозйомкою у храмі в селі Настасів. Отець Віталій з достовірністю припустив, що зображення Святого Григорія мало ймовірно, адже на колонах представлені українські святі. За концепцією доктора богослов'я, це була постать святого священномученика Йосафата Концевича (рис. 4), який зображався з сокирою, оскільки мав відрубати голову. Тому можна припустити, що священники МПЦ, які не визнавали священномученика Йосафата святим, і замалювали надпис і сокиру.

У храмі села Настасів цікавим є монументальний розпис Різдва Христового (рис. 5) у центральній наві, виконаний Северином Борачком у невізантійському стилі, для якого характерне використання в іконописі національних мотивів. Художник використав рівновагу кольорових мас, елементи української вишивки та одягу, геометричні орнаменти. У центрі композиції Різдва Христового зображено новонародженого Ісуса з Пресвятою Богородицею, яка підтримує його лівою рукою, а праву руку вона приклала до серця, уся її увага прикута до Христа.

Діва Марія та Ісус знаходяться в оточенні Йосифа, який праву руку тримає на плечі Богородиці, а у лівій тримає дерев'яний посох, погляд його збентежений, спрямований вдалечінь; з правого боку від Марії бачимо двох жінок: старшу, яка дивиться на новонародженого у білих одягах, та молоду в українському вбранні, яка опустила перед Христом на коліно, її голова повернута до вірян, а вказівним пальцем лівої руки вона вказує на дитяtko. Позаду жінок постать пастуха, зображеного повернутим спиною до глядача, погляд його спрямований удалечінь, немов оглядається за кимось. Він зображений із ягням на руках, яке є символом Агнця Божого – Ісуса Христа. У правому кутку композиції на передньому плані перед яслами зображено сніп пшениці, на задньому плані видніється віл під дерев'яним навісом і солом'яною стріхою. Над усією композицією сяє зірка, довгий промінь якої показує на сцену народження немовляти. За допомогою іконопису автор впроваджує сюжет Різдва до буденної людської реальності.

Аналізуючи колорит розписів Різдва Христового, зауважимо, що небо і гірський пейзаж на задньому плані та центральна композиція виконані у жовто-синій гамі з відтінками зеленого та охристо-коричневого, тільки спідниця дівчини

в українському вбранні активно виділяється, що є композиційним акцентом автора для концентрації уваги глядача на зображенні сюжету. Перебуваючи в Парижі у 1930-х роках, Северин Борачок працював в імпресіоністичній манері. Сніп пшениці на передньому плані композиції з розмитою, нечіткою формою і маленькими мазками пензля вказує на елементи імпресіонізму у цьому монументальному розписі. Вся композиція Різдва Христового виглядає динамічно та цілісно.

У кутах примикання підпружних арок бані зображені євангелісти у круглих медальйонах і їх геральдичні символи у чотирипелюсткових розетках: Матвій та ангел, який представив людську природу Спасителя; Марко та летючий лев, адже він на початку Євангелія описує пустелю та Іоанна Хрестителя; Лука – автор третього Євангелія, який не був свідком подій, які описував, а володів талантом історика, тому образ Ісуса Христа в євангеліста відрізняється від Євангелія Матвія та Іоанна. Його зображено із символом вола. Як земна тварина повсякденно несе свої страждання, такий тягар мук переніс і Спаситель заради спасіння людства, оскільки віл у стародавньому світі був символом мучеництва. Апостол Іоанн вважається автором четвертого канонічного Євангелія, його геральдичний знак – орел, який символізує піднесення його віри.

Особливістю оздоблення церкви Вознесіння Господнього в селі Настасів є збережені круглі вітражі Дам'яна Горняткевича, який у 1932 році брав участь у розписах храму разом із колегами Андрієм Наконечним, Андрієм Лепким і Михайлом Зорієм. Дам'ян Горняткевич народився 13 листопада 1892 року в м. Ліську Сяноцького повіту. До кінця жовтня 1918 року він був солдатом австро-угорської армії і одночасно студентом Краківської академії мистецтв. У 1924-1925 роках навчався у Дрезденській та Мюнхенській академіях мистецтв, пізніше працював у Львові. У 1930-х роках займався вивченням фресок у церквах Кракова, Любліна, Віслиці, Сандомира (Гах, 2017: 47).

Використання вітражів в оздобленні інтер'єрів українських церков – це запозичення із католицьких храмів, яке стало можливим завдяки специфіці української християнської церкви в Галичині. Дам'ян Горняткевич належить до тієї нечисленної когорти українських художників першої половини ХХ століття, які займалися проектуванням вітражів. Масове захоплення кольоровими вікнами наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття, яке відбувалося у країнах Європи, призвело до повернення та творчого переосмислення цього виду монументального мистецтва (Гах, 2017: 47). Вікна

доповнювали загальну образно-художню структуру внутрішнього оздоблення храму, але мали й дещо інше призначення – максимально заповнювати інтер'єр церкви денним світлом.

Дам'ян Горняткевич цікавився монументальним мистецтвом і не міг оминати увагою вітраж. Ще будучи студентом, він брав активну участь у реставраційних роботах, які проводилися в Маріяцькому костелі. Реставраційно-пізнавальна праця допомогла йому ознайомитися із класичними вітражами Маріяцького храму зламу ХІХ – ХХ століть, які були створені відомими польськими художниками, викладачами Краківської академії Яном Матейком, Станіславом Виспянським і Юзефом Мехоффером. На прикладі цієї архітектурної споруди Горняткевич мав можливість ознайомитися із середньовічним і сучасним вітражами, спроектованими викладачами мистецького закладу (Гах, 2017: 48).

В інтер'єрі церкви Вознесіння Господнього було спроектовано чотири вікна круглої форми. На думку Ірини Гах, вітражі, якими заповнені вікна Настасівської церкви, були творчою ініціативою Дам'яна Горняткевича. Три яскраві «палаючі» хрести, які знаходяться у вікнах центральної частини храму, є виразною світловою домінантою інтер'єру і влучно доповнюють стінопис церкви. Трилісне закінчення ремен христів зумовлено теологічним трактуванням символів Христа і Трійці. Художником було впроваджене потрійне листя конюшини, яке завершує рамена хреста і за церковними канонами також використовується для позначення Воскресіння Христового (Гах, 2017: 48).

Іконостас церкви Вознесіння Господнього (рис. 6) та бічні престоли – дерев'яні з різьбою, іконостас п'ятирядний: перший – зображення Старозавітних сцен, другий – чотири намісні ікони: Ісус Христос із Євангелієм у руках, Богородиця з малим Ісусом, святий Іван Хреститель

і святий Миколай. На бічних дверях – архангел Гавриїл та архангел Михаїл, центральні царські врата – різьблені, в основі орнаменту – закручені пагони, стилізоване листя, дрібні грона винограду. Третій ряд іконостасу займають ікони Святкового чину із демонстрацією 12 найголовніших свят, над царськими вратами розміщена ікона Таємної вечері. Четвертий ряд – Апостольський, у центрі ряду – Христос Пантократор. П'ятий ряд – Пророцький чин, в якому представлені пророки. Вся композиція увінчана скульптурою розп'яття Ісуса Христа.

Ікони Ісуса Христа та Богородиці з намісного ряду відрізняються за стилістикою написання від усіх ікон в іконостасі. За словами настоятеля церкви отця Романа Габриєля, у 2017 році хмельницькі реставратори проводили хімічну обробку деревини іконостасу від жука-короїда і зробили припущення, що намісні ікони Ісуса та Богородиці виконані художником Модестом Сосенком на запрошення Андрея Шептицького. З невідомих причин він не зміг завершити розпочату роботу, тому інші майстри завершили оформлення іконостасу. Це припущення нічим не підтверджене і потребує дослідження.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можна констатувати, що іконографія українських монументальних стінописів Східної Галичини кінця ХІХ – початку ХХ століття тягнє до відродження національної традиції, на що впливає спрямованість українського мистецтва першої половини ХХ століття. Кожен із згаданих митців ставив собі за мету поєднання індивідуального стилю з традиційною структурою та змістовим наповненням поліхромії, пробудження національної самоідентифікації серед населення та підвищення рівня його культури. Можна стверджувати, що сакральне монументальне мистецтво Східної Галичини першої половини ХХ століття посприяло творенню українського національного стилю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бірюльов Ю. О. Мистецтво львівської сецесії. Львів : Центр Європи, 2005. 184 с., 385 іл.
2. Гах І. Західноукраїнський вітраж ХХ ст. Минувле, сучасне, майбутнє. «Манускрипт-Львів», 2017. 66 с.
3. Головчанська О. Повернуті імена. Маловідомий Северин Борачок. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Мистецтвознавство*. Випуск VII. Івано-Франківськ : «Плай». 2004. С. 63–70.
4. Музичук Н. Андрій Наконечний – художник-патріот. [Електронний ресурс]. http://hromada.hu/2011/nom_116/ukrznnavstvo/nakonecsnyj.html.
5. Руско Н. Особливості галицького іконопису кінця ХІХ – початку ХХ століть. Філософсько-релігійнознавчий контекст. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Острог, 2015. 197 с.
6. Степовик Д. Історія української ікони Х – ХХ століть. 3-тє вид., стереотип. К. : Либідь, 2008. 440 с.; іл.
7. Щербаківський В. М., Щербаківський Д. М. Українське мистецтво: у двох томах з додатками; упоряд. О. О. Савчук. Харків : Видавець Савчук О. О., 2015. 472 с.
8. Якімова О. Процес творення українського стилю на території східної Галичини у першій половині ХХ ст.: ключові персоналії. *Вісник ХДАДМ*. 2014. № 2. С. 104–108.

REFERENCES

1. Biruliov Yu. Mystetstvo lvivskoi setsesii. [The art of Lviv secession]. Lviv : Tsentr Europy, 2005. P. 184, Ill. 385 (in Ukrainian).
2. Hakh I. Zakhidnoukrainskyi Vitrazh XX st. mynule, suchasne, maibutnie. [Western Ukrainian stained glass of the twentieth century. Past, present, future]. Manuskrypt-Lviv. 2017. P. 66 (in Ukrainian).
3. Holovchanska O. Povernuti imena. Malovidomyi Severin Borachok. [Returned names. Little-known Severin Borachok Visnyk]. Prykarpatskoho universytetu. Seria: Mystetstvoznavstvo. Ivano-Frankivsk : "Plai". 2004. P. 63–70 (in Ukrainian).
4. Muzychuk N. Andriy Nakonechnyi – khudozhnyk-patriot. [Andriy Nakonechny is a patriotic artist]. Electronic resource. http://hromada.hu/2011/nom_116/ukrznnavstvo/nakonecsnyj.html (in Ukrainian).
5. Rusko N. Osoblyvosti halytskoho ikonopysu kintsia XIX – pochatku XX stolit. [Filisofsko-religieznavchyi kontekst. Features of Galician iconography of the late XIX – early XX centuries. Philosophical and religious context]. Dysertatsia na zdobuttia naukuvuhu stupenia kandudata filosofsykh nauk. Ostroh, 2015. P. 197 (in Ukrainian).
6. Stepovuk D. Istorია ukrainskoi ikony. [History of the Ukrainian icon of the X – XX centuries]. 3 vud. Stereotyp. K. : Lybid. 2008. P. 440 (in Ukrainian).
7. Shcherbakivskiy V. M., Shcherbakivskiy D. M. Ukrainske mystetstvo: v dvoh tomah z dodatkamy. [Ukrainian Art: in two volumes with appendices]. Kharkiv : Publisher Savchuk O. O. 2015, P. 472 (in Ukrainian).
8. Yakymova O. Protses tvorennia ukrainskoho stylu na terytorii skhidnoi Halychyny u pershii polovyni. Kliuchovi personalii. [The process of creating the Ukrainian style in the territory of eastern Galicia in the first half of the twentieth century. Key personalities]. Visnyk HDADM. 2014. P. 104–108 (in Ukrainian).

УДК 78(477.52)"18"

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-2-2>**Інна ДОВЖИНЕЦЬ,**

orcid.org/0000-0002-9663-2576

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри музично-інструментального виконавства

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

(Суми, Україна) inna.dov@gmail.com

МУЗИЧНИЙ ПОБУТ СУМЧАН НАПРИКІНЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У дослідженні найперше здійснено аналіз музичного середовища міста Суми наприкінці ХІХ століття, визначено соціокультурні умови його формування. Зокрема, наголошено на визначальній ролі підприємців, цукрових магнатів Харитоненків (батько і син), які доклали чимало зусиль до культурної розбудови повітового центру. Іншим важливим чинником визначено налагодження залізничного сполучення, що сприяло розвитку концертної практики в місті. Окрема увага зосереджена на діяльності театрів, яка, за спогадами сучасників, була не надто вдалою, проте містяни полюбили цей вид мистецтва й активно відвідували театральні вистави.

Серед відомих музикантів, які відвідували Суми наприкінці ХІХ століття, у статті згадується композитор П. Чайковський, який гостював у садибі місцевого поміщика Миколи Кондратьєва (1871–1879) в селищі Низи, що поблизу Сум. Майже дев'ять років поспіль музикант відвідував це місце, надихався красою української природи і створював неперевершені музичні шедеври: увертюру до драми О. Островського «Гроза», Другу і Третю симфонії, працював над оперою «Коваль Вакула». У статті охарактеризовано творчу атмосферу, яка панувала в родині Кондратьєвих. Наголошено, що таке середовище виявилось комфортним для композиторської творчості майстра.

Розглянуто також музичний побут поміщиків Лінтварьових, у яких не раз гостював А. Чехов. Спогади про домашні концерти цієї родини залишилися у численному листуванні письменника. Вказано прізвища видатних митців того часу, які відвідували ці музичні вечори, серед яких – поет Олексій Плециєв, журналіст і видавець Олексій Суворін, артист Олександринського театру Павло Свободін, письменник Казимир Баранцевич, письменник Іван Щеглов (Леонтьєв), професор-хімік Володимир Тимофєєв, а також музиканти: віолончеліст Маріан Семашко, диригент і піаніст Петро Шостаковський, флейтист Олександр Іваненко та інші.

У підсумку визначено, що практика сумських домашніх концертів відображала загальні тенденції тогочасного дворянського побуту. Значною мірою це формувало й музичне середовище повітового міста.

Ключові слова: Суми, музичне середовище, музичний побут, концерт, творчість.

Inna DOVZHYNETS,

orcid.org/0000-0002-9663-2576

Candidate of Art History,

Associate Professor at the Department of Choreography
and Music-Instrumental Performance

Sumy A. S. Makarenko State Pedagogical University

(Sumy, Ukraine) inna.dov@gmail.com

MUSIC LIFE OF SUMY RESIDENTS AT THE END OF THE XIX-TH CENTURY

For the first time an analysis of Sumy town musical environment at the end of the XIX century is made, social cultural conditions of its formation are determined. In particular, the crucial role of the entrepreneurs, sugar business barons the Kharitonenko (a father and his son) who applied every effort in order to develop the culture of a county centre is emphasized. It is determined that another important factor is railway communication which favoured concert activity in the town. Special attention is paid to theatres activity, which, according to contemporaries' recollection, was not quite successful, however, the townspeople liked this kind of art and visiting theatre performances was very popular.

Among famous musicians who visited Sumy at the end of the XIX-th century, as it is mentioned in the article, was P. Tchaikovsky, who stayed at local landowner Mykola Kondratiev's (1871–1879) estate in the Nyzy village, not far from Sumy. The musician had been visiting this place for almost nine years in succession, he was inspired by the beauty of Ukrainian nature and created unsurpassed musical masterpieces: overture to O. Ostrovsky's drama "The Storm", The Second and The Third Symphony, had been working at the opera "Vakula the Smith". In the article creative atmosphere of the Kondratiev's family is characterized. It is emphasized that such environment turned out to be comfortable for master's composing activity.

Music life of the landowners the Lintvarovs, where A. Chekhov stayed many times is also under consideration. Reminiscences about home concerts of this family can be found in the writer's numerous correspondence. Surnames of

famous masters of that time who visited such musical evenings are given. Among such personalities are a poet Oleksiy Pleshcheyev, a journalist and publisher Oleksiy Suvorin, an actor of the Oleksandrynskiy theatre Pavlo Svobodin, a writer Kazymyr Barantsevych, a writer Ivan Shcheglov (Leontiev), a chemist-professor Volodymyr Tymofeyev as well as musicians: a cellist Marian Semashko, a conductor and pianist Petro Shostakovsky, a flutist Oleksandr Ivanenko and others.

In conclusion it is noted that practice of Sumy home concerts was a result of general trends of the nobility life of that time. To a large extent it also formed musical environment of a county town.

Key words: *Sumy, musical environment, music life, concert, creative activity.*

Постановка проблеми. За віковими стандартами, Суми – місто досить молоде, йому ледь більше ніж три з половиною століття (1652), протягом яких невелике козацьке поселення перетворилося на розвинений промисловий центр Північної Слобожанщини. Дорадянський період, всебічно досліджений науковцями, охоплює різні етапи становлення: розквіт у середині ХVІІ століття, коли Суми були центром слобідського козацтва (1658–1765), певна стагнація наприкінці ХVІІІ, бурхливе економічне і культурне відродження у другій половині ХІХ. І хоча загальні обриси історичного буття Сум відомі, певні важливі події не залишили по собі жодного сліду. Наголошуючи на цьому, журналіст В. Івченко досить влучно охарактеризував менталітет сумчан, для яких «<...> зникає майже все, і кожне покоління живе, як перше, не дуже пам'ятаючи про тих, хто жив тут раніше» (Івченко, 2015: 1). «Білих плям» особливо сповнений музичний літопис, хроніки якого, майже не збереглися в архівних документах.

Аналіз досліджень. Музична історія Сумщини неодноразово привертала увагу дослідників. Найбільш ґрунтовне вивчення вона отримала в дисертації музиканта-краєзнавця Георгія Локощенка (Локощенко, 1991), в якій Сумщину репрезентовано як регіон з певними культурними осередками (Глухів, Лебедин, Охтирка, Ромни, Суми) і ustalеними традиціями (церковний спів, кобзарське мистецтво). У цій, написаній наприкінці ХХ століття праці, значною мірою висвітлено досягнення музичного життя радянського періоду, зокрема становлення самодіяльних колективів, творчість видатних співаків, вихідців із Сумщини – Б. Гмирі, П. Білинника, А. Мокренка та ін.

Дослідженням музичної культури Сумщини також займалися заслужені діячі мистецтв України Валентина і Людмила Макарови. Коло їх зацікавленості – видатні митці, які у ХІХ столітті періодично відвідували наш край, відпочивали й працювали тут, надихаючись красою української природи, зокрема композитори П. Чайковський і С. Рахманінов. Автори збрали й упорядкували значний документальний матеріал: науково-популярні видання та літературно-художній альбом

містять хронологію перебування музикантів на Сумщині, зразки епістолярної спадщини, рідкісні фотоматеріали (Макарова, Макарова, 2003, 2013; Макарова, Макарова, Шейко, 2014). Краєзнавчі інтереси сестер Макарових певною мірою перетинаються з тематикою пошукової діяльності журналіста Абрама Народицького, який понад сорок років збирав в архівах Москви, Києва, Харкова, Клима інформацію про зв'язки П. Чайковського з Сумщиною. Результатом цієї подвигницької праці стала брошура «Сторінка життя великого композитора (П. І. Чайковський на Сумщині)» (Народицький, 1973).

Мета статті – виявити особливості сумського музичного середовища наприкінці ХІХ століття; визначити чинники, що впливали на його формування.

Виклад основного матеріалу. Віднайдені окремі матеріали надають лише уривчасті відомості про культурне життя міста Суми в ХІХ столітті. Вони стосуються переважно театрального дозвілля городян. Зокрема відомо, що на рубежі 1800-х років значної популярності серед населення набули вистави балаганного театру, у якому ставили народні драми, гумористичні й сатиричні сценки з народного життя. 1806 року в центрі Сум було навіть споруджено приміщення для таких дійств і для виступів заїжджих труп (Історія міст і сіл, 1973: 94).

У середині ХІХ століття (1865) сумчани мали вже свій любительський театр, який розміщувався у спеціально збудованому дерев'яному, добре обладнаному будинку в центрі міста. Його засновник і власник – ентузіаст театральної справи, місцевий купець Михайло Бабич, організував драматичний гурток, брав участь у постановках, писав п'єси для аматорських вистав. У репертуарі провінційного театру були твори російських і українських письменників – О. Сухова-Кобиліна, О. Островського, М. Гоголя, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка. Хоча художній рівень вистав був не досить високий, містяни залюбки відвідували театр, діяльність якого тривала протягом десяти років.

Згадки про театральне життя повітового міста наприкінці 1880-х років залишив А. Чехов, який

у цей час гостював у садибі поміщиків Линтварьових на Луці, поблизу Сум¹. У своїх нотатках він пише про популярний на той час літній театр, розташований в саду «Швейцарія» на лівому березі Псла. Це було одне з улюблених місць відпочинку сумчан. Дерев'яна будівля вміщувала майже 700–800 глядачів, проте театр не мав стаціонарної трупи, тут переважно гастролювали приїжджі артисти, які залучали й місцевих акторів. Як зазначає дослідник історії Сум Д. Кудінов, «<...> з костюмами і декораціями було складно, бо майже кожні два дні ставили нові п'єси. Спектаклі рясніли імпрровізаціями» (Кудінов, 2014: 11). Свої враження про відвідання театру А. Чехов висловив у листі до друга і колеги Олексія Суворіна: «Був я в Сумах в театрі і дивився «Другу молодість»². Актори були у таких штаних і грали в таких вітальнях, що замість «Другої молодості» вийшла «Лакейська». В останньому акті за сценою били в барабан. Мають ставити «Тетяну Репіну» й «Іванова»³. Сходжу. Уявляю, яким буде Адашев»⁴» (Чехов, 1889: 204). Тему театрального життя Сум письменник продовжив у листуванні з братом Іваном Павловичем і драматургом Іваном Леонтєвим (Щегловим). Зокрема, у листі до Леонтєва він писав про широкий репертуар повітового театру, який включав «16 новітніх п'єс, не кажучи вже про старі», і про схильність трупи до «одноактних, але довгих творів» (Чехов, 1889: 206). Загалом, оцінюючи рівень місцевого театру, А. Чехов вважав його «поганим», гру акторів як «чоботарів, які добрі й корисні люди, але якщо лізуть <...> на сцену, то справи кепські» (Чехов, 1889: 206), а місцеву публіку – як нудну (Чехов, 1889: 199).

Про діяльність театру «Швейцарія» ідеться і в оповіданні іншого представника російської літератури – Олександра Купріна (Куприн, 1971), який певний час, за іронією долі, мав щастя служити в цьому храмі Мельпомени. Провінційна сцена не справила на нього позитивного враження: «П'єси ставилися, як на кур'єрських. Невеликі драми і комедії йшли з однієї репетиції» (Куприн, 1971: 331). Проте, як зазначав класик, саме завдяки постійному оновленню, театр охоче відвідували містяни. Глядацька зала завжди була

переповнена, а «зовні, навколо бар'єра, густо чорніла юрба безкоштовних глядачів» (Куприн, 1971: 326).

З'ясувати музичне минуле Сум вдається тільки починаючи з кінця XIX століття, коли відомості про нього з'являються в міській та губернській пресі, фіксуються в поодиноких документах, що збереглися у фондах державних установ і приватних зібраннях. Як і все життя повітового міста, воно було тісно пов'язане з діяльністю славнозвісної родини найвпливовіших підприємців Царської Росії – Харитоненків. Іван Герасимович Харитоненко (1822–1891) – засновник і власник найбільшого на той час в Європі цукрового синдикату, був відомим благодійником і меценатом. Міський голова (1867–1873), губернський гласний (1865–1886) і просто патріот свого міста, він доклав багато зусиль не тільки для економічного розвитку Сум, які любив і заповідав нащадкам «любити так само, як і він». І. Харитоненко витрачав величезні суми на добротність – спорудження реального училища, жіночої гімназії, селянського банку, дитячого притулку, на благоустрій вулиць тощо. Це спряло розквіту міста і, як вказує дослідниця історії міста Л. Покидченко, «Суми майже повністю своїм процвітаням були зобов'язані Харитоненку» (Покидченко, 2013: 130). Благодійницька діяльність цукрозаводчика поширювалась і на підтримку навчальних закладів. Зокрема, його пожертва Харківському відділенню Російського музичного товариства для купівлі будинку для Музичного училища на Катеринославській вулиці 1883 року становила вісімдесят тисяч рублів. Незаможним студентам меценат надавав стипендії. Відомо що уряд затвердив (12 серпня, 1885) в Харківському університеті вісімнадцять іменних харитоненківських стипендій по 300 карбованців кожна (Высочайшие повеления, 1885: 3). Грошову допомогу підприємець надавав також учням Сумського реального училища, чоловічої Олександрівської та жіночої гімназій.

Завдяки «комерційному генію» Івана Харитоненка маленьке повітове містечко, з населенням 10,3 тисячі мешканців, у період з 1850-х років до кінця XIX століття збільшилося майже у п'ять разів (50,4 тис.) і набуло ваги мало не губерньського міста.

Гідним спадкоємцем і послідовником Івана Герасимовича став його син Павло Іванович Харитоненко (1853–1914). Він успадкував від батька не тільки хист підприємця, завдяки якому значно розширив цукрову імперію, здобувши статус «цукрового короля», а й дар благодійництва. Як повідомлялось в газеті «Русское слово»

¹ А. П. Чехов відвідував Суми тричі: у 1888, 1889 та 1894 роках.

² «Друга молодість» – п'єса драматурга Петра Невежіна.

³ «Іванов» і «Тетяна Репіна» – п'єси А. Чехова, написані відповідно у 1887 та 1889 роках.

⁴ Олександр Іванович Адашев (Платонов, 1871–1934) – російський актор. До вступу 1898 року у трупу МХТ грав перші ролі у провінційних театрах.

(1914): «Протягом багатьох років П. Харитоненко був директором Московського відділення Імператорського російського музичного товариства, у підпорядкуванні якого перебувала Московська консерваторія⁵. На його кошти виховувалось багато українських студентів – тільки в одній консерваторії 20 осіб» (Печать о Харитоненко, 1914: 4). Зокрема, він надав можливість талановитому юнаку з Лебедина Івану Стешенку, якого називали «українським Шаляпіним», навчатись в Італії, а згодом – отримати світове визнання⁶.

Незважаючи на те, що фірма «Харитоненко» мала представництва в Москві, Петербурзі, Харкові, Томську, Новосибірську, Владивостоці, а її господар більшість часу проживав у Москві та у своєму маєтку Наталіївці (нині – Харківська область), головна контора цукрового синдикату містилась у Сумах. Павло Іванович постійно опікувався проблемами рідного міста, він прагнув зробити свою «цукрову столицю» кращою, привабливішою, піднести її рівень як промислового і культурного центру. Зокрема, з метою поширення інформації про Суми П. Харитоненко запросив найкращих московських фотомайстрів П. Макашова і М. Грамма, які закарбували у світлинах всі пам'ятні місця й околиці міста. Було виготовлено більше трьохсот знімків, які використовувались як путівник по Сумах. Кращі фотографії увійшли до серії поштових листівок. Такої значної реклами у той час не мали навіть губернські міста. Як зазначає краєзнавець Т. Скибицька, меценатство було лише складовою приватного життя Харитоненків, а «головна мета їх полягала у витворенні в Сумах необхідного культурного середовища, завдяки якому б назавжди зникло уявлення про це місто як про «кепське південне повітове містечко», яким його 1898 року побачив О. Купрін» (Скибицька, 1992: 40).

Одним із факторів створення такого середовища було налагодження залізничного сполучення, яке відкривало перспективи для сумчан долучитись до тогочасних мистецьких досягнень і

надбань. Так, 1876 року розпочалося будівництво залізничної колії, що поєднала Суми із значними культурними центрами – Харковом і Києвом. Сталева магістраль була вкрай необхідною і для розвитку промисловості. Вивезення значних обсягів виробленого цукру вимагало зручних умов транспортування. Через два роки сумчани могли відвідати вже не тільки Київ і Харків, а й з численними пересадками дістатись Москви, хоча така дорога була коштовною і довготривалою. У листі до брата А. Чехов писав: «Їхати до Сум нудно і втомливо...» (Чехов, 1888: 265), а К. Баранцевичу пояснював: «Маршрут такий: Москва – Курськ – Ворожба – Суми...» (Чехов, 1888: 266).

Через десять років після вперше почутого гудка паровоза з ініціативи Павла Харитоненка розпочалось прокладання нової, Белгород-Сумської лінії залізничного сполучення (1898). Таке активне розгортання залізничних магістралей відкривало широкі можливості для гастрольної діяльності. Як зазначає Д. Кудінов: «Залізниця стимулювала розвиток науки, освіти і культури <...> Прибуття сюди на «чугунці» таких відомих діячів науки і культури, як А. Чехов, В. Воронцов, О. Плещеев, О. Купрін, Л. Собінов, Ф. Шаляпін, позитивно впливало на творче життя міста» (Кудінов, 2009: 13).

Серед видатних музикантів, які відвідували Суми наприкінці ХІХ століття, варто назвати Петра Ілліча Чайковського. Відомо, що протягом 1860–1870-х років композитор гостював у своїх друзів: у маєтку князя Олексія Голіцина в містечку Тростянець (1864) і в садибі поміщика Миколи Кондратьєва, предводителя дворянства Сумського повіту, в селищі Низи, неподалік від Сум. Майже щоліта, починаючи з 1871 і по 1879 рік⁷, П. Чайковський натхненно працював у цьому «райському куточку» на березі Псла, де були створені всі умови й для відпочинку.

У низівському будинку завжди радо приймали композитора. Спогади його мешканців відтворюють музичну атмосферу, яка панувала в ті щасливі дні спілкування з митцем. Так, Надія Кондратьєва⁸ розповідала, що в садибі часто влаштовувались концерти і літературно-музичні вечори. Зазвичай це відбувалося з нагоди приїзду гостей: братів композитора Анатолія і Модеста, письменника Болеслава Маркевича, поета Олексія Апухтіна, автора популярних міських романсів Сергія Донаурова та інших. У пам'яті юної дівчини збереглося, що

⁵ Протягом 1885–1897 років Павло Іванович Харитоненко кандидат, а потім директор Московського відділення ІРМТ.

⁶ Стешенко Іван Никифорович (1894–1937) – видатний український оперний і камерний співак-бас. Народився в м. Лебедин Охтирського повіту (нині Сумської області). Завдяки матеріальній підтримці Павла Харитоненка і графа Олексія Капніста протягом трьох років навчався в Мілані (Дж. Дельфьюме, Люченці). 1914 року брав участь у міжнародному конкурсі молодих співаків у Пармі, де здобув І премію. Протягом 1921–1931 років співав на оперних сценах Чикаго, Нью-Йорка, Вашингтона, Філадельфії, Бостона, Парижа («Гранд-Опера», 1930), Лондона. 1934 року повернувся на батьківщину (соліст Харківського оперного театру і Харківської філармонії). Помер у сумнозвісному 1937 році, причина смерті невідома.

⁷ Виняток становить лише 1877 рік.

⁸ Надія Миколаївна Кондратьєва – дочка Миколи Дмитровича та Марії Сергіївни Кондратьєвих, господарів будинку.

Анатолій Ілліч мав прекрасний ліричний баритон і дуже гарно виконував романси «свого геніального брата. Я багато чула відомих співаків і талановитих любителів, – зауважувала учасниця цих подій, – але жоден з них так не співав «Страшную минуту», «Слеза дрожит...» та інші прекрасні романси Петра Ілліча» (Кондратьєва, 1973: 105). Під час музикування П. Чайковський сідав за рояль і акомпанував брату, а Анатолій Ілліч, «обіпершись на попітр, співав з таким почуттям, з такою любов'ю <...> І дивовижні звуки лилися в тиші української ночі, і всі слухали, затамувавши подих, молодого співака...» (Кондратьєва, 1973: 105). В імпровізованих домашніх концертах брала участь також консерваторська учениця П. Чайковського піаністка Анна Левінсон, яка, за рекомендацією Петра Ілліча, узимку в Москві, а влітку в Низах навчала маленьку Діну⁹ грати на фортепіано. Виконувала вона, як правило, п'єси композитора. Для проведення таких вечорів П. Чайковський навіть замовляв ноти в Москві, у нотвидавця П. Юргенсона. Зокрема, перебуваючи в Низах у червні 1873 року, він просив Петра Івановича надіслати для М. Кондратьєва кілька нотних збірок, переважно народних пісень для голосу з фортепіанним акомпанементом, а також *Andante* з його Першого квартету у дворучному перекладенні для фортепіано К. Кліндворта (Чайковський, 1873: 265).

Середовище Низів виявилось комфортним для П. Чайковського. Налаштований побут, атмосфера приємного, невимушеного спілкування, перебування серед природи і цілющої енергетики народного джерела сприяли втіленню творчих планів¹⁰. Дев'ять років поспіль композитор повертався в це приємне для нього оточення, де народжувались сюжети і теми його геніальної музики.

Творча атмосфера панувала і в будинку поміщиків Лінтварьових на Луці. Вечорами тут завжди звучала музика, яка збирала гостей і членів великої родини¹¹. Спогади про ці домашні

концерти залишились у численному листуванні А. Чехова. Музичним центром великого прогресивного й висококультурного сімейства був молодший син – Георгій, який майстерно грав на роялі і «тішив своєю музикою» всіх присутніх. Юнак закінчив Харківське музичне училище, певний час навчався в Петербурзькій консерваторії, проте повного курсу не закінчив, оскільки, за словами А. Чехова, «не мав конкретних планів і ледарював» (Чехов, 1890: 9). Однак, на думку письменника, він був, безсумнівно, талановитим музикантом і хорошою, доброю людиною. «Жорженька – талант, писав А. Чехов у листі до О. Плещеева. – З усіх піаністів, скрипалів, диригентів, барабанщиків і сурмачів, яких я тільки знав на своєму віку, Жорженька єдиний видається мені художником. У нього є душа, чуття і погляди <...> Головне його горе – лінь і несміливість. Він не вірить у себе» (Чехов, 1888: 41).

Особливо оживала садиба Лінтварьових з приїздом столичних гостей. Окрім Антона Павловича і членів його родини¹², на запрошення письменника в іменні на Луці побували поет Олексій Плещеев, журналіст і видавець Олексій Суворін, артист Олександринського театру Павло Свободін, письменник Казимир Баранцевич, письменник Іван Щеглов (Леонтєв), професор-хімік Володимир Тимофеев та інші. Георгій був палким шанувальником творчості Чайковського, тому, поряд із п'єсами відомих російських і західноєвропейських композиторів, в музичній вітальні часто звучала його музика. Влаштувалися і камерні вечори за участю віолончеліста, студента Московської консерваторії Маріана Семашка, диригента й піаніста, засновника московського товариства любителів музичного і драматичного мистецтва Петра Шостаковського, флейтиста Олександра Іваненка, які з задоволенням музикували з Жоржем в дуетах. У листі до О. Плещеева Антон Павлович писав: «Скоро до нас приїде віолончеліст. Дуети будуть гарні...» (Чехов, 1889: 211). За спогадами Марії Павлівни, приїздив Маріан Ромуальдович завжди зі своєю віолончеллю і, крім того, що вечорами тішив прекрасною музикою, щоранку виконував музичні вправи, як і належить серйозному музиканту (Чехова, 1960: 143). Зазвичай він репрезентував світському товариству оригінальні твори для віолончелі Д. Поппера, Г. Форте та перекладення камерної і фортепіанної

⁹ Діною в дитинстві називали дочку М. Кондратьєва, Надію Миколаївну.

¹⁰ Перебуваючи на Сумщині, П. Чайковський працював над увертюрою до драми О. Островського «Гроза» і над оркестровою оперою «Опричник», Другою (с-moll) і Третьою (D-dur) симфоніями, оперою «Коваль Вакула», над підручником «Керівництво до практичного вивчення гармонії». Крім того, він написав кілька фортепіанних п'єс і романсів.

¹¹ Родина Лінтварьових: мати – Олександра Василівна Лінтварьова (уроджена Розальон-Сошальська (1833–1909); доньки: Зинаїда Михайлівна (1857–1891) – лікар, Олена Михайлівна (1859–1922) – лікар, Наталя Михайлівна (1863–1943) – вчителька; сини: Павло Михайлович (1861–1911) – член Сумської повітової земської управи, його дружина Антоніна Фокіївна (уроджена Бурлей); Георгій Михайлович (1865–1943) – земський діяч, піаніст, депутат Державної думи.

¹² У просторому і світлому флігелі, який знімав Антон Павлович для своєї великої родини, разом з ним поперемінно відпочивали: батько – Павло Єгорович; мати – Євгенія Яківна; брати Олександр, Микола, Іван, Михайло; сестра Марія та інші родичі.

музики, зокрема «Лебідь» К. Сен-Санса, «Ноктюрн» і «Баркаролу» П. Чайковського. Натхнений грою музиканта, Михайло Чехов писав кузену О. Долженку: «Милий, чарівний пан Семашко дав нам концерт <...> Шкода, що ти його не чув» (Чехов, 1964: 58). Для ансамблевого музикування спеціально замовляли ноти. Зокрема відомо, що О. Плещеев надсилав з Москви Георгію Лінтварьову твори обожнюваного ним П. Чайковського та композитора-віолончеліста К. Давидова.

У вечірній час часто грали також фортепіанні дуети і співали. «Останні два тижні у нас гостював один харківський знайомий, великий любитель музики, – писав Георгій Лінтварьов, – і я щодня грав з ним у чотири руки...» (Лінтварев, 1888: 47). Брат А. Чехова – Микола Павлович, художник за освітою, також досить гарно володів інструментом. Не зважаючи на те, що вивчився грати самотужки, він, за спогадами, задушевно виконував ноктюрни і мазурки Ф. Шопена і, безумовно, міг скласти другу партію фортепіанного ансамблю. Романси ж прекрасно виконувала

молодша із сестер Лінтварьових – Наталія. Про це, зокрема, А. Чехов згадував у листі до Суворіна (Чехов, 1888: 280).

До концертів у дворянській садибі долучались і сумські музиканти. Дружні стосунки поєднували Георгія Лінтварьова з піаністом Леонідом Кагадєєвим, який доклав багато зусиль до налагодження концертного життя і розбудови музичної освіти у місті. Вони часто музикували в чотири руки, опановуючи перекладення симфонічної і камерної музики, зокрема творів П. Чайковського.

Висновки. Отже, збережена епістолярна спадщина, архівні документи свідчать про те, що наприкінці ХІХ століття в маєтках сумської знаті панувала атмосфера домашнього музикування. У музичних вечорах брали участь як місцеві музиканти, так і видатні столичні гості, які із задоволенням відвідували повітове містечко. Саме практика домашніх концертів, яка відображала загальні тенденції тогочасного дворянського побуту, значною мірою формувала музичне середовище Сум того часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Высочайшие повеления. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*, 19. 01. 1885–12. 12. 1886. No 10. 36 с.
2. Івченко В. Ліхії дев'яності: як не сумували Суми. Київ : Темпора, 2015. 268 с.
3. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. Сумська область / редкол.: І. Макухін, І. Гринченко, Г. Долгін та ін. Київ : Головна редакція української радянської енциклопедії АН УРСР, 1973. 695 с.
4. Кондратьєва Н. Воспоминания о Чайковском / сост. Е. Бортникова, К. Давыдова, Г. Прибегина ; ред. В. Протопопов : 2-е изд. Москва : Музыка, 1973. С. 102–118.
5. Кудинов Д. Как в Сумах появился первый паровоз. *Ваш шанс*. Сумы, 2009. № 44, 4 листопада.
6. Кудинов Д. Сумские храмы Мельпомены. *Данкор*. Сумы, 2014. 26 марта.
7. Куприн А. И. Как я был актером. *Собрание сочинений в 9 томах*. Москва : Художественная литература, 1971. Т. 4. С. 311–338.
8. Лінтварев Г. Письмо Плещееву А. Н. 20 августа 1888 г. Сумы. Российская государственная библиотека. Отдел рукописей. Письма. Ф. 5. Оп. 1 Л. 47.
9. Локощенко Г. *Музыкальная жизнь Сумщины (середина ХVІІ – 80-е гг. ХХ века)*. (Автореф. канд. искусствоведения). Киевская государственная консерватория им. П. И. Чайковского. Киев, 1991. 24 с.
10. Макарова В., Макарова Л. Гармония времен: страницы музыкальной культуры Сумщины. Сумы : Сум ГПУ им. А. С. Макаренко, 2013. 256 с.
11. Макарова В., Макарова Л. І слово в пісні відгукнеться. Суми : Собор, 2003. 288 с.
12. Макарова В., Макарова Л., Шейко В. Сумщина в долях трьох геніїв: літературно-художнє видання. Київ : Фолігрант, 2014. 200 с.
13. Народицький А. Сторінка життя великого композитора: П. І. Чайковський на Сумщині. Київ : Знання, 1973. 32 с.
14. Печать о Харитоненко. *Сумской вестник*. 1914. № 134. 16 июня.
15. Покидченко Л. Иван Харитоненко – засновник династії цукрозаводчиків. *Архіви України*. 2013. № 1. С. 127–145.
16. Скибицька Т. Харитоненки. *Пам'ятки України*. 1992. № 2–3. С. 39–40.
17. Чайковский П. Письмо Юргенсону П. И., 2 июня 1873 г. Низы. *П. И. Чайковский – П. И. Юргенсон. Переписка : в 2-х т.* / сост. П. Вайдман. Т. 1. (1866–1885). Москва : Юргенсон, 2011. С. 265.
18. Чехов А. Письмо Баранцевичу К. С., 10 мая 1888 г. Сумы. *Полное собрание и писем : в 30 т. Письма : в 12 т.* / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. Т. 2. 1887 – сентябрь 1888. Москва : Наука, 1976. С. 266.
19. Чехов А. Письмо Леонтьеву (Щеглову) И. Л., 6 мая 1889 г. Сумы. *Полное собрание и писем : в 30 т. Письма : в 12 т.* / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. Т. 3. Октябрь 1888 – декабрь 1889. Москва : Наука, 1976. С. 206.
20. Чехов А. Письмо Плещееву А. Н., 14 мая 1889 г. Сумы. *Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Письма : В 12 т.* / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. Т. 3. Октябрь 1888 – декабрь 1889. Москва : Наука, 1976. С. 211–213.
21. Чехов А. Письмо Плещееву А. Н., 25 октября 1888 г. Москва. *Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Письма : В 12 т.* / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. Т. 3. Октябрь 1888 – декабрь 1889. Москва : Наука, 1976. С. 41.

22. Чехов А. Письмо Суворину А. С., 30 мая 1888 г. Сумы. *Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Письма : В 12 т.* / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. Т. 2. 1887 – сентябрь 1888. С. 280.
23. Чехов А. Письмо Суворину А. С., 4 мая 1889 г. Сумы. *Полное собрание сочинений и писем : в 30 т. Письма : в 12 т.* / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. Т. 3. Октябрь 1888 – декабрь 1889. Москва : Наука, 1976. С. 202–205.
24. Чехов А. Письмо Чеховой М. П., 14 января 1890 г. Петербург. *Полное собрание сочинений и писем : в 30 т. Письма : в 12 т.* / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. Т. 3. Январь 1890–февраль 1892. С. 9.
25. Чехов А. Письмо Чехову И. П., 7 или 8 мая 1888 г. Сумы. *Полное собрание сочинений. Письма : в 12 т.* / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. Т. 2. 1887 – сентябрь 1888. С. 265.
26. Чехов А. Письмо Чехову И. П., конец апреля или начало мая 1889 г. Сумы. *Полное собрание сочинений. Письма : в 12 т.* / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. Т. 3. Октябрь 1888 – декабрь 1889. Москва : Наука, 1976. С. 199–200.
27. Чехов М. Вокруг Чехова. Встречи и впечатления. Москва : Московский рабочий, 1964. 128 с.
28. Чехова М. Из далекого прошлого. Москва : Гослитиздат, 1960. 272 с.

REFERENCES

1. Vysochajshie poveleniya. *Cirkuljar po Har'kovskomu uchebному okrugu* (1885–1886) [The supreme orders. A circular on Kharkiv academic district (1885–1886)]. № 10. 36 p. [in Russian].
2. Ivchenko V. (2015). Likhiie dev'ianosti: yak ne sumuvaly Sumy [The wild ninetieth: about busy Sumy town. Kyiv Tempora]. Kyiv : Tempora. 268 p. [in Ukrainian].
3. Istorii mist i sil Ukrainkoj RSR : u 26 t. Sumska oblast (1973) [History of towns and villages of the Ukrainian SSR: in 26 volumes. Sumy region] / [red. kol.: I. Makukhin, I. Hrynchenko, H. Dolhin ta in.]. Kyiv : Holovna redaktsiia ukrainkoj radianskoj entsyklopedii AN URSR. 695 p. [in Ukrainian].
4. Kondrat'eva N. (1973). Vospominaniya o Chajkovskom [Reminiscences about Tchaikovsky] / [cost. E. Bortnikova, K. Davydova, G. Pribegina; red. V. Protopopov]: 2-e izd. Moscow : Muzyka. С. 102–118. [in Russian].
5. Kudinov D. (2009). Kak v Sumah pojavilsja pervyj parovoz [About the first railway engine in Sumy]. *Vash shans*. Sumy. № 44. [in Russian].
6. Kudinov D. (2014). Sumskie hramy Mel'pomeny [Sumy Melpomene cathedrals]. *Dankor*. Sumy. 26 marta. [in Russian].
7. Kuprin A. (1971). Kak ja byl akterom [I used to be an actor. How it was]. *Sobranie sochinenij v 9 tomah*. Moscow : Hudozhestvennaja literatura. Vol. 4. P. 311–338. [in Russian].
8. Lintvarev G. (1888). Pis'mo Pleshchevu A. N. 20 avgusta. Sumy [A letter to A. N. Pleshcheyev of 20 August. Sumy]. *Rossijskaja gosudarstvennaja biblioteka. Otdel rukopisej. Pis'ma*. F. 5. Op. 1 L. 47. [in Russian].
9. Lokoshhenko G. (1991). *Muzykal'naja zhizn' Sumshchiny (sredina XVII – 80-e gg. XX veka* [Music life of Sumshchina (the middle of the XVII – 80-ties of the XX century)]. (Aref. kand. iskusstvovedeniya). Kievskaja gosudarstvennaja konservatorija im. P. I. Chajkovskogo. Kyiv. 24 p. [in Russian].
10. Makarova V., Makarova L. (2013). Garmonija vremen: stranicy muzykal'noj kul'tury Sumshchiny [The harmony of times: pages of Sumshchina music culture]. Sumy : Sum GPU im. A. S. Makarenko. 256 p. [in Russian].
11. Makarova V., Makarova L. (2003). I slovo v pismi vidhuknetsia [And the word from a song will respond]. Sumy : Sobor. 288 p. [in Ukrainian].
12. Makarova V., Makarova L., Sheiko V. (2014). Sumshchyna v doliakh trokh heniiv: literaturno-khudozhnie vydannia [Sumshchina in the life of three geniuses: literary-artistic issue]. Kyiv : Folihrant. 200 p. [in Ukrainian].
13. Narodyt'skyi A. (1973). Storinka zhyttia velykoho kompozytora: P. I. Chaikovskij na Sumshchyni [A page from a famous composer's life: P.I. Tchaikovsky in Sumshchina]. Kyiv : Znannia. 32 p. [in Ukrainian].
14. Pechat' o Haritonenko (1914). [Publication about Kharitonenko]. *Sumskoj vestnik*. № 134. 16 ijunja. [in Russian].
15. Pokydychenko L. (2013). Ivan Kharytonenko – zasnovnyk dynastii tsukrozavodchikiv [Ivan Kharitonenko – a progenitor of a dynasty of sugar manufacturers]. *Arkhivy Ukrainy*. № 1. pp. 127–145. [in Ukrainian].
16. Skybytska T. (1992). Kharytonenky [The Kharitonenko's family]. *Pam'iatky Ukrainy*. № 2–3. pp. 39–40. [in Ukrainian].
17. Chajkovskij P. (2011). Pis'mo Jurgensonu P. I. 2 ijunja 1873 g. Nizy [A letter to Yurgenson P. I., 2 June 1873. Nizy]. P. I. *Chajkovskij – P. I. Jurgenson. Perepiska : v 2-h t.* / [sost. P. Vajdman]. Vol. I. Moscow : Jurgenson. 265 p. [in Russian].
18. Chehov A. (1976). Pis'mo Barancevichu K. S., 10 maja 1888 g. Sumy [A letter to Barantsevych K. S., 10 May 1888. Sumy]. *Polnoe sobranie i pisem : v 3 t. Pis'ma : v 12 t.* / AN SSSR. *In-t mirovoj lit. im. A. M. Gor'kogo*. Vol. 2. 1887 – sentjabr' 1888. Moscow : Nauka. p. 266. [in Russian].
19. Chehov A. (1976). Pis'mo Leont'evu (Shheglou) I. L., 6 maja 1889 g. Sumy [A letter to Leontiev (Shcheglov) I. L., 6 May 1889. Sumy]. *Polnoe sobranie i pisem : v 3 t. Pis'ma : v 12 t.* / AN SSSR. *In-t mirovoj lit. im. A. M. Gor'kogo*. Vol. 3. Oktjabr' 1888 – dekabr' 1889. Moscow : Nauka. p. 206. [in Russian].
20. Chehov A. (1976). Pis'mo Pleshchevu A. N., 14 maja 1889 g. Sumy [A letter to Pleshcheyev A. N., 14 May 1889. Sumy]. *Polnoe sobranie i pisem : v 3 t. Pis'ma : v 12 t.* / AN SSSR. *In-t mirovoj lit. im. A. M. Gor'kogo*. Vol. 3. Oktjabr' 1888 – dekabr' 1889. Moscow : Nauka. pp. 211–213. [in Russian].
21. Chehov A. (1976). Pis'mo Pleshchevu A. N., 25 oktjabrja 1888 g. Moskva [A letter to Pleshcheyev A. N., 25 October 1888. Moscow]. *Polnoe sobranie i pisem : v 3 t. Pis'ma : v 12 t.* / AN SSSR. *In-t mirovoj lit. im. A. M. Gor'kogo*. Vol. 3. Oktjabr' 1888 – dekabr' 1889. Moscow : Nauka. p. 41. [in Russian].

22. Chehov A. (1976). Pis'mo Suvorinu A. S., 30 maja 1888 g. Sumy [A letter to Suvorin A. S., 30 May 1888. Sumy]. *Polnoe sobranie i pisem : v 3 t. Pis'ma : v 12 t. / AN SSSR. In-t mirovoj lit. im. A. M. Gor'kogo*. Vol. 2. 1887 – sentjabr' 1888. Moscow : Nauka. p. 280. [in Russian].
23. Chehov A. (1976). Pis'mo Suvorinu A. S., 4 maja 1889 g. Sumy [A letter to Suvorin A. S., 4 May 1889. Sumy]. *Polnoe sobranie i pisem : v 3 t. Pis'ma : v 12 t. / AN SSSR. In-t mirovoj lit. im. A. M. Gor'kogo*. Vol. 3. Oktjabr' 1888 – dekabr' 1889. Moscow : Nauka. pp. 202–205. [in Russian].
24. Chehov A. (1976). Pis'mo Chehovej M. P., 14 janvarja 1890 g. Peterburg [A letter to Chekhova M. P., 14 January 1890. Petersburg]. *Polnoe sobranie i pisem : v 3 t. Pis'ma : v 12 t. / AN SSSR. In-t mirovoj lit. im. A. M. Gor'kogo*. Vol. 3. Janvar' 1890–fevral' 1892. Moscow : Nauka. p. 9. [in Russian].
25. Chehov A. (1976). Pis'mo Chehovu I. P., 7 ili 8 maja 1888 g. Sumy [A letter to Chekhov I. P., 7 or 8 May 1888. Sumy]. *Polnoe sobranie i pisem : v 3 t. Pis'ma : v 12 t. / AN SSSR. In-t mirovoj lit. im. A. M. Gor'kogo*. Vol. 2. 1887 – sentjabr' 1888. Moscow : Nauka. p. 265. [in Russian].
26. Chehov A. (1976). Pis'mo Chehovu I. P., konec aprelja ili nachalo maja 1889 g. Sumy [A letter to Chekhov I.P., the end of April or the beginning of May 1889. Sumy]. *Polnoe sobranie i pisem : v 3 t. Pis'ma : v 12 t. / AN SSSR. In-t mirovoj lit. im. A. M. Gor'kogo*. Vol. 3. Oktjabr' 1888 – dekabr' 1889. Moscow : Nauka. pp. 199–200. [in Russian].
27. Chehov M. (1964). *Vokrug Chehova. Vstrechi i vpechatlenija* [Around Chekhov. Meetings and impressions]. Moscow : Moskovskij rabochij 128 p. [in Russian].
28. Chehova M. (1960). *Iz dalekogo proshlogo* [From the distant past]. Moscow : Goslitizdat. 272 p. [in Russian].

УДК 378.018.8:793.3-051]:316.614
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-2-3>

Світлана ЗАЄЦЬ,
orcid.org/0000-0002-7467-6754
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри хореографії та художньої культури
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Черкаська область, Україна) svitlana.zaiets12@gmail.com

Валентина КОВАЛЬСЬКА,
orcid.org/0000-0002-3850-8198
викладач кафедри хореографії та художньої культури
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Черкаська область, Україна) kov.v.pochta@gmail.com

Вікторія МАРКІНА,
orcid.org/0000-0003-4727-2508
викладач-стажер кафедри хореографії та художньої культури
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Черкаська область, Україна) markinakusia@gmail.com

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ХОРЕОГРАФІЇ

У статті розглянуто процес соціалізації у єдності із фаховою підготовкою майбутніх учителів хореографії. Проаналізовано поняття «соціалізація». Розкрито особливості, умови та фактори соціалізації. Визначено проблеми соціалізації майбутніх учителів хореографії в контексті професійної підготовки педагогів-хореографів у ЗВО: вплив модернізації соціальних інституцій, які мають корегувати процес формування соціальних якостей вчителя хореографії відповідно до суспільно значимих цінностей, обмежувати чи активізувати вплив окремих соціальних факторів або, навпаки, нейтралізувати їх; залежність соціалізації педагога від цієї множинності інституцій як відносно стійких типів і форм соціальної практики, завдяки яким організовується процес соціалізації у рамках соціальної системи суспільства; зв'язок соціалізації із трансформацією всієї системи освіти та майбутнім працевлаштуванням; взаємозв'язок процесу соціалізації та індивідуалізації, формування творчих здібностей та індивідуального хореографічного стилю; вплив соціально-психологічних механізмів соціалізації (імпринтингу, наслідування, ідентифікації, рефлексії, інтеріоризації, екстеріоризації) у процесі підготовки майбутніх вчителів хореографії на процес самореалізації; проблемність чи успішність соціалізації майбутнього вчителя хореографії зумовлена сучасними соціокультурними умовами: руйнацією в суспільстві усталеної системи цінностей; відсутністю єдиної національної ідеї; домінуванням матеріальних цінностей у суспільстві, зокрема культу грошей і влади; полярністю оцінки історичного минулого; майновим розширенням суспільства; нестабільністю політичної ситуації у країні; критиканством влади; домінуванням культу сили; зниженням морально-етичного рівня населення; лібералізацією статевої моралі; послабленням виховного потенціалу сім'ї; домінуванням електронних засобів впливу.

Ключові слова: вчитель хореографії, соціалізація, самореалізація, професійна підготовка, дистанційне навчання.

Svitlana ZAIETS,

orcid.org/0000-0002-7467-6754

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Choreography and Art Culture
Pavlo Tychnya Uman State Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) svitlana.zaiets12@gmail.com*

Valentyna KOVALSKA,

orcid.org/0000-0002-3850-8198

*Lecturer at the Department of Choreography and Art Culture
Pavlo Tychnya Uman State Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) kov.v.pochta@gmail.com*

Viktorija MARKINA,

orcid.org/0000-0003-4727-2508

*Lecturer-Trainer at the Department of Choreography and Art Culture
Pavlo Tychnya Uman State Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) markinakusia@gmail.com*

PROBLEMS OF SOCIALIZATION OF FUTURE TEACHERS OF CHOREOGRAPHY

The article considers the process of socialization in unity with the professional training of future teachers of choreography. The concept of "socialization" is analyzed. Features, conditions and factors of socialization are revealed. Problems of socialization of future teachers of choreography in the context of professional training of teachers of choreographers in ZVO are defined: the impact of modernization of social institutions, which should adjust the process of forming the social qualities of the choreography teacher in accordance with socially significant values, limit or activate the influence of certain social factors, or, conversely, neutralize them; the dependence of the socialization of the teacher on this set of institutions, as relatively stable types and forms of social practice, through which the process of socialization is organized within the social system of society; the connection of socialization with the transformation of the entire education system and future employment; the relationship of the process of socialization and individualization, the formation of creative abilities and individual choreographic style; the influence of socio-psychological mechanisms of socialization (imprinting, imitation, identification, reflection, internalization, exteriorization) in the process of training future teachers of choreography on the process of self-realization; the problem or success of the socialization of the future teacher of choreography is due to modern socio-cultural conditions: the destruction of the established system of values in society; lack of a single national idea; the dominance of material values in society, in particular the cult of money and power; polarity of assessment of the historical past; property stratification of society; instability of the political situation in the country; criticism of the authorities; the dominance of the cult of power; reduction of moral and ethical level of the population; liberalization of sexual morality; weakening the educational potential of the family; the dominance of electronic means of influence.

Key words: *choreography teacher, socialization, self-realization, professional training, distance learning.*

Постановка проблеми. Сьогодні ставить перед учителем хореографії певні вимоги до професійної підготовки й успішної соціалізації як особистості. Соціалізація особистості починається з перших років життя і закінчується періодом громадянської зрілості людини, хоча, зрозуміло, повноваження, права й обов'язки, набуті нею, не говорять про те, що процес соціалізації цілком завершений – за деякими аспектами він продовжується все життя. Вчитель хореографії – це носій культурних цінностей, зразок для наслідування учнями, важливий об'єкт навчального процесу в системі освіти. Хореографічна освіта як складова частина системи освіти охоплює мережу освітньо-виховних і культурно-освітніх середніх, середніх спеціальних і вищих навчальних закладів, які здійснюють підготовку фахівців середньої

та вищої кваліфікації з хореографії, а також забезпечують цілеспрямований духовний розвиток особистості (Бех, 1998: 17). Вчитель хореографії формує духовний світ учня, забезпечує гармонізацію його життя, природне входження до соціального середовища. Успішність соціалізації учня залежить від успішної соціалізації вчителя.

Аналіз досліджень. Проблема соціалізації, визначення сутності цього феномену, особливостей вияву і пошуки оптимальних способів її розв'язання висвітлені у працях зарубіжних дослідників (Дж. Мід, Г. Кершенштейнер, Л. Колберг, Р. Мертон, П. Наторп та ін.), українських і російських науковців (А. Ахмадєєв, Л. Гордон, С. Заєць, Н. Лавриченко, М. Лукашевич, В. Слюсаренко, Ю. Урманцев, С. Харченко, М. Шабонова, А. Ширяєва, Л. Штефан та ін.).

У сучасній науці приділяється належна увага проблемам підготовки майбутнього вчителя, зокрема таким її аспектам, як підготовка вчителя до творчої професійної діяльності (В. Загвязинський, І. Зязюн, С. Сисоева та ін.), розвиток особистості вчителя у процесі професійної підготовки (І. Бех, І. Зязюн та ін.), загальнокультурний розвиток учителя (О. Олексюк, О. Рудницька та ін.), індивідуальність майбутнього педагога (К. Альбуханова-Славська, В. Рибалко та ін.), творча індивідуальність майбутнього педагога (О. Пехота, О. Сергєєнкова та ін.).

Сучасна педагогічна освіта характеризується значними змінами, зумовленими новими концептуальними підходами до її реформування, зростанням вимог до рівня професійної підготовки вчителя. Його освітній потенціал має бути фундаментальним, збагачуватися шляхом глибокого засвоєння теоретичних і практичних фахових знань і вмінь.

Проблема хореографічної підготовки майбутніх учителів виступає спеціальним об'єктом досліджень Л. Андрощук, Т. Благової, О. Бурлі, С. Забрєдовського, М. Рожко, І. Радченко, Т. Сердюк, О. Таранцевої, О. Філімонової та ін.

Аналіз теоретичного і практичного доробку сучасної педагогічної науки дозволяє стверджувати, що поза увагою дослідників залишається підготовка учителів хореографії у єдності із процесом соціалізації особистості.

Основною метою цієї публікації є аналіз поняття «соціалізація» й обґрунтування проблем соціалізації майбутніх вчителів хореографії.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науковій літературі розрізняють три напрями в соціалізаційній проблематиці (соціально-філософський, соціально-психологічний, соціально-педагогічний) Незважаючи на широке вживання, цей термін «не має єдиного визначення, наближаючись в одних випадках до виховання, а в інших – до формування особистості» (Заєць, 2005: 118). Сучасний «Філософський енциклопедичний словник» детермінує соціалізацію як «процес засвоєння людським індивідом системи знань, норм і цінностей, які дозволяють йому функціонувати як повноправному члену суспільства» (Філософський енцикл. сл., 2002: 629). Соціалізація охоплює всі види взаємодії людини із сукупністю зовнішніх впливів і їхні результати. Тобто соціальна система визначає ціннісні орієнтації особистості, її установки, погляди, спрямованість, рівень прояву творчості тощо. Це відбувається тому, що конкретна сукупність суспільних умов (політичних, правових, економічних, культурних, освітніх, моральних, релігійних), у яких живе

і діє індивід, вимагає, а отже, і формує певний тип особистості, в якому розвиваються і встановлюються відповідні риси та якості. Це відбувається завдяки засвоєнню людиною ціннісного нормативного досвіду попередніх поколінь і виробленню на його основі власного досвіду діяльності, міжособистісної взаємодії та спілкування. За Б. Бім-Бадом та О. Петровським, соціалізація у широкому розумінні становить «процес і результат включення людини, що росте, у суспільство завдяки засвоєнню й більш або менш активному відтворенню особистістю соціального досвіду, історично накопиченої культури» (Бім-Бад, 1996: 23). Соціалізацію також розглядають як процес формування соціальних якостей, цінностей, знань і умінь, завдяки яким людина стає активним і повноцінним учасником соціальних зв'язків, інститутів і спільнот. Водночас соціалізація не суперечить і не виключає прояву індивідуальності з особистостями, що входять до певних спільнот, а передбачає створення оптимальних умов для їхньої взаємодії, самореалізації та саморозвитку (Темина, 1999: 51). За іншим трактуванням, соціальний розвиток – це процес «інтеграції індивіда в суспільство, в різні типи соціальних спільнот (групу, соціальний інститут, соціальну організацію) шляхом засвоєння елементів культури, соціальних норм і цінностей, на засадах яких формуються соціально значущі риси особистості» (Ковалев, 1970: 17). Означений розвиток є двосдиним процесом, який включає соціалізацію, тобто засвоєння, інтеріоризацію суспільних відносин та індивідуалізацію – індивідуальний, притаманний лише цій особистості спосіб засвоєння відносин, у процесі якого розвиваються її індивідуальні якості, інтелект, світогляд, воля, моральні ідеали, естетичні смаки, творчі потенції. І. Кон під соціалізацією розуміє «сукупність усіх соціальних і психологічних процесів, завдяки яким індивід засвоює систему знань, норм і цінностей, що дозволяють йому функціонувати як повноправному члену суспільства». І додає, що соціалізація «включає не тільки усвідомлені, цілеспрямовані впливи, які піддаються контролю (виховання в широкому розумінні слова), а і стихійні, спонтанні процеси, котрі тим чи іншим чином впливають на формування особистості» (Кон, 1967: 19). У контексті проблеми, що розглядається, не можна обійти увагою роботи Л. Колберга. Характеризуючи етапи розвитку моральної свідомості особистості, він виокремлює такі з них, як: *доморальний стан індивіда*, який власне виступає передумовою генерування моральної свідомості. Головними регуляторами поведінки тут є підкорення та пока-

рання, нагорода за слухняність. За допомогою цих регуляторів відбувається розрізнення добра і зла в кожній конкретній ситуації. Потім ці установки переростають в інструментально-релятивістську орієнтацію, коли особистість формує в собі толерантність до інших та до інакомислення; *пасивно-адаптивна поведінка*, що є шляхом автономної людини до злагоди з іншими (в перспективі). На цьому етапі особистість виявляє конформну поведінку щодо свого соціального оточення; *пасивне прийняття норм і цінностей соціальних груп, до складу яких входить індивід; орієнтація на закон і порядок; орієнтація на соціальний договір і закон; орієнтація на загально визнані (загальнолюдські) норми та принципи*. На думку дослідника, людина може вважатися дійсно морально розвинутою тільки після досягнення останньої, шостої стадії. Для цього вона має поступово засвоювати моральні норми співжиття, виробляти в собі універсальні цінності (Kohlberg, 1981: 17). В. Піча під цим поняттям розуміє «процес засвоєння людиною особистісних якостей на різних етапах її існування». І додає, що соціалізація – це «процес входження (включення) індивіда в соціум, який породжує зміни в соціальній структурі суспільства й у структурі особистості» (Піча, 2000: 71). Останнє зумовлюється соціальною активністю людини та її здатністю у взаємодії із середовищем не лише засвоювати його вимоги (адаптацією), а й змінювати це середовище, активно впливати на нього (інтеграцією), визначати свій «життєвий світ». Тобто в широкому розумінні слова соціалізація – це складний процес засвоєння соціальних ролей і культурних потреб, який починається з раннього дитинства, триває протягом усього життя людини та закінчується з її смертю.

Таким чином, позитивно орієнтована соціалізація особистості сприяє соціальному розвитку, самовдосконаленню та самореалізації особистості, що впливає на відродження суспільства. Соціалізація зумовлена характером відносин, які існують у мікро- і макросоціумі, а також довкіллям, у якому живе людина. Тож головним завданням соціалізації молодого покоління виступає «допомога в орієнтації у суспільному вирі подій і явищ – соціальних, економічних, інформаційних, а також в оволодінні досвідом старших генерацій, самостійному знаходженні свого професійного та життєвого шляху» (Лавреченко, 2009: 3). Це процес засвоєння і використання дитиною у поведінці та діяльності системи морально-духовних цінностей, до якої вона включена і під якою розуміється «складно побудований регулятор людської життєдіяльності, що відображає у своїй структур-

ній організації та змісті особливості об'єктивної дійсності й охоплює зовнішній для людини світ і саму людину в усіх її об'єктивних характеристиках». Ієрархія цінностей, які входять до цієї системи, «не дозволяє особистості, з одного боку, розчинитися в емпіричному бутті, втратити дійсні сутнісні потенції, оскільки розвинені особистісні цінності становлять основу внутрішнього світу особистості, виявляючись виразником стабільного, інваріантного, а з іншого – дає можливість існувати і діяти вільно, тобто свідомо, цілеспрямовано, виходячи із власних особливостей» (Бех, 1998: 17). Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що соціалізація становить складну нелінійну систему, яка ґрунтується на нерозривній єдності індивідуального, набутого генетично, і того, що формується під впливом зовнішнього середовища. Останній чинник виявляється у двох планах: цілеспрямованому впливові (навчання, виховання) і стихійних факторах, що існують об'єктивно і діють на особистість на різних рівнях сприйняття (свідомому та несвідомому). Сукупність цих зовнішніх реалій виступає стосовно дитини соціальним середовищем її життєдіяльності, яке певним чином визначає напрям її соціального розвитку, його зміст і прогнозує результат – ступінь адаптації та інтеграції у великий соціум.

Проаналізуємо хореографічну освіту у єдності із процесом соціалізації, виділяючи особливості, види, фактори й умови впливу на майбутніх педагогів хореографії.

Хореографічна освіта детермінується соціально-економічними та суспільно-політичними процесами. Водночас вона є ефективним засобом соціалізації людини, розвитку її світоглядної культури, формування здатності до саморегуляції та самовдосконалення (Авраменко, 2018: 16). Аналіз теоретичних засад та історичного досвіду навчання хореографії представлено у працях Н. Базарової, Г. Березової, А. Гуменюк, Є. Зайцева, С. Зубатова, Т. Павлюк, Ю. Станішевського, В. Шкоріненко та ін. Вплив танцювального мистецтва на духовний розвиток особистості досліджували В. Верховинець, П. Коваль, Ю. Хижняк, А. Шевчук та ін. Формування професійних умінь майбутніх учителів хореографії представлено у доробках Т. Благової, С. Забрєдовського, О. Мартиненко, Б. Стасько, О. Філімонової та ін.

У різні історичні епохи ставлення суспільства до хореографічної освіти змінювалося, але завжди її вважали пріоритетною у формуванні особистості, оскільки вона спрямовувалася на поглиблення загальнокультурного та творчого розвитку. Питання становлення та розвитку про-

фесійної підготовки майбутніх хореографів були предметом філософських, мистецтвознавчих і психолого-педагогічних досліджень.

Зауважимо, що на сучасному етапі розвитку професійної освіти проблема хореографічної підготовки майбутніх учителів виступає об'єктом спеціальних досліджень у працях Л. Андрощук, О. Бурлі, М. Рожко, І. Радченко, Т. Сердюк, О. Таранцевої та ін.

Хореографічно-педагогічна освіта в Україні пройшла етап модернізації (2011–2016). Ці зміни неоднозначно трактуються громадською думкою. У сучасному суспільстві наявність знань і гарна освіта не є гарантом прийняття на престижну та високооплачувану роботу. Тому популяризація професії майбутнього вчителя хореографії знижується. Отже, проблема соціалізації пов'язана із трансформацією всієї системи освіти та майбутнім працевлаштуванням.

Руйнується система доступних позашкільних хореографічних закладів, гуртків, а також знижується популярність тих, що залишилися, через відсутність їх пропагування та популяризації. Як наслідок, виникає безробіття вчителів хореографії. Отже, наступна проблема соціалізації майбутніх вчителів хореографії – це множинність інститутів соціалізації як відносно стійких типів і форм соціальної практики, завдяки яким організовується процес соціалізації в рамках соціальної системи суспільства.

Серед основних вимог до особистості майбутніх хореографів є розвиток творчих здібностей, розкриття творчого потенціалу у власних танцювальних постановках, формування індивідуального хореографічного стилю (Авраменко, 2020: 4). Педагог-хореограф зі сформованим індивідуальним стилем діяльності краще адаптується в соціальному середовищі. Л. Андрощук досліджувала формування індивідуального стилю діяльності майбутнього вчителя хореографії. За її визначенням, хореографічний стиль – це самореалізація хореографа в певному напрямі танцювального мистецтва, яка виражається в неповторній манері проведення занять, особливостях творчо-постановчої діяльності та в підготовці студентів-хореографів до майбутньої професійної діяльності (Андрощук, 2009: 120). Процес самореалізації пов'язаний із процесом соціалізації, що полягає у засвоєнні індивідом соціального досвіду, але розуміння змісту цього досвіду, його структури, засобів і порядку засвоєння істотно відрізняються.

Можемо стверджувати, що невід'ємною складовою частиною «соціалізації» поряд з «інтеріоризацією», «соціальною адаптацією» є процес

«індивідуалізації». Це пояснюється насамперед тим, що немає однакових процесів соціалізації. Індивідуальний досвід кожної особистості є унікальним і неповторним. Індивідуалізація у цьому разі необхідна як процес виявлення і стимулювання нахилів, задатків, здібностей особистості, врахування її потреб та інтересів, які розвиваються, спосіб поєднання суспільно значущого й особистісного. Соціалізація також сприяє формуванню індивідуальності особистості та її свободі. У процесі соціалізації розвивається почуття ідентичності та спроможність незалежно мислити і діяти.

Також процес самореалізації пов'язаний із соціально-психологічними механізмами соціалізації, а саме: *імпринтингом* – фіксуванням людиною на рецепторному та підсвідомому рівні особливостей об'єктів, що на неї впливають; *наслідуванням* – копіюванням людиною певних зразків поведінки та діяльності інших; *ідентифікацією* – ототожненням людиною себе з іншими людьми, групою, спільнотою; *рефлексією* – оцінкою особистістю різних проявів свого «Я», *інтеріоризацією* – процесом перетворення зовнішніх, реальних операцій соціальної діяльності у внутрішні, ідеальні; *екстеріоризацією* – процесом переходу від внутрішньої, психічної діяльності до зовнішньої, практичної. У цій ситуації велику роль відіграє авторитет викладача, педагога-наставника, котрий виступає взірцем для наслідування, для формування фахових психолого-педагогічних умінь і хореографічного професіоналізму. Однак за період навчання у ЗВО майбутні хореографи не завжди знаходять для себе ідеал для наслідування. Також конфліктні ситуації у групі призводять до зниження задоволеності взаєминами, виникає стан внутрішньої самотності та занедбаності, що веде до депресивного стану, до психічних захворювань. Зазначені моменти уповільнюють або перешкоджають самореалізації та індивідуалізації творчого потенціалу майбутнього вчителя хореографії.

Важливою складовою частиною підготовки майбутніх учителів хореографії є формування художньо-естетичного досвіду у процесі їх професійної підготовки у ЗВО. Відповідно процес спеціально організованої передачі соціального досвіду особистості та розвитку її потенційних можливостей, який відбувається в різних державних і недержавних організаціях (ЗВО), називають соціально-контрольованою соціалізацією. У дисертаційній роботі Т. Сердюк конкретизовано сутність, зміст і компонентну структуру художньо-естетичного досвіду студентів-хореографів, яка полягає у взаємодії когнітивної, аксіологічної та праксеологічної складових частин у процесі художньо-естетич-

ної діяльності особистості. Практичну значущість роботи представляє розроблене навчально-методичне забезпечення, засноване на інноваційних формах навчання: взаємодії методів мультимедійного навчання, синтетичної драматизації та опорно-методичних карт постановочної роботи (Сердюк, 2011: 71). На особистість впливають різні обставини суспільного життя, які не створюються спеціально, тобто відбувається стихійна соціалізація. Також існує відносно спрямована соціалізація, метою якої є організація в суспільстві певних економічних, законодавчих та інших передумов, що впливають на життєвий шлях особистості.

Рівень розвитку когнітивного компонента визначається повнотою, глибиною, системністю знань педагога-хореографа. На думку О. Щолокової, теоретичним підґрунтям фахової підготовки майбутнього вчителя мистецьких дисциплін постає його мистецтвознавчий тезаурус, який складається у ході спеціалізованої загальношкільної освіти й містить у собі фундаментальні поняття історії та теорії художньої культури, термінологічний апарат і лексику мистецтвознавчих наук (Щолокова, 1996: 34). Сюди ж можна додати вплив засобів масової інформації на формування культури. На жаль, разом із демократизацією суспільства, скасуванням ідеологічних заборон і цензурних обмежень різко зросли пропагування сили, правового нігілізму та сексуальних насолод. Така інформація є простою та зрозумілою. Її ціль – розвага глядача. Герої фільмів можуть демонструвати норми кримінальної субкультури, жорстокість, цинізм, неспорядковані сексуальні стосунки.

Перелічені поняття, теорії, професійні знання, засоби масової інформації відносимо до факторів та умов соціалізації. Отже, наведені види та фактори соціалізації характеризуються суперечністю впливу на особистість майбутнього вчителя хореографії.

Також умовою та фактором впливу на процес соціалізації виступає середовище, у цьому разі навчальний процес ЗВО. Люди й установи, діючі соціальні суб'єкти, за допомогою яких людина соціалізується, є «агентами соціалізації» через процес навчання, комунікації, долучення до культури. О. Таранцева, визначає формування хореографічних умінь майбутнього фахівця хореографії як процес створення сприятливих умов для інноваційної професійної діяльності, що забезпечує розвиток особистісних якостей і професійних умінь (Таранцева, 2002: 12).

Успішність процесу комунікації, взаємодії «викладача і студента», «групи та студента», «викладача і групи» зумовлюється психологічним кліматом у колективі, який також впливає на творчий потенціал кожного учасника навчального процесу, на результати навчання, на якість підготовки майбутнього фахівця хореографії.

Проблема соціалізації майбутніх учителів хореографії посилюється у зв'язку з карантинними умовами та дистанційним навчанням. Електронні засоби не можуть компенсувати очне навчання у ЗВО. Навчання на спеціальності «Хореографія» потребує спеціального середовища для підготовки: просторого залу, хореографічного станка, музичного акомпанементу концертмейстера. Методична робота з викладачем, групова робота, колективні постановки потребують взаємодії кількох учасників. Такі умови неможливо забезпечити дистанційно, тож погіршується якість знань, професійна компетентність майбутніх балетмейстерів, а це впливає на соціалізацію.

Висновки. Резюмуючи вищесказане, можемо сказати, що процес соціалізації майбутнього вчителя хореографії є інституалізованим. Він реалізується через систему певних соціальних інституцій, які мають корегувати процес формування соціальних якостей вчителя хореографії відповідно до суспільно значимих цінностей, обмежувати чи активізувати вплив окремих соціальних факторів або, навпаки, нейтралізувати їх. Проблемність чи успішність соціалізації майбутнього вчителя хореографії зумовлена сучасними соціокультурними умовами: руйнацією в суспільстві усталеної системи цінностей; відсутністю єдиної національної ідеї; домінуванням матеріальних цінностей у суспільстві, зокрема культу грошей і влади; полярними оцінками історичного минулого; майновим розшаруванням у суспільстві; нестабільною політичною ситуацією у країні; критиканством влади; домінуванням культури сили; зниженням морально-етичного рівня населення; лібералізацією статевої моралі; послабленням виховного потенціалу сім'ї; домінуванням електронних засобів впливу.

Перспективи подальших досліджень проблеми соціалізації майбутніх учителів хореографії вбачаємо в пошуку різних способів сприяння становленню індивідуальної та соціальної суб'єктності вчителя хореографії, забезпеченні необхідних умов для задоволення його потреб, соціально позитивних способів самоствердження та самореалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О. В. Суть і зміст підготовки майбутніх хореографів до професійної діяльності. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2018. № 44. С. 4–16. URL: //doi.org/10.5281/zenodo.1410170 (дата звернення: 30.10.2020).
2. Андрощук Л. М. Формування індивідуального стилю діяльності майбутнього вчителя хореографії : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Умань, 2009. 200 с
3. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання. Київ : ІЗМН, 1998. С. 17.
4. Бим-Бад Б. М., Петровский А. В. Образование в контексте социализации. *Педагогика*. 1996. № 1. С. 23.
5. Заєць С. С. Адаптація як соціально-психологічний механізм соціалізації особистості. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2005. Вип. 11. С. 117–122.
6. Kohlberg L. Education for a Just society: A Modern Statement of the Socratic View. *The Philosophy of Modern Development*. San Francisco, 1981. P. 465.
7. Ковалев А. Г. Психология личности. Москва : Просвещение, 1970. С. 17.
8. Кон И. С. Социология личности. Москва : Изд-во полит. лит-ры, 1967. С. 19.
9. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації: європейські абрис. Київ : ВІРА ІНСАЙТ, 2000. С. 3.
10. Піча В. М. Соціологія: загальний курс : навчальний посібник. Київ : Каравела, 2000. С. 71.
11. Сердюк Т. І. Художньо-естетична школа майбутніх учителів хореографії: формування досвіду : монографія. Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2011. 273 с.
12. Таранцева О. О. Формування фахових умінь майбутніх учителів хореографії засобами українського народного танцю : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2002. 22 с.
13. Темина С. Ю. По пути развития школьника. Москва – Воронеж : НПО «МОДЭК», 1999. С. 51.
14. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. С. 629.
15. Щолокова О. П. Основи професійної художньо-естетичної підготовки майбутнього вчителя. Київ, 1996. 172 с.

REFERENCES

1. Avramenko O. V. Sut i zmist pidhotovky maibutnikh khoreohrafiv do profesiinoi diialnosti [The essence and content of training future choreographers for professional activities]. *Theory and methods of teaching and education*. 2018, № 44, pp. 4–16. URL: //doi.org/10.5281/zenodo.1410170 (appeal date: 30.10.2020) [in Ukrainian].
2. Androshchuk L. M. Formuvannia individualnoho styliu diialnosti maibutnoho vchytelia khoreohrafii: Dis. ... cand. ped. science: 13.00.04. Uman, 2009, 200 p [in Ukrainian].
3. Bekh I. D. Osobystisno zoriientovane vykhovannia.[Personally oriented education]. Kyiv: IZMN, 1998, P. 17 [in Ukrainian].
4. Bym-Bad B. M., Petrovskiy A. V. Obrazovanye v kontekste sotsyalyzatsyy [Education in the context of socialization]. *Pedagogy*, 1996, № 1, P. 23 [in Russian].
5. Zaiets S. S. Adaptatsiia yak sotsialno-psykholohichniy mekhanizm sotsializatsii osobystosti [Adaptation as a socio-psychological mechanism of socialization of personality]. *Psychological and pedagogical problems of rural school*. 2005, Issue 11. pp. 17–122 [in Ukrainian].
6. Kohlberg L. Education for a Just society: A Modern Statement of the Socratic View. *The Philosophy of Modern Development*. San Francisco, 1981. P. 465 [in English].
7. Kovalev A. H. Psykholohiya lychnosti. [Personality psychology]. Moskva: Enlightenment, 1970, P. 17 [in Russian].
8. Kon Y. S. Sotsyolohiya lychnosti. [Sociology of personality]. Moskva: Izd-vo polit. lit-ry, 1967, P. 19 [in Russian].
9. Lavrychenko N. M. Pedahohika sotsializatsii: yevropeiski abrysy. [Pedagogy of socialization: European outlines]. Kyiv: VIRA INSIGHT, 2000. P. 3 [in Ukrainian].
10. Picha V. M. Sotsiolohiia: zahalnyi kurs: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshcheykh zakladiv osvity Ukrainy [Sociology: general course: A textbook for students of higher education in Ukraine]. Kyiv: Karavela, 2000. P. 71 [in Ukrainian].
11. Serdiuk T. I. Khudozhno-estetychna shkola maibutnikh uchyteliv khoreohrafii: formuvannia dosvidu [Art and aesthetic school of future teachers of choreography: formation of experience: monograph. Donetsk: LANDON-XXI, 2011. P. 273 [in Ukrainian].
12. Tarantseva O. O. Formuvannia fakhovykh umin maibutnikh uchyteliv khoreohrafii zasobamy ukrainskoho narodnoho tantsiu [Formation of professional skills of future teachers of choreography by means of Ukrainian folk dance] Author's abstract. dis. for science. degree can. ped. Sciences: 13.00.04. Kyiv, 2002. p. 22 [in Ukrainian].
13. Temya S. Yu. Po puty razvytiya shkolnyka [Along the way of schoolboy development]. Moscow – Voronezh: NPO MODEK, 1999, P. 51 [in Russian].
14. Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]. Kyiv: Abris, 2002. P. 629 [in Ukrainian].
15. Shchokolova O. P. Osnovy profesiinoi khudozhno-estetychnoi pidhotovky maibutnoho vchytelia. [Fundamentals of professional artistic and aesthetic training of future teachers]. Kyiv, 1996, p. 172 [in Ukrainian].

УДК 327.81

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-2-4>

Оксана ЗАХАРОВА,

orcid.org/0000-0002-2143-7020

доктор історичних наук, професор,

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

(Київ, Україна) irinatak67@ukr.net

Любов КИЯНОВСЬКА,

orcid.org/0000-0002-0117-5078

доктор мистецтв, професор,

завідувач кафедри історії музики

Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка

(Львів, Україна) luba.kujan@gmail.com

МИСТЕЦТВО ЯК ПОТУЖНИЙ ЗАСІБ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ (КУЛЬТУРНА СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПРОГРАМ ЗАРУБІЖНИХ ВІЗИТІВ ДО СРСР ІЗ ВІДВІДУВАННЯМ УКРАЇНИ (ПОЧАТОК 20-Х – ПОЧАТОК 80-Х РР. ХХ СТ.)

Актуальність дослідження визначається як недостатньою вивченістю дипломатичного протоколу України та Росії в зазначений період, так і тим, що знання закономірностей функціонування останнього розширюють наші уявлення не тільки про зовнішню політику і міжнародні відносини, а й про особливості розвитку культури в Україні та Росії після жовтневого перевороту 1917 р. З урахуванням відсутності у вітчизняній історіографії спеціального дослідження, присвяченого цій проблемі, автор поставив мету – на основі аналізу й узагальнення нових фактів, залучивши вперше в науковий обіг архівні матеріали, вивчити культурну складову частину програм візитів в Україну та Росію глав зарубіжних держав, урядів, іноземних відомств, політичних, військових і громадських діячів.

Новизна дослідження полягає в комплексному підході до вивчення зарубіжних візитів, культурна складові частини програм яких донедавна не піддавалася науковому аналізу.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період із початку 20-х до початку 80-х рр. ХХ ст.

Нижня хронологічна межа зумовлена тим, що на початку 20-х рр. відбувається процес розширення міжнародних контактів СРСР, а також тим, що саме цим часом датуються перші документи протокольної частини Наркомату закордонних справ (НКЗС), які містять інформацію про візити делегації в Росію та Україну, виявлені в Архіві зовнішньої політики Російської Федерації (Фонд 057).

Кінцева хронологічна межа – початок 80-х рр. ХХ ст. Це завершення певного періоду в історії дипломатії України та Росії, коли сталася раціоналізація протокольних норм, розроблених і апробованих на практиці у попередні роки.

Проаналізовано зміст програм візитів в Україну та Росію Аманулли-хана, У. Черчіля, Ш. де Голля, Й. Б. Тіто, Мао Цзедуна, Індіри Ганді, королеви Бельгії Єлизавети, П. Трюдо та інших державних і політичних діячів.

Виявлено, що у програмах зарубіжних візитів особливе місце відводилося так званій «культурній складовій частині», тобто відвідуванню гостями театрів, концертів, музеїв.

Протягом століть дипломатичний протокол зазнав значних змін, незмінним залишалося одне – дипломатичні церемоніали, важливою частиною яких була культурна складові частини, насамперед музичне мистецтво. Саме вони зобов'язані підтримувати ілюзію могутності держави. Вже на початку 20-х рр. стає очевидно, що неможливо вибудувати партнерські відносини із зарубіжними країнами без дотримання загальноприйнятих європейських норм, традицій і умовностей у міжнародному спілкуванні. Нині триває процес демократизації протокольних норм. Поряд із цим ЗМІ, висвітлюючи закордонні візити глав держав і урядів, уважно відстежують стиль і манери поведінки представників політичної еліти. Дипломатичний протокол, будучи частиною державної церемоніальною культури, є ілюстрацією духовного, морального, політичного стану суспільства.

Базатонаціональна радянська культура сприяла створенню позитивного іміджу держави на світовій арені. Культурна дипломатія була головним фактором публічної дипломатії України та Росії в зазначений період.

Ключові слова: дипломатія, культура, протокол, закордонні візити, імідж держави.

Oksana ZAKHAROVA,
 orcid.org/0000-0002-2143-7020
 Doctor of Historical Sciences, Professor,
 National Academy of Culture and Arts Management
 (Kyiv, Ukraine) irinamak67@ukr.net

Lyubov KIYANOVSKAYA,
 orcid.org/0000-0002-0117-5078
 Doctor of Arts, Professor,
 Head of the Department of Music History
 Lviv National Music Academy named after Mykola Lysenko
 (Lviv, Ukraine) luba.kyjan@gmail.com

ART AS A POWERFUL MEANS OF FOREIGN POLICY CULTURAL COMPONENT OF PROGRAMS OF FOREIGN VISITS TO THE USSR WITH VISITS TO UKRAINE (EARLY 20S – EARLY 80S OF XX CENTURY)

The relevance of the study is determined both by insufficient study of the diplomatic protocol between Ukraine and Russia in this period, and the fact that knowledge of the laws of the latter expands our understanding not only of foreign policy and international relations, but also the peculiarities of cultural development in Ukraine and Russia after the October coup. 1917. Given the lack of special research in domestic historiography devoted to this problem, the author set a goal – based on the analysis and generalization of new facts, involving for the first time in the scientific circulation of archival materials, to study the cultural component of programs of visits to Ukraine and Russia. departments, politicians, military and public figures.

The novelty of the study lies in a comprehensive approach to the study of foreign visits, the cultural component of whose programs until recently was not subjected to scientific analysis.

The chronological framework of the study covers the period from the early 20s to the early 80s of the XX century.

The lower chronological limit is due to the fact that in the early 1920s the process of expanding international contacts with the USSR took place, as well as the fact that the first documents of the protocol part of the People's Commissariat for Foreign Affairs (NKVD) containing information about the delegation's visits to Russia and Ukraine found in the Archives of Foreign Policy of the Russian Federation (Fund 057).

The final chronological boundary is the beginning of the 1980s. This is the end of a certain period in the history of diplomacy of Ukraine and Russia, in which there was a rationalization of the protocol norms developed and tested in practice in previous years.

The content of the programs of visits to Ukraine and Russia by Amanulli-khan, W. Churchill, S. de Gaulle, I. B. Tito, Mao Zedong, Indira Gandhi, Queen Elizabeth of Belgium, P. Trudeau and other statesmen and politicians.

It was found that in the programs of foreign visits a special place was given to the so-called "cultural component", ie visiting theaters, concerts, museums.

Over the centuries, diplomatic protocol has undergone significant changes, one thing remained unchanged – diplomatic ceremonies, an important part of which was the cultural component and, above all, the art of music. They are obliged to maintain the illusion of state power. Already in the early 1920s, it became clear that it was impossible to build partnerships with foreign countries without adhering to generally accepted European norms, traditions and conventions in international communication. The process of democratization of protocol norms is currently underway. At the same time, the media, covering the foreign visits of heads of state and government, closely monitor the style and manners of the political elite. Diplomatic protocol, being part of the state ceremonial culture, is an illustration of the spiritual, moral, political state of society: politics, prestige, the image of power.

Multinational Soviet culture contributed to the creation of a positive image of the state on the world stage. Cultural diplomacy was a major factor in the public diplomacy of Ukraine and Russia during this period.

Key words: *diplomacy, culture, protocol, foreign visits, image of the state.*

Постановка проблеми. Дипломатія як одна зі сфер прикладної політики є вельми складною і відповідальною галуззю людської діяльності.

У дипломатичних відносинах суверенних держав важливе місце посідають закордонні візити державних діячів. Візит – сукупність передусім протокольних заходів, характер яких залежить від виду візиту, котрий, у свою чергу, визначається політичною доцільністю.

Вибір предмета дослідження зумовлений тим, що вивчення дипломатичного протоколу України та Росії та його функціонування в зазначений період розширить наші уявлення не тільки про зовнішню політику та міжнародні відносини, а й про особливості розвитку культури в Україні та Росії після жовтневого перевороту 1917 р.

Аналіз досліджень. Історію протокольної практики візитів на вищому рівні розглянуто

в окремих розділах монографій П. Ф. Лядова (Лядов, 2004: 64–89) і А. Ф. Борункова (Борунков, 2005: 150–163).

У монографії А. В. Голубєва і В. А. Невежина розглядається специфіка радянської культурної дипломатії 1920-х – середини 1940-х рр. (Голубєв, Невежин, 2016: 232).

З урахуванням відсутності у вітчизняній історіографії спеціального дослідження, присвяченого цій проблемі, автори поставили мету – на основі аналізу й узагальнення нових фактів із залученням архівних матеріалів, які вперше вводяться в науковий обіг, провести вивчення культурної складової частини програм візитів в Україну і Росію глав зарубіжних держав, урядів, іноземних відомств, політичних, військових і громадських діячів.

Виклад основного матеріалу. Однією з важливих подій в історії радянсько-французьких відносин став візит у вересні 1922 р. до Москви відомого французького політичного діяча пана Ерію. Із цим візитом пов'язана перша виявлена нами в Архіві зовнішньої політики РФ згадка про включення до програми візиту відвідування Большого театру – балету «Лебедине озеро». Після спектаклю гості відбули на вечерю з артистами, де були до 3 години ночі.

На завершення візиту (з 7 до 10 жовтня) Ерію зустрічався в Москві із Держинським, Луначарським, Троцьким. На балеті «Копелія» в ложу, де знаходився Ерію, передали телеграму від Пуанкаре, в якій останній поділяв його погляди (Пуанкаре, 1922: 19). У травні 1924 р. на парламентських виборах переміг лівий блок, у передвиборній кампанії якого був заклик до визнання СРСР. За 5 місяців сформований Ерію кабінет визнав радянську владу. У дипломатії немає дрібниць. Збалансована програма візиту з культурними заходами дозволяє досягти бажаного політичного результату.

У липні 1925 р. в Народному Комісаріаті закордонних справ почалася підготовка до візиту до Москви генерала Сю, котрий «їздить європейськими країнами й Америкою зі спеціальною місією Президента Китайської Республіки, як так би мовити, надзвичайний посол», – повідомив Г. Чичерін у своєму посланні народному комісару військових і морських справ М. Фрунзе (10 липня) (Чичерін, 1925: 19). Чичерін звертає увагу Фрунзе на те, що в інших країнах генералу влаштували пишній прийом. Повноважний представник Китайської Республіки в Москві Лі Тя-Ло не раз ставив перед НКЗС питання про характер зустрічі та небажаність упущень через китайську чутливість до питань етикету. Органі-

зація візиту китайського генерала проходила під гаслом «Більше пишності та сердечності, менше галасу і розголосу» (Чичерін, 1925: 3).

Проект зустрічі включав у себе: офіційні візити до членів радянського уряду; генералу Сю надаються ложі в Большому театрі – одна на балет і одна на оперу. Організовується огляд пам'яток Москви.

У 1920-х рр. закладалися основи радянських протокольних традицій. Наскільки активно відбувався розвиток протокольної служби НКЗС, свідчить підготовка до візиту до Москви кантонського міністра Ху Хан Міна у жовтні 1925 р., програма перебування котрого була складена не за хронологічним, а за тематичним принципом:

1. Бесіди із членами уряду (Калініним, Камєневим та ін.).

2. Комінтерн і РКП(б). Бесіди із Зінов'євим, Сталініним, Молотовим, Радеком та ін.

3. Освіта. Бесіда з Луначарським. Відвідування дитбудинку, робітничого факультету, Центрального дому комуністичного виховання, лісової школи, Бібліотеки ім. Леніна.

4. Охорона здоров'я і фізкультура. Бесіда із Семашко. Відвідання Центрального інституту фізичної культури, Центрального дому материнства і дитинства.

5. Промисловість. Бесіди із Троцьким, Держинським, П'ятаковим. Відвідання заводів «Динамо», «АМО», «Каучук», Краснопрісенської бавовняної мануфактури, кондитерської фабрики «Красный Октябрь».

6. Торгівля. Бесіди із Красініним, Фрумкініним та ін.

7. Музеї. Відвідання Музею революції, Третьяковської галереї, Музею порцеляни, Музею красних мистецтв, Кремля.

8. Мавзолей В. І. Леніна.

9. Театри.

10. Клуби. Центральний комсомольський клуб, Центральний піонерський клуб.

11. Фінанси. Бесіди із Сокольниковим. Огляд золотого запасу Держбанку й Алмазного фонду СРСР.

12. Огляд показових закладів: Центрального дома селянина, Центрального інституту праці (Програма, 1925: 35–36).

У 20-х рр. протокольна частина НКЗС під керівництвом Д. Т. Флоринського становила колектив творчих особистостей, які не боялися експериментувати та розробляли норми протокольної практики, актуальні протягом десятиліть.

Спроба «примирити» європейський етикет і східні традиції, пристосувати їх до нових практичних радянських реалій відбулася у 1928 р. під час підготовки та проведення першого в історії СРСР

візиту керівника іноземної держави – падишаха Афганістану Аманулли-хана. Вранці 4 травня падишах із родиною оглянув у Москві Збройну палату, а о 16 годині пив чай у Домі селянина.

Після обіду відбувся раут, на який запрошено весь дипкорпус (форма одягу – фрак). Начальники місій представляли падишаху і його дружині свій персонал. «Наших» дам королеві представляла Колонтай. Після невеликого концертного відділу джаз-бенд загравав фокстрот. Однак танцювати ніхто не наважився, і, щоби «врятувати» танцювальну частину прийому, Флоринському довелося відкрити бал з однією із присутніх дам. Близько півночі падишах покинув вечір, але деякі його міністри та більшість гостей залишилися до 2 години ночі.

Наступний день візиту не обійшовся без скандалу. Після відвідання аеродрому падишах із родиною і почетом відвідав іподром, де відбувся розіграш призу Незалежного Афганістану (падишах особисто передав дарунки наїзникові та конюху), а ввечері на урочистому спектаклі в ГАБТі відбулися певні протокольні «неприємності». Почалося все із протесту деяких іноземних кореспондентів, незадоволених своїми місцями в ложах другого ярусу. Їм довелося пояснювати, що ложі бельетажу призначені для дипкорпусу, і не можна посадити інкорів перед дипломатами. Однак поведінку інкорів неможливо порівняти із поведінкою дружини Луначарського, яку ще до початку спектаклю і приїзду афганців Калініну довелося буквально виставити з центральної ложі. Та це не завадило їй знову «влізти» в ложу після першого антракту під приводом, що її запросила афганська принцеса. Луначарському вказали на безцеремонну поведінку його жінки та попередили, що більше нікуди її не запрошуватимуть. У відповідь Луначарський заявив, що відмовляється від поїздки до Ленінграду. На жаль, цей ляпсус того вечора був не останнім. Падишах поставив протокольну службу у незручне становище, бо заявив, що бажає обідати в театрі, але там не було кухні, привезти із Софійської набережної обід і розігріти його у Великому Московському готелі було важко. Зрештою вирішили не скасовувати чайний прийом у першому антракті у Бетховенському залі із запрошеними головами місій, а обід сервувати у другому антракті. Останній інцидент того вечора стався із послом Франції Ж. Ербеттом, котрий після спектаклю «в різких виразах» заявив, що «йому ГПУ дихнути не дає і що його не пускають у центральні фойє» (там ще перебували падишах і вартові) (Перебування падишаха, 1928: 17).

Незважаючи на всі «проколи» того вечора, спектакль пройшов блискуче. Останні три дні перебування Аманулли-хана в Москві відбулися за тим самим планом, що й попередні, – відвідання військових і цивільних об'єктів, ввечері – прийом чи зустріч у вузькому колі.

У 20-ті рр. економічні місії регулярно відвідували СРСР. У грудні 1927 р. двічі прибували делегації з Японії. Перша під керівництвом пана Кухари, другу очолював віконт Гото. Головна частина візиту пана Кухари пройшла у Ленінграді, куди той виїхав одразу після закінчення балету «Червоний мак» Р. Глієра у Большому театрі. В Ленінграді Кухара забажав відвідати Дитяче Село, де японська делегація дві години оглядала Катерининський і Олександрівський палаці. Після обіду члени делегації прибули в Маріїнський театр на «Есмеральду». Ленінградський балет сподобався гостям більше, ніж московський, на їхню думку, він «тонший», «більш одухотворений» (Програма візиту, 1927: 11).

Візити до СРСР торгово-промислових делегацій західноєвропейських країн продовжилися й у 1929 р.

Наприкінці березня 1929 р. до Москви прибула англійська промислова делегація. Програма перебування передбачала, що вранці та вдень гості відвідували радянські установи та промислові підприємства, а ввечері – московські театри.

У липні 1929 р. Протокольний відділ НКЗС займався підготовкою й організацією візиту до Москви та Харкова президента сенату Вільного міста Данцига (польського Гданська) пана Заама у супроводі членів данцигського уряду.

Культурна програма передбачала відвідання Третьяковської галереї у супроводі А. В. Луначарського. На вечорі грузинської музики під час антракту Єнукідзе пояснив гостям, що головна мета заходу – «підняття культурного рівня нацменшин». Ця заява справила на Заама і його супутників «чудове враження» (Візит, 1929: 17). До від'їзду до Харкова гості побували на Іподромі, в парку відпочинку і культури, зустрілися з ученими й артистами в будинку відпочинку «Вузьке». 12 липня делегація виїхала з Москви до Харкова. На вокзалі в Харкові із Заамом спробував поспілкуватися польський консул, але радянські службовці оточили Заама, не даючи консулу до нього «підібратися». На шляху делегації виставили почесні міліцейські пости, над готелем, де розмістили делегацію, підняли прапор Данцигу. Після сніданку в саду «Аркадія» відбулися візити до голови Раднаркому УРСР Чубаря, наркомторга Вейцера. Перед початком прийому, як і в Кремлі, Зааму від-

дав рапорт начальник почесної варти, після чого Заам у супроводі ад'ютанта разом із супутниками зайшли у залу для прийомів, де їх зустріли члени Президіуму ВУ ЦВК. На прийомі підкреслювалися дружні відносини між УРСР і Данцигом, із наркомторгом Вейцером детально обговорювався експорт з України в Данциг і через Данциг.

На зустрічі з українською пресою Заам підкреслив помічене ним «велике прагнення Українського уряду до розвитку української культури, що істотно важче для Данцига, якому доводиться відстоювати свою німецьку культуру». Ввечері делегація прийняла запрошення на прийом у німецького консула, запрошення польського консула «на чашку чаю» Заам відхилив (Візит, 1929: 17).

Із Харкова делегація відбула на Батьківщину. Урочистий прийом делегації з Данцига, увага радянських офіційних осіб особисто до Заама була викликана тим, що СРСР був зацікавлений у продовженні замовлень данцигським верфам при наданні Данцигом радянському уряду вигідних кредитів і якісного виконання замовлень. Невипадково одна з головних подій візиту – відвідання делегацією голови Радторгфлоту Зофа для перемовин про умови замовлень данцигським верфам. Відзначимо підкреслено дружні стосунки гостей із німецькими дипломатами в Москві й у Харкові та небажання спілкуватися із представниками польської дипломатичної місії. Радянська сторона з допомогою норм офіційного протоколу підтримала поведінку Заама і членів делегації. У виборі між Польщею і Німеччиною СРСР був відверто на боці останньої.

5 серпня 1939 р. до Києва прибули депутати болгарського парламенту на чолі із заступником голови парламенту Марковим. Гості оглянули Київ, ввечері ж відвідали концерт джаз-оркестру Якова Скоморовського. «У Радянському Союзі ми вперше, – сказав перший секретар голови фінансової комісії Балканський, – і нас вражає велика творча робота радянського народу у всіх галузях: культурній, промисловій, сільськогосподарській та ін.» (Балканський, 1929: 8).

Уповноважений НКЗС при уряді УРСР К. Відякін дуже детально повідомляв Москву про хід візиту: навіть про те, що у 15-хвилинні антракти в театрі члени делегації «споживали прохолодні напої та морозиво» (Програма, 1939: 8). В антракті голова комісії іноземних справ Говедаров запитав Відякіна, чи буде підписана угода між Англією, Францією і СРСР «для захисту світу від агресії» (Програма, 1939: 8). Представник НКЗС завірів болгарських гостей, що радянський уряд робить все для підписання рівноправної угоди, і що при-

їзд до СРСР англійських і французьких військових місій, імовірно, завершить підготовку до підписання угоди. На банкеті заступник голови болгарського парламенту підняв келих за подальше процвітання радянської культури та тісну співпрацю. Цей виступ Маркова зустріли бурхливою овацією й вигуками: «Хай живе тов. Сталін!», «За Радянську владу», «За працьовитий радянський народ!», «За дружбу з великим радянським народом!» (Програма, 1939: 10). Як зауважив Марков, «любов болгар до СРСР» проявилася після передачі радянським урядом 100 тисяч левів для Болгарії на допомогу постраждалим від повені ріки Росиці: «Народ любить СРСР», – підкреслив Марков (Програма, 1939: 10). На банкеті були присутні артисти джаз-оркестру Я. Скоморовського, В. Кораллі, К. Шульженко і конферансьє Г. Амурський. Гостям особливо сподобалася пісня «Тихий Дон» (Програма, 1939: 11). Із Києва болгарська делегація вирушила до Москви для відвідання сільськогосподарської виставки, потім до Ленінграду, а до Дня авіації (18 серпня) повернулася до Москви: Марков вважався добрим льотчиком. Проте у складі болгарської делегації не схотів їхати до СРСР відомий промисловець, котрий злякався «голоду в СРСР» (Програма, 1939: 14).

9 серпня на англійському кораблі у складі групи із 30 осіб прибули англійські та французькі військові представники.

21 серпня 1939 р. радник польського посольства повідомив телефоном НКЗС, що заступник міністра землеробства Кравульський виїжджає на сільськогосподарську виставку з Варшави 23 серпня.

Подальший перебіг Другої світової війни змусив радянську дипломатію робити достатньо різкі кульбіти і шукати нових союзників у смертельному протистоянні двох недавніх «друзів і однодумців».

Однією з головних подій дипломатичного життя Москви в жовтні 1944 р., яка знаменувала цей поворот, став приїзд до столиці СРСР прем'єр-міністра Великої Британії Вінстона Черчилля і міністра закордонних справ Ентоні Ідена. У центральній ложі на концерті в Большому театрі 14 жовтня 1944 р. перебували офіційні особи з обох сторін (Візит В. Черчилля, 1944: 26).

Програма концерту 14 жовтня 1944 р. складалася із двох відділів. У першому виконувався перший акт із балету А. Адана «Жизель» за участі провідних тогочасних артистів балету, відзначених Сталінськими преміями, Ольги Лепешинської, Суламіф і Асафа Мессерерів. У другому відділі виступили не менш відомі оперні співаки, теж сталінські лауреати Максим Михайлов, Наталя Шпіллер і Марія Максакова. Завершився кон-

церт номерами, підготованими Краснознаменним ансамблем пісні й танцю СРСР (художній керівник і диригент – ще один сталінський лауреат Олександр Александров): кантата про Сталіна, російські народні пісні, українська народна пісня, російський танець, марш із опери Гуно «Фауст», «Темна ніч» Микити Богословського, танець донських козаків. У своїх спогадах В. Черчилль напише: «14 жовтня відбулася грандіозна вистава у Большому театрі – спершу балет, потім опера і на завершення програми розкішні танці та спів хору Червоної Армії. Сталін і я перебували у царській ложі, і глядачі влаштували нам захоплену овацію» (Черчилль, 1955: 228). Після спектаклю перемовини союзників продовжилися.

Роботу Протокольного відділу високо оцінила британська сторона. 18 жовтня 1944 р. від імені міністра закордонних справ Великої Британії надійшов лист, у якому британська делегація висловлювала вдячність «за прекрасну роботу протокольного відділу під час нашого перебування <...>. Ми глибоко вдячні за вашу <...> постійну допомогу, ми забираємо із собою незабутнє враження, яке справила на нас російська доброта і гостинність, ми особливо вдячні за виставу в театрі опери і балету, влаштовану для нас» (Іден, 1944: 50).

20 жовтня 1944 р. В. Черчилль написав Сталіну: «Пам'ятна зустріч у Москві показала, що немає таких питань, які ми не можемо врегулювати, коли зустрічаємося для особистої та відвертої бесіди. Росіяни з їхньою широко відомою гостинністю перевершили самих себе у зв'язку з нашим приїздом. <...> Висловлюю глибоку вдячність вам і всім, хто турбувався про нас. Сподіваюся скоро знову зустрітись з вами» (Черчилль, 1955: 235).

6 червня 1944 р. почалася висадка військ Англії та США у Нормандії. З ними висадилися частини французьких патріотів на чолі із Шарлем де Голлем (де Голль, 1944: 28). 25 листопада 1944 р. В. М. Молотов затвердив «план зустрічі, перебування і провідів голови Тимчасового уряду Французької Республіки де Голля» (Де Голль, 1944: 28).

З урахуванням побажань представника Тимчасового уряду Р. Гарро остаточно сформували програму, яка включала відвідування Большого театру, балету «Жизель» та опери «Іоланта». У центральній ложі поруч із Ш. де Голлем – В. М. Молотов і М. М. Литвинов, над ложею вивішуються французькі та радянські прапори, перед початком вистави виконуються гімни Франції та СРСР, Концерт Краснознаменного ансамблю червоноармійської пісні й танцю в Большому театрі (перед початком виконуються гімни, ложа прикрашена прапорами) (Де Голль, 1944: 37).

Організація урядових прийомів – важлива складова частина діяльності Протокольного відділу. Слід було не лише підготувати списки запрошених, а й затвердити меню. Список запрошених на сніданок до Сталіна на честь де Голля 3 грудня 1944 р. очолювали з радянської сторони Й. В. Сталін, В. М. Молотов, А. І. Микоян, із французької – де Голль, Бідо, генерал Жуен, Гарро та ін. (Де Голь, 1944: 48). На відміну від «сніданку Сталіна», на прийом у Молотова на честь генерала де Голля запросили не лише членів уряду, але й дипломатичний корпус, представників радянської творчої інтелігенції.

Запрошення на прийом – підтвердження високого соціального статусу (на відміну від членів уряду, вчені, музиканти, художники, письменники, скульптори, режисери й актори запрошувалися без дружин і чоловіків).

У списку окремо виділені прізвища академіків, артистів драми, Большого театру, кіно, письменників, художників, скульпторів.

Честі опинитися на Спиридонівській вулиці в домі 17 удостоїлися: академіки Карен Алабян, Микола Бруєвич, артисти драми Іван Москвін, Василь Качалов, Микола Хмельов, Клавдія Єланська, Михайло Царьов, Алла Тарасова, Марія Бабанова. Большой театр представляли Іван Козловський, Максим Михайлов, Валерія Барсова, Галина Уланова, Ольга Лепешинська, Олександр Мелік-Пашаєв (прізвище Мессерера викреслене), письменники М. Тихонов, І. Еренбург, С. Маршак, О. Толстой (олівцем вписані К. Сімонов, Л. Леонов); художники та скульптори А. Герасимов, С. Меркулов, М. Купріянов, Крилов; артисти кіно Л. Ладініна, М. Крючков, І. Пир'єв (викреслені зі списку Г. Александров, Л. Орлова, М. Жаров, Л. Целіковська) (Де Голь, 1944: 53, 54).

На концерті Краснознаменного ансамблю червоноармійської пісні й танцю СРСР у Центральному домі Червоної армії були виконані: «Кантата про Сталіна» (музика Александрова), «Загибель «Варяга» (народна пісня), «Поема про Україну» (музика Александрова), «По вулиці Мостовій» (народна пісня), «Смуглянка» (музика Новикова), «Степ та й степ кругом» (народна пісня), «На сонячній полянці» (музика Соловйова-Седого), «Червоноармійський танець» (музика Александрова і Куликова, постановка заслуженого артиста УРСР Вірського). Другий відділ почався маршем із опери Гуно «Фауст», потім прозвучали «Мрії» Шумана, «Славне море» (народна пісня), «Бандура» (українська пісня), «Вася-Васильок» (музика Новикова), вальс «У прифронтовому лісі» (музика Блантера), «Темна ніч» (музика Богослов-

ського), завершився концерт танцем донських козаків (Де Голь, 1944: 69).

Президент Чехословацької Республіки Едвард Бенеш відвідав СРСР у березні 1945 р. Протокольний відділ почав підготовку до візиту в кінці лютого. До складу делегації входили 27 осіб: члени сім'ї Бенеша (дружина, племінниця), прем'єр-міністр, міністр закордонних справ, міністр юстиції, міністр соціального забезпечення, члени Державної Ради і т. д.

Особливість візиту – спеціально складена програма для дружини президента з відвідуванням лікувальних, шкільних і дошкільних закладів (шпиталю, дитсадку, школи, пологового будинку і т. п.).

Відвідування 27 березня дружиною Бенеша балетної школи при Большому театрі викликало у гостей захват. На концерті учнів школи дружина президента особливо виділила ученицю старшого класу Ліду Дементьєву, пророкуючи їй велике майбутнє (Бенеш, 1945: 76).

На концерті 21 березня в Центральному домі Червоної армії виступали кращі мистецькі сили: хори П'ятницького і Свешникова, Г. Уланова, М. Максакова, І. Козловський, М. Михайлов та ін. 24 березня дружина Бенеша відвідала Московський Художній Академічний Театр (спектакль «Російські люди»), а наступного дня президентська пара заважала подивитися у філії МХАТу спектакль «Піквікський клуб» (за Ч. Діккенсом) (Бенеш, 1945: 74). «Жіноча» складова частина візиту відобразилася і на тому, що на обід до Сталіна 28 березня (о 20 годині) офіційні особи були запрошені із дружинами. Форма одягу: для чоловіків – парадна з орденами, для жінок – вечірній туалет (довга сукня) (Бенеш, 1945: 90).

У квітні 1945 р. в Москві перебував маршал Й. Б. Тіто. Протокольним відділом НКЗС підготовано план зустрічі, перебування і проведів югославського лідера. На наступний день після прибуття Тіто відвідує В. Молотова, а потім Сталіна. Ввечері гості присутні в Большому театрі, в центральній ложі з радянського боку – В. Молотов, А. Вишинський та ін., до театру запрошено дипломатичний корпус. Центральна ложа прикрашена прапорами (Тіто, 1945: 119). Перед початком спектаклю звучать національні гімни Югославії та СРСР. На другий день перебування В. Молотов влаштовує на честь Тіто сніданок в особняку НКЗС на вулиці О. Толстого, 17. 12 квітня 1945 р. в ЦДЧА відбувся концерт. Перед початком концерту прозвучали югославський і радянський гімни. У першому відділі виконали «Кантату про Сталіна» (музика О. Александрова), «Поєму про Україну» (музика О. Александрова), «Морську

пісню» (музика О. Александрова), «Присмерк ночі впав на землю» (сербська пісня, обробка О. Александрова), «Вздвож по Пітерській» (обробка О. Александрова), «Степ та степ кругом» (обробка О. Александрова), «У лісі прифронтовому» (музика М. Блантера), «Червоноармійський танець». У другий відділ включили: хор із опери «Борис Годунов» М. Мусоргського, «Мрії» Р. Шумана, українські пісні Г. Давидовського, «Смуглянку» (музика А. Новикова), «Пісню Єрьомки» з опери «Вража сила» О. Серова, англійську солдатську пісню, американську солдатську пісню, танець донських козаків (Тіто, 1945: 170). На концерті в перших рядах партеру перебували члени югославської делегації на чолі з Й. Б. Тіто, члени радянського уряду із дружинами.

У залі були присутні також вчені, письменники, артисти, деякі з них були запрошені з дружинами: академіки О. Греков, В. Обручев, Т. Лисенко, а також К. Сімонов, С. Маршак, В. Лебедев-Кумач, І. Оренбург, С. Михалков, І. Москвін, Н. Хмельов, П. Садовський, А. Яблочкіна, О. Таїров, М. Охлопков, К. Завадський та ін. (Тіто, 1945: 156–159).

17 квітня делегація прибула до Києва, у супроводі Микити Хрущова відбувся огляд міста, а ввечері – обід на дачі Хрущова, наступного дня маршал Тіто наніс йому візит у Раднарком. До плану візиту були включені відвідування архітектурної виставки, театру, а 19 квітня в день вильоту гостям планували показати колгосп.

Наступний візит до СРСР урядової делегації Югославії на чолі з головою Ради міністрів, міністром народної оборони маршалом Й. Б. Тіто відбувся у травні 1946 р. Програма візиту включала в себе офіційні прийоми, гостям пропонували відвідати:

28 травня – Малий театр, спектакль «Пігмаліон»;

29 травня – М'ясокомбінат ім. Микояна, Театр Ленінського комсомолу (спектакль «Сірано де Бержерак»);

2 червня – футбольний матч на стадіоні «Динамо», Большой театр.

Список на прийом на честь приїзду маршала Тіто 30 травня 1946 р. із дружинами складався із кількох частин. Спочатку члени уряду, потім МЗС СРСР (члени колегії, завідувачі відділами й управліннями, помічники міністра, замінистра і працівники секретаріатів, Протокольний відділ), ЦК ВКП (б), антифашистські комітети та інші офіційні служби (Тіто, 1946: 8–10).

Крім того, на прийомі були вчені (С. Вавилов, Н. Бруевич та ін.), журналісти (редактори газет «Правда», «Известия», «Красная звезда», «Труд»,

«Новое время», «Красный флот»), письменники (В. Горбатов, Г. Мдіані, В. Іванов), артисти (В. Барсова, О. Лепешинська, С. Образцов, І. Моїсеєв та ін. (на полях списку ремарка «були в Югославії»)), композитори (Д. Шостакович, Т. Хренніков, В. Мураделі, С. Прокоф'єв, А. Хачатурян та ін.), художники (І. Грабар, К. Юон, А. Пластов, О. Дейнека та ін.). Наприкінці списку вказувалися воєначальники (маршал Г. Жуков, адмірал флоту Н. Кузнецов та ін.), члени шведської та ісландської торгових делегацій, голови дипломатичних представництв, акредитованих у Москві (всього 41), і технічна інтелігенція (Тіто, 1946: 12–18).

У 1946 р. найцікавішим із позиції організації та самого візиту стало відвідання СРСР делегацією членів Виконкому англійської Лейбористської партії М. Філіпе, Г. Клея та А. Бекона на чолі із професором Гарольдом Ласкі, в липні, через п'ять місяців після виголошення В. Черчиллем його знаменитої Фултонської промови. За три тижні до початку візиту деякі члени Лейбористської партії відвідали Москву у складі делегації керівників руху англо-радянської дружби. До складу делегації з дев'яти осіб входили і члени комуністичної партії Великої Британії. Гості побували в Москві, Ленінграді, Сталінграді, Києві, Вірменії, Грузії, Челябінську, Ризі (Ласки, 1946: 51).

Проїжджаючи Московією, Ласкі пояснював Клею, що «після Жовтневої революції багато церков було зачинено і навіть зруйновано. Однак залишили всі ті церкви, які мають архітектурну чи історичну цінність» (Ласки, 1946: 18). Очевидно, професор Ласкі нічого не знав про вандалізм більшовиків у Кремлі, про знищення храму Христа Спасителя та інших пам'яток архітектури.

Побачивши газетну вітрину, Ласкі пояснив любов росіян до читання, поділившись своїми спостереженнями. «У Москві, – говорив він, – я бачив у 1934 р. чергу людей, що бажали купити книги Пушкіна, Толстого» (Ласки, 1946: 18). У Ленінграді гості відвідали голову міської ради П. Лазутіна, з яким бесідували про відбудову міста: англійців вразили руйнування Петергофу. Після огляду міста делегація подивилася виставу «Наталка Полтавка» Українського музичного драматичного театру ім. Т. Шевченка (Ласки, 1946: 27). Культурна програма була важливою складовою частиною візиту, але головна його мета – роз'яснення позиції Лейбористської партії в галузі внутрішньої та зовнішньої політики Великої Британії в бесідах із державними і партійними діячами (у бесідах із представниками громадськості гості старалися не торкатися питань політики).

З особливою розкішно святкувалося 21 грудня 1949 р. 70-річчя Сталіна, яке оголосили всенародним святом, і водночас воно стало приводом для демонстрації усьому світові досягнень СРСР. Серед закордонних правителів на ювілей був запрошений Голова Центрального народного уряду Китайської Народної Республіки Мао Цзедун, що прибув до Москви 16 грудня 1949 р. (Візит, 1949–1950: 42). Того самого дня його прийняв Сталін. На урочисте засідання у Большому театрі Мао Цзедуна запросили у президіум (Візит, 1949–1950: 1). До Большого театру отримали запрошення і голови посольств та місій іноземних держав, акредитованих у Москві.

Концертна програма в ніч із 21-го на 22 грудня складалася із трьох відділів. У першому виконувалися твори російської класики: М. Глінки (увертюри до опер «Руслан і Людмила» та «Іван Сусанін», танці з опери «Іван Сусанін» – полонез, вальс, мазурка, краков'як), О. Глазунова (концертний вальс), М. Мусоргського (полонез із опери «Борис Годунов»), Римського-Корсакова (увертюра до опери «Царева наречена»), П. Чайковського (вальс, полонез із опери «Євгеній Онегин», слов'янський марш, сюїта з балету «Лускунчик»). У другому відділі прозвучали твори радянських композиторів: О. Александрова («Кантата про Сталіна»), І. Дунаєвського («Пісня про Батьківщину», «Концертний вальс», «Російська рапсодія», вальс до фільму «Моя любов», увертюра до оперети «Вільний вітер»), К. Лістова (обробка «Суліко»), Б. Мошкова (вальс «Весняна серенада»), Н. Ракова (Концертний вальс). Третій відділ склали твори західноєвропейських композиторів: Б. Сметани (мелодії з опери «Продана наречена»), Ф. Шопена (Полонез ор.40), Ш. Гуно (балетні сцени «Вальпургієва ніч» із опери «Фауст»), Й. Штрауса (вальси «На березі голубого Дунаю», «Казки віденського лісу»).

Концертна програма дозволяє судити про музичні смаки Сталіна. Якщо судити за кількістю авторських творів у концерті, то перевага надавалася творчості М. Глінки, П. Чайковського й І. Дунаєвського. Прикметно, що на концерті з нагоди ювілею лідера багатонаціональної держави не представлені твори сучасних композиторів союзних республік, також не було спеціального відділу, присвяченого народній музиці, за винятком обробки К. Лістова грузинської пісні «Суліко».

Проте якщо репертуар урядових концертів вражав професійністю, то меню кремлівських прийомів – своїм цинізмом. Хоча більшість населення Радянського Союзу голодувало, у Кремлі на обіді у Сталіна на честь Мао Цзедуна 1 лютого 1950 р.

подавали найвишуканіші делікатеси, які тільки можна було собі уявити, справжній Лукуллів бенкет. Головна мета сталінських прийомів – довести гостям, що СРСР розвивається успішно не тільки в економіці, але й у всіх напрямках культури та щоденного побуту.

На прийомі 14 лютого, влаштованому китайським послом, були присутні Сталін і його найближче урядове оточення, послы більшості соціалістичних держав. Академію наук СРСР представляли С. Вавилов, І. Бардін, В. Волгін, А. Торчієв. На прийомі були редактори газет і журналів («Правда», «Известия», «Новое время», «Литературная газета»); письменники (О. Фадєєв, К. Симонов, С. Михалков, А. Сурков, А. Сафонов, Л. Леонов, М. Аплетін, Б. Полевой, А. Первенцев, М. Бубеннов); архітектори (Н. Плотніков, В. Світличний); художники (Ф. Федоровський, Д. Налбандян, В. Єфанов, Г. Рязський); музиканти (Т. Хренніков, Д. Кабалевський, Д. Шостакович, М. Голованов, Р. Глієр, Д. Ойстрах, Л. Оборин); художні керівники театрів і артисти (К. Зубов, М. Кедров, Н. Охлопков, Е. Гоголева, О. Лепешинська, А. Тарасова, І. Козловський, І. Мойсєєв, Н. Казанцева, Г. Барінова, В. Марецька, А. Пирогов, М. Царєв, Р. Симонов, М. Жаров, Н. Шпіллер); «робітники кіно» (С. Герасимов, Т. Макарова, Л. Варламов, Б. Андрєєв, Л. Косматов, І. Пир'єв, М. Ладініна, М. Чіаурелі, В. Пудовкін) (Візит, 1949–1950: 111–113). Запрошення на такі заходи представників мистецької й наукової інтелігенції означало передусім прихильність партійного керівництва і почесну позицію в радянській еліті.

За час перебування делегації в Москві з 16 грудня 1949 до 17 лютого 1950 рр. для членів делегації – найближчого оточення Мао – організовано 19 екскурсій, а з 17 лютого до 19 березня для решти 18 учасників делегації – 8 екскурсій. Всього для членів китайської делегації організовано 27 екскурсій, у т. ч. мистецьких в Історичний музей, у Третьяковську галерею та ін. (Візит, 1949–1950: 3, 4). За цей період для членів делегації організовано перегляди 24 спектаклів, а саме: в Большому театрі («Червоний мак» Р. Глієра, «Князь Ігор» О. Бородіна, «Руслан і Людмила» М. Глінки, «Лебедине озеро» П. Чайковського, «Бахчисарайський фонтан» Б. Асаф'єва, «Кармен» Ж. Бізе); у МХАТі («Іван Грозний», «Анна Кареніна». «Глибока розвідка»); спектаклі в театрі оперети, в Театрі ім. К. Станіславського, вистави в Ляльковому театрі та цирку. Крім того, із 16 грудня 1949 до 19 березня 1950 рр. в «Зарядді» та в готелі «Москва» китайським гостям показали 23 кіножурнали та 46 кінокартин (Візит, 1949–1950: 5).

Смерть Сталіна багато змінила не лише у внутрішньому, але й у зовнішньому курсі СРСР. Ці зміни неминуче торкнулися і діяльності дипломатичних служб, у т. ч. й форм і змісту протоколів і програм зустрічі іноземних гостей. Вони стали, по-перше, дещо гнучкішими та враховували ширший спектр подій і місць перебування, по-друге, передбачали прийоми не лише «перших осіб», але і членів їхніх родин.

16 червня 1953 р. у Протокольному відділі МЗС СРСР відбулася зустріч із другим секретарем посольства Індії, на якій визначили програму перебування у СРСР дочки прем'єр-міністра Індії Джавахарлала Неру Індіри Ганді. З урахуванням побажань індійської сторони й особисто Індіри Ганді складено план візиту: у Москві планувалося із 26 червня до 1 липня і з 17 до 27 липня. Програма відрізнялася вже значно «гуманістичнішим» спрямуванням і навіть передбачала, окрім традиційного відвідування опер і драматичних вистав, Третьяковської галереї, Музею історії та реконструкції Москви, ще й візит до музею Толстого в Ясній Полянї та навіть духовної семінарії в Загорську (Візит, 1953: 10).

Період керівництва Микити Хрущова, названий в історії метафорою «хрущовської відлиги», позначився більш широким спектром також у дипломатичному протоколі. Варто проілюструвати цю епоху кількома яскравими прикладами. Із 29 квітня до 16 травня 1958 р. у СРСР на запрошення Президіуму Верховної Ради СРСР і Ради міністрів СРСР перебувала делегація Об'єднаної Арабської Республіки на чолі із президентом і головнокомандувачем Збройними силами ОАР Гамаль Абдель Насером. Делегація ОАР відвідала Ташкент, Баку, Сухумі, Сочі, Запоріжжя, Київ, Ленінград, Сталінград.

Аеродроми та вулиці міст, які відвідував Г. А. Насер, прикрашалися прапорами ОАР, СРСР і відповідної союзної республіки, вітальними транспарантами російською, арабською і мовою республіки, портретами Г. А. Насера. На аеродромах вивішувалися портрети Г. А. Насера та К. Ворошилова, а в Ташкенті – Г. А. Насера, К. Ворошилова та М. Хрущова (Візит, 1958: 176).

Протокольні заходи в Москві включали відвідини Мавзолея Леніна і Сталіна, Московського автомобільного заводу ім. І. Лихачова, університету, Большого театру (балет «Лебедине озеро» П. Чайковського), огляд міста.

Доказом зміцнення дружніх відносин між ОАР і СРСР може служити візит у 1963 р. (із 26 січня по 9 лютого) в Радянський Союз на запрошення дочки Голови Ради міністрів СРСР М. Хру-

щова дочки президента ОАР Ходи Насер (Візит, 1963: 11). Її зустрічали в аеропорту Шереметьєво головний редактор газети «Известия» А. Аджубей із дружиною (дочкою М. Хрущова), головний редактор газети «Правда» Сатюков із дружиною і дочкою, заступник міністра закордонних справ СРСР С. Ларін і Г. Брежнєва. Х. Насер мешкала в державному особняку № 7 на Воробйовському шосе, 63 (Візит, 1963: 12). 27 січня Хода Насер відвідала Ніну Хрущову, за час перебування в Москві оглянула собори Кремля, побувала у Третьяковській галереї, університеті, Палаці піонерів, Домі моделей. У Большому театрі та Палаці з'їздів дивилася балети: «Лускунчик» і «Лебедине озеро» П. Чайковського, «Кам'яну квітку» С. Прокоф'єва, «Жизель» А. Адана.

Із 30 січня до 1 лютого Хода Насер перебувала у Ленінграді, де відвідала Ермітаж і Пушкіно, Палац шлюбів, познайомилася з молодятами – студентами одного з ленінградських вишів. Вона була любителькою кіно, тому в Ленінграді подивилася радянські фільми «Подвиг Ленінграду», «Колеги», «Молодо-зелено», «Карнавальна ніч».

Якщо візит Г. А. Насера у 1958 р. продемонстрував зміцнення політичного авторитету Микити Хрущова, то візит до Радянського Союзу в 1963 р. дочки єгипетського лідера – це спроба вийти на новий рівень відносин.

У 1962 р. яскравою подією в політичному і культурному житті СРСР став приїзд до Москви королеви Бельгії Єлизавети. Особливість першого візиту європейського монарха в Радянський Союз полягала в тому, що королеву як почесну гостю II Міжнародного конкурсу ім. П. Чайковського запросили міністр культури К. Фурцева, голова Оргкомітету II Міжнародного конкурсу ім. П. Чайковського Д. Шостакович, голови журі конкурсу Д. Ойстрах, Е. Гігельс і М. Ростропович. Відомо, що всі бельгійські королі, починаючи з Леопольда I, надавали велике значення мистецтву як необхідній умові процвітання нації. Єлизавета теж любила і добре зналася на мистецтві. З іменем королеви пов'язане проведення міжнародних конкурсів скрипалів (з 1973 р.) і піаністів (з 1938 р.) ім. Ежена Ізаї у Брюсселі, з 1951 р. у столиці Бельгії проводиться Міжнародний конкурс виконавців ім. королеви Єлизавети.

Королева прибула до Москви 24 квітня на аеродром Шереметьєво, де її зустрічали: заступник голови Президіуму Верховної Ради Н. Органов, міністр культури К. Фурцева, заступник міністра закордонних справ С. Лапін, завідувач Протокольним відділом МЗС Ф. Молочков, Д. Шостакович, Д. Ойстрах, представники МЗС СРСР і Міністер-

ства культури СРСР (Програма, 1962: 44). Аеродром прикрасили державними прапорами Бельгії та СРСР, але почесна варта не шикувалася, державні гімни не виконували. Королеву супроводжували до резиденції Н. Органов і К. Фурцева, її саму і її почет розмістили в державному особняку на Ленінських горах із 24 до 27 квітня, в резиденції у Кремлі – із 28 квітня до 10 травня. Одразу після приїзду Єлизавета забажала зустрітися з родиною Хрущових. Бесіда королеви з Микитою Хрущовим 30 квітня справила на неї сильне враження. Надзвичайний і повноважний посол короля Бельгії «у всіх країнах», особистий друг Єлизавети Едуард Ле Ге зазначив, що жоден державний діяч не приділяв так багато часу королеві, як М. Хрущов – майже 2 години. Перебуваючи в Москві, королева неодноразово висловлювала своє захоплення Хрущовим, називаючи його «найактивнішим і послідовним борцем за мир з усіх сьогоденішніх державних діячів» (Програма, 1962: 45).

На сніданку, який дала королева на честь К. Фурцевої та Н. Хрущової 26 квітня, Ле Ге сказав, що королева приїхала в Радянський Союз не лише слухати музику на Конкурсі ім. П. Чайковського, її метою є також «подати приклад іншим державним діячам у встановленні дружніх відносин із СРСР». До слів, сказаних Ле Ге: «Бельгії потрібна така королева», вона додала: «А нам потрібний Хрущов» (Програма, 1962: 46). На бажання королеви вона двічі зустрічалася із професором Московської консерваторії Д. Ойстрахом, якого вона вважала «своїм першим радянським другом, що перекинув місток у встановленні музичних зв'язків між СРСР і Бельгією» (Програма, 1962: 46).

На Конкурсі ім. П. Чайковського з першого дня Єлизавета висловила бажання переслухати радянських виконавців, додавши, що не пропускає жодного концерту радянських артистів у Брюсселі. Єлизавета дала високу оцінку конкурсу, назвавши його представницьким і таким, що перевершив її очікування. Вона особливо відзначила гру В. Ашкеназі, Е. Вірсаладзе й О. Наседкина. Деякі виконавці заходили в ложу королеви.

Поза конкурсом королева відвідала Дім-музей П. Чайковського у Клину і Загорськ, де оглянула Лавру і відвідала Духовну академію. Крім того, в Москві королева побувала в середній школі № 2 із французькою мовою викладання, в Музично-педагогічному інституті ім. Гнесіних, на парфумерній фабриці «Нова зоря», ВДНГ, здійснила поїздку новими районами та вулицями Москви, прогулянку на «Ракеті» Каналом ім. Москви. Королева подивилася балети «Жизель» А. Адана

та «Лускунчик» П. Чайковського, спектакль «Незвичайний концерт» у Центральному театрі ляльок і програму в Московському цирку.

Перед від'їздом королева Єлизавета висловила свою вдячність за теплий прийом і «за добре й цікаво складену програму її перебування в Москві» (Програма, 1962: 49). Ле Ге сказав перед від'їздом, що королева і він після повернення в Бельгію «подвоять свої зусилля в боротьбі за мир». На аеродромі Єлизавета заявила, що в Бельгії вона розповість бельгійському уряду про гостинний прийом у Москві та про свої враження. 10 травня королева Бельгії Єлизавета вилетіла на Батьківщину. Після повернення вона надіслала телеграму на ім'я М. Хрущова, Л. Брежнєва, К. Фурцевой, в яких дякувала за люб'язну гостинність радянського уряду і дружбу, проявлені до неї в Москві (Програма, 1962: 50).

Особливість офіційного візиту до СРСР президента Французької Республіки генерала Шарля де Голля із дружиною (20 червня – 1 липня 1966 р.) на запрошення Голови Верховної Ради й уряду СРСР полягала в тому, що після 1944 р. це був перший візит французького лідера у післявоєнні роки. Загалом програма візиту складена за схемою, тоді вже традиційною: візити, перемовини, обіди, прийоми; відвідання театру (Большой театр, балет С. Прокоф'єва «Ромео і Джульєтта»); покладення вінка до меморіальної дошки авіаполку «Нормандія – Неман». Президент відвідав Мосраду, університет ім. М. Ломоносова, Гвардійську Таманську дивізію ім. М. Калініна, побував на тактичних навчаннях мотострілкового батальйону, виступив на телебаченні (30 липня, запис зроблений у резиденції гостя у Кремлі) (Візит, 1966: 97). Для дружини президента підготували спеціальну програму: відвідування Кремля, Інституту педіатрії Академії медичних наук СРСР, чай «від Брежнєвої та Підгорної» (Візит, 1966: 98). У поїздках по країні де Голля супроводжував Підгорний (до Новосибірська) і Косигін (до Ленінграду, Києва, Волгограду).

Починаючи приблизно із середини 60-х рр., у матеріалах фонду Протокольного відділу здебільшого відсутня інформація щодо атмосфери, своєрідного «настрою» візиту. Необхідні відомості містять здебільшого неофіційні джерела – листи, мемуари.

Так, у спогадах В. Суходрева містяться цікаві деталі візиту в СРСР прем'єр-міністра Канади П'єра Трюдо, з іменем якого пов'язаний період потепління і розвитку дружніх відносин двох країн. У 1971 р. Трюдо відвідав Радянський Союз. Він вражав всіх не лише стилем поведінки, але й

своєю зовнішністю – ультрамодними широкими яскравими галстуками, піджаками з величезними лацканами, черевиками на платформі та розкльошеними штанами.

Можна сперечатися, наскільки такий зовнішній вигляд відповідає атмосфері офіційних прийомів, але очевидно, що він доречний на дискотеці, яку П. Трюдо разом із дружиною побажав відвідати в Києві. Прем'єр-міністр Канади не міг не поїхати в Україну, адже багато українців проживають у Канаді, і в деяких районах країни можуть вплинути на результати виборів.

Бажання П. Трюдо відвідати дискотеку чи нічний клуб без офіційного супроводу Суходрев передав начальнику охорони, який попросив 15–20 хвилин на підготовку. Дискотеку для прем'єр-міністра організували на Хрещатику, недалеко від резиденції, родина Трюдо пішла туди пішки (охорона була, але намагалася бути непомітною). «На Трюдо ніхто не звертав уваги. Нікому і в голову не могло прийти, що цей модно вдягнений піжон із бакенбардами, що обнімає худеньке довгоголове дівча (незадовго до візиту Трюдо одружився – О. З., Л. К.) – прем'єр-міністр Канади» (Суходрев, 1999: 224). У клубі Трюдо підвели до столика, накритому на двох. І почалася «шикарна імітація» життя нічного клубу: «гості» танцювали, світло пригасили. Трюдо із дружиною випили шампанське і «закружляли в танці». На думку Суходрева, який був на дискотеці, канадська пара танцювала «вельми хвацьки і запально» (Суходрев, 1999: 224).

Візит Трюдо запам'ятався не тільки яскравими поїздками по країні. Були підписані важливі угоди, прийнята сумісна заява. Один із членів Політбюро запропонував навіть налагодити в СРСР виробництво тканин модних яскравих кольорів, але його поривання викликало очікувану реакцію: «Ні, нам цього не треба. Хай Трюдо сам такі галстуки носить...» (Суходрев, 1999: 231). В О. Косигіна з П. Трюдо після його візиту до СРСР налагодилися добрі стосунки, вони, за спостереженням В. Суходрева, із задоволенням спілкувалися один із одним.

Висновки. За, здавалося б, «сухою» мовою протоколу стоять конкретні особистості з неповторними характеристиками. В окремих випадках порушення протокольних норм не тільки не заважає вирішувати поставлені завдання, але й навіть сприяє їх втіленню. У більшості програм зарубіжних візитів до СРСР відвіданню України відводилося особливе місце, що особливо помітно в післявоєнні роки. Інтелектуальний потенціал України дозволяв республіці, незважаючи на Голодомор, репресії, втрати у Другій світовій війні,

бути однією з найбільш розвинутих республік не тільки в економічному, але й у культурному сенсі.

Протягом століть дипломатичний протокол зазнав значних змін, незмінним залишалося одне – дипломатичні церемоніали, важливою складовою частиною яких була культурна, насамперед музичне мистецтво. Саме вони зобов'язані підтримувати ілюзію могутності держави. Вже на початку 20-х рр. стає очевидно, що неможливо вибудувувати партнерські відносини із зарубіж-

ними країнами без дотримання загальноприйнятих європейських норм, традицій і умовностей у міжнародному спілкуванні. Нині триває процес демократизації протокольних норм. Поряд із цим ЗМІ, висвітлюючи закордонні візити глав держав і урядів, уважно відстежують стиль і манери поведінки представників політичної еліти. Дипломатичний протокол, будучи частиною державної церемоніальною культури, є ілюстрацією духовного, морального, політичного стану суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балканский. Речь. 1939. Киев. Архив внешней политики Российской Федерации (АВП РФ) Ф. 057. Оп. 19. П. 113. Д. 4. Л.8.
2. Бенеш. Программа пребывания. 1945. Москва. АВП РФ. Ф. 057. Оп. 25. П. 123. Д. 8. Л.76,74,90.
3. Борунков А. Ф. Дипломатический протокол в России. Москва, 2005. С. 150–163.
4. Визит Г. А. Насера. 1958. Москва. АВП РФ. Ф. 57. Оп. 44. П.243. Д. 45. Л.176.
5. Визит де Голля. 1966. Москва АВП РФ. Ф. 57. Оп. 63. П.500. Д. 43. Л.97,98.
6. Визит И. Ганди. 1953. Москва. АВП РФ. Ф. 57. Оп. 38. П.145. Д. 11. Л.10.
7. Визит Мао Цзедуна. 1949-1950. Москва. АВП РФ. Ф. 57. Оп. 346. П.101. Д. 1. Л. 1,42,111-113.
8. Визит президента сената Данцига. 1929. Москва, Харьков. АВП РФ. Ф. 057. Оп. 9. П. 107. Д. 5. Л. 16, 17.
9. Визит У. Черчилля. 1944. Москва. АВП РФ. Ф. 057. Оп. 24. П.120. Д. 7. Л. 26.
10. Визит Х. Насер. 1963. Москва. АВП РФ. Ф. 57. Оп. 58. П. 425. Д. 32. Л. 11, 12.
11. Голубев А. В., Невежин В. А. Формирование образа Советской России в окружающем мире средствами культурной дипломатии, 1920-е – первая половина 1940-х гг. Москва, 2016. С. 232.
12. Де Голль. Программа пребывания. 1944. Москва. АВП РФ. Ф. 057. Оп. 24. П. 120. Д. 8. Л. 28, 48, 53, 54, 59.
13. Иден. Письмо в протокольный отдел. 1944. Москва. АВП РФ. Ф. 057. Оп. 24. П. 120. Д. 7. Л.5 0.
14. Ласки Г. Визит в Москву. 1946. Москва. АВП РФ. Ф. 057. Оп. 26. П.127. Д. 6. Л. 51, 18.
15. Лядов П. Ф. История российского протокола. Москва, 2004. С. 64–89.
16. Пребывание падишаха Афганистана в Москве. 1928. Москва. АВП РФ. Ф. 057. Оп. 8. П. 106. Д. 9. Л. 17.
17. Программа визита японской делегации. 1927. Москва. АВП РФ. Ф. 057. Оп. 6. П. 103. Д. 5. Л. 11.
18. Программа пребывания делегации Болгарии. 1939. Киев. АВП РФ Ф. 057. Оп. 19. П. 113. Д. 4. Л. 8, 10, 11, 14.
19. Программа пребывания кантонского министра. 1925. Москва. АВП РФ. Ф. 057. Оп. 5. П.102. Д. 5. Л. 35, 36.
20. Программа пребывания королевы Бельгии Елизаветы. 1962. Москва. АВП РФ. Ф. 57. Оп. 57. П. 403. Д. 59. Л. 44–46, 49, 50.
21. Пуанкаре. Телеграмма Эрно. 1922. Москва. АВП РФ. Ф. 057. Оп. 2. П. 101. Д. 1. Л. 19.
22. Суходрев В. М. Язык мой – друг мой. От Хрущева до Горбачева. Москва, 1999. С. 224, 231.
23. Тито И. Б. Визит в СССР в 1946 году. 1946. Москва. АВП РФ. Ф. 057. Оп. 26. П. 127. Д. 8. Л. 12,1 8.
24. Тито И.Б. Программа пребывания. 1945. Москва. АВП РФ. Ф. 057. Оп. 25. П. 123. Д. 8. Л. 119, 170, 156–159.
25. Черчилль У. Вторая мировая война : в 6 т. Т. 6 : Триумф и трагедия. Москва : Военное издательство, 1955. С. 228, 235.
26. Чичерин Г. В. Письмо Фрунзе. 1925. Москва. АВП РФ. Ф. 057. Оп. 5. П. 102. Д. 5. Л. 1, 3.

REFERENCES

1. Balkanskiy. Rech [Speech]. 1939. Kiev. AVP RF F.057. Op. 19. P. 113. D. 4. L. 8. [in Russian].
2. Benesh. Programma prebyivaniya [Stay program]. Moscow. 1945. AVP RF. F. 057. Op. 25. P. 123. D. 8. L. 76, 74, 90. [in Russian].
3. Borunkov A.F. Diplomaticheskij protkol v Rossii [Diplomatic protocol in Russia]. 2005. Moscow. [in Russian].
4. Vizit G. A. Nasera [G. A. Nasser's Visit]. 1958. Moscow. AVP RF. F.57. Op. 44. P. 243. D. 45. L. 176. [in Russian].
5. Vizit de Gollya [de Gaulle's visit]. Moscow. 1966. AVP RF. F. 57. Op. 63. P. 500. D. 43. L. 97, 98. [in Russian].
6. Vizit I. Gandi [I. Gandhi's visit]. Moscow. 1953. AVP RF. F. 57. Op. 38. P. 145. D. 11. L. 10. [in Russian].
7. Vizit Mao Tszeduna [Mao Zedong's visit]. Moscow. 1949-1950. AVP RF. F. 57. Op. 346. P. 101. D. 1. L. 1, 42, 111-113. [in Russian].
8. Vizit prezidenta senata Dantsiga [Visit of Senate President Danzig]. Moscow, Harkov. 1929. AVP RF. F. 057. Op. 9. P. 107. D. 5. L. 16, 17. [in Russian].
9. Vizit U. Cherkillya [W. Churchill's visit]. Moscow. 1944. AVP RF. F.057. Op. 24. P. 120. D. 7. L. 26. [in Russian].
10. Vizit H. Naser [H. Nasser's visit]. Moscow. 1963. AVP RF. F. 57. Op. 58. P. 425. D. 32. L. 11, 12. [in Russian].
11. Golubev A. V., Nevezhin V. A. Formirovanie obraza Sovetskoi Rosii v okruzhayschem mire sredstvami klytynnoi diplomatii, 1920-e – pervaya polovina 1940-h gg. Formation of the image of Soviet Russia in the surrounding world by means of cultural diplomacy, 1920s – first half of the 1940s. S. 232. Moscow. 2006. [in Russian]
12. De Goll. Programma prebyivaniya [Stay program]. Moscow. 1944. AVP RF. F.057. Op. 24. P. 120. D. 8. L. 28, 48, 53, 54, 59. [in Russian].

13. Iden. Pismo v protkolnyiy otdel [A letter to the protocol department]. Moscow. 1944. AVP RF. F. 057. Op. 24. P. 120. D. 7. L.50. [in Russian].
14. Laski G. Vizit v Moskvu [Visit to Moscow]. Moscow. 1946. AVP RF. F.057. Op. 26. P.127. D. 6. L. 51, 18. [in Russian].
15. Lyadov P. F. Istoriya rossiyskogo protokola [History of the Russian Protocol]. Moscow. 2004 [in Russian].
16. Prebyivanie padishaha Afganistana v Moskve [Stay of the padishah of Afghanistan in Moscow]. Moscow. 1928. AVP RF. F.057. Op. 8. P. 106. D. 9. L. 17. [in Russian].
17. Programma vizita yaponskoy delegatsii [The program of the visit Japanese delegation]. Moscow. 1927. AVP RF. F. 057. Op. 6. P. 103. D. 5. L. 11. [in Russian].
18. Programma prebyivaniya delegatsii Bolgarii [The program of the stay the delegation of Bulgaria]. Kiev. 1939. AVP RF F. 057. Op. 19. P. 113. D. 4. L. 8, 10, 11, 14. [in Russian].
19. Programma prebyivaniya kantonskogo ministra [The program of stay the Kantom ministry]. Moscow. 1925. AVP RF. F. 057. Op. 5. P. 102. D. 5. L. 35, 36. [in Russian].
20. Programma prebyivaniya korolevyi Belgii Elizavetyi [The program of the stay Queen of Belgium Elizabeth]. Moscow. 1962. AVP RF. F. 57. Op. 57. P. 403. D. 59. L. 44-46, 49, 50. [in Russian].
21. Puankare Telegramma Erio [telegram to Erio]. Moscow. 1922. AVP RF. F.057. Op. 2. P. 101. D. 1. L. 19. [in Russian].
22. Sukhodrev V. M. Yazyik moy – drug moy. Ot Hrusheva do Gorbacheva [My tongue is my friend. From Khrushchev to Gorbachev]. Moscow. 1999. P. 224, 231. [in Russian].
23. Tito I. B. Vizit v SSSR v 1946 godu [Visit to the USSR in 1946]. Moscow. 1946. AVP RF. F. 057. Op. 26. P. 127. D. 8. L. 12, 18. [in Russian].
24. Tito I. B. Programma prebyivaniya [Stay program]. Moscow. 1945. AVP RF. F.057. Op. 25. P. 123. D. 8. L. 119, 170, 156-159. [in Russian].
25. Churchill W. Vtoraya mirovaya voyna [World War II]. Moscow. 1955. P.P. 228-235. [in Russian].
26. Chicherin G. V. Pismo Frunze [Letter to Frounze]. Moscow. 1925. AVP RF. F. 057. Op. 5. P. 102. D. 5. L. 1, 3. [in Russian].

УДК 784

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-2-5>**Валентина ЗЕЛІНКА,***orcid.org/0000-0002-8134-992X**заслужений працівник культури України,
викладач кафедри мистецьких дисциплін
Ужгородського інституту культури і мистецтв
(Ужгород, Україна) v.zelinka6493-5@unesp.co.uk***Степан ГІГА,***orcid.org/0000-0001-6961-2353**народний артист України,
викладач кафедри мистецьких дисциплін
Ужгородського інституту культури і мистецтв
(Ужгород, Україна) hiha_step@national-university.info***Мар'яна МАТЕЙКО,***orcid.org/0000-0003-4929-8189**викладач кафедри мистецьких дисциплін
Ужгородського інституту культури і мистецтв
(Ужгород, Україна) ma.mateiko@kpi.com.de*

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ВОКАЛЬНОЇ ШКОЛИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

У цьому науковому дослідженні розглядаються питання розвитку української вокальної школи на сучасному етапі формування національної культури. Українська вокальна школа має глибокі традиції, початок формування яких уходить корінням у сиву давнину історії української нації. Мистецтво українського вокалу знає у всьому світі, тому розуміння послідовності розвитку української вокальної школи на сучасному етапі формування культурних традицій українського народу є вельми важливим з точки зору надання оцінки вкладу окремих діячів національної культури України у поступове спрямування цього процесу. Наявність глибокого коріння традицій українського співу на тлі реалій сьогодення зумовлює важливість вивчення та розуміння широкого розмаїття аспектів української пісенної культури та її справжнього місця на сучасному етапі розвитку української культури та суспільства. Актуальність заявленої тематики дослідження зумовлюється значним внеском української вокальної культури у світову пісенну культуру та необхідністю якісного вивчення цього явища, надання йому об'єктивної оцінки. Методологія цього наукового дослідження має у своїй основі аналітичний підхід до розгляду питань, які було винесено у його заголовок. Якісний аналіз розмаїття факторів, що становлять основу розвитку української вокальної школи, сприяє належному розкриттю тематики дослідження та формуванню остаточних висновків за його результатами. Головними результатами цього наукового дослідження слід вважати визначення характерних ознак української школи оперного співу та чинників, за якими нині сформувався авторитет представників національної школи у різних куточках Земної кулі. Перспективи подальших наукових досліджень у визначеному напрямі зумовлюються необхідністю вивчення культури свого народу загалом і його пісенної і мовної культур та спадщини зокрема. Прикладна цінність цієї наукової роботи полягає у визначенні головних чинників розвитку української пісенності та можливості застосування надалі подібних результатів наукової роботи задля формування належного фундаменту щодо визначення головних напрямів подальшого розвитку культури співу в Україні зокрема та загальнонаціональної культури загалом.

Ключові слова: культурна спадщина, українська пісенність, пісенні традиції, музична інтонація.

Valentyna ZELINKA,

orcid.org/0000-0002-8134-992X

Honored Worker of Ukraine Culture,

Senior Lecturer at the Department of Artistic Disciplines

Uzhhorod Institute of Culture and Arts

(Uzhhorod, Ukraine) v.zelinka6493-5@unesp.co.uk

Stepan HIHA,

orcid.org/0000-0001-6961-2353

People's Artist of Ukraine,

Senior Lecturer at the Department of Artistic Disciplines

Uzhhorod Institute of Culture and Arts

(Uzhhorod, Ukraine) hiha_step@national-university.info

Mariana MATEIKO,

orcid.org/0000-0003-4929-8189

Senior Lecturer at the Department of Artistic Disciplines

Uzhhorod Institute of Culture and Arts

(Uzhhorod, Ukraine) ma.mateiko@kpi.com.de

DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN VOCAL SCHOOL AT THE PRESENT STAGE

This study investigates the development of the Ukrainian vocal school at the present stage of development of national culture. The Ukrainian vocal school has deep traditions, the beginning of the development of which is rooted in the antiquity of the history of the Ukrainian nation. The art of Ukrainian vocal is known all over the world, and therefore understanding the sequence of development of the Ukrainian vocal school at the present stage of development of cultural traditions of the Ukrainian people is very important in terms of evaluating the contribution of individual national cultural figures in Ukraine. The presence of deep roots in the traditions of Ukrainian singing against the background of modern realities allows to investigate and understand the wide variety of aspects of Ukrainian song culture and its true place at the present stage of development of Ukrainian culture and society. The relevance of the stated subject is conditioned by the significant contribution of Ukrainian vocal culture to world song culture and the need for quality study of this phenomenon and its objective evaluation. The methodology of this study is based on an analytical approach to the subject matter. Qualitative analysis of the variety of factors that form the basis for the development of the Ukrainian vocal school contributes to the proper coverage of the subject under study and the development of final conclusions according to the study results. The main results of this study include the identification of the features of the Ukrainian school of opera singing and the factors that have developed the authority of the representatives of the national school in different parts of the globe. Prospects for further research are conditioned by the need to study the culture of its people in general, and its song and language cultures and heritage in particular. The applied value of this study is to determine the main factors in the development of Ukrainian song and the possibility of further application of similar results of scientific article to establish a proper foundation for determining the main directions of further development of singing culture in Ukraine in particular and national culture in general.

Key words: *cultural heritage, Ukrainian song, song traditions, musical intonation.*

Постановка проблеми. Пісенна культура будь-якої країни тісно пов'язана з її загальною історією та реаліями сьогодення. Біля витоків пісенно-фольклорних традицій будь-якого етносу лежить тісний зв'язок слова та співу, з'єднаних нерозривністю смислового інтонування. У ході вокального розвитку людства визрівали звукові та магічні формули й трудові приспиви, ритмові та інтонаційні обороти та лад-інтонаційні пласти фольклору. Синтетичний характер вокального мистецтва вимагає не тільки музикознавчого, а й філологічного вивчення. Головним аспектом вивчення вокальної спадщини будь-якого етносу є та має бути визнання унікальності його мовної

фонетики, генетичного взаємозв'язку між мовною та музично-мовною інтонацією. Саме звучання мови значною мірою допомагає виявити художню самобутність вокальної музики, сприяє усвідомленню особливостей співочих традицій та індивідуальних стилів (Ковбасюк, 2016: 78).

Тому слід вважати, що розвиток української вокальної школи варто розглядати невід'ємно від контексту формування багатомістової культури українського народу, чому активно сприяє діяльність багатьох діячів національної пісенної культури та культури взагалі. Адже формування національних пісенних традицій є неможливим без якісного усвідомлення факту наявності тіс-

них взаємозв'язків між українською пісенною культурою та культурою українського мовлення, а також багатьма іншими напрямками розвитку культурних тенденцій на всьому протязі розвитку історії української державності. Стосовно мовного аспекту формування та розвитку української пісенної спадщини та її взаємозв'язку із розвитком української мови загалом варто відзначити, що звукові форми функціонування «магічного» складника української мови сприяли виділенню слова, смислова цінність якого представляла перш за все магічне, а вже потім поетичне наповнення (Ковбасюк, 2016: 79).

Сучасний виконавець вокальних творів, що становлять основу пісенного репертуару виконавця народної музики, повинен бути різнобічно освіченою людиною, людиною музично й художньо грамотною, такою, що добре розбирається в проблемах мистецтва, знає і глибоко розуміє фольклорні традиції та процеси розвитку народної творчості (Щербинина, 2013: 163). Натепер стан української системи освіти у сфері вивчення народно-співочого мистецтва можна вважати дуже важким з огляду на проблеми сучасного українського суспільства та використовувані методики щодо їх розв'язання. Але з огляду на різнобарвність розвитку української пісенної культури варто зазначити, що українська вокальна школа на сучасному етапі розвитку національного суспільства має вельми високий ступінь розвитку, що підтверджує її авторитет у пісенному світі. Це дозволяє віддати належну шану історії розвитку української пісні та з оптимізмом дивитися у майбутнє.

Аналіз досліджень. Загальні питання розвитку української вокальної школи на сучасному етапі розглядаються у наукових дослідженнях А. М. Ковбасюк (2016), С. В. Щербініної (2013), Н. В. Муттер (2017), Е. М. Мелякиної (2010) та багатьох інших авторів. У своїх дослідженнях зазначені автори наголошують на головних закономірностях, що мають місце на різних стадіях розвитку українського співочого мистецтва, а також виявляють широке розмаїття факторів, що активно впливають на чинники розвитку української вокальної школи у контексті сьогоденних культурних явищ та проблем культурного життя в Україні зокрема та світі загалом.

Автори також широко висвітлюють коло чинників, що мають вплив на розвиток української вокальної школи на різних етапах її існування, та роблять акцент на важливості вивчення історії національного вокалу. Крім того, аналіз доступних з цього питання наукових досліджень яскраво свідчить про неабияку зацікавленість з боку пред-

ставників деяких наукових кіл щодо вивчення історії розвитку української пісенної та мовної культур невід'ємно від вивчення історії країни загалом. Адже тільки у контексті визнання наявності тісних зв'язків між різними аспектів та напрямками культурного життя країни можна вести мову про вивчення її культури та традицій у різних культурних сферах.

Мета статті полягає у визначенні різноманітних чинників розвитку української вокальної культури у її сучасному стані та у контексті її справжнього місця у культурному житті країни на поточний момент з огляду на багатомісячну історію української пісні, її розвитку та удосконалення виконавчої майстерності представників української вокальної школи.

Виклад основного матеріалу. Розвиток української вокальної школи з огляду на її сучасний стан має тісний зв'язок із загальною історією розвитку української музичної культури та культури нації загалом. Українське народне музичне мистецтво формувалося протягом багатьох століть та має тісний зв'язок із культурою та традиціями народів, що проживали на суміжних територіях. Пісенна культура України представлена у скарбниці світової музичної культури різноманітними творами, що належать до вокального та інструментального жанрів. Її складовими особливостями можна вважати неповторну мелодійність звучання та використання у пісенній та інструментальній структурах творчої композиції запозичених мотивів, характерних для інших, сумісних з українською, пісенних та музичних культур (Мелякина, 2010: 332).

Серед головних питань сольного народно-співочого виконавства на сучасному етапі розвитку є питання формування репертуару виконавця народної пісні. На сучасній естраді чимало вокалістів, які використовують у своїй творчості стандартні набори популярних пісень та дуже неохоче розширюють і збагачують свій сценічний пісенний репертуар, що є суттєвою перешкодою для формування яскравої виконавчої індивідуальності. Практика нерідко демонструє відсутність у сучасних виконавців народної пісні смаку, творчого мислення, загальної культури і нерозуміння ними специфіки народної піснетворчості.

Проблема синтезу музики, слова й хореографії також вельми актуальна для сучасного соліста (Муттер, 2017: 49). У зв'язку з цим виникають питання, як співати, залишаючись сучасним та зрозумілим, органічно поєднувати самотність виконання з глибиною змісту, виробляти гідне враження на слухача. Саме тому й виникає

потреба формувати репертуар з урахуванням усіх перелічених чинників, особливо коли йдеться про формування репертуару співака народних українських пісень, що виступає якісним продовжувачем та розповсюджувачем традицій української вокальної школи на сучасному етапі розвитку української та світової пісенних культур.

Найбільший вплив на цей процес має чинити освіта, особливо у контексті формування належних навичок складання репертуарів певного стилістичного напрямку (Федоренко, 2010: 270). Перед музичними педагогами стоїть найважливіше завдання – не лише прищепити майбутньому вокалістові навички правильної вокалізації, дихання, з'єднання регістрів, діалектної вимови, а й виховати освічену та музично грамотну людину, орієнтовану у сучасному народно-пісенному й авторському репертуарі, яка вміє самостійно відбирати й інтерпретувати твори для свого типу голосу, складати концертні програми, має здатність аналізувати та піддавати критичному аналізу особливості власного виконавчого стилю (Муттер, 2017: 49).

З такої точки зору слід звернути належну увагу на питання висвітлення самого поняття «вокальна школа» у контексті підготовки майстрів вокального жанру у сучасних умовах. В історичних дослідженнях зазвичай неявно приймається двояке розуміння поняття «вокальна школа», яке нерідко призводить до невизначеності. В основі єдиної думки лежить принцип територіальності, згідно з яким упорядкування матеріалу та його розгляд відбувається в межах деякої території. Основу іншого розуміння вокальної школи становить етнічна ментальність характеристик, які часто називають «духом», «душею» певного народу. Найчастіше ця двоїстість розуміння вокальної школи зливається в монолітне ціле, сприймається як щось саме собою зрозуміле й виступає перевіреним, ефективним засобом упорядкування і осмислення культурно-історичного матеріалу.

Однак у процесі етногенезу в межах деякої території, коли розпадаються старі етнічні освіти, виникають нові, стикаються різні етноси (або культури) в результаті завоювань і т.п., спостерігається двояке розуміння вокальної школи. Звідси нерідко перебільшення одного з аспектів поняття «вокальна школа» призводить до протиріч та парадоксів. Так, серед українських істориків, культурологів переважає територіальний підхід у визначенні початку й генезису української вокальної школи. Ті, хто заперечують взагалі існування української вокальної школи, посиляючись на відсутність самостійної високої української культури, неминуче стикаються з труднощами ідентифікації

того культурно-історичного процесу, який мав місце саме в цьому регіоні (Белов, 2009: 67–68).

Можна з упевненістю стверджувати, що питання семантичної подвійності поняття «школа» загалом та «вокальна школа» зокрема носять універсальний характер. Усвідомлення цієї обставини знімає безліч дискусій, коли сторони, що беруть участь у суперечці, спираючись на різні аспекти розуміння школи, міркують про різне ставлення до проблеми. При цьому позиції кожної зі сторін мають достатні підстави. На жаль, проблема виникнення української національної вокальної школи ще не отримала належного теоретичного та методологічного осмислення в культурології. Найчастіше обмежуються розглядом послідовності шарів і, таким чином, неявно прийнятий як вихідний позакультурологічний принцип територіальності фактично елімінує проблему початку виникнення певної школи. Тому в культурологічній літературі проблема початку виникнення шкіл не отримала належної уваги або формулюється та вирішується в досить абстрактній формі (Корнієнко, 2014: 6). Звісно ж, виділення єдиних, універсальних критеріїв навряд чи можливе та доцільне через неоднорідність культурно-історичного процесу (Белов, 2009: 69).

Розвиток української вокальної школи на сучасному етапі має під собою підґрунтя, формування якого відбувалося ще протягом історичного розвитку культури Росії дореволюційного періоду. У Росії протягом століть склалися найбільші музикознавчі та виконавські школи – інструментальні, хорові, вокальні (Бояркин, 2009: 369). Традиції російської та української музичної освіти дістали визнання в усьому світі. Однак за останні десятиліття, внаслідок докорінних змін у соціальному та культурному житті країн колишнього Радянського Союзу, в музичній педагогіці намітилася тенденція в бік європейських концепцій музичної освіти. Мало місце масштабне витіснення багатьох ідей, теорій та навчальних і наукових методик, що можна вважати складниками з точки зору національної музичної освіти протягом багатьох століть (Косовцов, 2018: 53). Це робить свій негативний вплив на рівень підготовки фахівців, у тому числі теперішніх українських музикантів-вокалістів, а також виконавців українських народних пісень.

Водночас значення системи підготовки вокалістів у системі української вокальної школи зростає, оскільки суттєво зростає значення інтеграції основ культурної традиції із завданнями сучасного розвитку культури загалом та вокальної культури зокрема. У цьому аспекті важливою особливістю освіти, в тому числі й української

вокальної освіти у контексті діяльності української вокальної школи, є трансляція культурної традиції у вимірі часу крізь низку поколінь. У зв'язку з цим актуальним завданням є звернення до витоків українських традицій культури та освіти загалом і вокальної культури та освіти зокрема. Фундаментального дослідження потребують традиційні основи вокальної освіти, що склалися у процесі історичного розвитку культури та традицій українського народу.

Національна українська школа співу формується як з вокально-технологічних принципів, так і з особливості психологічного складу української нації, витоків її музичної культури, особливостей історичного розвитку української пісенної майстерності. Простіше кажучи, добре співаючи, співаки користуються подібними вокальними техніками. Історично російська й українська вокальні школи у сучасних умовах беруть свій початок з творчості М. І. Глинки – першого російського композитора-класика і вокального педагога. Однак потрібно зазначити, що спроби організації музичного театру в Україні були ще у середині XVII ст., а в 1735 році була запрошена на постійну роботу італійська оперна трупа на чолі з Ф. Арайя – композитором та диригентом. До моменту проникнення італійської оперної музики в Росію Італія вже переживала так званий другий період епохи бельканто – періоду віртуозної оперної техніки (Белов, 2009: 72).

У сучасних умовах, що сформувалися, немає чіткого розподілу на окремі вокальні школи, будь то італійська, російська або німецька чи українська. Фахівці можуть вести мову скоріше про погане чи якісне виконання. Історично «бельканто» має трактування як стиль виконання, але не як техніка співу. Вимоги до техніки співаків зараз інтернаціональні: «близьке» формування звуку, тонке змикання, низька опора на дихання, рівне звуковедення, абсолютно позбавлене будь-якого виду форсування. Головна відмінність навчання вокалу в Італії та Україні полягає в тому, що італійці ведуть підготовку власних зірок оперного співу у приватних школах, тому що вважають голос «штучним товаром», що потребує особливої огранки. Таке можливе лише за умови щоденної турботи та уваги, чого немає можливості отримати в умовах навчання у консерваторії.

Таким чином, вокальна школа – основа основ правильного та якісного співу. Українська вокальна школа на сучасному етапі свого розвитку, безумовно, істотно відрізняється від інших вокальних шкіл, має свої характерні риси, базується на історично сформованих традиціях цер-

ковного і народного співу, відома і знаменита на багатьох континентах. Її численні представники – виконавці та педагоги в різних точках Земної кулі поширюють свої знання та досвід. Безумовно, це є характерною ознакою поваги до вітчизняної школи вокалу та свідчить про неабияке визнання досягнень української вокальної школи на сучасному етапі її існування та може вважатися запорукою її подальшого розвитку та вдосконалення (Антоненко, 2013: 14–15).

Висновки. Дослідження певних чинників, що мають значення з точки зору оцінки розвитку української вокальної школи в умовах реалій сучасного розвитку культури в Україні свідчить про складний та багатогранний шлях мистецтва співу в Україні. Загалом для сучасного етапу розвитку національного самопізнання можна вважати характерним зростання інтересу до питань культурної спадщини загалом, невід'ємною частиною якої виступає комплекс питань щодо сучасного стану розвитку школи вокалу в Україні. Це стало закономірним наслідком розвитку національних культур, що вступили у складний період нових соціально-політичних реалій, процесів глобалізації, що викликали різноманітні форми функціонування етнічних традицій у побуті народів, форм їх використання у сучасній художній творчості.

Розвиток української вокальної школи у контексті сучасного стану національної культури та традицій українського народу є наслідком взаємопроникнення та взаємозбагачення багатьох культур, що мали суттєвий вплив на українську пісенну культуру на різних стадіях її формування. У цьому контексті можна згадати культуру італійського оперного співу, російську школу вокального мистецтва або школу угорських або румунських хорових традицій. Саме гармонічне поєднання різних складників, що мали вплив на українську вокальну школу на всіх етапах її розвитку, багато в чому сформувало її теперішнє становище та місце, яке нині посідає українська вокальна школа у сучасному музичному світі. Як наглядно демонструє багаторічна практика, що успішно зарекомендувала себе у світовій педагогіці як одна з високоефективних освітніх систем, підготовка фахівців, що склалася в сучасній Україні за багатьма музично-теоретичними та виконавськими напрямками, виявилася не досить ефективною для спеціальностей, в яких роль регіонально-етнічного компонента найбільш відповідальна та суттєва.

Це свідчить про те, що завдання якісної підготовки фахівців музичних спеціальностей загалом та вокального жанру зокрема не може бути

в повному обсязі якісно виконане за умов нинішнього стану системи вищої музичної освіти в Україні. Ця ситуація зумовлює необхідність постановки та якісного вирішення широкого кола питань щодо удосконалення діяльності школи вокальної підготовки в Україні у сучасних умовах, а також свідчить про наявність певних ресурсів покращення рівня музичної освіти в Україні загалом. Адже навіть за умов наявності багатьох проблем у сучасній системі підготовки українських

музикантів представники нашої країни щорічно посідають призові місця на всесвітньо відомих конкурсах виконавчої майстерності. Це стосується не лише учнів-інструменталістів, а й представників вітчизняної вокальної школи. Наявність можливостей для покращення результатів діяльності української вокальної школи у сучасних умовах є запорукою її подальшого розвитку та сприяє зміцненню культури та музичних традицій української нації загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антоненко А. Н. Творчество композиторов Запорожского края в контексте развития хоровой культуры региона (конец XX – начало XXI века). *Культурная жизнь Юга России*. 2013. № 4 (51). С. 13–17.
2. Белов Е. Е. Понятие «вокальная школа» в историко-культурологическом анализе. *Социально-гуманитарные знания*. 2009. № 6. С. 67–76.
3. Бояркин Н. И. О некоторых концептуальных основах подготовки специалистов по народно-певческим направлениям. *Инженерные технологии и системы*. 2009. № 2. С. 366–370.
4. Ковбасюк А. М. Вплив фонетики української мови на вокальне виконання. *Манускрипт*. 2016. № 4 (66). С. 78–81.
5. Косовцов Н. Е. Классическое вокальное образование в России в XIX веке. Теоретические основы и традиции. *Ценности и смыслы*. 2018. № 7, С. 45–65.
6. Корнієнко В. Р. Поєднання української народної та естрадної пісні, синтезуючи з танцем та сценічним образом, – стилізація української народної пісні. *APRIORI. Серія: Гуманітарні науки*. 2014. № 4. С. 1–8.
7. Мелякина Е. М. Становление и развитие народно-певческой культуры в регионе. *Регионология*. 2010. № 6. С. 331–337.
8. Мутгер Н. В. Формирование репертуара народного певца. *Южно-Российский музыкальный альманах*. 2017. № 4. С. 49–54.
9. Щербинина С. В. Вокально-исполнительское мастерство народных певцов. *Педагогическое образование в России*. 2013. № 5. С. 163–168.
10. Федоренко А. В. Этноэстрада в современной культуре. *Царскосельские чтения*. 2010. № 5. С. 267–272.

REFERENCES

1. Antonenko A. N. Tvorchestvo kompozitorov Zaporozhskogo kraja v kontekste razvitiya horovoy kulturyi regiona (konets XX – nachalo XXI veka) [Creativity of the composers of the Zaporizhzhya region in the context of the development of the choral culture of the region (late XX – early XXI century)]. *Kulturnaya zhizn Yuga Rossii*, 2013, No. 4 (51), pp. 13–17 [in Russian].
2. Belov E. E. Ponyatie “vokalnaya shkola” v istoriko-kulturologicheskom analize [The concept of “vocal school” in the historical and cultural analysis]. *Sotsialno-gumanitarnyye znaniya*, 2009, No. 6, pp. 67–76 [in Russian].
3. Boyarkin N. I. O nekotorykh kontseptualnykh osnovakh podgotovki spetsialistov po narodno-pekcheskim napravleniyam [About some conceptual foundations of training specialists in folk singing directions]. *Inzhenernyie tehnologii i sistemy*, 2009, No. 2, pp. 366–370 [in Russian].
4. Kovbasiuk A. M. Vplyv fonetyky ukrainskoi movy na vokalne vykonannia [Injection of the phonetics of the Ukrainian language on the vocal performance]. *Manuskrypt*, 2016, No. 4 (66), pp. 78–81 [in Ukrainian].
5. Kosovtsov N. E. Klassicheskoe vokalnoye obrazovanie v Rossii v XIX veke. Teoreticheskie osnovy i traditsii [Classical vocal education in Russia in the 19th century. Theoretical foundations and traditions]. *Tsennosti i smysly*, 2018, No. 7, pp. 45–65 [in Russian].
6. Korniienko V. R. Poiednannia ukrainskoi narodnoi ta estradnoi pisni, syntezuiuchy z tantsem ta stsenichnym obrazom, – stylizatsiia ukrainskoi narodnoi pisni [Presentation of the Ukrainian folk song, synthesizing with dance and in a scenic way, – stylization of the Ukrainian folk song]. *APRIORI. Seriya: Humanitarni nauky*, 2014, No. 4, pp. 1–8 [in Ukrainian].
7. Melyakina E. M. Stanovlenie i razvitie narodno-pekcheskoy kulturyi v regione [Formation and development of folk singing culture in the region]. *Regionologiya*, 2010, No. 6, pp. 331–337 [in Russian].
8. Mutter N. V. Formirovanie repertuara narodnogo pevtsa [Formation of the repertoire of the folk singer]. *Yuzhno-Rossiyskiy muzykalnyi almanah*, 2017, No. 4, pp. 49–54 [in Russian].
9. Scherbinina S. V. Vokalno-ispolnitelskoe masterstvo narodnykh pevtsov [Vocal and performing skills of folk singers]. *Pedagogicheskoe obrazovanie v Rossii*, 2013, No. 5, pp. 163–168 [in Russian].
10. Fedorenko A. V. Etnoestrada v sovremennoy culture [Ethnoestrada in modern culture]. *Tsarskoselskie chteniya*, 2010, No. 5, pp. 267–272 [in Russian].

УДК 783.27:781.6.071.1 (470) (045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-2-6>

Юлія ІВАНОВА,
orcid.org/0000-0001-5529-5713
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри академічного співу та хорового диригування
Харківської державної академії культури
(Харків, Україна) *ivochkajulia843@gmail.com*

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПСАЛМА 54 «ВНУШИ БОЖЕ МОЛИТВУ МОЮ» У ТВОРЧОСТІ О. АРХАНГЕЛЬСЬКОГО, О. ГРЕЧАНІНОВА ТА В. ФАЙНЕРА

Стаття розкриває особливості композиторських інтерпретацій 54-го псалма в композиціях із церковнослов'янським текстом. Інтерес людства до псалмів як до нескінченного джерела натхнення викликав значну кількість творів у музиці. Найвищі художні досягнення композиторів пов'язані з утіленням псалмів у жанрі духовного концерту.

Мета статті – проаналізувати особливості використання тексту та музично-виразних засобів в обраних творах. Визначено стильову індивідуальність авторів, яка ґрунтується на глибокому переосмисленні сакрального тексту псалма. Виявлено, що композитори, коли звертаються до визначених строф 54-го псалма, розкривають різні грані єдиного образу. Твору О. Архангельського притаманна тема молитви та каяття, образи віри та надії оспівує О. Гречанінов, В. Файнер тяжіє до медитативного сприйняття псалма, спонукає слухачів до філософських роздумів. Доведено, що повторення слів, окремих фраз тексту з метою підкреслення сутності псалма надає можливість композиторам розширити коло музичних засобів та збагатити образно-смісловий зміст твору.

Здійснено аналіз засобів музичної виразності творів, виявлено особливості молитовних інтонацій у зв'язку зі змістовно-образним наповненням. Уперше проаналізовано композиторську інтерпретацію псалма у творчості В. Файнера, у творі поєднано західноєвропейську техніку письма із традиціями вітчизняного духовного співу.

Розглянуто відповідність музичної мови творів церковним канонам. Музична мова творів О. Архангельського та В. Файнера за яскравою художністю не суперечить церковним канонам. Концерт О. Гречанінова, сповнений екзальтованого драматизму та емоційності, тяжіє до світського жанру. Окреслено деякі особливості виконавської інтерпретації творів. Виявлено, що особливу роль у створенні художнього образу творів відіграють тональності, які несуть у собі певне образно-смісловне навантаження. Визначено, незважаючи на самотність кожної композиторської інтерпретації 54-го псалма, можна говорити про єдину, виразно окреслену, сумарну інтонаційно-художню ідею творів, яка виникає з його канонічного змісту.

Ключові слова: композиторська інтерпретація, канонічний текст, музично-поетичний синтез, художній образ, драматургія, інтонація.

Yuliia IVANOVA,
orcid.org/0000-0001-5529-5713
Candidate of Art History,
Associate Professor at the Department of Choral Conducting and Academic Singing
Kharkiv State Academy of Culture
(Kharkiv, Ukraine) *ivochkajulia843@gmail.com*

INTERPRETATION OF PSALM 54 “COMPEL GOD TO MY PRAER” IN THE WORKS OF A. ARKHANGELSKY, A. GRECHANINOV, V. FINER

The article shows the features of the composers' interpretations of the Psalm 54. All of them are based on the Church Slavonic language. The human interest to these texts is evident because of the endless inspiration. This fact brought us a great number of art pieces. The most significant ones are written in the spiritual concert form.

The aim of the article is to analyze the features of the text and musical tools used in the chosen art piece. We identified the individual style of the authors which is based on the deep reconsciouness of the sacral psalm text. The difference between using various strophes of the Psalm by the composers shows their individual perception. This technique gives diverse nuances to the artistic image. According to this the themes of praying and repentance are inherent in the piece of A. Arkhangelsky. At the same moment A. Grechaninov praises faith and hope. In the same time V. Fainer is much closer to the meditative comprehension of the Psalm, what encourages the philosophical reflection.

It was proved that the repetition of the words and phrases have the aim of highlighting the essence of the piece. This gives the composer an opportunity to expand the number of musical tools and enrich a semantic and image content. During the analyzes of the musical tools we found out some features of the praying intonations corresponding to the

content. The composer's interpretation of V. Fainer was analyzed the first time. We found out that he combined West-European writing tradition with a native spiritual singing.

We also reviewed a compliance of the musical language to church rules. The musical language of the compositions by A. Arkhangelsky and V. Fainer do not contravene the church traditions though the bright artistry. The concert written by A. Grechaninov is full of exalted drama and emotions what makes it closer to the secular genre. We also found out some specialities of the performing interpretation.

It was found out that music tones have definite meaning and a symbolic value, that is why they have a special part in the process of forming an artistic image. Despite of the originality of the each interpretation of the Psalm 54 we can still discuss general art and intonation idea of the art works which is justified with the canonic meaning.

Key words: *composer's interpretation, canonical text, synthesis of music and poetry, art image, dramaturgy, intonation.*

Постановка проблеми. Унікальний інтерес людства до псалмів як до нескінченного джерела натхнення пояснюється їхньою неймовірною силою передавати людські думки та почуття. В історії світової музики псалмам належить особливе місце серед канонічних текстів. Творчість композиторів спрямована на втілення сакральних смислів, що закладені в текстах псалмів: проблеми пошуку сенсу життя, призначення людини, біблійного екуменізму.

Творчий потенціал псалмів викликав значну кількість творів у музиці, що представляють тлумачення псалмів як динамічного і поки ще не сформованого остаточно жанру. Поряд із літургічним статусом псалом набуває статусу світського жанру концертного плану, що проявляється в незалежності музичної мови від церковних канонів.

Найвищі художні досягнення композиторів пов'язані з утіленням псалмів у жанрі духовного концерту, бо саме концерт надає широкі можливості для розкриття творчого потенціалу композиторів.

Актуальність обраної теми зумовлена широким колом функціонування тематики псалмів не тільки в композиторському просторі сучасності, а й попередніх століть. Тексти псалмів використовували у своїх творах М. Регер, А. Шенберг, А. Онеггер, Л. Бернстайн, К. Пендерецький, Д. Раттер, І. Стравинський, М. Скорик, Є. Станкович, Г. Гаврилець, В. Польова, Л. Дичко, О. Козаренко, В. Камінський, М. Шух, О. Щетинський, В. Степурко, І. Щербаков, В. Сильвестров; а також представники творчої молоді України О. Юнек, В. Файнер та інші.

Аналіз досліджень. На сучасному етапі в умовах розквіту величезного про шарку сучасної духовної музики питання інтерпретації псалмів у творчості композиторів усе більше приваблюють музикознавців. Зазначена проблематика висвітлюється багатьма дослідниками України та зарубіжжя: Н. Герасимовою-Персидською, О. Шуміліною, Т. Гусарчук, С. Літвіною, Н. Лозівською, Л. Герасименко, Л. Півторацькою, Н. Гуляницькою, Т. Сухомліною й іншими.

Мета статті – розглянути особливості використання тексту та музично-виразних засобів у композиторських інтерпретаціях 54-го псалма.

Завдання статті передбачають: виявлення особливостей використання строф псалма композиторами у зв'язку з особистим прийняттям його змісту; проведення аналізу музично-драматургічних, формотворчих та стилістичних особливостей хорових творів на текст 54-го псалма; окреслення деяких складників виконавської інтерпретації творів.

Методологія дослідження включає компаративний метод, що застосовується для порівняння особливостей використання тексту псалма; історичний – для аналізу хорів різних епох та стилів; аналітичний – для аналізу музично-драматургічних, формотворчих та стилістичних особливостей даних творів.

Виклад основного матеріалу. Авторство 54-го псалма приписують царю Давиду. Псалмоспівець описує свої страждання від зрадників, його сина Авессалома та друга Ахіофела. Давид перебуває у відчаї, але він знає, що Господь почує його і захистить від ворогів у часи тяжких душевних страждань.

Ознайомлення зі змістом псалма надає можливість зробити висновок, що композитори не випадково звернулися до цього тексту, у ньому втілено глибокі переживання людини, яка потерпає від страху та невіри й уповає тільки на Бога. Кожний композитор у своїх творах використовує окремі строфи із псалма, тому твори набувають різноманітних відтінків образного змісту псалма. Вербальною основою творів, обраних для розгляду, є канонічний церковнослов'янський текст.

Порівнюємо особливості використання псалма в концертах «Внуши Боже» О. Архангельського, О. Гречанінова та В. Файнера.

Одним із перших композиторів, хто звернувся до тексту 54-го псалма «Внуши Боже молитву мою» (Концерт № 13) був О. Архангельський. Твір написано в 1895 р. У концерті панує глибока скорботність душі, яка страждає, шукає спасіння в милосерді Божому. Тому автор використовує 1, 2, 4, 5 та 16 строфи псалма, у яких відтворено блання людини і віру в те, що Господь почує її.

Жанр концерту був заперечений Синодом більше 50-ти років, і саме О. Архангельський серед перших відроджував цей змістовний жанр. Він створив свій варіант духовного концерту, у якому яскраво виявилася творча індивідуальність композитора.

Починається концерт чоловічою групою хору. Тенори та баси по чергово проводять тему, інтонаційність якої споріднена з романсами. Завдяки романсовим інтонаціям підсилюється емоційно виразне звертання до Бога. Перша строфа псалма повторюється декілька разів, водночас музичний матеріал варіюється, зберігає звертальні інтонації. Перша половина другої строфи «Вонми и услыши мя» сповнена відчайдушного благання, що відтворюють на початку тембри жіночого хору. Крім варіаційності тематизму, у повторах наявне тональне зіставлення g-moll та c-moll, що надає проханням різних емоційних відтінків. Друга половина строфи «Воскорбех печалию моею» вирішена за тими ж принципами, що і попередні: з використанням перекличок чоловічих та жіночих голосів із подальшим гальмуванням темпу, довгих акордів у кадансі на тексті «и смятохся». Четверта строфа псалма «Серце мое смятейся во мне» відокремлюється новим тематизмом вузького діапазону і повторюється декілька разів, розвивається за допомогою секвенції, яка приводить до першої кульмінації концерту «И боязнь смерти нападе на мя». Почуття страху, тріпотіння, серцевого збентеження відтворює наступний розділ концерту (строфа 5 «Страх и трепет прииде на мя»). Душевний стан страху виражений динамічним зростанням та септакордовим співзвуччям на тлі органного баса. Почуття страху додають і секундові інтонації, що постійно повторюються і створюють сум'яття та занепокоєння. Слова «и покры мя тьма» зображені поступовим низхідним рухом баса, відтворюють насування мороку. Останній розділ концерту (16 строфа) – це хорал, образ смирення, сповнений надії, віри, світла, «Аз к Богу воззвах» звучить у тональності Es-dur. Мажорний хорал виступає як символ просвітлення, знаходження сили духу та стійкості віри.

Форму концерту – строфічну – вибудовує сам текст псалма. Кожна строфа передає різні відтінки душевних переживань людини, де поступово накопичується емоційна напруга.

Композитор майстерно користується інтонацією як найважливішим смисловим елементом музично-поетичного синтезу. У результаті аналізу хорового тла ми можемо зробити висновок, що на інтонаційному рівні автор створив цілісну наскрізну форму, де злилися воедино музична та

мовна інтонації. Концерту властиві широкі інтонації – стрибки на сексту, висхідний рух тризвуками та їх оберненнями, що притаманні романсовій ліриці. Особливу роль відіграють висхідні та низхідні інтонації, побудовані в об'ємі терції. Вони існують у багатоваріантності, що збагачує образ концерту різними відтінками єдиного образу. Отже, можна говорити про монотематизм концерту. Багатоваріантність терцевих інтонацій споріднює тематизм твору з народною піснею. Народнопісенні інтонації-теми автор майстерно розвиває за допомогою секвенцій. Типовими для західноєвропейської музики є каданси, що завершують епізоди форми. Це субдомінантова, домінантова та тонічна функції із затриманням.

Розділи форми твору підкреслені різноманітними типами фактури. Найпоширеніший принцип використання фактури – розшарування музичної тканини на два самостійні пласти, що проводиться чоловічою та жіночою групами хору. Деякі епізодні форми починаються сольним викладенням теми однією партією, тенорами або басами. Мелодія, що не підтримана гармонічними барвами, стає символом самотності душі, що страждає та шукає заспокоєння в Бога.

Мінорний лад концерту занурює в образ скорботи та суму. У творі спостерігається тональна мінливість (g-moll – c-moll), вона також сприяє виявленню різноманіття емоційних відтінків образного стану (туга, скорботність, зосередженість, тріпотіння, молитва, хвилювання тощо). Виразність мелодії концерту підкреслюється барвистою романтичною гармонією, збагаченою альтерацією, великою кількістю акордів побічних ступенів ладу та модуляціями.

Драматична кульмінація концерту припадає на 5 строфу, вона досягається завдяки подрібненню ритмічної структури музичної тканини, секвенційному розвитку, великій кількості альтерованих напружених акордів та зростанню динаміки. Але, на думку автора, кульмінацією твору можна назвати саме просвітлений хорал. Це приклад так званої тихої кульмінації. Саме в цій 16 строфі в хоралі сконцентрована ідея псалма – звернись до Господа і він почує тебе.

Концерт «Внуши Боже» О. Гречанінова ор. 26 (1901 р.) має зовсім інший настрій, ніж твір О. Архангельського. У ньому панують не тільки скорботність та каяття, а й висловлюється віра в милість Господню, віддання йому хвали та надія на краще. Автор для посилення величі Бога в концерті використовує строфи із 17-го псалма, що додає образному змісту твору урочистої піднесеності. Твір має тричастинну

структуру. У першій частині концерту – звертанні до Бога («внуши Боже, услыши мя, вопль мой внидет во уши его») автор використовує 1 та 2 строфи 54-го псалма та 6 строфу 17-го псалма. Друга частина концерту розповідає про зішестя Бога з небес («и наклонил он небеса, и возгремел с небес Господь, и Всевышний дал голос свой»). У ній композитор використовує 9.10, 12 та 13 строфи 17-го псалма, і тільки останні фрази (16 та 17 строфи 54-го псалма) частини повертають слухачів у стан каяття та молитви. Останній розділ концерту – це натхненна пісня подяки та хвали Господу, це 46, 1 та 2 строфи 17-го псалма. Автор навмисне на початку ставить 46 строфу псалма «Жив Господь і благословен», чим підкреслює провідну роль Господа в житті людини.

Завдяки синтезу слова і музики зміст тексту набуває емоційно-духовної сили, що має величезний вплив на слухачів. Образний зміст концерту зумовлює домінування величальних, хвалебних піснеспівів із яскравими, світлими мажорними барвами, насичених акордів із деталізованою фактурою, широким діапазоном.

Композитор використовує основну тональність *cis-moll*, яка вважається однією з найбільш похмурих тональностей. Її образно-темброві барви сповнені водночас любові та суму. Для відтворення образу страждання та горя в частині концерту композитор надає численну кількість затримань у гармонічній тканині концерту. Завдяки цьому в голосах виникають інтонації плачу та туги. Композитор декілька разів повторює текст «Воскорбех печалию моею», з'єднує його за допомогою інтонацій плачу в короткі фрази з ефектною, повнозвучною гармонією, що наближає музику концерту до світської. Інтонаційний розвиток призводить до перерваного кадансу (*A-dur* тризвук), що символізує інтонацію невирішеного питання.

Автор використовує мінливий лад (*cis-moll – E-dur*), який передає зміни настрою людини – від туги до надії. Розвиток музичної тканини приводить до кульмінації і припадає на слова «Призвах Господа и к Богу воззвах», вона звучить у мажорі (*E-dur*), саме тут починає стверджуватися концепція концерту – від морока до світла.

Друга частина концерту контрастує за темпом, характером, фактурою та тональністю. Образ самого Господа композитор вирішує мажорною тональністю (*A-dur*). Темброві барви цієї тональності мають великий вплив. Саме ця тональність використовується для виразу сокровених почуттів. Вона сповнена віри та надії, випромінює любов та невідому радість, що так співзвучно образному змісту частини. Починається друга

частина урочистим маршоподібним хоралом, сповненим призивних квартових інтонацій. Марш безпосередньо переростає в імітаційні повтори тексту «И мрак под ногами Его», розвиток яких приводить кульмінації, яка звучить у тональності *Fis-Dur*. Ця тональність дуже яскрава та чиста, у ній відчувається подих полегшення, вона сповнена тріумфальними барвами перемоги, які закладені в канонічному тексті. Завдяки повторам слів музичний матеріал поліфонізується, насичується альтерованими гармоніями, накопичує енергетику та виростає в розгорнутий каданс: «И возгремел с небес Господь и Вышний даде глас свой», що повертає в тональну сферу *A-dur – fis-moll*.

Остання музична фраза кадансу музичного стає началом нового тексту 54-го псалма: «Аз к Богу воззвах <...>». Таким чином виникає тісне наскрізне з'єднання форми твору. Строфа другої частини концерту «И возведу и услышит глас мой» повертає слухачів в образний стан першої частини концерту. Тематизм розділу дуже стриманий, він успадковує традиції старовинних розспівів: мелодія не має стрибків, викладена в октавний унісон, витримані окремі партії, велика кількість квінт у гармонії, і на останнє – повільний темп. Розділ закінчується *Gis-dur* тризвуком, що за енгармонічної заміни стає домінантою тональності *Des-dur*, у якій звучить третій розділ концерту «Жив Господь <...>». Частина досить ємна, водночас у ній використані всього три строфи 17-го псалма. Розширення форми утворюється завдяки повторенням тексту, що стверджує та зміцнює загальну ідею твору – віру у всемогутню силу Бога. Повторення тексту в музичному матеріалі розсвічуються підголосками, що передаються різним хоровим партіям. Музика частини сповнена урочистої величі. Крізь інтонації урочистого хоралу, що пронизують усю частину концерту, встановлюється зв'язок з усім образним змістом концерту. Деякі розділи частини нагадують звучання панегіричних кантів, що були поширені в Росії в XVII ст.

Грандіозне хорове скандування людського натовпу нагадує розділ «Защитник мой, и рог спасения моего». В октавний унісон викладені чоловічі партії, а під час повторення тексту жіночі голоси втручаються у звучання хору, додають хоралу ще більшої урочистості та піднесеності. Останні повторення тексту зміцнюють основну тональність частини спочатку оспівування тонічного тризвуку в положенні квінтового тону, а потім багатократним повторенням цього акорду в мелодичному положенні тоніки. Різноманітні повторення тексту у творі автор майстерно роз-

поділяє між голосами, щоб слухачі стежили за змістом. О. Гречанінов дуже дбайливо ставився до змісту церковного тексту, він ніколи не спотворював церковний текст перевантаженням засобами музичної виразності, а тільки оновлював музичну мову твору.

Розгорнута складна тричастинна структура концерту, де кожна частина має декілька розділів, об'єднаних загальним змістом, тяжіє до строфічності завдяки великій кількості різноманітних за характером епізодів. Драматургія концерту не зовсім відповідає церковним канонам і надає твору рис світського характеру.

У музиці концерту «Внуши Боже <...>» О. Гречанінова особисте переростає в загальнолюдське – у фіналі звучить не тільки віра в Бога, а й прагнення людини до добра, світла та щастя.

Своєрідним є бачення образного змісту 54-го псалма в концерті сучасного українського композитора В. Файнера. Він використовує тільки дві строфи 54-го псалма – 2 та 22. Друга частина концерту будується на частині 22 строфи псалма: «Возверзя Господи печаль твою и Той тя препитает». Це не просте повторення слів, а надзвичайно важливий момент відтворення образного бачення Божої сили – наполеглива «пропозиція» звернутися до Бога, він почує тебе і не дасть похитнутися у вірі.

Використання тільки двох строф 54-го псалма у творі В. Файнера успадковує традиції творів вільної поліфонії XVIII ст., де із двох – трьох слів розросталися цілі композиції глибокого філософського змісту.

Концерт має форму прелюдії та фуги, що була поширена в інструментальній музиці епохи бароко. Ось слова самого автора про стилістику його творів: «Идея моего сочинительства остается неизменной – претворение в русской духовной музыке принципов старинной европейской «полифонической архитектуры». Церковное пение, в моем понимании, не должно содержать никаких жанрово-бытовых вкраплений, никаких ассоциаций с народной песней, кантом, романсом, танцем <...>» (Файнер, 2012).

Перший розділ – прелюдія (текст 2 строфи) – має хоральний склад, характер зосередженого скорботного роздуму: «Внуши Боже молитву мою и не презри моления моего». За формою – це період, що складається з 8-ми тактів. Гармонічний склад, різний рух, тихше звучання голосів на РР надають цьому образу особливої зосередженості, а закінчення на домінантовому тризвуку в мелодичному положенні ввідного тону – характер запитання. Мелодія хоралу досить гнучка і виразна, деякі

інтонації нагадують тему з наступної частини. Хоральний склад має рівний, розмірений рух, що надає звучанню особливої суворості, зібраності, деякої смиренності.

Другий розділ – це fuga, що не має яскравого контрасту з хоралом за характером, темпом та динамікою. Вона контрастує лише за фактурою та ритмом. Тема фуги невелика за об'ємом, але досить виразна, пластична та рельєфна, вона близька до інструментальної, водночас має деякі риси, притаманні українській народній пісні (2 такт теми). Ритм протискладнення подрібнюється і має більш жвавий характер порівняно з темою, він щільно пов'язаний із ритмічними формулами теми.

Елементи теми фуги безпосередньо використовуються і в інтермедіях, ніби чіпляються один за одного. Це динамізує фугу і надає благанням до Бога наполегливості. Збереження єдиного темпу протягом всієї фуги, спорідненість інтонацій, ритмічних малюнків, відсутність пауз та фермат надають твору безперервності руху та завершеності форми.

Фуга має дві частини. Перша частина включає експозиційне проведення лише двох партій, після яких проходить інтермедія. Інтермедія побудована на елементах протискладнення з поступовим нашаруванням вільних імітацій у різних голосах. Розгорнута розробка має класичні ознаки: домінантова тональність, вилучення окремих елементів теми.

Експозиція другої частини має стреттне проведення тем, водночас тема тенорів викладена у збільшенні. Звучання теми у збільшенні надає образу фуги деякої урочистості. На відміну від першої частини, друга має репризу, яка представлена проведенням теми тільки в теноровій партії. Закінчується fuga типовим для епохи бароко однойменним мажорним тризвуком.

Висновки. Центром композиторських інтерпретацій творів «Внуши Боже» є людина з її внутрішнім світом, думками та почуттями. Композитори використовують різні строфи 54-го псалма залежно від світобачення й авторського ставлення до поетичного тексту. О. Архангельському притаманна тема молитви та каяття, для розкриття цього образу він використовує строфи псалма. Образи віри та надії оспівує у творі О. Гречанінов, автор додає до строф із 54-го псалма величальні строфи 17-го псалма. В. Файнер тяжіє до медитативного сприйняття світу, тому автор використовує тільки дві строфи 54-го псалма і спонукає слухачів до філософських роздумів. Незважаючи на індивідуальність кожної композиторської інтерпретації 54-го псалма,

можна говорити про виразно окреслену, єдину, сумарну інтонаційно-художню ідею творів, яка виникає з його ідейно-художнього змісту.

Повторення слів, окремих фраз надають можливість композиторам проявити особистісне відчуття сутності молитви, завдяки варіантам засобів музичної виразності збагатити текст новими барвами.

Сучасний композиторський арсенал вміщує досвід духовної музики різних конфесій, різноманітний інтонаційно-стильовий словник, що відображає нові тенденції осмислення музичного простору.

Перспективи подальших наукових розвідок даної теми полягають у послідовному аналізі невичерпаного джерела інтерпретацій псалмів у творчості композиторів різних епох та стилів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Герасимова-Персидська Н. Псалтир у музичній культурі України XVI–XVII ст. *Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Музика і Біблія : збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної наукової конференції*. 1999. Вип. 4. С. 83–89.
2. Гуляницкая Н. Поэтика музыкальной композиции : Теоретические аспекты русской духовной музыки XX в. Москва : Языки славянской культуры, 2002. 443 с.
3. Шуміліна О. Про два музичні тлумачення тексту 68-го псалма (Концерт Артемія Веделя № 2 «Спаси мя, Боже» та його партесний прототип). *Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського : збірник наукових статей*. Вип. 85 : Духовна культура України : традиції та сучасність. Київ, 2010. С. 210–226.
4. Лозовская Н. В. Книга Псалтирь и её отражение в творчестве композиторов XX в. : автореф. дис. ... канд. искусствовед. : 17.00.02. Москва, 2015. 26 с.
5. В Файнер. Литургия в хорально-полифоническом стиле. *Погружение в классику*. URL: <http://www.intoclassics.net/news/2012-06-17-28707>.

REFERENCES

1. Herasymova-Persydska N. O. Psalter v muzychnii kulturi Ukrainy Kh VI – Kh VII st. [Psalter in the musical culture of Ukraine of the 16–17th centuries.] *Scientific Bulletin of the P. I. Tchaikovsky National Academy of Music of Ukraine. Music and the Bible: Collection of Sciences. Proceedings of the International Scientific Conference*. 1999. Vol. 4. pp. 83–89. [in Ukrainian]
2. Gulyanitskaya N. S. Poetika muzykalnoy kompozitsii: Teoreticheskiye aspekty russkoy dukhovnoy muzyki XX vek. [Poetics of musical composition: Theoretical aspects of Russian spiritual music. XX Century] *M. Languages of Slavic Culture*, 2002. 443 p. [in Russian]
3. Shumilina O. Pro dva muzychni tлумachennia tekstu 68-ho psalma (konsert Artemiia Vedelia № 2 “Spasy mia, Bozhe” ta yoho partesnyi prototyp). [About two musical interpretations of the text of Psalm 68 (concert of Artemiy Wedel № 2 “Save me, God” and his party prototype)] *Scientific Bulletin of NMAU. P. Tchaikovsky: a collection of scientific articles*. Vip. 85: *Spiritual culture of Ukraine: traditions and modernity*. K. 2010. pp. 210–226 [in Ukrainian]
4. Lozovskaya N. V. Kniga Psaltir i eye otrazheniye v tvorchestve kompozitorov XX veka. [The book of Psalter and its reflection in the works of composers of the XX century] the abstract of dissertation of candidate of art history: 17.00.02. M. 2015. 26 p. [in Russian]
5. Fayner V. Pogruzeniye v klassiku. Liturgiya v khoralno-polifonicheskom stile. [Immersion in the classics. Liturgy in the chorale-polyphonic style] URL: <http://www.intoclassics.net/news/2012-06-17-28707> [in Russian].

УДК 78.082.4:2-535.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-2-7>**Яна КИРИЛЕНКО,**

orcid.org/0000-0001-9823-3897

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри академічного та естрадного вокалу

Інституту мистецтв

Київського університету імені Бориса Грінченка

(Київ, Україна) y.kyrylenko@kubg.edu.ua

«ДУХОВНИЙ КОНЦЕРТ» М. СКОРИКА: ЖАНРОВО-СТИЛЬОВЕ РЕПРЕЗЕНТУВАННЯ НЕОРЕЛІГІЙНОЇ МОДЕЛІ УКРАЇНСЬКОГО ХОРОВОГО КОНЦЕРТУ

Жанрово-стильова модель духовного концерту достатньою мірою багатоскладова, що визначає можливість її особливого дослідження. Для узагальненої характеристики спрямування в українському духовно-хоровому концерті на зламі ХХ–ХХІ століть використовується поняття «неорелігійний», що передбачає збереження канонів службового співу та нове бачення можливостей жанру вже за межами храмової практики. У статті за основу взято певний жанрово-стильовий підвид неорелігійного українського хорового концерту (на прикладі «Духовного концерту» М. Скорика), новітні риси якого схарактеризовані з погляду їхнього прояву на рівні національних мовних ознак. Використані методи розвідки ґрунтуються на наукових компаративних, структурно-функціональних й аналітичних критеріях, інтонаційно-мовних підходах, принципах системного, інтерпретаційного, семантичного, стилістичного, хорознавчого аналізу. Створений у руслі нової сакральності, твір М. Скорика поєднує напрями, що базуються на прототипах духовно-хорових творів тогочасності та на їх відтворенні в душі української релігійної ментальності. В одночастинній поемно-хоровій композиції барвисто перегукуються мотиви подяки та покаяння на тлі розгортання драматичних подій. Об'єктивна молитовність, насичуючись послідовно накопичувальною експресією, відіграє роль як рефрену, так і структурної арки, що свідчить про естетичну присутність автора у творі. Твір має такі своєрідні риси, як симфонічна картинність, де хор і голоси солістів подібні до оркестрової; жанр другого плану – концерт-поема; сценічна перформативність, що поєднана з національно-мовними підвалинами завдяки прозорій образності. Хорове концертне мислення композитора набуває значення в системі ансамблевого інтонування та виокремлює образно-емоційний зміст твору.

Ключові слова: неорелігійна модель хорового концерту, діалогічність, антифонність, образна драматургія, сценічна репрезентативність.

Yana KYRYLENKO,

orcid.org/0000-0001-9823-3897

Candidate of Art History,

Associate Professor at the Academic and Pop Vocal Department

Institute of Arts

of Borys Grinchenko Kyiv University

(Kyiv, Ukraine) y.kyrylenko@kubg.edu.ua

“SPIRITUAL CONCERT” BY M. SKORYK: GENRE-STYLIZED NEORELIGIOUS MODEL REPRESENTATION OF UKRAINIAN CHORAL CONCERT

The genre-stylized model of sacred concert is sufficiently multi-syllable, that determines the possibility of its special research. The concept “neoreligious” is used for the general characteristic of direction in Ukrainian spiritual and choral concert at the turn of XX – XXI centuries, that means the canons save of service singing and the new vision of genre potentialities now beyond the bounds of temple practice. The definite genre-styled subdivision of neoreligious Ukrainian choral concert is taken as a principle in the article (as instance of “Spiritual concert” by M. Skoryk), the latest features of which are characterized in aspect of their developing on the level of national linguistic signs. The applied investigation methods are based on scientific comparative, structural and functional, analytical criteria, intonation-lingual approaches, principles of systemic, interpretive, semantic, stylistic, chorological analysis. Created in the line of new sacredness, M. Skoryk’s composition combines the ways, based on prototypes of spiritual and choral works of that time and their reproduction in the spirit of Ukrainian religious mentality. In one-part of poem-choral composition the motives of gratitude and repentance colourfully resonate against dramatic events development. The objective prayerfulness, saturating with gradually accumulative expression, plays the role both as refrain and structural arch, that reveals the author’s aesthetic presence in composition. The composition contains such peculiar features as symphonic pictoriality, where the choir

and soloists' voices are similar to orchestral; the genre of secondary plan – the concert-poem; the scenic performativity connected with national-linguistic foundations due to intelligible imagery. The composer's choral concert mentality attains the value in system of ensemble intonation and distinguishes the figurative and emotional content of composition.

Key words: *neoreligious model of choral concert, dialogicity, antiphonis, presentative dramaturgy, scenic representability.*

Постановка проблеми. Актуальність статті зумовлена необхідністю створення нової моделі науково-творчої інтерпретації; розбіжністю між надзвичайною значущістю, новаторською природою феномену композитора та браком теоретичного узагальнення його хорової творчості; недостатньою систематизацією тенденцій, властивих сьогочасному українському духовному хоровому концерту, та значущістю перформативності в сьогочасних модифікаціях жанру.

Аналіз досліджень. Різноманітна стильова творчість, художній образ М. Скорика привертає постійну увагу музикознавців і критиків щодо їх наукового осмислення. У сучасному українському музикознавстві є чимало робіт, що розглядають вітчизняне хорове мистецтво в його теоретичних і виконавських аспектах. У ґрунтовних монографіях Л. Кияновська «розшифровує» творчість митця, доповнює розповідь діалогами з композитором і аналізом його найновіших творів; М. Антоненко схарактеризована позалітургійна духовна музика у творчості сучасних українських композиторів кінця ХХ – початку ХХІ ст., а саме незалежність музичної мови від канонічних норм, самотутнє авторське бачення сакрального змісту, що простежується в хоровому циклі М. Скорика «Три псалми»; Н. Белік-Золотарьовою зроблено висновки щодо використання хорового компонента в хоровій драматургії опери М. Скорика «Мойсей»; О. Комендою розкрито багатогранну творчу особистість М. Скорика, якого віднесено до типу універсала-композитора; І. Коноваловою викладено віддзеркалення постмодерного світогляду та визначено сутність, контексти, суб'єктивно-особистісні у творчості М. Скорика; І. Куриляк відзначено новаторські принципи трактування М. Скориком ролі хору; О. Мануляком розглянуто в контексті основних тенденцій української релігійної музики «Духовний концерт» М. Скорика як барокову модель, поєднану з пізньоромантичним змістом; В. Степурком обґрунтовано філософсько-поетичний символізм «Літургії» М. Скорика як вияв мистецької інтроверсії; Д. Харитоновою проаналізовано символічне мислення М. Скорика на прикладі камерних інструментальних сонат.

Незважаючи на чималий корпус досліджень, що дотично розкривають межі унікальності композитора М. Скорика, в українській науці не знайдено системних праць, присвячених без-

посередньо комплексному та багатоаспектному індивідуально-стильовому трактуванню жанру неорелігійної моделі.

Мета статті – простежити сукупність жанрових і стильових ознак неорелігійного хорового концерту на прикладі «Духовного концерту» М. Скорика.

Виклад основного матеріалу. З початку 90-х рр. ХХ ст. у вітчизняній хоровій музиці, як компенсація попередньої ідеологічної заборони, бурхливо розвиваються духовні жанри, що відбилося у творчому напрямі, який дістав назву «нової сакральності» («нової релігійної хвилі»). По суті, у цей період «формується можливість зіставлення двох головних історичних типів інтерпретації духовності в музиці», у яких, «по-перше, відбилися фундаментальні жанрові основи музичної творчості, по-друге, позначилися ті потреби в духовності, які сьгодні переживають своє Відродження і направляють жанрові пошуки сучасних українських композиторів у руслі нового синтезу» (Александрова, 2008: 4).

Життєва й художня обумовленість ренесансу духовно-хорових жанрів реалізується на основі двох тенденцій, що особливо яскраво проявляються в умовах інтонаційної кризи (Б. Асаф'єв), коли наявні музично-інтонаційні системи, зокрема і такі глобальні, як жанр і стиль, переінтонуються. Як зазначає Н. Александрова, «уже із середини ХІХ ст. у хоровій вітчизняній музиці окреслюються дві рівнозначні жанрові тенденції. Перша з них пов'язана з розвитком традиційного службового (храмового) співу, зі збереженням і зростанням інтересу до культової хорової музики як до найбільш древньої і тривалої традиції національного мистецтва. Друга тенденція означає нові уявлення про можливості хорової музики – уже за межами культової практики та у зв'язку з усім досвідом світської композиторської творчості, означає нове ставлення до жанрово-семантичних можливостей хорової музики, починає вимагати окремої форми, автономних композиторських рішень» (Александрова, 2008: 5).

У практиці хорового музикування на зламі ХХ – ХХІ ст. духовний концертно-хоровий жанр представлений двома напрямками, які у принципі можна визначити, як це робить О. Стець, як «позахрамове» і «богослужбове» (Стець, 2012: 19). В Україні тенденція до «відокремлення» цих напрямів

менш істотна. Українські автори великою мірою орієнтуються не на жанровий канон православної літургії, де музика становить невід'ємну частину синкретичного організму богослужіння, хоча такі зразки теж є, а на художній модус, що походить від ідеї концерту у храмі, коли хоровий твір є можливою «вставкою» у богослужбовий чин.

Тому для узагальненої характеристики тенденцій в українському духовно-хоровому концерті на зламі ХХ–ХХІ ст. уживається поняття «неорелігійний», що означає можливість виконання більшості таких творів як у кліросних умовах, так і з концертних майданчиків. Основу моделі неорелігійного хорового концерту становить коло текстових джерел, які формують літературну основу жанру. Крім традиційних псалмів, тропарів, кондаків, сюди включаються й інші тексти – молитов, євхаристій, херувимських, проповідей тощо, у результаті чого складається досить розгалужена образно-семантична система неорелігійної моделі українських хорових концертів, що диференціюються «за їх приналежністю до одного з утілюваних духовних станів: молитовно-покаянного, хвалітного, євхаристичного (подячного)» (Стець, 2012: 19).

Сучасні українські духовні концерти з погляду жанрових форм і добірки сакральних текстів (як і в інструментальному концерті) поділяються на дві основні групи: одночастинні концерти – духовно-хорові поеми і багаточастинні (від трьох і більше частин) концерти-цикли, організовані за сюїтним принципом. Зразком одночастинної форми-моделі є «Духовний концерт» для мішаного хору і солістів М. Скорика на тексти молитов з Євангелія, створений у 1998 р. (Скорик, 2005: 48–65).

Жанровим напрямом Концерту є молитва, представлена станами славлення, подяки та покаяння. Молитва відіграє роль як рефрену, так і структурної арки («Отче наш», *Lento*). У середніх розділах даної одночастинної поемно-хорової композиції розгортаються драматичні події, пов'язані з мотивами подяки й покаяння. Це *Andante* (від т. 70) («Хто живе під захистом Всевишнього <...>») із середнім розділом *Animato* (від т. 81) і вміщеним у його рамках коротким фугато на текст «Нога твоя не спіткнеться об камінь <...>» (від т. 90). Далі йде варіантний повтор темпового модусу *Andante* (від т. 112) з подальшою «хибною репризою» *Lento* (від т. 133) на текст «Святий Боже, Святий Кріпкий <...>», що повторює чотиритактну заставку-епіграф з початку Концерту, але не у вихідному ля-мінорі, а в ре-мінорі.

Наявність хибної репризи свідчить про елементи розробковості, початок прояву яких вона знаменує. Іде розвивальна частина форми, що

грунтована на інтонаціях благання-прохання про порятунок «грішної душі» та блаженство праведників (т. 137) («Пом'яни, Господи, душі рабів Твоїх!»). З т. 193 повертається темп *Andante* («Помилуй мене, о Боже, по милості Твоїй <...>»). Після досягнення генеральної кульмінації (т. 283) («Плачу, плачу і ридаю <...>») йде справжня реприза на текст молитви «Отче наш», яка практично цілковито повторює початковий експозиційний варіант молитви (до т. 313), після чого дається кода-підсумок *Larghetto* («Вічна пам'ять») на квінтовому органному пункті тоніки «ля», у якій символічно, з огляду на «величально-жалісну» молитовну концепцію Концерту, роздвоєна терція («до-дієз» і «до-бекар» водночас).

М. Скорик як визнаний майстер концертного жанру трактує жанрову форму хорового концерту не як структурну модель, а як персональний авторський принцип мислення-стилю. Концерт є титульним жанром творчості композитора, що і визначає характер індивідуально-авторських моделей утілення концертного модусу згідно з виконавським складом і видовим (вокальний, інструментальний, сольний, колективний, змішаний) стилем концертності.

Отже, у даному хоровому Концерті мають бути відображені субстанція й атрибутика концертності щодо її видової специфіки – концерту для хору а cappella. З атрибутів концертності головним для стилістичного втілення в М. Скорика є діалогічність. У «Духовному концерті» вона проявляється на всіх рівнях драматургії та форми, а також на вищому рівні концептуальності, на якому авторський стиль постає як тип «музичного звукопоглядання» (вислів М. Римського-Корсакова).

Діалогіями представлені в «Духовному концерті» на двох масштабних рівнях, перший з яких визначається як стильовий, а другий – як стилістичний. Стильовий рівень означає акцент на змісті, образності, оперуванні жанрами та стильовими лексемами у створенні змістової форми твору як композиційно-драматургічної єдності та цілісності в концептуальному сенсі. Стилістичний рівень – переважно мовний, передбачає комплекс засобів мови та технічних прийомів, обраних композитором для реалізації концептуального задуму. Водночас «стиль» і «мова» прагнуть до єдності та взаємозумовлюють одне одного. Міра досягнутої між ними єдності становить основу художньої цінності твору як культурного артефакту.

Композитор орієнтується на усталену модель духовно-концертного жанру, використовує комбінаторику його глобальних (загальноєвропейські) і національних (регіональні, східнослов'янські,

зокрема українськ) традицій. Це відтворюється через діалог епох, риси якого проглядаються через жанровість. Жанрові витoki хорової вокальності – пісенність, речитативність, декламаційність – реалізуються в поліфонізованій гомофонній фактурі. Наскрізною лінією розвитку фактури Концерту є національна «партесна гомофонія», яка визначається опорою на вертикальну акордику, що постійно зберігається і лише зрідка переривається (наприклад, у фугато або в мікро-стретах).

Гармонічна хоральність створює стабільний пласт фактурного викладу, загальне тло, яке в підтексті означає колективний характер жанру музичної молитви, що реалізується в музиці Концерту на основі семантики сакральних текстів. Водночас акордова хоральність усередині фактурно-тематичних комплексів у М. Скорика тяжіє до мелосного принципу організації, що означає постійну присутність у ній мелодико-лінійного компонента, який особливо активно діє всередині музичних строк і нівельований у «класичних» акордових кадансах. Так утворюється вже перший чотиритакт-рефрен, у якому до останніх двох акордів (домінантсептакорд і тоніка ля-мінору) діє принцип результативності вертикалей. Навіть перша з них дана з побічним тоном-затриманням – секундою «сі» у тенорів на тоніці ля-мінору.

Такий принцип будови вертикалі фактури зберігається від початку до кінця Концерту. Залежно від драматургічного розташування результативна акордика змінюється за реєстровкою і кількістю голосів (від чотирьох до восьми) з підключенням гетерофонії стрічок, що йдуть від практики українського народного хорового співу, а також від кантової традиції. Гетерофонно-дублювальний принцип постійно наявний у фактурі Концерту, зокрема й у тому вигляді, який Т. Кравцов визначає як утворення «нейтральних зон», підкреслює типовість цього прийому для українського народного багатоголосся як основи фактурного мислення українських авторів, зокрема А. Штогаренка. У М. Скорика в зазначеному Концерті фактура, у зв'язку з її хоровою специфікою, що йде від фольклору, як і в А. Штогаренка, складається так: «Досить часто вертикаль партитури диференціюється на два пласти, між якими виникає деякий висотний розрив («нейтральна зона»), подібно до того, як в українському народному багатоголосному співі між басом та іншими голосами (а в деяких випадках і між чоловічою й жіночою партіями) змішаного хору» (Кравцов, 1964: 14).

Варіанти фактури такого штучного багатоголосся, де дублювання є головним фактуротворним прийомом, представлені в Концерті в різнома-

нітних видах, а також у поєднанні з нормативним розташуванням вертикалі, яка в концертно-хоровому письмі М. Скорика тяжіє до достатньої компактності. Найчастіше притаманне дотримання співвідношення тембрів голосів у межах кварта – терциурного унісону в хорі (діапазони хорових голосів диференціюються саме на цей інтервал). Це можна спостерігати навіть у генеральній кульмінації (т. 283), де шестиголосся, побудоване гетерофонно, усе ж компактно в межах кварто-тритонового співвідношення між чоловічими та жіночими партіями хору.

Мелодійна пісенна лінійність у фактурі Концерту, що відображає специфіку хорового начала як субстанції концертно-хорового стилю, поєднується із соло. Антифони «хор – соло» становлять основу фактури як головного формотворного компонента в будові звучання Концерту. Водночас антифонний спів частіше представлений не дискретно, у чергуванні *tutti*– *solo*, а в поєднанні, накладанні, поліфонічності цих двох функцій концертнування. Це показано відразу ж у вступі соло сопрано (т. 5), де ідея молитви як основи концепції музики Концерту реалізується в одноголоссі: уже з 7-го такту партія соліста дублюється верхніми голосами жіночої та чоловічої груп хору.

Особливу фактурну і водночас образно-драматургічну роль у Концерті відіграє речитатія, що є, разом із пісенним розспівом, важливим жанровим началом вокально-хорового інтонування. Уперше ремарка *quasi recitativo* з'являється у 25-му такті, де починається персоніфікований діалог учасників хорового дійства (з т. 28 вступає і соло тенора). Речитативи, що періодично виникають і далі, знаменують у формі Концерту зупинки-предикти до експонування й розвитку основних тем. Вони характерні не тільки для сольних партій, а й представлені в хорі, як, наприклад, у предиктовому проведенні рефрену «Господи, помилуй» (т. 183) перед *Andante*. Тут здійснюється антифонний речитативний діалог: соло сопрано акомпанує хор, який співає закритим ротом; у моменти паузування в сольній партії хор повторює текст речитатії-молитви.

На речитатії побудована й кода (від т. 318), де поєднані речитативи в сольних партіях і в партіях хору, а також антифонно зіставлені текстові символи даного Концерту-молитви – «Вічна пам'ять» і заключне «Амін» у солістів та «Вічна пам'ять», «Алилуя», «Вічна пам'ять» у хору.

Діалогічність представлена в Концерті М. Скорика не тільки на фактурному, а й на ладо-гармонічному й тональному рівнях. Привертає увагу чітко позначений нарочито стилізованими

автентичними класичними кадансами тональний план твору. Вихідний ля-мінор, відновлюваний у репрізі та коді, у процесі розвитку всередині розділів форми барвисто перетворюється на основі як близьких, так і далеких тональних співвідношень. Композитор орієнтується на діатонічну тональність розширеного типу, близьку прокоф'євській (М. Скорик – автор монографії про ладову систему С. Прокоф'єва).

Для композитора тональності становлять не стільки логічні стрижні в організації форми Концерту (форма будується на основі смислів тексту, що відображається переважно через фактуротворення), скільки компоненти барвистої темброво-звукової (фонічної) картини в будові звучання музики твору. Головне тут – контрасти мажору та мінору, у зв'язку із чим використовуються різні форми синтезу цих ладів: паралельність (вона представлена в експозиції через паралельно-змінний лад ля-мінор – до-мажор), однойменність (повернення рефрену перед *Andante* (з т. 50)), однотерцієвість (до-дієз-мінор, фа-дієз-мінор, представлені в розвивальному епізоді експозиції від т. 28; у до-дієз-мініорі – тональності, однотерцієвій до-мажору, дано й у фугато в рамках середнього розділу *Andante*). Тональний рух у Концерті завжди реагує на зміст текстів, наприклад, похмурий мі-бемоль мінору на словах «спасіння Моє!» миттєво змінюється світлим ре-мажором (тт. 121–125).

Ладовість у мовній стилістиці Концерту проявляється й на рівні будови ладо-інтонаційних комплексів усередині тих самих тональних зон. Тут діє принцип «ладового переливу» (М. Тиц), характерний для українського народного ладового інтонування. Цей принцип полягає в поєднанні на відстані мелодійних звуків ладу різного забарвлення, що постійно спостерігається в мелодії Концерту М. Скорика. Найчастіше такі зміни відбуваються в сольних мелодійних речитаціях, наприклад, у ладовій модуляції з ре-мажора зі зниженими звуками шостого і другого ступенів до до-дієз-мажору, а в кадансі – до-дієз-мініору (тт. 141–150).

Яскравого національного забарвлення ладо-мелодійному комплексу Концерту надають також інтонаційні формули, типові для української народнопісенної культури. Це – тетрахорд у зменшеній кварті, представлений в темі середнього розділу *Andante* (тт. 119–120, 168–169) у тенора та сопрано, які солюють. Наявність цієї інтонаційної формули в ладовому модусі Концерту не тільки підкреслює національний колорит музики, а й сприяє виявленню пафосної екстатичності як типу інтонаційного змісту, що панує в даному творі.

Рухливості й динамічності в наскрізній формі одночастинного Концерту М. Скорика надають також ритмічні модуси, використання яких пов'язане із прозаїчною структурою текстів. Їхня дія характерна для середнього розділу – *Andante*, де чергуються розміри чотирьох, трьох, п'яти чвертей, причому п'ятидольний розмір затверджується як провідний на словах «сотвори мені» (со-тво-ри-ме-ні) (т. 217). Мінливість характерна і для ритмічного малюнка сольних і хорових партій, особливо в речитативних епізодах, де зміни ритмічної щільності у проголошенні тексту істотно динамізують виклад, надають йому необхідної для молитовності екстатичності. Наприклад, в *Andante* наскрізного значення набуває група із двох тріолей, на якій будується кульмінаційний вибух «Плачу, плачу і ридаю» з характерними ламентозними розспівами на перших двох звуках (тт. 284, 287).

При підході до цієї кульмінації показаний також драматургічний принцип *subito*, пов'язаний з ефектом раптовості й різкої зміни емоційних станів на всіх рівнях хорової композиції. Кульмінація не готується, а починається раптово після попереднього досить спокійного спаду – епізоду із солюючим сопрано на тлі витриманих акордів хору, що співає закритим ротом (*Lento*, тт. 269–282). В останній антифонній репліці хору, який повторює текст та інтонацію соло сопрано («забирає <...>») (тт. 281–282), встановлюється чітко виражений ефект динамічного згасання-спаду («і смерть все забирає»), безвиході, безсилля людини перед лицем лихої долі.

Кульмінація в тт. 283–288 буквально обвалюється своєю фактурною і динамічною масою (шестизвучна вертикаль, динаміка *fortissimo*), причому теситура різко злітає вгору, що особливо відчутно в партіях жіночих голосів. Така різка фактурно-реєстрова зміна в даному Концерті одинична і служить спеціальним засобом виділення кульмінації, що набуває напруженого динамічного ефекту не тільки завдяки раптовості, а і в загальній конструкції форми, відсунутої праворуч від зони золотого перетину (у тт. 234 – 244 на цю зону припадає місцева кульмінація – *rosso agitato* – фактурне крещендо у вигляді стретного вступу голосів від басів хору до соло сопрано, дроблення тексту на початкових словах строфи «Бо як би Ти <...>»). В інших випадках запропонована автором фактура у виконавському плані досить зручна, її ускладнення стосуються більшою мірою не виконавців-хористів, а роботи диригента-хормейстера, який координує їхні дії.

Особливою та важливою для розуміння й утілення мовної стилістики Концерту є авторська модель співвідношення музики та слова. М. Скорик використовує українські тексти відомих молитов, іде не від мовної інтонації, а від музики, за формулою «музика – узагальнює, слово – деталізує». У результаті жанрова форма Концерту набуває рис симфонічної фресковості, за якої хор (з усім урахуванням його специфіки) і голоси солістів трактуються як інструменти загальної темброво-звукової маси, подібної до оркестрової («хорова інструментовка» (Гулеско, 1991: 12]). Пріоритет музики над словом, яким би парадоксальним це не здавалося, у духовному хоровому концерті дозволяє композитору, який мислить музично, домогтися цілісності й наскрізної лінії у драматургічному становленні форми, що набуває рис суцільної сюїтності з елементами сонатного антитетичного контрасту.

Це підтверджується й використанням тексту молитов із повторами та накладанням окремих слів, різними варіантами інтонування того часого слова або словосполучення, загальним імпровізаційним характером музичного викладу, що загалом характерно для поемного жанру, для моделі концерту-поєми, яка склалася в інструментальній музиці романтиків (Ф. Ліст). У свою чергу, варіаційність і варіантність є ознаками такого атрибута концертно-хорового стилю, як тяжіння до свободи структури. Водночас вони є способом подолання точних повторів, неминучих за контрастного сюїтного формотворення.

Без наявності наскрізних скріпних моментів форма одночастинного Концерту М. Скорика не набула б статусу інтонаційної єдності цілого. У сукупності з роллю фактури, тут проявляється логіка сонатності, яка ніби проступає крізь суцільну сюїтність як форма другого плану. Лише зовні форма Концерту контрастна і складена з декількох молитов. У ній є наскрізна лінія розвитку, за якої схема форми, що складається із чотирьох розділів (буквено – А В С (R) А), виявляється зцементованою на основі: 1) пріоритету музичного модусу над текстовим, словесним; 2) принципу варіантно-варіаційного розвитку, який підсумовано в концертній поемності у вигляді «монотематичної (точніше, моноінтонаційної) контрастно-варіантної» форми (М. Тараканов); 3) наскрізної лінії, створюваної у фактурному розвитку, за якої в кожній новій фактурі виявляється зв'язок із попередньою й паростки наступної.

Концерт-молитва М. Скорика містить і жанр концерта-поєми, що визначається провідною роллю діалогічності, яка перетворюється у процесі

музичного становлення на діалектичний контраст-єдність. Композитор поєднує ці антитези, прагне досягти образно-концептуальної мети – створити музичну версію, переклад мовою музики богослужбової молитви в її колективному (хор) і особистісному (солісти) утіленні. Ідея діалогу проявляється в Концерті М. Скорика на всіх рівнях концертності, що визначає концептуальність як внутрішній, глибинний атрибут даного жанру взагалі, у його неорелігійному трактуванні й поготів.

Водночас світська образність, яка міцно пов'язана з національно-мовними джерелами, активізує сценічну репрезентативність. Це означає можливість навіть в академічному варіанті виконання показати внутрішню містеріальну театральність даного твору, вибудувати це виконання на основі діалогу-діалектики, розробити способи та прийоми втілення емоційної програми духовних і піднесених, але наділених людською вибуховою силою, напружених і внутрішньоконфліктних тем-образів твору.

Висновки. Духовний хоровий концерт є еталонною жанровою формою хорового концерту у вітчизняній традиції й основою для відродження цього жанру у практиці національного музичування. Жанрова форма «Духовного концерту» М. Скорика набуває рис симфонічної фресковості, за якої хор і голоси солістів трактуються як інструменти загальної темброво-звукової маси, подібної до оркестрової. Концерт створено в руслі нової релігійної хвилі. У ньому відображені основні типи жанрово-стильових моделей – духовно-хорові твори минулого та їх персоніфікація в душі національної ментальності. Збагачені стилемовні елементи твору вказують на принцип стилізації, майже цитування особливостей церковного співу, що йдуть від класики жанру українського хорового концерту (А. Ведель). Водночас значною мірою модифіковані такі елементи, як імітація церковного співу, респонсорність (хорові коментарі-рефрени після соло), загальний тип фактури, рясний контрастами. Головним у стилістичній модифікації моделі є гармоніко-фактурний комплекс, рухи якого становлять основу формотворення та драматургії твору. Поліфонізована гомофонна фактура хорової вокальності Концерту реалізується через пісенність, речитативність, декламаційність, а гармонічна фактура створює характер колективно-голосового інтонування жанру музичної молитви. У Концерті простежується широко розгорнений комплекс контрастних емоцій і стану, характерних для класичного хорового концерту. Композиторська індивідуальність проявляється від вибору текстів і їх компонування до компо-

зиційної форми. М. Скорик веде діалог із традицією, упроваджує в хорівий концерт концертність інших видів мистецтв. Художнім контрапунктом до музичного змісту проходить сценічна репрезентативність, що може зводитися до просторового розміщення груп хору під час виконання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрова Н. Літургічна музика як жанрово-стильовий феномен у творчості вітчизняних композиторів кінця XX – початку XXI ст. : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав.: 17.00.03. Одеса : ОНМА ім. А. В. Нежданової, 2008. 17 с.
2. Антоненко М. Православна духовна музика в системі української культури кінця XX – початку XXI ст. : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав.: 26.00.01. Київ : НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2020. 18 с.
3. Белік-Золотарьова Н. А. Оперно-хорова творчість українських композиторів другої половини XX ст. : шляхи розвитку: автореф. дис. ... канд. мистецтвознав.: 17.00.03. Харків : ХНУМ ім. І. П. Котляревського, 2011. 20 с.
4. Гулеско І. Хоровая литература. Новые жанрово-стилевые процессы в хоровой музыке 60-80-х гг. Харьков, 1991. 83 с.
5. Кияновська Л. Мирослав Скорик : людина і митець : монографія. Львів : Видавець НКЖ «І», 2008. 588 с.
6. Коменда О. Універсальна творча особистість в українській музичній культурі : автореф. дис. ... докт. мистецтвознав.: 17.00.03. Київ: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2020. 33 с.
7. Коновалова І. Феномен композитора в європейській музичній культурі XX ст. : особистісні та діяльнісні аспекти : автореф. дис. ... докт. мистецтвознав.: 17.00.03. Харків : ХНУМ ім. І. П. Котляревського, 2019. 39 с.
8. Кравцов Т. С. Полифония А. Я. Штогаренко: автореф. дис. ... канд. искусствовед. Киев, 1964. 16 с.
9. Куриляк І. Еволюція драматургічних функцій хору в українській опері: національно-естетичний вимір: дис. ... канд. мистецтвознав.: 17.00.03. Львів : ЛНМА ім. М. В. Лисенка, 2018. 195 с.
10. Мануляк О. Сакральна творчість львівських композиторів кінця XX – поч. XXI ст. у контексті провідних тенденцій сучасної релігійної музики : дис. ... канд. мистецтвознав.: 17.00.03. Львів : ЛНМА ім. М. В. Лисенка, 2009. 342 с.
11. Скорик М. Духовний концерт. Київ : Бібліотека камерного хору «Київ», 2005. С. 48–65.
12. Скорик М. Ладова система С. Прокоф'єва. Київ : Муз. Україна, 1969. 99 с.
13. Степурко В. Вияви мистецької інтроверсії у творчості композиторів України другої половини XX – початку XXI ст. : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав.: 26.00.01. Київ : НАККиМ, 2017. 22 с.
14. Стець О. Хоровой концерт российских композиторов второй половины XX – начала XXI в. Метаморфозы жанра и его типология : автореф. дис. ... канд. искусствовед.: 17.00.02. Саратов, 2012. 30 с.
15. Тиц М. Про сучасні проблеми теорії музики. Київ, 1976. 158 с.
16. Харитоновна Д. Різновиди символіки в українській інструментальній сонаті XX ст. : дис. ... канд. мистецтвознав.: 17.00.03. Київ : НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2019. 296 с.

REFERENCES

1. Aleksandrova N. K. Liturgichna muzyka yak zhanrovo-stylyoviy fenomen v tvorchosti vitchyznyanyh kompozytoriv kinza XX – pochatku XXI stolittya. [Liturgical music as the genre-styled phenomenon in domestic composers' creativity at the end of XX – beginning of XXI century]. Odesa: ONMA im. A. V. Nezhdanovoyi. Extended abstract of candidate's thesis: spec. 17.00.03 "Muzichne mystetstvo", 2008. 17 p. [in Ukrainian].
2. Antonenko M. M. Pravoslavna duhovna muzyka v systemi ukayins'koyi kultury kinza XX – pochatku XXI stolittya. [Orthodox sacred music in Ukrainian culture system at the end of XX – beginning of XXI century]. Kyiv: NMAU im. P. I. Chaikovs'kogo. Extended abstract of candidate's thesis: 26.00.01 "Theory and history of culture (art criticism)", 2020. 18 p. [in Ukrainian].
3. Belik-Zolotaryova N. A. Operno-horova tvorchist' ukayins'kyh kompozytoriv drugoyi polovyny XX stolittya: shlyahy rozvytku. [Opera and Choral Art of Ukrainian composers in the second half of XX century: the ways of development]. Kharkiv: KhNUM im. I. P. Kotlyarevs'kogo. Extended abstract of candidate's thesis: 17.00.03 "Muzichne mystetstvo", 2011. 20 p. [in Ukrainian].
4. Gulesko I. I. Horovaya literatura. Novyye zhanrovo-stilevyeye protsessy v horovoy muzyke v 60–80 gg. [Choral literature. New genre-styled processes in choral music of 60–80 yy]. Kharkiv, Vydavets HDAK, 1991. 83 p. [in Russian].
5. Kyyanovska L. O. Myroslav Skoryk: lyudyna i mytets': monografiya. [Myroslav Skoryk: The Man and the Creator: monograph]. Lviv: Vydavets NKJ "Yi", 2008. 588 p. [in Ukrainian].
6. Komenda O. I. Universal'na tvorcha osobystist' v ukayinskiy muzychniy kulturi. [Universal creative personality in Ukrainian music culture]. Kyiv: NMAU im. P. I. Chaikovs'kogo. Extended abstract of doctor's thesis: 17.00.03 "Muzichne mystetstvo", 2020. 33 p. [in Ukrainian].
7. Konovalova I. Y. Fenomen kompozytora v yevropeyskiy muzychniy kulturi: osobystisni ta diyal'nisni aspekty. [Composer phenomenon in European music culture of XX century: personal and activity aspects]. Kharkiv: KhNUM im. I. P. Kotlyarevs'kogo. Extended abstract of doctor's thesis: 17.00.03 "Muzichne mystetstvo", 2019. 39 p. [in Ukrainian].
8. Kravtsov T. S. Polifoniya A. Y. Shtogarenko. [Polyphony of A. Y. Shtogarenko]. Kyiv. Extended abstract of candidate's thesis, 1964. 16 p. [in Russian].
9. Kurylyak I. I. Evolyuziya dramaturgichnyh funktsiy horu v ukayins'kiy operi: nazional'no-estetychny vymir. [Evolution of choral dramatic functions in Ukrainian opera: the national-esthetic survey]. Lviv: LNMA im. M. V. Lysenka. Extended abstract of candidate's thesis: 17.00.03 "Muzichne mystetstvo", 2018. 195 p. [in Ukrainian].

10. Manulyak O. M. Sakral'na tvorchist' l'viv's'kyh kompozytoriv kinzya XX – poch. XXI st. u konteksti providnyh tendentsiy suchasnoyi religiyanoi muzyky. [Sacred Art of Lviv composers at the end of XX – beginning of XXI century in the leading tendencies context of contemporary religious music]. Lviv: LNMA im. M. V. Lysenka. Extended abstract of candidate's thesis: 17.00.03 "Muzichne mystetstvo", 2009. 342 p. [in Ukrainian].

11. Skoryk M. "Duhovny kontsert". [«Spiritual concert»]. Kyiv: Biblioteka Kamernogo khoru "Kyiv", 2005. pp. 48–65 [in Ukrainian].

12. Skoryk M. S. Ladova systema S. Prokof'yeva. [S. Prokofyev's lad system]. Kyiv: Muz. Ukraina, 1969. 99 p. [in Ukrainian].

13. Stepurko V. Vyyavy mystets'koyi introversiyi u tvorchosti kompozytoriv Ukrayiny drugoyi polovyny XX – pochatku XXI stolittya. [Revelations of artistic introversion in Ukrainian composers' Art in the second part of XX – beginning of XXI century]. Kyiv: NAKKiM. Extended abstract of candidate's thesis: 26.00.01 "Theory and history of culture", 2017.22 p. [in Ukrainian].

14. Stets O. V. Horovoy kontsert rossiyskih kompozitorov vtoroy polovyny XX – nachala XXI veka. Metamorfozy zhanra i yego tipologiya. [Russian composers' choral concert of the second part of XX – beginning of XXI century. Genre metamorphoses and its typology]. Saratov. Extended abstract of candidate's thesis: 17.00.02 "Muzykalnoye iskusstvo". 2012. 30 p. [in Russian].

15. Tits M. D. Pro suchasni problemy teorii muzyki. [About contemporary problems in music theory]. Kyiv. 1976. 158 p. [in Ukrainian].

16. Haritonova D. V. Riznovydy simvoliki v ukrayinskiy instrumental'niy sonati XX stolittya. [Symbolics varieties in Ukrainian instrumental sonata of XX century]. Kyiv: NMAU im. P. I. Chaikovs'kogo. Extended abstract of candidate's thesis: 17.00.03 "Muzichne mystetstvo", 2019. 296 p. [in Ukrainian].

УДК 78.51

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-2-8>**Цзівей КУН,***orcid.org/ 0000-0002-0721-228X**аспірант кафедри образотворчого мистецтва, музикознавства та культурології**Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка**(Суми, Україна) kunczivej@gmail.com*

ЕЛЕКТРОННА МУЗИКА: РОЗВИТОК ТЕХНІЧНИХ МЕТОДІВ ТА ХУДОЖНІ ДОСЯГНЕННЯ

Розвиток сучасного музичного інструментарію заснований на взаємовпливі та взаємозв'язку широкого спектра можливостей комп'ютерних технологій і апаратних засобів із художніми процесами в сучасному музичному мистецтві. Інструментарій сучасної музичної творчості стимулює інтеграцію в музикознавство наукових методів, які раніше вважалися прерогативою точних наук, здійснивши тим самим перехід досліджень на вищий рівень пізнання музичного твору, коли наука стає інструментом дослідження виконавського мистецтва, а не просто системою знань про технологію звукоутворення і його сприйняття. Метою статті є дослідження нового музичного інструментарію як засобу пізнання і творення сучасного музичного мистецтва. Методологічну основу дослідження становлять діалектична та системна методології, що застосовуються в області культурологічних досліджень. Використано загальнонаукові та логічні методи аналізу, синтезу, індукції і дедукції, історичного і компаративістського дослідження проблеми. Стаття є спробою дослідити початковий період становлення електронної музики, розвиток технічних методів її створення та деякі художні досягнення в цьому напрямі. Автором проаналізовано досягнення у сфері електроніки, які дали новий імпульс появі і розвитку різних музичних творчих напрямів, серед яких конкретна музика та електронна музика з її різновидами (чиста електронна музика, жива електронна музика). Досліджено творчість перших композиторів, які працюють із новітньою електронною апаратурою. Охарактеризовано новий якісний етап розвитку електронної музики – комп'ютерна музика, з якою фактично злилися електронна і конкретна музики – як за способами роботи зі звуковим матеріалом, так і за своїми художніми цілями. Доведено роль комп'ютерної музики в об'єднанні музичних напрямів, які до теперішнього часу вважалися несумісними.

Ключові слова: музика, електронна музика, комп'ютерна музика, конкретна музика, сучасний музичний інструментарій.

Ziwei KONG,*orcid.org/ 0000-0002-0721-228X**Graduate Student at the Department of Fine Arts, Musicology and Cultural Studies**Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko**(Sumy, Ukraine) kunczivej@gmail.com*

ELECTRONIC MUSIC: DEVELOPMENT OF TECHNICAL METHODS AND ARTISTIC ACHIEVEMENTS

The development of modern musical instruments is based on the interaction and interconnection of a wide range of possibilities of computer technology and hardware with artistic processes in modern musical art. The tools of modern music stimulate the integration into musicology of scientific methods that were previously considered the prerogative of the exact sciences, thus making the transition of research to a higher level of knowledge of music, when science becomes a tool for performing arts, rather than just a system of knowledge about sound technology and perception. The aim of the article is to study new musical instruments as a means of cognition and creation of modern musical art. The methodological basis of the study are dialectical and systemic methodologies used in the field of cultural studies. General scientific and logical methods of analysis, synthesis, induction and deduction, historical and comparative research of the problem are used. The article is an attempt to explore the initial period of formation of electronic music, the development of technical methods of its creation and some artistic achievements in this direction. The author analyzes the achievements in the field of electronics, which gave a new impetus to the emergence and development of various musical creative directions, including specific music and electronic music with its varieties (pure electronic music, live electronic music). The work of the first composers who work with the latest electronic equipment has been studied. A new qualitative stage in the development of electronic music is described – computer music, with which electronic and specific music have actually merged – both in the ways of working with sound material and in their artistic purposes. The role of computer music in combining musical directions that have been considered incompatible so far has been proven.

Key words: music, electronic music, computer music, specific music, modern musical instruments.

Постановка проблеми. Стимулом до появи і розвитку технічної музики та електронної музики як її різновиду послужило два фактори: прагнення композиторів до пошуку нових виразних засобів у музичному мистецтві, нової музичної мови і, як наслідок, – нового інструментарію та стрімкий науково-технічний розвиток в області електроніки і пізніше інформаційних технологій.

Яскравий «сплеск» інтересу музикантів і слухачів до незвичайних звучань, нових тембрів, так само як і прагнення полегшити надзвичайно складну працю композитора і виконавця, сумісно з виникненням можливостей використовувати для цього нові інформаційні технології, посприяли використанню різноманітних технічних методів у процесі створення музики. Таким чином, особливої уваги потребують дослідження музичних інформаційних технологій як динамічної системи, що активно розвивається поруч із музичним мистецтвом, особливості становлення цієї системи, формування власне музичних інформаційних технологій і музичної акустики в результаті численних впливів музики на досліджувану область.

Аналіз досліджень. Звернення до інформаційних технологій, музичної акустики в їх актуальних зв'язках із музикою ставить перед дослідниками багато складних завдань. Безумовно, найважливішою з них є проблема співвідношення художнього (музичного) та образного емоційного сприйняття музики і точності, об'єктивності методів її пізнання. Розвиток новітніх тембрових звучань та специфічні особливості звукових структур електронної музики стали предметом фундаментальних досліджень низки науковців. Так, до американських та західноєвропейських дослідників електронної музики належать В. Котонський (Kotonski, 2002) Б. Шеффер (Schäffer, 1969) Е. Шварц (Schwart, 1973), В. Мейер-Епплер (Mayer-Eppler, 1959) та ін. Серед українських науковців варто виділити дослідження С. Павлишин (Павлишин, 2005), Л. Кияновської (Кияновська, 2005).

Мета статті – дослідити новий музичний інструментарій як засіб пізнання і творення сучасного музичного мистецтва.

Методологічну основу дослідження становлять діалектична та системна методології, що застосовуються в області культурологічних досліджень. Використано загальнонаукові та логічні методи аналізу, синтезу, індукції і дедукції, історичного і компаративістського дослідження проблеми.

Виклад основного матеріалу. Досягнення у сфері електроніки дали новий імпульс появи і розвитку різних музичних творчих напрямів. Перш за все варто згадати конкретну музику (її

зародження пов'язане з ім'ям французького інженера-акустика і композитора, професора Паризької консерваторії П. Шеффера) та електронну музику з її різновидами (чиста електронна музика, жива електронна музика). Власне поняття «електронна музика» було введено близько 1950 року німецьким фізиком В. Майер-Епплером. Практично з 1951 року можна вести відлік електронної музики (Mayer-Eppler, 1959).

Зразок монтажу електричних звуків вперше був продемонстрований німецьким акустиком, викладачем фонетики і комунікативної техніки в Боннському університеті В. Майер-Епплером на літніх курсах сучасної музики в Дармштадті в 1951 році, що викликало великий інтерес. Для подальшої систематичної роботи поряд із центром електронної музики при інституті фонетики Боннського університету була створена ще одна дослідницька лабораторія – студія електронної музики при Кельнському радіо (Kolner Funkhaus Studio für elektronische Musik).

Під художнім керівництвом композитора і теоретика Г. Аймерта, який спільно з Р. Байером проклав своїми електронними дослідженнями шлях новим дослідженням, утворилася група прихильників електроніки. До групи входили інженер Ф. Енкель, який відповідав за все технічне обладнання студії, композитор К. Штокхаузен, пізніше – Г. Клебе, Х. В. Хенце, до яких згодом приєдналися Г. М. Кеніг, Х. Хайс, П. Гредінгер, К. Гейвартс, французи А. Пуссер, П. Булез. Їхні прихильники з'явилися в багатьох країнах: Австрії (Е. Кршенек), Італії (Б. Мадерно, Л. Беріо та інші), Швеції (Б. Хамбреус), Нідерландах (Х. Бадінгс), Японії (Т. Маюдзумі).

Восени 1954 року в Кельні у другому відділенні концерту традиційної музики прозвучало відразу сім нових електронних творів: «Гlockenspiel» та «Етюд на звукові суміші» («Glockenspiel», «Etude über Tongemische») Х. Аймерта, Етюд I і II К. Штокхаузена, «Композиція № 5» К. Гейвартса, «Сейсмограма» А. Пуссера та «Форманти I і II» П. Гредінгера. У той же час І. Вишнеградський написав «Етюд для електронної емісії» («Etude pour Emmission Electronique»).

У 1954 році на Міжнародному засіданні молодих композиторів у Мюнхені була виконана композиція для сопрано, альту, тенора, баса, фортепіано, двох ударних інструментів і магнітофонної плівки з конкретною музикою Й. А. Рідля. В. Егк використовує технічну музику в радіопостановках і фільмах. Зокрема, композитор випробував свої сили в сценічній музиці до радіопостановки «Маркхейм» («Markheim»), написаної для Мюн-

хенського радіо. У 1955 році в Державному театрі в Касселі було виконано сценічний твір Ф. Кафки «Замок» («Das Schloß»), що супроводжувався «неземними», страхітливими «конкретними звуками». З інших композицій технічної музики доцільно згадати сюїту «Річка Гудзон» («Hudson River Suite») Ф. Гроуфе, «Рими» для різних джерел звуку (три малих оркестри та три гучномовця з електронним звуком) А. Пуссера, «Alleluja I, II» Л. Беріо, баладу Х. Хайса «Щаслива недбалість капітана авіації К.» («Die glorreiche Unterlassung des Fliegerhauptmanns K.»), виконану в 1956 році з нагоди Дня нової музики франкфуртським радіо, і його ж «Електронну композицію I».

Наприкінці травня 1956 року по західнонімецькому радіо в циклі «Музика епохи» («Musik der Zeit») був виконаний уривок «Sanctus» для декламатора, сопрано, тенора і електрозвуків з ораторії «Дух розуміння» («Spiritus Intelligens») Е. Кршенека. У цей період виникають інші твори, як, наприклад, «Звукові фігури I і II» («Klangfiguren I und II») Г. Кеніга, «Інтерференції» Г. Клебе, «Спів юнаків» («Gesang der Junglinge») К. Штокхаузена та «Подвійний діод» («Doppelrohr 2») Б. Хамбреуса.

Відгуки на виконання цієї музики були досить різноманітними, однак переважно негативними або здивованими. Так, стаття про перше виконання електронної музики в Мюнхенському міському товаристві «Música Viva» називалася «Електронний шок в Мюнхені». І це незважаючи на те, що згадуване товариство відрізнялося своєю лояльністю стосовно будь-якої «авангардної» музики. Реакцію і настрої публіки під час виконання описує Х. Шмідт Гарре в журналі «Melos»: «Зал спорожнів, залишилися тільки деякі, але і вони вже не мали сил ні аплодувати, ні свистіти» (Ковалгин, 1978: 136). Х. Аймерт на сторінках цього ж журналу висловив враження від електронної музики: «Ця музика в будь-якому випадку як нібито з іншої зірки, швидше космічна, ніж така, що йде з людських глибин» (Ковалгин, 1978: 136). Після кельнського виконання електронної музики в 1953 році Х. Штукеншмідт писав: «Це було так, як ніби звідкись із царства мінералів наверх, в світ людей, піднімалися звукові снаряди. Здавалося, що метали співають, що технічні форми самі стають звуками» (Marozeau, Cheveign, Adams, Winsberg, 2001: 52).

Як відомо, для електронної музики джерелом звуків виступають звучання генераторів, що виробляють як синусоїдальні, так і інші коливальні рухи (білий шум, імпульси). В обох випадках звуку обробляються, трансформуються різними способами. Композитор має повний контроль над кожним

параметром звучання, він може отримувати найрізноманітніші за тембром та висотою звуку, різні штрихи, створювати нові строї, системи метроритмічної організації, способи з'єднання звуків та використовувати все це у своїх композиціях.

Розвиток електронної музики вимагав створення спеціальних студій. Так, у наш час їх налічується велика кількість у різних країнах: інститут дослідження та координації акустики і музики (IRCAM) (фр. Institut de Recherche et Coordination Acoustique/Musique) у Парижі, студія французького міста Бурж, «Макрополус» у Лондоні, студія електронної музики на західнонімецькому радіо (WDR) (нім für Musik Elektronische de Westdeutschen Rundfunks) та ін. Паралельно стрімкого розвитку набувають електронні синтезатори та дослідницька апаратура; з'являється багато композиторів, що працюють із цією технікою. Так, до них належать Н. Еймерт (Etude über Tongemische, Fünf Stücke, Glockenspiel), С. Гоейваертс (Komposition Nr 5), Р. Гредінгер (Formanten I und II), В. Намбраєнс (Doppelrohr 2), А. Пуссер (Seismogramme), К. Штокхаузен (Studien I und II, Gesang der Junglinge), Ф. Евангелесті (Incontri di fasci sonori), М. Кагел (Trasicion MI), Г. Кеніг (Klangfiguren), Е. Кфенек (Spiritus Intelligens – Sanctus), Л. Беріо (Mutazioni), В. Мадема (Notturmo).

Новим якісним етапом розвитку електронної музики стала комп'ютерна музика. Нині всі ці напрями зазвичай називають електроакустичною музикою. Перші кроки в напрямі комп'ютерної музики (англ. computer music) були зроблені в 1957 році американцем М. Метьюзом. У роботі Ю. Дмитрюкової, спеціально присвяченій комп'ютерній музиці, зазначено: «Серед композиторів, у творчості яких застосування різних методів комп'ютерного синтезу і обробки звуку привело до появи яскравих художніх результатів, необхідно виділити Ж.-К. Ріссе (Франція), Дж. Харвея, Т. Вішарта і Д. Смоллі (Великобританія), Л.-Г. Бодана і О. Пармеруда (Швеція), Б. Труа (Канада), Ч. Доджа, Дж. Мелбі і Дж. Епплтона (США)» (Дмитрюкова, 1996: 16). Я. Ксенакіс, що використовував комп'ютерні методи написання музики, розробив оригінальний стохастично-алгоритмічний метод створення музичних композицій.

До теперішнього часу з комп'ютерною музикою фактично злилися електронна і конкретна музика – як за способами роботи зі звуковим матеріалом, так і за своїми художніми цілями. Окрім цього, комп'ютер відіграв важливу роль в об'єднанні різних напрямів, які раніше вважалися несумісними. Електроакустична музика суттєво сприяла розширенню меж мистецтва, показала нові виразні мож-

ливості. Особливо це стосується можливостей використання тембру як засобу музичної виразності.

Висновки. Отже, найважливішою відмінною рисою електронної музики вважаємо її здатність проникати всередину природної структури звуку:

- створення чистих синусоїдальних звуків;
- використання чистих синусоїдальних звуків як основи для абсолютно нових акустичних структур (Б. Мадера «Синтаксис»);

- створення тембрових сумішей і шумів за допомогою синтезаторів і обладнання частотної обробки звуку (Л. Беріо «Картина міста»);

- змога створювати нові звуки, що дозволяє оновлювати звуковий матеріал музики (Х. Аймерт «Етюд на звукові суміші»);

- подальший розвиток принципу «тотальної організації» музичної форми (К. Штокхаузен «Етюд I» і «Етюд II»).

Аналізуючи шляхи розвитку електронної музики, систематизуючи основні тенденції та напрямки пошуків і експериментів, можна виділити дві основні тенденції:

- пошук нових музичних фарб (перспективна тенденція);

- спроба організації художньої творчості на іншому технологічному (стилістичному та інтонаційному) підґрунті.

У сучасному інформаційному суспільстві потужним ресурсом для музичної самоосвіти є мережа Інтернет, в якій можна знайти велику кількість програм для створення електронної музики. Тому перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні особливостей використання цифрових аудіо робочих станцій, призначених для створення електронної музики в умовах неформальної освіти дорослих.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дмитрюкова Ю. Г. Электронная музыка и Карлхайнц Штокхаузен. Москва : Моск. консерватория, 1996. 58 с.
2. Кияновська Л. Соціокультурний аспект розвитку електронної музики в 50–70-х рр. XX ст. *Музичне мистецтво і культура: зб. статей Одеської державної музичної академії ім. А. В. Нежданової*. 2005. Вип. 6. Кн. 1. С. 114–124.
3. Ковалгин Ю. А., Борисенко А. В., Гензель Г. С. Акустические основы стереофонии. Москва : Связь, 1978. 336 с.
4. Павлишин С. Музыка XX століття. Львів : БаК, 2005. 232 с.
5. Kotonski W. Muzyka elektroniczna. Warszawa : PWN SA, 2002. 89 s.
6. Marozeau J., Cheveign A., Adams S., Winsberg S. The perceptual interaction between the pitch and timbre of musical sound. *Journal of the Acoustical Society of America*. 2001. № 109. P. 52.
7. Mayer-Eppler W. Grundlagen und Anwendungen der Informationstheorie. Berlin; Gottingen; Heidelberg : Springer Verlag, 1959. 115 p.
8. Schäffer B. Nowa muzyka. Problemy współczesnej techniki kompozytor-skiej. Warszawa : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1969. 1561 s.
9. Schwartz E. Electronic music. A Listener's Guide. New York-Washington : Praeger Publishers, 1973. 306 p.

REFERENCES

1. Dmitriukova Y. G. Elektronnaya muzyka i Karlkhaynts Shtokkhauzen [Elektronische Musik und Karlheinz Stockhausen]. Moscow : Moscow Conservatory, 1996. 58 p. [in Russian].
2. Kiyanovska L. Sotsiokul'turnyy aspekt rozvytku elektronnoyi muzyky v 50–70-kh rr. XX st. [Sociocultural aspect of electronic music development in the 50-70s of the XX century]. *Muzychne mystetstvo i kul'tura: zb. statey Odes'koyi derzhavnoyi muzychnoyi akademiyi im. A.V. Nezhdanovoyi [Musical art and culture: coll. articles of the Odessa State Music Academy. A.V. Nezhdanova]*. 2005. Vol. 6. Book 1. S. 114–124. [in Ukrainian].
3. Kovalgin Y. A., Borisenko A. V., Hansel G. S. Akusticheskiye osnovy stereofonii [Acoustic foundations of stereo-phony]. Moscow : Svyaz', 1978. 336 s. [in Russian].
4. Pavlyshyn S. Muzyka XX stolittya [Music of the twentieth century]. L'viv : BaK, 2005. 232 s. [in Ukrainian].
5. Kotonski W. Muzyka elektroniczna. Warszawa : PWN SA, 2002. 89 s. [in Polish].
6. Marozeau J., Cheveign A., Adams S., Winsberg S. The perceptual interaction between the pitch and timbre of musical sound. *Journal of the Acoustical Society of America*. 2001. № 109. P. 52. [in English].
7. Mayer-Eppler W. Grundlagen und Anwendungen der Informationstheorie. Berlin; Gottingen; Heidelberg : Springer Verlag, 1959. 115 p. [in German].
8. Schäffer B. Nowa muzyka. Problemy współczesnej techniki kompozytor-skiej. Warszawa : Polskie Wydawnictwo Muzyczne, 1969. 1561 s. [in Polish].
9. Schwartz E. Electronic music. A Listener's Guide. New York-Washington : Praeger Publishers, 1973. 306 p. [in English].

УДК 788

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-2-9>**Роман КУПАР,***orcid.org/0000-0003-2362-8661*

викладач кафедри мистецьких дисциплін

Ужгородського інституту культури і мистецтв
(Ужгород, Україна) *rom.kupar6493-10@unesr.co.uk***Олександр СКВОРЦОВ,***orcid.org/0000-0002-6396-016X*

викладач кафедри мистецьких дисциплін

Ужгородського інституту культури і мистецтв
(Ужгород, Україна) *skvortsov6493-10@murdoch.in***Віталій ШУЛИК,***orcid.org/0000-0003-0455-736X*

викладач кафедри мистецьких дисциплін

Ужгородського інституту культури і мистецтв
(Ужгород, Україна) *v.shulyk6493-10@kpi.com.de*

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ТЕХНІК ВИКОНАВСЬКОГО ДИХАННЯ ТА АПАРАТУ ГУБ У ДУХОВОМУ ВИКОНАВСТВІ

У даному науковому дослідженні обговорюється широке коло питань щодо проблем взаємодії технік виконавського дихання та апарату губ в духовому виконавстві. Техніка виконання музичних творів на духових інструментах передбачає спеціальну постановку дихання та роботу губ таким чином, щоб забезпечити якісне звучання під час виконання музичних творів незалежно від рівня їхньої складності. Без правильної постановки виконавського апарату музиканта у процесі звукоутворення неможливе формування професійної майстерності гри на духових інструментах. Сучасне мистецтво духового виконавства вбирає собі традиції музикантів минулих століть та розвиває їх належним чином з урахуванням реалій сьогодення, що сприяє якісному розвитку мистецтва гри на музикальних інструментах та також загальному розвитку музичної культури. Актуальність заявленої тематики дослідження зумовлюється необхідністю належного позначення питань якісної взаємодії технік виконавського дихання стосовно розвитку майстерності гри на духових інструментах. Методологія даного наукового дослідження має у своїй основі системний підхід до розгляду питань, що винесено у його тематику, із поєднанням глибокого аналізу проблемних аспектів, що виникають під час гри на духових інструментах, якщо немає належного рівня взаємодії між техніками виконавського дихання та роботою губного апарата. Основними результатами, отриманими у ході даного наукового дослідження, слід вважати визначення головних чинників, що зумовлюють проблеми взаємодії технік виконавського дихання та апарату губ у духовому виконавстві, та підкреслення важливості організації належної підготовки майбутніх музикантів-духовиків із метою усунення в майбутньому небажаних аспектів негативного впливу проблем виконавського дихання на їхню творчість. Перспективи подальших наукових досліджень у визначеному напрямку зумовлюються можливістю визначення основних проблемних аспектів, що стосуються належної взаємодії технік виконавського дихання з метою їхнього вирішення. Прикладна цінність даного наукового дослідження зумовлюється можливістю втілення на практиці його результатів із метою формування необхідних умов щодо організації належної взаємодії технік виконавського дихання та апарату губ під час гри на духових інструментах.

Ключові слова: звукоутворення, духові інструменти, голосовий апарат.

Roman KUPAR,

orcid.org/0000-0003-2362-8661

*Senior Lecturer at the Department of Artistic Disciplines
Uzhhorod Institute of Culture and Arts
(Uzhhorod, Ukraine) rom.kupar6493-10@unesp.co.uk*

Oleksandr SKVORTSOV,

orcid.org/0000-0002-6396-016X

*Senior Lecturer at the Department of Artistic Disciplines
Uzhhorod Institute of Culture and Arts
(Uzhhorod, Ukraine) skvortsov6493-10@murdoch.in*

Vitalii SHULYK,

orcid.org/0000-0003-0455-736X

*Senior Lecturer at the Department of Artistic Disciplines
Uzhhorod Institute of Culture and Arts
(Uzhhorod, Ukraine) v.shulyk6493-10@kpi.com.de*

PROBLEMS OF INTERACTION OF PLAYERS' BREATHING TECHNIQUES AND THE LABIAL APPARATUS DURING PERFORMANCE ON WIND INSTRUMENTS

This study discusses a wide scope of issues related to the interaction of players' breathing techniques and the labial apparatus during performance on wind instruments. The technique of performing musical works on wind instruments involves a special breathing technique and the work of the lips in such a way as to ensure quality sound when performing musical works, regardless of their level of complexity. Without the correct staging of the musician's performing apparatus in the process of sound formation, it is impossible to develop the professional skill of playing wind instruments. The modern art of performance on wind instruments absorbs the traditions of musicians of past centuries and develops them properly with consideration of the modern realities, which contributes to the qualitative development of the art of playing musical instruments, as well as the general development of musical culture. The relevance of the subject is conditioned by the need to properly identify issues of qualitative interaction of techniques of performing breathing in relation to the development of skills in playing wind instruments. The methodology of this study is based on a systematic approach to addressing the subject matter with a combination of in-depth analysis of problematic aspects that arise when playing wind instruments if there is no proper level of interaction between performing breathing techniques and lip function. The main results obtained in this study include the identification of the main factors that cause problems of interaction of breathing techniques and lip apparatus during performance on wind instruments and emphasis of the importance of organising proper training of future wind instrument musicians to eliminate the future undesirable aspects of the negative impact of problems with players' breathing technique on their creativity. Prospects for further research in this subject area are conditioned by the possibility of identifying the main problematic aspects related to the proper interaction of techniques of players' breathing technique in order to solve them. The applied value of this study is conditioned by the possibility of implementing its results in practice in order to develop the necessary conditions for the organisation of proper interaction of techniques of executive breathing and the labial apparatus while playing wind instruments.

Key words: *sound production, wind instruments, vocal apparatus.*

Постановка проблеми. Головною умовою, що забезпечує якісне виконання під час гри на духових інструментах, є вміння музиканта правильно узгодити дихання, роботу мови, губ, пальців та слуху. Усі ці компоненти, перебуваючи в постійній ігрової взаємодії, утворюють виконавський апарат музиканта-духовика, основу його професійної діяльності. Головним є те, що «тілом» звуку служить повітряний стовп інструменту. Таким чином, в освіті звуку під час гри на духових музичних інструментах беруть участь дихання, губи і язик. Дії цих компонентів виконавської апарату повинні здійснюватися узгоджено, у строго певний момент, що й повинно забезпечувати чіткий початок звуку. Не менше важливе значення в контексті

формування звуку має координація рухів пальців із цими компонентами виконавчого апарату. Його робота у цілому повинна контролюватися музичним слухом, що загалом визначає якість відтворюваних звуків – чистоту інтонації, точність темпоритму, фразування, динаміку та тембр звучання. Якщо, наприклад, звук слабкий, різкий або безладний, то виконавець змінює напругу губних м'язів, підсилює або зменшує інтенсивність видиху, таким чином впливаючи як на вирівнювання інтонації, так і на тембр та динаміку звуку (Муєдинов, 2020: 42).

Важливою складовою частиною виконавчого апарату музиканта-духовика в контексті формування звуку під час гри на музичному інструменті є

амбушюр. Так зветься положення губних на лицьових м'язів виконавця, ступень їхньої тренуваності, а також сила, рухливість та ступень гнучкості, що має суттєве значення під час гри на музичному інструменті. Постановка виконавського дихання та апарату губ під час духового виконавства разом із якісним визначенням їхньої взаємодії є однією з найголовніших складових частин виконавської майстерності. Більш того, постановка виконавського дихання й досі вважається найскладнішим аспектом підготовки музиканта, що грає на духових інструментах. Багато які аспекти виконавського процесу в контексті постановки виконавчого дихання й до сьогодні залишаються недостатньо чітко або вельми суперечливо висвітленими, що викликає необхідність їх подальшого вивчення та належної розробки (Марценюк, 2018: 534).

Аналіз досліджень. Дослідження широкого кола питань щодо проблем взаємодії технік виконавського дихання та апарату губ у духовому виконавстві якісно та всебічно викладаються в наукових роботах Д. М. Муєдинова (2020), Г. П. Марценюка (2017, 2018), Е. В. Уварової (2019), та переліку інших науковий дослідників. Автори підкреслюють важливість якісного формування в музикантів-духовиків належної взаємодії виконавського дихання та губного апарату під час гри на виконання партій на духових музичних інструментах та наголошують на необхідності проведення якісного аналізу проблем виконавського дихання та питання щодо його правильної постановки.

Крім того, в дослідженнях вказаних авторів розглядаються питання щодо класичних методів формування виконавської майстерності трубача, пропонуються деякі методи формування та вдосконалення його виконавського дихання. Висвітлюються певні проблеми вдосконалення виконавської майстерності гри на духових музичних інструментах. Загалом аналіз досліджень у рамках заявленої тематики демонструє широке розмаїття поглядів дослідників на варіанти вирішення питань, що були винесені в заголовок статті, що тільки підкреслює важливість тематики досліджень та її значення в контексті формування взаємодії технік виконавського дихання та апарату губ у духовому виконавстві загалом.

Мета статті полягає у визначенні головних чинників взаємодії технік виконавського дихання та апарату губ у духовому виконавстві та висвітлюванні широкого кола питань, що стосуються розвитку виконавської майстерності музикантів-духовиків у контексті формування в них належного виконавського дихання під час виконання духових музичних творів.

Виклад основного матеріалу. У кожній області музичної творчості формування та розвиток виконавської майстерності – завдання першорядної важливості. Виконавець-майстер своєю спеціальністю – це, перш за все, професіонал високого виконавської культури, який глибоко знає природу музично-виконавської діяльності, музично-художньої творчості, добре розбирається у стилях, жанрах і питаннях інтерпретації музичного твору, а також досконало володіє технологією гри на своєму інструменті. Виконавець-майстер, виконавець-художник стає добре пізнаваним і відрізняється від інших музикантів, коли володіє високою культурою ведення звуку, культурою інтонування та інтерпретації музики, оригінальним тембром звучання інструменту, наявністю тонкого музичного смаку, характерною емоційною чуйністю на музику, творчим натхненням та артистизмом – індивідуальним характером виконання. В онтогенезі розвитку виконавської майстерності не останню роль грає індивідуально-творча спрямованість, що базується на стійкому інтересі та сильній мотивації до музично-виконавській творчості, на прагненні постійного та цілеспрямованого підвищення професіоналізму (Анисимов, 2015: 272).

Останнім часом чимало дослідників звертають увагу на питання фізичної підготовки майбутніх музичних виконавців як важливий чинник їхньої професійної придатності та вміння належним чином підготуватися до виступу та виконати його на належному професійному та творчому рівні. Вправи на розвиток системи дихання мають у цьому аспекті неабияке значення, адже від якісного розвитку системи дихання виконавця та його губного апарату багато в чому залежать питання їхньої взаємодії та злагодженості під час музичного виступу. У цьому контексті варто відзначити, що техніка гри на духовому інструменті є вельми складним процесом, який передбачає координуваність всіх музично-ігрових компонентів: амбушура; язика; виконавського дихання; акустичних резонаторів; взаємообумовленість рухів правої руки виконавця із синхронною роботою великого пальця лівої руки – в єдиний музично-виконавський організм. Його злагоджена та вивержена робота під час музичного виступу виконавця зумовлює якість виконання музичного твору та позитивний кінцевий результат.

Гра на духових музичних інструментах потребує від виконавця розуміння та послідовного формування певних педагогічних та фізіологічних навичок, що прищеплюються до нього під час навчання гри на духовому музичному інструменті.

Досягнення високих показників виконавської майстерності стає можливим лише за умов належного пристосування системи дихання, від якої залежить видобування звуку під час виконання партій на музичному інструменті. Широта й багатогранність виконавських задач, що стоять перед музикантом-духовиком, спонукають його користуватися якомога більш великим арсеналом виражальних засобів та прийомів, що, як правило, тісно пов'язані з виконавським диханням (Марценюк, 2018: 531).

Мистецтво гри на духовому музичному інструменті спонукає виконавця до використання значного об'єму повітря, а також його раціонального використання під час самої гри. Наприклад, виконання великих фраз кантіленового характеру вимагає від музичного виконавця суттєвих витрат повітря, причому обсяг повітря, що вдихається безпосередньо під час природного вдиху, не здатен забезпечити вирішення цієї проблеми. Для цього на вдиху потрібне заповнення повітрям усього обсягу легень виконавця. Також повітряний струмінь має бути такої сили та швидкості, щоб суттєво відрізнитися від дихання, що є звичним із фізіологічної точки зору. Ці відмінності в підходах до процесу фізіологічного дихання потребують від музиканта, що грає на духових інструментах, суттєвої перебудови дихання під час гри, тому щоб зрозуміти принципи постановки вірного виконавського дихання, необхідно розглянути його й з точки зору фізіології та мати чітке уявлення різниці між природним та виконавським диханням (Марценюк, 2018: 531).

Виконавське дихання під час гри на духовому музичному інструменті розділяється на три загальновідомі типи:

- грудне (ключичне), для якого характерними рисами є активна участь грудних м'язів та слабка участь м'язів діафрагми, під час такого дихання здійснюються грудна клітина та плечі, збільшення обсягу грудної клітини під час грудного дихання не відбувається;

- черевне (діафрагмальне), для якого характерними рисами виступають активна участь діафрагми та незначна участь верхніх та середніх відділів грудної клітини, на вдиху відбувається розширення живота та боків у сторони та вперед, видих повертає їх у попереднє положення;

- грудинно-черевне (змішаного типу), для якого характерними рисами виступають гармонійне функціонування всієї мускулатури системи дихання, грудних та діафрагмальних м'язів, м'язів черевного пресу, збільшення обсягу легень в усіх напрямках. Подібне злагоджене функціонування всієї дихальної мускулатури дає можли-

вість вільно змінювати ритм та глибину дихання, інтенсивність та тривалість вдиху й видиху.

Треба зазначити, що дихання у його, так би мовити, «чистому» (грудному або черевному) вигляді під час гри на духовому музичному інструменті взагалі не існує. Завжди має місце дихання змішаного типу, тому що під час виконання задіяними бувають всі дихальні м'язи, та такий розподіл дихання на різновиди залежно від ступеню активності певної групи м'язів може бути здійснений тільки вельми умовно (Марценюк, 2018: 532).

Таким чином, можна стверджувати, що наявність функціональних зв'язків між визначеними компонентами є однією з найважливіших опосередкованих умов виконавського процесу. Визначення проблем взаємодії технік виконавського дихання сприяє якісному їх розв'язанню та покращенню майстерності виконавців (Понькіна, 2017: 46–47).

Губний апарат музиканта-духовика слід розглядати як складову частину системи виконавського апарату, куди входять: губний апарат; виконавське дихання; руховий апарат; система клапана (Волков, 2009: 154). Також варто зазначити головні компоненти, що входять до функціонування системи губного апарату: нижня і верхня губа; особові м'язи і жувальні м'язи; система м'язів підборіддя; зуби; нижня та верхня щелепи; зчленування щелеп; внутрішньо-ротова порожнина. Компоненти губного апарату формуються і діють за принципом пружини. Таких пружин у губному апараті кілька, й всі вони взаємопов'язані між собою. Формування пружин прямо пов'язане з акустичними механізмами звукоутворення на духових інструментах. Велику роль в оформленні пружин грає зчленування щелеп, яке повинно бути розкрито з відчуттям голосної «о» в горлі (Волков, 2009: 155).

Проблеми взаємодії технік виконавського дихання та апарату губ у духовому виконавстві можуть бути зумовлені безліччю чинників, найбільш суттєвими з яких у контексті даного дослідження слід вважати такі:

- слабкість м'язів, що підіймають діафрагму та сприяють наповненню повітрям легень;

- недостатній розвиток одного з типів виконавського дихання, що призводить до послаблення взаємодії губного апарату та системи дихання загалом;

- проблеми розвитку системи дихання в цілому, що значно ускладнюють виконання музичних творів на духовому інструменті та унеможливають досягнення висот у професії музиканта-духовика (Волков, 2009: 154).

Якісне подолання зазначених проблем стає можливим виключно за рахунок виконання численних фізичних вправ, що поступово знімають вказані проблеми та унеможливають їх виникнення в подальшому. Також варто зазначити, що якісна взаємодія виконавського дихання та губного апарату зумовлює зростання виконавчої майстерності музиканта, що опановує мистецтво гри на духовому інструменті загалом та сприяє його фізичному розвитку. Адже досягнення значної майстерності у грі на духовому інструменті потребує від виконавця неабиякого терпіння та вміння якісно концентрувати увагу на різноманітних аспектах своєї творчої діяльності з метою опанування вміння самостійно контролювати свій фізичний стан та здатність виконувати складні музичні твори (Уварова, 2019: 122).

Стосовно формування якісного виконавського дихання в контексті його належної взаємодії з губним апаратом варто зазначити таке. Дуже важливим елементом під час навчання гри на духових інструментах є правильне розміщення мундштука по відношенню до губ і з'ясування учнями різноманітних засобів взаємного розташування м'язів губ та особи, характеру їх функціонування під час видобування потрібного звучання. У практиці музиканта-духовика все це становить зміст поняття *амбушюра*. Основою для його розвитку є правильна постановка. У широкому розумінні цього слова – це взаємне положення, взаємодія компонентів виконавського апарату та інструменту, що беруть участь у процесі добування звуку. Вона передбачає доцільне розміщення мундштука на губах, раціонально сформований амбушур, поставлений на опору виконавської дихання, точні та скоординовані рухи мови й пальців, найзручніше становище корпусу, голови, рук та ніг. Значну увагу до цих питань важливо приділяти на початку професійного навчання. Саме в цей період учень легко набуває шкідливі навички, та педагог перш за все повинен домагатися виконання правил загальної та раціональної постановки (Муєдинов, 2020: 43).

Загальновідомим фактом слід вважати ствердження, що техніка дихання музикантів-духовиків є визначальним елементом їхньої творчої майстерності. Надзвичайно сильно техніка дихання, що використовується під час виконання музичного твору, впливає на якість звучання (Анисимов, 2014: 169). Гучність, тривалість, рівність та деякі інші якості звучання безпосередньо залежать від дихання під час гри на інструменті. Виконавським диханням називається таке дихання, яке, на від-

міну від звичайного, підпорядковане завданням звукоутворення й музичного фразування, та саме тому воно регулюється виконавцем цілеспрямовано й свідомо за періодичністю та тривалістю його елементів (вдиху та видиху), а також за силою створюваного при цьому струменя повітря (Михайлишен, Михайлишена, 2019: 137).

Варто зазначити, що у процесі виконання музичного твору на духовому інструменті багато залежить від положення корпусу виконавця та його загальної пози. Правильне положення корпусу музичного виконавця має важливе значення під час гри, сприяючи узгодженій діяльності всіх компонентів процесу виконання музичного твору. Для досягнення стійкого та збалансованого положення корпусу під час гри стоячи необхідно трохи розставити ноги, висунувши уперед праву. У цьому положенні ігровий апарат знаходиться в найбільш природному стані, що забезпечує його нормальну роботу, а відтак і формування вірних навичок і відчуттів під час гри. Крім того, таке положення ніг сприяє стійкості тулуба під час гри і значно подовжує важіль правої руки, що має особливе значення для людей невисокого зросту і з короткими руками (Марценюк, 2017: 600).

Якісне виконання музичного твору на духовому інструменті досягається поступово та за рахунок наполегливої праці самого музичного виконавця над різноманітними аспектами творчого процесу. Злагоджена робота системи вдиху та видиху, чітка робота язика та його належна координація з діями губ забезпечує яскраве звучання та полегшення засвоєння верхнього регістру й збільшення виконавської дисципліни. Це й є гра на опорі дихання, що дозволяє досконало оволодіти своїм інструментом та зайняти гідне місце в середовищі виконавців (Гладких, 2010: 173–175).

Висновки. Визначення головних чинників проблеми взаємодії технік виконавського дихання та апарату губ у духовому виконавстві сприяє загальному вдосконаленню майстерності виконавців музичних творів на духових інструментах та розвитку мистецтва духової гри в цілому. Тому варто відзначити, що підготовка компонентів виконавського апарату музиканта до управління звучанням інструмента має бути заснована на психофізіологічних закономірностях побудови та координації виконавських рухів з урахуванням механізмів звукоутворення на духовому інструменті. Це й є та необхідна база, на основі якої поступово та послідовно будується вся виконавська техніка, формуються основи музично-художнього мислення виконавця.

Виконавська майстерність не тільки об'єктивно виражає суть виконавського процесу музиканта-духовика, але й інтегрує характеристики його професійної майстерності та освіченості у плані опанування техніки виконання. Вона служить основним «будівельним матеріалом» для художньої інтерпретації музичного твору. Взаємодія технік виконавського дихання та губного апарату мають у цьому контексті найсуттєвіше значення, тому що без їхнього злагодженого взаємного функціонування не може бути мови щодо покращення якості виконання. Виконавське дихання виконавця в поєднанні з губним апаратом працюють як єдина система, в якій неправильне функціонування одного органу призводить до її розбалансування та навпаки, тобто всі органи взаємодіють між собою й впливають один на одного.

Інакше кажучи, взаємодія компонентів зазначеної системи впливає на кінцевий результат, яким є якість одержуваного звуку, що здобувається з духового інструменту. Різноманіття компонентів, складових частин виконавського процесу музиканта-духовика представляє серйозну проблему для формування та розвитку виконавської техніки до її музикально-естетичного ціннісного рівня. Подальші дослідження в рамках заявленої тематики сприятимуть більш глибокому вивченню питання взаємодії технік виконавського дихання та апарату губ у духовому виконавстві та створять основу для визначення можливостей проведення глибокого аналізу різних стадій розвитку мистецтва гри на духових музичних інструментах загалом. Адже всебічний аналіз заявлених питань у контексті часу тільки сприятиме їх належному розв'язанню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анисимов М. В. Исполнительская техника музыканта-духовика: К определению понятия. *Вестник Московского государственного университета культуры и искусств*. 2014. № 5(61). С. 167–171.
2. Анисимов М. В. Исполнительское мастерство как интегрально-творческое качество музыканта-духовика. *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки*. 2015. № 2. С. 271–274.
3. Волков Н. В. Современные понятия «губной аппарат» и «амбушюра» в исполнительском процессе музыканта-духовика. *Вестник Московского государственного университета культуры и искусств*. 2009. № 5(31). С. 153–159.
4. Гладких А. В. Специфічні основи техніки звукодобування на духових інструментах. *Культура України*. 2010. № 30. С. 170–179.
5. Марценюк Г. П. До проблеми формування виконавського апарату тромбоніста: Методичні аспекти. *Молодий вчений*. 2017. № 11(51). С. 597–602.
6. Марценюк Г. П. Виконавське дихання та проблеми його постановки під час гри на тромбоні. *Молодий вчений*. 2018. № 2(54). С. 531–536.
7. Михайлишен О. В, Михайлишена А. О. Специфічні основи техніки формування виконавського дихання під час гри на мідних інструментах. *Збірка наукових праць*. 2019. № 26(1). С. 136–141.
8. Муединов Д. М. Закономерности формирования звука, как технический процесс творчества музыканта-духовика. *Международный журнал гуманитарных и естественных наук*. 2020. № 8(47), С. 42–46.
9. Понькина А. М., Григорьев Е. В. Работа голосового аппарата исполнителя при игре на саксофоне и профессиональном пении. *Культурная жизнь Юга России*. 2017. № 3(66). С. 45–49.
10. Уварова Е. В. Формирование исполнительного аппарата музыканта духового оркестра. *Вестник Санкт-Петербургского государственного института культуры*. 2019. № 2. С. 121–123.

REFERENCES

1. Anisimov M. V. Ispolnitelskaya tehnika muzykanta-duhovika: K opredeleniyu ponyatiya [Performing technique of a musician-brass player: Towards the definition of the concept]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta kultury i iskusstv*, 2014, Nr 5 (61), pp. 167–171 [in Russian].
2. Anisimov M. V. Ispolnitelskoe masterstvo kak integralnoe individualno-tvorcheskoe kachestvo muzykanta-duhovika [Performing skills as an integral individual and creative quality of a musician-brass player]. *Gumanitarnyye, sotsialno-ekonomicheskie i obschestvennyye nauki*, 2015, Nr 2, pp. 271–274 [in Russian].
3. Volkov N. V. Sovremennyye ponyatiya “gubnoy apparat” i “ambushyura” v ispolnitelskom protsesse muzykanta-duhovika [Modern concepts of “lip apparatus” and “ear cushions” in the performing process of the musician-brass player]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta kultury i iskusstv*, 2009, Nr 5 (31), pp. 153–159 [in Russian].
4. Hladkykh A. V. Spetsyfychni osnovy tekhniki zvukodobuvannya na dukhovyykh instrumentakh [Specific basics of sound production technology on brass instruments]. *Kultura Ukrainy*, 2010, Nr 30, pp. 170–179 [in Ukrainian].
5. Martseniuk H. P. Do problemy formuvannya vykonavskoho aparatu trombonista: Metodychni aspekty [Before the problem of the formation of the Vikonavsky apparatus of the trombonist: Methodical aspects]. *Molodyi vchenyi*, 2017, Nr 11 (51), pp. 597–602 [in Ukrainian].
6. Martseniuk H. P. Vykonavske dykhannya ta problemy yoho postanovky pry hri na trombone [Vikonavske dichannya and the problem of staging when playing trombone]. *Molodyi vchenyi*, 2018, Nr 2 (54), pp. 531–536 [in Ukrainian].

7. Mykhailyshen O. V, Mykhailyshena A. O. Spetsyfichni osnovy tekhniky formuvannia vykonavskoho dykhannia pid chas hry na midnykh instrumentakh [Specific bases of the technique of formulating the performing breathing before the hour of the grid on mid-range instruments]. *Zbirka naukovykh prats*, 2019, Nr 26 (1), pp. 136–141 [in Ukrainian].
8. Muedinov D. M. Zakonomernosti formirovaniya zvuka, kak tehniczeskiy protsess tvorchestva muzyikanta-duhovika [Regularities of sound formation as a technical process of creativity of a musician-brass]. *Mezhdunarodnyiy zhurnal gumanitarnyih i estestvennyih nauk*, 2020, Nr 8 (47), pp. 42–46 [in Russian].
9. Ponkina A. M., Grigorev E. V. Rabota golosovogo apparata ispolnitelya pri igre na saksofone i professionalnom penii [The work of the performer's vocal apparatus when playing the saxophone and professional singing]. *Kulturnaya zhizn Yuga Rossii*, 2017, Nr 3 (66), pp. 45–49 [in Russian].
10. Uvarova E. V. Formirovanie ispolnitelnogo apparata muzyikanta duhovogo orchestra [Formation of the executive apparatus of a brass band musician]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo instituta kulturyi*, 2019, Nr 2, pp. 121–123 [in Russian].

Олександр КУЦИК,
orcid.org/0000-0002-5041-5007
заслужений артист України,
викладач кафедри мистецьких дисциплін
Ужгородського інституту культури і мистецтв
(Ужгород, Україна) o.kutsyk6493-4@national-university.info

Людмила УХАЧ,
orcid.org/0000-0002-1348-0168
заслужений працівник культури України,
викладач кафедри соціокультурної діяльності
Ужгородського інституту культури і мистецтв
(Ужгород, Україна) l_ukhach@murdoch.in

Ніна МАЛИШКА,
orcid.org/0000-0003-2778-3474
викладач кафедри мистецьких дисциплін
Ужгородського інституту культури і мистецтв
(Ужгород, Україна) nina_malysh@uoel.uk

ОСОБЛИВОСТІ РЕЖИСУРИ ТЕАТРАЛІЗОВАНИХ НАРОДНИХ СВЯТ ТА ОБРЯДІВ

У даному науковому дослідженні ставиться завдання обговорення кола питань щодо режисури театралізованих народних свят та обрядових дійств із точки зору наявної сценічної майстерності та історії театру взагалі. Режисура театральних народних обрядів та свят має глибокі традиції, що корінням уходять у культуру формування народного театру, та її формування відбувалося протягом вельми значного проміжку української історії. Глибоке коріння вітчизняної театральної сцени та традиції українського національного театралізованого дійства зумовлюють якість режисури театральних постановок, різноманітність майстерності театральних виконань та розвинену структуру розвитку основ сценічної майстерності в контексті історії українського театру загалом. Актуальність заявленої тематики дослідження зумовлюється неабияким інтересом, що викликає історія режисури театралізованих народних святкових постанов у контексті розвитку української національної театральної сцени та історії розвитку національної культури загалом. Методологія даного наукового дослідження має у своїй основі аналітичний підхід до питань, що були винесені у його заголовок. Науковий підхід до вивчення питань формування режисури театралізованих заходів у контексті вивчення історії національного театру сприяє якісному дослідженню тематики та формуванню остаточних висновків на основі отриманих результатів. Головними результатами даного наукового дослідження стали: визначення головних чинників історії розвитку сучасного театру в контексті режисури театральних постанов під час святкування народних свят та обрядових дійств, а також формування оцінки важливості подальшого розвитку культури театрального мистецтва у сучасні часи. Перспективи подальших досліджень у рамках визначеного кола питань зумовлюються необхідністю визначення характерних рис в історії українського обрядового та театрального мистецтва з формуваннями системо-утворюючих висновків щодо характеру режисерської діяльності стосовно постановки народних свят та обрядів, а також їхнього впливу на формування театральної культури українського суспільства загалом. Прикладна цінність даного наукового дослідження полягає в можливості втілення на практиці його головних результатів із метою отримання якісної картини щодо головних етапів розвитку української театральної сцени.

Ключові слова: театралізовані свята, історія національного театру, сценічна майстерність, народні обряди, культура театральної сцени, режисура свят.

Oleksandr KUTSYK,
 orcid.org/0000-0002-5041-5007
 Honored Artist of Ukraine,
 Senior Lecturer at the Department of Artistic Disciplines
 Uzhhorod Institute of Culture and Arts
 (Uzhhorod, Ukraine) o.kutsyk6493-4@national-university.info

Liudmyla UKHACH,
 orcid.org/0000-0002-1348-0168
 Honored Worker of Ukraine Culture,
 Senior Lecturer at the Department of Socio-Cultural Activity
 Uzhhorod Institute of Culture and Arts
 (Uzhhorod, Ukraine) l_ukhach@murdoch.in

Nina MALYSHKA,
 orcid.org/0000-0003-2778-3474
 Senior Lecturer at the Department of Artistic Disciplines
 Uzhhorod Institute of Culture and Arts
 (Uzhhorod, Ukraine) nina_malysh@uoel.uk

FEATURES OF THE DIRECTION OF THEATRICAL FOLK FESTIVALS AND CEREMONIES

This study aims to discuss a scope of issues related to the direction of theatrical folk festivals and ceremonies in terms of existing stage skills and the history of theatre in general. Direction of theatrical folk ceremonies and festivals has deep traditions that are rooted in the culture of development of folk theatre, and its development took place during a very long period of Ukrainian history. The deep roots of the domestic theatre scene and the traditions of the Ukrainian national theatrical action determine the quality of directing theatrical productions, the variety of theatrical performance skills, and the developed structure of the basics of stage skills in the context of Ukrainian theatre in general. The relevance of the stated subject is conditioned by the great interest that causes the history of directing theatrical folk holiday resolutions in the context of the development of the Ukrainian national theatre scene and the history of national culture in general. The methodology of this study is based on an analytical approach to the subject matter. The scientific approach to the study of the development of theatrical activities in the context of studying the history of the national theatre contributes to the qualitative research of the subject and the development of final conclusions based on the results. The main results of this study include: determination of the main factors in the history of modern theatre in the context of direction of theatrical performances during the celebration of folk festivals and ceremonies, as well as evaluation of the importance of further development of theatrical culture in modern times. Prospects for further study within a certain scope of issues are conditioned by the need to identify features in the history of Ukrainian ritual and theatrical art with the development of systemic conclusions regarding the nature of directing activities on the production of folk festivals and ceremonies and their impact on theatrical culture of Ukrainian society. The applied value of this study lies in the possibility of putting its main results into practice in order to obtain a qualitative picture of the main stages of development of the Ukrainian theatre scene.

Key words: *theatrical holidays, history of the national theatre, stage skills, folk ceremonies, culture of the theatrical stage, direction of holidays.*

Постановка проблеми. Театральне мистецтво міцно увійшло до структури загальносвітового мистецтва та вже давно стало однією з його складових частин. Історія сучасного театру нараховує на одне століття, протягом яких відбувався інтенсивний розвиток мистецтва театральної постановки з урахуванням особливостей театального жанру стосовно розвитку святкових обрядів та формування майстерності їхнього сценічного відображення. Мистецтво, будучи універсальною мовою культури, особливою знаковою системою, використовує різні художні знаки, що володіють певними властивостями. Художні знаки діляться

на три групи: знаки-зображення (іконічні знаки), знаки-ознаки (симптоми, індекси, індикатори), умовні знаки (знаки-символи) (Иконникова, Большакова, 2008). Видовищні мистецтва в епоху постмодерну займають все більше місця. Їм відводиться все більше місце у справі духовного, морального, художнього розвитку та виховання, організації їх відпочинку та дозвілля.

Вуличний театр займає особливе місце серед різноманітності жанрів театального мистецтва. На відміну від класичного сценічного варіанта, актори у вуличному спектаклі можуть зливатися з натовпом і розповідати про як там не є повсякден-

ної реальності. У виставі можуть створюватися фантастичні світи та використовуватися маски, яскраві костюми, вогні й піротехніка. Крім того, на уявленнях вуличних театрів можна побачити і акробатів, і клоунів, і жонглерів, і вуличних магів, та навіть музикантів. У цьому плані відповідальність перед глядачем за розуміння меж вуличного театру повністю лежить на плечах організаторів та режисерів вуличних театрів (Комарова, 2017: 40).

Історія виникнення та розвитку вуличної театральної сцени тісно пов'язана з режисерськими винаходами щодо організації театралізованих народних свят та обрядових вистав, що супроводжували людство практично на всіх стадіях його розвитку, починаючи з найбільш ранніх. Театралізовані вистави, що мали бути поставлені на цей час, включають у себе яскраві режисерські та акторські винаходи, широку палітру барв, костюмів, розмаїття різноманітного театрального дійства. Звісно, все це має своїм фундаментом режисуру, вишукану у традиціях театрального жанру, властивого тій чи іншій місцевості, де мало відбиватися вуличне свято із застосуванням усього перерахованого вище.

Аналіз досліджень. Загальні питання розвитку режисури театральних постанов, що мають місце під час народних обрядів та свят, зокрема з точки зору аналізу вишуканості сценічної майстерності в контексті історії розвитку театральної сцени, широко представлені в дослідженнях А. Ю. Павлова, М. В. Комарової, Н. С. Московських, Д. П. Мойсеевої та інших дослідників розвитку усіх сфер театрального мистецтва, починаючи з вуличного, святкового жанру. У своїх дослідженнях зазначені автори наголошують на типових закономірностях, що мають місце на різних стадіях розвитку театрального мистецтва, а також висвітлюють різні питання організації театрального дійства щодо режисури та постановки театральних сцен. Крім того, зазначені автори у своїх дослідженнях обговорюють питання дослідження історії театральної культури та розвитку сценічної майстерності, стосовно головних тенденцій формування традицій театралізованих постанов під час проведення народних свят та обрядів. У цілому зазначається, що режисура театралізованих постанов стосовно сценічного відображення народних обрядів та святкувань має величезне значення з точки зору формування певних умов розвитку театрального мистецтва та збагачення наявних театральних традицій.

Мета статті – визначення головних чинників оцінки режисури театральних свят та обрядів у контексті історії розвитку театру та формування

належних умов щодо якісного відображення розвитку сценічної майстерності під час виконання сценічних постанов, характерних для української народної обрядової культури.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до вуличного театру як феномену культури, необхідно відзначити, що сьогодні відбувається очевидне відродження інтересу до творчої роботи акторів, музикантів, представників інших творчих професій у відкритих громадських просторах. Цей очевидний тренд сучасності підтверджується висновками дослідників про те, що значимість вуличного театру як виду театральної культури, його естетики буде зростати. Однак сьогодні слід розглядати вуличні театри не тільки як особливу форму театральної постановки, коли «актори грають у вуличному просторі, яке спочатку не призначений для подання, а глядачі не платять за те, щоби побачити спектакль». Мова повинна йти про становлення нової культурної форми, яка інтегрує культурні практики і цінності сучасності. Як і інші форми сучасної індустрії розваг, вуличні театри – зразок яскравої та привабливої культурної форми, яка встановлює нові пріоритети соціального і особистого поводження, нові образи престижності, дає можливість для культурної самоідентифікації та творчої самореалізації особистості (Комарова, 2017: 47).

Сучасна театралізована вистава під час святкування народних свят на виконання обрядового дійства являє собою феномен, що знаходиться на перехресті багатовікових традицій культури окремого народу та тенденцій постмодерну, свят та повсякденних справ. Його коріння треба шукати, починаючи із сивої давнини, ще від Феспіда, який ще в VI до н.е. грав на возі посеред ринку в Афінах, через творчість середньовічних жонглерів, містерії, масляні святкування, ярмаркові вистави, бульварні театри, політичний театр, через драматургію абсурду та вуличні демонстрації травня 1968 р. Безперервно трансформуючись й насичуючись новими смислами, вуличний театр відродився в теперішньому місті (Моисеева, 2014: 95). Водночас театралізоване святкове дійство кінця XX – початку XXI століть багато в чому можна вважати феноменом постмодерністської свідомості. Для нього характерні такі особливі риси, як змішування жанрів та стилів, звернення до художніх традицій при іронічному їх трактуванні, з'єднання непок'єднуваного, відмова від ієрархічності, різноманітність інтердисциплінарних творчих форм, інакше кажучи форм, що виникають у процесі створення умов щодо взаємного проникнення різноманітних культур-

них традицій, завдяки чому цей жанр стає дещо більшим, ніж тільки свідчення розвитку народної культури (Московских, 2015: 40).

Завдяки усім цим факторам театралізоване святкове дійство під час святкування народних свят та проведення святкових обрядів стає вельми затребуваним театральним жанром не тільки стосовно терен колишнього СРСР, а й у сучасній Європі. Тому зовсім не випадково, що особливо бурхливий розвиток мистецтво святкового театру отримало у Франції, де карнавальна життя, а разом із ним і розвиток усіх форм сміху досягли розквіту в XV–XVI ст. та залишили глибокий відбиток у культурі наступних поколінь. Згідно з результатами сучасних соціологічних досліджень, сьогодні, в епоху масового споживання продуктів «цифрової культури», святкове театральне шоу стоїть у числі найпопулярніших культурних практик французів, та його аудиторія постійно зростає. Кожен третій житель Франції старше 15 років регулярно відвідує вуличні вистави, в той час як публіка театральних залів становить лише 19% французів. Ці факти яскраво свідчать про неабияке значення, що має режисюра театралізованих народних свят та обрядів у сьогоденній культурі розвинутих країн та сучасній народній творчості.

Сучасний святковий театр має тісний зв'язок із суспільством та процесами, що мають місце у його повсякденному житті. Глядач у ньому займає позицію посередника між містом та сценою, між світом громадським та світом театральним. Він є сполучною ланкою між вигадкою уявлення та проявами наявної реальності. І він же – необхідна складова частина для самого факту народження вистави. Сучасні театральні дослідники впевнені, що певному етапу розвитку суспільства відповідає певний етап розвитку театральної народної сцени, а також, відповідно, режисерських винаходів та формування культури режисерської діяльності загалом. Усе це сприяє розвитку відносин між театром та глядачами, формуванню взаємного зв'язку між режисурою та кінцевими результатами її втілення у практичну площину театральної постановки (Колесникова, 2012: 45–46).

Історично вуличний театр у багатьох культурах складався та розвивався як фольклорний театр із властивими йому розважальними та виховними (наративними) функціями. Однак на початку XX століття вуличний святковий театр набуває нові функції соціальної інтеграції, він стає більш формою соціального спілкування, ніж просто формою мистецтва. Досить часто дослідники історії театральної сцени у Європі та США відмічають той факт, що театр не буває повністю

або частково залученим до боротьби певних ідеологічних систем, частіше за все йому бувають притаманні риси боротьби за звільнення робочого класу від надмірної його експлуатації, антиколоніальної боротьби та просування революційних ідей. Варто відзначити, що саме у святкового народному театрі глядач є найбільш зближеним із твором мистецтва, постановка якого відбувається у сценічних умовах. Падіння «четвертої стіни», яка відділяє актора від публіки, призвело до перегляду ролей суб'єкта та об'єкта театрального дійства (Фомичева, 2016: 10–11). У вуличному театрі актор і аудиторія – партнери. У науковій літературі тип глядача вуличного театру називають складовим словом «spect'acteur», що означає одночасно «актор» й «глядач». Вулична святкова вистава завжди є інтерактивною. Спільна творчість актора і глядача є складним, але необхідним елементом для того, щоб театр «відбувся». У мобільному виставі «Листоноші» театру «No Tunes Internation» артисти, що зображують співробітників пошти, переміщуються по місту в супроводі глядачів та розносять листи. Несправжні листоноші стукають у двері городян, що нічого не підозрюють, та вголос зачитують «адресатам» послання з освідченнями в любові або невірності, скарги, повідомлення від податкової служби, судових приставів та інше. Подання, яке має лише загальну канву, засновану на задалегідь написаних текстах листів, будується в основному на імпровізованих діалогах із жителями та глядачами, їхніх непередбачуваних людських реакціях на те, що відбувається. Таким чином, цей спектакль, який існує в репертуарі театру вже більше десяти років, унікальний у кожному своєму виконанні (Моисеева, 2014: 97).

Режисюра театралізованих свят та обрядів у контексті має спиратися на передбачення реакції глядача на цей чи інший художній прийом, що застосовується в ході постанови театрального дійства. Загалом, технологія організації вуличної театральної постановки включає в себе цілеспрямований вибір місця проведення вистави, організацію активності акторів і глядачів, вибір джерел фінансування. Святкова театральна постановка може відбуватися в будь-якому багатолюдному місці – торгівельному центрі, місцевому парку чи саду, місцевому майдані, в зоні відпочинку та атракціонів. У подібних виставах бувають залучені актори різних спеціалізацій та рівня підготовки: від окремих вуличних музикантів до добре організованих театральних компаній або груп, що експериментують із новими театральними просторами та просувають нові художні напрями та

режисерські винаходи. Іноді театралізовані постановки відбуваються в рамках вуличних фестивалів, дитячих свят або різноманітних парадів. Але все ж частіше вуличні театри показують готові уявлення, переїжджаючи з одного місця на інше з однією й тією ж постановкою, в надії отримати трохи «випадкових» монет у кинутий поруч капелюх (Павлов, 2012: 300).

У сучасному місті святкове та обрядове театральне шоу дуже часто є засобом групового спілкування, що вельми ефективно у середовищі, де превалюють засоби опосередкованої комунікації. Тим часом колективне спілкування, що є своєрідним емоційним регулятором, необхідно людині, адже «індивідуалізована культура є лише тонкою плівкою над стихією маси з її потужними пластами колективного несвідомого» (Черкашенинов, 2019: 15–16).

Історія розвитку сучасного театру в контексті режисерських винаходів щодо створення постанов під час народних святкування та відправлення обрядових дійств знає багато прикладів нестандартного підходу окремих режисерів до питань театральної постановки та залучення до цього процесу засобів, що раніше не були відомі широкій публіці. Так, наприклад, у 1990 р. у рамках Авіньйонського фестивалю на очах у багатотисячної аудиторії театр представляє грандіозну «Справжню історію Франції». Перед глядачами одна за одною перегортаються сторінки гігантського фоліанта, побудованого за зразком дитячих книг-панорам із тривимірним зображенням. Дванадцять сторінок книги являють собою сцени з різних епох, причому історичні особи – добре знайомі усім персонажі. Історичні образи змінюють один одного не в хронологічному порядку, а хаотично, подібно до уривчастих спогадів: сцену Божественного одкровення Жанни д'Арк про її велике призначення змінює сторінка про перші подорожі по країні французьких робітників, які отримали влітку 1936 року свої перші оплачувані відпустки. Лише тільки затихають звуки вибухів та пострілів фашистських загарбників, що стрімко просуваються по території Франції, як перед глядачами постає «король-сонце» у всій своїй красі. Ось Наполеон задумливо крокує уздовж стін палаючого засніженого Московського Кремля, й бій Верцінгеторікса з римськими легіонерами. Ось Карл Великий вручає Роланду меч Дюрандаль, та вже гримить революція 1789 р.

Вистава-калейдоскоп об'єднала історичні персонажі та епохи, якими вони відображені у свідомості багатьох поколінь французів, де міф невіддільний від реальності. Історична достовірність

тут поступається місцем ідеалізованим, емоційно забарвленим образам. Однак сама назва вистави каже про те, що справжня історія – це та, яка живе в колективній пам'яті народу. Те ж саме можна стверджувати стосовно історії розвитку театральних постанов у контексті режисерського підходу до створення театральних спектаклів у різні історичні часи (Сазонова, 2015: 85).

Сьогодні режисура театралізованих свят та народних обрядів стає вельми важливим аспектом із точки зору визначення основних напрямків розвитку сучасного театру. Звернене до найширшої аудиторії, мистецтво сучасного театру позиціонує глядача як партнера, спонукає його до творчості, реалізуючи тим самим принципи культурної демократії, які є пріоритетними для сучасної культурної політики європейських країн. Під час широкого розповсюдження сучасних засобів масової комунікації святковий театр та подальший розвиток сценарної майстерності виконавців мають велике значення з точки зору формування культури сприйняття театрального дійства глядачами та самими виконавцями. Режисура сучасного театру стрімко розвивається згідно з віяннями сучасної інформатизованої епохи, що накладає свій відбиток на сприйняття театрального дійства та розповсюдження культури загалом. На час вуличної вистави місто перетворюється, зникають діючі соціальні бар'єри та обмеження. У силу вступають закони «нереального» карнавального світу, головним із яких є саме свобода в усіх її проявах. Для глядача, як і для артиста, вулична вистава є унікальним творчим досвідом, особливим ігровим середовищем, у якому діють свої закони та правила, які зумовлюють сприйняття дійства його глядачами та учасниками з точки зору його впливу на їхню свідомість та здатність віддати належне застосовуваним режисерським засобам постанови.

Висновки. Історія розвитку сучасного театру має багато прикладів змінювання чинників побудови концепцій формування режисерської уяви щодо різноманітних аспектів реалізації театральної постановки під час проведення народних свят та обрядових дійств. Формування сценарної майстерності виконавців та постановників театральних вистав відбувалося за умови впливу на історію театру соціальних явищ, характерних для певних епох та умов існування окремих державних структур, що накладає свій певний відбиток на структуру розвитку театральної сцени загалом.

Аналіз історії та сучасних форм побутування жанру святкового та обрядового театрального дійства яскраво демонструє, що в кінці ХХ та на початку ХХІ століття режисура святкового театру

повернула до себе суспільну увагу, що було зумовлено зміною її функцій як особливої культурної форми. При цьому вуличні театри залишаються в постійному пошуку нових форм художньої виразності, які не знімають із порядку денного необхідність естетичного осмислення досягнень режисури вуличних вистав, акторської роботи та всіх інших складових частин цього актуального виду театральності мистецтва.

На жаль, слід констатувати, що ще й досі багато питань розвитку, становлення та формування вуличного святкового театру недостатньо вивчені та вимагають детального опрацювання. Але все ж слід виділити факт того, що видо-

вище у структурі сучасної культури постмодерну займає все більше місце в культурологічному аспекті, а режисура театральної постанови в умовах створення спектаклю під час святкування народного свята або відправлення обрядового дійства повною мірою є елементами концентрації видовищного мистецтва в різноманітних його проявах. Тому подальше вивчення різноманітних аспектів розвитку режисури театралізованих свят та постанов народних обрядових дійств здатне сприяти найбільш глибокому розумінню культурної спадщини окремого народу та основних етапів його культурного розвитку в певних історичних соціально-культурних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Колесникова А. А. «Условный театр» В. Мейерхольда до 1917 года: Рождение и трансформация. *Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В. Белинского*. 2012. № 27. С. 41–48.
2. Комарова М. В. Уличный театр в пространстве современной культуры. *Культура и образование: Научно-информационный журнал вузов культуры и искусств*. 2017. № 3. С. 46–53.
3. Моисеева Д. П. Современный уличный театр как опыт демократизации культуры (на примере Франции). *Вестник Московского университета. Серия 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация*. 2014. № 2. С. 95–101.
4. Московских Н. С. Уличный театр как форма урбанизации зрелищного искусства. *Вестник Санкт-Петербургского государственного института культуры*. 2015. № 5. С. 39–44.
5. Павлов А. Ю. Культурологические аспекты истоков и функционирования улично-площадного театра. *Омский научный вестник*. 2012. № 4(111). С. 298–301.
6. Сазонова В. А. В. Э. Мейерхольд и его театральное наследие. *Неофилология*. 2015. № 1(1). С. 81–90.
7. Иконникова С. Н., Большакова В. П. Теория культуры. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 592 с.
8. Фомичева О. Б. Предпосылки открытия биомеханики как системы для подготовки актеров театра будущего. *Театр. Живопись. Кино. Музыка*. 2016. № 2. С. 9–34.
9. Черкашенинов Л. Ф. Проблемы времени и профессиональный инструментарий специалиста режиссуры праздников. *Ученые записки*. 2019. № 1(19). С. 11–27.

REFERENCES

1. Kolesnikova A. A. "Uslovnyiy teatr" V. Meyerholda do 1917 goda: Rozhdenie i transformatsiya ["Conditional Theater" by V. Meyerhold before 1917: Birth and transformation]. *Izvestiya Penzenskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. V. Belinskogo*, 2012, Nr. 27, pp. 41–48 [in Russian].
2. Komarova M. V. Ulichnyiy teatr v prostranstve sovremennoy kulture [Street theater in the space of modern culture]. *Kultura i obrazovanie: Nauchno-informatsionnyy zhurnal vuzov kultury i iskusstv*, 2017, Nr 3, pp. 46–53 [in Russian].
3. Moiseeva D. P. Sovremennyiy ulichnyiy teatr kak opyt demokratizatsii kulturyi (na primere Frantsii) [Modern street theater as an experience of democratization of culture (on the example of France)]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 19: Lingvistika i mezhkulturnaya kommunikatsiya*, 2014, Nr 2, pp. 95–101 [in Russian].
4. Moskovskih N. S. Ulichnyiy teatr kak forma urbanizatsii zrelischnogo iskusstva [Street theater as a form of urbanization of the performing arts]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo instituta kulturyi*, 2015, Nr 5, pp. 39–44 [in Russian].
5. Pavlov A. Yu. Kulturologicheskie aspekty istokov i funktsionirovaniya ulichno-ploschadnogo teatra [Cultural aspects of the origins and functioning of the street-square theater]. *Omskiy nauchnyy vestnik*, 2012, Nr 4 (111), pp. 298–301 [in Russian].
6. Sazonova V. A. V. E. Meyerhold i ego teatralnoe nasledie [V. E. Meyerhold and his theatrical heritage]. *Neofilologiya*, 2015, Nr 1 (1), pp. 81–90 [in Russian].
7. Ikonnikova S. N., Bolshakova V. P. Teoriya kulturyi [Theory of culture]. Sankt-Peterburg: Piter, 2008. 592 p. [in Russian].
8. Fomicheva O. B. Predposylki otkryitiya biomehaniki kak sistemyi dlya podgotovki akterov teatra budushego [Prerequisites for the discovery of biomechanics as a system for training actors of the theater of the future]. *Teatr. Zhivopis. Kino. Muzyka*, 2016, Nr 2, pp. 9–34 [in Russian].
9. Cherkasheninov L. F. Problemyi vremeni i professionalnyiy instrumentariy spetsialista rezhissuryi prazdnikov [Problems of time and professional tools of a specialist in directing holidays]. *Uchenyie zapiski*, 2019, Nr 1 (19), pp. 11–27 [in Russian].

Яніна ЛИСЕНКО,

orcid.org/0000-0002-3879-7989

кандидат мистецтвознавства,

декан музичного факультету

Дніпропетровської академії музики імені Михайла Глінки

(Дніпро, Україна) *lysenkoanina949@gmail.com*

Ольга ЖУКОВА,

orcid.org/0000-0002-2931-018X

викладач кафедри фортепіано

Дніпропетровської академії музики імені Михайла Глінки

(Дніпро, Україна) *olechka-musika@mail.ru*

РОЛЬ ВИКОНАВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДОГО МИТЦЯ КАФЕДРИ «ФОРТЕПІАНО» ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ АКАДЕМІЇ МУЗИКИ ІМЕНІ М. ГЛІНКИ

У статті висвітлено роль виконавської культури молодого митця кафедри «Фортепіано» Дніпропетровської академії музики імені М. Глінки.

Проаналізовано наукові дослідження з цього питання. Виявлено, що особливості означеного феномена передбачають придбання в навчальному процесі морально-естетичних цінностей, які засновані на мистецьких традиціях Дніпропетровської фортепіанної школи, що дає змогу розкрити значення особистісних цінностей молодого митця як стрижня його особи, що забезпечує саморозвиток. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває формування виконавської культури майбутніх музикантів у навчальному процесі кафедри «Фортепіано» Дніпропетровської академії музики імені М. Глінки. Актуалізовано, що історичний досвід концертно-виконавської та педагогічної діяльності видатних піаністів-педагогів Дніпропетровщини впливають на сучасну виконавську культуру молодих митців кафедри «Фортепіано», є гармонійним поєднанням професійних знань, навичок та вмінь.

Визначено, що виконавська культура молодих митців кафедри «Фортепіано» Дніпропетровської академії музики імені М. Глінки передбачає визначення шляхів та засобів послідовного, систематичного й цілеспрямованого формування професіоналізму майбутніх музикантів.

Узагальнюючи вищезазначене, ми доходимо до висновку, що виконавська культура молодих митців кафедри «Фортепіано» Дніпропетровської академії музики імені М. Глінки сприяє зростанню рівнів сформованості головних, найбільш значущих цінностей духовної культури майбутніх музикантів-піаністів, а саме: ціннісної спрямованості до виконавської діяльності та сформованості музичної культури особистості, збереження та розвитку традицій фортепіанного мистецтва, виховання гуманістичного типу особистості студента. З точки зору професійної підготовки музикантів виконавська культура молодих митців кафедри «Фортепіано» Дніпропетровської академії музики імені М. Глінки набуває статусу відкритої системи в художньому просторі глобалізованої культури XXI століття.

Ключові слова: *виконавська культура, фортепіанна школа, піаністи, Дніпропетровська академія музики імені М. Глінки.*

Yanina LYSENKO,
 orcid.org/0000-0002-3879-7989
 Candidate of Art History,
 Dean of the Music Faculty
 M. Glinka Dnipropetrovsk Academy of Music
 (Dnipro, Ukraine) lysenkoanina949@gmail.com

Olha ZHUKOVA,
 Lecturer at the Piano Department
 M. Glinka Dnipropetrovsk Academy of Music
 (Dnipro, Ukraine) olechka-musika@mail.ru

THE ROLE OF PERFORMANCE CULTURE OF A YOUNG ARTIST OF THE PIANO DEPARTMENT OF DNIPROPETROVSK M. HLINKA MUSIC ACADEMY

In the article it is highlighted the role of performing culture of the young artist of the Piano Department of Dnipropetrovsk M. Hlinka Music Academy.

The scientific researches on this issue are analyzed. It is revealed that the peculiarities of this phenomenon involve the acquisition in the educational process of moral and aesthetic values, which are based on the artistic traditions of the Dnipropetrovsk piano school, which allows to reveal the role of personal values of the young artist as the core of his personality that provides his or her self-development.

In this regard, the formation of future musicians's performing culture in the educational process of the Department of Piano of Dnipropetrovsk M. Hlinka Music Academy becomes especially important. It is updated that the historical experience of concert-performing and pedagogical activity of outstanding pianists-pedagogues of Dnipropetrovsk region influences the modern performing culture of young artists of the Piano Department, is a harmonious combination of professional knowledge, skills and abilities.

It is determined that the performing culture of young artists of the Piano Department of Dnipropetrovsk M. Hlinka Music Academy involves identifying ways and means of consistent, systematic and purposeful formation of future musicians's professionalism.

Summarizing the above mentioned, we can conclude that the role of performing culture of young artists of the Department of Piano of Dnipropetrovsk M. Hlinka Music Academy contributes to the growth of the main, most important values of spiritual culture of future pianists, namely: value orientation to performance and formation of musical culture of the individual, preservation and development of piano art traditions, education of the humanistic type of the student's personality. From the point of view of professional training of musicians, the performing culture of young artists of the Piano Department of Dnipropetrovsk M. Hlinka Music Academy acquires the status of an open system in the artistic space of globalized culture of the XXI century.

Key words: performing culture, piano school, pianists, Dnipropetrovsk M. Hlinka Music Academy.

Постановка проблеми. ХХ – початок ХХІ століття – це епоха становлення і розвитку музичної культури України. Сучасні українські вчені трактують культуру як «феномен духовного порядку, наслідок і вияв творчої діяльності в галузі науки, мистецтва, релігії, права тощо» (Лекції з історії вітчизняної та світової культурології, 2005: 7). Особливу увагу привертає така теза: «Культура була і залишається середовищем, в якому відбувається розвиток, удосконалення одухотворення людини, соціалізація людської особистості, тобто залучення індивіда до системи цінностей, що визначальні для певної спільноти, нації, людства. Людина є творінням культури і водночас її творцем. Накопичення культури – це поступ людини на шляху до Істини, Добра та Краси» (Лекції з історії вітчизняної та світової культурології, 2005: 13–14). Тобто формування і розвиток особистості відбувається в середовищі, яке окреслене як культурне.

Нові вимоги до особистості музиканта, його професійних компетенцій становлять невід'ємну складову частину музично-культурного процесу. Формування виконавської культури молодих митців музичного мистецтва зумовлене істотними змінами соціокультурних умов, що полягають в утвердженні особистісної значущості їх професійного зростання, новому баченні завдань, які покладаються на майбутнього професійного виконавця.

Аналіз досліджень. Аналіз історичних, науково-теоретичних, музично-педагогічних, мистецтвознавчих джерел дає змогу констатувати, що до визначення розвитку української музичної виконавської культури різні автори підходили з власних принципових позицій та інтелектуально-творчих поглядів у контексті громадсько-політичних, західноєвропейських подій музичної культури. Над розкриттям проблем української фортепіанної школи ХХ століття, творчої діяльності видатних її постатей працювали в різні роки В. Клин,

Г. Коган, О. Кононова, Л. Лисенко, Л. Мазепа, В. Макаров, Л. Масол, Л. Попова, Л. Ніколаєв, Т. Рощина, Н. Руденко, В. Сирятський, О. Склярів, Н. Смоляга, О. Снегірьов, Т. Старук, М. Степаненко та інші. Визначену проблему розглянуто на прикладі розвитку національної музично-педагогічної ідеї та її послідовників у різні історичні періоди впродовж ХХ століття, мистецтва фортепіанного виконавства, творчої діяльності визначних піаністів-педагогів провідних музичних закладів України (В. Барвінський, Р. Горовиць, Г. Левицька, П. Луценко, А. Луфер, К. Михайлов, Л. Мюнцер, Г. Нейгауз, В. Пухальський, Р. Савицький, М. Старкова, Б. Яворський та інші).

Мета статті – проаналізувати та висвітлити роль виконавської культури молодого митця кафедри «Фортепіано» Дніпропетровської академії музики імені М. Глінки.

Виклад основного матеріалу. Протягом свого існування фортепіанна школа Дніпропетровської академії музики імені М. Глінки виконувала функцію творення виконавської культури України, виявляючи певні можливості в розвитку музичного мистецтва. У кожен історичну епоху народжувались нові погляди, які своєрідно усвідомлювались суспільством відповідно до актуальних проблем свого часу, певних запитів. Відкритість українських музикантів до європейського досвіду музичного просвітництва сприяла розвитку вітчизняної практики поширення найбільш яскравих досягнень тогочасної музичної культури. Значну роль відіграє в цьому процесі виконавство як одна з провідних форм просвітництва ХІХ століття: центрами сольного концертного фортепіанного музичування були Житомир та Харків (Лисенко, 2017).

Сучасну музику того періоду пропитували переважно російські та західноєвропейські музиканти: С. Рахманінов, О. Скрябін, Є. Танєєв, О. Гольденвейзер, В. Тіманова, В. Сапельников, Л. Головський, І. Падеревський, А. Рубенштейн, Г. Гальстон, О. Боровський, О. Габрилович та ін. (Історія української та зарубіжної культури, 1999: 119–120).

На прикладі історико-педагогічного досвіду піаністів Дніпропетровської академії музики імені М. Глінки науковець сучасності Н. Гуральник визначає роль виконавської культури в навчальному процесі молодих митців: 1) дотримання відповідного набору виконуваних творів використання шедеврів світової фортепіанної музики, створених у різні історичні періоди; виконання фортепіанних творів за стильовим принципом; 2) збагачення музичного репертуару шляхом вивчення української фортепіанної класики;

3) продовження традицій через безпосереднє опанування і використання у виконавсько-педагогічній практиці зразків музики сучасних українських композиторів; 4) дотримання принципу художньої довершеності; збереження духу просвітництва як аксіологічного компонента виховання духовної особистості піаніста (Гуральник, 2007: 32).

Музикознавці, педагоги, видатні діячі фортепіанної школи Дніпропетровської консерваторії імені М. Глінки глибоко усвідомлювали обсяг і роль виконавської культури. Серед яскравої плеяди піаністів, виконавців, педагогів Дніпропетровщини були М. Оберман, С. Грібановська, М. Левін, Р. Лисенко, М. Гейман, М. Гордон, Л. Євсєвська та багато інших.

Так, яскравою сторінкою історії Дніпропетровської фортепіанної школи була визначна піаністка М. Гейман, виконавська діяльність та культура котрої охоплювала неосянний період. З 1918 по 1978 роки М. Гейман була ведучим педагогом училища, послідовницею школи Т. Лепетитського, А. Єсипової, І. Венгерової на Дніпропетровщині. Творча діяльність М. Гейман становить цілу епоху в розвитку піаністичної культури цього регіону. Виконавсько-педагогічні досягнення М. Гейман – це високий професійний статус більшості її учнів, які нині зберігають, продовжують і примножують принципи піаністичної школи музикантів у багатьох країнах: Україні, Росії, Німеччині, Ізраїлі, США, Канаді, Франції тощо (Медведникова, 2011).

Особливо варто підкреслити багаторічну просвітницьку і виконавську діяльність на Дніпропетровщині піаніста, педагога, музичного діяча Р. Лисенко. Дніпропетровці мали змогу почути в її інтерпретації кращі зразки фортепіанної творчості західноєвропейських композиторів – Л. Бетховена, Ф. Шопена, Ф. Ліста, Р. Шумана. Характерною тенденцією концертно-виконавської культури Р. Лисенко є переважне звернення до фортепіанної творчості українських композиторів, які спиралися на глибоке знання музичного фольклору українського народу. Піаністка знаходила рукописи і першою виконувала музичні твори Я. Степового, Л. Ревуцького, В. Косенка, Н. Дремлюги, Н. Сільванського, О. Коломійця, стала першим виконавцем «Рух у варіаціях» для фортепіано з оркестром С. Людкевича. «Піаністична інтонація Ради Лисенко неповторна – щира, добра, дещо задумлива. Її характеризує дуже гнучке фразування, тонке відчуття музичного часу, коли виконавський темпоритм зразу ж чуйно реагує на кожен мелодійний чи гармонійний відтінок розвитку» (Медведникова, 2013: 18). Виконавська культура Р. Лисенко є зразком романтич-

ного стилю, який відрізняє яскрава емоційність, наповнена виконавською волею, багатопланове володіння фактурою, багатство звукових темброво-динамічних фарб. Усі ці способи музичної виразності у виконанні піаністки Р. Лисенко були спрямовані на повне розкриття авторського задуму.

Однією з вихованок Дніпропетровського музичного училища була піаністка, педагог, музично-громадський діяч – С. В. Грибановська. Її пам'ятають як талановитого музиканта, цілком відданою музиці і рідному краю. Техніка, виконавська культура, якою володіла Світлана Володимирівна, визначена в педагогічній діяльності, який вона віддала чотири десятиріччя свого життя, з 1947 по 1987 рік. Педагог С. Грибановська викладала різноманітні навчальні дисципліни фортепіанної спеціалізації: спеціальне фортепіано, камерний і фортепіанний ансамблі, педагогічна і виконавська практика. Значну частину сил і часу ведучий педагог віддавала навчально-методичній роботі, в тому числі організації та проведення щомісячних методичних семінарів для викладачів районних і сільських дитячих музичних шкіл області, прослуховування випускників цих шкіл і надання їм практичної допомоги викладачами фортепіанного відділу училища. Іншим напрямом творчої діяльності С. Грибановської була підготовка учнів класу до концертно-виконавської практики. Завдяки її зусиллям здійснювалися щорічні гастрольні поїздки учнів у сільську місцевість та в інші міста області (наприклад, пгт Царичанка, м. Нікополь). Концертні виступи учнів С. Грибановської супроводжувалися невеликими розповідями про особливості творчості цього композитора, короткими анотаціями до кожного виконуваного твору (Медведникова, 2006: 9–10).

Вагомим підґрунтям для Дніпропетровської школи піанізму стала діяльність випускника Петербурзької консерваторії, учня Л. Ніколаєва і С. Савшинського – М. Левіна як педагога. З 1923 по 1927 рік М. Левін працював викладачем кафедри фортепіано Ленінградської консерваторії ім. Н. А. Римського-Корсакова, продовжував навчання в якості аспіранта. В ці роки М. Левін вперше на високому рівні займається педагогічною роботою. Значну частину часу займала виконавська робота, піаніст часто виступає як із сольними концертами, так і в ансамблях. У зв'язку з відкриттям в Катеринославі консерваторії, яка в 1923 році була реорганізована в музичний технікум зі статусом вищого навчального закладу, М. Левін отримує запрошення до Дніпропетровська. З цього моменту 1927 і по 1968 рік його творча і педагогічна діяльність повністю пов'язана з колективом

Дніпропетровської консерваторії імені М. Глінки. Активна виконавська діяльність обмежувалася масштабами України і Дніпропетровщини. Доходимо висновку, що виконавська культура та педагогічна діяльність піаніста, педагога, музичного діяча М. Левіна сприяла розвитку Дніпропетровської піаністичної школи як складника української піаністичної культури (Медведникова, 2014).

Яскравою сторінкою музичної культури Дніпропетровської академії музики імені М. Глінки є виконавський стиль М. Гордон, який відрізнявся глибокою емоційністю, інтонаційною виразністю, рельєфністю методичних ліній. Особливо цінна якість її виконавської культури – це ставлення до звука як до основного засобу музичної виразності. М. Гордон володіла різноманітною палітрою звукових фарб в єдності з їх темброво-динамічними нюансами. Звук інструменту набував рідкісну об'ємність (Медведникова, 2008: 40).

Поряд із такими яскравими і різноплановими музикантами, як М. Ліберман, М. Оберман, Г. Єрошкін, С. Грибановська, ніколи не втрачала своєї індивідуального фортепіанного стилю Л. Євсєвська. Її виконавська культура, естетика її піанізму полягала в зовнішній строгості, простоті, економності рухів. Технічна досконалість, віртуозність потрібні були тільки для досягнення художніх завдань. І перше враження було таке, що її піанізм – це піанізм класичного типу. Але насправді ця суворість і доцільність рухів гармонійно поєднувалися із щирою, глибокою виразністю і яскравою емоційністю в художньому композиторському задумі (Медведникова, 2007: 30–31).

Доречно зазначити, що разом з іншими факторами роль виконавської культури молодих митців кафедри «Фортепіано» Дніпропетровської академії музики імені М. Глінки є суб'єктом культуротворення у суспільстві за рахунок поширення його змісту, високого професійного рівня педагогів і студентів, усвідомлення музикантами своєї культуротворчої місії. Отже, феноменологічний підхід, який використовують педагоги в навчальному процесі майбутніх піаністів Дніпропетровської академії музики імені М. Глінки, дає змогу виявити роль виконавської культури молодих митців, від якої залежить започаткування сталої традиції виконання фортепіанних творів. Орієнтація виконавця на чуттєвий контакт з інструментом (відтворення звукового фортепіано) в процесі інтерпретації фортепіанних творів слугує механізмом творчого моделювання принципів композиторського мислення.

Таким чином, із часом роль виконавської культури піаністів кафедри «Фортепіано» у Дніпропетровській академії музики імені М. Глінки

постійно удосконалювалась, її основи закладені у творчій діяльності та навчальному процесі видатних педагогів-музикантів.

Висновки. Узагальнюючи вищезазначене, маємо підстави стверджувати, що фортепіанний стиль, педагогічний досвід видатних піаністів Дніпропетровської академії музики імені М. Глінки – феноменальне явище виконавської культури нашої держави. Відтворення виконав-

ської культури молодих митців кафедри «Фортепіано» Дніпропетровської академії музики імені М. Глінки є шляхом розуміння феноменології. З точки зору професійної підготовки музикантів виконавська культура молодих митців кафедри «Фортепіано» Дніпропетровської академії музики імені М. Глінки набуває статусу відкритої системи в художньому просторі глобалізованої культури XXI століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гуральник Н. П. Українська фортепіанна школа XX століття в контексті розвитку музичної педагогіки : історико-методологічні та теоретико-технологічні аспекти : монографія. Київ : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2007. 460 с.
2. Історія української та зарубіжної культури : навчальний посібник / за ред. С. М. Клапчука, В. Ф. Остафійчука. Київ : Вища школа. 1999. 326 с.
3. Лекції з історії вітчизняної та світової культурології / А. Яргись, В. Мельник. Львів : Світ, 2005. 567с.
4. Лисенко Я. О. Музичне просвітництво Дніпропетровщини 50-70-х років : монографія. Дніпро: ЛІРА, 2017. 184 с.
5. Медведникова Т. Марія Гейман. Выдющиеся музыканты Днепропетровщины. Днепропетровск : Днепропетровская консерватория имени М. Глинки, 2011. 180 с.
6. Медведникова Т. Мариам Гордон. Выдющиеся музыканты Днепропетровщины. Днепропетровск : Днепропетровская консерватория имени М. Глинки, 2008. С.40.
7. Медведникова Т. Светлана Грибановская. Выдющиеся музыканты Днепропетровщины. Днепропетровск : Днепропетровская консерватория имени М. Глинки, 2006. С. 9–10.
8. Медведникова Т. Лидия Евсевская. Выдющиеся музыканты Днепропетровщины. Днепропетровск : Днепропетровская консерватория имени М. Глинки, 2007. С. 30–31.
9. Медведникова Т. Моисей Левин. Выдющиеся музыканты Днепропетровщины. Днепропетровск: Днепропетровская консерватория имени М. Глинки, 2014. 199 с.
10. Медведникова Т. Михаил Оберман. Выдющиеся музыканты Днепропетровщины. Днепропетровск : Днепропетровская консерватория имени М. Глинки, 2013. 198 с.

REFERENCES

1. Guralnik N. Ukrayins'ka fortepianna shkola XX stolittya v konteksti rozvytku muzychnoyi pedahohiky: istoryko-metodolohichni ta teoretyko-tekhnologichni aspekty : monohrafiya [Ukrainian piano school of the twentieth century in the context of the development of music pedagogy: historical, methodological and theoretical-technological aspects. Monograph] Kyiv. 2007. 460 p. [in Ukrainian].
2. Istoriya ukrayins'koyi ta zarubizhnoyi kul'tury: navchal'nyy posibnyk [History of Ukrainian and foreign culture] Kyiv: Higher School. 1999. 326 p. [in Ukrainian].
3. Lektsiyi z istoryi vitchyznyanoi ta svitovoyi kul'turolohiyi [Lectures on the history of national and world culturology] Lviv: Svit, 2005. 567 p. [in Ukrainian].
4. Lysenko J. Muzychne prosvitnytstvo Dnipropetrovshchyny 50–70-kh rokiv: monohrafiya [Music education of Dnepropetrovsk region 50–70s] Dnipro: LIRA, 2017. 184 p. [in Ukrainian].
5. Medvednikova T. Maryya Heyman. Vydushchiesya muzykanty Dnepropetrovshchyny [Maria Gaiman. Outstanding musicians of Dnipropetrovsk region]. D. : Dnepropetrovsk Conservatory named after M. Glinka, 2011. 180 p. [in Ukrainian].
6. Medvednikova T. Mariam Gordon. Vydushchiesya muzykanty Dnepropetrovshchyny [Mariam Gordon. Outstanding musicians of Dnipropetrovsk region]. D.: Dnepropetrovsk Conservatory named after M. Glinka, 2008. P. 40. [in Ukrainian].
7. Medvednikova T. Svetlana Gribanovskaya. Vydushchiesya muzykanty Dnepropetrovshchiny [Svetlana Gribanovskaya. Outstanding musicians of Dnipropetrovsk region]. D.: Dnepropetrovsk Conservatory named after M. Glinka, 2006. P. 9–10. [in Ukrainian].
8. Medvednikova T. Lidiya Yevsevskaya. Vydushchiesya muzykanty Dnepropetrovshchiny [Lydia Evsevskaya. Outstanding musicians of Dnipropetrovsk region]. D.: Dnepropetrovsk Conservatory named after M. Glinka, 2007. P. 30–31. [in Ukrainian].
9. Medvednikova T. Moisey Levin. Vydushchiesya muzykanty Dnepropetrovshchiny [Moisey Levin. Outstanding musicians of the Dnipropetrovsk region]. D.: Dnepropetrovsk Glinka Conservatory, 2014. 199 p. [in Ukrainian].
10. Medvednikova T. Mikhail Oberman. Vydushchiesya muzykanty Dnepropetrovshchiny [Mikhail Oberman. Outstanding musicians of the Dnipropetrovsk region]. D.: M. Glinka Dnepropetrovsk Conservatory, 2013. 198 p. [in Ukrainian].

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 81'271

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-2-12>**Руслана ГАДЮК,***orcid.org/0000-0003-4527-768X*

аспірантка кафедри української мови

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

(Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна)

*ruslanagadjuk20@ukr.net***СИНТАКСИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ МОДАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ ПРОХАННЯ**

У статті проаналізовано особливості реалізації модальної семантики прохання на синтаксичному рівні. Виявлено синтаксичні мовні засоби втілення комунікативного наміру та їх прагматичний потенціал у спілкуванні. Виокремлено та проаналізовано структурні різновиди спонукальних, питальних і розповідних речень, які виражають прохальну інтенцію автора. З'ясовано роль синтаксичної будови мовленнєвого акту прохання у здійсненні впливу на адресата та спонукання останнього до виконання дії.

Встановлено, що синтаксичний рівень мови відображає різну інформацію про культурні цінності, особливості комунікативної поведінки носіїв мови, а також специфіку їх світосприйняття й розуміння навколишнього світу. Головною синтаксичною одиницею є речення, яке за відсутності / наявності певних компонентів у своїй структурі може бути стверджувальним чи заперечним, окличним чи неокличним, таким, що передає ввічливе і неввічливе прохання.

Визначено, що конструкції із модальною семантикою прохання застосовують у різних комунікативних ситуаціях. Це проілюстровано прикладами висловлень із художнього, розмовного, офіційно-ділового, публіцистичного, епістолярного та конфесійного стилів української мови, діалогічного та монологічного типів мовлення, а також зразками усної та писемної комунікації.

Встановлено, що однією з головних умов організації комунікативного акту взаємодії й досягнення інтенцій комунікантів є дотримання принципу ввічливості, що й зумовлює вибір мовних засобів: конструкції з модальними дієсловами, питальні речення із можливими елементами заперечення, умовний спосіб, непрямі прохання. Специфічною рисою є й багатозначність лексико-граматичних складів, різні типи взаємодії мовних засобів лексики, синтаксису, інтонації, а також контекстуальних зв'язків.

Зазначено, що спонукальні, питальні й розповідні речення можуть по-різному впливати на діяльнісну та емоційну поведінку адресата за умови відповідних прагматичних характеристик комунікативного акту. При виборі того чи іншого типу речення за метою висловлювання важливим чинником є загальний контекст спілкування.

Ключові слова: інтенція, спонукання, комунікативна ситуація, функційний стиль мови.

Ruslana HADIUK,*orcid.org/0000-0003-4527-768X*

Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Language

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University

(Kamyanets-Podilsky, Khmelnytsky region, Ukraine)

*ruslanagadjuk20@ukr.net***SYNTAX IMPLEMENTATION OF MODAL REQUEST SEMANTICS**

The paper clarifies the features of the implementation of the modal semantics of the request at the syntactic level. Syntactic linguistic means the embodiment of communicative intention and their pragmatic potential in communication are revealed in the context of research. The paper distinguishes and analyzes the structural varieties of motivating, interrogative and narrative sentences that express the author's pleading intention. This paper clarifies the syntactic structure of the speech act of the request in influencing the addressee and motivating the latter to perform the action.

It is established that the syntactic level of language reflects a variety of information about cultural values, features of communicative behavior of native speakers, as well as the specifics of their worldview and understanding of the world around them. The main syntactic unit is a sentence, which in the absence / presence of certain components in its structure can be affirmative or negative, exclamatory or non-exclamatory, polite or impolite.

This research paper is determined that constructions with modal the semantics of request are used in different communicative situations. This is illustrated by examples of statements from artistic, narrative, official-business, journalistic, epistolary and confessional styles of the Ukrainian language, dialogic and monologue types of speech, as well as examples of oral and written communication.

It is established that one of the main conditions for organizing a communicative act of interaction and achieving intentions of communicators are the principle of politeness, which determines the choice of language: constructions with modal verbs, interrogative sentences with possible elements of negation, conditional way, indirect requests. A specific feature is the ambiguity of lexical and grammatical syllables and different types of interaction of vocabulary, syntax, intonation and contextual connections.

This paper also notes that motivational, interrogative and narrative sentences can have different effects on the activity and emotional behavior of the addressee provided the appropriate pragmatic characteristics of the communicative act, as well as in choosing a type of sentence to express an important factor is the general context of communication.

Key words: *intention, motivation, communicative situation, functional style of speech.*

Постановка проблеми. Комунікативний акт прохання обрано основним матеріалом нашого дослідження через особливе значення та важливість прохання у повсякденному міжособистісному і міжкультурному спілкуванні, оскільки індивід постійно просить про щось і відповідає на прохання. Здійснюючи акт прохання, мовець здійснює волевиявлення й потенційно втручається у свободу співрозмовника з метою спонукати його виконати бажану дію. У межах комунікативного акту суб'єкт через прохання здійснює вплив на кого-небудь, намагається нав'язати свою волю адресату, тому має приховати своє волевиявлення засобами певної мови.

Мета статті – дослідити акт прохання в українській лінгвокультурі, виявити особливості вербалізації прохання на синтаксичному рівні мови.

Аналіз досліджень. Відповідно до того, яку функцію виконує речення (інформаційну, описову, питальну чи спонукальну), його диференціюють за метою висловлення. Науковці І. Р. Вихованець, В. В. Бабайцева, Є. М. Галкіна-Федорук, П. С. Дудик, Б. М. Кулик та інші за цією характеристикою підтримують поширений у ХХ ст. поділ речень на такі типи: розповідні, питальні, окличні. На думку І. Р. Вихованця, «за характером мовленнєвого стимулу варто виділити в комплексній категорії комунікативної настанови категорії розповідності, питальності і спонукальності, які формують три типи речень за метою висловлювання: речення розповідні, питальні і спонукальні» (Вихованець, 1993: 63).

С. Й. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер, А. П. Загнітко, М. У. Каранська, К. Ф. Шульжук та інші до згаданих вище типів вважають доцільним додавати бажальні речення, О. С. Мельничук – умовність, ймовірність і переповідність. Про те, що три типи інтенцій висловлень не охоплюють усього поля інтенційності повідомлень стверджувала і Н. В. Гуйванюк: «Поняття комунікативної настанови речення охоплює значно ширше коло інтенцій мовця, якими можуть бути і його бажання, і прагнення, воля й почуття, різні експресивно-оцінні вияви» (Гуйванюк, 2009: 46). Тому у своїх розвідках дослідниця акцентувала увагу на ети-

кетних формах вираження інтенції: привітання, подяка, вибачення, прощання, поздоровлення.

У деяких працях знаходимо ототожнення питальних речень із розповідними (І. П. Распопов, М. Н. Орлова). У своєму дослідженні ми розмежовуємо ці два типи висловлювань, оскільки вважаємо, що, незважаючи на схожість їх структурної будови, важливим диференційним компонентом є інтонація. Відомий поділ і на стверджувальні та заперечні речення. Проте звертаємо увагу, що висловлювання може виступати у ролі будь-якого із них, набуваючи певного модального й емоційного значення, експресивності чи стилістичного забарвлення. Так, стверджувальне за формою висловлення можна використати як запитання, якщо мовець має намір продемонструвати, що уже знає, якою буде відповідь. Таке речення може слугувати і спонукуванням до дії.

Виклад основного матеріалу. Оскільки прохання є спонукальним комунікативним актом, метою якого є спроба мовця вплинути на слухача і змусити його здійснити якусь дію, вигідну для адресанта, то можна стверджувати, що пряме прохання реалізоване насамперед у реченнях, які за метою висловлення відповідають спонукальному типу. Ключовим диференціатором інтенцій таких висловлень є інтонація, яка демонструє різні смислові відтінки спонукування.

Спонукування – комунікативний акт, виражений у спробах адресанта домогтися того, щоб слухач виконав якусь дію (Дж. Серль, 1986: 182). Дослідники спонукальної модальності І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська дотримуються думки, що «спонукальний спосіб виражає таку бажану дію, яка може відбутися лише тоді, якщо на те є добра воля особи, до якої звертається мовець» (Вихованець, Городенська, 2004: 261).

На основі аналізу текстів різних стилів виділяємо такі випадки спонукальних речень, які реалізують модальну семантику прохання:

1. Спонукальні висловлення, побудовані за схемою прощу + інфінітив (адресат виражений експліцитно або імпліцитно). При експліцитному вираженні на адресата вказує знахідний відмінок, при імпліцитному – контекст, ситуація, з огляду

на які стає зрозумілим, до кого звернене прохання. Напр.: *Після того я виступила публічно і сказала: «Прошу не турбувати мене з цими вашими «совковими» реліктами»* (Забужко, 9 березня, інтерв'ю «Так думає Україна»); *Прошу, заплющ очі!* (Дара Корній «Зворотний бік світів»).

2. Висловлення з емоційно-експресивним проханням. Напр.: *Я закликаю країни-члени ООН докласти більше зусиль для того, щоб досягти поваги до прав людини у тимчасово окупованому Криму шляхом прийняття відповідної резолюції Генеральної Асамблеї ООН* (Промова Петра Порошенка на загальних дебатах 73-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН). У цьому реченні немає модального слова, яке б виражало прохання, але з огляду на позиції адресанта та адресата ми розуміємо, що контекст передбачає інтенцію прохання. Прохальна дія є необхідною для мовця, тому в цій комунікативній ситуації він апелює до заклику, емоційно підсиленого прохання. До цього ж виду відносимо висловлення з інтенцією благання, моління, вмовляння: *Щиро Тебе благаємо прочитати нашого листа прохання та не оминати цього року наші домівки* (лист до Миколая).

3. Речення, у структурі яких є етикетні елементи ввічливого прохання. Напр.: *Пані Оксано, прочитайте, будь ласка, нам уривок із якогонебудь зі своїх творів* (Бі-Бі-Сі, 1 інтерв'ю з Оксаною Забужко, 2005); *Стефо! – гукає він мене зі свого покою. – Будь добра, підійди!* (С. Андрухович «Фелікс Австрія»); *– Чому не треба? – вкотре здивувався я і, не отримавши відповіді, рушив, попросивши на ходу: – Підтримайте, будь ласка* (В. Лис «І прибуде суддя»); *– Пропустіть, будь ласка, – сказав якомога твердіше, – дорога кожна хвилина* (В. Лис «І прибуде суддя»); *Ампутація ще ж нікому зла не зробила, давайте ампутуємо! Ну будь ла-а-а-аска!* (Л. Дереш «Культ»). У комунікативній взаємодії співрозмовників стійкі етикетні формули спілкування призначені для здійснення впливу на слухача, який має намір продемонструвати своє доброзичливе ставлення до слухача, повагу до нього.

4. Речення із проханням-спонуканням, вираженим дієсловом у формі умовного способу в 2-ій особі однини і множини, а також 1-ій особі множини. У таких висловлюваннях за допомогою форми умовного способу адресант виражає прохання, яке може змінити ситуацію на краще. Напр.: *Ви би схаменулись, поки не пізно* (Л. Дереш «Культ»). Форми умовного способу для вираження спонукання використовують у неофіційній сфері спілкування. Мовець надає перевагу такій формі у випадку, коли адресат молодший чи рівний за віком і статусом.

5. Випадки, коли прохання виражене у формі наказового способу з частками *хай, нехай*. Напр.: *Нехай гуляє дитина, надворі ж така гарна пора, а по телевізору зовсім нічого дивитися: по першій програмі – «Сільський час», а по другій – «Таланти твої, Україно!»* (О. Ірванець «Рівне / Ровно «Стіна»).

6. Серед способів вираження прохання можна виділити також непрямі спонукальні речення. Напр.: *Захисти себе і своїх рідних від пасивного куріння* (Соціальна реклама проти пасивного куріння); *Плекайте ті самі думки в собі, що були й у Христі Ісусі* (проповідь Блаженнішого Святослава). Такі прохання відносяться до непрямих способів впливу на адресата, оскільки наказовими вони є лише за формою, за змістом – це прохання-нагадування.

Комунікативний акт прохання передбачає втручання в особисту сферу співрозмовника і деякою мірою обтяжує адресата, тому в українській лінгвокультурі натрапляємо на конструкції непрямого прохання, які виражені розповідними чи питальними реченнями. Використання їх у комунікативній ситуації свідчить про те, що адресант дотримується субординації та етикетних норм. Непрямі прохання адресант здебільшого використовує у ситуації, коли не хоче чи не може прямо втручатися в емоційно-вольову сферу співрозмовника і шляхом запитання-прохання робить спробу в'янути, чи можливий комунікативний акт і виконання прохальної дії адресатом.

За твердженням С. Т. Шабат-Савки «питальність відображає когнітивний процес-пошук, гносеологічну потребу мовця, автора запиту одержати певну інформацію» (Шабат-Савка, 2012: 166). У висловленнях питальної структури первинною інтенцією мовця є прагнення отримати ту чи іншу інформацію чи переконатися у чомусь. Загалом питальні конструкції інформують про те, що хоче дізнатися адресант. Вторинною функцією питальних висловлювань є не отримання відповіді, а передавання інформації з вираженою експресивною оцінкою. Вважаємо, що будь-яке питання є потенційним проханням, оскільки головною інтенцією адресанта в процесі творення питання є прохання повідомити певну інформацію (дати відповідь): *І ти мені допоможеш її знайти?* (Дара Корній «Зворотний бік світів»).

Розглянемо найпоширеніші моделі питальних конструкцій в українській мові, які виражають вторинну функцію прохання:

1. Дійсний спосіб прохальної дії у питальній формі. Такі прохання є не такими нав'язливими порівняно з інфінітивом, оскільки прохання побудоване так, що адресат може відмовитися

від його виконання. На таку форму натрапляємо у побутово-нейтральних комунікативних ситуаціях. Напр.: *Розкажеш про ці твої видіння?* (Дара Корній «Зворотний бік світів»); *Тепер, я гадаю, ми можемо врешті рухатися?* (Дара Корній «Зворотний бік світів»). У всіх наведених прикладах відносини між співрозмовниками дружні, а прохання – нескладні. Якщо виконання прохання, на думку автора, потребує немало зусиль адресата, то до дійсного способу автор додає пом'якшувачі прохання (добре, гаразд). Напр.: *А ти мені чесно зізнаєшся, що ти в Порубіжжі забула і чим платитимеш за послуги, гаразд?* (Дара Корній «Зворотний бік світів»).

2. Питання дійсного способу із запереченням. Ненав'язливість прохання підсилено дієсловом у заперечній формі, що своєю структурою передбачає можливість відмови від виконання прохання. Напр.: *Ти не допоможеш мені зустріти нашу гостю?* (Сніданок з 1+1). Така конструкція можлива при спілкуванні у середовищі незнайомих співрозмовників: *Вибачте, Ви мене до міста не підкинете?* (к-ф «Думки мої тихі»).

3. Питальні конструкції з модальним дієсловом «могти». Таким способом адресант прагне дізнатися про можливість адресата виконати його прохання: *Сміється! А покашляти можете?* (к-ф «Думки мої тихі»). Використання дієслів умовного способу пом'якшує прохання: *Ви могли би поглянути у вікно?* (к-ф «Думки мої тихі»); *Отче Йосифу, Ви можете молитися за мене* (С. Андрухович «Фелікс. Австрія»).

4. Питальні конструкції з модальним дієсловом «могти» у заперечній формі. При такому типі прохання ступінь ввічливості сильніший, тому на такі конструкції натрапляємо в офіційних ситуаціях знайомих чи незнайомих комунікантів. Напр.: *Ви не могли би притримати двері.* Якщо такого типу конструкції використовуються в побутово-нейтральній сфері, то зауважимо, що в таких ситуаціях виконання прохання, на думку адресанта, вимагає більших зусиль від адресата. Напр.: *То тут у нас, рядом, ти не можеш за нас попросити, пан Юзьо пустит посидіти до рана* (О. Ірванець «Сатирикон»).

5. Питальні конструкції з модальними словами «можна / дозвольте». Такі непрямі прохання передбачають, що адресант бере виконання дії на себе, але виконання цієї дії можливе тільки після дозволу адресата. Ми виділяємо такі різновиди цього типу конструкції:

1) можна/дозвольте+інфінітив: *Дозвольте сісти?* (учень вчителю, розмовн.); *Можна нам поглянути на турнірну таблицю?* (1+1 «Танці з зірками»);

2) можна / дозвольте + дієслово дійсного способу у формі майбутнього часу першої особи. Напр.: *Дозвольте, я дам такий невеликий рецепт для вашого життя, для життя кожного з нас?* (блаженніший Любомир Гузар); *Шановні народні депутати, дозвольте зробити оголошення?* (стенограма пленарного засідання Верховної Ради України); *Дозвольте пригостити Вас чаєм чи кавою?* (адміністратор салону клієнтці, розмовн.);

3) можна / дозвольте + об'єкт: *Можна меню?* (клієнт офіціанту, розмовн.).

6. Питання при наявності у адресата об'єкта прохання також може мати інтенцію прохання: *Ваші документи?* (поліцейський водію). Прохання такої конструкції здебільшого не потребують вербального підтвердження від адресата і супроводжуються певною дією: *У Вас запальнички не буде, моя залишилася в машині* (Ю. Андрухович «Рекреації»).

Проаналізувавши приклади висловлень із модальною семантикою прохання, стверджуємо, що мовці для уникнення ефекту категоричності, нав'язливості, з метою забезпечення позитивного ходу комунікації, окрім непрямих питальних речень з інтенцією прохання, використовують непрямі розповідні речення. У традиційному мовознавстві речення з розповідною метою висловлення відрізняють від спонукальних і питальних речень насамперед через головну функцію – інформування слухача про щось. На відміну від спонукальних речень, які мають певну емоційну маркованість наказу, розповідні речення з модальними дієсловами дозволяють мовцю висловити своє бажання (спонукати слухача до виконання певної дії чи збереження наявної ситуації), дотриматися етикетних правил ввічливості.

І. Р. Вихованець визначає такі характерні риси розповідних речень: синтаксична і семантична завершеність думки, розповідна інтонація, яка виражається у висхідному та низхідному тонах (Вихованець, 1993: 145). А. П. Грищенко дає таке тлумачення розповідного речення: «Це речення, комунікативне завдання якого полягає в констатації якого-небудь реального або ірреального факту, у повідомленні про нього в усній або писемній формі» (Українська мова. Енциклопедія, 2007: 584). С. Т. Шабат-Савка наголошує, що «це – окремий модально-інтенційний клас речень, комунікативна сутність якого полягає в особливому відображенні дійсності, у створенні інформативного дискурсу, який належить до пізнавального типу комунікації, метою якого є передавання будь-якої інформації чи змісту» (Шабат-Савка, 2012: 166).

Вербалізація модальної семантики прохання реалізується у реченнях із розповідною семантикою через конструкції непрямого прохання. Здебільшого це висловлювання, які інформують про щось, констатують певний факт і сприймаються учасниками комунікації як реальність без уточнень щодо можливості / неможливості виконання. Напр.: висловлення *На проспекті Грушевського. Я поспішаю!* сприймається як прохання, незважаючи на відсутність слів-виразників такої модальності. Констатація факту може відноситися безпосередньо до мовця. Напр.: *Я так втомилася нести цю сумку / – Давай допоможи.* На констатацію певного факту від мовця слухач реагує дією. Це означає, що адресат сприйняв висловлення як завуальоване прохання про допомогу.

У своєму дослідженні виділяємо такі типи:

1. Прохання з предикативними словами «треба / потрібно». У конструкціях із таким компонентом виражається волевиявлення автора повідомлення: *Мені потрібні гроші* (донька матері – розм.).

2. Прохання у конструкціях із лексемою «хочу», які виражають цю інтенцію через непрямий спосіб. Такі речення наближені до прямих спонукальних, проте ми вважаємо, що у цих прикладах немає безпосереднього спонукування до дії, є лише констатація факту про бажання прохання. Напр.: *Хочу попросити усіх і кожного прийти 3 вересня 2020 року об 11:00 до Шевченківського суду м. Львова, вул. Січових Стрільців, 12* (І. Фаріон

у відозверненні). Модальне дієслово може бути у формі умовного способу, який виконує функцію пом'якшення прохання: *Я хотіла б попросити британську сторону вжити усіх можливих заходів, щоб зупинити пропагандистську роботу пана Філіпса на російську окупаційну владу в Україні* (відкрите звернення Посла України у Великій Британії Наталії Галібаренко).

3. Прохання переносного характеру. Індикативні конструкції зі значенням наказовості, які використовують переносне вживання наказового способу дієслова, тому розглядаємо їх як непрямий спосіб впливу на адресата. Прохання з дієсловами наказового способу здебільшого мають форму вимоги, але за допомогою необхідної інтонації можуть виражати модальну семантику прохання: *І принесеши мені води із кухні* (розмовн.). Підкреслимо, що такі конструкції використовують винятково у неофіційних, дружніх бесідах.

Висновки. Отже, аналіз комунікативного акту прохання на синтаксичному рівні демонструє, що мовленнєве і граматичне оформлення прохання в українській мові має широкий спектр варіантів. Комунікативний акт прохання вербалізовано різними типами висловлювань: спонукальними, питальними і розповідними. Особливості їх функційної кореляції насамперед простежуємо на комунікативному рівні під час безпосереднього спілкування, у процесі якого відбувається диференціація різних комунікативних інтенцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / за ред. Л. Л. Щербатенко. Київ : Либідь, 1993. 365 с.
2. Гуйванюк Н. В. Типи еквівалентів речень у сучасній українській мові. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2009. № 4. С. 45–50.
3. Дж. Р. Серль. Класифікація іллокутивних актів. *Новое в зарубежной лингвистике*. М., 1986. № 17. С. 170–194.
4. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. К. : Пульсари, 2004. 398 с.
5. Шабат-Савка С. Т. Розповідне речення як засіб реалізації комунікативних інтенцій інформувannya. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2012. № 9. С. 165–170.
6. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. 856 с.

REFERENCES

1. Vkhovanets I. R. (1993) Gramatika ukrainiskoi movi. Sintaksis : pidruchnik [Grammar of the Ukrainian language. Syntax : textbook]. Kiev : Lybid, 365 p. [in Ukraine].
2. Guyvanyuk N. V. (2009) Tipi ekvivalentntiv rechen u suchasniy ukrainiskiy movi [Typical equivalents of the modern Ukrainian language]. *Topical problems of philology and transfer knowledge*. Vol. 4. P. 45–50 [in Ukraine].
3. Dzh. R. Serl. (1986) Klassifikatsiya illokutivnykh aktov [Classification of illocutionary acts]. *New in foreign linguistics*. M. Vol. 17. P. 170–194 [in Ukraine].
4. Vkhovanets I. R., Gorodenska K. G. (2004) Teoretichna morfologiya ukrainiskoi movi [Theoretical morphology of the Ukrainian language] K. : Pulsari, 398 p. [in Ukraine].
5. Shabat-Savka S. T. (2012) Rozpovidne rechennya yak zasib realizatsii komunikativnikh intentsiy informuvannya [The statement is based on the implementation of communal informations.] *Science hour writing of the National Pedagogical University for the name of M. P. Dragomanov. Series 10: Problems of grammar and lexicology of the Ukrainian language*. Vol. 9. P. 165–170 [in Ukraine].
6. Ukrainska mova. Yentsiklopediya [Ukrainian mova. Encyclopedia] / redkol.: V. M. Rusanivskiy, O. O. Taranenko, M. P. Zyablyuk. K. : View “Ukr. Encyclopedia” im. M. P. Bazhana. 856 p. [in Ukraine].

Ірина ГАЦЕНКО,
orcid.org/0000-0002-9056-4744
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії і суспільних наук
Національного університету «Чернігівська політехніка»
(Чернігів, Україна) airinen@ukr.net

РОЗВИТОК МОВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЮРИДИЧНОГО ПРОФІЛЮ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ФАХОВА УКРАЇНСЬКА МОВА»

У статті розглядаються ключові питання, пов'язані з професійною підготовкою майбутніх фахівців юридичного профілю в рамках формування культури ділового спілкування у процесі вивчення дисципліни «Фахова українська мова». Представлені теоретичні та практичні аспекти навчання студентів-юристів культурі мовного професійного спілкування, показані способи формування лінгвістичної компетентності та шляхи розвитку творчого потенціалу особистості студента.

Зазначено, що формування професійної компетенції юриста на сучасному етапі розвитку вищої школи не можливе без інтеграції в загальну систему підготовки мовної освіти. Звернено увагу на необхідність створення нової теоретико-методологічної бази професійної підготовки майбутніх фахівців насамперед у процесі вивчення гуманітарних дисциплін. Зазначено, що важливим завданням є підготовка компетентного спеціаліста – особистості, яка має високий рівень комунікативної компетенції.

У статті досліджено завдання, методи і форми навчальної дисципліни «Фахова українська мова». Окреслено шляхи формування мовної компетенції майбутніх фахівців юридичного профілю у процесі викладання дисципліни «Фахова українська мова». Запропоновано шляхи удосконалення мовної підготовки студентів з урахуванням правової специфіки. Зазначено, що професійна компетентність є важливим фактором, який дозволяє випускнику адекватно інтегруватися у соціальний простір і, займаючись певного роду діяльністю, спрямувати свій вплив на соціальне середовище і різні суспільні відносини.

Навчання професійному спілкуванню має бути спрямоване на формування комунікативної компетентності, яка означає здатність здійснювати мовну діяльність засобами мови, правильно використовувати систему мовних і мовленнєвих норм і вибирати комунікативну поведінку відповідно до цілей і ситуації спілкування в межах професійної сфери діяльності. У дослідженні доведено, що на сучасному етапі завданням правової освіти є створення нової функціональної системи підготовки висококваліфікованого фахівця в галузі юриспруденції.

Ключові слова: професійна підготовка, майбутні юристи, культура ділового спілкування, лінгвістична компетенція, мовна культура студента, мовна особистість.

Iryna HATSENKO,
orcid.org/0000-0002-9056-4744
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy and Social Sciences
Chernihiv Polytechnic National University
(Chernihiv, Ukraine) airinen@ukr.net

DEVELOPMENT OF LANGUAGE COMPETENSES OF FUTURE SPECIALISTS OF LEGAL PROFILE IN THE PROCESS OF STUDY OF DISCIPLINE “PROFESSIONAL UKRAINIAN”

The key questions related to professional preparation of future specialists of legal profile within the framework of forming of culture of business communication in the process of study of discipline “Professional Ukrainian” are examined in the article. In the articles presented theoretical and practical aspects of studies of students-lawyers to the culture of language professional communication, shown methods of forming of linguistic competence and ways of development of creative potential of personality of student.

It is marked that a professional competence is a meaningful factor, that allows to the graduating student to be adequately integrated in social space and occupying certain family by activity, to point the influence at a social environment and different public relations. Studies to professional communication must be sent to forming of communicative competence that means ability to carry out language activity facilities of language, correctly to use the system of language and speech norms and choose communicative behavior in accordance with aims and situation of communication within the limits of professional sphere of activity.

It is noted that the orientation of the educational process is on the active creative mental work of law students in the context of the development of their analytical and constructive skills should become the most significant component of modern methods of language learning in the specialty. In this regard, the problem of substantiation and development of theoretical and methodological and methodological bases of professional training of graduates of higher educational institutions within the formation of a culture of business communication, really necessary for the successful solution of pressing problems of sustainable development, legality and inadmissibility of violations.

Law and order, implementation of legal reforms and formation of legal cooperation at the international level. It is well-proven during research, that on the modern stage to the tasks of legal education there is creation of the new functional system of preparation of highly skilled specialist in industry of jurisprudence.

Key words: professional preparation, future lawyers, culture of business communication, linguistic competence, language culture of student, language personality.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвиток нашої держави розглядається в загальному контексті міжнародної інтеграції, розширення політичних, економічних і культурних зв'язків із зарубіжними країнами, входження до світового співтовариства правових держав. Успішна реалізація цього процесу в освітній системі залежить від формування освіченої, висококваліфікованої, творчої особистості майбутнього фахівця, готового до продуктивного ділового спілкування, у тому числі і на міжнародному рівні.

У період оновлення всіх аспектів життєдіяльності суспільства і розширення міжнародних зв'язків рівень підготовки фахівця в таких галузях як правознавство визначається сформованістю його особистісних якостей і професійних умінь, серед яких особливе місце займає культура ділового спілкування як основа його професійної мовної підготовки. Для фахівців у галузі юриспруденції, професійна діяльність яких передбачає інтенсивну соціально-психологічну взаємодію, комунікативні контакти, ефективне ділове спілкування мають велике значення. У зв'язку з цим з особливою гостротою постає проблема обґрунтування і розробки теоретико-методологічних і методичних основ професійної підготовки випускників вищих навчальних закладів у межах формування культури ділового спілкування, необхідної для успішного вирішення актуальних проблем сталого розвитку суспільства, дотримання законності та неприпустимості порушення правопорядку, впровадження правових реформ і формування правового співробітництва на міжнародному рівні.

Метою будь-якої професійної освіти є досягнення майбутнім фахівцем, у тому числі юристом, високого рівня професійної компетентності. Для того, щоб ця мета була реалізована, необхідна наявність адекватної підготовки у вищому навчальному закладі. Формування професійної компетенції юриста на сучасному етапі розвитку вищої школи не можливе без інтеграції у загальну систему підготовки мовної освіти. У зв'язку з цим актуальності набули проблеми перебудови

чинної системи підготовки майбутніх юристів як фахівців, які отримали сучасні спеціальні знання, з високим рівнем культури, моральності, професійної етики, які повинні здійснювати свою діяльність щодо захисту прав і законних інтересів клієнта з урахуванням публічного статусу держави.

Нині повинна бути визначена нова модель професіонала, яка б відповідала вимогам майбутнього. У такому контексті змінюється роль вищої юридичної освіти як основного інструменту, за допомогою якого фахівець отримує не тільки належну професійну кваліфікацію, а й стає професіоналом із такими високими моральними ідеалами як повага до прав і свобод людини відповідно до вимог Болонського процесу.

Головною метою сучасної юридичної освіти повинна стати підготовка кваліфікованих кадрів, які будуть підтримувати принципи верховенства права, прагнення до демократії, побудови правової держави, що потребує докорінних змін у змісті та якості освіти. У зв'язку з цим актуальною стає проблема створення нової теоретико-методологічної бази професійної підготовки майбутніх фахівців насамперед у процесі вивчення гуманітарних дисциплін. Грамотний відбір змісту навчання, врахування професійної специфіки, особливостей предметної галузі функціонування мови спеціальності є одним із чинників, які сприяють ефективній організації навчального процесу.

На сучасному етапі проблема розробки методологічних підходів до педагогічних досліджень у теорії і практиці професійної освіти викликає багато наукових суперечок. Коли ми говоримо про професію юриста, то маємо на увазі не просто необхідність володіння культурою мовного професійного спілкування, а й те, що професійна компетентність, зміст якої по-різному розуміють вчені, включає в себе лінгвістичні знання, у тому числі про використання мови в різних ситуаціях. У такому випадку поняття компетенції трактується як здатність застосовувати знання, вміння та особистісні якості для успішної діяльності в певній галузі. Останнім часом мовна підготовка фахівців

розглядається як найважливіший елемент професійної освіти, оскільки цього вимагають сучасні стандарти ділових комунікацій. Формування професійної компетенції юриста на сучасному етапі розвитку вищої школи не можливе без інтеграції у загальну систему підготовки мовної освіти.

Аналіз досліджень. Проблеми навчання професійному мовленню знайшли обґрунтування у наукових працях багатьох лінгвістів. На особливу увагу заслуговують наукові розвідки мовознавців, які досліджували дидактичні положення організації навчального процесу у ВНЗ (С. Архангельський, Ю. Бабанський, В. Вергасов, Л. Виготський, І. Дроздова), комунікативно-діяльнісний підхід до навчання мови (М. Вашуленко, В. Краєвський, О. Лисенко, В. Мельничайко, М. Пентилюк, К. Плиско, М. Скаткін, А. Супрун, Г. Шелехова).

Мета статті – розглянути ключові питання, пов'язані з професійною підготовкою майбутніх фахівців юридичного профілю в рамках формування культури ділового спілкування у процесі вивчення дисципліни «Фахова українська мова».

Виклад основного матеріалу. Володіння усним і письмовим словом стає суттєвою ознакою ділової кваліфікації юриста. Істотним показником освіченості, інтелектуального розвитку сучасного фахівця в галузі права є здатність застосовувати знання ділового мовлення у професійній діяльності. В умовах орієнтації вищої освіти на всебічний і гармонійний розвиток особистості, посилення зв'язку змісту навчання з обраною професією особливого значення для формування мовної й мовленнєвої компетенції студентів набуває вдосконалення змісту вищої освіти (Дроздова, 2001: 1).

Надзвичайно актуальною є проблема формування мовної компетенції студентів юридичних факультетів, тому у програму навчання введена дисципліна «Фахова українська мова», викладання якої сприяє формуванню і розвитку комунікативно-мовленнєвої компетентності, підвищенню культури мовлення, але не вирішує проблему професійної комунікативної компетентності фахівця загалом. Тому говорити, що нині студенти-юристи, які закінчили ВНЗ, на належному рівні володіють основами професійного мовного спілкування, на жаль, не можна. Найчастіше лінгвістична освіта студентів обмежується культурно-мовною спрямованістю і не завжди усвідомлюється ними як нагальна потреба, яка породжує специфічні проблеми в їхній професійній діяльності.

Спеціаліст правових сфер повинен усвідомлювати, що слово – не тільки комунікативне та естетичне явище, але і знаряддя. Невміле користування ним може призвести до тяжких моральних

і навіть юридичних наслідків. Мовне шахрайство (наприклад, при складанні текстів угод, договорів) ставить перед кожним громадянином питання про його правовий захист. Тому фахівці у цих галузях мають навчитися ставитися до слова не лише з позиції «правильно / неправильно», а й уміти розглядати мовні факти з точки зору права.

Основна причина формування професійної мови – необхідність у максимально точній передачі спеціальної інформації. Це стосується усіх мов спеціальностей, але для мови юриспруденції має особливе значення. Останніми десятиліттями мова юриспруденції незмінно привертала увагу лінгвістів. Якщо говорити про правову сферу, то варто зазначити, що всередині мови юриспруденції функціонують мовні одиниці, які істотно відрізняються одна від одної і обслуговують різні галузі права, найважливіші з яких державне, конституційне, цивільне, кримінальне, адміністративне.

Процеси взаємопроникнення різних наукових дисциплін призвели до інтенсивного дослідження в галузі зіткнення лінгвістики і спеціальних дисциплін, наприклад юриспруденції. На стику мови і права виникає величезна кількість складних суміжних проблем, які ще необхідно усвідомити й оцінити, знайти їм вирішення, яке задовольняє і лінгвістів, і фахівців із юриспруденції. Для фахівців саме цієї сфери важливі широкі лінгвістичні знання і мовленнєві вміння, оскільки правознавча діяльність багато в чому залежить від умінь ними користуватися, оскільки мова є знаряддям юридичної діяльності.

До професійної діяльності юристів насамперед належить складання документів. Тому основним критерієм професійної мови фахівця має бути нормативність, яка розуміється як точність, правильність, чистота мови. З урахуванням завдань кримінального та цивільного судочинства культуру писемного мовлення юриста можна визначити як вибір і організацію мовних засобів, які відповідають вимогам законодавства України та адекватно відображають встановлені в юридичній справі фактичні дані. У процесуальних актах оптимальними є засоби офіційно-ділового стилю, у яких використовується значна кількість готових, стандартних висловів – кліше.

Уміння говорити грамотно – обов'язок кожної людини, особливо юриста. Будь-яке порушення норм мови викликає негативну реакцію, недовіру, відволікає від сприйняття матеріалу, а допущені мовні помилки дискредитують юриста. Якщо помилка залишилася непоміченою, то юрист виявляється провідником мовного безкультур'я. Тому можна стверджувати, що мовна культура – це не

лише особиста справа кожного юриста. Студенти повинні зрозуміти, що проблеми мовної компетенції порушуються самим життям, практичною необхідністю. Шанобливе ставлення до мови, чиста, правильна, багата мова юриста – це показник його поваги до законів нашої держави. Грамотного фахівця відрізняють глибина та ясність думки, логічність і аргументованість мови, вміння знаходити в кожному конкретному випадку потрібні слова для передачі думок, вміння грамотно оформляти висловлювання.

Для того, щоб оволодіти культурою мовної поведінки, студентам юридичних факультетів необхідно знати вимоги, які висуваються до мови юриста. Перша важлива ознака культури мови – ясність. Це глибоке знання матеріалу, чітка композиція мови, логічність викладу, переконливість аргументів. Досягти ясності і простоти мови можна тільки наполегливою працею над кожною промовою. Часто мова стає неясною через недоречне використання в ній іншомовних слів і вузькоспеціальних термінів. Причиною помилок у мовленні може бути недоречне використання займенників, багатослівність.

Ясність вираження думки призводить до такої якості мови як точність. Точність мови найчастіше пов'язують із точністю слововживання, яка залежить від того, наскільки мовець знає предмет мовлення, наскільки ерудований, чи вмє логічно мислити, чи знає правила української мови. Точність досягається вживанням юридичних термінів і кліше. Неточність мови завжди виникає при вживанні іншомовних слів без урахування їхнього значення, наприклад: *інфляція* – *девальвація*, *апробувати* – *випробувати*.

Слова характеризують промовця як особистість, тому його мова повинна бути чистою. Чистою вважається така мова, у структурі якої немає чужих літературній мові фразеологізмів, діалектної, жаргонної і просторічної лексики. «Працюючи над збагаченням лексичного запасу студентів юридичних спеціальностей професійною термінологією, необхідно звертати увагу на особливості вимови та правопису юридичних термінів; їхнє походження та значення; структурні особливості; доречність використання термінів і професіоналізмів у різних мовних ситуаціях; вживання термінів-синонімів (дублетів – власне українського слова та інтернаціоналізмів) у фахових текстах; особливості перекладу стійких термінологічних сполук, які не мають точних українських відповідників» (Лисенко, 2015: 35).

Однією з основних якостей мови юриста, що визначає її ефективність, є правильність, яка передбачає дотримання загальноприйнятих норм

літературної мови. Мовні норми – це найбільш поширені, прийняті на практиці і регламентовані правилами варіанти вимови, вживання слів, правопису, постановки розділових знаків. Норми мови характеризуються відносною стійкістю, обов'язковістю. Студенти повинні зрозуміти, що важливо дотримуватися лексичних норм, які забезпечують точність слововживання; орфоепічних і акцентологічних норм, що зумовлюють єдність звукового оформлення мови. Граматичні норми встановлюють одноманітність форм словозміни і з'єднання слів у словосполученні і реченні. Стилїстичні норми забезпечують доречність у мові емоційно і функціонально забарвлених мовних засобів. Досить часто у мові студентів доводиться спостерігати порушення синтаксичних норм, зокрема норм керування.

Які кроки має зробити студент для того, щоб лінгвістична компетенція стала складником його професійної компетенції? Перш ніж навчитися говорити, необхідно навчитися мислити. Варто накопичувати знання, читати літературу, вивчати принципи побудови мови, опановувати знання в галузі культури мови. Необхідно і дуже корисно, на нашу думку, якомога частіше виступати з публічною промовою на семінарах, конференціях, під час проведення круглих столів, брати участь у дебатах і обговореннях. Це допоможе виробити впевненість у собі, зрозуміти свої помилки, виправляти їх. Допомогу у навчанні надасть обов'язковий аналіз кожного виступу, промови, у яких необхідно визначати успіхи та проаналізувати причини невдач.

Навчання мови юриспруденції не повинно обмежуватися вивченням професійного та термінологічного складників. Це одна із небагатьох мовних сфер, які мають виражений комплексний характер і потребують урахування базової культури особистості і суспільства загалом. Мова юриспруденції має вивчатися і репрезентуватися у навчальному процесі як комплексне соціолінгвістичне і культурологічне явище. Тому формування лінгвістичної компетенції студентів-юристів – багатоаспектне і надзвичайно актуальне питання з точки зору лінгвістики і мовної освіти майбутніх фахівців.

Для юриста пріоритетним є вміння зрозуміти і передати інформацію, оскільки його діяльність безпосередньо пов'язана зі встановленням контактів, спілкуванням у соціумі, роботою з потоками інформації. Необхідні вміння та навички включають впевненість і швидкість мови, вміння організувати і структурувати інформацію. Як показують дослідження, керівники юридичних установ часто стикаються з проблемою неефек-

тивності діяльності нових співробітників. Причиною цього досить часто є саме несформованість у працівника комунікативної компетентності.

Вивчення фахової мови покликане забезпечити формування такої універсальної (загальнокультурної) компетенції як уміння аргументовано, правильно та зрозуміло будувати усну і письмову мову, здатність чітко й виразно висловлювати думку, використовувати знання законів техніки мовлення, створювати і редагувати тексти професійного призначення, аналізувати логіку міркувань і висловлювань, мати навички побудови публічної і наукової промови. Крім того, сучасні випускники-юристи зазнають серйозних труднощів у сфері професійного спілкування з колегами і клієнтами, під час ведення ділового листування.

Це не означає, що студенти юридичних спеціальностей під час вивчення дисципліни «Фахова українська мова» вивчатимуть не українську мову, а тільки її професійний варіант. Відсутність у змісті навчання матеріалів із культури, політики (як і їхнє безсистемне або занадто широке використання на практичних заняттях) істотно знижує не тільки загальну, але й професійну мотивацію до навчання у студентів. Під час викладання дисципліни «Фахова українська мова» необхідно враховувати, що політична, соціально-економічна ситуація вимагає від майбутнього фахівця швидкої реакції на зміни, які відбуваються, і здатності до гнучкої адаптації у професійній діяльності.

Визначивши основні компоненти змісту професійно й особистісно спрямованого навчання ділового мовлення студентів юридичного профілю, перейдемо до відбору й організації навчального матеріалу. Професійна спрямованість змісту навчання ділового мовлення реалізується через відбір конкретного мовного матеріалу з урахуванням особливостей одержуваної студентами професії. Отже, лексика повинна відбиратися відповідно до критеріїв, бути такою, яка найбільш часто зустрічається в юридичній сфері спілкування. Якщо матеріал не має безпосереднього практичного значення, то ефективність його засвоєння знижується, знижується і рівень сформованості професійної компетенції. З усього викладеного вище можна зробити висновок, що необхідно кардинально переглянути змістовний складник робочої програми з дисципліни «Фахова українська мова» для юридичних спеціальностей (напрямів), а також якісно змінити склад завдань, які наповнюють практичні вправи та тестові завдання, спираючись на професійну орієнтацію. Для студентів юридич-

них спеціальностей, на нашу думку, необхідно включати до практичних занять теми на зразок «Мовна компетенція сучасного юриста». Завдання навчання повинні бути спрямовані на максимальне розкриття таких можливостей студентів.

Особливу увагу необхідно приділяти розвитку навичок створення як письмового, так і усного тексту. Досягти максимального ефекту в досить стислі терміни допомагає спрямованість викладача на виявлення цілей навчання, відбір навчального матеріалу, а також розробку нових методів викладання. Однією з основних цілей кожного викладача є постійна орієнтація на специфіку спеціальності при роботі з усіма рівнями мови. У цьому випадку ми маємо справу зі студентами, які після закінчення вишу працюватимуть не тільки з вітчизняною та міжнародною правовою документацією, а й регулярно стикатимуться з безліччю службових інструкцій та інших документів, створюватимуть і сприйматимуть тексти, які визначають правові відносини у суспільстві.

Перший і основний принцип навчання української мови за фахом – тісна співпраця з викладачами спеціальних кафедр і відбір, методична обробка і формулювання завдань, спрямованих на мову спеціальності. Викладач повинен здійснювати добірку спеціальних юридичних текстів, із якими вже працював і які будуть поступово ускладнюватися, а також наочні зразки, які допомагають розбирати помилки, найбільш поширені при створенні текстів за фахом. Також викладач повинен звертати увагу на основні мовні закономірності, які зустрічаються у фахових текстах. Також виникає необхідність із першого заняття працювати зі словником спеціальності, оскільки студенти повинні «зануритися» у професійну мовну сферу. Можна говорити про лексичний банк, із яким працюватимуть студенти. Ще одне завдання, яке ставить перед собою викладач дисципліни «Фахова українська мова», – це навчити студентів працювати з різними за жанром текстами, вміти не тільки створювати їх, а й модифікувати.

Вивчення мови у виші «здатне допомогти розвинути творче мислення студентів за рахунок використання специфічних лінгвістичних засобів і застосування сучасних інформаційних засобів. Творча активність правового мислення юристів полягає у створенні особливої мови як знакової системи, яка слугує засобом вираження правових понять, професійного спілкування, передачі професійного знання» (Лисенко, 2011: 18). Тому орієнтація навчального процесу саме на активну творчу розумову роботу студен-

тів юридичних спеціальностей у контексті розвитку їхніх аналітико-конструктивних вмінь має стати найбільш значущим складником сучасної методики навчання мови за фахом.

Висновки. Можна зробити висновок про те, що формування лінгвістичної компетенції студентів юридичних спеціальностей – багатоаспектне і надзвичайно актуальне питання з точки зору лінгвістики і мовної освіти майбутніх юристів. На сучасному етапі завданням правової освіти є не тільки викладання тих чи інших дисциплін, а

й створення нової функціональної системи підготовки висококваліфікованого фахівця в галузі юриспруденції.

Нині випускник вищого навчального юридичного закладу повинен володіти отриманими загальнокультурними і професійними компетенціями, а саме правовою культурою, культурою професійного спілкування. Крім того, майбутній юрист повинен навчитися застосовувати знання, вміння та особисті якості відповідно до завдань професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дроздова І. П. Формування мовної компетенції у студентів технічних спеціальностей вищих навчальних закладів Східної України (на матеріалі курсу ділової української мови) : автореф. дис. канд. пед. наук. Київ : Інститут педагогіки АПН України, 2001. 24 с.
2. Лисенко О. А. Мовна підготовка студентів юридичних спеціальностей відповідно до Болонської системи освіти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. Випуск 58. Острого : Нац. університет «Острозька академія». 2015. С. 34–37.
3. Українська мова (за правознавчим спрямуванням) : навч. посіб. / уклад.: О. А. Лисенко, В. М. Пивоваров, О. В. Прудникова, О. А. Шумейко. Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України», 2011. 228 с.
4. Яшина Е. В. Особенности обучения студентов-юристов профессионально-ориентированному (юридическому) английскому языку как второму в рамках программы высшего образования. *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. 2014. № 5 (100). С. 233–238.

REFERENCES

1. Drozdova I. P. Formuvannia movnoi kompetentsii u studentiv tekhnichnykh spetsialnostei vyshchyykh navchalnykh zakladiv Skhidnoi Ukrainy (na materialy kursu dilovoi ukrainiskoi movy) : avtoref. dys. kand. ped. nauk. [Formation of language competence in students of technical specialties of higher educational institutions of Eastern Ukraine (on the material of the course of business Ukrainian language) : author's ref. dis. Cand. ped. Science. Kyiv : Institute of Pedagogy of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 2001. 24 p. [in Ukrainian].
2. Lysenko O. A. Movna pidhotovka studentiv yurydychnykh spetsialnostei vidpovidno do Bolonskoi systemy osvity. [Language training of law students in accordance with the Bologna system of education]. *Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Philological series*. Issue 58. Jail: Nat. Ostroh Academy University. 2015. P. 34–37 [in Ukrainian].
3. Ukrainska mova (za pravoznavchym spriamuvanniam) : navch. posib. [Ukrainian language (in the field of law) : textbook. way. / compiled by: O. A. Lysenko, V. M. Pivovarov, O. V. Prudnikova, O. A. Shumeiko]. Kharkiv : Nat. University of Law. acad. of Ukraine, 2011. 228 p. [in Ukrainian].
4. Yashyna E. V. Osobennosti obuchenya studentov-yurystov professyonalno-oryentyrovannomu (iurydycheskomu) anhlyiskomu yazyku kak vtoromu v ramkakh prohrammy vyssheho obrazovanyia. [Features of teaching law students professionally-oriented (legal) English as a second language within the higher education program]. *Bulletin of the Saratov State Law Academy*. 2014. № 5 (100). P. 233–238 [in Russian].

Юаньпен ГО,

orcid.org/0000-0002-4525-3218

*аспірант кафедри історії української літератури,
теорії літератури та літературної творчості*

Інституту філології

*Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) andri13855@gmail.com*

ПСИХОЛОГІЗМ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ Є. ГУЦАЛА, ОПУБЛІКОВАНИХ У ЖУРНАЛІ «ДНІПРО» ВСЕРЕДИНІ ХХ СТ.

У статті здійснено огляд прозових творів Є. Гуцала, опублікованих всередині минулого століття в журналі «Дніпро», розглянуто їхню тематику, проблематику й образну систему та проаналізовано особливості ідіостилю прозаїка-дебютанта, який творив в умовах жорстких шаблонів і догм соцреалізму.

Встановлено, що автор всупереч «соціальному замовленню» влади у своїй лірико-романтичній, а згодом і реалістичній прозі подав правдиві картини життя народу за часів радянського режиму, особливо під час і після війни, не оминаючи увагою трагічної теми братовбивства, акцентував увагу на екзистенції людської душі, глибоко розкриваючи внутрішній світ сучасної йому людини, показав розруху, голод і безвихідність становища тогочасних людей, відстоював загальнолюдські цінності. Крізь внутрішній стан героїв, їхні почуття, настрої і ставлення до різних подій можна краще усвідомити пріоритети й принципи самого письменника-шістдесятника.

Визначено, що домінуючими рисами ранніх прозових творів письменника є глибокий психологізм, ліризм, численні алюзії, дегероїзація прози, контекстуальна деталь, лаконізм оповіді. Автор вдався й до персоніфікації та імпресіоністичних замальовок, коли відтворював різні події й настрої героїв творів у тісному зв'язку з явищами природи, яка є органічною частиною життя людей. Простежено, що особливу увагу автор приділяє образам дітей, крізь свідомість яких можна по-іншому подивитися на світ, спотворений тоталітарним режимом, ненавистю і жорстокістю.

Деякі критики, зокрема й ті, які жили за межами Радянського Союзу (Л. Сенік, І. Зуб, Б. Кравців та інші), підтримували Є. Гуцала, називаючи його «зачинателем нової модерної прози», інші ж засуджували творчість митця й звинувачували прозаїка в «неясності художнього задуму» (Л. Бахаєва), асоціальності творів (В. Андрієнко).

Ключові слова: *прозаїк-шістдесятник, психологізм, персоніфікація, алюзії, контекстуальна деталь, соцреалізм, журнал «Дніпро».*

Yuanpeng GUO,

orcid.org/0000-0002-4525-3218

*Graduate Student at the Department of Ukrainian Literature History,
Theory of Literature and Literary Art*

Institute of Philology

*of Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) andri13855@gmail.com*

PSYCHOLOGISM OF PROSE WORKS BY E. GUTSALO, PUBLISHED IN THE MAGAZINE “DNIPRO” IN THE MIDDLE OF THE TWENTIETH CENTURY

The article reviews the prose works of E. Gutsalo, published in the middle of the last century in the magazine “Dnipro” considers their themes, issues, and image system and analyzes the idiosyncrasies of the debutant prose writer, who created in the conditions of rigid patterns and dogmas of social realism.

It is established that the author, contrary to the “social order” of power in his lyrical-romantic, and later realistic prose gave true pictures of people’s lives during the Soviet regime, especially during and after the war, not avoiding the tragic theme of fratricide, focused on human existence soul, deeply revealing the inner world of his contemporary man, showed the devastation, hunger and hopelessness of the people of that time, defended universal values. Through the inner state of the characters, their feelings, moods and attitudes to various events, you can better understand the priorities and principles of the writer of the sixties.

It is determined that the dominant features of the writer’s early prose works are deep psychologism, lyricism, numerous allusions, degeneration of prose, contextual detail, laconic narrative. The author also resorted to personification and impressionistic sketches, recreating various events and moods of the heroes of the works in close connection with the

phenomena of nature, which is an organic part of human life. It is observed that the author pays special attention to the images of children, through whose consciousness it is possible to look differently at the world distorted by the totalitarian regime, hatred and cruelty.

Some critics, including those living outside the Soviet Union (L. Senyk, I. Zub, B. Kravtsiv and others), supported E. Gutsalo, calling him "the originator of new modern prose", while others condemned the artist's work and the prose writer was accused of "ambiguity of artistic design" (L. Bahayev), asociality of works (V. Andrienko).

Key words: *sixties novelist, psychologism, personification, allusions, contextual detail, social realism, "Dnipro" magazine.*

Постановка проблеми. До чільних прозаїків літературного шістдесятництва належать такі письменники як Є. Гуцало, В. Дрозд, В. Шевчук та інші. Увагу до себе вони привернули насамперед новелами та оповіданнями, опублікованими на сторінках «Літературної газети» 23 січня 1962 року. У наступні роки ці письменники зверталися до різних жанрів, висвітлювали актуальні тогочасні проблеми, осмислювали внутрішній світ героя, не завжди дотримуючись настанов і догм соцреалізму, що свідчило про те, що в українській літературі з'явилися митці з власним ідіостилем та художньо-естетичними пошуками в різних стильових напрямках. Дослідження творчості цих митців, зокрема Є. Гуцала, дасть змогу краще усвідомити літературний процес того часу, що свідчить про актуальність цієї теми.

Аналіз досліджень дає змогу говорити про наявність невеликої кількості робіт на цю тематику. Окремі аспекти зазначеної проблематики осмислювали літературознавці й критики Л. Громик, Н. Миршук, Л. Тарнашинська, О. Подлісецька, В. Фащенко, О. Чепурна та інші. Однак загальний огляд прозових творів Є. Гуцала, опублікованих у журналі «Дніпро» всередині минулого століття, ще не ставав об'єктом ґрунтовних наукових розвідок, тому вважаємо, що таке дослідження на часі.

Мета статті – проаналізувати прозові твори Є. Гуцала, опубліковані всередині минулого століття в журналі «Дніпро», осмислити психологізм творів та особливості ідіостилу письменника-початківця.

Виклад основного матеріалу. На початку своєї творчості письменники-шістдесятники здебільшого зверталися до малих прозових форм, оскільки «роман як втілення діалогічних структур художньої свідомості народжується тоді, коли автор дозріває вступити у відкритий діалог із суспільством. Натомість монологічна тональність новели є потребою здебільшого «внутрішньої розмови» (Тарнашинська, 2005: 408). Новелістика, крізь призму якої вони прагнули «показати великі людинознавчі проблеми» (Тарнашинська, 2005: 409), відіграла важливу роль і у творчості шістдесятників-прозаїків, і в розвитку великих жанрів.

У коротких прозових формах, насамперед у новелах та оповіданнях, ці літературні новобранці прагнули осягнути й відтворити внутрішній стан свого героя з його інтимними думками та переживаннями, натомість офіціоз вимагав від авторів акцентування на соціальній проблематиці, ідеологічно інтерпретованій. Не дивно, що й реакція на цю прозу була різною. Якщо одні письменники й критики в Україні (П. Загребельний, С. Крижанівський, Л. Новиченко, М. Рильський) загалом підтримали пошуки літературних дебютантів, якщо на емігранта Б. Кравціва від їхніх творів «повіяло свіжістю, оригінальністю, новизною» (Кравців, 1962: 51), то Л. Дмитерко, реагуючи на зміну назви «Літературної газети» на «Літературну Україну», несхвально відгукнувся на низку творів молодих літераторів і певні критичні статті, опубліковані в «Літературній газеті». Він висловив переконання, що їх «не слід брати у спадщину, а ліпше залишити перед брамою «Літературної України» (Дмитерко, 1962: 4).

За спостереженнями дослідників, на формування світогляду та морально-естетичних цінностей Є. Гуцала вплинули усна народна творчість, художній досвід класиків (М. Коцюбинський, М. Рильський, М. Стельмах), родина та «дух епохи з її глобальними конфліктами» (Бульбачинська, 2017: 48). Є. Гуцало зумів створити оригінальний лірико-романтичний, лірико-психологічний стиль, основу якого склали «тонка акварельна манера письма, дитинна чистота і ясність світовідчуття, відкритість ліричного героя до прекрасного в усіх його виявах», увага «до народних характерів, інших національних прикмет – вічних і нових» (Жулинський, 1994: 198).

Пізніше сам автор погоджувався із цим: «Принцип лірико-романтичного осягнення людини і світу» колись найбільше відповідав моїй удачі, виражав психіку, емоції, тому-то він і знайшов реалізацію в багатьох (особливо у кращих) моїх творах» (Жулинський, 1994: 198). Є. Гуцало уточнював, що на зміну «лірико-поетичному етапу» (збірки «Яблука з осіннього саду», «Скупана у любистку», «Серпень, спалах любові») у його творчості прийшов спочатку «суто реалістичний» етап (повісті «Мертва зона», «Родинне вогнище», «Сільські вчи-

тели», «Шкільний хліб», «Подорожні»), а згодом і «хімерно-гротескний» (роман-трилогія «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет») (Жулинський, 1994: 198).

Новелістика Є. Гуцала 1960-1970-х років представлена «найрізноманітнішими видозмінами новелістичної форми: настроєвий етюд, пейзаж, поезія у прозі, ліричний монолог-медитація, розгорнуте сюжетне оповідання» (Дончик, 1994: 56), «просякнута натурфілософським світобаченням» (Тарнашинська, 2018: 415).

Письменник розповідав: «Природа завжди вабила мене, завжди мала вплив на душу й відгук у душі, і цей її вплив і відгук були для мене важливі й потрібні. Природа – один із героїв мало не всього того, що я написав» (Гуцало, 2008: 25). Часто вона була виразно імпресіоністична, оскільки в ній «наявні зображення таємничого відчуття, яке важко описати, ліризм оповіді та особливий поетичний стиль, який називають «секундним» (Подлісецька), «природність буття у всьому багатстві його подробиць і проминальних, але важливих для людини станів» (Фащенко, 2005: 508), «одномоментність показу пейзажу та відповідного душевного стану героя, [...] подолання статички зображення, акцентуація на мінливості дійсності» (Подлісецька), нерідко фрагментарне відтворення дійсності й думок героїв, а «образ оповідача часто ідентифікується з ліричним героєм і самим автором; їх пов'язує єдність місця, де протікає дія, і єдність настрою» (Мирщук, 2001: 36).

Є. Гуцало відразу зарекомендував себе і талановитим, і плідним письменником. Протягом 1960-х років побачили світ його збірки оповідань «Люди серед людей», «Яблука з осіннього саду», «Скупана в любистку», «Хустина шовку зеленого», «Запах кропу», схвально зустрінуті як читачами, так і фахівцями. Так, на його дебютну збірку доброзичливо відгукнулися і авторитетний письменник П. Панч зі статтю «Молодий голос» у московському часописі «Дружба народів», і молоді критики Л. Сенік та І. Зуб, і Б. Кравців, який назвав Є. Гуцала «зачинателем нової модерної прози» (Кравців, 1962: 59).

Однак висловлювалися й інші оцінки. У лютому 1969 року на пленумі СПУ Є. Гуцала і його колеги Д. Павличка та В. Дрозда звинувачували в аполітичності, ідейній незрілості й формалізмі. В. Андрієнко наголошував на асоціальності творів Є. Гуцала, який «не пише ні виробничі, ні перевиховні оповідання: для цього він надто художник» (Андрієнко, 1965: 150). Ю. Бадзьо закидав письменнику брак «життєвого джерела таланту; певної культурно-психологічної атмос-

фери, соціальної характеристичності у мисленні та почуваннях людей» (Бадзьо, 1970: 159), а Л. Бахаєва – «аморфність авторської ідеї, неясність художнього задуму» (Бахаєва, 1973: 175). В академічній «Історії української літератури» констатували, що перед письменником стоїть «проблема більш рішучого і впевненого виходу у світ соціальних питань і взаємозв'язків, поширення ідейного діапазону своєї творчості», йому радили включити «у коло своєї обсервації переживання й емоції, пов'язані з працею, з відносинами людей у колективі, з різними проблемами суспільного життя» (Історія, 1972: 426).

Особливо послідовними у критиці Є. Гуцала були Л. Санов і М. Шамота. Останій, як згадував письменник, оцінюючи повість «Двоє на святі кохання», «сичав, що я стою не на тих платформах, тобто не на «наших» (Гуцало). Відповідаючи своїм опонентам, він риторично запитував: «Чи треба аж стільки кидати каміння у письменників, які порятувалися з газових печей соціалістичного реалізму, з крематоріїв мистецько-філософських догм, із цього страхітливого комплексу смертельної чорнобильської естетики?» (Гуцало).

Плідні творчі стосунки склалися у Є. Гуцала з редакцією журналу «Дніпро». Цьому посприяв М. Руденко, який у 1947–1950 роках працював головним редактором журналу. Письменник згадував: «Микола Руденко прочитав мої перші оповідання і допоміг їх опублікувати в журналі «Дніпро». Це був дебют із чотирьох оповідань. Та ще й рекомендував мою першу книжку видавництву «Молодь», в якому у 1962 році побачили світ мої «Люди серед людей» (Гуцало). Він мав на увазі оповідання «Дума про Овлура», «Гордій», «Розлилися круті бережечки», «Припутень», які були видрукувані у 8 номері журналу за 1961 рік.

За наступні десять з лишком років у цьому журналі побачили світ близько 20 різножанрових творів Є. Гуцала, у тому числі три повісті. У них письменник прагнув осмислити соціально-побутові проблеми тогочасного суспільства (повісті «Передчуття радості» і «Бузок у рядні», оповідання «Розлилися круті бережечки»), осягнути внутрішній світ особистості й відтворити дитячі відчуття і враження (оповідання «Уночі», «Припутень», «Сльози землі», «По колоски», «Рідні», «Мельник і його дочка», «Проти Івана сонце іграло», повість «У гаї сонце зацвіло»), змалювати зародження перших почуттів (новела «Верхи через луки та поля»), показати жахіття війни (оповідання «Брат і сестра», «Дума про Овлура», «У полях», «Дорога з дитинства») і труднощі повоєнних буднів (повість «Родинне вогнище»).

Свого часу Б. Кравців, хоча і високо оцінював творчість Є. Гуцала, зауважив, що в оповіданнях «Дума про Овлура», «Гордій» і «Розлилися круті бережечки» є ще «багато початківського, писані вони в панівному для радянської прози річищі з лакуванням дійсності і героїв, вони не відбігають далеко від загального тону радянської прози» (Кравців, 1962: 59). Ці твори прозаїка-дебютанта справді писалися під неунікним впливом соцреалістичного методу, однак у них вже проглядалося авторське прагнення до пошуку нових підходів у зображенні людини і дійсності.

Так, головний герой оповідання «Дума про Овлура» зображений як особистість винятково позитивна та цілеспрямована. Він своїм прикладом зумів залучити інших до будівництва дороги. Однак наявна в оповіданні містка метафора дороги трансформується, як слушно зауважила Л. Тарнашинська, «в метафору власноруч прокладеної бруківки як мрії про краще життя, яка працює на авторську концепцію людського життя як «власноручну» творчість, повернуту «обличчям» до джерел. Сила громади може бути активізована й піднята до рівня творчості зусиллям однієї людини – ось провідна думка письменника» (Тарнашинська, 2017: 20).

У цьому творі Є. Гуцало широко використав алюзії на «Слово про похід Ігорів», нагадавши про трагізм усіх воєн, незважаючи на час, коли вони відбувалися: «Дорога простягалася від одного села до іншого... Оповідать, що на її місці за незапам'ятних часів була річка [...]. Та потім річка пересохла, а по її руслу люди протоптали стежку. І це полегшило напад половцям [...]. Вони зруйнували городище, до ноги винищили полянів, пощадивши лише тих, хто не дістав до луки і сідла, не носив меча і не міг відомстити кров'ю ворогів за кров рідних» (Гуцало, 1961: 64).

Не оминув автор і трагічної теми братовбивства, оскільки нерідко родичі боролися в лавах непримиренних ворогів. Так, в Овлура було два сини, протилежність політичних принципів яких позначилася на їхній подальшій долі: «У ту війну, від кінця якої пішов уже другий десяток літ, молодший син подався в партизани. Його зеленим домом був Чорний ліс. Старший залишився в селі. Він став поліцаєм. І час звів разом двох братів. Старший утікав по дорозі. Він біг мимо батьківської хати, в якій уже не жив давно: батьки відцуралися від нього, а він від них, [...] утікач відчував, що повітря перепиняє йому шлях, стаючи важкою непрохідною стіною, а земля чіпляється до ніг і не пускає» (Гуцало, 1961: 66).

Оповідання вражає глибоким психологізмом, зануренням у внутрішній світ героїв. Водночас автор вдається до персоніфікації й імпресіоністичних замальовок, коли відтворює різні події та настрої персонажів у тісному зв'язку з явищами природи: «На обличчі землі дорога лежала великою страдницькою зморшкою. Видно, що багато було зв'язано з нею горя і журби, бо вона навівала сум. Радісною видавалася не часто» (Гуцало, 1961: 64).

Життя Гордія в однойменному оповіданні показано через роздуми персонажа й спогади про партизанщину, одруження, народження сина й убивство дружини Галини, яка доносила німцям на свого чоловіка та його загін. Автору аргументацію її жаских учинків витримано цілком у дусі теорії класової боротьби, мовляв доносима Галина мстилася за батька, якого «дядьки у двадцятому кокнули. За землю, звичайно. Мав її до біса і зубами стояв за добро» (Гуцало, 1961: 71). Перед смертю дружина розкрила всю правду: «... мало ще вас виздыхало, ... усіх таких, як ти ... хотіла я б видушити. Це ж ви мого батька порішили, забрали в нашої сім'ї землю й свободу. Голота! Злидарі! Все своє життя я ненавиділа вас, а тебе – найдужче» (Гуцало, 1961: 72). Така побудова твору дає змогу читачам крізь внутрішній стан героя глибше усвідомити пріоритети й принципи автора. Важливим тут є не опис зовнішності Гордія Степановича, а зображення його почуттів, настроїв і ставлення до різних подій.

М. Жулинський зауважив, що письменник «зображує ситуації не завжди соціально місткі, переважно морально-етичного змісту; їх вияв здійснюється іноді на периферії соціальних зв'язків і обставин, але висновки розпросторюються на загальну суспільну атмосферу щоденного життя» (Жулинський, 1986: 9).

На підтвердження цієї думки можна навести оповідання «Розлилися круті бережечки», у якому прозаїк розмірковує над проблемою добра і зла. Фабула твору проста: хлопець Їгон виходить із тюрми («в колгоспі телицю вкрав» (Гуцало, 1961: 74), приходять до діда Мирона з проханням перевезти його через річку, бо ж «кригана річці йде» (Гуцало, 1961: 75). Спочатку дід хотів відмовити парубкові, але все ж погодився виконати його прохання. Їгон не забув дідові доброти й за деякий час повернувся, щоб запросити його на своє весілля.

Через роздуми діда Мирона письменник показує, що існують різні типи людей – добродушні й злопам'ятні. Нерідко вчинок якоїсь людини може вплинути на іншу й навіть до певної міри змінити чийсь характер: «Дід став мислити, що яке то

життя чудернацьке, які то люди іноді незрозумілі. Буває, за зло ще більшим злом оддячують. А є так, що за зло добром платять, бо інакше зробити не дозволяє їм совість» (Гуцало, 1961: 79). Варто наголосити, що образ діда Є. Гуцало подає відповідно до його традиційного трактування, саме тому дід постає як мудрий, досвідчений чоловік.

Б. Кравців, проаналізувавши твір «Припутень», зауважив, що Є. Гуцало «виявив себе майстром психологічної, в імпресіоністичному жанрі новели» (Кравців, 1962: 54). У ній автор звернувся до теми дитинства, яке відтворив як цілком інший світ, ще сповнений доброти, щастя та великих мрій, навіть попри всі ті негаразди, яких зазнали діти. У творі йдеться про сільських дітей і їхній «похід» проти «безбатченків», «близнюків і пуцвірінків» (Гуцало, 1961: 81) Бориса й Ірки. За авторським творчим задумом непорозуміння між дітьми минає тоді, коли вони починають годувати голубів і милуватися ними, особливо припутнем, який «не лякається. Випнувши гордовито грудки, він повагом ходить, подзьобує кришки» (Гуцало, 1961: 81). За твердженням Б. Кравціва, твір написано «без притаманної іншим радянським оповіданням цього типу ідеалізації – підсолоджування сільського життя, із доброю спостережливістю і відчуттям реальності й гумору» (Кравців, 1962: 59).

У 1962 році в журналі «Дніпро» було опубліковане оповідання «У полях», в якому оповідач підкреслено беземоційно згадує своє тяжке «повоєнне дитинство» (Гуцало, 1962: 76), коли з війни «поверталися батьки» (Гуцало, 1962: 76), коли і в мирний час ця війна озивається новим болем, новими солдатськими трагедіями. Одна з них пов'язана з долею Степана Галайди, «славного здоров'яка, широколицого співуна» (Гуцало, 1962: 77), який після повернення додому застав матір із відірваною рукою й спалену хату. Солдат, який «неушкодженим» пройшов усю війну й зазнав чимало горя, гине вже в мирному житті, підірвавшись на міні, коли «орав поле, де не ходив плуг ще з сорок першого року» (Гуцало, 1962: 79).

Трагічно склалася і доля Семена, який повернувся до рідного села з війни й довідався, що його молода дружина збожеволіла після помилкової звістки про загибель коханого: «Чоловіка забрали на війну, а скоро й сповіщення надійшло. Мовляв, пропав без вісти. Галька тільки зойкнула, коли почула про це. Замкнулася в хаті на тиждень, а коли з'явилася перед людьми, то вже несповна розуму була» (Жулинський, 1986: 79).

В оповіданні показано розруху, постійний голод і безвихідність становища тогочасних

людей: «Ми голодні, босі, обідрані [...]. Найчастіше доводилося ласувати квасцем. Визбирували його в лісі, в лузі; оскому набивали таку, що самі собі беззубими здавалися. А після денної ходанини та біганини на нас чекала юшка: на цілий казан кришилося кілька картоплин, така-сяка затируха, а решта – гичка бурякова. Через те голодне їдло мали животи великі, як турецькі барабани» (Гуцало, 1962: 77). Своїми правдивими картинками руйнівних наслідків війни оповідання виразно дисонувало з піднесеним, переможним настроєм багатьох тогочасних творів на цю тему.

Для глибшого увиразнення ідеї твору автор вдався до концептуальної деталі – гармати, яка є символом війни, розрухи та численних смертей: «Середсивихполинів–гармата. Мовчазна, похмура, чорна. Не наша. Задерла жерло в чисте небо, націлилася в його голубе свято» (Гуцало, 1962: 77).

У повісті «Бузок у рядні» Є. Гуцало створив образ дівчини Галі, передав її роздуми, пов'язані зі школою, першим коханням і ставленням до різних людей і подій. Галя та її мати Настя – дуже романтичні натури, доброзичливі і мрійливі, тому вони не завжди здатні порозумітися з іншими людьми, через що й виникає певний душевний конфлікт.

Під час війни Настя переховувала солдата Панюка, у якого закохалася, а тому часто згадувала його: «Вона [...] ніяк не могла визначити, що ж воно таке і для чого вона народилася на білий світ – чи для того, щоб згадувати минуле, відводячи йому у своєму естві все більше місця, чи для того, щоб чекати на завтрашній день і, дочекавшись його, побачити, що і в ньому те минуле, отой важкий на ласку Панюк займає все більше місця, хоча він віддаляється далі й далі» (Гуцало, 1963: 68), бо ж «люди зацвітають, як дерева, як поля, з чимось борються – з вітром, з бурею і вічно пливуть до берега щастя» (Гуцало, 1963: 68).

Настя працювала в колгоспі, і коли розповідала про свою роботу, то повторювала «звичні, знебарвлені слова, які давно втратили для неї свій запах, первісну незвичність» (Гуцало, 1963: 65). Єдине, у чому Настя бачила сенс життя, – її дочка Галя, яка, як здавалося матері, завжди поруч: «Усі люди – це велике дерево. А малесенькі гіллячки – це ти, я, всі люди. Одна гілка другу добре відчуває. А ти – моя дочка. Зі мною так іноді буває [...] роблю на фермі, біля свиней ходжу, аж раптом посвітліє в мені, і вже ніби я не в свинарнику, а з тобою в школі, і вже ніби й не з тобою, а ти – це я» (Гуцало, 1963: 72).

Галя закохана в свого однокласника Славіка, який багато читає і навіть «музику хоче зрозуміти» (Гуцало, 1963: 78). Хлопець і дівчина

схожі за своїми характеристиками: для них головними є не матеріальні блага, а духовний спокій і гармонія. Так, попри непереборне бажання придбати нову сукню, Галя відмовилася продавати бузок із тих кущів, які посадила раніше, бо ж саме біля них дівчина нерідко проводила час і тільки цим мовчазним слухачам довіряла свої найпотаємніші думки. Автор уводить до повісті прийом сну, який дозволяє показати різні періоди в житті Галі, зобразити ставлення дівчини до одних і тих же подій у 4 роки й у підлітковому віці.

Тему війни письменник розкриває через усвідомлення її як страшного лиха, яке приносить розруху та голод: «... як ми жили в чорній сирій землянці, а зі стелі капала вода, коли йшов дощ [...]. А потім ми гралися патронами, [...], а ще мама плакала ночами – тихенько плакала, думала, що я не чую. Вона журилася, бо в нас не було хліба і доводилося їсти лободу в окропі» (Гуцало, 1963: 74).

У повісті автор вдається до різних форм нарації, зокрема до форми сну, оповіді від автора та від різних героїв. Використання цих наративних прийомів дозволило митцеві змістити часові площини, відтворити події різних років і зобразити ставлення окремих людей до різних подій. Для підсилення психологізму твору, увиразнення внутрішнього світу героїнь та їхніх думок письменник звертається до персоніфікації: «Бузки пам'ятають, як одного вечора сюди прийшла Настя [...]. Бузки те все запам'ятали. І вони зіщулилися від холоду та від болю, їм було самотньо та гірко, не менше, ніж Насті, але вони не були людьми, не вмели ні говорити, ні співчувати. Вони розуміли тільки самі себе, обходилися своїми бузковими словами, бузковими почуттями, бузковою любов'ю, але не вмели і не могли перенести ті почуття на людей» (Гуцало, 1963: 64).

В оповіданні «Мельник і його дочка» Є. Гуцало зобразив конфлікт між духовно багатого Марійкою, дочкою мельника, яку ще не зачепили жодні життєві невдачі та проблеми, і довколишнім світом. Дівчинка любить проводити час біля батька-мельника, тому «вона ніби зеленоокий дух цього підстаркуватого колгоспного млина» (Гуцало, 1964: 48). Марійка відчуває гармонію з природою, вона романтична, доброзичлива, лагідна та щира, останнє яскраво засвідчено алюзіями на казку про Івасика-Телесика: «Івасику-Телесику, приплинь-приплинь до бережка!» (Гуцало, 1964: 47), однак «Телесик не припливав до бережка, а гуси-гусенята не брали Марійку на крилята» (Гуцало, 1964: 50). Проте інші сільські діти не розуміють Марійки, її високих поривань і незвичних думок, нерідко однолітки насміхаються з неї.

За твердженням О. Чепурної, для Є. Гуцала дитинство – це «інший, принципово відмінний від дорослого світ, а тому більш досконалий. Він протиставлений дорослому світові як радість / розчаруванню, мрія / буденності й безпосередньо пов'язаний із періодом щастя» (Чепурна, 2008: 16).

Важливу роль у творі відіграють зорові та слухові деталі як елементи імпресіоністичної поезики, які підкреслюють романтичність Марійки. Так, дівчина любить слухати, як «співає вода» (Гуцало, 1964: 49): «Під дошками, зовсім близько, солодко жебоніла вода. Іноді вона наче схлипувала, а потім її звук ставав чистий, пронизливо тоненький. Далі він набрякав, уже був соковитий, наливавсь мелодійною гучністю, доки знову не стишувався. Вода співала сама собі, заслуговувалась своєю прихованою піснею, і гадки не мала, що хтось зараз причастився до її таємниці» (Гуцало, 1964: 50). У наведеному уривку відсутні описи роздумів дівчини, замість них відтворено враження та почуття героїні. Саме тому творові притаманний ліризм оповіді, психологічне напруження, пов'язане з непорозумінням із дітьми, певна ритмічна організація тексту. Це оповідання витримане в дусі неореалізму у поєднанні з такими ознаками імпресіоністичного стилю як звукові та слухові деталі, персоніфікація природи, ліризм оповіді й передача почуттів персонажа.

До дитячої тематики звернувся Є. Гуцало й у новелі «Проти Івана сонце іграло». За сюжетом твору школяр Сергійко вирішив скоротити шлях до школи і перейти через річку під час льодоходу. Під час перебування на льоду сили та наснаги хлопцеві додавала пісня матері, яку вона неодноразово йому співала: «Гусята, качата / Гречечку з'їли, / На панів ставочок / Питки злетіли. / Ой у сінях, / За дверечками, / Стоїть ліжечко / З подушками. / На тім ліжечку / Іванко сидить, / На правій руці / Скрипочку держить...» (Гуцало, 1964: 57). Автор не випадково увів до твору рядки з пісні, акцентуючи увагу на важливості утримувати зв'язок із рідною землею і традиціями свого народу: «Хлопець вбирив у себе пісню, наповнювався нею по вінця, як кухоль наповнюється водою, і та пісня, вперше чула, звучала для нього знайомо, відкривала небачене, яке здавалося давно баченим, тільки забудим» (Гуцало, 1964: 57).

Оповідання «Криниця» також характеризується простою фабулою: дівчині Рузі не вдалося принести додому води з криниці через веселощі хлопців, які збивали її з ніг: «Рузя, палаючи від сорому, від незаслуженої кривди та й ще від чогось, чого й сама не могла второпати, хутко подалася додому» (Гуцало, 1964: 54). Авторові важливіше

відтворити не події, а внутрішній світ дівчини, її настрої і думки. З одного боку, дівчина засмучена і збентежена, проте з іншого – вона щаслива, бо закохана в одного з тих, хто заважає їй виконати повсякденну роботу: «Під березами сміялись. Але так, ніби мали якусь свою причину для сміху, а того, що скоїлося з Рузею, не помітили. Дебелий Сивокінь реготав найдужче, і його густий голос аж порипував од своєї сили» (Гуцало, 1964: 53).

Почуття головної героїні яскраво підкреслюють персоніфіковані предмети і явища природи: «У моїй пам'яті виникає зимова вулиця. Вона сумна й сива, як стара жінка. Вона задумалася, але її задума не важка, а напрочуд легка, окрилена з обох боків крилами городів, окрилена заметеними стріхами» (Гуцало, 1964: 52). Так і Рузя, яка постійно думає про вподобаного юнака, стає надзвичайно загадковою, бо ж намагається нікому не зрадити своїх почуттів.

Подібні твори були новим явищем в українській радянській літературі, оскільки в них авторська увага зосереджувалася на внутрішньому світі людини, а не на її соціально-виробничій сфері. Їх важливими рисами стали ліризм, взаємодія людини й природи, внутрішні роздуми, відтворені в монологах і діалогах персонажів. Як бачимо, зв'язок зі своєю землею, із традиціями та фольклором дає наснагу, радість і бажання жити. Письменники-шістдесятники неодноразово наголошували на необхідності національного та духовного відродження суспільства.

На думку Л. Громик, стилю «реалістичної прози Є. Гуцала властивий високий рівень правдивості щодо відтворення письменником прикмет часу і життєвих реалій, ... психологічне портретування, психологічний пейзаж, зовнішнє та внутрішнє мовлення, конструювання людських характерів у вчинках, здійснених у межових ситуаціях чи певному психоемоційному стані, взаємозв'язок внутрішнього світу людини з навколишнім простором, відтворення в моральній позиції її людської сутності, в художній деталі – її психології» (Чепурна, 2008: 5).

Подібним чином можна охарактеризувати й повість «Родинне вогнище», у якій автор крізь внутрішній світ жінки, її світобачення та психологію «розгортає об'єктивно-реалістичну картину повоєнного буття українського народу, відтвореного в широкому діапазоні соціальної, ментально-психологічної та морально-етичної проблематики, розмірковує «про драматизм і висоту материнської місії» (І. Дзюба)» (Чепурна, 2008: 8). Вона ідейно опонувала багатьом тодішнім творам про «щасливе колгоспне життя».

Є. Гуцало зазначав, що «найвизначальнішим етапом у моєму житті слід вважати другу половину шістдесятих років, коли написав повісті «Мертва зона», «Родинне вогнище», «Сільські вчителі», «Подорожні», які відношу до об'єктивної, реалістичної прози» (Жулинський, 1994: 158).

Спочатку повість з'явилася у журналі «Дніпро» в скороченому варіанті, а згодом вона увійшла до збірки повістей під назвою «Мати своїх дітей», де, за твердженням автора, виявилася далекою «від первісного задуму» (Жулинський, 1994: 158).

Головна героїня повісті – Ганка Волох, яка втратила на війні чоловіка й відтоді сама виховує трьох дітей. У ній автор «продовжує національну літературну традицію творення жінки-матері як великої страдниці та невтомної трудівниці» (Чепурна, 2008: 8). Є. Гуцало зобразив Ганку як люблячу маму («в мене цих дітей троє, але кожне дороге, за всякі гроші дорожче» (Гуцало, 1968: 29а), гарну домогосподарку, яка працювала не лише вдома, а й у колгоспі, ще й сторожем у магазині («вдень Ганка добувалася в ланку, орудувала сапою чи заступом, а коли треба, то й серпом; увечері, наморена, ніг під собою не чуючи, поверталася додому, готувала вечерю для дітей і, з'ївши що-небудь, а то і не з'ївши, бо не завжди кусок і в горло ліз, ішла до сільмагу» (Гуцало, 1968: 71а).

Жінка без чоловіка не тільки виховує дітей, а й усіляко намагається відновити господарство, зруйноване під час війни. Ганка дуже горда, чесна та справедлива («не брала чужого й не візьму» (Гуцало, 1968: 36а). Незважаючи на складне життя, своїм дітям матір прищеплює високі моральні цінності. Саме тому, коли її син украв мішок картоплі, Ганка змусила його повернути поцуплене власникові («вмів украсти, хай уміє й віддати. Хіба вона вчила його брати в людей? Хіба вона сама коли-небудь потягнула чуже? Не було такого й не буде, хай навіть як важко не доводиться» (Гуцало, 1968: 38б).

Можна стверджувати, що Ганка Волох – це узагальнений образ виснажених працею жінок-матерів, на плечах яких у післявоєнний час трималися діти й усе господарство. Автор не випадково назвав твір саме «Родинне вогнище». Це поняття набуває глибокого сакрального звучання й символізує високу місію жінки – за будь-яких умов і життєвих обставин зберегти рід, бути вправною господинею, ростити дітей, захищати й втілювати у життя вироблені народом морально-етичні принципи.

У «Родинному вогнищі» автор описує й українські народні традиції, зокрема у повісті зображено обряд вигнання нечисті з людей («шептуха

виганяла із Сані злий дух. Качала яечко на голові, навколо голови, грудей, спини, навколо рук, ніг» (Гуцало, 1968: 38b); толоку, яка викликала в Ганки суперечливі думки: з одного боку – усвідомлення свого щастя, а з іншого – розуміння того, що до нової хати все ж «переселиться тінь твого скупого щастя, твоєї гіркоти» (Гуцало, 1968: 45b). Згадує прозаїк і про християнське свято Великодня, пише про церкву, яку в Збаражі «рознесли під час колективізації» (Гуцало, 1968: 16b), уводить назви пісень, які свідчать про щире прив'язаність митця до рідної землі, про усвідомлення письменником важливої місії народних традицій і звичаїв у житті кожного індивіда.

Висновки. Є. Гуцало, як і інші письменники-шістдесятники, творив в умовах жорстких догм і

шаблонів соцреалізму. Звичайно, це позначилося на окремих його творах, особливо на перших пробах пера. Однак письменник спромігся всупереч ідеологічній несвободі у своїй лірико-романтичній, а потім і реалістичній прозі давати правдиві картини життя народу за часів радянської влади, відстоювати загальнолюдські цінності, глибоко розкривати внутрішній світ сучасника.

Персонажами його творів є люди різного віку, проте особливу увагу він приділяв дітям, крізь свідомість яких можна по-іншому подивитися на світ, спотворений тоталітарною системою. Домінантними рисами доробку письменника є ліризм, психологізм, контекстуальна деталь, дегероїзація прози, персоніфікація та сприйняття природи як органічної частини життя людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Андрієнко В. Стверджувати – це відкривати. *Дніпро*. 1965. № 9. С. 139–152.
1. Бадзьо Ю. Пора перших підсумків. *Вітчизна*. 1970. № 1. С. 159–167.
  2. Бахаєва Л. До питання про сюжети. *Вітчизна*. 1973. № 4. С. 167–175.
  3. Бульбачинська О. Творчість Євгена Гуцала: естетичні засади. *Синopsis: текст, контекст, медіа*. 2017. № 3. С. 45–58.
  4. Громик Л. Повісті Євгена Гуцала: морально-етична проблематика і поетика : автореф. дис. канд. філолог. наук: 10.01.01. Чернівці, 2011. 22 с.
  5. Гуцало Є. Бузок у рядні. *Дніпро*. 1963. № 6. С. 60–84.
  6. Гуцало Є. Дума про Овлура, Гордій, Розлилися круті бережечки, Припутень [Thought of Ovlura, Gordian, Spilled steep banks, Priputen]. *Дніпро*. 1961. № 8. С. 64–82.
  7. Гуцало Є. Мельник і його дочка, Криниця, Проти Івана сонце іграло. *Дніпро*. 1964. № 12. С. 47–59.
  8. Гуцало Є. Родинне вогнище. *Дніпро*. 1968. № 2. С. 42–92.
  9. Гуцало Є. Родинне вогнище. *Дніпро*. 1968. № 3. С. 13–50.
  10. Гуцало Є. У полях. *Дніпро*. 1962. № 3. С. 76–81.
  11. Гуцало Є. Чому весь час до Бога знімається рука? *Незалежний культурологічний часопис «І»*. URL: http://www.ji-agazine.lviv.ua/Promovy_laureativ_premii_Antonovychiv/Hutsalo.htm.
  12. Дмитерко Л. З новою назвою – до нових висот. *Літературна Україна*. 1962. 16 лют. С. 4.
  13. Жулинський М. Лірична стихія творчості Євгена Гуцала [Lyrical element of Yevhen Gutsal's work]. *Українське слово*. Т. 3. К., 1994. 688 с.
  14. Жулинський М. У передчутті радості. *Наближення: літ. діалоги*. К., 1986. С. 91–121.
  15. Історія української літератури ХХ століття : навч. посіб. для студ. філол. ф-тів вищ. навч. закл.: у 2 т. Кн. 2, ч. 2: 1960-1990-ті роки / ред. В. Г. Дончик. К., 1994. 510 с.
  16. Історія української літератури: у 8 т. / редкол.: Д. Т. Вакуленко та ін. К., 1972. Т. 8: Література післявоєнного часу (1946-1967). 571 с.
  17. Кравців Б. До синіх зір. *Сучасність*. 1962. № 8 (20). С. 50–67.
  18. Миршук Н. Мала проза Є. Гуцала: поетика жанру : монографія. К., 2001. 148 с.
  19. Подлісецька О. Імпресіоністичні тенденції у неореалістичних новелах Є. Гуцала та А. Колісниченка. URL: <http://liber.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/4868/novel.kolis.pdf;jsessionid=7065714474F18E426D6089A69E0B5D5A?sequence=1>.
  20. Тарнашинська Л. Антропологічні практики повсякдення: людина як психологічна цілісність. *Слово і час*. 2017. № 1. С. 18–22.
  21. Тарнашинська Л. «Нова епічність» VS лжеепічність: проекція творчості українських шістдесятників на світові процеси. *Сучасні мово- і літературознавчі методології та нові прочитання художнього тексту*. Луцьк, 2018. С. 413–427.
  22. Фащенко В. У глибинах людського буття. *Літературознавчі студії*. Одеса, 2005. 640 с.
  23. Чепурна О. Дискурс дитини у прозі українських письменників-шістдесятників (Гр. Тютюнник, В. Близнець, Є. Гуцало) : автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.01. Кіровоград, 2008. 24 с.

REFERENCES

1. Andriienko V. Stverdzhuvaty – tse vidkryvaty [To assert is to discover]. *Dnipro*. 1965. № 9. P. 139–152 [in Ukrainian].
2. Badzo Yu. Pora pershykh pidsumkiv [It's time for the first results]. *Vitshyzna*. 1970. № 1. P. 159–167 [in Ukrainian].
3. Bakhaieva L. Do pytannia pro siuzhety [To the question of plots]. *Vitshyzna*. 1973. № 4. P. 167–175 [in Ukrainian].
4. Bulbachynska O. Tvorchist Yevhena Hutsala: estetychni zasady [Creativity of Yevhen Gutsal: aesthetic principles]. *Synopsys: tekst, kontekst, media*. 2017. № 3. P. 45–58 [in Ukrainian].
5. Hromyk L. Povisti Yevhena Hutsala: moralno-etychna problematyka i poetyka [Novellas of Yevhen Gutsal: moral and ethical problems and poetics] : avtoref. dys. kand. filoloh. nauk: 10.01.01. Chernivtsi, 2011. 22 p. [in Ukrainian].
6. Hutsalo Ye. Buzok u riadni [Lilac in the sheet]. *Dnipro*. 1963. № 6. P. 60–84 [in Ukrainian].
7. Hutsalo Ye. Duma pro Ovlura, Hordii, Rozlylysia kruti berezhechky, Pryputen. *Dnipro*. 1961. № 8. P. 64–82 [in Ukrainian].
8. Hutsalo Ye. Melnyk i yoho dochka, Krynytsia, Prot y Ivana sontse ihralo [Miller and his daughter, Well, The sun was playing against Ivan]. *Dnipro*. 1964. № 12. P. 47–59 [in Ukrainian].
9. Hutsalo Ye. Rodynne vohnyshche [Family hearth]. *Dnipro*. 1968. № 2. P. 42–92 [in Ukrainian].
10. Hutsalo Ye. Rodynne vohnyshche [Family hearth]. *Dnipro*. 1968. № 2. P. 42–92 [in Ukrainian].
11. Hutsalo Ye. U poliakh [In the fields]. *Dnipro*. 1962. № 3. P. 76–81 [in Ukrainian].
12. Hutsalo Ye. Chomu ves chas do Boha znimaietsia ruka? [Why is the hand to God removed all the time?] *Nezaleznyi kulturolohichni chasopys "I"*. URL: http://www.ji-agazine.lviv.ua/Promovy_laureativ_premii_Antonovychiv/Hutsalo.htm.
13. Dmyterko L. Z novoju nazvoiu – do novykh vysot [With a new name – to new heights]. *Literaturna Ukraina*. 1962. 16 liut. p. 4 [in Ukrainian].
14. Zhulynskiy M. Lirychna stykhiia tvorchosti Yevhena Hutsala. *Ukrainske slovo*. T. 3. K., 1994. 688 p. [in Ukrainian].
15. Zhulynskiy M. U peredchutti radosti [In anticipation of joy] *Nablyzhennia: lit. dialohy*. K., 1986. P. 91–121 [in Ukrainian].
16. Istoriiia ukrainskoi literatury XX stolittia [History of Ukrainian literature of the twentieth century] : navch. posib. dlia stud. filol. f-tiv vyshch. navch. zakl.: u 2 t. Kn. 2, ch. 2: 1960-1990-ti roky / red. V. H. Donchyk. K., 1994. 510 p. [in Ukrainian].
17. Istoriiia ukrainskoi literatury [History of Ukrainian literature]: u 8 t. / redkol.: D. T. Vakulenko ta in. K., 1972. T. 8: *Literatura pisliavoiennoho chasu (1946-1967)*. 571 p. [in Ukrainian].
18. Kravtsiv B. Do synikh zir [To the blue stars]. *Suchasnist*. 1962. № 8 (20). P. 50–67 [in Ukrainian].
19. Myrshchuk N. Mala proza Ye. Hutsala [E. Gutsal's short prose]: poetyka zhanru : monohrafiia. K., 2001. 148 p. [in Ukrainian].
20. Podlisetska O. Impresionistychni tendentsii u neorealistychnykh novelakh Ye. Hutsala ta A. Kolisnychenka. URL: <http://liber.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/4868/novel.kolis.pdf;jsessionid=7065714474F18E426D-6089A69E0B5D5A?sequence=1>.
21. Tarnashynska L. Antropolohichni praktyky povsiakdennia: liudyna yak psykhologichna tsilisnist [Anthropological practices of everyday life: man as a psychological whole]. *Slovo i chas*. 2017. № 1. P. 18–22 [in Ukrainian].
22. Tarnashynska L. “Nova epichnist” VS Izheepichnist: proektsiia tvorchosti ukrainskykh shistdesiatnykiv na svitovi protsesy. *Suchasni movo- i literaturoznachni metodolohii ta novi prochyttannia khudozhnogo tekstu*. Lutsk, 2018. P. 413–427 [in Ukrainian].
23. Fashchenko V. U hlybynakh liudskoho buttia [In the depths of human existence]. *Literaturoznachni studii*. Odesa, 2005. 640 p.
24. Chepurna O. Dyskurs dytyny u prozi ukrainskykh pysmennykiv-shistdesiatnykiv (Hr. Tiutiunnyk, V. Blyznets, Ye. Hutsalo) [Child's discourse in the prose of Ukrainian writers of the sixties (Gr. Tyutyunnyk, V. Blyznets, E. Gutsalo)] : avtoref. dys. kand. filol. nauk: 10.01.01. Kirovohrad, 2008. 24 p.

УДК 881/886

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-2-15>

Марія ГОМОЛЯК,

orcid.org/0000-0003-0910-5776

викладач кафедри соціокультурної діяльності
Ужгородського інституту культури і мистецтв
(Ужгород, Україна) *homoliak6493-8@unesp.co.uk*

Марія СТОЙКА,

orcid.org/0000-0002-5247-659

викладач кафедри соціокультурної діяльності
Ужгородського інституту культури і мистецтв
(Ужгород, Україна) *m.stoika6493-8@uoel.uk*

Ярослава МИТРОВКА,

orcid.org/0000-0001-7292-5801

викладач кафедри соціокультурної діяльності
Ужгородського інституту культури і мистецтв
(Ужгород, Україна) *ya_mytrovka6493-8@kpi.com.de*

РОЗВИТОК БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ: XX СТОЛІТТЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

У цьому науковому дослідженні обговорюються питання розвитку бібліотечної справи в Україні протягом минулого, XX століття, та з огляду на сьогоденні реалії. Досліджуються основні етапи розвитку бібліотечної справи в Україні у контексті вивчення питань суспільного розвитку та становлення науки та культури у країні. Натепер дуже важливим є визначення основних чинників цього розвитку з точки зору аналізу впливу бібліотечної справи на формування української культури, зміцнення наукових зв'язків та підкреслення загальної ролі бібліотеки у суспільстві. Тематика цього дослідження тісно пов'язана з аналізом стадій поступового розвитку всієї української культури протягом минулого століття, адже бібліотечна справа була і є невід'ємною культурною складовою частиною розвитку будь-якого народу загалом і українського зокрема. Актуальність заявленої тематики дослідження полягає у необхідності виявлення головних культурних аспектів розвитку бібліотечної справи в Україні в минулому столітті та підкресленні суттєвої ролі бібліотеки у розвитку вітчизняної культури. Методологія дослідження у своїй основі має аналітичний підхід до вирішення питань, що винесено у тематику. Виконується глибокий, системний аналіз стадій розвитку бібліотечної справи в Україні протягом минулого століття з ретельним вивченням доступних у рамках тематики дослідження наукових публікацій різних авторів. Основними результатами, що були отримані у ході цього дослідження, слід вважати визначення головних чинників, що мають значення у контексті розвитку української бібліотечної справи у досліджуваній період, та констатацію основних напрямів подальшого розвитку української бібліографії у майбутньому. Перспективи подальших наукових досліджень у визначеному напрямі полягають у визначенні ролі бібліотечної справи у розвитку культури та науки країни з метою підкреслення важливості глибокого вивчення цього питання з точки зору можливості отримання якісного інструментарію об'єктивного оцінювання головних тенденцій розвитку бібліотеки у суспільстві. Прикладна цінність цього наукового дослідження полягає у можливості застосування на практиці головних його висновків та результатів з метою проведення подальших досліджень етапів розвитку різноманітних напрямів сучасної наукової та культурологічної сфери.

Ключові слова: бібліотечна справа, розвиток науки та культури, новітні інформаційні технології, бібліотека у сучасному суспільстві, культурологія, українське культурне середовище.

Mariia HOMOLIAK,

orcid.org/0000-0003-0910-5776

*Senior Lecturer at the Department of Socio-Cultural Activity
Uzhhorod Institute of Culture and Arts
(Uzhhorod, Ukraine) homoliak6493-8@unesp.co.uk*

Mariia STOIKA,

orcid.org/0000-0002-5247-659

*Senior Lecturer at the Department of Socio-Cultural Activity
Uzhhorod Institute of Culture and Arts
(Uzhhorod, Ukraine) m.stoika6493-8@uoel.uk*

Yaroslava MYTROVKA,

orcid.org/0000-0001-7292-5801

*Senior Lecturer at the Department of Socio-Cultural Activity
Uzhhorod Institute of Culture and Arts
(Uzhhorod, Ukraine) ya_mytrovka6493-8@kpi.com.de*

DEVELOPMENT OF LIBRARY BUSINESS IN UKRAINE: XX CENTURY AND MODERNITY

This study discusses the development of librarianship in Ukraine during the XX century and in terms of modern realities. The main stages of library development in Ukraine are investigated in the context of studying the issues of social development and establishment of science and culture in the country. At present, it is vital to determine the main factors of this development in terms of analysing the impact of librarianship on the development of Ukrainian culture, strengthening scientific ties and emphasising the overall role of the library in society. The subject of this study is closely related to the analysis of the stages of gradual development of all Ukrainian culture over the past century, because the library business was and is an integral part of the cultural development of any nation in general and Ukrainian nation in particular. The relevance of the subject lies in the need to identify the main cultural aspects of the development of librarianship in Ukraine in the last century and to emphasize the significant role of the library in the development of national culture. The research methodology is based on an analytical approach to addressing the subject matter. An in-depth, systematic analysis of the stages of development of librarianship in Ukraine over the past century, with a careful study scientific articles of various authors available within the scope of the subject area. The main results obtained during this study include the identification of the main factors that are important in the context of the development of Ukrainian librarianship in the study period and the main directions of further development of Ukrainian bibliography in the future. Prospects for further research in this area are to determine the role of librarianship in the development of culture and science of the country in order to emphasise the importance of in-depth study of this issue in terms of obtaining quality tools for objective evaluation of major trends in society. The applied value of this study lies in the possibility of using its main conclusions and results in practice in order to further study the stages of development of various areas of modern scientific and cultural sphere.

Key words: *library business, development of science and culture, latest information technologies, library in modern society, culturology, Ukrainian cultural environment.*

Постановка проблеми. Бібліотеки історично відіграють значну роль у культурному житті будь-якої країни та мають неабиякий вплив на формування її науки. А бібліотечна справа, що визначається як галузь інформаційної, культурної, освітньої діяльності суспільства, яка включає освіту та розвиток бібліотек, формування та обробку бібліотечних фондів, організацію бібліотечного, інформаційного та бібліотечно-бібліографічного обслуговування користувачів бібліотек, підготовку бібліотечних кадрів, наукове та методичне забезпечення розвитку бібліотек, має у цьому аспекті особливе значення.

В Україні бібліотечна справа почала розвиватися ще наприкінці XIX століття та у першій половині XX століття, про що свідчать факти

заснування громадських бібліотек у Харкові у 1886 році (сучасна державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка), а також у Києві у 1918 році (сучасна Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського). Також слід зазначити, що до другої декади XX століття українська бібліотечна галузь завжди була на високому рівні в контексті європейського розвитку бібліотечної справи (Кудлай, 2013: 37).

Проте починаючи з 30-х та 40-х років XX століття розвиток української бібліотечної справи відбувався за умов тодішнього перебування Української РСР у складі Радянського Союзу, отже, цей факт багато в чому є визначальним з точки зору розвитку бібліотечної справи в Україні зокрема та української культури загалом. У радянські часи

всі найкращі наукові та культурні сили зосереджувалися виключно у Москві та Ленінграді, де мало місце формування головних напрямів розвитку досліджень науки та техніки. Крім того, саме представники наукового середовища тодішньої РРФСР мали представляти бібліотечну громадськість на численних міжнародних симпозиумах, конференціях, також варто відзначити, що саме вони видавали практично всі бібліотечні журнали. Також у столиці Радянського Союзу відбувалася практично вся підготовка наукових фахівців найвищого рівня. Тому не є випадковим той факт, що у незалежній Україні бібліотечна справа та сучасна наука перебувають на вельми низькому рівні.

Головним принципом бібліотечної справи є принцип загальнодоступності знання, інформації, тобто принцип демократизації та забезпечення рівного для всіх громадян доступу до ресурсів сучасних бібліотек. Принцип загальнодоступності має бути реалізований перш за все шляхом безперервного збільшення загальної кількості бібліотек та такого принципу їхнього розташування на території країни, щоб усі ланки населення за місцем проживання, роботи, навчання та відпочинку мали можливість у найбільш зручній формі систематично користуватися ними. Важливим показником раціональної організації бібліотечного обслуговування є рівномірне розміщення бібліотек у сучасних містах (Кудлай, 2013: 41).

Важливим чинником принципу загальнодоступності є обов'язкове забезпечення доступу до інформаційних ресурсів бібліотек з метою забезпечення читача можливістю осягати інформацію у потрібному для нього обсязі. У такий спосіб реалізується можливість звертатися до інтелектуальних і культурних цінностей суспільства. Сучасні українські бібліотеки займаються питаннями підготовки читачів до взаємодії з інформаційно-бібліотечними системами, прищеплюванням знань про загальні принципи передачі інформації тощо. Ця проблема поєднується із проблемою виховання інформаційної культури, тобто знанням того, як потрібно використовувати інформацію, умінням її аналізувати та оцінювати (Ільганаєва та ін., 1993: 97).

Таким чином, розвиток бібліотечної справи є безперечним фактором сприяння розвитку загальної культури суспільства, покращення рівня освіченості громадян у різноманітних питаннях науки та культури. Якісна оцінка ступеня розвитку сучасної бібліотечної справи в Україні у контексті зворотного погляду на її розвиток протягом минулого століття має велике значення для розуміння загального рівня української культури натеper.

Аналіз досліджень. Головні питання розвитку бібліотечної справи в Україні протягом ХХ століття та з огляду на її теперішній стан знайшли своє відображення у дослідженнях учених В. О. Кудлая (2013), Н. Є. Кунанец, О. Б. Маліновського (2013), М. Я. Дворкіної (2004), Г. А. Алтухової (2014) та інших. Вказані автори професійно висвітлюють безліч питань, що стосуються різноманітних аспектів розвитку бібліотечної справи в Україні протягом минулого століття за реаліями сучасності, акцентуючи при цьому увагу на основних чинниках, що мають значення у цьому процесі.

Крім того, у дослідженнях учених приділяється значна увага численним питанням, що пов'язані з проблемами розвитку бібліотечної справи в Україні, що мають суттєвий вплив на сучасне становище справ у соціокультурному та інформаційному середовищі, що формувалося за безпосередньою участю представників бібліотечної справи в Україні. Також підкреслюється важлива роль бібліотек у сучасному житті та минулому з точки зору формування інформаційного простору, необхідного для повноцінного та якісного розвитку науки та культури в Україні у минулому столітті та у реаліях сьогодення.

Мета статті полягає у визначенні головних чинників розвитку української бібліотечної справи у ХХ столітті з огляду на сучасні реалії та необхідність створення належних умов щодо формування у країні інформаційного та соціокультурного простору, необхідного для поступового розвитку в Україні науки та культури та забезпечення належного доступу громадян до необхідної для цього інформації.

Виклад основного матеріалу. Велике значення для українського культурного відродження мали найрізноманітніші установи, які з'являлися та функціонували на території України в другій половині ХІХ – початку ХХ ст. Для них були характерні інтерес до національних питань та орієнтація на погляди засновників, піклувальників. Діяльності цих інститутів сприяли бібліотеки, фонди яких відрізнялися національною тематикою та мовною приналежністю видань. Серед бібліотек таких установ насамперед слід назвати бібліотеки Національного музею, «Народного дому», «Музею природознавства ім. Дідушицьких», «Студіону», Ставропігійського інституту, Національного закладу ім. Оссолінських, військових установ, архівів. Їх діяльність приваблювала багатьох дослідників (Ільганаєва та ін., 1993: 30).

На початку ХХ століття Україна ще не мала власної території, також як і власних культурних, соціальних та освітніх установ. Тому на цей час

українські бібліотеки були представлені виключно бібліотеками народними та такими, що належать до певних громадських об'єднань, таких як «Громада», «Просвіта» та інші. Ситуація почала докорінно змінюватись у радянські часи, коли починаючи з 1917–1920 років як наслідок впровадження політики Центральної Ради та проголошення державності виникли певні умови щодо розбудови української культурно-національної сфери, що своєю чергою призвело до впровадження реформи бібліотечної справи та відкриття великої кількості публічних бібліотек, що вирішували питання соціокультурного виховання населення на національно-державних засадах (Киричек, 2007: 123).

Бібліотекою взагалі слід вважати таку інформаційну соціальну підсистему, що створюється за певною соціальною ініціативою та формує інформаційні фонди відповідно до інформаційних потреб членів суспільства. Натепер бібліотеки та бібліотечні фонди визнано об'єктами, що належать до установ наукової та культурної спадщини та мають бути занесені до спеціального Державного реєстру національного культурного надбання. Держава повинна опікуватися їх охороною та створювати всі необхідні умови щодо їх поступового розвитку. Крім того, всім прошаркам населення потрібно забезпечувати належний доступ до інформаційних ресурсів бібліотек для якісного задоволення їхніх потреб у сфері отримання необхідної інформації.

Основами законодавства заборонялося вилучення друкованих видань, творів, експонатів, документів із бібліотечних, музейних та архівних фондів, знищення об'єктів матеріальної і духовної культури з ідеологічних та політичних міркувань. Бібліотеки як об'єкти національної культури не підлягали роздержавленню. У 1992 році окремо було прийнято такий нормативний акт, як Положення про Державний реєстр національного культурного надбання (Кудлай, 2013: 38).

Бібліотечна справа в Україні має глибоке коріння та пройшла різні стадії свого формування починаючи ще з часів Київської Русі. Створення бібліотечних установ у їхньому теперішньому вигляді в Україні мало місце, як було зазначено вище, наприкінці XIX та на початку XX століть. Натепер в Україні нараховується близько 40000 різноманітних бібліотек, серед провідних можна зазначити Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського, Національну парламентську бібліотеку України, Державну бібліотеку України для дітей, Державну історичну бібліотеку України та інші.

Надалі мала місце поступова автоматизація процесів у бібліотечній сфері та впровадження бібліотечних інформаційних ресурсів, а також

електронних книжкових каталогів. Це визначило впровадження нового, більш якісного підходу до організації бібліотечної справи в Україні, що характеризувався впровадженням у бібліотечну сферу численних технічних засобів. Автоматизація та інформатизація дозволяють читачеві, не виходячи за межі однієї бібліотеки, довідуватися про склад фондів інших бібліотек, користуватися їхніми банками даних (Гушул, 2014: 165). Це розширює можливості бібліотек: поряд з обслуговуванням власних фондів у неї з'являється не менш потрібна читачеві можливість – забезпечити доступ до зовнішніх інформаційних ресурсів. Так відбувається перехід до концепції обслуговування, що гарантує рівний доступ до власних і зовнішніх бібліотечних ресурсів.

Відповідно, міняється й критерій оцінки інформаційного потенціалу бібліотеки. Він визначається тепер не обсягом фонду та системою каталогів, а всією сукупністю наявних у бібліотеки засобів, що реалізують доступ до інформаційних ресурсів загалом – власних, регіону, країни, світу. Сучасні технічні засоби надають читачеві насамперед інтелектуальний доступ до інформаційних ресурсів, що перебувають за межами такої бібліотеки, знання про їхнє існування. Логічним наслідком цього знання є потреба ознайомитися із самими документами, фізичний доступ до них, який реалізується звичайно за допомогою міжбібліотечного абонементу. Отже, першою обов'язковою умовою загальнодоступності стають широта і безперебійність взаємного використання бібліотечних фондів, що може бути гарантоване активною участю в міжбібліотечному абонементі бібліотек усіх систем і відомств, що відповідають матеріально-технічному рівню забезпечення технічних процесів (Кудлай, 2013: 42).

Нині культурні інститути й зокрема бібліотеки перебувають у жорстких умовах конкуренції із засобами масової інформації, електронними технологіями, новими носіями інформації (планшети, рідери, стрімко входять в наше життя мобільні пристрої), які змінили ставлення до книги, традиційних методів роботи з нею. Інформаційні потреби користувачів змінюються, спостерігається «втеча» особливо молодих читачів в Інтернет. Щоб зміцнити свої позиції, бібліотеки перебувають, модернізують свою роботу, поповнюють фонд документів, забезпечують інформаційні, освітні, культурні та інші потреби населення, урізноманітнюють форми надання інформації. Робота бібліотек активно виходить за рамки бібліотеки, організовуються заходи, максимально наближені до місця роботи і проживання населення. Одно-

часно з цим розширюється і модернізується матеріально-технічна база бібліотек, оснащується сучасною технікою, комп'ютерами, електронними носіями (Алтухова, 2014: 150).

Цей процес почався у ХХІ столітті та стрімко розвивається, набуваючи все нових форм. У сучасних бібліотеках уже давно є зали, оснащені за останнім словом техніки, де передбачена можливість для читачів працювати із персональним комп'ютером та здобувати потрібну інформацію безпосередньо із мережі Інтернет. Усі ці чинники зумовлюють сучасні потреби бібліотечної сфери на теперішньому етапі її розвитку, пов'язані із необхідністю подальшого удосконалення рівня їхньої матеріально-технічної бази та відповідності якості обслуговування користувачів бібліотек реаліям сьогодення. Усе це відбувається на тлі докорінних змін у національному законодавстві, що стосується бібліотечної сфери та визначення структури та типів сучасних бібліотек, змісту та типології сучасної бібліотечної діяльності та формування відкритого інформаційного доступу до бібліотечних фондів та їхньої інформації, майбутніх засад формування інформаційних ресурсів сучасних бібліотек.

У Законі України «Про бібліотеки та бібліотечну діяльність» подано визначення основних понять галузі бібліотечної справи: «бібліотека», «бібліотека-депозитарій», «бібліотечна послуга», «бібліотечна система України», «бібліотечна справа», «бібліотечний фонд», «бібліотечні ресурси», «документ», «депонування», «користувач бібліотеки», «міжбібліотечний абонемент», «централізована бібліотечна система» (Орешкина, 2016: 11). Певна історична епоха зумовлювала функції бібліотек та головні особливості їхнього існування. Так, якщо бібліотеки за античних часів виконували здебільшого систематизуючу, пізнавальну та виховну функції, то у середні віки функція бібліотек була суто кумулятивною, тобто книги на ті часи розцінювалися суто як певні коштовності. Щодо теперішньої інформаційної епохи, то слід розглядати діяльність сучасних бібліотек виключно з точки зору їхньої наукової функції та сприймати бібліотечну справу на сучасному витку її розвитку в світі загалом та в Україні зокрема як таку, що сприяє стрімкому розвитку сучасної науки.

Дослідниця розвитку бібліотечної справи в Україні Л. А. Дубровіна (2009: 449) пропонує розглядати функції сучасної бібліотечної справи з точки зору їхнього розподілу на дві головні категорії: соціальні та наукові. До наукових віднесено такі функції, як:

- пізнавальна (сприяння задоволенню потреб користувачів бібліотек у отриманні знань);
- пояснювальна (створення методичних рекомендацій для ефективного використання бібліотечних ресурсів);
- прогнозуюча (активне попередження та підготовка до змін у діяльності бібліотек);
- систематизуюча (покращення бібліотечних систем та надання їм єдності, цілісності, несуперечності).

Серед соціальних функцій основними є:

- культурно-виховна (вираження загальної властивості науки як діючого фактора розвитку всієї людської культури, наукового світогляду, суспільної свідомості);
- функція продуктивної сили (є важливою умовою розвитку бібліотечної справи, відіграє роль однієї з опосередкованих сил його прогресу, висуває й впроваджує в практику нові, перспективні ідеї, що сприяють підвищенню ефективності та якості бібліотечного обслуговування населення);
- функція соціальної сили (бібліотечна справа створює явні й латентні передумови зміни суспільства, його культури, причому ці зміни носять прогресивний характер; наприклад, важливу соціальну роль відіграє ідея інформатизації суспільства, першоджерелом якої повинне вважатися бібліотекознавство).

Головні функції бібліотечної справи загалом та бібліотечної справи в Україні зокрема полягають у використанні наукових знань та методів наукознавства для вирішення проблем, що виникають у процесі використання інформації у сучасному суспільстві. Тому натеper бібліотечна справа є основою подальшого повноцінного розвитку культури сучасного суспільства, фундаментом для формування його культурних та наукових ціннісних орієнтирів, розвитку та збагачення культурних традицій населення.

Реалії сьогодення диктують нові умови розвитку сучасного суспільства загалом та бібліотечної справи як частини життя суспільства зокрема. Сучасні функції бібліотек у соціальному контексті визначаються на рівні теоретичних засад бібліотечної справи. У їхньому визначенні принципове значення має висвітлення низки таких питань: яку саме користь приносить бібліотека сучасному суспільству, наскільки якісно відповідає стан сучасної бібліотечної справи науковим та культурним потребам населення, та взагалі, які саме завдання бібліотека допомагає вирішувати сучасному суспільству. Відповідь на це питання можна отримати, морфологічно розібравши саме слово «бібліотека», що є похідним від давньо-

грецького слова – “βιβλιοθήκη” (*βιβλίον* – книга, *θήκη* – місце зберігання), тобто бібліотека – це «книгосховище» (Парамонов, 2014: 23).

Подальший якісний розвиток бібліотечної справи у контексті життя сучасного українського суспільства має суттєве значення з точки зору збереження національної культури та автентичності загалом. Держава не повинна залишатися осторонь цього процесу, оскільки значення бібліотечної справи навіть у часи сучасних інформаційних технологій не втрачає своєї актуальності.

Висновки. Головними чинниками, що зумовлюють розвиток бібліотечної справи в Україні натеper слід вважати подальше впровадження можливостей мережі Інтернет у різні ланки вказаної сфери та поширення автоматизації процесів діяльності сучасних бібліотек. Сьогодні як ніколи гостро стоять питання підготовки фахівців у сфері культури та освіти, що відповідають сучасним

потребам науки та практики, здатних професійно зберігати кращі традиції професії, накопичені століттями, та активно включатися в процеси модернізації сучасного суспільства.

У такому контексті на бібліотечну сферу на теперішній стадії розвитку сучасного суспільства слід покласти велику відповідальність за створення умов щодо зберігання якісного інформаційного простору, необхідного для задоволення інформаційних потреб абсолютно всіх прошарків населення у культурній та науковій сферах. Бібліотеки, що входять у структуру сьогодення української бібліотечної справи, мають для цього всі необхідні технічні та інформаційні засоби. Подальший розвиток можливостей бібліотечної справи в Україні тільки сприятиме подальшому розвитку взаємопов'язаних галузей науки та культури у реаліях сучасної української держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алтухова Г. А. Бібліотекознавці України та Росії разом вирішують професійні питання. *Культура та освіта: науково-інформаційний журнал вузів культури й мистецтв*. 2014. № 3 (35). С. 109–116.
2. Гушул Ю. В. Національна бібліографія України: через минуле до майбутнього. *Вісник культури і мистецтв*. 2014. № 4 (40). С. 161–169.
3. Дворкіна М. Я. Про п'яту наукову конференцію «Бібліотека в контексті історії». *Теорія та практика суспільно-наукової інформації*. 2004. № 2. С. 212–216.
4. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Бібліотечна справа в Україні в ХХ столітті. Київ : Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, 2009. 530 с.
5. Ілганасва В. О., Онуфрієва В. Я., Слободяник М. С., Попроцька В. Г. Організація діяльності бібліотек. Харків : Основа, 1993. 108 с.
6. Киричек Г. Г. Електронна бібліотека як об'єкт освітніх технологій. *Радіоелектроніка, інформатика, управління*. 2007. № 2. С. 122–127.
7. Кудлай В. О. Розвиток бібліотечної справи в Україні: теоретичні, нормативні та змістові основи. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*. 2013. № 5. С. 37–48.
8. Кунанец Н. Є., Маліновський О. Б. Бібліотеки установ Західної України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Науковий діалог*. 2013. № 6 (18). С. 30–42.
9. Орешкіна М. А. Законодательная база функционирования учреждений культуры на примере библиотек Украины (1991–2007 годы). *Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета*. 2016. № 121 (07). С. 1–15.
10. Парамонов Р. В. Информационная безопасность как территория ответственности библиотек: социальный аспект. *Вестник Московского государственного университета культуры и искусств*. 2014. № 1 (57). С. 178–182.

REFERENCES

1. Altukhova G. A. Bibliotekoznavtsi Ukrainy ta Rosiyi razom vyrishuyut profesiyini pytannya [Librarians of Ukraine and Russia together solve professional issues]. *Culture and Education: Scientific and Information Journal of Universities of Culture and Arts*, 2014, No 3 (35), pp. 109–116 [in Ukrainian].
2. Dubrovina L. A., Onishchenko O. S. *Bibliotekna sprava v Ukraini v XX stolitti* [Library business in Ukraine in the twentieth century]. Kyiv: National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky, 2009. 530 p. [in Ukrainian].
3. Dvorkina M. Ya. Pro pyatu naukovu konferentsiyu “Biblioteka v konteksti istoriyi” [About the fifth scientific conference “Library in the context of history”]. *Theory and Practice of Social Science Information*, 2004, No. 2, pp. 212–216 [in Ukrainian].
4. Gushul Y. V. Natsionalna bibliohrafiya Ukrainy: Cherez mynule do maybutnoho [National Bibliography of Ukraine: Through the past to the future]. *Bulletin of Culture and Arts*, 2014, No. 4 (40), pp. 161–169 [in Ukrainian].
5. Ilganaseva V. O., Onufrieva V. Y., Slobodyanyk M. S., Poprotska V. G. Orhanizatsiya diyalnosti bibliotek [Organization of libraries]. Kharkiv: Osнова, 1993. 108 p. [in Ukrainian].
6. Kirichek G. G. Elektronna biblioteka yak obyekt osvitnikh tekhnolohiy [Electronic library as an object of educational technologies]. *Radio Electronics, Computer Science, Management*, 2007, No. 2, pp. 122–127 [in Ukrainian].
7. Kudlay V. O. Rozvytok biblioteknoyi spravy v Ukraini: Teoretichni, normativni ta zmistovi osnovy [Development of library business in Ukraine: Theoretical, normative and substantive bases]. *Bulletin of Mariupol State University. Series: Philosophy, Culturology, Sociology*, 2013, No. 5, pp. 37–48 [in Ukrainian].

8. Kunanets N. E., Malinovsky O. B. Biblioteky ustanov Zakhidnoyi Ukrayiny (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Libraries of institutions of Western Ukraine (second half of the XIX – early XX centuries.)]. *Scientific Dialogue*, 2013, No. 6 (18), pp. 30–42 [in Ukrainian].
9. Oreshkina M. A. Zakonodatelnaya baza funktsionirovaniya uchrezhdeniy kultury na primere bibliotek Ukrainy (1991–2007) [Legal framework for the functioning of cultural institutions on the example of Ukrainian libraries (1991–2007)]. *Polythematic Network Electronic Scientific Journal of the Kuban State Agrarian University*, 2016, No. 121 (07), pp. 1–15 [in Russian].
10. Paramonov R. V. Informatsionnaya bezopasnost kak territoriya otvetstvennosti bibliotek: Sotsialnyy aspekt [Information security as a territory of responsibility of libraries: Social aspect]. *Bulletin of the Moscow State University of Culture and Arts*, 2014, No. 1 (57), pp. 178–182 [in Russian].

Людмила ГОНЧАРЕНКО,

orcid.org/0000-0002-9541-952X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри романо-германської філології та перекладу з німецької мови

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

(Миколаїв, Україна) *stotskaya07@rambler.ru*

СПЕЦИФІКА УСНОГО ПОСЛІДОВНОГО ПЕРЕКЛАДУ

Послідовний переклад – це вид перекладу, при якому перекладач чекає, коли оратор зробить паузу у своїй промові, інтерпретує сказане, а потім слухає мовця і чекає, коли він знову зробить паузу для здійснення перекладу. Частота пауз дуже варіюється, але здебільшого вони робляться після завершення кількох речень. Якщо оратор розмовляє протягом більш тривалого періоду часу, перекладач здебільшого робить нотатки для точного перекладу.

Послідовний переклад охоплює практично всі види мовленнєвої діяльності: продуктивні (говоріння і письмо) і рецептивні (слухання і читання). Процес усного послідовного перекладу відрізняється від процесу письмового чи синхронного. У статті охарактеризовано послідовний переклад як різновид усного перекладу; описано його особливості; досліджено модель і принципи послідовного перекладу; наведено особливості його здійснення та проаналізовано процес усного послідовного перекладу, який непропорційно поділено на стадію прослуховування, стадію розуміння дискурсу та процесу формування мови.

Автор дослідницької роботи виокремлює основні навички, необхідні для послідовного перекладу, наголошуючи на здатності емоційно передавати отриману інформацію. У статті наголошується на важливості першого етапу перекладу (семантичного сприйняття перекладу), від якого залежить повнота та точність послідовного перекладу. Розглянуто основні типи послідовного перекладу та їх функціональні особливості. Проаналізовано основні стратегії та тактики послідовного перекладу залежно від тексту оригіналу та цільової аудиторії.

Дослідницька робота зосереджена на вимогах до усного послідовного перекладу. Автор роботи аналізує індивідуальні навички та вміння перекладача під час послідовного перекладу. Також розкрито основні знання, вміння та навички, необхідні для здійснення усного послідовного перекладу.

Ключові слова: усний переклад, послідовний переклад, технологія, особливості, навички.

Liudmyla HONCHARENKO,

orcid.org/0000-0002-9541-952X

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Romano-Germanic Philology

and Translation from German

Petro Mohyla Black Sea National University

(Mykolaiv, Ukraine) *stotskaya07@rambler.ru*

SPECIFICS OF ORAL AND SEQUENTIAL TRANSLATION

Consecutive interpreting is a type of interpreting in which interpreter waits for the speaker to make a pause in their speech, interpret what has been said and then listen to the speaker and wait for them to make a pause again to interpret. The frequency of pauses varies greatly but pauses are usually made after completing a few sentences. If the speaker is talking for a longer period of time, interpreter usually makes notes in order to render an accurate translation.

This article describes the sequential translation as a kind of oral translation. Features of its implementation are presented. The model and principles of sequential translation are investigated. The research paper describes the peculiarities of its implementation are given and the process of verbal consecutive translation, which is disproportionately divided into the stage of audition and the stage of understanding the discourse and the process of language generation, is analyzed. The author of the research paper singles out the basic skills necessary for carrying out consecutive translation, emphasizing the ability to emotionally transfer the information received.

The article emphasizes the importance of the first stage of translation (semantic perception of translation), on which the completeness and accuracy of consecutive translation is dependent. The main types of consecutive translation and their functional features are considered. The basic strategies and tactics of the consecutive translation depending on the text of the original and the target audience are analyzed.

The research paper focuses on the requirements for consecutive interpreting. The author of the research paper analyzes the individual skills and abilities of the interpreter during consecutive translation. The basic knowledge, skills and abilities necessary for the implementation of oral consecutive translation are revealed.

Key words: oral translation, sequential translation, technology, features, skills.

Постановка проблеми. Базовим для засвоєння інших видів усної перекладацької діяльності вважається усний послідовний переклад. У процесі професійної підготовки перекладачів необхідно включати у зміст навчання всі модифікації цього виду, а саме вправи в односторонньому, двосторонньому, повному, скороченому, абзацно-фразовому перекладі. Однак більше уваги необхідно приділяти істинному послідовному перекладу із записом у різних ситуаціях із застосуванням сучасних технічних засобів (телефонний переклад, телепереклад, переклад із мультимедійною презентацією).

Під послідовним перекладом науковці розуміють професійний вид перекладацької діяльності, який передбачає усний переклад на слух із записами (Бенедиктов, 1972; Нелюбин, 2003; Миньяр-Белоручев, 1969).

Аналіз досліджень. Вивченням усного перекладу в різних його виявах займалися вчені Е. Гончаренко, Д. Жиль, О. Каде, С. Каліна, В. Куц, М. Вербицька, Г. Чернов та інші. Серед дослідників, які займалися проблематикою перекладу, зокрема послідовного, варто виділити Т. Андрієнка, В. Виноградова, А. Козак, І. Котлярову, А. Кочубей, О. Попова, О. Селіванова.

Мета статті – комплексна характеристика послідовного перекладу як базового виду усної перекладацької діяльності.

Виклад основного матеріалу. Вперше перехід до істинного послідовного перекладу стався в межах Паризької мирної конференції 1919–1920 років, коли французька втратила монополію єдиної дипломатичної мови. Однак місцем найбільшого розквіту усного послідовного перекладу виявилася Ліга Націй (1919–1942 роки), на засіданнях якої передбачалися дві робочі мови: французька та англійська, а промови ораторів не переривалися перекладом, чергуючись із ним.

Специфіку усного послідовного перекладу визначають задіяні види мовленнєвої діяльності: аудіювання, думання, запис, прочитання запису і говоріння. Цей ланцюжок видів мовленнєвої діяльності співставний із фазами когнітивної моделі перекладу Д. Жилья: сприйняття на слух, аналіз і зберігання інформації вихідного повідомлення, вилучення екстралінгвістичної інформації із довготривалої пам'яті, здійснення запису; вилучення інформації з оперативної пам'яті, прочитання запису і створення повідомлення мовою перекладу (Жиль, 2009). У такому випадку доцільно розглянути психологічну модель послідовного перекладу.

У результаті сприйняття повідомлення на слух мовою оригіналу воно підлягає кодуванню. Одночасно з цим на основі розумових операцій аналізу і зіставлення перекладач веде запис,

який супроводжується відбором інформації з точки зору її змістовної важливості, винятковості, мнемічної ілюстративності. Оскільки усне мовлення надлишкове, а швидкість мислення перевищує швидкість говоріння, то розуміння смислового сегменту вихідного повідомлення випереджає його завершеність. Цьому сприяє і механізм ймовірного прогнозування. Накопичений «запас часу» дозволяє перекладачеві викликати з довготривалої пам'яті адекватний прийом запису, знак, який найбільш яскраво ілюструє зміст висловлювання.

Необхідно зазначити, що сприйняття на слух триває, оскільки надходить новий сегмент інформації. Завдяки переключенню та обсягу уваги інформація залишається в оперативній пам'яті, співвідноситься з попереднім сегментом і фіксується. Після завершення звучання вихідного повідомлення у розпорядженні перекладача знаходяться дві програми, одна з яких – у внутрішній мові як результат внутрішнього кодування, а інша – у вигляді перекладацької семантографії, яка є результатом зовнішнього кодування (Алікіна, 2006).

Із терміналу пам'яті інформація надходить в ефektorний термінал, де реалізується формулювання промови мовою перекладу. Сприйняття на слух при прочитанні запису змінюється зоровим сприйняттям, активізуються операції синтезу та узагальнення, концентрація уваги спрямована на коректне, логічне оформлення мови. При цьому здійснюється операція порівняння зі слідами внутрішньої програми, яка зберігається в оперативній пам'яті.

Перш ніж сегмент повідомлення на мові перекладу буде вимовлено, усі зазначені вище механізми декодують інформацію у внутрішній мові, тобто породження перекладу на основі прочитання перекладацької семантографії супроводжується її внутрішнім декодуванням (Алікіна, 2006). Можна вважати, що облік специфічних характеристик діяльності усного послідовного перекладу і психологічних механізмів, які забезпечують його здійснення, необхідний для визначення професійно-значущих якостей перекладача. До них відноситься хороший слух, швидка реакція, здатність до концентрації уваги, розвинена оперативна пам'ять, здатність одночасно виконувати різні дії, психологічна стійкість.

Крім психологічного змісту, усний послідовний переклад характеризується низкою технічних, стилістичних, змістових, локально-темпоральних особливостей. До темпоральних характеристик усного послідовного перекладу необхідно віднести однократність і дискретність сприйняття інформації відносно тривалого звучання вихідного фрагменту, залежність від просодичних характе-

ристик мови оратора, виконання в реальному часі, неодноразовість повідомлень вихідною мовою та мовою перекладу і одночасне виконання різних за модальністю мовних дій (аудіювання та запис, прочитання запису і відтворення повідомлення).

Синхронність аудіювання та фіксації відносна, оскільки перекладач починає записувати тільки тоді, коли йому стає зрозумілий сенс. Швидкість мови перекладача залежить від мови оратора: при швидкому темпі виступу перекладач говорить так само швидко, при уповільненому темпі вихідної мови переклад вимовляється в більш швидкому темпі.

Усний послідовний переклад здебільшого спрямований на переклад усної публічної промови, яка, за словами І. Алексєєвої, характеризується такими рисами: спрямованість на повідомлення нового знання, закінчена форма зі стрункою структурою, особливі етичні формули, нормативність мовлення, різного роду повтори, індивідуально-авторський стиль, імпровізовані вкраплення, які навіть за умови підготовленості тягнуть за собою незакінчені і нелогічні фрази. Особливі труднощі для перекладача, на думку автора, несе емоційна інформація, передана емоційно-забарвленою лексикою, яка часто втрачається при перекладі (Алексєєва, 2008: 113).

Вимоги до послідовного перекладу можна описати так: коли мовець перестає говорити, перекладач надає частину повідомлення або все повідомлення. Якщо оратор говорить речення чи два, то перекладачу легше перекладати. Якщо ж спікер розмовляє довше, перекладач повинен робити нотатки, щоб точно передавати повідомлення. Оратор може розмовляти протягом п'яти хвилин перед тим, як зробити паузу.

Послідовний перекладач повинен мати чудову пам'ять, крім вільного володіння мовами джерел і цільової мови. Такий перекладач потребує чудових навичок нотування. Спеціалісти використовують спеціальну нотну систему для позначення слів, які позначають наголос, заперечення, послідовність. Здебільшого від послідовного перекладача вимагається відтворювати, а не запам'ятовувати суть виступу. Замовник повинен ретельно проінформувати перекладача перед початком роботи. Останній повинен мати довідкову інформацію про доповідача, тему заходу, компанію та продукцію. Важливо надати перекладачеві проекти виступів і коротко проінформувати його, якщо є спеціальна лексика, термінологія та інша життєво-важлива інформація, яку вимагає клієнт чи спікер. Чим більше довідкової інформації отримує перекладач, тим точнішим буде переклад.

Будь-який вид діяльності вимагає адекватної оцінки його якості. Майбутній перекладач повинен мати повноцінне уявлення про критерії якості перекладу, що дозволить йому оцінювати як власну роботу, так і роботу своїх колег. Категорія якості активно обговорюється в сучасних перекладознавчих дослідженнях. В останнє десятиліття активно розвивається такий розділ перекладознавства як наукова критика перекладу. Вітчизняні дослідники здебільшого піддають критиці письмовий переклад (Н. Галь, Н. Гарбовський, В. Комісарів, Л. Латишев, А. Федоров, К. Чуковський, А. Шевнін), тоді як у закордонному перекладознавстві більше уваги приділяється усному перекладу (Н. Barik, Н. Bühler, I. Kurz, В. Moser-Mercer, В.С. Ng).

Як справедливо зазначає Д. Жиль, проблема оцінки якості перекладу має подвійне значення: прагматичне і педагогічне. Споживач перекладацьких послуг спрямований на задоволення своїх потреб за прийнятною ціною, що передбачає відповідність якості певним стандартам. Переклад же як у реальній, так і в навчальній ситуації є процесом формування перекладацької компетентності (Жиль, 2009).

Висновки. Можна констатувати, що під час здійснення послідовного перекладу першим етапом діяльності перекладача є смислове сприйняття повідомлення, яке він чує, та фіксація потрібної інформації. Другий етап – розшифрування фахівцем своїх записів і передача повідомлення мовою перекладу. Записи потрібної інформації у послідовному перекладі виконують роль допоміжного засобу. Під час оформлення перекладу записи допомагають спеціалісту відновити в пам'яті те, що сприймалося раніше, а процес запису здебільшого стимулює інтелектуальну активність і активізує процес запам'ятовування. Отже, для здійснення послідовного перекладу необхідним є вміння аудіювання та оформлення перекладу в усній формі.

На думку А. Полікарпова, напрямами аналізу дискурсу усного послідовного перекладу є чотири компоненти: усно-породжувана мова оратора, сприйняття усно-породжуваної мови перекладачем, «відтворювана» усно-породжувана мова перекладача, сприйняття усно-породжуваної мови перекладача (Полікарпов, 2008). Вивчення усіх перерахованих вище компонентів усного дискурсу «вимагає серйозного психолінгвістичного опису, в тому числі проведення експериментальних досліджень при кількісній та якісній обробці записів усних текстів-перекладів» (Полікарпов, 2008: 145) і може бути розглянуто в якості перспективи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева И. С. Текст и перевод. Вопросы теории. Москва : Междунар. отношения, 2008. 184 с.
2. Аликина Е. В. Переводческая семантография. Москва : Аст: Восток-Запад, 2006. 192 с.
3. Бенедиктов Б. А. Общие и темпоральные особенности устного перевода и владения языками : дис. д-ра психол. наук : 19.00.01. Ленинград, 1972. 331 с.
4. Миньяр-Белоручев Р. К. Пособие по устному переводу (Записи в последовательном переводе): для институтов и факультетов иностранных языков. Москва : Высшая школа, 1969. 191 с.
5. Нелюбин Л. Л. Толковый переводоведческий словарь. Москва : Флинта, 2003. 320 с.
6. Поликарпов А. М. Синтаксические особенности устнопорождаемой речи и перевод. *Теория и практика перевода и профессиональной подготовки переводчиков. Устный перевод* : материалы Междунар. науч-метод. конф., 30 нояб. – 02 дек. 2007 года. Пермь, 2008. С. 131–148.
7. Gile D. Basic concepts and models for translator and interpreter training. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2009. 284 p.
8. Bühler H. Linguistic (semantic) and extra-linguistic (pragmatic) criteria for the evaluation of conference interpretation and interpreters. *Multilingua*, 1986. № 5(4). P. 231–235.
9. Kurtz I. Conference interpreting: quality in the ears of the user. *Meta*, 2001. Vol. 46(2). P. 394–409.
10. Moser-Mercer B. Quality in interpreting: some methodological issues. *The Interpreters' Newsletter*, 1996. № 7. P. 43–55.
11. Ng B. End users' subjective reaction to the performance of student interpreters. *The Interpreters' Newsletter*, 1992. Spec. issue 1. P. 35–41.

REFERENCES

1. Alekseeva Y. S. Text y perevod. Voprosy teoryi [Text and translation. Theory of issues]. Moscow : Mezhdunar. jtnoshenyua, 2008. 184 p. [in Russian].
2. Alykina E. V. Perevodcheskaya semantografyya [Translation semantography]. Moscow : Ast: Vostok-Zapad, 2006. 192 p. [in Russian].
3. Benedyktov B. A. Obshchye y temporalnye osobennosty ustnoho perevoda y vladenyya yazykamy [General and temporal features of interpretation and language proficiency] : dys. d-ra psyhol. nauk: 19.00.01. Lenyngrad, 1972. 331 p. [in Russian].
4. Myn'yar-Beloruchev R. K. Posobyeye po ustnomu perevodu (Zapysy v posledovatelnom perevode) dlya ynstytutov y fakultetov ynostrannykh yazykov [Interpretation Manual (Recordings in Consecutive Translation): for Institutes and Faculties of Foreign Languages]. Moscow : Vysshaya shkola, 1969. 191 p. [in Russian].
5. Nelyubyn L. L. Tolkovyy perevodchesky slovar [Explanatory translation dictionary]. Moscow : Flynta, 2003. 320 p. [in Russian].
6. Polykarpov A. M. Syntaksycheskye osobennosty ustnoporozhdaemoy rechy y perevoda [Syntactic features of oral speech and translation]. *Teoryya y praktyka perevoda y professyonalnoy podhotovky perevodchykov. Ustnyy perevod* : materyaly Mezhdunar. nauch-metod. konf., 30 noyab. – 02 dek. 2007. Perm, 2008. P. 131–148 [in Russian].
7. Gile D. Basic concepts and models for translator and interpreter training. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2009. 284 p. [in English].
8. Bühler H. Linguistic (semantic) and extra-linguistic (pragmatic) criteria for the evaluation of conference interpretation and interpreters. *Multilingua*, 1986. № 5(4). P. 231–235 [in English].
9. Kurtz I. Conference interpreting: quality in the ears of the user. *Meta*, 2001. Vol. 46(2). P. 394–409 [in English].
10. Moser-Mercer B. Quality in interpreting: some methodological issues. *The Interpreters' Newsletter*, 1996. № 7. P. 43–55 [in English].
11. Ng B. End users' subjective reaction to the performance of student interpreters. *The Interpreters' Newsletter*, 1992. Spec. issue 1. P. 35–41 [in English].

Ганна ГОРДІЙЧУК,

orcid.org/0000-0002-7302-6397

*аспірант кафедри загального мовознавства і германістики
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна) onita777@gmail.com*

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СЕМАНТИКИ ПЕРЕМІЩЕННЯ НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ

Стаття присвячена дослідженню семантики переміщення, зокрема засобів її вираження в українській та англійській мовах. Представлено огляд ідей науковців щодо визначення категорії локативності. Зауважено, що в мовознавстві локативність здебільшого розглядають як семантичну категорію, проте її важлива роль у пізнанні навколишнього світу та відтворенні отриманих знань людиною вказує на можливість трактувати локативність саме як когнітивно-семантичну категорію.

З урахуванням функціонування локатива як засобу реалізації категорії локативності в мові запропоновано власне визначення цього поняття, в якому об'єднані три компоненти – місцезнаходження, переміщення та простір. Наголошено, що дослідження зосереджене на вивченні суто семантики переміщення, оскільки цей компонент у семантичній структурі локативу часто ігнорується в розвідках про локативи, чим і зумовлена актуальність цієї статті.

Аналіз досліджуваного матеріалу дозволив зробити висновок про те, що в структурі семантики переміщення спостерігається тенденція до розширення значення та формування семантичних опозиційних пар відповідно до конкретної вказівки на спрямованість руху. Автором розглянуто такі підгрупи локативів із семантикою переміщення: локативи зі значенням горизонтального руху, локативи зі значенням перетину меж простору, локативи зі значенням контактності / дистантності, локативи зі значенням вертикального руху, локативи зі значенням руху в невизначеному напрямку.

З'ясовано, що характер розширення семантики переміщення збігається в українському та англійському художньому мовленні. Встановлено, що ця семантика здебільшого реалізується в мовленні за рахунок вживання прийменників і прислівників із локативним значенням разом із лексемами, які позначають простір, відносно якого відбувається переміщення. Виявлено, що в окремих випадках функцію локатива виконує предикат зі значенням напрямку руху або значення локатива уточнюється семантикою предиката.

Ключові слова: семантика переміщення, категорія локативності, локатив, простір, лексема, предикат.

Hanna HORDIICHUK,

orcid.org/0000-0002-7302-6397

*Postgraduate Student at the Department of General Linguistics and Germanic Studies
National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine) onita777@gmail.com*

THE MEANS OF EXPRESSING MOVEMENT IN UKRAINIAN AND ENGLISH LITERARY TEXTS

The article is devoted to the study of the semantics of movement, in particular the means of its expressing in the Ukrainian and English languages. The author presents different opinions of scholars on the issue of defining the category of locativity and states that in modern linguistics the most common way to treat this category is to show it only as a semantic one. However, considering its significant role in exploring the world around us and reproducing the gained knowledge indicates the possibility to understand locativity as a cognitive and semantic category.

Taking into account the fact that locative serves as a means of realizing the category of locativity, the author's own definition of the notion locative is offered. This definition comprises three aspects – position, movement and space. As well it is noted that the present research is focused on studying only the semantics of movement, as this component in the semantic structure of locative is frequently ignored in the papers on locatives, which motivates the topicality of the research.

The analysis of the source material shows that the structure of the semantics of movement tends to be differentiated and formed as the semantic opposites regarding the specific indication to the direction of movement. Accordingly there are such subgroups of locatives given in the research: locatives denoting horizontal movement, locatives denoting boundary crossing, locatives denoting contact / distance, locatives denoting vertical movement and locatives denoting movement in some unspecified direction.

Dealing with the semantics of movement the author found out that its differentiation is almost the same in the

Ukrainian and English languages. This semantics is mostly expressed with the help of prepositions and adverbs, which have the locative meaning, combined with the lexemes denoting some space in relation to which we indicate movement. Nevertheless it is observed that in some cases locatives are replaced with predicates (meaning the direction of movement) or the meaning of a locative is specified by the semantics of a predicate.

Key words: *semantics of movement, category of locativity, locative, space, lexeme, predicate.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі дослідження мови характеризується вивченням її як унікальної здатності людини, що слугує засобом комунікації та пізнання навколишнього світу. Здебільшого дослідження спрямовуються на виокремлення механізмів функціонування мови у її безвідривному зв'язку з мисленням та об'єктивною реальністю.

Однією зі сфер пізнання світу, які продовжують цікавити науковців протягом тривалого часу, є простір та його реалізація у мові. Загальність простору полягає в тому, що він є формою буття всіх реальних об'єктивних світу, проте людська свідомість і мова відтворюють цей реальний фізичний простір специфічно, що зумовлено суб'єктивним світосприйняттям людини та антропоцентричним характером мислення і мови (Сенів, 1997: 82–83). Тому важливим етапом в осягненні простору є вивчення категорії локативності як відображення результатів пізнавальної активності людини, її сприйняття та відтворення в мові просторових відношень у навколишній дійсності.

У наукових працях, присвячених опрацюванню категорії локативності, прослідковується тенденція до зосередження уваги лише на семантиці місцезнаходження як первинному значенні локативності, у той час як семантика переміщення залишається поза увагою науковців. Тому актуальність статті зумовлена необхідністю вивчення семантики переміщення, яка є невід'ємним складником категорії локативності та входить до семантичної структури локативів.

Аналіз досліджень. Вивчення шляхів і методів пізнання людиною світу, а також способів реалізації цих знань і уявлень у мові має тривалу історію. Так, локативність як функціонально-семантичну категорію розглядали у своїй праці О. В. Бондарко, В. Г. Гак, О. В. Виногорова, І. В. Богданова. Спроби описати поняття локатива та дати йому визначення робили Є. К. Тимченко, В. М. Топоров, М. В. Всеволодова, О. В. Виногорова. А. П. Загнітко займався типологією локативів, а функціонування окремих груп локативів у різних мовах стало об'єктом дослідження для Є. Ю. Володимирського, М. В. Всеволодової, М. Г. Сеніва.

Мета статті полягає у виокремленні засобів вираження семантики переміщення в українських та англійських художніх творах. Мета дослідження конкретизується у таких завданнях:

1) описати погляди науковців щодо визначення категорії локативності; 2) уточнити визначення поняття «локатив»; 3) проаналізувати диференціювання семантики переміщення; 4) виокремити засоби вираження семантики переміщення в українських та англійських художніх текстах.

Виклад основного матеріалу. У мовознавчій науці превалює підхід, відповідно до якого категорія локативності розглядається як семантична категорія. Так, в енциклопедії «Українська мова» знаходимо визначення локативності як семантичної категорії, яка відображає відтворені у свідомості людини просторові відношення між предметами та явищами навколишнього світу, зокрема їхнє місцезнаходження, напрямок руху, дистантність, контактність та інше (ЕУМ, 2004: 322).

О. В. Бондарко акцентує увагу саме на функціональному аспекті категорії локативності та презентує її як семантичну категорію, яка є мовною інтерпретацією мисленнєвої категорії простору (ТФГ, 1996: 5). Тобто локативність репрезентує спосіб пізнання людиною навколишньої дійсності шляхом освоєння просторових відношень між об'єктами реального світу. Це дає підстави вважати можливим розгляд локативності не як просто семантичну, а когнітивно-семантичну категорію, яка демонструє мовну інтерпретацію людиною знань, отриманих із навколишнього середовища.

У мові категорія локативності реалізується в локативах, які ми трактуватимемо як слововиди, що вказують на місцезнаходження або напрямок руху об'єктів всередині простору, відносно нього або один відносно одного. Можна сказати, що семантика, яку мають локативи, поділяється на місцезнаходження, переміщення та обмежений простір. Зауважимо, що це дослідження сфокусоване саме на вивченні семантики переміщення як вторинного щодо місцезнаходження значення локативів.

Досліджуючи локативи із семантикою переміщення в українській та англійській мовах, ми спостерігаємо різноманіття відтінків їхніх значень, що зумовлено сприйняттям руху мовцями як багатоаспектного явища, та тенденцію до утворення ними опозиційних пар відповідно до відтінків їхніх значень. Давайте розберемося, які саме опозиційні пари творять ці локативи та за допомогою яких засобів вони виражають своє значення.

До першої підгрупи, яка має назву **локативи зі значенням горизонтального руху**, ми відносимо словоформи, що функціонують із семантикою руху до та від простору чи об'єкта, відносно якого здійснюється локалізація, коли чітко визначені вихідний або кінцевий пункти переміщення. Першою опозиційною парою локативів у заданій системі координат будуть локативи зі значенням наближення / віддалення. Наприклад: *Дістав з кишені цигарку, прикурив, повільно пішов до мосту* (Люко Дашвар, 2013: 11) – локатив *до мосту* виражає значення переміщення суб'єкта в напрямку до об'єкта (міст); *Аж тепер з боку Фундуклеївської та з-за рогу, з боку Прорізної, мчали городові* (Кокотюха, 2014: 37) – локатив *з боку Прорізної* репрезентує значення віддалення суб'єктів від простору (вулиці Прорізної); *Fache backed away from the body and raised the black light again* (Brown, 2009: 38) – цей приклад показує функціонування локатива *from the body* на позначення переміщення суб'єкта від предмета у просторі (the body); *...it was no good until the young doctor had walked towards Mary at the hospital* (Rowling, 2012: 12) – використання локатива *towards Mary* позначає рух у напрямку до іншого об'єкта в просторі (Mary).

Як бачимо з наведених прикладів, семантика наближення або віддалення виражається здебільшого шляхом використання локативних прийменників *до, по, на, з боку, від, з, із, towards, to, against, from, off* та інших у поєднанні з іменниками з просторовим значенням (*міст, вулиця, будинок, арка, ринок, wall, office, home, premises*). Проте є випадки, коли одного лише локатива не досить для розуміння значення наближення чи віддалення, оскільки семантика переміщення міститься в значенні предиката: *Люба згадала вираз обличчя хазяйки [...], усміхнулася, торкнулася тонкими поколотими пальцями гарячої чашки* (Люко Дашвар, 2013: 32). Значення лексеми *чашка* є локативним радше контекстуально завдяки сполучуваності з предикатом. Насамперед ця лексема трактується як невелика посуда, з якої п'ють напої (ВТССУМ, 2005), але з огляду на контекст ми отримуємо локатив на позначення руху до певного предмета у просторі. Ще один приклад: *... tell him I'll try to call him before I leave Paris on Tuesday* (Brown, 2009: 6). Лексема *Paris* має значення назви столиці Франції (Collins, 2007), тобто позначає простір в межах адміністративно-територіальної одиниці, однак у поєднанні з дієсловом *leave* (від'їжджати, покидати) набуває значення локатива віддалення від простору.

Наступна підгрупа локативів із семантикою переміщення має назву **локативи зі значенням перетину меж простору**. Цю підгрупу репрезентує опозиційна пара локативів зі значенням руху всередину простору або за його межі. Простір може бути представленим у вигляді певної фізичної території чи будь-якої абстрактної частини дійсності. Приклади: *Студент зрозумів, спритно скочив у криту коляску* (Кокотюха, 2014: 38) – локатив *у коляску* позначає рух у внутрішню частину транспортного засобу; *One of them sprinted back inside the building* (Rowling, 2012: 10) – значення переміщення суб'єкта в межах певної будівлі у прикладі передано за допомогою локатива *inside the building*; *На плиті википала кава, чорною рікою лилася з заварника на вогонь* (Люко Дашвар, 2013: 44) – словоформа *з заварника* ілюструє приклад локатива на позначення переміщення предмета (кава) за межі простору (заварник); *Nobody goes in or out tonight without the blessing of Captain Fache* (Brown, 2009: 17) – адвербіальний локатив *out* в цьому контексті демонструє переміщення суб'єкта мовлення за межі певної будівлі, споруди.

Наведені приклади дають підстави стверджувати, що семантика перетину меж простору здебільшого виражається за рахунок використання локативних прийменників, які вказують на рух всередину чи зсередини певного простору: *у, в, за, до, з, із, in, into, out, off* та інші. Однак варто зазначити, що в окремих випадках ця семантика уточнюється предикатом, який використовується у поєднанні з локативом, або ж предикат перебирає на себе функцію локатива переміщення: *Langdon entered and turned on the lights* (Brown, 2009: 55). Дієслово *enter* трактується як заходити всередину кімнати, будівлі (Collins, 2007), тобто має значення переміщення у внутрішню частину простору і додатково не потребує при собі локатива. Ще один приклад: *Люба рано-вранці з дому вилітає і тільки пізно ввечері повертається* (Люко Дашвар, 2013: 42). Локатив *з дому* репрезентує рух поза межі простору, який зветься домом, проте його значення доповнюється за рахунок вживання дієслова *вилітати* (дуже швидко вибігати, виїжджати звідки-небудь (ВТССУМ, 2005), набуваючи відтінку значення стрімкого переміщення в напрямку назовні.

Ще одна підгрупа у структурі локативів із семантикою переміщення – це **локативи зі значенням контактності / дистантності**. Ця підгрупа конституюється словоформами, які позначають наскрізний рух через простір або переміщення в певному напрямку, оминаючи предмет навколишньої дійсності. Локативи

першої частини семантичної опозиційної пари позначають рух суб'єкта / об'єкта в безпосередньому контакті з простором, оскільки дія відбувається в його межах, а локативи другої частини позначають рух без прямого контакту з простором, відносно якого визначається локалізація: *She had sat up in bed all those years ago, exactly like this, with sunlight streaming through the ward window* (Rowling, 2012: 18) – наскрізний рух сонячного світла через вікно, виражений локативом *through the ward window*; *Safely on his way, he lit a cigarette and proceeded past the run-down little shops* (Rowling, 2012: 56) – локатив *past shops* демонструє переміщення суб'єкта дії повз територію, зайняту магазинами; *Mig у першому акті пройти через сцену таким собі школярем* (Кокотюха, 2014: 74) – локатив *через сцену* виражає значення наскрізного руху суб'єкта через весь простір (сцену); *Філера помітив, уже коли прохорид повз Троїцький народний дім* (Кокотюха, 2014: 9) – локатив *повз Троїцький народний дім* репрезентує значення руху суб'єкта по траєкторії, яка пролягає біля згаданого об'єкта, але не є в контакті з ним.

Попри те, що семантика контактності / дистантності здебільшого твориться шляхом використання в мові локативних прийменників *наскрізь, крізь, повз, мимо, through, across, past, between*, є випадки, коли локатив в ізольованому вигляді не має відповідної семантики та виражає семантичну залежність від предиката: *Екіпаж минув перехрестя, завернув праворуч, рушив у бік Бібиковського бульвару* (Кокотюха, 2014: 29). Лексема *перехрестя* має значення місця перетину шляхів, стежок, вулиць (ВТССУМ, 2005), і лише у поєднанні з дієсловом *минув* вона формує локатив зі значенням наскрізного руху через простір. Ще один приклад: *Та коли парк проминули, сховав зброю, витягнув щось із кишені* (Кокотюха, 2014: 39). Лексема *парк* трактується як великий сад або гай для прогулянок (ВТССУМ, 2005), тобто має значення обмеженого простору, але дієслово *проминути* (рухаючись, обминати когось, щось) трансформує її значення та сприяє утворенню локатива дистантності.

Серед локативів із семантикою переміщення ми виділяємо і локативи зі значенням вертикального руху. Сюди відносяться словоформи, які передають значення переміщення в напрямку догори або донизу, локалізація яких визначається в системі координат «земля-небо»: ... *пластикові пляшки річка віднесла вниз за течією* (Люко Дашвар, 2013: 5) – адвербіальний локатив *вниз* у цьому контексті позначає рух у напрямі до гирла

річки; *Тонкі брови Левіна від подиву стрибнули вгору* (Кокотюха, 2014: 30) – локатив *вгору* виражає значення переміщення в напрямку догори; *Fache guided Langdon up a short set of stairs to the mouth of an arched tunnel* (Brown, 2009: 18) – локатив *up a short set of stairs* репрезентує значення переміщення до верхньої частини простору (сходів); *Langdon had fallen down an abandoned well shaft* (Brown, 2009: 20) – локатив *down well shaft* демонструє значення руху до нижньої частини простору (криниці). Тому можна стверджувати, що значення вертикального руху здебільшого твориться за рахунок використання прислівників (*вниз, вгору, нагору, up, upstairs, down*).

Варто взяти до уваги, що в окремих випадках значення вертикального руху може виражатися лише предикатом. В такому випадку немає потреби вживати додаткову словоформу з локативним значенням. Наприклад: *As they ascended, Langdon tried to focus on anything other than the four walls* (Brown, 2009: 21). Дієслово *ascend* трактується як підійматися вгору (Collins, 2007), тобто виражає значення вертикального руху. Ще один приклад: *Малюта швидко спускався* (Кокотюха, 2014: 31). Дієслово *спускатися* позначає переміщення зверху вниз (ВТССУМ, 2005), тобто також виражає значення вертикального руху.

Остання підгрупа, яку ми виділяємо серед локативів із семантикою переміщення, називається локативи зі значенням руху в невизначеному напрямку. До цієї підгрупи ми відносимо лексеми, які мають семантику нечітко визначеного напрямку руху (*нікуди, вбік, туди, далі*) або локативності антропоцентричного характеру (*сюди, перед себе, вперед, ліворуч, праворуч*): *Сидимо і летимо вперед* (Люко Дашвар, 2013: 53). Лексема *вперед* має значення у напрямі поступального руху (ВТССУМ, 2005), але вона не виражає жодної конкретики щодо спрямування такого переміщення, оскільки таке визначення напрямку руху має антропоцентричний характер і залежить від сприйняття дійсності мовцем.

Ще один приклад: *Зараз цей артист поспіхом зайде сюди* (Кокотюха, 2014: 12). Лексема *сюди* означає місце, вказане, назване раніше (ВТССУМ, 2005), тобто його значення є контекстуальним, оскільки залежить від знання мовцем загальної ситуації, контексту. Наступний приклад: *“This way”, Fache said* (Brown, 2009: 21). Значення локатива *this way* можна зрозуміти лише володіючи загальним контекстом ситуації, оскільки він не дає чіткої вказівки щодо напрямку руху суб'єкта / об'єкта мовлення. Наступний приклад: ... *the bus turned left and trundled down*

Church Row (Rowling, 2012: 20). Адвербіальний локатив *left*, який трактується як вліво (Collins, 2007), не дає вичерпної інформації стосовно напрямку руху, оскільки має антропоцентричний характер і скоріше визначається суб'єктивним сприйняттям дійсності мовцем.

Висновки. Отже, попри домінування у мовознавстві поглядів на локативність як суто семантичну категорію, ми вважаємо за необхідне розглядати її як когнітивно-семантичну категорію з огляду на функціонування локативності як засобу пізнання людиною навколишнього світу та мовну інтерпретацію отриманих знань. Своє вираження у мові категорія локативності знаходить у локативах, які ми трактуємо як словоформи на позначення місцезнаходження або напрямку руху об'єктів у просторі чи відносно нього. Це дослідження ми присвячуємо лише вивченню локативів із семантикою переміщення, оскільки вони часто лишаються поза увагою науковців. Щодо семантики переміщення, то ми спостерігаємо її значне розшарування відповідно до конкретної спрямованості руху. Це пояснюється сприйнят-

тям руху мовцями як багатоаспектного явища, яке об'єднує різні відтінки значень.

Аналізуючи засоби вираження семантики переміщення, ми дійшли висновку, що диференціювання цієї семантики має практично ідентичний характер в українській та англійській мовах, а в її вираженні домінують роль відіграють прийменники та прислівники з локативним значенням, які вказують на переміщення суб'єктів / об'єктів мовлення, та лексеми зі значенням обмеженого простору, відносно якого здійснюється локалізація. Однак варто звернути увагу на те, що в українських та англійських художніх текстах часто зустрічаються випадки, коли предикат перебирає на себе значення локатива або суттєво доповнює його, локатив виражає залежність від предиката у вираженні своєї семантики.

Перспективним у подальшому дослідженні локативів в художньому мовленні вважаємо вивчення семантики місцезнаходження та простору для отримання комплексних знань щодо семантики, яку виражають локативи, та засобів цього вираження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. ВТССУМ : Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Дашвар Люко. РАЙ. Центр. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2013. 272 с.
3. Кокотюха А. А. Київські бомби. Харків : Фоліо, 2014. 379 с.
4. Сенів М. Г. Функціонально-семантичний аналіз системи просторових і часових відношень (на матеріалі латинської мови) : монографія. Донецьк : Донеччина, 1997. 384 с.
5. ТФГ: теория функциональной грамматики: Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность / А. В. Бондарко и другие; под ред. А. В. Бондарко. Санкт-Петербург : Наука, 1996. 230 с.
6. ЕУМ. Українська мова : енциклопедія / В. П. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та інші. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
7. Collins English Dictionary. Glasgow : HarperCollins Publishers, 2007. 1889 p.
8. Brown D. The Da Vinci Code. New-York : Doubleday, 2009. 589 p.
9. Rowling J. K. The casual vacancy. London : The Little, Brown Book Group, 2012. 503 p.

REFERENCES

1. VTSSUM : Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainiskoi movy. [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language] / uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin : VTF Perun, 2005. 1728 p. [in Ukrainian].
2. Dashvar Liuko. RAI. Tsentr. [Paradise. Center]. Kharkiv : Klub simeinoho dozvillia, 2013. 272 p. [in Ukrainian].
3. Kokotiukha A. A. Kyivski bomby. [Kyiv's bombs]. Kharkiv : Folio, 2014. 379 p. [in Ukrainian].
4. Seniv M. H. Funktsionalno-semantychnyi analiz systemy prostorovykh i chasovykh vidnoshen (na materialy latynskoi movy). [Functional and semantic analysis of the system of spatial and temporal relations (on the material of the Latin language)]. (Monohrafiia). Donetsk : Donechchyna, 1997. 384 p. [in Ukrainian].
5. TFG: teoriya funktsionalnoy grammatiki: Lokativnost. Byitiynost. Posessivnost. Obuslovlennost. [The theory of functional grammar] / A. V. Bondarko i dr.; pod red. A. V. Bondarko. Sankt-Peterburg : Nauka, 1996. 230 p. [in Russian].
6. EUM: Ukrainska mova : entsyklopediia [The encyclopedia of the Ukrainian language] / V. P. Rusanivskiy, O. O. Taranenko, M. P. Ziabliuk ta in. 2-e vyd., vypr. i dop. Kyiv : Vyd-vo "Ukrainska entsyklopediia" im M. P. Bazhana, 2004. 824 p. [in Ukrainian].
7. Collins English Dictionary. Glasgow : HarperCollins Publishers, 2007. 1889 p. [in English].
8. Dan Brown. The Da Vinci Code. New-York : Doubleday, 2009. 589 p. [in English].
9. Rowling J. K. The casual vacancy. London : The Little, Brown Book Group, 2012. 503 p. [in English].

УДК 81'282

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-2-18>

Тетяна ГРОМКО,
 orcid.org/0000-0002-4661-4302
 кандидат філологічних наук,
 доцент кафедри української мови
 Центральноукраїнського державного педагогічного університету
 імені Володимира Винниченка
 (Кропивницький, Україна) gromkotv@gmail.com

СТАНОВЛЕННЯ МОНОГОВІРКОВОЇ ДЕСКРИПЦІЇ У ВІТЧИЗНЯНОМУ МОВОЗНАВСТВІ (КІНЕЦЬ ХІХ – 40-ВІ РОКИ ХХ СТ.)

У статті подається визначення та з історико-мовного погляду аналізується становлення в періодизації моноговіркової дескрипції в українському мовознавстві. Вивчення історії таких описів показує, що їх становлення припадає на кінець ХІХ ст. і закінчується в 40-ві роки ХХ ст.

Установка фундатора української діалектології К. П. Михальчука на вивчення говіркових особливостей була підтримана дослідниками мови, етнографами, істориками та іншими просвітителами того часу. Серед них статті, написані видатними українськими діалектологами І. М. Зілінським, І. А. Панькевичем, Я.-Б. А. Рудницьким, які були актуальними на тогочасному європейському лінгвістичному рівні та фундаментальними для вітчизняного мовознавства за підходами до вивчення діалектної мови у плані повноти збирання діалектного матеріалу та його наукової інтерпретації. Ці та інші розвідки етапу становлення моноговіркового дескрибування послугували для лінгвістів стимулом до подальших такого типу діалектологічних описів.

Одними з перших у цей період були описи говірок сіл Сушки, Хоцьок, Кобилівка на Полтавщині, Олексіївка на Харківщині, Убля на Лемківщині, Монастирське, Стара Ушиця, Михиринець, Бородачівка на Поділлі, Бітля на Бойківщині, Стояновка на Одещині, Кодні на Житомирщині. Низку розвідок представлено в перших книгах «Українського діалектологічного збірника». Найповнішою працею цього часу є монографічне дослідження Я. Янува про говірку Мошківців і Сівки Наддністрянської.

У період становлення моноговіркової дескрипції у вітчизняному мовознавстві закономірно відсутні докладні, системні презентації говірки. Хоча дослідження діалектної мови на матеріалі окремої говірки в цей час уже заклало наукову лінгвістичну традицію: виділення говірки як реальної системи мови в усіх складнощах її розвитку. Нині поєднання ідеї системності говірки сприяє структуральному, типологічному та лінгво-географічному опису українських діалектів, на що орієнтується сучасна українська діалектологія.

Ключові слова: діалектологія, говірка, дескрипція, описовий метод, моноговіркова дескрипція, словник говірки, монографічний опис.

Tetiana HROMKO,
 orcid.org/0000-0002-4661-4302
 Candidate of Philological Sciences,
 Associate Professor at the Department of Ukrainian Language
 Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University
 (Kropyvnytsky, Ukraine) gromkotv@gmail.com

FORMATION OF MONOGRAPHIC DESCRIPTION IN DOMESTIC LINGUISTICS (END OF THE XIX – 40S OF THE XX CENTURY)

The article gives a definition and analyzes the formation in the periodization of mono-verbal description in Ukrainian linguistics from the historical-linguistic point of view. The study of the history of such descriptions shows that their formation dates back to the end of the XIX century and ends in the 40s of the twentieth century.

The attitude of the founder of Ukrainian dialectology K. Mykhalchuk to the study of speech features was supported by language researchers, ethnographers, historians and other educators of the time. Also there are articles written at one time by prominent Ukrainian dialectologists I. Zilinsky, I. Pankevych, Y.-B. Rudnytsky among them, which were relevant at the European linguistic level of that time and fundamental for domestic linguistics in approaches to the study of dialect language in terms of completeness of collection of dialect material and its scientific interpretation. These and other explorations of the stage of formation of mono-verbal description served as a stimulus for the following linguists to further such dialectological descriptions.

One of the first in this period were descriptions of the dialects of the villages of Sushky, Khotsok, Kobylivka in Poltava region, Oleksiyivka in Kharkiv region, Ublia in Lemkivshchyna, Monastyrsk, Stara Ushytsia, Mykhyrynets, Borodachivka in Podillia, Beatle in Boykivshchyna, Stoyanivshchyna in Odesa. A number of investigations are presented

in the first books of the "Ukrainian Dialectological Collection". The most complete work of this time is a monographic study of J. Yanov on the dialect of Moshkivtsi and Sivka Naddnistrianska.

In the period of formation of monoverbal description in domestic linguistics there are naturally no detailed, systematic presentations of speech. Although the study of dialect language on the material of a separate dialect at this time has already established a scientific linguistic tradition: the allocation of dialect as a real system of language in all the complexities of its development. The combination of the idea of systematic speech in our time contributes to the structural, typological and linguistic-geographical description of Ukrainian dialects, which focuses on modern Ukrainian dialectology.

Key words: *dialectology, dialect, description, descriptive method, monophonic description, dialect dictionary, monographic description.*

Постановка проблеми. Історична ретроспекція дозволяє простежити тенденції становлення, розвитку та особливості певних мовознавчих досліджень. Нові напрями діалектологічних студій сконцентровані на створенні власних мовознавчих продуктів, які у своєму історичному розвитку, сучасному стані та в перспективі подальшого розвитку лінгвістики є важливими чинниками мовознавчої інформації та джерелом діалектологічної інтерпретації.

Внесок українських мовознавців у вироблення традиційних лінгвістичних поглядів на науку, у виявлення нових джерел емпіричного матеріалу та видів інноваційних для свого часу способів опису не можна не оцінити. Утвердження в лінгвістиці нових підходів закономірно призводить до постановки завдань і способів вивчення з використанням описового методу, серед яких не втрачає своєї актуальності дослідження усного мовлення, а також певного мовного угруповання як мовної системи.

Аналіз досліджень. Повний діалектологічний опис окремого ідіому (монографічний опис говірки) нині в міру недостатності, неповноти емпіричної бази сучасної діалектологічної науки та теоретичної лінгвістичної уніфікації опису вважається швидше ідеалом, ніж реальністю. До такого стану діалектології як особливої галузі мовознавства, до того ж не тільки української, призвели історичні, політичні та ідеологічні втручання, підкорення її іншими галузями мовознавства, наприклад «служниця історичної граматики», мовно-пуристичні невизнання діалектних даних щодо літературної мови. Незважаючи на такі перепони у своєму розвитку, сучасні українські діалектологічні описи окремих говірок мають свою історію, а також значний доробок, який репрезентується лексикографічними виданнями, типологічними описами, розвідками окремого мовного рівня говірки як системи мови. Такі описи кваліфікуємо як моноговіркові дескрипції.

Діалектологічні описи говірок в українському мовознавстві своєрідно верифікують лексикон говірки або граматичний склад мовних одиниць та особливості їх функціонування, диференціюючи їх із кодифікованими літературними відповідни-

ками. Тому моноговіркові дескрипції ще від свого укладання були орієнтовані на фіксацію і через співвідношення мовних одиниць в літературному й діалектному узусах віднесення їх до діалектизмів. Розвиток парадигми сучасного мовознавства характеризується зверненням до мовної практики реальних носіїв мови реальних мовних колективів у часі й просторі, що фокусує вивчення говірки на баченні її як мовної системи (Hromko, 2020).

Мета статті – опис періоду становлення моноговіркової дескрипції в українському мовознавстві з історико-мовного погляду.

Виклад основного матеріалу. За сучасним науковим баченням в українській діалектології моноговіркова дескрипція – це «грунтовне комплексне дослідження окремих говірок як репрезентантів певного говору» або «монографічне дослідження окремої говірки» (Вінтоняк, 2011: 3). Вивчення історії досвіду таких описів показує, що висловлена в 1935 році думка Я.-Б. А. Рудницького про «брак у нас монографічних праць із окремих сіл проміжних діалектних територій» (Рудницький, 1935: 36) не втрачає своєї актуальності, адже навіть системне всебічне моноговіркове дослідження не має координації, методології і бачиться дослідниками як основа для глибшого й ґрунтовнішого вивчення ширшого діалектного утворення – говору чи діалектної групи. Такі описи орієнтовані не на монографічний опис ідіому, а на вивчення говірки як фрагменту типологічної класифікації говорів української мови, як сукупності диференційних ознак взаємозв'язку з іншими говірками та літературною мовою чи навіть її ідентифікацію в межах діалектних ареалів.

Становлення та розвиток дослідження українського монодіалектного дескрибування протягом двох останніх століть виразно поділяється на кілька етапів. Вони залежать від стану вітчизняної діалектології та діалектографії в певний період, її спроможності та готовості фіксувати й характеризувати певні аспекти української діалектної мови: від стану української теоретичної діалектології, наукових завдань і проєктів та їх державної підтримки у плані збирання, укладання корпусів і публікування емпіричного матеріалу.

Також від бачення функції української діалектної мови в певний період історії нашої держави, від визначення місця діалектології як науки в українській лінгвістичній науці, від потреби і міри використання діалектного потенціалу в українських мовознавчих дослідженнях, від наукового рівня діалектологів-дослідників.

Періодизація моноговіркової дескрипції в українській діалектологічній науці, на наш погляд, має такі етапи:

I етап – перші спроби становлення описів (кінець XIX – 40-ві роки XX ст.);

II етап – розвиток описування говірок, засади лексикографування та коментування діалектних даних (50-70 роки XX ст.);

III етап – унормування, формування моноговіркових описів на одному мовному рівні (70-2000 роки XX ст.);

IV етап – новітній період, уніфікація описів говірок як мовної системи (від початку XXI ст. до наших днів).

Темою цього дослідження є опис першого періоду моноговіркового описування, який припадає на кінець XIX ст. і закінчується в 40-ві роки XX ст.

Відома фундаментальна для української діалектології праця К. П. Михальчука «Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины» (Михальчук, 1872) не тільки заклала основи класифікації українських говірок, а й поставила перед лінгвістами завдання вивчати їхні лексичні, фонетичні та інші особливості, важливі для діалектології та історії української мови. Такий лінгвістичний заклик до опису говірок був підтриманий дослідниками мови, етнографами, істориками та іншими просвітителами того часу. «Перші діалектні <...> зацікавлення на зламі XIX – XX ст. були дуже популярними. На зміну аматорам приходили фахові діалектологи, які збирали та опрацьовували говірковий матеріал залежно від своїх лінгвістичних зацікавлень» (Хобзей, Ястремська, 2008: 203).

За спостереженням за практикою таких досліджень в українському мовознавстві такі описи говірок відомі вже з кінця XIX ст. Чимало з них було укладено авторами-філологами родом із описуваного населеного пункту, що ілюструє як загально-лінгвістичну позицію «повнота опису говірки можлива лише її носієм», так і загальнолюдську тенденцію до своєрідного «прославлення свого села, роду, мови» для широкого загалу або навіть на науковому рівні. У цей період вітчизняні моноговіркові дескрипції сягають останніх десятиліть XIX – початку XX ст. З 1894 року почина-

ють публікуватися праці І. Г. Верхратського (Верхратський, 1902; Верхратський, 1912) із додатками до них, названими «словарцями».

Одними з перших, хоча і географічно віддаленими, в цей час були описи говірок сіл Сушки (Михальчук, Богородицький, 1901), Хоцьок (Дорошкевич, 1915), Кобилівка (Отроковський, 1915) на Полтавщині, Олексіївка на Харківщині (Ветухов, 1984), Убля на Лемківщині (Брох, 1900), Монастирське (Сорочан, 1912), Стара Ушиця (Яцимирський, 1915), Михиринець (Гаєвський, 1915), Бородачівка (Голоскевич, 1910) на Поділлі, Бітля на Бойківщині (Свенціцький, 1913), Стояновка на Одещині (Сікиринський, 1929), Кодні на Житомищині (Рак, 1937).

Низку розвідок із початками усталення структури опису говірок представлено в перших книгах «Українського діалектологічного збірника» за редакцією О. Н. Синявського, А. Ю. Кримського, зокрема таких дослідників говірок: Ю. С. Виноградського «До діалектології Задесення: Говірка м. Сосниці та деякі відомості про говірки сіл сусідніх районів» (Виноградський, 1928), П. Д. Гладкого «Говірка с. Блиставиці Гостомського району на Київщині» (Гладкий, 1928), «Говірка с. Нехворощі Андрушівського району Бердичівської округи (колишнього Житомирського повіту)» (Гладкий, 1929).

Мало хто з лінгвістів вдавався до фрагментів описів: лексичні (Грицак, 2002), фонетичні особливості говірки на тлі літературної мови (Йогансен, 1927; Зілинський, 1927), спостереження за мовою окремих сільських господарів (Зборовець, 1926), опис та аналіз прізвищ у говірці (Кміт, 1936). Окремі дескрипції говірок уже подають деяку структуралізацію говіркового опису, наприклад І. М. Зілинський «Лемківська говірка села Явірок» (Зілинський, 1938), С. Ф. Рабій-Карпинська «Бойківська говірка села Підбуж» (Рабій-Карпинська, 2009) описують вплив українських діалектних явищ на порубіжні діалекти, представлені в межах говірки (Гринкова, 1930; Панькевич, 1938; Рудницький, 1935).

У цей період О. Б. Курило своєю глибокою науковою розвідкою «Фонетичні та деякі морфологічні особливості села Хоробрічів давніше Городенського повіту тепер Сновської округи на Чернігівщині» (Курило, 1924) практично подала монографічний зразок дескрипції окремої говірки, унеможлививши дилетантський підхід до аналізу мовно-територіальних одиниць (Довбня, Товкайло, 2019: 95). Монографічне дослідження окремої говірки представлене фундаментальною працею Я. Янува про говірку Мошківців і Сівки Наддністрянської (Janów, 1926).

Ідею записувати й вивчати лексику говірок Закарпаття активно пропагував авторитетний мовознавець-діалектолог і педагогічний, культурний діяч І. А. Панькевич, який уклав авторитетну дескрипцію «Говір села Руської, бувшого Марамороша в Румунії» (Панькевич, 1934). У зв'язку з практично повною відсутністю значних описів говірок цей період можна образно охарактеризувати як «пробний»: більшість розвідок – це лише фрагменти дескрипцій українських говірок (при цьому спостерігається відносно однорідне представлення говірок щодо наріч української мови).

Однак не можна недооцінити статей, написаних видатними українськими діалектологами І. М. Зілинським, І. А. Панькевичем, Я.-Б. А. Рудницьким. Саме їхні моноговіркові дескрипції стали взірцями для подальших такого типу розвідок та виробили ранній на європейському лінгвістичному тлі і фундаментальний для вітчизняного мовознавства підхід до вивчення діалектної мови, не прескриптивний опис, а з претензією на якість та повноту збирання діалектного матеріалу та наукової інтерпретації. Ці та інші розвідки етапу становлення моноговіркового дескрибування послугували для лінгвістів стимулом до подальших такого типу діалектологічних описів.

У цей період О. Брок розпочав опис лемківської говірки села Убля, який в подальшому прославився у слов'янському мовознавстві в жанрі монографічного опису ідіому, здійснивши вичерпну

моноговіркову дескрипцію О. Лешки (Leška, 1973). Говірка цього села продовжувала цікавити мовознавців. У 1999 році Й. Сірка, Ю. Муличак, А. Баушенко здійснили перше видання «Короткого словника говірки села Ублі» (Сірка, Муличак, Баушенко, 1999) (Сірка, Баушенко, 2017). Такі рідкісні різночасові описи не тільки демонструють увагу мовознавців до говірки села Убля (з ознаками різномовних впливів і її материнської основи), а й могли б екстраполювати динаміку говіркової системи в перспективному повному монографічному моноговірковому описі.

Висновки. Таким чином, започатковані з кінця ХІХ ст. моноговіркові дескрипції, здійснені фахівцями, гідно представляють цей діалектологічний пласт на слов'янському та європейському обшарах. Відповідно до представлення матеріалу не для широкого загалу, а з науковою новизною такі описи є не прескриптивними, а дескриптивними.

У період становлення моноговіркової дескрипції у вітчизняному мовознавстві закономірно відсутні докладні, системні презентації говірки. Хоча дослідження діалектної мови на матеріалі окремої говірки в цей час уже заклало наукову лінгвістичну традицію: виділення говірки як реальної системи мови в усіх складниках її розвитку. Нині поєднання ідеї системності говірки сприяє структуральному, типологічному та лінгво-географічному опису українських діалектів, на що орієнтується сучасна українська діалектологія.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брок О. Угросское наречие села Убли (Земплинского комитата). *Исследование по русскому языку*. Т. II. Вып. I. Санкт-Петербург, 1900. С. 89–117.
2. Ветухов О. В. Говор слободы Алексеевки Старобельского уезда Харьковской губернии; Заговоры, заклинания, обереги и другие виды народного врачевания, основанные на вере в силу слова. *Из истории мысли*. Вып. 1-2. Варшава, 1907.
3. Виноградський Ю. До діалектології Задесення: Говірка м. Сосниці та деякі відомості про говірки сіл сусідніх районів. *Український діалектологічний збірник*. Кн. I. Київ, 1928. С. 145–180.
4. Вінтоняк О. В. Фонологічна, морфологічна і лексико-семантична система говірки села Бая-Березів Косівського району : дис. канд. філол. наук. 10.02.01. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2011. 227 с.
5. Гаєвський С. Говірка села Михиринець Староконстантинівського повіту Волинської губернії. *Фільольогічний збірник пам'яті К. Михальчука*. Київ, 1915. С. 123–149.
6. Гладкий П. Говірка с. Блеставиці Гостомського району на Київщині. *Український діалектологічний збірник*. Кн. I. Київ, 1928. С. 93–141.
7. Гладкий П. Говірка с. Нехворощі Андрушівського району Бердичівської округи (колишнього Житомирського повіту). *Український діалектологічний збірник* / ред. О. Синявський, А. Кримський. Кн. II. Київ, 1929. С. 109–198.
8. Голоскевич К. П. Описание говора с. Бородачевки (Колодиевки) Ушицкого уезда Подольской губернии. *Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук*. 1910. Т. 14. С. 106–131.
9. Гринкова Н. П. К вопросу о влиянии великорусских говоров на пограничные украинские: Говор слободы Урив Коротоякского уезда Воронежской губернии. *Известия по русскому языку и словесности*. Воронеж, 1930. Т. 3. Вып. 1. С. 205–224.
10. Грицак Є. Лексика с. Сушиці Рикової у Старосамбірщині. *Літопис Бойківщини*. Вип. 10. Самбір, 1938.
11. Довбня Л., Товкайло Т. Історія українського мовознавства в іменах : навч. посіб. Вид. 2. Переяслав : Домбровська Я. М., 2019. 309 с.
12. Дорошкевич О. Сторінка для характеристики говірки с. Хоцьок Переяславського повіту на Полтавщині. *Філологічний збірник пам'яті К. Михальчука*. Київ : Вид-во укр. наук. тов-ва, 1915. С. 101–122.
13. Зборовець В. З матеріалів до характеристики мови окремих сільських господарів с. Пановець Кам'янецької округи. *Записки Кам'янець-Подільського наук. при УАН товариства*. Кам'янець на Поділля, 1926. Т. 1. С. 9–12.

14. Зілинський І. Носові звуки в говірці села Красна Короснянського повіту. *Філологічні праці*. 1927.
15. Зілинський І. Лемківська говірка села Явіроч. *Lud Slowiański*. т. III. 2 А. Kraków, 1938.
16. Йогансен М. Фонетичні етюди. Замітки з нагоди фонетички м. Шишак на Полтавщині у зв'язку з літературною вимовою. *Наукові записки Харківської науково-дослідної кафедри мовознавства*. Київ : Державне вид-во України, 1927. С. 19–55.
17. Кміт Ю. Прізвища в Михнівці й Бистрому Турчанського повіту. *Рідна мова*. 1936. Ч. 7. С. 315–317.
18. Михальчук К. П. Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины. *Труды этногр.-стат. экспедиции в Западнорусский край*. Т. 7. Вып. 1. СПб., 1872.
19. Михальчук К. П., Богородицкий В. А. Говор села Сушки Золотоношского уезда Полтавской губернии (Казань, 1901). Київ, 1901. 9 с.
20. Отроковский В. О. Малорусский говор с. Кобилевки Подольской губернии Брацлавского уезда. *Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук*. Т. 19. Петроград, 1915. Кн. 4. С. 30–74.
21. Панькевич І. Говір села Руської, бувшого Марамороша в Румунії [в:] *Науковий збірник товариства «Прогрес» в Ужгороді*. Ужгород, 1934. Т. 10.
22. Панькевич І. Нові історичні дані до висвітлення деяких українських діалектних явищ в був. Жупи Уточа [в:] *Науковий збірник товариства «Прогрес» ім. Т. Г. Шевченка*. 1938. Т. 13-14. С. 45–48.
23. Рабій-Карпинська С. Бойківська говірка села Підбуж [в:] Семчишин В. Родина Рабіїв. *Літопис Бойківщини*. Richboro, PA; Самбір 2009. Ч. 1/76 (87). С. 43.
24. Рак Л. К. До характеристики діалектних особливостей мови с. Кодні. *Мовознавство*: АН УРСР. № 11. 1937. С. 55–83.
25. Рудницький Я. До бойківсько-наддністрянської межі. *Літопис Бойківщини*. Ч. 6. Самбір, 1935. С. 27–41.
26. Свенціцький І. Бойківський говір с. Бітля [в:] *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. Львів, 1913. Т. СХІV. Кн. II. С. 116–153.
27. Сікиринський Т. До особливостей слободи Стояновка Захарівського району на Одещині. *Записки наукового товариства при УАН: Серія історично-філологічна*. 13. Одеса, 1929.
28. Сірка Й., Баушенко А. Короткий словник говірки села Ублі. Львів : Галицька видавнича спілка, 2017. 95 с.
29. Сірка Й., Муличак Ю., Баушенко А. Короткий словник говірки села Ублі. Пряшів; Зіген : ЕХСО s.r.o., 1999. 64 с.
30. Сорочан А. Описание говора с. Монастырского Подольской губернии. *Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук*. Т. 17. Кн. 4. Петроград, 1912. С. 248–260.
31. Хобзей Н., Ястремська Т. Діалектний словник: автор та читач. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2008. Вип. 12. С. 203–205.
32. Яцимирский Б. М. Описание говора Старой Ушицы Подольской губернии. *Сборник Отделения русского языка и словесности Академии Наук*. Т. 94. № 3. Петроград, 1915. С. 2–16.
33. Hromko T. V. Methods of collecting material for speech description. *Paradigmatic view on the concept of world science: Collection of scientific papers “ΛΟΓΟΣ” with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Vol. 2), August 21, 2020. Toronto, Canada : European Scientific Platform*. P. 99–101.
34. Janów J. Gwara małopolska Moszkowiec i Siwki nadniestrzańskiej z uwzględnieniem wsi okolicznych. Lwów, 1926. 232 s.
35. Leška O. Govor sela Ublja Vostočnoj Slovaki. Praha : KCJ ČSAV, 1973. 394 s.

REFERENCES

1. Brokh O. Ugrorusskoye narechiye sela Ubli (Zemplinskogo komitata) [Ugro-Russian dialect of the village of Ubli (Zemplinsky committee)]. *Issledovaniye po russkomu yazyku*. Т. II. Вып. I. Sankt-Peterburg, 1900. S. 89–117 [in Russian].
2. Vetukhov O. V. Govor slobody Alekseyevki Starobel'skogo uyezda Khar'kovskoy gubernii; Zagovory, zaklinaniya, oberegi i drugie vidy narodnogo vrachevaniya, osnovannyye na vere v silu slova [Idiom of the Alekseevka settlement, Starobelsk district of the Kharkov province; Conspiracies, spells, amulets and other types of folk healing based on faith in the power of the word.]. *Iz istorii myslj*. Вып. 1–2. Varshava, 1907 [in Russian].
3. Vynohradskiy Yu. Do dialektolohii Zadesennia: Hovirka m. Sosnytsi ta deiaki vidomosti pro hovirky sil susidnikh raioniv [To the dialectology of Zadesnya: The dialect of Sosnytsia and some information about the dialects of the villages of the neighboring districts]. *Ukrainskyi dialektolohichniy zbirnyk*. Kn. I. Kyiv, 1928. S. 145–180 [in Ukrainian].
4. Vintoniak O. V. Fonolohichna, morfolohichna i leksyko-semantychna systema hovirky sela Bania-Bereziv Kosivskoho raionu [Phonological, morphological and lexical-semantic system of the idiom of Bania-Bereziv village, Kosiv district] : Dys. kand. filol. nauk. 10.02.01. Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka. Ivano-Frankivsk, 2011. 227 s. [in Ukrainian].
5. Haievskiy S. Hovirka sela Mykhyrynets Starokonstantynivskoho povitu Volynskoi hubernii [The idiom of Mykhyrynets village of Starokonstantyniv district, Volyn province]. *Filologichniy zbirnyk pam'iaty K. Mykhalchuka*. Kyiv, 1915. S. 123–149 [in Ukrainian].
6. Hladkyi P. Hovirka s. Blystavtsi Hostomskoho raionu na Kyivshchyni [Idiom of Blystavtsia village of Gostom district, Kyiv region]. *Ukrainskyi dialektolohichniy zbirnyk*. Kn. 1. Kyiv, 1928. S. 93–141 [in Ukrainian].
7. Hladkyi P. Hovirka s. Nekhvoroshchi Andrushivskoho raionu Berdychivskoi okruhy (kol. Zhytomyrskoho povitu) [Idiom of Nekhvoroshchi village of Andrushivka district of Berdychiv county (Zhytomyr district)]. *Ukrainskyi dialektolohichniy zbirnyk* / red. O. Syniavskiy, A. Krymskyi. Kn. II. Kyiv, 1929. S. 109–198 [in Ukrainian].
8. Goloskevich K. P. Opisaniye govora s. Borodachevki (Kolodiyevki) Ushitskogo uyezda Podol'skoy gubernii [Description of the dialect s. Borodachevka (Kolodievka) of the Ushitsky district of the Podolsk province]. *Izvestiya Otdeleniya russkogo yazyka i slovesnosti Imperatorskoy Akademii Nauk*. 1910. T. 14. S. 106–131.
9. Grinkova N. P. K voprosu o vliyaniy velikorusskikh govorov na pogranichnyye ukrainskiye: Govor slobody Uryv Korotoyaskogo uyezda Voronezhskoy gubernii [On the question of the influence of the great russian dialects on the border

with Ukrainian ones: Idiom of Uryv sloboda of the Korotoyaksky district of the Voronezh province]. *Izvestiya po russkomu yazyku i slovesnosti*. Voronezh, 1930. T. 3. Vyp. 1. S. 205–224 [in Russian].

10. Hrytsak Ye. Leksyka s. Sushytsi Rykovoï u Starosambirshchyni [Vocabulary of Sushitsy Rykova village in Staryy Sambir region]. *Litopys Boikivshchyny*. Vyp. 10. Sambir, 1938 [in Ukrainian].

11. Dovbnia L., Tovkailo T. Istoriiia ukrainskoho movoznavstva v imenakh [History of Ukrainian linguistics in names] : navch. posib. Vyd. 2. Pereiaslav : Dombrovska Ya. M., 2019. 309 s. [in Ukrainian].

12. Doroshkevych O. Storinka dlia kharakterystyky hovirky s. Khotsok Pereiaslavskoho povitu na Poltavshchyni [Page for the description of the idiom of Khotsok village of Pereiaslav district in Poltava region]. *Filolohichni zbirnyk pam'iaty K. Mykhalchuka*. Kyiv : Vyd-vo ukr. tov.-va, 1915. S. 101–122 [in Ukrainian].

13. Zborovets V. Z materialiv do kharakterystyky movy okremykh silskykh gospodariv s. Panovets Kamyanetskoï okruhy [From the materials to the characteristics of the idiom of individual farmers of Panovets village of Kamyanets district]. *Zapysky Kam'ianets-Podilskoho nauk. pry UAN tovarystva*. Kam'ianets na Podilliu, 1926. T. 1. S. 9–12 [in Ukrainian].

14. Zilynskyi I. Nosovi zvuky v hovirtsî sela Krasna Korosnianskoho povitu [Nasal sounds in the idiom of Krasna village, Korosnyansky district]. *Filolohichni pratsi*. 1927 [in Ukrainian].

15. Zilynskyi I. Lemkivska hovirka sela Yavirok [Lemko idiom of the village of Yavirok]. *Lud Słowiański*. T. III. 2 A. Kraków, 1938 [in Ukrainian].

16. Yohansen M. Fonetychni etudy. Zamitky z nahody fonetyky m. Shyshak na Poltavshchyni u zv'iazku z literaturnoiu vymovoiu [Phonetic studies. Notes on the phonetics of town Shyshak in Poltava region in connection with literary pronunciation.]. *Naukovi zapysky Kharkivskoi naukovo-doslidnoi kafedry movoznavstva*. Kyiv : Derzhavne vyd-vo Ukrainy, 1927. S. 19–55 [in Ukrainian].

17. Kmit Yu. Prizvyshcha v Mykhnivtsi y Bystromu Turchanskoho povitu [Surnames in Mykhnivka and Bystrom villages of Turchany district]. *Ridna mova*. 1936. Ch. 7. S. 315–317 [in Ukrainian].

18. Mykhalchuk K. P. Narechya, podnarechya i hovory Yuzhnoi Rossyy v svyazy c narechiamy Halychyny [Dialects, subdialects and idioms of Southern Russia in connection with the dialects of Halychyna]. *Trudy etnoh.-stat. ekspedytsyy v Zapadnorusskyi kraj*. T. 7. Vyp. 1. SPb., 1872 [in Ukrainian].

19. Mykhalchuk K. P., Bohorodytskyi V. A. Hovor sela Sushky Zolotonoshskoho uezda Poltavskoi hubernyy (Kazan, 1901) [The idiom of the village Sushky of Zolotonosha district of Poltava province (Kazan, 1901)]. Kyiv, 1901. 9 s. [in Russian].

20. Otrokovskiy V. O. Maloruskyi hovor s. Kobylevky Podolskoï hubernyy Bratslavskoho uezda [Malorussian dialect of Kobylevka village, Podolsk province, Bratslav district]. *Izvestiya Otdeleniya russkogo yazyka y slovesnosti Ymperatorskoi Akademii Nauk*. T. 19. Petrohrad, 1915. Kn. 4. S. 30–74 [in Russian].

21. Pankevych I. Hovor sela Ruskoï, buvshoho Maramorosa v Rumunii [The idiom of the village of Ruska, formerly Maramoros in Romania] [v:] *Naukovyi zbirnyk tovarystva "Prosvita" v Uzhhorodi*. Uzhhorod, 1934. T. 10 [in Ukrainian].

22. Pankevych I. Novi istorichni dani do vysvitlennia deyakykh ukrainskykh dialektnykh yavlyshch v buv. Zhupy Uhocha [New historical data to cover some Ukrainian dialect phenomena in former. Zhupa Uhocha] [v:] *Naukovyi zbirnyk tovarystva "Prosvita" im. T. H. Shevchenka*. 1938. T. 13-14. S. 45–48 [in Ukrainian].

23. Rabii-Karpynska S. Boikivska hovirka sela Pidbuzh [Boykiv idiom of the village of Pidbuzh] [v:] Semchyshyn V. Rodyna Rabiiv. *Litopys Boikivshchyny*. Richboro, PA; Sambir 2009. Ch. 1/76 (87). S. 43 [in Ukrainian].

24. Rak L. K. Do kharakterystyky dialektnykh osoblyvostei movy s. Kodni [To the characteristics of the dialectal peculiarities of the idiom of Kodni village]. *Movoznavstvo: AN URSSR*. № 11. 1937. S. 55–83 [in Ukrainian].

25. Rudnytskyi Ya. Do boikivsko-naddniestriskoi mezhi [To the Boyko-Transdnistrian border]. *Litopys Boikivshchyny*. Ch. 6. Sambir, 1935. S. 27–41 [in Ukrainian].

26. Svientsitskyi I. Boikivskiy hovir s. Bitlia [Boykivsky idiom of the village of Beatle] [v:] *Zapysky Naukovoho tovarystva im. T. Shevchenka*. Lviv, 1913. T. CXIV. Kn. II. S. 116–153 [in Ukrainian].

27. Sikyrinskyi T. Do osoblyvostei slobody Stoianovka Zakhariivskoho raionu na Odeshchyni [To the peculiarities of Stoyanovka settlement of Zakharovsky district in Odesa region]. *Zapysky naukovoho tovarystva pry UAN: Seriiia istorichno-filolohichna*. 13. Odesa, 1929 [in Ukrainian].

28. Sirka Y., Baushenko A. Korotkyi slovnyk hovirky sela Ubli [A short dictionary of the dialect of Ubli village]. Lviv : Halytska vydavnycha spilka, 2017. 95 s. [in Ukrainian].

29. Sirka Y., Mulychak Yu., Baushenko A. Korotkyi slovnyk hovirky sela Ubli [A short dictionary of the dialect of Ubli village]. Priashiv; Zigen : EXCO s.r.o., 1999. 64 s. [in Ukrainian].

30. Sorochan A. Opisaniye govora s. Monastyrskogo Podolskoy gubernii [Description of the dialect of Monastyrskoye village of Podolsk province]. *Izvestiya Otdeleniya russkogo yazyka i slovesnosti Imperatorskoy Akademii Nauk*. T. 17. Kn. 4. Petrograd, 1912. S. 248–260 [in Russian].

31. Khobzei N., Yastremska T. Dialektnyi slovnyk: avtor ta chytach [Dialect dictionary: author and reader]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. 2008. Vyp. 12. S. 203–205 [in Ukrainian].

32. Yatsimirskiy B. M. Opisaniye govora Staroy Ushytsy Podolskoy gubernii [Description of the dialect of Staraya Ushytsya, Podolskaya province]. *Sbornik Otdeleniya russkogo yazyka i slovesnosti Akademii Nauk*. T. 94. № 3. Petrograd, 1915. S. 2–16 [in Russian].

33. Hromko T. V. Methods of collecting material for speech description. *Paradigmatic view on the concept of world science: Collection of scientific papers "ΛΟΓΟΣ"* with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Vol. 2), August 21, 2020. Toronto, Canada : European Scientific Platform. P. 99–101 [in English].

34. Janów J. Gwara małoruska Moszkowiec i Siwki naddniestrzańskiej z uwzględnieniem wsi okolicznych. [The Malorussian dialect of villages Moszkowiec and Siwka-Transnistria, including the surrounding villages.]. Lwów, 1926. 232 s. [in Polish].

35. Leška O. Govor sela Ublja Vostočnoj Slovakiï. [The idiom of village Ublia of Eastern Slovakia]. Praha : KCJ ČSAV, 1973. 394 s. [in Russian].

УДК 81'38:82-311.9:1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-2-19>**Поль ДОНЕЦ,***orcid.org/0000-0001-6759-0920**преподаватель кафедры перевода и языкознания
Международного гуманитарного университета
(Одесса, Украина) dp85@ukr.net*

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ АНТИМОДЕРНИЗМА В ТВОРЧЕСТВЕ ПОЗДНЕГО ОЛЕСЯ БЕРДНИКА

В статье рассматриваются стилистические средства выражения антимодернизма в позднем творчестве выдающегося украинского писателя Олеса Бердника, одного из ярчайших представителей отечественной научной фантастики. Материалом для исследования служат его романы «Звёздный корсар», «Огнесмех» и некоторые произведения малой формы. Выясняется, что поздний этап его творчества ознаменовался глубокой мировоззренческой трансформацией, вследствие чего авторский нарратив со временем вступает в антагонизм с ключевыми принципами доктрины трансгуманизма, приобретая выраженные черты антипрогрессизма, антисциентизма, антитехницизма, антиинтеллектуализма и прочих форм традиционализма. Это проявляется, в частности, в активном использовании негативно окрашенных эпитетов, гиперболических метафор, метонимических олицетворений и других выразительных средств, формирующих особые черты его идиостиля. Задействованный писателем арсенал тропов и стилистических фигур, как правило, содержит элемент оценки, в данном случае преимущественно негативной. Бердником критикуется идея «сильного» искусственного интеллекта и индивидуального бессмертия, а рационально-позитивистская картина мира вытесняется космистскими и религиозно-мистическими теориями, руссоистским проектом возвращения к природе, к традициям предков. Писатель разочаровывается в точных науках и научно-техническом пути развития, пересматривая их роль в эволюционном процессе человека и общества. Это оказывает влияние как на жанр создаваемых им работ, так и на их стилистический почерк, отличительной особенностью которого является повышенная эмфатичность: торжественно-приподнятый, нарочито высокопарный стиль, контрастность и яркость образов. Опираясь на классические дихотомии «естественный / искусственный», «сердце / разум», он следует предупредительным трендам современной англоязычной фантастики.

Ключевые слова: биоконсерватизм, иммортализм, иррационализм, научная фантастика, неолуддизм, трансгуманизм, энвайроментализм.

Поль ДОНЕЦЬ,*orcid.org/0000-0001-6759-0920**викладач кафедри перекладу та мовознавства
Міжнародного гуманітарного університету
(Одеса, Україна) dp85@ukr.net*

СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ АНТИМОДЕРНІЗМУ В ТВОРЧОСТІ ПІЗНЬОГО ОЛЕСЯ БЕРДНИКА

У статті розглядаються стилістичні засоби вираження антимодернізму в пізній творчості видатного українського письменника Олеса Бердника, одного з найяскравіших представників вітчизняної наукової фантастики. Матеріалом для дослідження служать його романи «Зоряний корсар», «Вогнесміх» та деякі твори малої форми. З'ясовується, що пізній етап його творчості ознаменувався глибокою світоглядною трансформацією, унаслідок чого авторський нарратив згодом вступає в антагонізм із ключовими принципами доктрини трансгуманізму, набуваючи виражених рис антипрогресизму, антисциєнтизму, антитехніцизму, антиінтелектуалізму та інших форм традиціоналізму. Це виявляється, зокрема, в активному використанні негативно забарвлених епітетів, гіперболічних метафор, метонімічних уособлень та інших виразних засобів, що формують особливі риси його ідіостилу. Задіяний автором арсенал тропів і стилістичних фігур зазвичай містить елемент оцінки, у цьому випадку переважно негативної. Бердник критикує ідею «сильного» штучного інтелекту й індивідуального безсмертя, а раціонально-позитивістська картина світу змінюється в його творах космістськими та релігійно-містичними теоріями, руссоїстським проектом повернення до природи, до традицій предків. Письменник розчаровується в точних науках і науково-технічному шляху розвитку, переглядаючи їхню роль в еволюційному процесі людини й суспільства. Це впливає як на жанр створюваних ним робіт, так і на їхній стилістичний почерк, видатною особливістю якого є підвищена емфатичність: урочисто-підведений, пишномовний стиль, контрастність і яскравість образів. Спираючись на класичні дихотомії «природний / штучний», «серце / розум», він наслідує попереджувальні тренди сучасної англomовної фантастики.

Ключові слова: біоконсерватизм, енвайронменталізм, іморталізм, ірраціоналізм, наукова фантастика, неолуддизм, трансгуманізм.

Paul DONETS,
orcid.org/0000-0001-6759-0920
Assistant Lecturer at the Department of Translation and Linguistics
International Humanitarian University
(Odesa, Ukraine) dp85@ukr.net

STYLISTIC MEANS OF EXPRESSING ANTIMODERNISM IN OLES BERDNYK'S LATE NOVELS

The article examines stylistic devices in which distinguished Ukrainian writer Oles Berdnyk expresses antimodernist ideas. The author is famous for being one of the brightest representatives of native science fiction. His late novels "Zorianyi Korsar", "Vohnesmikh" and some short stories of the same period have been chosen as an object to be studied. It is found out that his late works underwent drastic philosophical changes, resulting in a gradual departure from his previous views. The message translated by the author in a given period of his creative activity reproduces primarily the ideas of anti-progressivism, anti-scientism, anti-technicism, anti-intellectualism and other forms of traditionalism. In its simplest form, this is manifested in the active use of negatively colored epithets, hyperbolized metaphors, metonymic embodiments and other stylistic means which shape central features of the author's idiosyncrasy. The tropes and figures of speech used by the writer are in most cases emotionally expressive, that is, they contain elements of value (mostly negative, in this case). Berdnyk criticizes the idea of "strong" artificial intelligence and individual immortality. The rational positivist worldview in his works is being replaced by cosmist, religious and mystical theories, by the Rousseau's project of returning back to nature, to the traditions of ancestors. The writer becomes disillusioned with the hard science, the scientific and technological path of development, revisiting their role in the evolutionary process of man and society. This influences both the genre of his works and their stylistic features, one of which is its high expressiveness, that is, solemn and pompous style, contrast and bright images. Relying on such classic dichotomies as "natural / artificial" and "heart / mind", he follows the warning trends of modern English-language science fiction.

Keywords: bioconservatism, environmentalism, immortalism, irrationalism, neo-luddism, science fiction, transhumanism.

Постановка проблемы. В ходе предыдущего исследования нами было установлено, что раннее творчество выдающегося украинского фантаста О. П. Бердника имеет немало точек пересечения с набирающей нынче популярность философией трансгуманизма. Весомым аргументом в пользу данного тезиса может служить задействованный писателем арсенал изобразительно-выразительных средств языка – тропов и стилистических фигур (Донец, 2019: 101).

Цель статьи. Исходя из этого, у читателей может сложиться ошибочное впечатление, что это распространяется на всю библиографию упомянутого автора. Однако, как покажет дальнейший анализ, его творчество далеко не так однозначно, как кажется на первый взгляд. По целому ряду пунктов оно не просто различается, но и вступает в прямое противоречие с идейным базисом и принципами доктрины трансгуманизма. А в более поздних произведениях мировоззрение писателя и вовсе претерпевает кардинальную трансформацию, приобретая выраженные черты антимодернизма, антипрогрессизма, антисциентизма, антитехнизма, антиинтеллектуализма и прочих форм традиционализма с приставкой «анти-». С учётом сказанного выше, спешить с выводами и записывать всю прозу Бердника в разряд трансгуманистической всё же не следует. Доказательству этого утверждения мы и посвятим статью.

Актуальность исследования обусловлена прежде всего самосбывающимся характером трансгуманистических прогнозов, с одной стороны, и связанным с этим ростом алармистских настроений в обществе – с другой. Кроме того, как уже не раз отмечалось исследователями, уникальный, не имеющий аналогов идиостиль Бердника до сих пор остаётся малоизученным явлением, требуя новых подходов в расшифровке всех его смысловых пластов (Смаглій, 2018: 61).

Материалы и методы. При написании работы был задействован метод контент-анализа, используемый в лингвистических исследованиях для вычленения в текстовом массиве тех или иных слов и понятий. Согласно определению А. Н. Баранова, суть данного подхода заключается в том, чтобы на уровне слов и словосочетаний «сделать выводы об особенностях мышления и сознания автора текста – его намерениях, установках, желаниях, ценностных ориентациях» (Баранов, 2001: 247). Материалом для исследования послужили работы Бердника, относящиеся к более позднему периоду его творчества, прежде всего его магnum opus «Звёздный корсар», роман «Огнесмех» и примыкающие к ним рассказы и повести.

Изложение основного материала. Даже в ранних произведениях бросается в глаза категорическое неприятие Бердником идеи «сильного» искусственного интеллекта, за создание которого

обычно выступают трансгуманисты. Угроза возникновения «электронной диктатуры» – одна из центральных сюжетобразующих тем его творчества, вызывающая у автора особую озабоченность. Писатель убеждён, что если человечеству удастся когда-нибудь создать автономный ИИ, то он непременно установит жёсткую автократию, загонит население в концлагеря и, опираясь на армии боевых роботов, поставит всё живое во Вселенной под угрозу уничтожения. Любая мыслящая машина (если только она не стремится стать человеком) изображается как нечто деструктивное, антигуманное и чуждое, а учёные, конструирующие их, представлены в роли антагонистов (*вчених-маніяків*), смотрящих на жизнь сквозь призму холодной логики и бесчувственной рациональности.

В подобных эпизодах доминирует лексика подчеркнута негативной модальности (*німі механічні створіння; армії страшних бойових машин; холодної, жорстокої машини, що хоче підкорити весь світ; борються з огидним світом машин – результатом виродження інтелекту*). Особое место в этом ряду принадлежит эпитету «железный» (*залізний потворі, Залізний Диктатор, залізна, непохитна воля Диктатора*), применяемому по отношению к принципиальному и вместе с тем жестокому правителю. Превалируют антитетические конструкции, усиленные каскадом эпитетов (*на зміну слабким і нікчемним смертним істотам – дріб'язковим, непослідовним, сварливим і брудним – прийдуть машини – безсмертні, з залізною логікою, з безпомилковою реакцією, прийдуть і підкорять весь Космос*), риторическими вопросами (*людський розум деградує, і скоро машини піднімуться вище людей? Замінити чудесний людський інтелект холодним розумом машини?*), режé – анафорой в сочетании с лексическим повтором: *Автомати добували в підземеллях руду, перетоплювали її, обробляли і виготовляли деталі; автомати конструювали нові зразки смертоносної зброї, призначеної для знищення живого світу; автомати керували гігантськими енергетичними станціями. Без кінця автомати, автомати, автомати!*

Наибольшую угрозу писатель видит в освобождении людей от интеллектуального труда, передаче искусственному интеллекту функций научно-технического и творческого мышления. Известное воззвание Ф. Герберта «Не заменяй машиной человеческий разум» может служить лейтмотивом большинства произведений его украинского коллеги (Герберт, 1992: 11). Цивилизации, полагающиеся во всём на технику, прозябают у Бердника в стагнации, а в одном из случаев даже деградируют до уровня человекообразных

обезьян, что акцентируется с помощью оксюморона (*еволюція в антиеволюційному тупику, в деградууючій круговерті*) и метонимии (*повели планету по інволюційному шляху*).

Нравоучительный пафос такой иллюстрации тесно соприкасается с идеей Ж. Бодрийяра, согласно которой технологии оказывают деперсонализирующий эффект на человека и общество, стало быть, «доверить свой интеллект машине – значит освободиться от всякой претензии на знание» (Бодрийяр, 2000: 75). Можно также провести идейную параллель с мыслью Л. Мамфорда, предостерегавшего: «Вместо того чтобы активно функционировать в качестве самостоятельной личности, человек станет пассивным, бесполезным и машиноуправляемым животным» (Мамфорд, 2001: 9).

На рубеже 50–60-х гг. в мировоззрении Бердника наметился глубокий идейный «перелом», в полную силу выплеснувшийся в романе «Звёздный корсар» – книге, традиционно считающейся вершиной его творчества. По наблюдению канадского профессора-слависта В. Смирнива, писатель демонстрирует в ней свой скептицизм в отношении точных наук и научно-технического пути развития, пересматривая их роль в эволюционном процессе человека и общества (Smyrniw, 1981: 10). Взамен он предлагает развивать в себе духовно-психическую энергию, которая позволит людям достичь бессмертия и стать всемогущими.

Раскрывается иррационалистическая философия автора: провозглашается ущербность техногенной цивилизации и рационального познания (*то механістичні уявлення середньовічних учених, які передали нам у спадщину примітивний логічний апарат мислення*), появляются сомнения в физических законах Вселенной и уверенность в невозможности познания объективной реальности. Согласно М. Р. Павлишину, Бердником двигало желание «создать романтическую альтернативу материалистической утопии, порождённой технологией и достижением коммунизма», а потому по своему философскому содержанию и эстетическому методу его поздние работы близки не столько к научной фантастике, сколько к произведениям ранних европейских романтиков, таких как Ф. Шлегель и Новалис (Pavlyshyn, 1983: 90).

Несмотря на всё ещё декларируемую направленность в будущее, автор постоянно оглядывается назад в историю, обращается к мифологизированным образам прошлого (Запорожской Сечи и Древней Греции), в которых находит свой идеал. Если раньше писатель противопоставлял науку мистике (*Невже для того найкращі представники*

людства ціною свого щастя і життя збирали по крихтах знання і будували для нас величний храм сучасної Науки, щоб ми при першому великому випробуванні втікали в хащі містики?), то тепер он сам раскрывает себя как философ-мистик (*вернутися в лоно магичної цілісності... відродити магичну людину*). Своє отражение это находит и на стилистическом уровне, как, например, в данной отрывке, где экспрессия асиндетона в перечислительном ряду усилена синтаксическим параллелизмом и морфемным анафорическим повтором: *прагнення в світ трансцендентного, позачуттєвого, єднання з невидимим, невідчутним, небувалим, подолання бар'єру особистості, обмеженості індивіда, замкнутості в лабетах інтелекту*.

Начиная с середины 60-х гг., в творчестве Бердника прочно закрепляются эзотерические, историософские, псевдонаучные и сказочно-фольклорные мотивы. Наряду с фейерверком идей о безграничном совершенствовании и могуществе человека соседствуют, например, звездолёты, летающие с помощью музыки, а способность к левитации и телепортации приобретает за счёт голодания. Обращаясь к идеям гилозоизма и панпсихизма (*з повним правом можна називати будь-який стан матерії життям на певному рівні*), автор приходит к убеждению, что Земля представляет собой живой организм, который периодически избавляется от низкоморальных и низкодуховных цивилизаций как от ненужного балласта. Даже космос, к которому по-прежнему устремлены чаяния писателя, отныне надлежит исследовать не физическим, а телепатическим путём (*вже півжиття я воюю з техніцистами-ученими, доводячи їм, що Безмежність не можна завоювати ракетами; політ ракет, гримотіння машин, ефемерна потужність всієї технічної цивілізації хай стане зрозумілою поряд з польотом думки – вінця всього буття*).

Симптоматично, что упомянутый выше нарративный сдвиг хронологически совпал со взлётом в западной фантастике движения «Новой волны» с её нью-эйдж философией и приматом «чувственного» над «рациональным», предлагавшей, так же как и Бердник, исследовать внутренний космос вместо внешнего (*космічність майбутньої людини була не в загальній технізації, не в оточенні кожного максимальною кількістю машин і пристроїв, а, навпаки, в космічності мислення, в космічності етично-моральних поглядів*).

Таким образом, взгляды Бердника всё больше тяготеют к мировоззрению хиппи с их протестом против бездушного техницизма (*там, де можна обійтись без громіздкої техніки, треба відкинути*

її), руссоистским проектом возвращения к природе (*але ж Земля обрала шлях аналітично-інтегрального пізнання, культ його – кібернетика*) и увлечением духовным наследием Востока – прежде всего, Индии и Тибета. Последнее привело к формированию своеобразной авторской религии синкретического характера, в которой, по утверждению И. М. Гриньоха, христианское вероучение тесно переплетается с элементами индуизма, буддизма и славянского неоязычества (Гриньох, 1980: 21).

Коренным образом меняются взгляды Бердника по отношению к эволюции. Если раньше, опираясь на арсенал ярких метафор, он наставлял своего читателя не цепляться за существующую человеческую форму (*треба розірвати деспотію форми, нав'язану нам природою; треба зруйнувати тиранію форми*), то теперь он, наоборот, призывает следовать этой форме, находя её совершенной. Наглядным примером тому служит корабельный робот УР, воспитавший и вырастивший двух осиротевших детей. Механический помощник решает обзавестись биологическим телом для того, чтобы мыслить не только рационально, но и эмоционально, а главное – постичь суть незнакомого ему чувства – любви.

С точки зрения трансгуманистов, обладание неизменной, «природной» телесностью в данном случае отнюдь не является обязательным условием, а потому указанный подход критикуется ими как биоконсервативный и антропоцентрический (Киселёва, 2012: 83). Эволюционная концепция Бердника, по замечанию одного из критиков, имеет не протехнологическую, а скорее почвенническую направленность: вместо постепенного слияния человека с машиной он предлагает путь природного развития (Шкуров, 2010: 436).

Заметим, что именно любовь, а не технические усовершенствования, выступают для позднего Бердника ключом к сверхвозможностям, что демонстрируется посредством параллельной антитетической композиции: *Замість живого проникнення в безмірність – моделювання всесвіту, замість розширення своїх почуттів – створення аналогів почуття, механічних пристроїв-протезів*. Как указывает Т. А. Метелёва, человек, по Берднику, богоподобен потому, что генерирует любовь (Метелёва, 2014: 45). Именно такая вера в сверхприродную магическую силу, резюмирует И. П. Гречаник, наделяет его персонажей сверхъестественными способностями (Гречаник, 2013: 217).

По этой причине концепция киборга больше не вызывает у фантаста симпатии: *Нині серйозно розглядається проект створення киборга – штучної біолодини, яка має замінити сучасний*

тип розумної істоти. Такий «супермен» мислиться надзвичайно сильним, різнобічно розвинутим, наділеним новими розмаїтими почуттями, яких не має звичайна людина. Я визнаю, така істота можлива, її, безумовно, створюють. Але ж вона не зможе любити, хоч деякі кібернетики вважають, що любов можна запрограмувати. Приведений отривок демонструє чётко оформившися дихотомію «серце – розум», где второе занимает в аксиологической ієрархії автора низшеє место, что маркується с помощью метонимії (*Серце згасало, над усім панував Розум*).

Значительную еволюційну перемену претерпеває и отношение писателя к идее іморталізма. Исследователи сходяться на том, что мечтамі о бессмертіі оховачены герої почти всех его произведений, однако в поздних работах это бессмертіе уже не материального характера, а, скорее, духовного (Чернова, 2007: 192). Если раньше смерть описывалась Бердником как проблема, которую можно и нужно решить научным путём (*інститут вирішує проблему безсмертя; в час, коли розв'язується проблема безсмертя*), то теперь постулюється нечто діаметрально протиположное (*проблема Хроноса лежить не в тій площині, якою рухається сучасна технізована наука*).

Іморталогічний концепт Homo Immortalis со временем витесняется у Бердника діалектичним отрицанием смерти (*Я не боюся смерті, бо її нема! Є лише вічна заміна старого новим!*) и постулированием непреходящести жизни как таковой (*Неможливо вбити нікого й нічого! Все суще вічне й невразливе!*). Истинная же вечность, пише он, кроється в явленіях иного характера – в творчестве, искусстве, памяти потомков: *Так, особа вмирає. Але ми зовсім інакше дивимось на життя і смерть. Людина, особа виникає не на пустому місці, а як результат минулих вдосконалень. <...> Все найкраще, що є в тобі, в мені, – буде жити. В твоїх дітях, у дітях інших людей, у квітах, у музиці, в красі Безмежжя, яке несе в своєму лоні всіх нас – всі видимі і невидимі проявленія. Куди нам, синку, подітися від нашої Матері Безмежності? Ми справді безсмертні*. Подібна інтерпретація отвергається трансгуманістами как неприемлемая, поскольку лишаєт необходимости боротися за фізическое бессмертіе.

Со временем писатель и вовсе приходит к отрицанию научного іморталізма, усиливая категоричность своих суждений анафорическим параллелизмом: *Не треба містичних вигадок. Не треба пошуків особистого безсмертя. Воно неможливе. Особисте безсмертя – страшна химера. Хіба може бути вічною кінечна форма? Хіба можна*

затиснути безмежне в обмежене? Ні. Смерть же, напротив, воспринимается им как естественный порядок вещей, который нельзя нарушать. Стилистически это, как правило, выражается в виде парадоксов (*Я не боюся смерті, я радію їй, бо це зміна форми... В цьому радість життя. Якби не було смерті – не було б розвитку*) и олицетворения (*Ми зупинили фізичну смерть людини, але природа помстилась нам. Не можна порушувати рівноваги*).

Іморталогічний утопія, достигнутая жителями планети Ара в «Звездном корсарі» (*наука Ари вже давно-давно розгадала таємниці старіння, пододала между смерті і вивела мислячі істоти у світ нескінченного буття*), на поверку оборачивается антиутопією – «золотою клеткою», в которой обреченные на застою и прозябание люди постепенно теряют всякое желание и мотивацию к жизни. Победа над старением и воцарившаяся экономика изобилия приводят к всеобщей апатии, морально-інтелектуальной деградации, росту преступности и самоубийств. Впрочем, даже суїцид здесь лишён смысла: заботливые автоматы немедленно возвращают умершего к жизни. Тем самым Бердник критикує трансгуманістическую идею парадиз-інжиніринга как потенциально опасную, что подається через антитетическую метафору: *Людство, забезпечене всім необхідним, звиродніє і скотиться в прірву інволюції, що людині потрібен не добробут, а вічна небезпека і прірва, перед якою дух міг би вирошувати крила для польоту! Недостойно для мислячої істоти замість залізних кайданів надівати діамантові!*

Подводя итог вышесказанному, следует констатировать, что на протяжении творческой карьеры взгляды Бердника претерпели кардинальную трансформацию: от биомодернизма к биоконсерватизму, от научного іморталізма – к эзотерическому, от смертоборчества – к смертничеству. Если ранние произведения ещё укладываются в рамки трансгуманістического дискурса, будучи по своему содержанию подчёркнуто техно-оптимистической и техно-утопической ретро-фантастикой, то его поздние работы соответствуют скорее трансцендентальному или психоделическому трансгуманізму.

Со стороны мейнстримовых трансгуманістов данное направление обычно критикується за лженаучность и попытки привнести в и без того противоречивую доктрину элементы иррационализма и мистицизма. Согласно Р. Курцвейлу, оно толкает нас к витиеватому дуалистическому мировоззрению, которое учитывает трансцендентные уровни реальности (например, духовный уро-

вень) (Kurzweil et al., 2002: 211). В. Эванс настаивает, что восточный эзотеризм несовместим с трансгуманизмом, и призывает не романтизировать теорию, разбавляя её компонентами религиозно-мистических учений (Evans, 2014: 96). Крупнейший бельгийский философ М. Бауэнс также считает спиритуальный и материалистический трансгуманизм идеологически оппонирующими друг другу платформами (Karaflogka, 2014: 101).

Вывод из вышесказанного напрашивается очевидный: творчество Бердника можно с уверенностью охарактеризовать как космистское, но к

теме трансгуманизма оно имеет опосредованное отношение, распространяясь, как было доказано выше, лишь на небольшую часть его обширной библиографии. В пользу этого свидетельствует задействованный писателем арсенал образительно-выразительных средств языка (тропов и стилистических фигур), несущих в себе экспрессивно-эмоциональную окраску, то есть содержащих элемент оценки, которая постепенно меняется от преимущественно позитивной к столь же преобладающе негативной по отношению к науке и техническому прогрессу.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Баранов А. Введение в прикладную лингвистику. М.: Эдиториал УРСС, 2001. 360 с.
2. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла. М.: Добросвет, 2000. 258 с.
3. Герберт Ф. Дюна. Дюна. М.: Центрполиграф, 1992. С. 5–394.
4. Гречаник І. Багатосуб'єктність як конструкт хронотопної поліфонії у романах-феєріях Олесь Бердника. *Житомирські літературознавчі студії*. Житомир: ЖДУ, 2013. № 7. С. 215–221.
5. Гриньох І. Олесь Бердник. Утопіст чи харизматик на обрії другого тисячоліття християнства в Україні. Рим : Богословія, 1980. Т. 54. 47 с.
6. Донец П. Стилистические средства выражения трансгуманизма в творчестве раннего Олесь Бердника. *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського: Лінгвістичні науки*. Одеса : Астропринт, 2019. № 29. С. 92–103.
7. Киселёва Ю. Жизнь или пост-жизнь: полемика биоконсерватизма и биомодернизма как мировоззренческая оппозиция начала XXI века. *Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості*. Донецьк: Наука і освіта, 2012. С. 83–85.
8. Мамфорд Л. Миф машины. Техника и развитие человечества. М.: Логос, 2001. 408 с.
9. Метельова Т. Філософська антропологія Олесь Бердника: екзистенційні та постмодерністські інтенції. *Українознавчий альманах*. Мелітополь : МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. № 16. С. 42–47.
10. Смаглій І. Аксиологічна ієрархія земного і космічного у творах Олесь Бердника. *Наукові записки БДПУ. Філологічні науки*. Бердянськ : БДПУ, 2018. № 16. С. 60–69.
11. Чернова І. Фантастична умовність у прозі О. Бердника. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород : Говерла, 2007. № 11. С. 188–193.
12. Шкуров Є. Основні стратегії осмислення Homo futurus у фантастичній літературі (Бердник О. «Вогнесміх» та Нікітін Ю. «Транслюдина»). *Літературознавчі студії*. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2010. № 29. С. 436–443.
13. Evans W. If You See a Cyborg in the Road, Kill the Buddha: Against Transcendental Transhumanism. *Journal of Evolution and Technology*. Wellington : Institute for Ethics and Emerging Technologies, 2014. Vol. 24 (2). P. 92–97.
14. Karaflogka A. E-Religion: A Critical Appraisal of Religious Discourse on the World Wide Web. London : Routledge, 2014. 224 p.
15. Kurzweil R. Richards J. W. Gilder G. F. Are We Spiritual Machines? Ray Kurzweil vs. the Critics of Strong A.I. Seattle : Discovery Institute Press, 2002. 222 p.
16. Pavlyshyn M. Oles Berdnyk's Okotsvit and Zoranyi Korsar: Romantic Utopia and Science Fiction. *Journal of Ukrainian Studies*. Toronto : University of Toronto Press, 1983. Vol. 8 (2). P. 89–101.
17. Smyrniw W. The Theme of Man-godhood in Oles Berdnyk's Science Fiction. *Journal of Ukrainian Studies*. Edmonton : CIUS Press, 1981. Vol. 6 (1). P. 3–19.

REFERENCES

1. Baranov A. Vvedenie v prikladnuu lingvistiku [Introduction to Applied Linguistics]. M.: Editorial URSS, 2001. 360 p. [in Russian].
2. Baudrillard J. Prozrachnost zla [The Transparency of Evil]. M.: Dobrosvet, 2000. 258 p. [in Russian].
3. Herbert F. Duna [Dune]. M.: Tsentropoligraf, 1992. P. 5–394. [in Russian].
4. Hrechanyk I. Bahatosubiektnist yak konstrukt khronotopnoi polifonii u romanakh-feieriiakh Olesia Berdnyka [Poly-Subjectivity as a Construct of Chronotopic Polyphony in the Fairy-Novels by Oles Berdnyk]. *Zhytomyr Literature Studies*. Zhytomyr : ZSU, 2013. Vol. 7. P. 215–221. [in Ukrainian].
5. Hrynokh I. Oles Berdnyk. Utopist chy kharyzmatyk na obrrii druhoho tysiacholittia khrystyianstva v Ukraini [Oles Berdnyk. Utopian or Charismatic Leader on the Horizon of the Second Millennium of Christianity in Ukraine]. Rome : Bohosloviye, 1980. Vol. 54. 47 p. [in Ukrainian].
6. Donetsk P. Stilisticheskie sredstva vyrazheniya transgumanizma v tvorchestve rannego Olesya Berdnika [Stylistic Means of Expressing Transhumanism in Oles Berdnyk's Early Novels]. *Scientific Journal of SUNPU named after K. D. Ushynsky: Linguistic Studies*. Odessa : Astroprynt, 2019. Vol. 29. P. 92–103. [in Russian].

7. Kiselyova Y. Zhizn ili post-zhizn: polemika biokonservatizma i biomodernizma kak mirovozzrencheskaya opposit-siya nachala XXI veka [Life or Post-life: the Controversy between Bioconservatism and Biomodernism as a Worldview Opposition at the Beginning of the 21st Century]. *The Role of Science, Religion and Society in the Formation of Moral Personality*. Donetsk : Science and Education, 2012. P. 83–85. [in Russian].
8. Mumford L. Mif mashinyi. Tehnika i razvitie chelovechestva [The Myth of the Machine. Technics and Human Development]. M.: Logos, 2001. 408 p. [in Russian].
9. Metelova T. Filosofska antropolohiia Olesia Berdnyka: ekzystentsiini ta postmodernistski intentsii [Oles Berdnyk's Philosophical Anthropology: Existential and Postmodern Intentions]. *Ukrainian Studies Almanac*. Melitopol : MSPU named after Bogdan Khmelnytsky, 2014. Vol. 16. P. 42–47. [in Ukrainian].
10. Smahlii I. Aksiolohichna iierarkhiia zemnoho i kosmichnoho u tvorakh Olesia Berdnyka [Axiological Hierarchy of Terrestrial and Cosmic in Oles Berdnyk's Works]. *Scientific Notes of BDPU. Philological Sciences*. Berdiansk : BDPU, 2018. Vol. 16. P. 60–69. [in Ukrainian].
11. Chernova I. Fantastychna umovnist u prozi O. Berdnyka [Fantastic Conventionality in O. Berdnyk's Prose]. *Modern Problems of Linguistics and Literary Criticism*. Uzhhorod : Hoverla, 2007. Vol. 11. P. 188–193. [in Ukrainian].
12. Shkurov Y. Osnovni stratehii osmyslennia Homo futurus u fantastychnii literaturi (Berdnyk O. "Vohnesmikh" ta Nikitin Y. "Transliudyna") [Basic Strategies of Homo Futurus Comprehension in Fiction (Berdnyk O. "Vohnesmikh" and Nikitin Y. "Transhuman")]. *Literature Studies*. Kyiv : Publishing House of Dmitry Burago, 2010. Vol. 29. P. 436–443.
13. Evans W. If You See a Cyborg in the Road, Kill the Buddha: Against Transcendental Transhumanism. *Journal of Evolution and Technology*. Wellington : Institute for Ethics and Emerging Technologies. 2014. Vol. 24 (2). P. 92–97.
14. Karaflogka A. E-Religion: A Critical Appraisal of Religious Discourse on the World Wide Web. London : Routledge, 2014. 224 p.
15. Kurzweil R., Richards J. W., Gilder G. F. Are We Spiritual Machines? Ray Kurzweil vs. the Critics of Strong A.I. Seattle : Discovery Institute Press, 2002. 222 p.
16. Pavlyshyn M. Oles Berdnyk's Okotsvit and Zoranyi Korsar: Romantic Utopia and Science Fiction. *Journal of Ukrainian Studies*. Toronto : University of Toronto Press, 1983. Vol. 8 (2). P. 89–101.
17. Smyrniw W. The Theme of Man-godhood in Oles Berdnyk's Science Fiction. *Journal of Ukrainian Studies*. Edmonton : CIUS Press, 1981. Vol. 6 (1). P. 3–19.

Ольга ЖУЛАВСЬКА,

orcid.org/0000-0002-3132-6877

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германської філології

Сумського державного університету
(Суми, Україна) *o.gulawska@gf.sumdu.edu.ua*

Анастасія ДОРОГОКУПЛЯ,

orcid.org/0000-0002-9068-0833

студентка IV курсу факультету іноземної філології
та соціальних комунікацій

Сумського державного університету
(Суми, Україна) *dorohokuplia.anastasiia@gmail.com*

ВИКОРИСТАННЯ ПРОГРАМНИХ ЗАСОБІВ КОРПУСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЖИВАННЯ БЕЗОСОБОВИХ ФОРМ ДІЄСЛОВА В АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ

У статті проаналізовано застосування програмного забезпечення загалом і корпусного редактора WordSmith зокрема як засобу для вдосконалення та поглиблення вивчення лексичних і граматичних явищ у лінгвістичних дослідженнях. Розглянуто можливі шляхи та галузі застосування корпусних менеджерів у межах розвитку корпусної лінгвістики та застосування її засобів на практиці. У роботі було проаналізовано та окреслено такі поняття, як корпусна лінгвістика, її функції, перспективи та напрями розвитку. Формат представлення текстів у корпусі (*mode of communication*) може бути усним, писемним або змішаним; режим накопичення даних у корпусі (*data collection regimes*) може бути обмеженим / необмеженим, моніторинговим, статичним. Корпуси поділяються на багатомовні (*multilingual*) та одномовні (*monolingual*), анотовані (*annotated*) / неанотовані (*unannotated*). Задля полегшення роботи з корпусом використовуються принципи повного врахування (*total accountability*) або відбору даних (*data selection*). Було проаналізовано поняття «безособові форми дієслова» та окреслено їхні функції; аналіз частотності вживання безособових форм дієслова на основі аналізу корпусу художніх текстів за допомогою програмного забезпечення WordSmith Tools.

На основі проведеного дослідження було зроблено висновки, що за допомогою корпусів ми маємо змогу не тільки вивчати, як взаємодіють лексичні одиниці з контекстом, а й аналізувати дані про частоту словоформ, лексем і граматичних категорій, а також особливості їх сполучуваності та керування.

У корпусному аналізі художніх текстів із застосуванням сучасного корпусного менеджера ми змогли дослідити використання безособових форм дієслова, таких як інфінітив і герундій. За допомогою програми WordSmith Tools було доведено, що в англійських художніх творах інфінітиви використовуються частіше, ніж герундій. Наше дослідження наочно доводить корисність використання програмних засобів, а зокрема корпусного менеджера WordSmith Tools, в аналізі граматичних одиниць на основі будь-якого доступного корпусу текстів, зокрема художніх.

Ключові слова: корпусна лінгвістика, безособові форми дієслова, корпусні менеджери.

Olha ZHULAVSKA,*orcid.org/0000-0002-3132-6877**PhD (Philology), Associate Professor;**Associate Professor at the Germanic Philology Department**Sumy State University**(Sumy, Ukraine) o.gulawskay@gf.sumdu.edu.ua***Anastasiia DOROHOKUPLIA,***orcid.org/0000-0002-9068-0833**4th year Student at the Social Communication**and Foreign Languages Faculty**Sumy State University**(Sumy, Ukraine) dorohokuplia.anastasiia@gmail.com*

CORPUS-BASED SOFTWARE STUDY OF IMPERSONAL VERBS FORMS USAGE IN ENGLISH FICTION

The focus of the article is a study of software used in corpus-linguistic and applying of WordSmith Tools corpus editor as a means to improve and enhance the study of lexical and grammatical phenomena in linguistic research. There are considered possible ways and areas of application of corpus managers and tools of corpus linguistic within its development. The basic concepts of corpus linguistics, its functions, perspectives, and directions of development were analyzed and outlined in the work. A mode of communication can be oral, written, or mixed; data collection regimes can be limited/unlimited, monitoring, and static. Corpora are subdivided into multilingual and monolingual, annotated / unannotated. The principles of total accountability or data selection are used to facilitate work with corpora. The concept of impersonal verb forms was analyzed and their functions were outlined, also we studied the frequency of use of impersonal verb forms based on the analysis of the body of literary texts using the software WordSmith Tools.

Our study concludes that with the help of corpora we can not only find out how lexical units interact with the context but also analyze data on the frequency of word forms, tokens, and grammatical categories, as well as features of their patterns and compatibility.

With a help of WordSmith Tools corpus manager, we were able to explore the use of impersonal verb forms, such as infinitives and gerund, in literary texts. It has been proven that infinitives are used more often than gerunds. The study has confirmed the usefulness of using the software in the analysis of grammatical units on the basis of any available corpus of texts, including literary, on the example of the corpus manager WordSmith Tools.

Key words: *corpus linguistics, impersonal verb forms, corpus managers.*

Постановка проблеми. Одним із далекосяжних напрямів сучасного теоретичного і прикладного мовознавства є корпусна лінгвістика. За думкою Пауля Бейкера у сучасній науці дані корпусів досить широко використовуються в дослідженнях у таких сферах як: лексикографія, стилістика, судова лінгвістика, лінгвістична варіантологія, перекладознавство, соціолінгвістика, методика навчання і вивчення іноземної мови та в багатьох інших (Baker, 2006: 2–3). Сам термін «корпусна лінгвістика» з'явився та закріпився в науковому вжитку в останні десятиліття XX століття після публікації в 1983 році, за матеріалами конференції ICAME (Жуковська, 2013: 8). Корпусна лінгвістика як напрям прикладної лінгвістики визначає загальні принципи побудови лінгвістичних корпусів даних із використанням сучасних комп'ютерних технологій, окреслює методику відбору текстів та шляхи їх збереження та аналізу (McENERY, Wilson, 2001: 4).

За Тоні Мак-Енері та Ендрю Гарді, корпусна лінгвістика – це область дослідження мови, в якій виокремлюються певні піднапрями, що різняться

підходами до конструкції, експлуатації корпусів та аналізу корпусних даних (McENERY, Hardie 2012: 3–21). Так, формат представлення текстів у корпусі (*mode of communication*) може бути усним, писемним або змішаним; від режиму накопичення даних у корпусі (*data collection regimes*) залежать лінгвістичні завдання, заради вирішення яких і створюється корпус, і може бути обмеженим / необмеженим, моніторинговим (Sinclair, 1991: 171), статичним (Biber, 1993: 245). Корпуси поділяються на багатомовні (*multilingual*) та одномовні (*monolingual*), анотовані (*annotated*) / неанотовані (*unannotated*) в залежності від наявності спеціальних міток, що приписуються словам у текстах корпусу та позначають різноманітні лінгвістичні категорії. Задля полегшення роботи з корпусом використовуються принципи повного врахування (*total accountability*) або відбору даних (*data selection*) (Жуковська, 2013: 22).

Аналіз досліджень. На сьогодні науковці в різних країнах приділяють особливу увагу як дослідженню безпосередньо корпусів текстів і напрямів

їх використання, так і прикладним програмним засобам, за допомогою яких полегшуються обробка та аналіз корпусів текстів. Серед них: П. Бейкер (2006), С. Ю. Богданова (2011), О. О. Бойко (2019), О. М. Демська-Кульчицька (2003), В. В. Жуковська (2013), О. О. Жулавська (2019, 2020), В. П. Захаров (2011), Т. Мак-Енері (2001, 2012), Дж. Синклер (1991), А. Вілсон (2001) та інші.

Зі свого боку, безособові форми дієслова, зокрема інфінітив та герундій, були і залишаються предметом для вивчення в роботах багатьох науковців, таких як: М. Я. Блох (1983), В. В. Бурлакова (1981), Г. В. Верба (2006), Л. Г. Верба (2006), Г. Г. Почепцов (1981), І. П. Іванова (1981), В. Л. Каушанська (2009) та інші. Водночас ці граматичні явища ще не є досить дослідженими з позицій корпусної лінгвістики із застосуванням програмного забезпечення для аналізу корпусів текстів, що становить наукову **новизну** дослідження.

Об'єктом дослідження є корпус британських та американських текстів, що був складений нами самостійно та обробляється за допомогою корпусного редактора *WordSmith Tools*, а **предметом** є безособові форми дієслова, які є характерними для англійської мови.

Метою статті є проведення порівняльного частотного аналізу вживання безособових форм дієслів (герундій та інфінітив) в корпусі художніх текстів за допомогою корпусного менеджера *WordSmith Tools*.

Досягнення мети нашого дослідження потребує визначення та розв'язання низки **завдань**, а саме:

1. Дати визначення основним поняттям дослідження, якими є: корпусна лінгвістика та безособові форми дієслова, визначити їх функції, перспективи та напрями розвитку.

2. Створити корпус текстів художньої літератури, на основі якого проведено дослідження кількісного аналізу вживань безособових форм дієслова та їх функціоналу в корпусі художніх текстів.

3. Проаналізувати частотність вживань безособових форм дієслова за допомогою корпусного редактора *WordSmith Tools* та базуючись на результатах аналізу зробити висновок щодо тенденцій вживання однієї з безособових форм дієслова.

Виклад основного матеріалу. Аналіз тексту із застосуванням прикладних засобів корпусної лінгвістики є актуальним та релевантним напрямом сьогоденних досліджень, тому, існує досить велика кількість, як онлайн-ових, так і інтегрованих у сучасне комп'ютерне обладнання програм, що дають можливість проводити лінгвістичний аналіз тексту, будувати конкорданси, обчислювати частоту вживань певних лексичних одиниць чи

граматичних форм у текстах всіх жанрів та стилів. Безпосередня робота з корпусами текстів здійснюється за допомогою спеціалізованих програмних засобів, комерційних програм-конкордансів (*Manatee (Bonito)*, *LEXA*, *Virtual Corpus Manager (VMC)*, *XAIRA*, *MonoConc*, *AntCons*, *MicroConcord*, *TACT*, *WordSmith*, *WordCruncher*), найбільш розповсюдженими з яких є *Microsoft Excel*, *Sketch Engine*, *WordSmith*. Це програмне забезпечення має назву корпусні менеджери, тобто спеціальна пошукова система, що включає програмні засоби для пошуку даних у корпусі, отримання статистичної інформації й надання результатів користувачеві в зручній формі (Демська-Кульчицька, 2003: 30).

Так, у своїй дослідницькій роботі О. О. Бойко пропонує використання офісної програми *Microsoft Excel* як альтернативи паперовому картографуванню, а також впровадження розмітки інформації за допомогою хештегів для подальшого полегшення пошуку та індексації фрагментів тексту (Бойко, 2019: 24). Автор стверджує, що офісна програма *Microsoft Excel* надає широкі можливості для зручного опрацювання текстового матеріалу. Перенесення тексту в підготовлений документ може відбуватися двома шляхами: автоматично та механічно. Також під час роботи *Microsoft Excel* з корпусами текстів важливим етапом є хештегування текстів для подальшого полегшення пошуку інформації (Бойко, 2019: 24).

Тож програмне забезпечення *Microsoft Excel* можна вважати сучасним аналогом паперового картографування, так за допомогою нього вся необхідна мовна інформація може бути зібрана в одному файлі, проіндексована та піддана статистичній обробці.

Sketch Engine – корпусний менеджер та програма для аналізу текстів, створена в 2003 році компанією «*Lexical Computing Limited*». Головною метою є надання спеціалістам, які вивчають мовну поведінку, змоги формувати у великих збірках тексту складні та лінгвістично-мотивовані запити (Thomas, 2016: 23). *Sketch Engine* складається з трьох основних компонентів: системи управління базами даних *Manatee*, вебінтерфейсу пошуку *Bonito* та веб-інтерфейсу управління корпусом

Основні функції: створення ескізів слів – аналізу граматичної, мовної поведінки слова; дис-трибутивний тезаурус – пошук слів зі схожим значенням; пошук відповідностей – пошук прикладів форм слова, леми, фрази або мітки; пошук виразів – аналіз словосполучень; списки слів – формування списків частотності вживання; N-грами – створення частотних списків вживання кластерів; термінологічний пошук – автоматичне вилучення

термінів; діахронічний аналіз – виявлення слів, що з часом зазнали змін за частотою вживання (Thomas, 2016: 25).

WordSmith Tools – це програмне забезпечення, що було розроблене британським лінгвістом Майком Скоттом, з Університету Ліверпуля і оприлюднене в 1996 році (Scott, 2010: 2). Інструменти *WordSmith* представлені 80 різними мовами та можуть аналізувати файли, представлені в таких форматах, як .html, .xml та .txt.

Основними інструментами цього корпусного менеджера є: *Concord*, що використовується для створення конкордансів; *WordList*, за допомогою якого здійснюється пошук всіх слів або кластерів корпусу; *KeyWord*, що використовується для створення переліків слів і словоформ відповідно до певних статистичних критеріїв (Scott, 2010: 11).

У нашій роботі ми сфокусуємося на дослідженні вживання безособових форм дієслова в корпусі художніх текстів. Ці мовні явища є досить поширеними в текстах будь-якого спрямування, але найчастіше вони трапляються в художніх текстах, де вони виконують функції підмета, додатку чи іменної частини складного присудку. Безособові форми дієслова, герундій та інфінітив, у художніх текстах вживаються з метою доповнення або посилення основного дієслова.

Інфінітив – це безособова форма дієслова, що має ознаки як іменника так і дієслова (Каушанська, 2009: 224). У «Теоретичній граматиці сучасної англійської мови» автори стверджують, що частка *to* є показником, який відрізняє його від омонімічних інфінітиву особистісних форм, тоді як формальним показником особистої форми є будь-який тип співвіднесеного з нею підмета, зокрема й інфінітива (Іванова та ін., 1981: 112). Іноді може використовуватись інфінітив без частки – так званий голий інфінітив (*bare infinitive*). До граматичних категорій інфінітива відносять: співвіднесеність (*Non-Perfect, Perfect*), вид (*Common, Continuous*) та стан (*Active, Passive*). Інфінітив може вживатися в чотирьох особливих формах, а неозначені форми перехідних дієслів можуть мати форми активного та пасивного стану (Каушанська, 2009: 225).

Прикладами простого або неозначеного інфінітива (*Indefinite Infinitive*) є «*I am sorry to hear that*», тривалого (*Continuous Infinitive*) – «*It was pleasant to be driving a car again*», доконаного інфінітива (*Perfect Infinitive*) – «*I was glad to have done something*», доконано-тривалого інфінітива (*Perfect Continuous Infinitive*) – «*I'm happy to have been living Kyiv for 25 years*», неозначеного інфінітива пасивного стану (*Passive Indefinite Infinitive*) – «*This letter needs to be written today*»,

доконаного інфінітива пасивного стану (*Passive Perfect Infinitive*) – «*I supposed the work to have been done by that time*» (Каушанська, 2009: 226–227).

Герундій – неособова форма дієслова, що формується за допомогою додавання до інфінітива закінчення **-ing**. Герундій має властивості дієслова й іменника і вказує на процес (Каушанська, 2009: 206). За Марком Блохом, герундій – це єдина неособова форма дієслова, яка об'єднує як дієслівні ознаками, так і ознаки іменника (Блох, 1983:136). Існує чотири форми герундія. Неозначений герундій (*Indefinite Gerund*) має активний («*Excuse me for disturbing you*») та пасивний («*He entered the house without being seen*») стани. Доконаний герундій (*Perfect Gerund*) має активний («*He denies having done it*») та пасивний («*She was angry at having been cheated so easily*») стани (Каушанська, 2009: 207–209).

Тобто спільними для всіх неособових форм дієслова є відсутність граматичних ознак особи, числа і способу, а також часу дії, адже вони лише вказують на співвіднесеність у часі щодо присудка (Блох, 1983:140).

Наше дослідження було проведено на базі сформованого нами корпусу художніх текстів, який налічує близько 600 тисяч токенів. До корпусу ввійшли твори класиків, доступні на офіційному сайті електронної бібліотеки в рамках «Проекту Гутенберг», як-от: «*Pride and Prejudice*» by Jane Austen (Austen, 20013), «*Frankenstein*» by Mary Shelley (Shelley, 20013), «*The Tale of Two Cities*» by Charles Dickens (Dickens, 2009), «*The Adventures of Sherlock Holmes*» by Arthur Conan Doyle (Conan Doyle, 2002) та інші.

Програма *WordSmith*, яка була обрана для аналізу корпусу текстів працює офлайн, тому для досягнення мети нашого дослідження – аналізу вживання безособових форм дієслова в англійських художніх текстах – ми сформували власний корпус творів цього жанру.

За допомогою *WordSmith Tools* ми проаналізували вживання безособових форм дієслова, інфінітива та герундія, в художніх творах. Створивши конкорданс, ми отримали частотність вживання певних дієслів у формі інфінітива. Крім того, ми мали змогу проаналізувати вживання дієслів в певному контексті.

Результати дослідження. Інфінітив як форма дієслова відрізняється великим спектром різновидів свого стилістичного прояву. Інфінітивні конструкції в еліптичних реченнях використовуються для підсилення почуттів та переживань в творах, а в іронічних висловлюваннях – для логічної та контекстуальної єдності. (Алексеева, 1987: 3).

Інфінітивні конструкції, що вживаються після дієслів, що виражають суб'єктивно-модальні значення дії, вживаються для експресивної наповненості речення в художніх творах (Алексеева, 1987: 5). У таких випадках, суб'єктивна модальність також може бути підсилена вживанням тривалої форми інфінітива (*Continuous Infinitive Active*) з метою вираження суб'єктивної експресії. А доконана форма інфінітива (*Perfect Infinitive Active*) зазвичай вживається авторами для підкреслення значення завершеності дії.

Використання інфінітивних конструкцій в метафоричних висловлюваннях, в свою чергу, сприяє вираженню індивідуального світорозуміння, суб'єктивно-авторського погляду на описуване. А в порівняльних підкреслюється яскрава виразність створюваного образу з метою розкриття авторського світовідчуття і вираження суб'єктивного ставлення письменника до об'єктивної дійсності (Алексеева, 1987: 7).

Розгляньмо вживання простого або неозначеного інфінітива на прикладі дієслова «do» в корпусах текстів. У вибраних художніх творах він вживається 293 рази. Водночас найчастіше – після таких частин мови:

Після дієслів – у 130 випадках. Наприклад:

(1) «...which he **started to do** alone in a small dugout with four paddlers» (Conan Doyle, 2002).

(2) «... but did not **live to do** it. Mr. Bingley intended it likewise» (Austen, 2013).

(3) «... indeed, and I wonder how he could **presume to do** it» (Austen, 2013).

У цьому випадку інфінітив стосується суб'єкта дії й в художніх текстах його використання обумовлюється необхідністю посилення певного емоційного забарвлення в реченні.

Після займенників – у 51 випадку. Наприклад:

(4) «...which was just what you wanted **it to do**» (Dickens, 2002).

(5) «... and advised **them to do** it differently» (Austen, 2013).

«...which I particularly begged **him to do**» (Conan Doyle, 2009).

Тобто, інфінітивна конструкція виконує функцію складного додатку і стилістично підсилює займенник, що передує їй. Автори використовують такі конструкції з метою вираження суб'єктивного відношення до певного об'єкту.

Після іменників – у 38 випадках. Наприклад:

(6) «...she is not the kind of **girl to do** it if she had been well looked after» (Austen, 2008).

(7) «And I have some **business to do** which will take some hours» (Conan Doyle, 2002).

Якщо неозначена форма дієслова вживається після іменника, вона зазвичай виконує функції означення й інколи має значення повинності та стилістично передає відношення автора до певної ситуації та характеризують її.

Крім того, у нашому дослідженні за допомогою корпусного менеджера *WordSmith Tools* ми проаналізували вживання різних форм інфінітива. Провівши аналіз вживання певних дієслів, ми з'ясували, що тривала форма інфінітива дієслова «be» в досліджуваних текстах використовується шість разів і частіше вживається після дієслів (4 рази). Наприклад:

(8) «...who, in her manners and appearance, **owned to being** a Mother» (Dickens, 2009).

(9) «...though I don't prefer any **claim to being** the soul of Romance» (Dickens, 2009).

Тобто тривала форма інфінітива зазвичай виконує роль додатка або означення. Автори користуються цією конструкцією за потреби наголошення тривалості дії та посилення експресивного навантаження речення.

А доконана форма цього ж дієслова вживається 45 разів. Наприклад:

(10) «... but it would **seem to have been** an unusually thin wine that he sold at this» (Dickens, 2009).

«...but his life **appeared to have been** a very quiet one» (Dickens, 2009).

(11) «... would show the **prisoner to have been** furnished with lists of ...» (Shelley, 2013).

Доконана форма після дієслів та іменників зазвичай виконує функції означення. Зазвичай автори художніх творів використовують цю конструкцію з метою визначення акценту на завершеності дії та, інколи, модального значення невпевненості героя.

Доконано-тривалий інфінітив дієслова «be» у створеному корпусі художніх текстів вживається один раз – після дієслова.

(12) «... the reputed witch-lady, is **said to have been** passing by» (Conan Doyle, 2002).

Інфінітивна конструкція в таких випадках виконує функцію додатку і вживається для підкреслення тривалості або незавершеності дії присудка і, якщо автор має намір наголосити на логічній тривалості певної дії.

Неозначений інфінітив пасивного стану дієслова «do» в сформованому корпусі художніх текстів вживається 41 рази. З яких 24 рази після дієслів, 10 – після прикметників і 5 – після сполучників. Наприклад:

(13) «And all that swearing's **got to be done** at midnight» (Dickens, 2009).

«*There is nothing to be done to-night...*» (Conan Doyle, 2002).

Тобто неозначений інфінітив пасивного стану відбувається одночасно з дією присудка. Зазвичай автори використовують його для наголошення на пасивності дії та передачі емоційності певного фрагменту тексту.

Форма dokonаного інфінітива в пасивному стані вживається досить нечасто і не трапляється в сформованому нами корпусі художніх текстів.

Проаналізуємо випадки вживання герундія в художніх текстах також за допомогою створення конкордансу на прикладі дієслова «do».

Герундій не часто вживається в розмовній мові і вважається притаманним класичній літературі. Зазвичай, такі конструкції вживаються з метою передачі тривалості або модального значення спонукання до дії або її бажаності. Герундій також може виконувати функції обставини часу, якщо автор твору має за мету наголосити на її незавершеності або неповності речення.

Крім того, використання герундія може бути властивим індивідуально-авторській манері викладу, яка сприяє формуванню цілісного художнього враження у читача. Також в художніх текстах часто вживаються конструкції, за допомогою яких автор намагається розкрити справжню сутність героя, тобто відобразити психологічну ускладненість образу.

Неозначена форма герундія активного стану «doing» у досліджуваних художніх текстах вживається 53 рази. Найчастіше вона використовується після прийменників (34 рази) та займенників (19 разів):

(14) «... *he did not doubt that, instead of doing harm, he performed...*» (Shelley, 2013).

(15) «*This also was my doing!*» (Shelley, 2013).

Тобто автор вдався до використання герундія з метою протиставлення та порівняння за потреби передачі емоційної експресивності.

Dokonana форма герундія активного стану «having done» трапляється шість разів у проаналізованих текстах. Здебільшого після прийменників, а також як частина складного додатку:

(16) «*I cannot blame myself for having done thus much*» (Austen, 2013).

(17) «*Having done that, we may drive back to our luncheon*» (Conan Doyle, 2002).

Зазвичай dokonana форма герундія вживається в творах англійської класики з метою увиразнення певних особливостей мови героїв та психологічних особливостей образу.

Пасивні конструкції неозначеного та dokonаного герундія в досліджуваному корпусі не використовуються.

Отже, результати застосування корпусного менеджера *WordSmith Tools* для підрахунку частотності вживання інфінітива та герундія показали, що простий інфінітив вживається 293 рази, а герундій – 59 разів. Тривала форма інфінітива дієслова у досліджуваних текстах використовується шість разів, а dokonana форма – 45 разів. Dokonano-тривалий інфінітив у створеному корпусі художніх текстів вживається один раз – після дієслова. Неозначений інфінітив пасивного стану вживається 41 раз. А форма dokonаного інфінітива в пасивному стані вживається досить нечасто і в сформованому нами корпусі художніх текстів не знайшлося жодних результатів запити.

Що стосується неозначеної форми герундія активного стану, то вона в досліджуваних художніх текстах вживається 53 рази. А dokonana форма герундія активного стану трапляється шість разів у проаналізованих текстах. Пасивні конструкції неозначеного та dokonаного герундія в досліджуваному корпусі не використовуються.

Висновки. Тобто, проаналізувавши матеріал, який було викладено вище, доходимо висновку, що використання корпусних менеджерів загалом і корпусного менеджера *WordSmith Tools* зокрема розширює можливості проведення досліджень у різних галузях лінгвістики. У нашому дослідженні за допомогою корпусного менеджера *WordSmith Tools* було встановлено, що в англійських художніх творах, що ввійшли до сформованого нами корпусу текстів, інфінітив використовується частіше, ніж герундій. Найбільш вживаною є неозначена форма інфінітива активного стану.

Отже, за допомогою корпусів ми маємо змогу не тільки вивчати, як взаємодіють лексичні одиниці з контекстом, а й аналізувати дані про частоту словоформ, лексем і граматичних категорій, а також особливості їх сполучуваності та керування. Наше дослідження наочно доводить корисність використання програмних засобів, а зокрема корпусного менеджера *WordSmith Tools*, в аналізі граматичних одиниць на основі будь-якого доступного корпусу текстів, зокрема художніх. І як результат, завдяки даним, отриманим у процесі корпусного аналізу, не тільки може бути сформовано якісно нові висновки про мову, але й відкрито напрями досліджень, які до появи корпусів не було взято до уваги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева В. А. Функционирование неличных форм глагола в различных стилях речи. *Вопросы грамматической структуры предложения и текста в английском языке*. Москва, 1987. Вып. 247. С. 3–9.
2. Блох М. Я. Теоретическая грамматика английского языка: Учебник. Для студ. фил. фак. ун-тов и фак. англ. яз. педвузов. Москва : Высш. школа, 1983. 383 с.
3. Бойко О. О., Використання програми MICROSOFT OFFICE EXCEL для лінгвістичного аналізу тексту. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. Одеса, 2019. № 38. С. 24–29. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v38/part_3/9.pdf.
4. Верба Г. В., Верба Л. Г. Граматика сучасної англійської мови: довідник. Київ : ВП Логос-М, 2006. 342с.
5. Демидова М. М. Особенности перевода герундия в художественном тексте. Сопоставительная лингвистика и лингвистика текста. *Вестник ТГТУ. Брянск*. 2018. № 197. С. 39–44.
6. Демська-Кульчицька О. М. Базові поняття корпусної лінгвістики. *Українська мова*. Київ, 2003. № 1. С. 42–47.
7. Иванова І. П., Бурлакова В. В., Почепцов Г. Г. Теоретична граматики сучасної англійської мови : підручник. Москва : Высш. школа, 1981. 285 с.
8. Жуковська В. В. Вступ до корпусної лінгвістики: навчальний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. 142 с.
9. Жулавська О. О. Відтворення англійських синестезійних метафор слухових відчуттів в українських перекладах. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна*. Харків, 2019. № 89. С. 29–36.
10. Жулавська О. О. Стратегії одомашнення і очуження в англо-українському перекладі синестезійних метафор(на матеріалі художнього тексту). *Science and Education a New Dimension. Philology. VII (62)*. 2019. № 211. С. 70–74.
11. Захаров В. П., Богданова С. Ю. Корпусная лингвистика: учебник для студентов гуманитарных вузов. Иркутск : ИГЛУ, 2011. 161 с.
12. Каушанская В. Л. Грамматика английского языка. Киев : Фирма «ИНКОС», 2009. 320 с.
13. Austen J. *Pride and Prejudice*. / edit. R. W. Chapman, 2013. URL: <http://www.gutenberg.org/ebooks/42671>.
14. Baker P. *Using Corpora in Discourse Analysis*. London: Continuum, 2006. 208 p.
15. Biber D. Representativeness in Corpus Design. *Literary and Linguistic Computing*. 1993. Vol. 8, № 4, P. 243–257. DOI:doi.org/10.1093/lc/8.4.243.
16. Dickens Ch. *The Tale of Two Cities*. / edit. Boss J., 2009. URL: <http://www.gutenberg.org/ebooks/98>.
17. Doyle A. C. *The Adventures of Sherlock Holmes*. / edit. Menendez J., 2002. URL: <http://www.gutenberg.org/ebooks/1661>.
18. McEnery T., Hardie A. *Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 294 p.
19. McEnery T., Wilson A. *Corpus Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2001. 235 p.
20. Sinclair J. *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press, 1991. 179 p.
21. Skott M. *WordSmith Tools Manual*. Stroud: Lexical Analysis Software Ltd., 2015. 503 p.
22. Thomas J. *Discovering English with Sketch Engine: A Corpus-Based Approach to Language Exploration*. 2nd ed. Brno: Versatile, 2016. 228 p.
23. Shelley M. *Frankenstein*. / edit. Weeks G., Meehan M., 2013. URL: <http://www.gutenberg.org/ebooks/42324>.

REFERENCES

1. Alekseeva V. A. Funktsyonyrovanye nelychnykh form hlaloha v razlychnykh stylyakh rechy. *Voprosy hrammatycheskoy struktury predlozhenyya v tekste v anhlyyskom yazyke* [The functioning of impersonal forms of the verb in various styles of speech.]. Questions of the grammatical structure of the sentence and text in English. Moscow, 1987. Nr. 247, pp. 3-9 [in Russian].
2. Blokh M. Ya. Teoretycheskaya hrammatyka anhlyyskoho yazyka [Theoretical grammar of the English language: Textbook. For students of philology faculties and faculties of English language of pedagogical universities.]. Moscow: High school, 1983, 383 p. [in Russian].
3. Boyko O. O., Vykorystannya prohramy MICROSOFT OFFICE EXCEL dlya lnhvistychnoho analizu tekstu. [Using the program MICROSOFT OFFICE EXCEL for linguistic analysis of the text.]. Scientific Magazine of the International Humanities University. Dep.: Philology. Odessa, 2019. № 38, pp. 24–29 [in Ukrainian].
4. Verba H. V., Verba L. H. Hramatyka suchasnoyi anhlyyskoyi movy: dovidnyk.[Grammar of modern English: a textbook.]. Kyiv: Logos- M, 2006, 342 p. [in Ukrainian].
5. Demydova M. M. Osobennosti perevoda herundyia v khudozhestvennom tekste. Sopostavytelnaya lnhvystyka y lnhvystyka teksta. [Features of translation of gerund in literary text. Comparative linguistics and text linguistics.]. Tomsk State Pedagogical University Bulletin. Bryansk, 2018. Nr. 197, pp. 39-44 [in Russian].
6. Demaska-Kulchytyska O. M. Bazovi ponyattya korpusnoyi lnhvistyky. [Basic concepts of corpus linguistics.]. Ukrainian language, Kyiv, 2003. №1, pp. 42–47. [in Ukrainian].
7. Ivanova I. P., Burlakova V. V., Pocheptsov H. H. Teoretychna hramatyka suchasnoyi anhlyyskoyi movy.[Theoretical grammar of modern English: Textbook.]. Moscow: High school, 1981, 285 p. [in Russian].
8. Zhukovska V. V. Vstup do korpusnoyi lnhvistyky. [Introduction to corpus linguistics: a textbook.]. Zhytomyr: Publishing House of Zhytomyr State University named after I. Franko, 2013, 142 p. [in Ukrainian].
9. Zhulavska O. O. Vidtvorennya anhlyyskykh synesteziynykh metafor slukhovyykh vidchuttiv v ukrayinskykh perekkladakh. [Reproduction of English synesthesia metaphors of auditory sensations in Ukrainian translations] Bulletin of V. N. Karazin National University of Kharkiv. Kharkiv, 2019. № 89, pp. 29–36. [in Ukrainian].

10. Zhulavska O. O. Stratehiyi odomashnennya i ochuzhennya v anhlo-ukrayinskomu perekladi synesteziynykh metafor(na materiali khudozhnoho tekstu). [Strategies of domestication and alienation in the English-Ukrainian translation of synesthesia metaphors (on the material of the literary text)]. *Science and Education a New Dimension. Philology*. VII (62), 2019. № 211, pp. 70–74. [in Ukrainian].
11. Zakharov V. P., Bohdanova S. Yu. Korpusnaya lynchvystyka [Corpus linguistics: a textbook for students of humanitarian universities.]. Irkutsk: Irkutsk State University, 2011, 161 p. [in Russian].
12. Kaushanskaya V. L. Hrammatyka anhlyyskoho yazyka.. [English grammar.]. Kiev: “INKOS”, 2009, 320 p. [in Russian].
13. Austen J. *Pride and Prejudice*. / edit. R. W. Chapman, 2013. URL: <http://www.gutenberg.org/ebooks/42671> [in English].
14. Baker P. *Using Corpora in Discourse Analysis*. London: Continuum, 2006. 208 p. [in English].
15. Biber D. Representativeness in Corpus Design. *Literary and Linguistic Computing*. 1993. Vol. 8, № 4, P. 243–257. DOI:doi.org/10.1093/lc/8.4.243 [in English].
16. Dickens Ch. *The Tale of Two Cities*. / edit. Boss J., 2009. URL: <http://www.gutenberg.org/ebooks/98> [in English].
17. Doyle A. C. *The Adventures of Sherlock Holmes*. / edit. Menendez J., 2002. URL: <http://www.gutenberg.org/ebooks/1661> [in English].
18. McEnery T., Hardie A. *Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 294 p. [in English].
19. McEnery T., Wilson A. *Corpus Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2001. 235 p. [in English].
20. Sinclair J. *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press, 1991. 179 p. [in English].
21. Skott M. *WordSmith Tools Manual*. Stroud: Lexical Analysis Software Ltd., 2015. 503p. [in English].
22. Thomas J. *Discovering English with Sketch Engine: A Corpus-Based Approach to Language Exploration*. 2nd ed. Brno: Versatile, 2016. 228 p. [in English].
23. Shelley M. *Frankenstein*. / edit. Weeks G., Meehan M., 2013. URL: <http://www.gutenberg.org/ebooks/42324> [in English].

Ірина ЗАЯРНА,
orcid.org/0000-0003-1926-1860
доктор філологічних наук,
професор кафедри російської філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) *i.zayarna@ukr.net*

РАКУРСИ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕМИ У ТВОРЧОСТІ В. ХЛЕБНИКОВА, Б. ПАСТЕРНАКА

У статті висвітлено особливості реценції України у творчості письменників-авангардистів В. Хлебникова та Б. Пастернака в аспекті імагологічної проблематики. Обидва автори пов'язані з Україною особистою та творчою біографією. Тексти Хлебникова містять привабливі літературні етнообрази, які включають дискурс історії України, картини життя запорізьких козаків, міфологічний, фольклорний і літературний контексти, замальовки пейзажів. Хлебников активно використовує українську лексику у процесі словотворення та формування образів-неологізмів. Для нього характерне зацікавлення традиціями, звичаями, побутом народу. В окремих випадках у поглядах письменника на історію України можна простежити позицію Іншого, вплив стереотипів мислення мешканця Російської імперії на сприйняття фактів національно-визвольного руху. З іншого боку, історична ретроспектива набуває рис ідеалізації. Загалом український дискурс відіграє значну роль у мультикультурній картині світу Хлебникова.

Б. Пастернак зосереджується на зображенні українських географічних локацій, ландшафтних характеристиках. Художня реценція України є частиною загального культурного простору в його поезії. Письменник не торкається лінії національної історії України, національно-визвольного руху її народу. Зображені ним історичні сюжети пов'язані з історією Російської імперії та відбуваються на українських територіях, що входили тоді до її складу. Київський текст у ліриці Пастернака асоціюється з автобіографічною лінією його літературної творчості.

Для обох письменників українська тема розкривається й через зображення середовища творчої інтелігенції (опис садиби сестер Синякових і творчості художниці М. Синякової-Уречиної, зустрічей із філософом В. Асмусом, піаністом Г. Нейгаузом). Обидва письменники створюють привабливі іміджі України у своїх творах.

Ключові слова: літературні етнообрази, імагологія, міф, історичний сюжет, ландшафт.

Irina ZAYARNA,
orcid.org/0000-0003-1926-1860
Doctor of Philological Sciences,
Professor at the Department of Russian Philology
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) *i.zayarna@ukr.net*

ASPECTS OF THE UKRAINIAN THEME IN THE LITERARY WORKS BY V. KHLEBNIKOV, B. PASTERNAK

The article highlights the peculiarities of the reception of Ukraine in the creative works of the avant-garde writers Khlebnikov and Pasternak in the aspect of imagological problems. Both poets are linked with Ukraine by personal and creative biographies. Khlebnikov's texts contain attractive literary ethno-images, including the discourse of Ukrainian history, pictures of the life of the Zaporozhian Cossacks, mythological, folklore and literary contexts, sketches of landscapes. Khlebnikov actively uses Ukrainian vocabulary in the process of word-creation and making of images-neologisms. He shows an interest in traditions, customs, everyday life of the people. In some cases in the writer's attitude we can trace the position of the Other, that is influenced by the stereotypes of thinking of a citizen of Russian Empire towards the certain facts of the Ukrainian national liberation movement. Generally, Ukrainian discourse plays a significant role in his multicultural worldview.

Pasternak focuses on the depiction of Ukrainian geographic locations, landscape characteristics. The artistic reception of Ukraine is a part of his joint cultural space in his poetry. The writer does not touch upon the line of the national history of Ukraine, the national liberation movement of its people. The historical subjects depicted by him are connected with the history of the Russian Empire and take place in the Ukrainian territories which were then the part of it. The Kiev text in the Pasternak's lyrics is associated with the autobiographical line of his literary work.

For both writers, the Ukrainian theme is revealed through the image of the creative intelligentsia (description of the estate of the Sinyakov sisters and the work of the artist M. Sinyakova-Urechyna, meetings with the philosopher V. Asmus, pianist G. Neuhaus). Both writers create attractive images of Ukraine in their works.

Key words: literary ethnoimages, imagology, myth, historical plot, landscape.

Постановка проблеми. В. Хлебников і Б. Пастернак – видатні письменники, яскраві величини у мистецькому просторі ХХ ст. Їхня творчість виявляє зовсім різні картини світу й ідіостилі, але письменників об'єднує належність до футуристичного руху й активне застосування принципів авангардної поезики на початку творчих шляхів. Обоє авторів пов'язують з Україною факти особистої та письменницької біографії – подорожі, родинні зв'язки, спілкування із представниками української творчої інтелігенції. Варто згадати і звернення до історичного минулого України, до її мови, міфології, опертя на літературні традиції та контексти. Відповідно, можна простежити широкий спектр рецепції та віддзеркалення українських реалій у їхніх текстах.

Аналіз досліджень. Про українські джерела російського авангарду неодноразово йшлося в літературознавстві, зокрема у працях Д. Горбачова (Горбачов, 2008; 2014), В. Кравця (Кравець, 1993; 1998), М. Петровського (Петровский, 1990), Р. Мовчан (Мовчан 2010) та ін. літературознавців і культурологів. Тим більше, що колискою найбільш радикального крила – кубофутуризму – стала Херсонщина, село Чернянка, де в будинку братів Бурлюків сформувався мистецьке об'єднання «Гілея». Ця місцина була опоеетизована у художніх творах і в мемуарах учасників групи – Б. Лівшиця (Лившиц, 1989), В. Каменського (Каменский, 1990), згадувалася у книзі В. Маркова (Markov, 1968). Зв'язки Хлебникова з Україною розглядалися переважно в аспекті біографічному – з огляду його походження з боку матері, адже письменник вважав себе нащадком запорожців: «*В моих жилах есть армянская кровь (Алабовы) и кровь запорожцев (Вербицкие), особая порода которых сказала в том, что Пржевальский, Миклуха-Маклай и другие искатели земель были потомками птенцов Сечи*» (Хлебников, 1986: 641). Предметом розгляду були його безпосередні зв'язки з Україною – мандрівки, перебування в Харкові, Києві, на Херсонщині, Волині, в Карпатах, спілкування з українськими митцями. Наприклад, докладний опис «святошинських вакацій» Хлебникова міститься в розвідці Мирона Петровського (Петровский, 1990). У різні часи дослідники вказували на українські фольклорні й міфологічні джерела творчості В. Хлебникова, на значний український лексичний шар його творів і на те, що саме українізи формують у багатьох випадках основу його поетичних неологізмів (Степанов, 1975; Кравець, 1998; Баран, 2002; Вроон, 2000). В. Кравець акцентує увагу на зв'язках творчості Хлебникова

із традиціями Г. Сковороди, М. Гоголя, Т. Шевченка: «В отношении украинской литературной традиции от Котляревского, Кулиша, Костомарова до Коцюбинского и Леси Украинки включительно» (Кравець, 1998: 13).

На більш глибинні літературні витоки ігрової поезики, зокрема на проєкцію барокового дискурсу, вказували Р. Якобсон (Якобсон, 1921), порівнюючи паліндроми письменника з паліндромними віршами Івана Величковського, а також Д. Чижевський. У низці праць відомий український дослідник окреслює паралелі творчості Хлебникова з бароковою поезією українських митців (Чижевський, 1963; 2003).

Щодо українських контекстів у творчості Б. Пастернака, то тут у дослідницькій літературі радше йшлося про біографічні події, пов'язані з перебуванням поета в Україні, про його творчі зв'язки з українськими митцями та про перекладацьку діяльність. На жаль, досі в літературознавстві бракує цілісного висвітлення особливостей українського дискурсу у творчості письменників-авангардистів як із погляду імагології, так і в безпосередній площині поезики окремих творів.

Мета статті – висвітлити особливості втілення української теми у творчості Хлебникова і Пастернака з позицій імагологічних критеріїв, визначити специфіку літературних етнообразів і їхню роль у художньому світі письменників. У сучасних гуманітарних науках через підвищений інтерес до проблем національної ідентичності ці завдання набувають особливої актуальності.

Виклад основного матеріалу. В. Хлебников цілковито належав до мандрівного типу філософів і лишив чимало поетичних споминок про різні куточки України. Попри те, що тоді українські території входили до складу Російської імперії, Хлебникову вдалося достеменно передати національну специфіку, місцевий колорит і створити привабливі літературні етнообрази. Як зазначає В. Будний, у поняття літературного етнообразу можуть включатися етнічна (національна) ідентичність зображуваних персонажів, ландшафти та історичне минуле народу (Будний, 2007). Саме ці складники формують образ України у Хлебникова. Цікаво простежити, як у творах письменника відобразилися українські географічні локуси. Наприклад, у поезії «Крымское» відтворено чудові імпресіоністичні замальовки морських пейзажів, виконані в яскравій золотистосиній колористичній тональності. Письменник використовує образну синестезію, передає рух вітру, запахи маслини, брижі на воді. Він вдається

тут і до словесної омонімічної гри: *«Море в этом заливе совсем засыпает. / Засыпают / Рыбаки в море невод. / Небо там золото: / Посмотрите, как оно молодо!»* (Хлебников, 2000).

Водночас, у тексті вміщено й побутові сценки біля моря, наприклад, зображено улюблене заняття дітей – кидання камінців у воду. Письменник влучно вмонтовує фрагменти української мови, якою спілкуються місцеві рибалки: *«Рыбаки не умеют. / Наклонясь, сети сеют. / Рабочий спрашивает: «А чи я бачил?»* (Хлебников, 1986: 45). Із пунктирних замальовок-фрагментів складається багатошаровий текст, головний меседж якого – передати настрій ліричного героя, сповненого вражень від яскравого літнього дня на березі моря. У вірші чітко окреслюється романтична особистість ліричного героя.

У такому ж ключі написано і «Кримський цикл», що складається з десяти поетичних мініатюр. Тут з'являється конкретна локалізація, вказано містечко Судак, якому присвячено окрему поетичну мініатюру. Хлебников вдається до притаманної авангардистам техніки примітивізму, створюючи таку картинку: *«Кузнечик / Вечер / Ткет. Качались рыбалки... / И женские голоса / Тишины балки. / Ясна неба полоса»* (Хлебников, 2000).

До ранніх творів, у яких відлунюють враження письменника, нав'язані південними краєвидами, належить і прозовий уривок, присвячений двоюрідному братові Миколі Рябчевському, талановитому скрипалю. Тут яскраво передано одеський колорит і побут. Автор змальовує діяльність рибалок, їхні оселі біля моря, розваги дорослих і дітей, котрі приїхали відпочивати на морське узбережжя: *«В Одессе, а это было в Одессе, многие переселились на берег моря в легкомысленных клетушках, воздвигая их вдоль тропинок, угощая в праздники толпу дорогим чаем и дешевыми песенками.*

В этой полурыбацкой жизни находили прелесть» (Хлебников, 1986: 515).

Інший локус, який постійно наявний у художніх творах Хлебникова, пов'язаний із Харківщиною та перебуванням у місцині Червона Поляна. Тут на хуторі, у великому будинку жили талановиті сестри Синякови, які стали музами для багатьох поетів-авангардистів. До їхньої гостинної оселі навідувалися Б. Пастернак, В. Маяковський, М. Асєєв, Г. Петніков. Часто зупинявся тут і Хлебников. Найбільш відома серед сестер – Марія Синякова-Уречина, художниця-авангардистка, чий картини, акварелі, малюнки гуашшю й олівцем підкорили світ. Сестрам Синяковим поет присвятив низку текстів, зокрема поему «Синие оковы». Детальний аналіз поеми, визначення її

саме як ліричної здійснено у статті Л. Спесивцевої. Авторка підкреслює, що це «поема станів, дія якої рухається потоком свідомості ліричного героя» (Спесивцева, 2005). Саме такий структурний принцип об'єднує різноманітні теми й мотиви твору, які віддзеркалюють соціально-історичну, філософську, автобіографічну, міфопоетичну лінії.

Втім, крізь складний багатошаровий метафоричний текст, у якому, як завжди у Хлебникова, зашифровано багато смислів, проступають окремі обриси, деталі українського сільського світу, побуту й природи, що супроводжуються місцевою говіркою: *«Вечер. За садом, за улицей, говор на «ча»: / «Чи чадо сюда прилетело? / Мало дитя?» / Пчелы телегу сплели! / Ласточки пели «цивить!»* (Хлебников, 1986: 363).

У поемі можна простежити відгомін творчої атмосфери, яка панувала в садибі Червоної Поляни, завдяки заняттям малярством Марії. На це вказують промовисті деталі: *«Синими крыльями красный закутан был угол», «на радуге веселья взора»* і т. ін. Своєрідною проекцією живопису може вважатися й насичена колористична палітра твору. Текст містить елементи екфразису – картини Марії Синякової-Уречиної, зокрема її відомого малюнку «Війна» (1915), на якому зображено вибух бомби, вторгнення у мирне життя караючого меча війни: *«коса войны, чумы, меча ли / Косила колос сел»* (Хлебников, 1986: 376).

Червона Поляна згадується також у поемі-утопії «Ладомир», написаній пізніше. Садиба Синякових, життя й побут сестер опоетизовано також в оповіданні «Малиновая шашка». Цей текст цікавий і з погляду віддзеркалення у ньому історичних подій – боротьби за владу в Україні в 1919 р., зміни урядів і, зрештою, її більшовицького захоплення. Саме так кваліфікує письменник ці зміни, хоча й вдається до метафоричної мови: *«Теперь было время советской волны. <...> Дул ветер Москвы. Суровый всадник голодающего севера, казалось, с какой-то неохотой вступал в завоеванный край, точно в самом начале встретил женщину с ведрами или заяц с странной храбростью перебежал дорогу. Парус Оки высоко стоял над Украиной, и надпись «я страшен» зияла на нем»* (Хлебников, 1986: 557). Як мешканець тодішньої Російської імперії Хлебников часом демонструє погляд Іншого (Чужого) у ставленні до проблем української національно-визвольної боротьби та народної революції. Це відчувається у його скептичному зауваженні з приводу хвилі українізації. Позиція Хлебникова, котрий безумовно відчуває свою спорідненість з Україною, багато в чому відрізняється від позиції

М. Булгакова, який у романі «Біла гвардія» негативно, з погляду офіцера-білогвардійця, оцінив боротьбу українського народу за незалежність від багаторічного московського ярма.

В оповіданні «Малиновая шашка» цікаво перетинаються реальне й вигадане. Центральний персонаж – Петро – хвалиться своїми героїчними бойовими вчинками, але, як з'ясовується згодом, не має до них жодного стосунку і навіть плями крові на своїй зброї вимальовує фарбами. Хлебников відтворює дійсність окремими штрихами, фрагментами, які складаються в цілком імпресіоністичну картину. Він змальовує затишний побут садиби Синякових, портретує зовнішність сестер, підкреслює красу природи Червоної Поляни: *«вы вдруг бежали из города в глухую усадьбу, в зеленый плодовый сад, где цвели вишни и яблони, ворковали голубки и мяукали иволги»* (Хлебников, 1986: 558). Письменник використовує поетику контрасту і вибудовує метафоричну образну модель, показує, як навіть у цей тихий і зачарований світ вривається війна: *«Конь гражданской войны, наклоня желтые зубы, рвал и ел траву людей»* (Хлебников, 1986: 557).

Але попри важкі часи, художниця продовжує свою роботу. Сліди фарб, полотна, дивні предмети у маєтці, наприклад, глиняний череп, котрий одночасно схожий на метелика та глечик, свідчать про творчість живописця. Елементи живопису, безумовно, присутні у словесних портретах, які письменник дає сестрам Синяковим: *«Если тайна живописи возможна на холсте, досках, извести и других мертвых вещах, – она возможна, разумеется, и на живых лицах»* (Хлебников, 1986: 561).

Українська тематика й образність, географічні локуси, топоніми, що представляють Україну, пов'язані з міфопоетичним та історичним пластами творчості Хлебникова. Зокрема, відомі тексти «Мавка», «Ночь в Галиции», «Мава Галицкая» відображають фольклорну стихію Карпатських країв, про що йшлося в дослідженнях вчених (Кравець, 1993; Баран, 2002; Седакова, 2000: 352–356).

Давньослов'янські міфологічні вірування письменник асоціює насамперед з історією Київської Русі. Наприклад, у поезії «Перуну» згадуються події хрещення Русі князем Володимиром і шлях по Дніпру дерев'яного язичницького божества. Найдавніші часи Києва та Чернігова Хлебников вписує в контекст вічності у творі «Через строй столетий». У його текстах можна знайти відомості про наукові відкриття й археологічні знахідки. Зокрема, він згадує про «коней с Чартомлыкского блюда» у тексті «Табун шагов,

чугун слонов!...». Тут ідеться про артефакт скіфської історії – віднайдену амфору із зображенням коней зі скіфського кургану, розташованого поблизу міста Нікополя.

Важлива тема для Хлебникова, який вважав себе нащадком запорізьких козаків, – історія Запорізької Січі, козацька вольниця, визвольний рух гайдамаків. У літературознавстві існує думка, що свій вірш «Заклятие смехом» Хлебников написав під враженням від картини І. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану» і, подібно до художника, але за допомогою словесних форм, показав різні типи сміху.

Як і для Гоголя, Запорізька Січ овіяна для Хлебникова романтикою. Він неодноразово згадує легендарних особистостей – київських князів, запорізьких отаманів, гетьманів, представників козацької старшини, народних героїв – Острицю, Олелька, Байду, Сірка, Морозенка та ін.

Окремий сюжет із життя козаків представлений у невеликій замальовці «Смерть Паливоди», що становить одну із частин його твору «Дети Выдры». Тут наявна героїзація, підкреслення могутності та військової звитяги запорожців: *«казалось, казацкий меч сорвался с чьих-то плеч и плясал гопака по всей стране»* (Хлебников 1986: 438). В уривку постають подробиці похідного побуту, опис зброї, побутових предметів, які повсякчас супроводжували козаків у походах. Автор включає рядки народної пісні, милується рисами зовнішнього вигляду запорожців – традиційними чубами-«оселедцями». Усе це свідчить про знання письменником історичних реалій Запорізької Січі. Хлебников поетизує природу безкрайого українського степу, невід'ємною часткою якого є пісня жайворонка. Нескінченно милується він також *«пылающим от багрянца морем»*.

У творах можна простежити традиційний ідилічний дискурс зображення України, що постає в образах-константах: *«Увидел синий дым, и белую хату, и подсолнух, и вишни»* (Хлебников 1986: 438). Про моделі ретро-утопії у Хлебникова, образи України як Рая Земного та проєкцію в них творчості Шевченка, зокрема його відомої поезії «Садок вишневий коло хати...», йшлося в дослідженні В. Кравця (1998: 13). Безперечно тенденція до використання усталених національних образів сільської місцевості неодноразово зустрічається у Хлебникова і в інших текстах. Наприклад, у його поемі «Полужелезная изба» неодмінними деталями стають: *«вишневый хутор, холмы у млына, в полях головки белокурые, у сельской хаты те же белые цветы»* (Хлебников, 2002).

У всіх описах простежується щире зацікавлення автора українською історією, захоплення традиціями та звичаями народу. Водночас письменник частково перебуває в полоні стереотипів і помилкових уявлень про історію українського козацтва як частини історії Російської імперії. Тому в «Смерті Паливоди» неодноразово можна зустріти сприйняття звичаїв Запорізької Січі як «російської відповіді» західним лицарям, а успішні бойові дії запорожців, які розбили полчища ворога, охарактеризовані як «перемога росіян». Тут ми знову бачимо чітку ілюстрацію «погляду Іншого», оцінку подій із позицій «Чужого». Подібне «приписування» Росії української історії, особливо її давніх часів (ототожнення з Руссю), було нормою протягом усього періоду існування Російської імперії, починаючи з петровських часів, воно міцно укорінилося в ментальних стереотипах аж до періоду її занепаду, хоча пізніше з успіхом перекочувало в радянську імперію.

Вплив стереотипів колоніального мислення й імперської культури дається взнаки і в ранньому оповіданні Хлебникова «Велик-день (подражание Гоголю)», де окреслюється малоросійський дискурс. Герой оповідання потрапляє до одного з мальовничих українських куточків, милується його природою, описує звичаї та національне вбрання його мешканців (кирею, хустку, вінок, намисто), активно вводить українську мову. Водночас він вважає, що потрапив в «уголок исконной России», а його жителів, плутаючи, називає то малоросіянами, то росіянами, не простежує національної ідентичності українців.

Що стосується теми гайдамаків, яка звучить у поетичному творі «Из песен гайдамаков», то тут Хлебников радше акцентує на розбійницькому молодечстві, анархізмі учасників руху, не розкриває національно-визвольної природи цього історичного явища.

Загалом же українська тема органічна для Хлебникова, а літературний етнообраз України постає невід'ємною частиною його художньої свідомості. Українська тематика частково розкривається через міфопоетичний простір, фольклорну лінію й історичні контексти у його творчості.

Для Хлебникова надзвичайно важливий і пласт української лексики, яка є важливим складником його поетичної мови та його творчих експериментів зі словом у процесі формування авторських образів-неологізмів. Через етимологію письменник проникає у приховані смисли та природу слова.

На відміну від Хлебникова, українська тематика у творчості Б. Пастернака обмежується переважно зображенням географічних локусів і враженнями

від мандрівок і відвідування різних куточків України в різні періоди його життя. Через них розкривається автобіографічний пласт його творів.

Цікаво, що в його поезії також зображено хутір Червону Поляну, де він гостював у сестер Синякових. Якщо Хлебников не дає розгорнутих замальовок садиби, а обмежується лише окремими імпресіоністичними деталями, то Пастернак у поезії «Мельницы» розгортає досить широкий краєвид сільської місцевості – «плакучий Харьковський уезд». Тут безліч зорових і акустичних образів, які складаються в об'ємну синестетичну картину. У нічному пейзажі помітні типові риси українського сільського ландшафту: нерівна місцевість, пагорби, спуск до ставка, обриси світлих будівель, перелік характерної для цієї місцевості рослинності – вишні, яблуні, настурції. Метафорично-образно передано світлове рішення – місячне сяйво, що заливає землю: «Село в серебряном плену» (Пастернак, 1990: 108). Контури будівель і рослин виписані неясно, крізь серпанок. Поет досить докладно і водночас мовою ускладненої метафори зобразив конструкцію й роботу млина, опoетизував технічний бік життєдіяльності людей.

Зауважимо, що опис реального географічного локусу у Пастернака становить органічну частину садово-паркової парадигми в його творчості, яка визначається метафорою «життя – сад», однією з констант його картини світу. Як будь-який локальний пейзаж, сільський краєвид вписаний у Пастернака у простір космосу і світобудови загалом. Не випадково в окресленні млинів він вдається до образного ряду глобального масштабу: «им ветер был роздан, как звездам – свет» (Пастернак, 1990: 109).

Не менш значущі для поета південні географічні локації. У поезії «Степь» розгорнуто мальовничу картину степу в районі Керчі: «примолкла и взмокла безбрежная степь», «туман отовсюду нас морем обстиг». Місцевий колорит передано за допомогою українізмів: «На Млечный Путь стороной ведет / На Керчь, как шлях, скотом пропылен. / Зайти за хаты, и дух займет: / Открыт, открыт с четырех сторон» (Пастернак, 1990: 141). Безмежний степ постає як частина всесвіту у властивій Пастернакові манері не підкреслювати відмінність між великим і малим, між побутовим і вселенським: «Тенистая полночь стоит у пути, / На шлях навалилась звездами, / И через дорогу за тын перейти / Нельзя, не топча мироздания» (Пастернак 199: 142).

Південні пейзажі Одеської області, колишньої Бессарабії, виявляються частиною культурного простору в ліриці Пастернака. У його текстах ожи-

вають історико-культурні реалії, пов'язані з південним засланням Пушкіна. Наприклад, у циклі «Теми и вариации», у варіаціях на тему пушкінської поеми «Цыгане», автор змальовує степ, морське узбережжя і шторм на морі поблизу селища Шабо, яке відвідував Пушкін: «И шквал за Шабо бушевал, / и выворачивал причалы. / В расколе крепла бечева, / И шторма тошнота крепчала» (Пастернак, 1990: 171).

Згадуються в тексті й сусідні населені пункти – молдавська фортеця Кагул і Очаків, які також у період свого перебування в Одесі відвідав Пушкін. Очевидно, що вибір топонімів визначається для Пастернака саме знаком пушкінської присутності у згаданих місцях.

Опис південних українських локусів, зокрема фортеці та міста Очаків, уводиться поетом у зв'язку із сюжетом недавньої історії. Драматичні події повстання Чорноморського флоту 1905 р. зображені в поемі «Лейтенант Шмидт». На тлі трагічної долі головного героя, офіцера російського флоту, який очолив повстання на крейсері «Очаків», але після його поразки був засуджений на смерть, картина міста виглядає похмуро і сумно. У ній виокремлюються кам'яні стіни фортеці та в'язниці, піщана коса як частина пейзажу і морські чайки. Поет намагається передати колорит і атмосферу провінційного містечка, його побут, забудову, показати його запустіння і занедбаність, нудьгу, що панує в ньому. Відсутність чіткої межі між міським і рустикальним просторами підкреслено деталями анімалістичного ряду: «*распев петухов по утрам*», «*свиной и галок вдосталь*» (Пастернак, 1990: 294).

Порівняння міста з пеклом – а саме таким воно обернулося для арештованих і засуджених на смерть матросів – вдало вибудовується через обігравання літературної ремінісценції – Дантового пекла: «*Однако, как свежо Очаков дан у Данта! / Амбары, каланча, тачанки, облака....*» (Пастернак, 1990: 294). Похмурі картини міста супроводжуються незмінними образами дощів, які у поезії Пастернака вміщують різні смислові контексти. Тут домінує семантика смутку, страждання: «*Над Очаковом пронёс. Ветер тучу слёз и хмари*», «*Шлёпнулся и всею тучей / Водяной бурдюк дождя*» (Пастернак, 1990: 296).

У таких же непривабливих тонах, на тлі розбурханої природної стихії окреслені й прилегли географічні локуси – острів Березань та історична Ольвія, археологічна пам'ятка грецького поселення в Миколаївській області. У поетиці Пастернака культура, природна стихія та історія злиті нерозривно, і поема «Лейтенант Шмидт» – ще одне підтвердження цієї філософської концепції.

Міський текст, який представляє Київ та Ірпінь у ліриці Пастернака, проектується на автобіографічну любовну лінію, що простежується в його книзі «Второе рождение». Ці тексти створювалися пізніше, у 30-ті рр., коли Пастернак вже попросився з поетикою футуризму, проте багато прийомів, зокрема ускладнений метафоризм, синестезія та інтермедіальність, випробувані в ранній період творчості, залишалися для нього актуальними. У низці текстів урбаністичні пейзажі розгорнуті на тлі образів музики. Так, у поезії «Баллада» київські топоніми «*недвижный Днепр, / ночной Подол*», «*парк на крутояре*» супроводжуються згадкою про музику Шопена. Автобіографічною канвою тут слугує прослуханий поетом концерт Генріха Нейгауза, котрий виконував музику Шопена в Купецькому саду в Києві. В іншому разі у тексті «Опять Шопен не ищет выгод...» реалії міста – «*два клена в ряд, за третьим разом – / Соседней Рейтарской квартал*», «*подсвечники каштанов*» – знов отримують музичне обрамлення: «*гремит Шопен, из окон грянув*» (Пастернак, 1990: 363).

Через київський текст розкривається особиста сфера почуттів, пов'язана зі стосунками поета з майбутньою другою дружиною – Зінаїдою Нейгауз: «*Твое присутствие, как город, / Как тихий Киев за окном, / Который в зной лучей обернут*» (Пастернак, 1990: 302).

У поетичному творі «Лето» відбилися враження Пастернака періоду перебування на дачі у філософа В. Асмуса в Ірпені. У тексті чимало пейзажних деталей, образів флори та фауни, завдяки їхньому поєднанню створюється фрагментарна, імпресіоністична замальовка літньої приміської природи. Як і в ранній ліриці, Пастернак вдається до експресивного словесного живопису, застосовує неповторні метафоричні образи. Наприклад, таким химерним в уявленні поета постає захід сонця: «*Загон горизонта смыкал полукруг. / Зарницы вздымали рога по-оленьи*» (Пастернак, 1990: 351). Особливості місцевого ландшафту також окреслені у незвичайних словесних конструкціях: «*балка у входа ютила удода*», «*лениво паслись облака в отдаленьи*», «*сумерек хитрый маневр / Сводил с полутьмою зажженный репейник*» (Пастернак, 1990: 351).

У тексті наявна низка алюзій, натяків на події тогочасного культурного життя. Так, письменник згадує діалог Платона «Бенкет», який саме тоді був перевиданий у російському перекладі з коментарями В. Асмуса. За асоціацією автор звертається до пушкінського тексту «Бенкет під час чуми» та неочікувано поєднує в одному

цитатному просторі жіночих персонажів із двох творів різних епох.

Висновки. Таким чином, українська тематика у творчості представників авангарду – В. Хлебникова і Б. Пастернака – представлена багатогранно.

У мультикультурній картині світу Хлебникова Україна займає особливе місце. Її літературний етнообраз включає факти історії, згадку про відомих історичних осіб, знакових постатей національно-визвольного руху, елементи фольклору, міфології, описи географічних локацій і пейзажі, зображення побуту творчого середовища. Важливу роль відіграє активне використання української мови у власній словотворчості, а також звернення до літературних контекстів (Гоголя, Шевченка та ін.). У текстах письменника можна простежити позицію Іншого, котрий перебуває під впливом стереотипів імперського мислення щодо окремих фактів національно-визвольного руху. Водночас Хлебников виявляє щирі інтереси до національної складової частини української історії, традицій і звичаїв народу.

Для Пастернака художня рецепція України постає насамперед частиною загального культурного простору в його творчості. Образи України окреслюються переважно через мальовничі краєвиди, поетичні зображення географічних локацій, які він відвідав, враження й переживання ліричного героя.

Водночас національний колорит простежується в описах побуту й у використанні української лексики. Письменник не торкається лінії національної історії України, національно-визвольного руху її народу. Для нього значимі історичні сюжети тодішньої Російської імперії, які, фактично, відбувалися на теренах українських земель, що входили в ті часи до складу імперії, – південне заслання Пушкіна, повстання на Чорноморському флоті. Київський текст у ліриці Б. Пастернака 30-х рр. пов'язаний з автобіографічною лінією його творчості.

Загалом же можна говорити про створення позитивного і привабливого іміджу України в текстах обох поетів-авангардистів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баран Х. О Хлебникове. Контексты, источники, мифы. Москва : Российск. гос. гуманит. ун-т., 2002. 416 с.
2. Будний В. Розгадка чарів Цірцеї: національні образи та стереотипи в освітленні літературної етнімагології. *Слово і Час*. 2007. № 3. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11392/07-Budnyu.pdf> (Дата звернення: 12.07.2020).
3. Вроон Р. О семантике гласных в поэтике Велимира Хлебникова. *Поэзия и живопись: Сб. трудов памяти Н. И. Харджиева*. Москва : Языки русской культуры, 2000. С. 357–368.
4. Горбачов Д. Гопашно-шароварна культура як джерело світового авангарду. Львів : Смолоскип, 2008. 96 с.
5. Горбачов Д. Чукурюк! *Брати Бурлюки*. Київ : Ярославів вал, 2014. С. 214–241.
6. Каменский В. Путь энтузиаста. *Каменский В. Сочинения. Репринтное воспроизведение изданий 1914, 1916, 1918 гг.* Москва : Книга, 1990. 591 с.
7. Кравец В. Велимир Хлебников и украинская мифология : дис. ... канд. филол. наук / АН Украины, Ин-т лит. им. Т. Г. Шевченко. Киев, 1993.
8. Кравец В. Разговор о Хлебникове. Киев : РВЦ «Проза», 1998. 288 с.
9. Лившиц Б. Полутораглазый стрелец: Стихотворения, переводы, воспоминания. Ленинград : Советский писатель, 1989. 720 с.
10. Мовчан Р. Хлебников і український футуризм. *Бахмутський шлях*. 2010. № 1–2. С. 131–136.
11. Пастернак Б. Стихотворения и поэмы. Ленинград : Советский писатель, 1990. Т. 1. 504 с.
12. Петровский М. Святошинские вакации Велимира Хлебникова. *Петровский М. Городу и миру. Киевские очерки*. Киев : Радянський письменник, 1990. С. 93–97.
13. Седакова О. Этнографический комментарий к одной строфе Хлебникова. *Поэзия и живопись: Сб. трудов памяти Н. И. Харджиева*. Москва : Языки русской культуры, 2000. С. 352–356.
14. Степанов Н. Велимир Хлебников. Жизнь и творчество. Москва : Советский писатель, 1975. 281 с.
15. Спесивцева Л. Жанровое своеобразие поэмы В. Хлебникова «Синие оковы». *Вестник Астраханского гос. ун-та*. 2005. № 6 (29). С. 281–292. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhanrovoe-svoeobrazie-poemy-v-hlebnikov-sinie-okovy/viewer> (Дата звернення: 12.07.2020).
16. Хлебников В. Творения. Москва : Советский писатель, 1986. 736 с.
17. Хлебников В. Полное собрание сочинений. Т.1 Стихотворения 1904–1916. Москва : ИМЛИ РАН, Наследие, 2000. URL: <https://ruslit.raumlibrary.net/book/hlebnikov-ss06-01/hlebnikov-ss06-01.html> (Дата звернення: 04.11.2020).
18. Хлебников В. Полное собрание сочинений. Т. 3. Поэмы 1905–1922. Москва : ИМЛИ РАН, 2002. URL: <https://ruslit.raumlibrary.net/book/hlebnikov-ss06-03/hlebnikov-ss06-03.html> (Дата звернення: 04.11.2020).
19. Чижевский Д. О поэзии русского футуризма. *The New Review. Новый журнал*. Нью-Йорк, 1963. Кн. 73. С. 132–169.
20. Чижевський Д. Українське літературне бароко. Київ : Обереги, 2003. 576 с.
21. Якобсон Р. Новейшая русская поэзия. Набросок первый: Подступы к Хлебникову. Прага, 1921. URL: <http://philologos.narod.ru/classics/jakobson-nrp.htm> (Дата звернення: 12.07.2020).
22. Markov V. Russian Futurism: A History. Berkeley and Los Angeles: Univ. of California Press, 1968. 467 p.

REFERENCES

1. Baran Kh. O Khlebnikove. Konteksty, istochniki, mify. [About Khlebnikov. Contexts, sources, myths]. Moskva: Rossiysk. gos. gumanit. un-t., 2002. 416 p. [in Russian].
2. Budnyy V. Rozhadka chariv Tsirtseyi: natsional'ni obrazy ta stereotypy v osvitlenni literaturnoyi etnoimaholohiyi. [Unraveling the magic of Circe: national images and stereotypes in the light of literary ethnoimagology]. *Slovo i Chas*. 2007. № 3. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11392/07-Budnyy.pdf> (Accessed: 12.07.2020) [in Ukrainian].
3. Vroon R. O semantike glasnykh v poetike Velimira Khlebnikova. [On the semantics of vowels in the poetics by Velimir Khlebnikov]. *Poeziya i zhivopis'*: Sb. trudov pamyati N. I. Khardzhiyeva. Moskva: Yazyki russkoy kul'tury, 2000. P. 357–368. [in Russian].
4. Horbachov D. Hopashno-sharovarna kul'tura yak dzherelo svitovoho avanhardu. [Hopashno-sharovana culture as a source of world avant-garde]. L'viv: Smoloskyp, 2008. 96 p. [in Ukrainian].
5. Horbachov D. Chukuryuk! [Chukuryuk!]. *Braty Burlyuky*. Kyiv: Yaroslaviv val, 2014. P. 214–241. [in Ukrainian].
6. Kamenskiy V. Put' entuziasta. [The Enthusiast's Way]. Kamenskiy V. Sochineniya. Reprintnoye vosproizvedeniye izdaniy 1914, 1916, 1918 gg. Moskva: Kniga, 1990. 591 p. [in Russian].
7. Kravets V. Velimir Khlebnikov i ukrainskaya mifologiya. [Velimir Khlebnikov and Ukrainian mythology]. dis. ... kand. filol. nauk: AN Ukrainy, In-t lit. im. T. G. Shevchenko. Kiyev, 1993. [in Russian].
8. Kravets V. Razgovor o Khlebnikove. [Conversation about Khlebnikov]. Kiyev: RVTS "Proza", 1998. 288 p. [in Russian].
9. Livshits B. Polutoraglazyy strelets: Stikhotvoreniya, perevody, vospominaniya. [Half-Eyed Sagittarius: Poems, Translations, Memories]. Leningrad: Sovetskiy pisatel', 1989. 720 p. [in Russian].
10. Movchan R. Khlyebnykov i ukrayins'kyy futurizm. [Khlebnikov and Ukrainian futurism]. *Bakmut's'kyy shlyakh*. 2010. № 1–2, P. 131–136. [in Ukrainian].
11. Pasternak B. Stikhotvoreniya i poemy. [Verses and Poems]. Leningrad: Sovetskiy pisatel', 1990. V. 1. 504 p. [in Russian].
12. Petrovskiy M. Svyatoshinskiye vakatsii Velimira Khlebnikova. [Svyatoshinsky vacations by Velimir Khlebnikov]. Petrovskiy M. Gorodu i miru. Kiyevskiy ocherki. Kiyev: Radyans'kiy pis'mennik, 1990. P. 93–97. [in Russian].
13. Sedakova O. Etnograficheskiy kommentariy k odnoy strofe Khlebnikova. [Ethnographic commentary on the one stanza by Khlebnikov]. *Poeziya i zhivopis'*: Sb. trudov pamyati N. I. Khardzhiyeva. Moskva: Yazyki russkoy kul'tury, 2000. P. 352–356. [in Russian].
14. Stepanov N. Velimir Khlebnikov. Zhizn' i tvorchestvo. [Velimir Khlebnikov. Life and creative work]. Moskva: Sovetskiy pisatel', 1975. 281 p. [in Russian].
15. Spesivtseva L. Zhanrovoye svoeobrazie poemy V. Khlebnikova «Siniye okovy». [Genre originality of V. Khlebnikov's poem "Blue shackles"]. *Vestnik Astrakhanskogo gos. un-ta*. 2005. № 6 (29), P. 281–292. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhanrovoe-svoeobrazie-poemy-v-hlebnikova-sinie-okovy/viewer> (Accessed: 12.07.2020). [in Russian].
16. Khlebnikov V. Tvoreniya. [Creations]. Moskva: Sovetskiy pisatel', 1986. 736 p. [in Russian].
17. Khlebnikov V. Polnoye sobraniye sochineniy. V. 1 Stikhotvoreniya 1904–1916. [Full composition of writings. Vol. 1 Poems 1904–1916]. Moskva: IMLI RAN, Naslediye, 2000. URL: <https://ruslit.traumlibrary.net/book/hlebnikov-ss06-01/hlebnikov-ss06-01.html> (Accessed: 04.11.2020). [in Russian].
18. Khlebnikov V. Polnoye sobraniye sochineniy. V. 3. Poemy 1905–1922. [Full composition of writings. T. 3. Poems 1905–1922]. Moskva: IMLI RAN, 2002. URL: <https://ruslit.traumlibrary.net/book/hlebnikov-ss06-03/hlebnikov-ss06-03.html> (Accessed: 04.11.2020). [in Russian].
19. Chizhevskiy D. O poezii russkogo futurizma. [On the poetry of Russian futurism]. *The New Review*. *Novyy zhurnal*. Nyu-York, 1963. Kn. 73. P. 132–169. [in Russian].
20. Chyzhevs'kyy D. Ukrayins'ke literaturne baroko. [Ukrainian literary baroque]. Kyiv: Oberehy, 2003. 576 p. [in Ukrainian].
21. Yakobson R. Noveyshaya russkaya poeziya. Nabrosok pervyy: Podstupy k Khlebnikovu. [The latest Russian poetry. Sketch one: Approaches to Khlebnikov]. Praga, 1921. URL: <http://philologos.narod.ru/classics/jakobson-nrp.htm> (Accessed: 12.07.2020). [in Russian].
22. Markov V. Russian Futurism: A History. Berkeley and Los Angeles: Univ. of California Press, 1968. 467 p. [in English].

Надія ЙОСЕПЧУК,

orcid.org/0000-0003-3113-8179

аспірант кафедри образотворчого і декоративно-прикладного
мистецтва та реставрації

Прикарпатського національного університету

імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) *yosepchuk778@gmail.com*

МУЗЕЙ РОДИННИХ ПРОФЕСІЙ (М. ІВАНО-ФРАНКІВСЬК): СТАНОВЛЕННЯ, ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті висвітлено діяльність надзвичайно оригінального і чи не єдиного в Україні такого роду музею, де представлена історія одного роду. Експозиція музею розповідає про 150 родинних професій, якими впродовж останніх двохсот років володіли члени родини головного ініціатора і засновника музею, заслуженого журналіста України, почесного громадянина Івано-Франківська – Романа Фабрики. Автором простежено шлях, який було пройдено власником і засновником від задуму до відкриття музею. Проаналізовано експонати, які зберігаються у фондах, особливо цінними відзначені ті, які датуються кінцем XIX – початку XX століття. Саме до таких належить семафор (засіб сигналізації на залізниці) і давні ліхтарі, які використовували також залізничники, адже представників саме цієї професії в родині налічується найбільше. Загальний залізничний стаж у родині Фабрик уже перевищує 300 років, саме тому в музеї налічується найбільша кількість речей, пов'язаних із роботою залізничників. У музеї зосереджено сотні інструментів, апаратів, механізмів, пристроїв, предметів побуту, одяг тощо. Унікальним родинним експонатом, який виготовили 200 років тому австрійські майстри, є світильник і такого ж віку ваги, що збереглися в родині дружини. Цікавою є і особистість самого засновника музею й основного зберігача, реставратора і оповідача історії Романа Фабрики. Він був представником Укрінформу на Прикарпатті, лауреат численних журналістських премій, автор фотоальбому про українців, що жили на території Польщі, а потім були депортовані («Лемки: роки і долі»). Саме п. Роман десять років працював на Українському радіо, стояв біля джерел створення міського телебачення, автор циклу програм «Вечірній Івано-Франківськ». У Музеї родинних професій представлено відреставровані плуг і борону, старовинну прялку і керамічний посуд, художнє ткацтво і ковальські інструменти, давній пристрій для смаження кавових зерен і домашній млин – жорна, за допомогою яких жорнували збіжжя. Це музей, експонати якого наділені семантичним значенням, а деякі навіть становлять певну сакральність для родини Фабрики. У стінах музею проводяться цікаві екскурсії, дискусії, відкриті лекції та уроки, які популяризують духовну культуру і регіональну спадщину поколінь, а також виступають скарбницями історичної пам'яті.

Ключові слова: музей, експозиція, родинні професії, духовна спадщина

Nadiia YOSEPCHUK,

orcid.org/0000-0003-3113-8179

Graduate Student at the Department of Fine Arts and Decorative
and Applied Art and Restoration

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) *yosepchuk778@gmail.com*

MUSEUM OF FAMILY PROFESSIONS (IVANO-FRANKIVSK): ESTABLISHMENT, ACTIVITY

The article covers the activities of an original and the only museum of that kind in Ukraine, where the history of one family is presented. The exposition of the museum demonstrates about 150 family professions, which for the last two hundred years belonged to the family of the main initiator and founder of the museum, honored journalist of Ukraine, honorary citizen of Ivano-Frankivsk – Roman Fabryka. The author traces the way taken by the owner and founder from the idea to the opening of the museum. The exhibits stored in the holdings of the museum are analyzed, especially those dated to the end of the XIX to the beginning of the XX century, and include the semaphore (a means of signaling on the railway) and ancient lanterns, which were also used by railway workers, because there are the most representatives of this profession in the family. The museum has the largest number of items related to the work of railway workers. Hundreds of tools, devices, mechanisms, devices, household items, clothes, etc. are exhibited in the museum. A unique family exhibit made 200 years ago by Austrian craftsmen is a lamp of the same age and weight. The personality of the museum's founder and main custodian, restorer and storyteller Roman Fabryka is also interesting. He was a representative of Ukrinform in Prykarpattia, a laureate of numerous journalistic awards, the author of a photo album about Ukrainians who lived in

Poland and were later deported ("Lemkos: years and destinies"). Mr. Roman had been work in the Ukrainian Radio for ten years, was one of the originators of city television, the author of the series of programs "Evening Ivano-Frankivsk". The Museum of Family Professions presents a restored plow and harrow, an ancient spinning wheel and ceramic utensils, artistic weaving and blacksmithing tools, an ancient device for roasting coffee beans and a domaniy mill – a millstone used to grind grain. Interesting excursions, discussions, open lectures and lessons that will promote the spiritual culture and regional heritage of generations, are conducted in the museum.

Key words: museum, exposition, family professions, spiritual heritage.

Постановка проблеми. Інтерес до музеїв та до музейної справи у ХХІ ст. почав набирати обертів. Про це свідчить і чимала кількість літератури, яка з'явилась саме у 2000-х рр., і наукові розвідки, які стосуються як великих та відомих музеїв, так і значно менших, обласних, регіональних тощо. Наше наукове дослідження стосується досить специфічного і невеликого, навіть сімейного, музею, але не менш цікавого в культурологічному аспекті. Адже в колекції музею містяться цінні й автентичні експонати, опис яких уперше виноситься на загальне. Навіть більше, у результаті опрацювання джерельної бази, яка складається здебільшого з невеликих статей у періодиці, нами не виявлено повноцінного наукового дослідження щодо даного об'єкта.

Аналіз досліджень. Під час дослідження було опрацьовано літературу та джерела, де частково висвітлюються діяльність та проблема музейництва на Прикарпатті. Надзвичайно інформативною є стаття І. Чмелик «Музеї Прикарпаття та їх роль у навчально-виховній та науковій діяльності студентської молоді» (Чмелик, 2015), де досліджено проблематику музейництва в культурному житті Івано-Франківщини. Охарактеризовано роботу музеїв відповідно до специфіки мистецьких процесів у регіональному аспекті. У розвідці Н. Бабій «Альтернативний музей міста в умовах інформаційного суспільства: Івано-Франківський досвід» (Бабій, 2019) проаналізовано роль актуальних практик, що популяризують і сприяють успішності музейних закладів. Значну увагу тут приділено і Музею родинних професій, особливість якого полягає в особистому сприйнятті кожного відвідувача.

Загалом, до проблематики музейництва й особливо зберігання музейних фондів зверталися такі науковці: М. Аронець (Аронець, 2010), Н. Доскалюк (Доскалюк, 2015), О. Канарська-Луцкан (Канарська-Луцкан, 2010), В. Мельник (Мельник, 2005), М. Откович (Откович, 2007), Т. Откович (Откович, 2013), М. Паньків (Паньків, 2001), Т. Петрів (Петрів, 2015), М. Пушкар (Пушкар, 2017), М. Якібчук (Якібчук, 2005) та інші.

Завдяки можливостям засобів масової інформації та розширенню спектра інтернет-ресурсів дані щодо заснування й окремі аспекти діяльності

Музею родинних професій можна почерпнути із цих джерел. Однак інформації щодо цінних експонатів, які зберігаються в колекціях, немає.

Мета статті – висвітлити діяльність Музею родинних професій, проаналізувати специфіку та виявити мистецьку цінність експонатів, які зберігаються в колекціях, а також розкрити роль Музею в культурному житті краю.

Вклад основного матеріалу. Музей родинних професій – унікальний і чи не єдиний в Україні такого роду, де вся увага сконцентрована на професіях однієї родини, експонати, які представлені, наочно ілюструють приналежність кожного її члена до певного роду діяльності.

Передусім у статті хотілось би висвітлити особистість основного ініціатора, колекціонера та незмінного засновника протягом усього існування музею, а цього року виповнюється вже 15 років із дня заснування, – Романа Фабрики. Член Національної спілки журналістів України, заслужений журналіст України, багатолітній репортер місцевого та республіканського радіомовлення, фундатор телебачення в Івано-Франківську, власкор Укрінформу в Івано-Франківській області і патріот. Адже кожен українець повинен знати свій родовід. Бо саме через нього передаються звичаї й обряди рідного народу, саме так його схарактеризував один із місцевих репортерів (Садовий, 2012). Окрім цього, Роман Михайлович – автор циклу програм «Вечірній Івано-Франківськ», ініціатор трьох персональних виставок – «Америка в Галичині», «Кличуть у гори трембіти», «Лемки: роки і долі». Нині він редагує газету Івано-Франківської облспоживспілки «Кооперація Прикарпаття», завершує роботу над книгою «Історія споживчої кооперації Прикарпаття» й активно дописує до наших «Вістей <...>» і «Вістей <...> ДВ» тощо.

Музей відкрито 13 вересня 2005 р. У музейній експозиції, розміщеній у спеціально спорудженому приміщенні на невеликому подвір'ї, практично в центрі Івано-Франківська, зібрано атрибути 150 професій, освоєних представниками родини Фабрик протягом двохсот років, а також предмети побуту. Своє дітище автор побачив уві сні, саме в той час, коли він був народжений, і вважає це певним символізмом, який посприяв створенню Музею.

Головний девіз музею – «Від плуга до комп'ютера», ці два експонати також наявні в колекції. А ще, окрім таких основних експонатів, як: каски, посуд, рахівниця, опудала різних тварин, гасова лампа, примус, праски для грубої і тонкої тканин, теле- та радіолампи, куделя, борона тощо, є ті, якими особливо пишається автор. До таких належать жорна, саме з їхньою допомогою в давні часи жорнували збіжжя. Р. Фабрика зазначає: «Технічний прогрес, електрика, енергетика, машинобудування запропонували людям більш ефективні пристрої, млини, круподерки тощо. Нині колишні жорна вийшли з ужитку. Вони віджили свій вік. І добре, що деякі газди про всяк випадок заховали свої ручні млинки, що й забули місця схову <...> Але пригадую, траплялися й такі бабусі, що ні за яку ціну не бажали розпрощатися зі своїми годувальницями» (Фабрика, 2008).

Одним із найцікавішими і найдавнішими з експонатів Музею родинних професій пан Роман уважає пристрій перемелювання кавових зерен. Подібні млинки сто років тому виготовляла англійська компанія «KBS» і постачала в Індію. Потроху вони розійшлися і Європою. У наш час вони трапляться хіба що на американських антикварних форумах. Окрім цього, є ще кілька млинків у колекції музею для ручного перемелювання зерен кави. Ще однією гордістю колекції є пилка, якій понад 130 років. Привіз її колись із важких заробітків із Філадельфії прадід дружини. Примандрувала через океан і металева пічка, на якій вибито напис «American Union» – «Американський Союз».

Оскільки однією з основних і почесних професій родини Р. Фабрики був фах залізничника, то відповідно й багато знарядь праці, пов'язаних із цією професією: залізничні квитанці різних часів, давні ліхтарі та семафор кінця XIX – початку XX ст. Загалом родина віддала сталевій магістралі більше 300 років життя.

Р. Фабрика – досвідчений колекціонер, який пильно і ретельно вивчає, досліджує і збирає предмети наукового та культурного вжитку. У його арсеналі можна побачити колекції фотоапаратів, мінералів, книжкових мініатюр, екслібрисів, поштових марок, монет, дзвіночків й антикварних тарелів.

У музеї зосереджено сотні інструментів, пристроїв, механізмів, апаратів, предметів побуту, різноманітне домашнє начиння, посуд, одяг. Серед унікальних експонатів – родинний, виготовлений 200 років тому австрійськими майстрами, світильник і такого ж віку ваги, що збереглися в родині дружини Оксани. Були в родині Фабрик і кооператори, які стояли біля витоків руху в Галичині ще на початку минулого століття. У пам'ять про це в музеї є експонати із крамниць тогочасних споживчих кооперативів, а також перших молочарських кооперативів на Львівщині, звідки й тягнеться родовід. Збереглися згадки про пасічників, архітекторів, агрономів, зоотехніків, учителів, садівників, геологів, лісорубів, пожежників, кіномеханіків, фотографів. Загалом у музеї представлено життя та побут населення України в межах однієї родини з 1805 р. до 2020 р. За час існування музею його оглянули понад шість тисяч відвідувачів, серед яких журналісти, краєзнавці, викладачі, студенти та школярі.

Висновки. Декілька років знадобилось Р. Фабрикові для того, щоб мрія стала реальністю, але йому це вдалося. Багато часу і зусиль було витрачено на реставрацію, збирання й упорядкування експонатів, але саме завдяки копіткій праці й ентузіазму власника Музею родинних професій входить у п'ятірку унікальних приватних українських музеїв. За ним закріпився титул «не скучного», а навпаки, «живого» музею, де можна почути детальну розповідь про всі 150 професій, доторкнутись до історії та культури наших предків, відчутти атмосферу того часу для кращого розуміння, усвідомлення та важливості збереження в період мультикультуралізму національних традицій. Також це хороша платформа для створення майстер-класів, круглих столів, бесід, дискусій, регіональних семінарів, воркшопів для музейників, етнографів, мистецтвознавців, істориків, студентів, школярів та всіх зацікавлених людей.

Отже, уважаємо, що такого роду культурні проекти мають розвиватись, знаходити відповідну підтримку, виходити за рамки патерну класичних музеїв, шукати неординарні шляхи та рішення для збереження та популяризації національної ідеї в культурний простір як України, так і Європи загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аронець М. 2007-й – рік майстра Пінзеля. *Івано-Франківський обласний художній музей: експлікація буття. Історія формування колекції, експозиційно-виставкова діяльність 2006–2009 рр. До 30-річчя заснування музею.* Івано-Франківськ : Даурія, 2010. С. 28–30.
2. Арсенюк І. Родина, родина, від батька й до сина <...>. *Хобі* : журнал. Лютий. 2007. С. 46–51.
3. Бабій Н. Альтернативний музей міста в умовах інформаційного суспільства: Івано-Франківський досвід. *Питання культурології.* № 35. С. 108–122. DOI: 10.31866/2410-1311.35.2019.188794.
4. Гончарук І. Фабрика ремесел Романа Фабрики. *Високий замок* : газета. 22 травня 2012.

5. Доскалюк Н. Досвід експозиційної діяльності в Музеї мистецтв Прикарпаття. *Роль музею у збереженні, реставрації та популяризації культурного надбання* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 35-ліття заснування Музею мистецтв Прикарпаття, 8–9 вересня 2015 р. Івано-Франківськ : СІМІК, 2015. С. 114–118.
6. Канарська-Луцан О. Іконографічні особливості ікони «Іван Хреститель з житієм» із церкви Зішестя Святого Духа в Рогатині. *Ікона «Іван Хреститель з житієм». Середина XVI ст.* // Музей-пам'ятка архітектури і живопису XVI–XIX ст. Церква Зішестя Святого Духа в Рогатині. Філіал Івано-Франківського обласного художнього музею. Львів, 2010. С. 46–78.
7. Мельник В. Івано-Франківський художній музей : Експлікація буття. *Івано-Франківський художній музей : Експлікація буття. Історія формування колекції, експозиційно-виставкова діяльність, бібліографія публікацій. 1980–2005. До 25-річчя заснування музею.* Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2005. С. 5–20.
8. Музей родинних професій : вебсайт. URL: <http://museum.profession.org.ua/> (дата звернення: 07.09.2020).
9. Откович М. Золоті сторінки меценатства. 2002–2007 рр. : каталог відреставрованих творів. Івано-Франківськ : видавець Третяк І. Я., 2007. С. 4.
10. Откович Т. Мистецько-стилістичні особливості іконостаса 1650 р. із церкви Зішестя Святого Духа в Рогатині та його історія. *Рогатинська Святодухівська церква крізь призму історії* : матеріали Науково-практичної конференції до 30-річчя у статусі музею-пам'ятки дерев'яної архітектури і живопису XVI–XIX ст., Рогатин, 22 вересня 2013 р. Івано-Франківськ : СІМІК, 2013. С. 40–50.
11. Паньків М. Намітки з історії Івано-Франківського краєзнавчого музею. *Наукові записки Краєзнавчого музею.* Івано-Франківськ : Місто НВ, 2001. Вип. 5–6. С. 223–231.
12. Петрів Т. Формування колекції музею-церкви Зішестя Святого Духа в Рогатині. *Роль музею у збереженні, реставрації та популяризації культурного надбання* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 35-ліття заснування Музею мистецтв Прикарпаття, 8–9 вересня 2015 р. Івано-Франківськ : СІМІК, 2015. С. 26–30.
13. Пушкар М. Збірка сакрального мистецтва Музею мистецтв Прикарпаття. *Історія релігії в Україні* : науковий щорічник. 2017. Вип. 27. Ч. 2. С. 207–215.
14. Садовий М. З родоводу Романа Фабрики. *Магістраль* : газета. 2012. № 55.
15. Фабрика Р. Жорна голодного дитинства. *Репортер* : газета. 2008. № 6.
16. Чмелик І. Музеї Прикарпаття та їх роль у навчально-виховній та науковій діяльності студентської молоді. *Гірська школа Українських Карпат.* 2015. № № 12–13. С. 276–280.
17. Шалкітене І. Під омофором Миколая Чудотворця. *City life : журнал.* 2007. № 1.
18. Якібчук М. Історія розвитку Івано-Франківського художнього музею. *Музеї, колекції, люди: традиції і перспективи розвитку музейної справи. Вітчизняний і зарубіжний досвід* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції в рамках святкування 25-річчя музею, Івано-Франківськ, Художній музей, 10–11 листопада 2005 р. Івано-Франківськ : Гостинець, 2005. С. 84–85.

REFERENCES

1. Aronets M. 2007 – rik majstra Pinzelya [2007 – the year of the master Pinzel]. Ivano-Frankivsk Regional Art Museum: explication of existence. History of the collection formation, exposition-exhibition activity of 2006–2009. To the 30'th anniversary of the museum foundation. Ivano-Frankivsk: Dauria, 2010. P. 28–30; [in Ukrainian].
2. Arsenyuk I. Rody'na, rody'na, vid bat'ka j do sy'na <...> [Family, family, from father to son...] Hobby Magazine. February. 2007. P. 46–51; [in Ukrainian].
3. Babiy N. Al'ternatyvnyj muzej mista v umovax informacijnogo suspil'stva: Ivano-Frankivskiy dosvid [Alternative city museum in the conditions of information society: Ivano-Frankivsk experience]. Questions of culturology, (35), 108–122. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.35.2019.188794>; [in Ukrainian].
4. Goncharuk I. Fabryka remesel Romana Fabryky' [Farika crafts Roman Fabrika]. The newspaper “High Castle”. For May 22. 2012; [in Ukrainian].
5. Doskalyuk N. Dosvid ekspozytsijnoyi diyal'nosti v Muzeji my'stectv Pry'karpattya [Experience of exposition activity in the Museum of Arts of Prykarpattia]. The role of the museum in preservation, restoration and popularization of cultural heritage: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference (on the occasion of the 35th anniversary of the founding of the Museum of Arts of Prykarpattia), September 8–9, 2015. Ivano-Frankivsk: SIMIK, 2015. P. 114–118; [in Ukrainian].
6. Kanarska-Lutsan O. Ikonografichni osoblyvosti ikony' “Ivan Khresty'tel' z zhy'tiyem” iz cerkvy' Zishestya Svyatogo Duxa v Rogaty'ni [Iconographic features of the icon “John the Baptist with life” from the Church of the Descent of the Holy Spirit in Rohatyn]. Icon “John the Baptist with life”. The middle of the XVI century. Museum-monument of archival texture and painting of the XVI–XIX centuries. Church of the Descent of the Holy Spirit in Rohatyn. Branch of the Ivano-Frankivsk Regional Art Museum. Lviv, 2010. P. 46–78; [in Ukrainian].
7. Melnyk V. Ivano-Frankivskiyi khudozhnii muzei: Eksplikatsiia buttia [Ivano-Frankivsk Art Museum: Explication of existence]. Ivano-Frankivsk Art Museum: Explication of existence. Is-theory of collection formation, exposition-exhibition activity, bibliography fia publications. 1980–2005. To the 25'th anniversary of the museum. Ivano-Frankivsk: Nova Zorya, 2005. P. 5–20; [in Ukrainian].
8. Muzei rodynnykh profesii [Museum of family professions]. Website. URL: <http://museum.profession.org.ua/> (appeal date: 07.09.2020); [in Ukrainian].
9. Otkovich M. Zoloti storinky metsenatstva [Golden pages of patronage]. 2002–2007: [catalog of restored works]. Ivano-Frankivsk: Publisher Tretyak I. Ya., 2007. P. 4; [in Ukrainian].

10. Otkovych T. Mystetsko-stylistychni osoblyvosti ikonostasa 1650 roku iz tserkvy Zishestia Sviatoho Dukha v Rohatyni ta yoho istoriia [Artistic and stylistic features of the iconostasis of 1650 from the Church of the Descent of the Holy Spirit in Rohatyn and its history]. Proceedings of the scientific-practical conference “Rohatyn Holy Spirit Church through the prism of history” (to the 30th anniversary of the museum – monuments of wooden architecture and painting of the XVI–XIX centuries). Rohatyn, September 22, 2013. Ivano-Frankivsk: SIMIK, 2013. P. 40–50; [in Ukrainian].
11. Pankiv M. Namitky z istorii Ivano-Frankivskoho krajeznavchoho muzeiu [Namitky z istorii Ivano-Frankivskoho krajeznavchoho muzeyu]. Naukovi zapiski Krayeznavchoho muzeyu. Ivano-Frankivsk: City of NV, 2001. Issue. 5–6. P. 223–231; [in Ukrainian].
12. Petriv T. Formuvannia koleksii muzeiu-tserkvy Zishestia Sviatoho Dukha v Rohatyni [Formation of the collection of the museum-church of the Descent of the Holy Spirit in Rohatyn]. The role of the museum in preservation, restoration and popularization of cultural heritage: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference (on the occasion of the 35th anniversary of the founding of the Museum of Arts of Prykarpattia), September 8–9, 2015. Ivano-Frankivsk: SIMIK, 2015. P. 26–30; [in Ukrainian].
13. Pushkar M. Zbirka sakralnoho mystetstva Muzeiu mystetstv Prykarpattia [Zbirka sakralnoho mystetstva Muzeiu mystetstv Prykarpattia Collection of sacred art of the Museum of Arts of Prykarpattia]. History of religion in Ukraine: scientific yearbook. 2017. Vip. 27. Ch. 2. Pp. 207–215; [in Ukrainian].
14. Sadovy M. Z rodovodu Romana Fabryky [From the pedigree of Roman Fabryka]. The Magistral newspaper. For 25–31.07.2012. № 55; [in Ukrainian].
15. Factory R. Zhorna holodnoho dytynstva [Mill of hungry childhood]. Reporter newspaper. For February 7, 2008. № 6; [in Ukrainian].
16. Chmelyk I. Muzei Prykarpattia ta yikh rol u navchalno-vykhovnii ta naukovii diialnosti studentskoi molodi [Museums of Prykarpattia and their role in educational and scientific activity of student youth]. Mountain school of the Ukrainian Carpathians. № 12–13 (2015). S. 276–280; [in Ukrainian].
17. Shalkitene I. Pid omoforom Mykolaia Chudotvortsia [Under the omophorion of Nicholas the Wonderworker]. City life magazine. 2007. № 1; [in Ukrainian].
18. Yakibchuk M. Istoriia rozvytku Ivano-Frankivskoho khudozhnoho muzeiu [History of the Ivano-Frankivsk Art Museum]. Proceedings of the international scientific-practical conference “Museums, collections, people: traditions and prospects for the development of museum business. Domestic and foreign experience” in celebration of the 25th anniversary of the museum. Ivano-Frankivsk, Art Museum, November 10–11, 2005. Ivano-Frankivsk: Gostynets, 2005. P. 84–85. [in Ukrainian].

УДК 81'42'255.4=111=161.2:159.923

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-2-23>**Оксана КАРБАШЕВСЬКА,***orcid.org/0000-0002-0935-9904*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філологіїПрикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) *oksana.karbashevskia@pnu.edu.ua***Марія ЛАБІНСЬКА,***orcid.org/0000-0001-6665-8188*

студентка II курсу магістратури факультету іноземних мов

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) *tashalabinska@gmail.com***ВІДТВОРЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОРТРЕТІВ ПЕРСОНАЖІВ
РОМАНУ СИЛЬВІ ПЛАТ “THE BELL JAR” В УКРАЇНСЬКОМУ
ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ ОЛЬГИ ЛЮБАРСЬКОЇ**

Нещодавно видані переклади прозових творів С. Плат (1932–1963 роки) українською мовою відкривають перед вітчизняним читачем нові грані творчої обдарованості письменниці, а філологами – науковій обрії. В основі психологізму роману “The Bell Jar” (1963 р.) – авторське зображення головної героїні в переломний момент її життя. Автобіографічність же твору є запорукою достовірного, хоча і художньо трансформованого, змалювання внутрішнього світу Естер Грінвуд.

Мета статті – проаналізувати лексичні та синтаксичні засоби, за допомогою яких американо-британська письменниця Сильвія Плат (1932–1963 роки) створила психологічні портрети головних і другорядних дійових осіб у тексті свого роману “The Bell Jar” (1963 рік), а також розкрити особливості відтворення окреслених мовних засобів в україномовному перекладі Ольги Любарської «Під скляним ковпаком» (2018 рік).

Виділення й аналіз п'яти текстових фрагментів оригіналу роману виявили застосування письменницею засобів як екстервентного, так і інтервентного психологічного зображення трьох персонажів, а саме Естер Грінвуд, Джей Сі та побіжно Дорін. Для змалювання психологічних станів цих дійових осіб використано лексичні (гіпербола, епітет, метафора, персоніфікація, порівняння) та синтаксичні фігури (називні речення та повтори). Вони виконують роль індивідуалізації персонажів та формують у читача певне уявлення про героїв твору. Форми психологічного зображення в романі виконують такі функції: 1) слугують експозицією твору та своєрідним камертоном, що налаштовує читача на драматичний розвиток сюжету; 2) відтворюють невідомість до нового етапу життя, побоювання щодо рецидиву хвороби тощо. О. Любарська вдалася до лексико-семантичних трансформацій (контекстуальні заміни, транспозиція, декомпресія), стилістичних трансформацій (експресивації), а також поєднання двох і трьох способів перекладу. Манера перекладу О. Любарської засвідчує: 1) підкреслення внутрішнього стану Естер Грінвуд; 2) тенденцію до метафоризації перекладеного тексту; 3) збереження іронії першотвору; 4) прагнення до прочитання внутрішніх смислів оригіналу; 5) підсилення ставлення Естер Грінвуд до деяких явищ дійсності. Загалом, О. Любарська успішно впоралася зі складним завданням трансплантації автобіографічного роману С. Плат “The Bell Jar” (1963 рік) в українську культуру.

Ключові слова: Сильвія Плат, “The Bell Jar”, персонаж, портрет у літературі, психологічний портрет, мовний засіб, переклад, трансформація.

Oksana KARBASHEVSKA,

orcid.org/0000-0002-0935-9904

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of English Philology
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) oksana.karbashevsk@pnu.edu.ua*

Mariia LABINSKA,

orcid.org/0000-0001-6665-8188

*2nd year Student seeking Master's Degree at the Faculty of Foreign Languages
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) mashalabinska@gmail.com*

THE RENDITION OF PSYCHOLOGICAL PORTRAITS OF CHARACTERS IN SYLVIA PLATH'S NOVEL "THE BELL JAR" IN THE UKRAINIAN FICTIONAL TRANSLATION BY OLHA LIUBARSKA

Recently published translations of prose writings by S. Plath (1932–1963) in the Ukrainian language open new facets of the writer's creative gift before the domestic reader, and scientific horizons – philologists. The basis of psychologicalism of the novel "The Bell Jar" (1963) is the author's depiction of the main heroine at a crucial moment of her life. The autobiographism of her work is the guarantee of a true-to-life, though fictionally transformed portrayal of Esther Greenwood's inner world.

The aim of the article is to analyse lexical and syntactical means with the help of which American-British writer Sylvia Plath (1932–1963) created the psychological portraits of principal and secondary characters in the text of her novel "The Bell Jar" (1963), as well as to discover peculiarities of rendering outlined lingual means in the Ukrainian translation "Pid sklianyim kovpakom" (2018) by Olha Liubarska.

The selection and analysis of five textual fragments of the original of the novel revealed the writer's employment of both means of external and internal psychological description of three characters, namely Esther Greenwood, Jay Cee and slightly Doreen. In order to depict the psychological states of these characters there are used lexical (hyperbole, epithet, metaphor, personification, simile) and syntactical figures (nominal sentences and repetitions). They play the role of individualising the characters and shape the reader's certain vision of the heroes in the work. In the novel, the forms of psychological depiction perform such functions: 1) serve as the exposition in the writing and a peculiar tuning fork that accustoms the reader to the dramatic development of the plot; 2) recreate the unreadiness for a new stage of life, fears as to a relapse, etc. O. Liubarska resorted to lexical semantic transformations (contextual substitutions, a transposition, a decompression), stylistic transformations (expressivations), as well as to the combination of two and three ways of translation. O. Liubarska's manner of translation witnesses: 1) the emphasis of Esther Greenwood's inner state; 2) the tendency towards metaphorization of the translated text; 3) the preservation of the original irony; 4) striving to read the internal senses of the original; 5) the amplification of Esther's attitude to some phenomena of the reality. In general, O. Liubarska successfully coped with the complicated task of transplanting S. Plath's autobiographical novel "The Bell Jar" (1963) into the Ukrainian culture.

Key words: *Sylvia Plath, "The Bell Jar", character, portrait in literature, psychological portrait, lingual means, translation, transformation.*

Постановка проблеми. С. Плат (1932–1963 рр.) на теренах України відома передусім як поетка, з-під пера якої вийшли «люті, іронічні, ліричні вірші» (Заболотна, 2015: 173). Проте нещодавно здійснені та видані переклади її прозових творів українською мовою, а саме казки для дітей «Кухня пані Вишеньки» (2016 р.) та роману «Під скляним ковпаком» (2018 р.), відкривають перед вітчизняним читачем нові грані творчої обдарованості письменниці, а філологами – нові наукові обрії.

Проблематика єдиного роману американо-британської поетки та письменниці Сильвії Плат (1932–1963 рр.) "The Bell Jar" (1963 р.), а саме становлення та соціалізація молодої людини, фемінізм, ментальні розлади та їх лікування тощо,

зберігає свою актуальність і сьогодні. В основі психологізму роману – авторське зображення головної героїні в переломний момент її життя. Автобіографічність же твору (Drabble, 1985: 84) є запорукою достовірного, хоча і художньо трансформованого, змалювання внутрішнього світу згаданої вище Естер Грінвуд, яка виступає водночас і безпосередньою учасницею, і наратором подій у романі.

Аналіз досліджень. Перші десятиліття ХХІ ст. засвідчують посилений інтерес як українських, так і закордонних філологів із Німеччини, Росії, Сербії, США тощо до осмислення та вивчення художньої спадщини Сильвії Плат (1932–1963 рр.). Так, переклад сенсорного пласта лексики у структурі поетичних творів С. Плат став предметом дисер-

тації А. Пермінової (2003 р.) (Пермінова, 2003). У літературознавчому ракурсі роман С. Плат “The Bell Jar” (1963 р.) привернув увагу закордонних дослідників своєю інтертекстуальністю (Gerbig, Müller-Wood, 2002), міфологічними мотивами (Герасимова, 2007), художнім відображенням причин, симптомів і наслідків розвитку хворобливого депресивного стану (Tsank, 2010), феміністичним спрямуванням (Ђurđević, 2018), українських же філологів – своїм патріархальним дискурсом (Заболотна, 2019) тощо.

Щодо наукових судій, присвячених поетиці психологізму, виокремимо ґрунтовні дослідження українських літературознавців Л. Каневської (2001 р.) (Каневська, 2001) і А. Швець (2003 р.) (Швець, 2003) у царині психологізму художньої прози І. Франка. У галузі мовознавства словесний портрет дійової особи та мовностилістичні особливості його формування у творах американського романіста Т. Драйзера розглянула російська лінгвістка О. Малетіна (2004 р.) (Малетіна, 2004), а на матеріалі іспанської літератури – вітчизняна науковиця Н. Бохун (2007 р.) (Бохун, 2007). З огляду на зазначені вище останні дослідження та публікації, проблема психологічного портрета персонажа та мовних засобів його створення С. Плат у романі “The Bell Jar” (1963 р.), з одного боку, а також питання їх перенесення на україномовний ґрунт, з іншого, залишаються невивченими та потребують окремого дослідження.

Мета статті – проаналізувати лексичні та синтаксичні засоби, за допомогою яких американсько-британська письменниця Сильвія Плат (1932–1963 рр.) створила психологічні портрети головних і другорядних дійових осіб у тексті свого роману “The Bell Jar” (1963 р.), а також розкрити особливості відтворення окреслених мовних засобів в україномовному перекладі Ольги Любарської «Під скляним ковпаком» (2018 р.).

Виклад основного матеріалу. Портрет персонажа є однією зі складових частин моделі образу персонажа поряд із такими елементами, як вчинки, мова, монологи, участь у діалогах, ставлення та висловлювання інших героїв (Білоус, 2011: 93). Термін «портрет у літературі» походить із французької мови, а саме від іменника “portrait”, що позначає «зображення обличчя людини на фотографії або на полотні», та є засобом «характеротворення, типізації та індивідуалізації персонажів» (ЛСД, 2007: 546). Р. Гром’як, Ю. Ковалів, В. Теремко виокремлюють «зовнішній портрет» та «внутрішній портрет» персонажів. На думку літературознавців, фіксація митцями словами зовнішнього вигляду та внутрішнього стану пер-

сонажів дає можливість показати відповідність чи розбіжність між ними, отже, «портрет є засобом психологічного аналізу» (ЛСД, 2007: 546–547).

За дефініцією російського літературознавця А. Єсіна, «під літературним портретом розуміємо зображення в художньому творі всієї зовнішності людини, зокрема й обличчя, і тілобудови, і одягу, і манери поведінки, і жестикуляцію, і міміку» (Єсин, 1999: 76) (тут і далі перекл. з рос. наш – О. К., М. Л.). Але якщо характеристичний портрет виявляє риси характеру дійової особи, то психологічний портрет виражає психологічний стан, який відчуває персонаж у певну мить, а також зміну таких станів (Єсин, 1999: 79).

Як слушно висновує Л. Каневська, «<...> своєрідним індикатором появи у творі психологізму слугують колізії внутрішнього плану – саме вони мотивують потребу зазирнути у приховані від ока думки і почуття героя, розкрити його складний, незрідка суперечливий внутрішній світ, світоглядні засади особистості» (Каневська, 2004: 4–5). Власне гострі зіткнення протилежних світоглядних позицій, інтересів і прагнень пронизують ідейно-тематичний рівень роману С. Плат “The Bell Jar” (1963 р.).

Художній світ досліджуваного роману американсько-британської письменниці С. Плат населений цікавими персонажами. Авторка майстерно змалювала їхні психологічні портрети. Окрім образу Естер Грінвуд – головної героїні твору, у романі є більше двадцяти інших персонажів.

Як декларує американська літературознавиця Стефані Цанк, «основним рушієм розповіді в романі постають ментальні проблеми Естер» (Tsank, 2010: 172) (тут і далі перекл. теоретичних постулатів з англ. наш – О. К., М. Л.). «Плат пише голосом Естер – людини, що перебуває у стані депресії, до того ж лунає він із боку авторки й поетки, яка сама була обізнана із хворобою та може дати один із найдошкульніших і найточніших рецептів здоров’я – безжальне у своїй реалістичності тематичне дослідження» (Tsank, 2010: 176).

І справді, найповніше та найяскравіше в романі Сильвії Плат “The Bell Jar” (1963 р.) виражено психологічний портрет головної героїні Естер Грінвуд. Авторка детально передає її думки, відчуття, емоції, переживання. Уже перший абзац твору є засобом екстервентного (непрямий) психологічного зображення. Тут психологізований опис доквілля передає емоційний стан суму та депресії головної героїні: “It was a *queer, sultry summer, the summer they electrocuted the Rosenbergs, and I didn’t know what I was doing in New York. I’m stupid about executions. The idea of being electrocuted makes*

me sick, and that's all there was to read about in the papers - goggle-eyed headlines staring up at me on every street corner and at the fusty, peanut-smelling mouth of every subway. It had nothing to do with me, but I couldn't help wondering what it would be like, being burned alive all along your nerves" (Plath) (тут і далі виділення жирним курсивом наше – О. К., М. Л.). – «То було хворобливого, задушливого літа – того ж літа, коли Розенбертів стравили на стільці, а я не розуміла, навіщо приїхала у Нью-Йорк. Страта для мене – щось незбагненне. Від самої думки про смерть на електричному стільці мене нудить, а тими днями тільки про це й писали в газетах: банькати шпальти чигали на мене на кожному розі, у кожній пропахлій застоюним арахісовим маслом паці підземки. Мене вони ніяк не стосувалися, однак я вже не могла не уявляти, як воно – коли тебе крізь нерви просмажують живцем» (Плат, 2018: 7).

Епітети, що описують літо в Нью-Йорку, вдало підібрані Сильвією Плат і не менш вдало перекладені Ольгою Любарською. Так, авторка оригіналу вжила прикметник *"queer"* в *"a queer, sultry summer"*, який українська перекладачка відтворила за допомогою означення «хворобливого» у «хворобливого, задушливого літа». Аналіз дефініцій за словником "Oxford Advanced Learner's Dictionary" показує, що прикметник *"queer"* має два значення: 1) (застаріле) "strange or unusual"; 2) (зневажливе) яке вказує на деяких представників ЛГБТК+ (OALD). Коли перекладала *"queer"* як «хворобливого», О. Любарська вдалася до лексико-семантичної трансформації, а саме контекстуальної заміни. Принагідно зазначимо, що тут і далі у визначенні видів перекладацьких трансформацій керуємось посібником Л. Науменко, А. Гордєєвої «Практичний курс перекладу з англійської мови на українську <...>» (2011 р.) (Науменко, Гордєєва, 2011).

У вищенаведеному психологізованому фрагменті-описі антуражу художніх подій окрему увагу привертає і персоніфікований уривок *"goggle-eyed headlines staring up at me on every street corner and at the fusty, peanut-smelling mouth of every subway"*, який підтверджує той факт, що Естер не могла позбутися нав'язливих думок про екзекуції на електричному стільці. Тут стилістично нейтральний епітет *"goggle-eyed"* ("with your eyes wide open, staring at something, especially because you are surprised" (OALD)) у перекладі відтворений за допомогою прикметника «банькати» у «банькати шпальти», який, відповідно до одинадцятитомного словника української мови, має подібне значення («надто опуклий, витріщений (про очі)»), проте належить до вульгаризмів

(СУМ, Т. 1, 1970: 102). Отже, тут маємо приклад застосування стилістичної трансформації, а саме експресивації, адже ці слова належать до різних реєстрів мовлення.

Цією ж перекладацькою трансформацією передано і метафоричний, на нашу думку, вислів *"mouth of every subway"*, оскільки нейтральні іменники *"mouth"* та *"subway"* відтворені через зневажливе «паці» (СУМ, Т. 6, 1975: 105) та розмовне «підземки» (СУМ, Т. 6, 1975: 427). Навіть більше, лексико-семантична трансформація, а саме контекстуальну заміну, використано для перекладу дієприкметника теперішнього часу *"staring"* у *"headlines staring up at me"* – «шпальти чигали на мене», а не, скажімо, пильно дивилися. Виокремлені тут конотативні відтінки значень перекладених лексичних одиниць, на наш погляд, підкреслюють внутрішній стан тривоги та несвідомого очікування небезпеки, психоемоційний стан пригніченості та задушливості, у якому перебуває Естер Грінвуд. А загалом, проаналізований психологічний пейзаж-проекція, що слугує експозицією роману С. Плат *"The Bell Jar"* (1963 р.), є своєрідним камертоном, що налаштовує читача на драматичний розвиток сюжету твору як у першотворі, так і в перекладі.

Ілюстрацією інтервентного (прямий) психологічного зображення головної героїні та розповідача в романі С. Плат *"The Bell Jar"* (1963 р.) є внутрішнє мовлення Естер Грінвуд у двадцятomu й останньому розділі книги: *"A bad dream. To the person in the bell jar, blank and stopped as a dead baby, the world itself is the bad dream. A bad dream"* (Plath) – «**Страшний сон. Для людини під скляним ковпаком, спустошеної та застиглої, ніби мертво немовля, світ як такий – уже страшний сон. Страшний сон**» (Плат, 2017: 342). Наведений внутрішній монолог Естер безпосередньо відтворює її міркування в той момент, коли вона чекає на виписку із психіатричної лікарні після успішного завершення курсу лікування, а саме страх і невідготовленість до нового етапу життя за межами клініки, побоювання щодо рецидиву хвороби тощо.

Щодо мовних засобів, використаних С. Плат для змалювання психологічного стану своєї головної героїні Естер Грінвуд у вищенаведеному фрагменті, то це не лише лексичні фігури (епітет, порівняння, метафора), а й синтаксичні, зокрема називні речення та повтори. Рефлексія стосовно *"bad dream"* («страшний сон») тричі спадає на думку Естер у цьому короткому текстовому шматку. Як бачимо, досліджуваний переклад є майже дослівним, а тропи – збережені. Проте для перекладу епітетів *"bad"* у *"bad dream"*, *"blank"*

(«спустошеної») і “stopped” («застиглої») у “the person in the bell jar, blank and stopped” («людини під скляним ковпаком, спустошеної та застиглої») О. Любарська застосувала лексико-семантичну трансформацію контекстуальної заміни.

Влучність знахідок відповідників зазначених вище лексичних одиниць О. Любарською підтверджують і словники. Так, якщо четверте значення “blank” – це “feeling, understanding or interest” (OALD), то «спустошений» – «у знач. прикм., перен. Який втратив моральні сили, здатність до повнокровного, активного творчого життя» (СУМ, Т. 9, 1978: 615). Смысл дієслова “stop” добре відомий. Натомість українська перекладачка вдається до переносного значення дієслова «застигати» у третьому та четвертому значеннях (СУМ, Т. 3, 1972: 329). До того ж прикметник у постпозиції “blank” у “the person in the bell jar, blank” відтворений за допомогою пасивного дієприкметника минулого часу «спустошеної», тобто лексико-семантичної трансформації транспозиції. Отже, О. Любарська виявляє тенденцію до метафоризації перекладеного тексту.

Не менш яскравими є художні засоби змалювання психологічних портретів інших персонажів роману. Згідно з розробленою нами тематичною класифікацією, дійова особа роману С. Плат “The Bell Jar” (1963 р.) Джей Сі, яка виконує роль керівниці Естер під час її місячного стажування в Нью-Йорку як переможниці в конкурсі журналу мод “Ladies’ Day”, належить до жінок-нонконформісток. Джей Сі розумна й успішна, побудувала чудову кар’єру попри те, що не всім подобалася зовні. Судячи зі слів подружки Естер Дорін, її зовнішні дані залишають бажати кращого: “Jay Cee’s **ugly as sin**,” Doreen went on coolly. “I bet that **old husband** of hers turns out all the lights before he gets near her or he’d puke otherwise” (Plath). – «Джей Сі **потворна як смертний гріх**, – холоднокровно вела далі. – **Закладаюся, її благовірний** вимикає світло, перш ніж іти в ліжко, бо інакше його знудить» (Плат, 2017: 14). У наведеному портреті-враженні немає ані рис, ані деталей зовнішності. Такий засіб екстервентного (непряме) психологічного зображення через зовнішнє мовлення (діалог) радше описує внутрішній стан зверхності, обмеженості світогляду та духовної порожнечі авторки цієї репліки Дорін, а не характеризує саму Джей Сі.

Щодо перекладацьких трансформацій, ужитих О. Любарською для імплантації вищепроцитованого англомовного тексту в українську культуру, то порівняння-гіперболу “ugly as sin” підсилено додаванням прикметника «смертний» у «потворна

як смертний гріх», тобто перекладачка застосувала лексичну трансформацію декомпресії.

У наведеному вище фрагменті цікавою є і передача українською мовою словосполучення “old husband” (дослівно «старий чоловік»). Перекладачка скористалася контекстуальною заміною для відтворення цього нейтрального виразу стилістично маркованим іменником «благовірний», який є жартівливим згідно зі «Словником української мови» (1970–1980 рр.) (СУМ, Т. 1, 1970: 191). Загалом, іронію, яку заклала С. Плат у досліджуваний уривок роману, зберегла та передала О. Любарська.

А ось як про Джей Сі висловлюється сама Естер, яка поважає свою керівницю за розум та професіоналізм, хоча вона й не вирізняється красою та привабливістю: “Jay Cee was my boss, and I liked her a lot, in spite of what Doreen said. She wasn’t one of the fashion magazine gushers with fake eyelashes and giddy jewellery. Jay Cee had brains, so her pluggly looks didn’t seem to matter” (Plath) – «Джей Сі була моєю начальницею, і вона мені дуже подобалася, незважаючи на всі балачки Дорін. Вона не належала до **бовтанки з редакцій журналів мод з накладними віями, обвішаних коштовностями**. У Джей Сі голова була на місці, так що її не вельми приваблива зовнішність, схоже, не мала ніякого значення» (Плат, 2017: 14).

У процитованому вище портретному описі фрагмент оригіналу “what Doreen said” («усі балачки Дорін») має нейтральну конотацію. Для його передачі перекладачка використала іменник у множині «балачки», що несе негативний зміст пустої розмови (СУМ, Т. 1, 1970: 96). Варто звернути увагу і на те, що поєднання займенника та дієслова “what <...> said” перекладено за допомогою зазначеного іменника та підсилено додаванням займенника «всі». Отже, тут спостерігаємо комбінацію трьох способів перекладу, а саме стилістичну трансформацію експресивації, а також лексико-семантичні перетворення транспозиції та декомпресії. Це засвідчує прагнення О. Любарської до прочитання внутрішніх смислів роману С. Плат “The Bell Jar” (1963 р.) та їх оприлюднення перед українським читачем.

Подібну тенденцію О. Любарської до увиразнення змісту оригіналу спостерігаємо і в перекладі поширеного словосполучення “one of the fashion magazine gushers with fake eyelashes and giddy jewellery” («бовтанки з редакцій журналів мод з накладними віями, обвішаних коштовностями»). Цей словесний опис акцентує увагу на рисах, які не були притаманні Джей Сі. Центральним мікрообразом тут є “fashion magazine gushers”.

Прикметно, що іменник “gusher” має дві дефініції: 1) “an oil well from which oil flows profusely without being pumped” (тобто «потужний нафтовий фонтан» – О. К., М. Л.); 2) “an effusive person” (тобто «експансивна людина» – О. К., М. Л.) (OALD). Для передачі цього іменника О. Любарська вдалася до іменника «бовтанки». Як нам видається, шляхом такої контекстуальної заміни перекладачка підсилила негативне ставлення Естер Грінвуд до штучності та неправдивості людей, які її оточують.

Поглиблення недоброзичливої характеристики працівників модних журналів із боку Естер в українському тексті О. Любарська досягає перекладом такого аксесуара, як “giddy jewellery” («обвішаних коштовностями»), завдяки поєднанню лексико-семантичних трансформацій контекстуальної заміни та транспозиції.

У житті центрального персонажа роману С. Плат “The Bell Jar” (1963 р.) Естер Грінвуд були і моменти щастя. Дізнаємося про них із внутрішнього монологу та спогадів героїні. Повага Константина, синхронного перекладача, до Естер під час їхнього побачення викликала в дівчини довіру й водночас згадку про ще живого батька: “<...> and when we were sitting there side by side **flying down the streets in the open sun** he took my hand and squeezed it, and **I felt happier than I had been since I was about nine and running along the hot white beaches with my father the summer before he died** <...> I thought how strange it had never occurred to me before that **I was only purely happy** until I was nine years old” (Plath) – «<...> і коли ми, сидючи поряд, **летіли вулицями під прямим сонцем**, він узяв мене за руку й легенько стиснув її, і я **почулася щасливішою**, ніж була впродовж усіх цих років, відколи дев’ятирічною бігла з батьком по білому розпеченому пляжу, за літо до його смерті <...> я подумала: як дивно, донині я не помічала, що **востаннє була щасливою в дев’ять років**» (Плат, 2017: 111).

Використані С. Плат метафори “flying down the streets in the open sun” («летіли вулицями під прямим сонцем») відтворюють внутрішній стан нелімітованої свободи та гармонії від спілкування з рідною людиною на лоні природи. У перекладі О. Любарська зберегла зміст і експресивне навантаження цих тропів загалом. Проте застосування контекстуальної заміни для передачі другого з названих поетичних засобів “in the open sun” («під прямим сонцем») підкреслює сонячно-спекотне довкілля, а не привілля Естер у ранньому дитинстві. Варто звернути увагу і на компресію у відтворенні складнопідрядного речення “I was

only purely happy” як «востаннє була щасливою». В українському перекладі опущено підсилювальний прислівник “purely”. Ще одна контекстуальна заміна, цього разу прислівника “only” тією ж, проте виразнішою, частиною мови «востаннє», своєрідно компенсує зазначену втрату.

Висновки. Гострі зіткнення протилежних світоглядних позицій, інтересів і прагнень пронизують ідейно-тематичний рівень роману С. Плат “The Bell Jar” (1963 р.). Художній світ роману американо-британської письменниці населений цікавими персонажами. Авторка майстерно змалювала їхні психологічні портрети. Окрім образу головної героїні твору Естер Грінвуд, у романі є більше двадцяти персонажів.

Виділення й аналіз п’яти текстових фрагментів оригіналу роману С. Плат “The Bell Jar” (1963 р.) виявили застосування письменницею засобів екстервентного (непрямого) психологічного зображення (психологізований опис довкілля, зовнішнє мовлення (діалог)), а також інтервентного (прямого) психологічного зображення (внутрішнє мовлення (монолог), спогади) трьох персонажів, а саме Естер Грінвуд, Джей Сі та побіжно Дорін. Постать Джей Сі репрезентують портрет-враження і портретний опис. Найповніше у творі виражено психологічний портрет Естер Грінвуд.

Серед мовних засобів, використаних С. Плат для змалювання психологічних станів цих дійових осіб, – лексичні (гіпербола, епітет, метафора, персоніфікація, порівняння) та синтаксичні фігури (називні речення та повтори). Окреслені поетичні лексика та синтаксис, з одного боку, виконують роль індивідуалізації персонажів, а з іншого – формують у читача певне ставлення до героїв твору.

Форми психологічного зображення в романі С. Плат “The Bell Jar” (1963 р.) виконують такі функції: 1) психологічний пейзаж-проекція слугує експозицією твору та своєрідним камертоном, що налаштовує читача на драматичний розвиток сюжету; 2) репліка Дорін радше описує її внутрішній стан обмеженості світогляду та духовної порожнечі, а не характеризує Джей Сі; 3) міркування Естер у момент очікування на виписку із психіатричної лікарні відтворюють невідповідність до нового етапу життя за межами клініки, побоювання щодо рецидиву хвороби тощо.

О. Любарська вдалася до лексико-семантичних трансформацій (контекстуальні заміни, транспозиція, декомпресія), стилістичних трансформацій (експресивації), а також поєднання двох і трьох способів перекладу: лексико-семантичних, а саме контекстуальної заміни та транспозиції; і, відповідно, стилістичної трансформації,

зокрема експресивації, з лексико-семантичними трансформаціями, а саме контекстуальної заміни та транспозиції.

Манера перекладу О. Любарської свідчить про: 1) підкреслення внутрішнього стану тривоги та несвідомого очікування небезпеки, психоемоційного стану пригніченості та задушливості, у якому перебуває Естер Грінвуд; 2) тенденцію до метафоризації перекладеного тексту через використання відповідників із переносним значенням; 3) збереження та передачу іронії першо-

твору; 4) прагнення до прочитання внутрішніх смислів роману С. Плат “The Bell Jar” (1963 р.) та їх оприявлення перед українським читачем; 5) підсилення негативного ставлення Естер Грінвуд до штучності та неправдивості людей, які її оточують; 6) поглиблення недобррозичливої характеристики працівників модних журналів із боку Естер. Загалом, О. Любарська успішно впоралася зі складним завданням трансплантації автобіографічного роману С. Плат “The Bell Jar” (1963 р.) в українську культуру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоус П. Вступ до літературознавства : навчальний посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2011. 336 с.
2. Бохун Н. Мовно-стилістичні особливості створення портрета персонажа в іспанській художній літературі XIX–XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05. Київ, 2007. 20 с.
3. Герасимова Е. Мифологический подтекст в романе С. Плат «Под стеклянным колпаком». *Вестник Чувашского университета*. 2007. № 1. С. 336–343.
4. Есин А. Принципы и приемы анализа литературного произведения : учебное пособие. 2-е изд., испр. Москва : Флинта, 1999. 248 с.
5. Заболотна О. Мотив автобіографізму у творчості Сільвії Плат. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». 2015. Вип. 54. С. 172–174.
6. Заболотна О. Семантика протесту проти патріархального дискурсу в романі Сільвії Плат “The Bell Jar”. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2019. Вип. 16. С. 64–67.
7. Каневська Л. Психологізм романів Івана Франка середини 80–90-х рр. : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Київ, 2004. 20 с.
8. Малетина О. Лингвостилистические особенности портрета как жанра художественного дискурса (на материале произведения Т. Драйзера) : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Волгоград, 2004. 21 с.
9. Науменко Л., Гордєєва А. Практичний курс перекладу з англійської мови на українську = Practical Course of Translation from English into Ukrainian : навчальний посібник. Вінниця : Нова книга, 2011. 138 с.
10. Пермінова А. Відтворення англійської сенсорної лексики в українських віршових перекладах : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16. Київ, 2003. 20 с.
11. Плат С. Під скляним ковпаком : роман. Перекл. з англ. Ольги Любарської. Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. 360 с.
12. Портрет у літературі. *Літературознавчий словник-довідник* / за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. 2-е вид., доп., випр. Київ : ВЦ «Академія», 2007. С. 546–547.
13. Словник української мови : в 11-ти т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол. : І. Білодід (гол.) та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
14. Швець А. Злочин і катарсис: кримінальний сюжет і проблеми художнього психологізму у прозі Івана Франка / відп. ред. Є. Нахлік. Львів, 2003. 236 с.
15. The Bell Jar. The Oxford Companion to English Literature / ed. Margaret Drabble. 5th ed. Oxford : Oxford University Press, 1985. P. 84.
16. Đurđević M. Which of the Figs to Choose: Sylvia Plath's “The Bell Jar” in the Context of Second-Wave Feminism. *Kontexti 4 : Zbornik Radova*, 2018. P. 113–123.
17. Gerbig A., Müller-Wood A. Trapped in language: aspects of ambiguity and intertextuality in selected poetry and prose by Sylvia Plath. *Style*. Spring 2002. Vol. 36. № 1. P. 76–92.
18. Oxford Advanced Learner's Dictionary. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>.
19. Plath Sylvia. The Bell Jar. Biographical note by Lois Ames ; drawings by Sylvia Plath; eVersion 3.0 ; notes at EOF. URL: http://letters.to.stephanie.gportal.hu/portal/letters.to.stephanie/upload/745843_1406744742_07068.pdf (дата звернення: 12.11.2020).
20. Tsank S. The Bell Jar : A psychological Case Study. *Plath Profile : an Interdisciplinary Journal for Sylvia Plath Studies*. 2010. Vol 3. P. 166–177.

REFERENCES

1. Bilous P. V. Vstup do literaturoznavstva: navch. Posibnyk. [Introduction to literary criticism: textbook. Manual.] Kyiv: VTs “Akademiiia”, 2011. 336 p. (Seriiia “Alma-mater”) [in Ukrainian].
2. Bokhun N. V. Movno-stylistychni osoblyvosti stvorennia portreta personazha v ispanskii khudozhnii literaturi XIX–XX stolit [Lingual and Stylistic Characteristics of Personage Portrait Creation in Spanish Belles-Lettres of the 19–20th Centuries]: avtoref. dys ... kand. filol. nauk: 10.02.05 / Kyivskiy natsionalnyi lnhvistychnyi un-t. Kyiv, 2007. 20 p. [in Ukrainian].
3. Herasymova E. K. Myfolohycheskyi podtekst v romane S. Plath “Pod stekliannym kolpakom” [Mythological subtext in the novel by S. Plath “The Bell Jar”]. *Vestnyk Chuvashskoho unyversyteta*. 2007. № 1. P. 336–343. [in Russian]

4. Esyn A. B. Printsypy i priemy analiza lyteraturnoho proyzvedenyia: uchebnoe posobyе . 2-e izd., ispr. Moskva: Flynta, 1999. 248 p. [in Russian]
5. Zabolotna O. R. Motiv avtobiohrafizmu u tvorchosti Silvii Plat [Autobiographical motives in S. Plath's creative works]. Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia: Filolohichna. 2015. Vyp. 54. P. 172–174. [in Ukrainian].
6. Zabolotna O. R. Semantyka protestu proty patriarkhalnogo dyskursu v romani Sylvii Plat "The Bell Jar" [Semantics of protest against patriarchal discourse in Sylvia Plath's novel "The Bell Jar"]. Aktualni problemy filolohii ta perekladoznavstva. 2019. Vyp. 16. P. 64–67. [in Ukrainian].
7. Kanevska L. V. Psykholohizm romaniv Ivana Franka seredyny 80-kh – 90-kh rokiv [Psychologism of the novels of mid 80–90-s of by Ivan Franko]; avtoref. dyp. ... kand. filol. nauk: 10.01.01 / NAN Ukrainy, In-t l-ry im. T. H. Shevchenka. Kyiv, 2004. 20 p. [in Ukrainian].
8. Maletyna O. A. Lingvostylisticheskye osobennosti portreta kak zhanra khudozhestvennogo dyskursu (na materyale proizvedenyi T. Draizera) [Lingvostylistic peculiarities of portrait as a genre of fiction discourse]; avtoref. dyp. ... kand. fylol. nauk: 10.02.04 / Volhohradskiyi hos-y un-t. Volhohrad, 2004. 21 p. [In Russian].
9. Naumenko L. P., Hordieieva A. Y. Praktychnyi kurs perekladu z anhliiskoi movy na ukrainsku = Practical Course of Translation from English into Ukrainian: navch. posib. Vinnytsia: Nova knyha, 2011. 138 p.: il.
10. Perminova A. V. Vidtvorennia anhliiskoi sensornoï leksyky v ukrainskykh virshovykh perekladakh [Rendering English Sensory Vocabulary in Ukrainian Poetic Translation]; avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.16 / Kyiv. natp. un-t im. T. Shevchenka. Kyiv, 2003. 20 p. [in Ukrainian].
11. Plat P. Pid sklianyim kovpakom [The Bell Jar]: roman / perekl. z anhli. Olhy Liubarskoi. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 2018. 360 p [in Ukrainian].
12. Portret u literaturi. Literaturoznavchyyi slovnyk-dovidnyk / za red. R. T. Hromiaka, Yu. I. Kovaliva, V. I. Teremka. 2-e vyd., dop., vypr. Kyiv: VTs "Akademiia", 2007. P. 546–547. (Notabene).
13. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. [The Dictionary of the Ukrainian Language in 11 vol.] / AN Ukrainkoi RSR, In-t movoznav. im. O. O. Potebni; redkol: I. K. Bilodid (holova) ta in. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980.
14. Shvets A. I. Zlochyn i katarsys: kryminalnyi siuzhet i problemy khudozhnogo psykholohizmu v prozi Ivana Franka / vidp. red. Ye. K. Nakhlik. Lviv: [b.v.], 2003. 236 p. (U nadzah.: NAN Ukrainy. Lvivske viddilennia In-tu l-ry im. T. Shevchenka. "Frankoznavcha seriia". Vyp. 5.) [in Ukrainian].
15. Bell Jar, The. The Oxford Companion to English Literature / ed. Margaret Drabble. 5th ed. Oxford: Oxford University Press, 1985. P. 84.
16. Đurđević M. Which of the Figs to Choose: Sylvia Plath's The Bell Jar in the Context of Second-Wave Feminism. Kontexti 4: Zbornik Radova, 2018. P.113–123.
17. Gerbig A., Müller-Wood A. Trapped in language: aspects of ambiguity and intertextuality in selected poetry and prose by Sylvia Plath. Style. Spring 2002. Vol. 36, № 1. P. 76–92.
18. Oxford Advanced Learner's Dictionary. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionary.com/>.
19. Plath Sylvia. The Bell Jar / biographical note by Lois Ames; drawings by Sylvia Plath; eVersion 3.0; notes at EOF. URL: http://letterp.to.stephanie.gportal.hu/portal/letterp.to.stephanie/upload/745843_1406744742_07068.pdf (Last accessed: 12.11.2020).
20. Tsank P. The Bell Jar: A psychological Case Study. Plath Profile: an Interdisciplinary Journal for Sylvia Plath Studies. 2010. Vol 3. P. 166–177.

УДК 81'23: 351

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-2-24>**Анастасія КОВАЛЕВСЬКА,***orcid.org/0000-0002-1031-5546*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української та іноземних мов

Одеського регіонального інституту державного управління

Національної академії державного управління при Президенті України

(Одеса, Україна) *ana.kovalevska@gmail.com***НЕЙТРАЛІЗАЦІЯ ПАТОГЕННИХ ДИСКУРСІВ: СТРАТЕГІЯ ТРОЛІНГУ**

У статті, метою якої є деталізація й ілюстрація стратегій і тактик нейтралізації негативного ефекту патогенних текстів політичного дискурсу, досліджено особливості лінгвістичної реалізації впливу на матеріалі промов політичних лідерів європейських країн та текстів новинного характеру, увиразнено специфіку стратегії тролінгу, метою якої є або ескалація емоційності та неправдивості інформації, поданої в оригінальному тексті, або ж доведення поданої в оригінальному тексті інформації до абсурду, що уможливить максимальне зниження раціональності сприйняття початкового тексту, а згодом – і довіри як до оригінального тексту почасти, так і до адресанта зазначених текстів. Оптимальним використанням стратегії тролінгу є в рамках нейтралізації патогенних текстів, створених у парадигмі фейкових, з огляду на скерованість цього типу текстів на подання завідомо неправдивої інформації для ескалації напруженості в інформаційному просторі та дестабілізації ситуації. Наведено приклади використання всіх тактик зазначеної стратегії (грубий (деструктивний) тролінг, або флеймінг, конструктивний тролінг, перебільшення / зменшення, вікі-тролінг, тактика «великої брехні», тактика сокпаппетінгу), у яких дотримано всіх ознак оригінального патогенного тексту, зокрема й домінуючі впливові маркери, а також особливостей стратегії реалізації сугестивності оригінального тексту, що уможлиблює (у разі подання тексту тій самій цільовій аудиторії, яка вже зазнала впливу оригінального тексту) зменшення або нейтралізацію шкідливого впливу оригінального патогенного тексту. Також у роботі окреслено перспективи подальших досліджень у зазначеній галузі з огляду на її принципову важливість як для виокремлення базових стратегій побудови патогенних текстів та глибинних механізмів їх формулювання, відповідно, впливу на реципієнтів, і способів протидії кожному з типів таких дискурсів, так і для оптимізації інформаційного простору України в умовах інформаційної війни.

Ключові слова: нейролінгвістичне програмування, політичний дискурс, патогенний текст, стратегія нейтралізації, інформаційні війни, фейковий текст, тролінг.

Anastasia KOVALEVSKA,*orcid.org/0000-0002-1031-5546*

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Ukrainian and Foreign Languages Department

Odesa Regional Institute for Public Administration

of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

(Odesa, Ukraine) *ana.kovalevska@gmail.com***NEUTRALIZATION OF PATHOGENIC DISCOURSES: REFUTATION STRATEGY**

The article, which aims to detail and illustrate strategies and tactics of neutralizing the negative effects of the political discourse pathogenic texts, explores the suggestion linguistic implementation features on the material of European political leaders speeches and news text, and emphasizes the specificity of trolling strategy, which is aimed either at escalating the emotionality and falsity of the information presented in the original text, or at bringing the information presented in the original text to the absurd, which would minimize the rationality of the original text perception, and subsequently – trust in the original text partly, and to the addressee of these texts later on. The trolling strategy is optimal in the framework of neutralization of pathogenic texts having been created in the paradigm of fake news, given the orientation of this type of texts to presenting knowingly false information to escalate tensions in the information space and destabilize the situation. The author presents examples of using all the tactics of this strategy (rough (destructive) trolling or flaming, constructive trolling, exaggeration / reduction, wiki-trolling, “big lies” tactics, sockpuppeting tactics), which follow all the features of the original pathogenic text, including the dominant influence markers, as well as the original text’s suggestiveness realization peculiarities, which allows (when presenting the text to the same target audience that has already been affected by the original text) to reduce or neutralize the harmful effects of the original pathogenic text. The paper also outlines the prospects for further research in this area given its fundamental importance not only for identifying

the basic strategies for constructing pathogenic texts and deep mechanisms of their formulation and, consequently, their impact on recipients, but also ways to counteract each type of such discourses, thus optimizing Ukraine's information space in the conditions of information war.

Key words: *neurolinguistic programming, political discourse, pathogenic text, neutralization strategy, information wars, fake text, trolling.*

Постановка проблеми й аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Україна, як і всі інші розвинені країни світу, нині перебуває в парадигмі нетократичного соціуму (Бард, Зодерквист, 2004; Ковалевська, 2001), де основним товаром, на відміну від, наприклад, технологій в індустріальній фазі та продуктів в аграрній, є дані, а «той, хто володіє інформацією, володіє світом» (Davis, 1983), а ексклюзивний доступ до неї забезпечує владу над рештою членів соціуму (Бард, Зодерквист, 2004), надає таким чином максимальної ваги нетократичному дискурсу (інформаційна парадигма комунікації), однією з ознак якого (разом із технологічністю, скороченням тривалості життєвого циклу інформації, а отже, підвищенням кількості інформації, яка потрібна для функціонування суспільства тощо) є наскрізна сугестивність і патогенність, які характеризують цей дискурс як «такий, що генерує хворобливі відхилення» (Потятиник, Лозинський, 1996: 35) та «завдає чи, на думку експертів, спроможний завдавати шкоди моральному та психічному здоров'ю окремої особи, нації, держави, людства» (Потятиник, Лозинський, 1996: 209).

З огляду на те, що саме сугестивність і патогенність є одними з визначальних, ключових характеристик цього сучасного суспільства і продукованого ним дискурсу, вони поширюються й на всі його види і типи, зокрема й політичний, який є **об'єктом нашого дослідження** і який Л. Л. Славова визначає як «сукупність усіх мовленнєвих актів, а також правил публічної політики, які оформилися згідно з існуючими традиціями та отримали перевірку досвідом» (Славова, 2012: 67). **Предметом** же нашого дослідження, **скерованого на** деталізацію й ілюстрацію стратегій і тактик нейтралізації негативного ефекту патогенних текстів політичного дискурсу, є специфіка лінгвістичної реалізації патогенності в політичному дискурсі. Для досягнення зазначеної мети необхідно виконати **такі завдання**: охарактеризувати поняття стратегій і тактик нейтралізації негативного ефекту патогенних текстів політичного дискурсу; виокремити основні стратегії та максимально детально схарактеризувати саме стратегію тролінгу, яка є фокусом цієї наукової розвідки; виокремити в її рамках відповідні тактики, проілюструвати їх прикладами; окреслити

перспективи подальших розробок у даній галузі. Фактичним матеріалом дослідження стали зафіксовані протягом 2006–2020 рр. промови, політичні програми, діалоги на пресконференціях тощо європейських політиків (приблизно 200 одиниць кожного типу).

Виклад основного матеріалу. Після визначення базових положень класифікації й ідентифікації патогенності в текстах політичних дискурсів, а також характеристики базовий алгоритм аналізу патогенних дискурсів, скерованих на нейтралізацію негативного ефекту патогенних сугестивних текстів, у попередніх роботах (Ковалевська, 2018; Kovalevska, 2018; Kovalevska, 2017; Kovalevska, 2020), підкреслимо, що власне нейтралізація негативного ефекту цих текстів спостерігається на третьому етапі за допомогою обрання відповідної стратегії, «визначальної лінії мовленнєвої поведінки у вимірах конкретної комунікативної події, встановлюваної загальною метою спілкування, ситуативно-подійним контекстом, уявою про адресата, сукупністю відповідних пресупозицій» (Загнітко, 2020: 773–774), чи тактики («визначувані комунікативною стратегією мовленнєві кроки, які у своїй цілісності дозволяють досягти основної комунікативної мети» (Загнітко, 2020: 792)) нейтралізації.

Отже, пропонуємо три базові стратегії: спростування, заповнення лакун та тролінгу (Ковалевська, 2018; Kovalevska, 2018), деталізуємо тактики останньої, яка і є фокусом нашого дослідження.

Метою реалізації стратегії тролінгу є або ескалація емоційності та неправдивості інформації, поданої в оригінальному тексті, або ж доведення поданої в оригінальному тексті інформації до абсурду, що уможливить максимальне зниження раціональності сприйняття початкового тексту, а згодом – і довіри як до оригінального тексту почасти, так і до адресанта зазначених текстів. Оптимальним використанням стратегії тролінгу є в рамках нейтралізації патогенних текстів, створених у парадигмі такого типу інформаційних воєн, як «фейк-атака», з огляду на скерованість цього типу ІВ на подання завідомо неправдивої інформації для ескалації напруженості в інформаційному просторі та дестабілізації ситуації. Саме інформація, сконструйована в рамках цього типу ІВ, зазвичай завідомо не відповідає дійсності, тож

доведення її до абсурду стає досить простим, з огляду на інгерентні внутрішні суперечності, що їй уможливує зниження індексу негативності оригінального тексту.

Під тролінгом зазвичай розуміється «розробка завідомо провокаційних повідомлень з метою викликати конфлікти між учасниками мережевого співтовариства, «хвилю правок» (активне цілеспрямоване втручання в текст повідомлень у контексті пропаганди та нав'язування власної позиції), а також увести користувачів у безглузду конфронтацію» (Семенов, Шушарина, 2011: 135) або ж «провокація для досягнення певної мети» (Гуменюк, 2014: 174).

Окремим типом тролінгу дослідники називають політичний тролінг, який відрізняється від усіх інших видів тим, що «має на меті просування власних ідей, у даному випадку – ідей переваги своєї політичної сили і дискредитації конкурентів» (Данько, 2015: 89), найчастіше реалізується в парадигмі так званого «тонкого» тролінгу, коли троль, «зачіпаючи особистісні та професійні якості опонента, впливаючи на нього, виводить з рівноваги і викликає відповідні реакції, очікувані тролем» (Акулич, 2012: 51). У контексті же нашої роботи, скерованої на дослідження сугестивних аспектів патогенних текстів та механізмів нейтралізації негативних ефектів зазначених масивів, принциповою ознакою тролінгу вбачаємо потенційну сугестивність породжуваних у процесі цієї діяльності текстів, що вимагає доповнення наявних визначень. Отже, у рамках нашої роботи визначатимемо тролінг як *«розробку завідомо провокаційних повідомлень з метою нейтралізації негативного ефекту патогенних політичних текстів шляхом або ескалації емоційності та неправдивості інформації, поданої в оригінальному тексті, або ж доведення поданої в оригінальному тексті інформації до абсурду, що уможливить максимальне зниження раціональності сприйняття початкового тексту, а згодом – і довіри як до оригінального тексту почасти, так і до спроможності адресанта зазначених текстівузагалі»*.

Отже, у рамках стратегії тролінгу виокремлюємо такі тактики:

1. Тактика грубого (деструктивного) тролінгу, або флеймінгу, що корелює із визначенням «товстого» тролінгу, ініціалізатори якого «ведуть себе досить різко і навіть грубо, їхня думка докорінно відрізняється від думки локальної більшості <...>, що кращим чином служить досягненню їхньої мети <...> викликати хаос і привернути увагу до своєї особи» (Данько, 2015: 88) (названа за аналогією з таким різновидом тролінгу, як флеймінг,

що розуміється як «акт розміщення образ, часто із додаванням нецензурної лайки чи іншого образливого мовлення на сайтах соціальних мереж» (Christensson)). Це тактика, скерована на умисне зниження цінності оригінального тексту шляхом агресивної критики, часто образливої для автора / розповсюджувача тексту, навмисного неправильного написання імен та назв, використаних в оригінальному тексті, і навіть погроз на його адресу, яка, зрештою, має на меті зміщення фокуса із власне наданої в оригінальному тексті інформації на повідомлення флеймера через його максимальну емоційну насиченість з огляду на підвищену емоційність і агресивність.

2. Тактики конструктивного тролінгу, що корелює із визначенням «тонкого» тролінгу, прихильник якого «діє на межі правил, прийнятих у місці, де він діє, не порушуючи їх безпосередньо, і часто змушуючи адміністрацію на перевищення повноважень або на порушення власних же правил», володіє водночас «глибокими знаннями в галузі психології, що дозволяє йому впливати на людей з використанням більш витончених методів» (Данько, 2015: 88–89). Їхня мета полягає в цілеспрямованому доведенні оригінального тексту до абсурду для зниження як його негативного ефекту, так і довіри до його автора. У рамках тактик конструктивного тролінгу виокремлюємо такі:

а) тактика перебільшення / зменшення, що зворотно пропорційно корелює з таким типом неправди, за класифікацією П. Екмана, як перебільшення, коли ми «говоримо правду таким чином, щоб у неї неможливо було повірити», яке є вкрай дієвим, оскільки «грозило виставити опонента посміховиськом у разі подальших дій. Несмішлива інтонація чи вираз обличчя в такому разі також можуть сприяти обману» (Екман: 29). У рамках тролінгу ця тактика буде максимально ефективною в контексті як патогенних текстів, що належать до типу ІВ «фейк-атака» (оскільки саме для нейтралізації такого типу ІВ здебільшого і пропонуємо використовувати зазначені типи стратегій), так і для типу ІВ «слон із мухи» (оскільки в ньому зазвичай наявні певні квантори, які можна відповідно до мети використання тактики зменшити чи збільшити для створення ефекту абсурду);

б) тактика вікі-тролінгу, співвідносна з визначенням Вікі-троля як «людини, яка репостить інформацію з Вікіпедії (чи інших достовірних джерел, як-от блоги істориків тощо), не надаючи жодної емоційної цінності цій інформації. Запощена інформація загалом є правдою, але її використовують у неправильному контексті для того,

щоб аудиторія робила неправильні висновки» (Spruds, Rožukalne). У контексті ж нашої розробки визначаємо тактику вікі-тролінгу як таку, у рамках якої не коментується ані власне оригінальний текст, ані його автор, а просто подається максимально достовірна інформація з максимально достовірних ресурсів, яка, однак, створює ефект абсурду і зводить нанівець раціональність оригінального тексту;

в) тактика «великої брехні», мета якої – довести повідомлену в оригінальному тексті інформацію до абсолютного абсурду, який О. В. Кравченко визначає як «ненормативну, таку, що не припускає особливої знакової конвенції і не відповідає реальній дискурсивній ситуації, мовну конструкцію, що складається із значущих одиниць і семантично суперечить сформованій мовній картині світу» (Кравченко, 2009: 142). Назва «велика брехня» є алюзією на пропагандистську техніку “große Lüge”, яку визначають як «брехню настільки «величезну», що ніхто не повірить у те, що хтось мав сміливість спотворити дійсність так безсоромно» (Гитлер, 2003), підкреслюючи, що «люди швидше повірять великій брехні, ніж маленькій; а якщо повторювати її досить часто, рано чи пізно люди повірять у неї» (Langer), і увиразнює спрямованість тактики на максимальне спотворення створеної оригінальним текстом дійсності, яке, однак, може виглядати навіть більш вірогідним, ніж оригінальний текст, через підвищення градуса його абсурдності і того, що навіть від максимальної брехні, яку таврують як неправду, усе одно залишається відбиток у масовій свідомості. Зауважимо, що відмінність зазначеної тактики від тактики перебільшення / зменшення полягає в тому, що в рамках останньої гіперболізації зазнає лише дія чи квантор, безпосередньо зазначений в оригінальному тексті, тоді як у рамках «великої брехні» абсурдно гіперболізуються всі глибинні суперечності, наявні в оригінальному тексті. Також підкреслимо, що ми усвідомлюємо ідеологічний фокус цитованих творів і в жодному разі не підтримуємо викладених у них позицій, проте, щоби увиразнити представлену нами техніку нейтралізації негативного ефекту патогенного тексту, уважаємо за потрібне апелювати до деяких їхніх положень, оскільки цей твір є концентром неприйнятних для українського соціуму норм і мотивацій, які, однак, використовуються у пропаганді країни-агресора, мотивують таким чином необхідність формування відповідних механізмів боротьби з ними;

г) тактика сокпаптетінгу (за аналогією з таким різновидом інтернет-тролінгу, як «віртуал», або ж “sock-puppeting” – «актом створення підробної

ідентичності в Інтернеті, щоб вихваляти, захищати або створювати ілюзію підтримки себе, союзників чи компанії» (Stone, Ritchel)), механіка якої, на відміну від попередніх тактик, адресантами текстів яких має бути власне нейтралізатор, полягає у створенні фейкового, несправжнього адресанта, який підтримує висловлену в рамках оригінального тексту думку, має робити це настільки незграбно, фанатично і нелогічно, з великою кількістю помилок, за допомогою тез, які легко можна спростувати, щоби цілком дискредитувати її та всі раціональні аргументи на її підтримку, виставити такою, що не варта довіри цільової аудиторії. У рамках реалізації зазначеної тактики нелогічність і неосвідченість прихильника оригінального тексту деяким чином транспонується на власне його ідею, що й уможливорює зниження довіри до нього, отже, і зниження рівня його патогенності.

Проілюструємо тактики стратегії спростування на прикладі патогенного політичного тексту. Зауважимо, що фактичні матеріали залучено не через суб’єктивні політичні вподобання автора, а для здійснення об’єктивного наукового аналізу спектра політичної комунікації, оскільки вони є складниками патогенних політичних дискурсів.

Оригінальний патогенний текст:

«З приводу розлюднення. Школа, звичайна запорізька школа № 106. Дітям, маленьким діткам, у третьому – четвертому класі вчителі пропонують на уроці природознавства годувати синичок, тому що вони жовто-сині, українські пташечки, і всіляко уникати підтримки, а ще краще полювати на снігурів, тому що снігурі – це птахи, які символізують клятву Росію. Педагоги української школи № 106 у Запоріжжі на Україні перевершили всю наявну на сьогоднішній день українську патріотичну істеріку. На уроках у початкових класах вчителі закликали дітей рятувати взимку від голоду синиць і знищувати снігурів <...>. На думку педагогів, синиця, маючи жовто-блакитне розфарбування, символізує собою Україну, а червоногрудий снігур уособлює імперське, червоне зло на ім’я СРСР і його правонаступника – Росію. Кожен снігур у годівниці, зробленої руками української дитини, відбирає у синички (Україна) їжу. І із цієї причини снігурів бажано не годувати. І якщо прогнати або наприклад, застрелити снігура із пневматичної зброї, це буде особливо символічним жестом у боротьбі за перемогу всього Українського. Багато батьків у шоці від ініціативи дітей, яку вони принесли з уроку природознавства» (заява В. Рогова в ефірі передачі «Спеціальний кореспондент», телеканал «Росія-2», 12 грудня 2014 р.).

З огляду на тип впливових одиниць, можемо зробити висновок про наявність універсальних квантифікаторів, які надають тексту обмежувальної, екстенсивної модальності; пресупозицій, які надають тексту суб'єктивно-об'єктивної адекватності й істинності, оскільки реципієнт підсвідомо «дешифрує» програмовано вкладений в ці одиниці сенс; з розмитою і штучно розширеною неспецифічними словами семантикою. Також реєструємо досить велику кількість повторів, що дозволяють акцентувати увагу на повторюваному елементі тексту.

Отже, на основі аналізу тексту, базуючись на консистентності ознак та перевазі первинних комплексних маркерів впливу, можемо зробити висновок про потенційну впливовість та патогенність аналізованого тексту. Зауважимо, що однією з основних ознак, що уможливило уналежнення його до патогенних, отже, сугестивних, є його

фейковість, яку було доведено шляхом аналізу документальних даних, наданих у тексті (місто, номер школи, назва предмета), за допомогою алгоритмів факт-чекінгу (див. Інтернет-представництво проєкту stopfake.org).

Зважаючи на консистентність ознак та чітку перевагу первинних комплексних маркерів впливу, можемо зробити висновок про потенційну впливовість та патогенність аналізованого тексту. За зазначеним набором параметрів можемо визначити формулу стратегії реалізації сугестивності аналізованого тексту і таким чином уналежнити його до типу стратегій негативізації, що і визначає специфіку побудови спростувань (табл. 1).

Зауважимо, що в нейтралізованих текстах дотримано всіх ознак оригінального, зокрема й домінуючі впливові маркери, а також особливості стратегії реалізації сугестивності оригінального тексту, що уможливило (у разі подання тек-

Таблиця 1

Можливі варіанти реалізації тактик стратегії тролінгу

№	Приклад вербальної реалізації
1.	<i>Хто взагалі такий цей Володимир Риговий? Чи як його там? Активіст? З України? Серйозно? Та людину з України будь-який українець справжній вбив би на наступний день після таких заяв. Бо Україна – для українців, а не для таких ідіотів. А цього придурка ніхто в Україні вже років зо шість не бачив. Збіг? Не думаю. Це ж яким ідіотом треба бути, і яким хворим на голову ідіотом, щоб це придумати. Давай, придурку, приїдь «на Україну», тобі тут покажуть, що роблять з тими, хто на Росії таке розказує.</i>
2а	<i>Українці снігурів не просто не годують, ми їх ще й труїмо кожного разу, як можемо. У нас навіть спеціальна отрута для снігурів є, щоб рідкісна птиця долетіла до середини проспекту Бандери. А синички настільки розжиріли вже, що навіть літати не можуть, а ходять вулицями і доїдають снігурів, яких ми недотруїли. Кожного дня це бачу.</i>
2б	<i>А у відповідь на це розкажемо про дуже-дуже цікаву річ. Так ось. Шизофренія – ендогенний прогресивний (процесуальний) психотичний розлад, що характеризується погіршенням сприйняття реальності та значною соціальною дисфункцією. Вона найчастіше проявляється у вигляді слухових, зорових та інших галюцинацій, параної, маячень / марень, дивних маній чи дезорганізованістю мови й мислення. Це супроводжується значною соціальною або професійною дисфункцією. Хвороба вирізняється тим, що пацієнт нібито будує свою персональну реальність, де діють інші закони, відмінні від законів навколишнього світу: ця реальність затягує хворого щораз глибше, у розвинених стадіях перетворюючи його життя на сон. Хворий живе в іншому світі – і зовсім байдужий до навколишніх цінностей і реалій. Ключовими ознаками шизофренії є інтрапсихічна атаксія, розпад психічних функцій, психіка функціонує, якщо метафорично, як оркестр без дирижера; апатико-абулічний дефект особистості. За даними Всесвітньої Організації Здоров'я, шизофренія займає третє місце серед усіх інвалідизуючих захворювань, а пов'язані з нею непрямі економічні втрати та прямі економічні витрати суспільства є дуже великими. Хорошого вечора.</i>
2в	<i>Так, каємося, ми не підтримуємо снігурів і підтримуємо синиць. Але. Зауважимо, що снігурі та синиці – це іще не межа. Де ж межа, спитаєте ви? Її нема. Якщо людина в червоній футболці зайде до магазину – у жодному українському магазині її не продадуть їжу, бо ходиш у червоному – любиш Леніна. Якщо дівчина приїде на побачення із справжнім козаком, нафарбована червоною помадою, – кожен козак її обов'язково має вбити і віддати доїсти синицям, бо фарбуєшся червоним – любиш Путлера. До речі, ім'я «Руслан» у нас теж заборонено, бо всі знають, що корінь його – «Рус», тобто Росія, а Росія – корінь усього зла. До речі, і до Людмил тепер маємо претензії, бо ж вони з Русланами заодно. Так що, шануймося, тримаймося, свободу синичкам, смерть снігурам!</i>
2г	<i>Так, це правда!!!! Мине теж змушували гадувати цих клятих сениць! Усе літо гадую, а бідні снігурі сядуть на сонці і підійти до людей бояться, тому що так їх налякали уже! У нас так нетільки в школах а і в університетах теж, особливо в дирижувальних підприємствах, де вообщі треба підписати бумагу, що ти ненавидиш русских! Якщо відмовишся, то або ссилка в Закарпаття, або якщо упорствуєш в заблужденні, расстрілюють!</i>

стів тій самій цільовій аудиторії, яка вже зазнала впливу оригінального тексту) зменшення або нейтралізацію шкідливого впливу оригінального патогенного тексту.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, ми представили та проілюстрували на прикладі патогенного політичного тексту кожен тактику стратегії тролінгу і дотримались у нейтралізованих текстах усіх ознак оригінального, зокрема й доміантних впливових маркерів, а також особливостей стратегії реалізації сугестивності оригінального тексту, можемо стверджувати, що впровадження такої технології уможливило зменшення або нейтралізацію шкідливого впливу оригінального патогенного тексту.

Уважаємо, оскільки запропонована нами стратегія спростування алгоритму нейтралізації шкідливого ефекту патогенних текстів патогенних політичних дискурсів поєднує в собі комплексний

науковий підхід у рамках таких новітніх наук, як нейролінгвістичне програмування, сугестивна лінгвістика, спін-докторінг та теорія брехні, то вона дасть змогу не лише виокремити базові стратегії побудови таких текстів та глибинні механізми їх формулювання, отже, впливу на реципієнтів, а й способи протидії кожному з типів таких дискурсів. Це, у свою чергу, прислужиться не лише в деталізації положень зазначених наук, а також іміджології, психолінгвістики, PR / GR, стратегічного менеджменту, нейромаркетингу тощо, а й у можливому формуванні релевантних планувальних рішень у галузі державної інформаційної безпеки України, що є важливим аспектом інформаційної політики будь-якої держави, набуває особливого значення в умовах гібридних та інформаційних воєн, у фазі яких нині перебуває Україна, тож підкреслює перспективність подальших розробок зазначеної тематики, що і стане фокусом наших подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акулич М. М. Інтернет-тролінг: поняття, содержание и формы. *Вестник Тюменского государственного университета*. 2012. № 8. С. 47–54.
2. Бард А., Зодерквист Я. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. Санкт-Петербург : Стгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004. 252 с.
3. Гитлер А. Моя борьба. Харьков : ООО «Свитовид», 2003. 704 с.
4. Гуменюк Л. Й. Мережевий тролінг як вид комунікативної поведінки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Психологічна»*. 2014. Вип. 1. С. 172–180.
5. Данько Ю. А. Феномен «тролінгу» як форма комунікативної Інтернет-взаємодії: політичний контекст. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2015. № 2 (25). С. 83–94.
6. Загнітко А. П. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця, 2020. 920 с.
7. Ковалевська А. В. Алгоритм нейтралізації патогенних текстів в українському інформаційному просторі. *Одеська лінгвістична школа : модерні парадигми : колективна монографія / за заг. ред. Т. Ю. Ковалевської*. Одеса, 2018. С. 175–285.
8. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : монографія. Одеса : Астропринт, 2001. 344 с.
9. Кравченко О. В. Синтаксические механизмы порождения лингвистического абсурда. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*. 2009. Вып. 106. С. 141–146.
10. Потятиник Б. В., Лозинський М. В. Патогенний текст. Львів : Місіонер, 1996. 296 с.
11. Семенов Д. И., Шушарина Г. А. Сетевой троллинг как вид коммуникативной деятельности. *Международный журнал экспериментального образования*. 2011. № 8. С. 135–136.
12. Славова Л. Л. Мовна особистість лідера у дзеркалі політичної лінгвоперсонології : США – Україна : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 360 с.
13. Эрман П. Психология лжи. Обмани меня, если сможешь. Санкт-Петербург : Питер, 2010. 304 с.
14. Christensson Per. Techterms Computer and Internet Terms Dictionary : Flaming Definition. URL: <https://techterms.com/definition/flaming> (дата звернення: 22.11.2020).
15. Davis Richard. The English Rothschilds. London : Collins, 1983. 272 p. URL: <https://mawaratytuger.angelstouch16.com/the-english-rothschilds-book-17581yw.php>.
16. Kovalevska A. V. Information Wars' Pathogenic Texts Neutralization Algorithm. *Записки з українського мовознавства = Opera in linguistica ukrainiana: Fascicillum*. 2018. Вип. 25. С. 227 – 239.
17. Kovalevska T., Kovalevska A. Utilizing the Neurolinguistic Programming Technologies in Foreign languages Teaching Practice in Ukrainian Universities. *Arab World English Journal : Special Issue on English in Ukrainian Context*. 2020. P. 184 –193. DOI: 10.24093/awej/elt3.16.
18. Langer Walter C. Office of Strategic Services (OSS) Washington, D.C. With the collaboration of Prof. Henry A. Murr, Harvard Psychological Clinic, Dr. Ernst Kris, New School for Social Research, Dr. Bertram D. Lawin, New York Psychoanalytic Institute. A Psychological Analysis of Adolph Hitler. His Life and Legend. URL: <http://web.archive.org/web/20050828111124/http://www.nizkor.org/hweb/people/h/hitler-adolf/oss-papers/text/profile-index.html> (дата звернення: 22.11.2020).
19. Spruds Andris, Rožukalne Anda. Internet Trolling as a hybrid warfare tool: the case of Latvia. Riga, LV : NATO Strategic. URL: <https://www.stratcomcoe.org/internet-trolling-hybrid-warfare-tool-case-latvia-0> (дата звернення: 22.11.2020).

20. Stone B., Ritchel M. The Hand That Controls the Sock Puppet Could Get Slapped. *The New York Times*. July 16, 2007. URL: <https://www.nytimes.com/2007/07/16/technology/16blog.html?ex=1342238400&en=9a3424961f9d2163&ei=5088&partner=rssnyt&emc=rss> (дата звернення: 22.11.2020).

REFERENCES

1. Akulich M. M. Internet-trolling: ponyatie, sodержanie i formy [Internet trolling: concept, content and forms]. Tyumen State University Herald. 2012. Vol. 8. Pp. 47–54. [in Russian].
2. Bard A., Zoderquist Ya. Netokratiya. Novaya pravuyashchaya elita i zhizn' posle kapitalizma [Netocracy. The new ruling elite and life after capitalism]. SPb. : Stockholm School of Economics in St. Petersburg, 2004. 252 p. [in Russian].
3. Hitler A. Moya bor'ba [My fight]. Khar'kov: OOO "Svitovid", 2003. 704 p. [in Russian].
4. Humeniuk L. Y. Merezhevyi trolinh yak vyd komunikatyvnoi povedinky [Network trolling as a type of communicative behavior]. Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Psychological series. 2014. Vol. 1. pp. 172–180. [in Ukrainian].
5. Danko Yu. A. Fenomen "trolinhu" yak forma komunikatyvnoi Internet-vzaiemodii: politychnyi kontekst [The phenomenon of "trolling" as a form of communicative Internet interaction: a political context]. Bulletin of the National University "Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine". 2015. № 2 (25). pp. 83–94. [in Ukrainian].
6. Zahnitko A. Suchasnyi lnhvistychnyi slovnyk [Modern linguistic dictionary]. Vinnytsia : TVORY, 2020. 920 p. [in Ukrainian].
7. Kovalevska A. V. Alhorytm neitralizatsii patohennykh tekstiv v ukrainskomu informatsiinomu prostori [Algorithm for neutralization of pathogenic texts in the Ukrainian information space]. Odessa Linguistic School: Modern Paradigms: Collect. monograph / ed. by Kovalevska T. Yu. Odesa : PolyPrynt, 2018. Pp. 175–285. [in Ukrainian].
8. Kovalevska T. Yu. Komunikatyvni aspekty neirolnhvistychnoho prohramuvannia : Monohrafiya [Communicative aspects of neurolinguistic programming: Monograph]. Odesa : Astroprynt, 2001. 344 p. [in Ukrainian].
9. Kravchenko O. V. Sintaksicheskie mekhanizmy porozhdeniya lingvisticheskogo absurda [Syntactic mechanisms for generating linguistic absurdity]. Herald of the Russian State Pedagogical University. A. I. Herzen. 2009. Vol. 106. Pp. 141–146. [in Russian].
10. Potiatynyk B., Lozynskiy M. Patohennyi tekst [Pathogenic text]. Lviv: Missionary, 1996. 296 p. [in Ukrainian].
11. Semenov D. I., Shusharina G. A. Setevoy trolling kak vid kommunikativnoy deyatelnosti [Network trolling as a form of communication]. Int. Journ. Of experiment. education. 2011. Vol. 8. Pp. 135–136. [in Russian].
12. Slavova L. L. Movna osobystist lidera u dzerkali politychnoi lnhvopersonolohii : SSHa – Ukraina : monohrafiya [Linguistic personality of a leader in the mirror of political linguopersonology: USA – Ukraine: monograph]. Zhytomyr: I. Franko ZhSU Publishing House, 2012. 360 p. [in Ukrainian].
13. Ekman P. Psikhologiya lzhi. Obmani menya, esli smozhesh' [The psychology of lies. Fool me if you can]. SPb.: Piter, 2010. 304 p. [in Russian].
14. Christensson Per. Techterms Computer and Internet Terms Dictionary: "Flaming Definition". URL: <https://techterms.com/definition/flaming> (accessed 22.11.2020). [in English].
15. Davis Richard. The English Rothschilds. London: Collins, 1983. 272 p. URL: <https://mawaratyuger.angelstouch16.com/the-english-rothschilds-book-17581yw.php>. [in English].
16. Kovalevska A. V. Information Wars' Pathogenic Texts Neutralization Algorithm. Notes on Ukrainian Linguistics = Opera in linguistica ukrainiana. 2018. Vol 25. Pp. 227–239. [in English].
17. Kovalevska T. & Kovalevska A. Utilizing the Neurolinguistic Programming Technologies in Foreign languages Teaching Practice in Ukrainian Universities. Arab World English Journal: Special Issue on English in Ukrainian Context. 2020. Pp. 184–193. DOI: <https://dx.doi.org/10.24093/awej/elt3.16>. [in English].
18. Langer Walter C. Office of Strategic Services (OSS) Washington, D.C. With the collaboration of Prof. Henry A. Murr, Harvard Psychological Clinic, Dr. Ernst Kris, New School for Social Research, Dr. Bertram D. Lawin, New York Psychoanalytic Institute. A Psychological Analysis of Adolph Hitler. His Life and Legend. URL: <http://web.archive.org/web/20050828111124/http://www.nizkor.org/hweb/people/h/hitler-adolf/oss-papers/text/profile-index.html> (accessed 22.11.2020). [in English].
19. Spruds Andris & Rožukalne Anda. Internet Trolling as a hybrid warfare tool: the case of Latvia. Riga, LV: NATO Strategic. URL: <https://www.stratcomcoe.org/internet-trolling-hybrid-warfare-tool-case-latvia-0> (accessed 22.11.2020). [in English].
20. Stone B. & Ritchel M. The Hand That Controls the Sock Puppet Could Get Slapped. *The New York Times*. July 16, 2007. URL: <https://www.nytimes.com/2007/07/16/technology/16blog.html?ex=1342238400&en=9a3424961f9d2163&ei=5088&partner=rssnyt&emc=rss> (accessed 22.11.2020). [in English].

Наталія КОВАЛЬ,
orcid.org/0000-0003-3976-8503
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(Одеса, Україна) prysokyar@ukr.net

ПРОСОДИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ БРИТАНСЬКИХ ПОП-ЗІРОК

У центрі даної роботи проблема створення та реалізації іміджу образа поп-зірки сучасної британської культури й участь фонетичних засобів у формуванні іміджу поп-зірок, які є головними представниками масової культури сьогодні. Об'єктом дослідження є спонтанні монологічні висловлювання британських поп-зірок, реалізовані перед великою аудиторією. Предметом дослідження є просодичні характеристики мовлення, які були досліджені як засіб формування образу та забезпечення ефективної взаємодії учасників діалогу у сфері масової культури. Матеріалом дослідження слугували аудіозаписи інтерв'ю із сучасними британськими поп-зірками. Відповідно до поставленої мети, у роботі використано комплексний метод дослідження, що включає в себе аудиторський та електроакустичний аналізи, а також подальшу лінгвістичну інтерпретацію отриманих даних. У результаті аналізу просодії поп-зірок на Британських островах, дійшли таких висновків: 1) у вимові наявна велика кількість заповнених та незаповнених пауз хезитації; відзначається нерівномірне членування висловлювань; 2) швидкість мови варіюється; превалюють найкоротші та наддовгі паузи; 3) мелодійний репертуар обмежений; використовуються переважно: середня рівна шкала, поступово низхідна шкала та шкала зі спеціальним підйомом; мова реалізується переважно у вузькому тональному діапазоні. У підсумку необхідно представити деякі спостереження, що стосуються особливостей манери мови та невербальної поведінки поп-зірок. Незважаючи на публічний характер інтерв'ю, манера мови характеризується як неформальна, розслаблена. Очевидно, дана манера мови є частиною іміджу, трансльованого на аудиторію. Епатаж, що виявляється у використанні зниженої, а іноді і ненормативної лексики, характерний для мовної поведінки поп-зірок і також є частиною їхнього іміджу.

Ключові слова: поп-культура, мелодика, просодія, електроакустичний аналіз, мова, мовлення, поп-зірка.

Nataliia KOVAL,
orcid.org/0000-0003-3976-8503
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
for Humanities Faculties
Odesa I. I. Mechnikov National University
(Odesa, Ukraine) prysokyar@ukr.net

PROSODIC CHARACTERISTICS OF BRITISH POP-STARS

At the heart of this study is the problem of creating a personal image of the representatives of contemporary pop-culture in the British Isles. The author pays special attention to those prosodic means that help to create pop-stars' image that, as it is known, reflect mass culture. The object of the study are spontaneous monologues of the British pop stars, which were realized in front of the viewers in the media. The subject of the study is the prosodic characteristics of speech, which formed the basis for this study in terms of forming a pop-star's personal image and as a means of ensuring participants' interaction in the dialogue of contemporary culture. The material of the study was audio recordings of interviews with contemporary British pop stars. According to the purpose of this article, the author set the task of using a comprehensive research method, including audit and electro-acoustic analysis, as well as linguistic interpretation of data. As a result of a detailed analysis of the phonetic organization of the British pop-stars' speech, we have arrived at the following conclusions: 1) there is a huge number of filled and unfilled pauses of hesitation in speech; there is an irregular division of sentences into syntagms; 2) speech speed varies greatly from fast to very slow; extra-short and extra-long pauses prevail; 3) the repertoire of using melodic means is limited, the informants use mid-level tone, gradually descending and a scale with a special rise; speech is pronounced, for the most part, in a narrow tonal range. To summarize, it is necessary to pay attention to some features of pop stars' manner of speech and non-verbal behavior. Despite the public nature of the given interviews, the manner of speech can be characterized as informal, overly relaxed. Most likely, this manner of speech is a part of that image that a pop-star conveys to the audience. Patting on the audience with the use of reduced, often informal vocabulary, the use of which is a part of their image, pop musicians convey a certain message to the audience.

Key words: pop-culture, melody, prosody, electro-acoustic analysis, language, speech, pop-star.

Постановка проблеми. В епоху поширення і розвитку засобів масової комунікації й інтернету масштаб впливу поп-зірок на глядача значно збільшується (Фрейдіна, 2011: 161). Найважливішим способом впливу у сфері масової культури є мова, яка виступає, серед іншого, і засобом формування образу мовця (Абрамова, 2012: 92). У центрі цього дослідження – особливості фонетичного оформлення вимови сучасних британських поп-зірок. Як відомо, цільова аудиторія дискурсу у сфері поп-культури – це молодь, яка особливо впливає на мову, зокрема на її просодію. Дане дослідження спрямоване на виявлення ролі просодичних засобів у реалізації ефективної взаємодії учасників дискурсу у сфері масової культури.

Зв'язок проблеми з попередніми дослідженнями. Дослідження опирається на праці таких соціолінгвістів та соціофонетистів, як Е. А. Бура (2011 р.), Т. І. Шевченко (2011 р.), М. М. Маковський (2005 р.), П. Традгілл (1984 р.), У. Лабов (1975 р.); на праці з теорії інтонації та прагмалінгвістики Л. П. Блохіної (1977 р.), Р. К. Потапової (2006 р.), А. М. Антипової (1986 р.), Дж. О'Конора (1973 р.), Дж. К. Уеллса (2006 р.), Е. Л. Фрейдіної (2005, 2009, 2011 рр.) та П. Брауна (1979 р.).

Аналіз досліджень. Особливо доцільним видається опис соціокультурних чинників, які мають вплив на просодичне оформлення усної мови, фонетичні засоби реалізації дискурсивних стратегій оратора, міжособистісне спілкування в соціокультурному аспекті, просодичний аспект полілогу в сучасних фонетичних дослідженнях. Усі ці питання розглядаються такими дослідниками, як: Г. С. Абрамова (2018 р.), Е. Л. Фрейдіна (2015 р.), М. Я. Блох (2016 р.), І. М. Савіна (2015 р.), Н. О. Катіна (2014 р.), Е. В. Жданова (2018 р.).

Мета статті полягає у виявленні й описі просодичних засобів, які сприятимуть створенню образу поп-зірки та будуть забезпечувати ефективну взаємодію учасників дискурсу. Об'єктом дослідження є спонтанні монологічні висловлювання представників поп-культури на Британських островах, реалізовані перед великою аудиторією. Предметом дослідження є просодичні характеристики мовлення, які були досліджені як засіб формування образу поп-зірки та забезпечення ефективної взаємодії учасників.

Виклад основного матеріалу. Актуальність цього дослідження визначається інтересом сучасної лінгвістики до вивчення чинників, які зумовлюють ефективність мовленнєвого спілкування, а також до вивчення ролі фонетичних засобів у реалізації мовної взаємодії учасників усного мовного дискурсу у сфері масової культури (Катіна, 2014: 10).

Матеріалом дослідження слугували аудіозаписи інтерв'ю з такими представниками поп-культури на Британських островах, як: Емі Вайнгауз, Деймон Алберн, Метью Белламі, Джей Кей, Роббі Вільямс, Софі Елліс-Бекстор, Вікторія Бекхем та Еймі Енн Даффі. Широкий корпус матеріалу становив приблизно 3 години звучання, вузький корпус – 35 хвилин звучання.

Електроакустичний аналіз був проведений на персональному комп'ютері з використанням комп'ютерної програми WinCecil, яка дозволяє отримати абсолютні значення частоти основного тону (далі – ЧОТ) окремих звуків і значення середнього, мінімального та максимального рівнів частоти основного тону в обраному відрізку в герцах / півтонах; абсолютне значення тривалості вибраного відрізка в мілісекундах. За допомогою акустичного аналізу були отримані такі дані: мінімальне значення рівня ЧОТ в інтонаційній групі (у Гц); максимальне значення рівня ЧОТ в інтонаційній групі (у Гц); середнє значення рівня ЧОТ в інтонаційній групі (у Гц); значення тривалості інтонаційної групи (у мс); значення тривалості пауз (у мс). Шляхом знаходження різниці між максимальним та мінімальним значеннями рівня ЧОТ визначався частотний діапазон мовлення кожного з інформантів та частотний діапазон інтонаційної групи (у пт) (Антипова, 1986: 122). На основі значень тривалості інтонаційної групи за формулою $SDC = T$ інтонаційної групи / кількість складів в інтонаційній групі обчислювалося значення середньоскладової тривалості (у мс) (Шевченко, 2006: 57). Значення SDC використовувалося під час визначення швидкості проголошення вибраної ділянки. Дані, отримані у процесі акустичного аналізу, дозволили також визначити значення коефіцієнта паузації: сумарна тривалість звучання тексту, включаючи паузи / сумарну тривалість звучання тексту, виключаючи паузи (Бурая, 2011: 54–63).

Мелодійні характеристики. Варто зазначити, що мова не відрізняється високим ступенем тональної варіативності як ядерних тонів, так і перед'ядерної частини інтонаційних груп. Мелодійний репертуар досить бідний (див. таблиці 1, 2). Як видно з таблиці 1, у перед'ядерній частині використовуються шкали: середня рівна шкала, поступово низхідна шкала та шкала зі спеціальним підйомом. Ядерна частина зазвичай оформлена низьким низхідним тоном, низьким висхідним тоном або середнім рівним тоном.

У промові представників поп-культури можна виявити особливості мелодійного оформлення мови, характерного для розмовного стилю. Так, варто відзначити, що в мові всіх учасників дис-

курсу широко використовується середній рівний тон, що яскраво видно в таблиці 2.

Таке оформлення ядерної частини надає промові незавершеності, тому що за середнім рівним тоном зазвичай іде пауза хезитації. Згідно з таблицею 1, більше 50% ядерних тонів у мові інформантів становлять низький низхідний або середній рівний тон, що нехарактерно для промови людини, яка звертається до великої аудиторії.

Широке використання середнього рівного тону пов'язане також із великою кількістю вступних конструкцій, що виділяються в окрему інтонаційну групу. Професійні аудитори відзначили, що мова інформантів не відрізняється різноманітністю мелодійного оформлення перед'ядерної частини. Так, більшість інформантів використовують високий або середній рівний тональний рівень в перед'ядерній частині. Зазвичай фокусний елемент в інтонаційній групі оформлений низьким низхідним тоном або низьким висхідним тоном (Шевченко, 2011: 275). Настільки неваріативна мелодика ще раз свідчить про те, що інформанти не володіють основами публічної промови та мало дбають про те, щоб оформити свою промову відповідно до цілей та завдань дискурсу, з урахуванням екстралінгвістичних чинників ситуації спілкування.

Приклад: *Yeah, you know, it was just a miracle what has happened to me* (Роббі Вільямс). Дану інформацію підтверджує й акустичний аналіз: початок висловлювання оформлено у вузькому діапазоні 6 пт зі зміною гучності на 7 дБ від 67–60 дБ, фокусний елемент оформлений низьким падінням вузького діапазону 6 пт зі зниженням сили звукового тиску із 74 до 59 дБ. У другій інтонаційній групі даного уривка тексту перед'ядерна частина реалізована на високому тональному рівні, ядерна частина оформлена низьким низхідним тоном. Початок перед'ядерної частини реалізовано у вузькому діапазоні (3 пт) зі зміною сили звукового тиску із 71 до 65 дБ, ядерна частина даної інтонаційної групи оформлена низьким низхідним тоном вузького діапазону (3 пт) зі зміною звукового тиску від 72 до 67 дБ.

У промові багатьох поп-зірок у фінальних інтонаційних групах відзначається систематичне використання висхідного ядерного тону (низький або високий) замість низхідного фінального тону. Це надає мові некатегоричності та деякої невпевненості. Дане явище називається «апток», популярна сучасна тенденція в мові молоді на Британських островах, яка полягає у використанні висхідного тону у стверджувальних висловлюваннях (Фрейдина, 2005: 67). Як відзначають лінгвісти, дана

Таблиця 1

Мелодійне оформлення перед'ядерної частини інтонаційної групи

Назва шкали / поп-зірка	Середня рівна шкала	Поступово низхідна шкала	Шкала зі спец. підйомом
Емі Вайнгауз	66	32	1
Деймон Алберн	51	33	20
Метью Белламі	58	42	2
Джей Кей	73	29	0
Роббі Вільямс	67	35	3
Софі Елліс-Бекстор	44	27	38
Вікторія Бекхем	23	68	15
Еймі Енн Даффі	49	45	6

Таблиця 2

Характер термінальних тонів

Термінальні тони / поп-зірка	НН	СН	ВН	ЕВН	НВ	ВВ	СР	НВ
Деймон Алберн	47	5	8	1	23	4	26	1
Метью Белламі	28	1	2	1	22	–	59	–
Джей Кей	44	16	7	5	13	3	27	–
Роббі Вільямс	22	19	10	–	25	–	31	1
Софі Елліс-Бекстор	33	6	–	–	55	–	14	–
Вікторія Бекхем	57	8	3	3	9	4	28	–
Емі Вайнгауз	39	6	1	–	28	2	34	–
Еймі Енн Даффі	37	1	1	–	12	–	57	–

Тони: НН – низький низхідний, СН – середній низхідний, ВН – високий низхідний, ЕВН – емпатичний високий низхідний, НВ – низький висхідний, ВВ – високий висхідний, СР – середній рівний, НВ – низхідний висхідний.

тенденція дуже поширена в мові сучасної молоді, проте «апток» використовується переважно в розмовній мові, він ще не проник у публічну мову політиків, репортерів та інших, тото в мову тих, хто часто виступає перед великими аудиторіями (Фрейдина, 2009: 163; Wells, 2006: 78).

Спостерігається тенденція реалізації мови у вузькому частотному діапазоні. Дана тенденція була відзначена професійними аудиторами та підтверджена електроакустичним аналізом. Наприклад: *Since the days of the American tours* (Джей Кей). Частотний діапазон висловлювання становить 4 пт, ядерний тон реалізований також у вузькому діапазоні – 3 пт. Реалізація мови у вузькому діапазоні є тенденцією, характерною для поп-зірок. Також типовими характеристиками мови поп-співаків є відсутність варіативності мелодики.

Розглянемо темпоральні характеристики. Аудиторський аналіз показав, що зразки мови, які представлені в матеріалах корпусу нашого дослідження, характеризуються швидким темпом мови. Під час обговорення темпоральних характеристик мови необхідно зупинитися на показниках тривалості пауз та показниках швидкості мови. У мові наявна велика кількість пауз хезитації, як заповнених, так і незаповнених (таблиця 3).

Тривалість пауз коливається від наддовгих до найкоротших (таблиця 4). Згідно з таблицею 4,

Таблиця 3

Паузи хезитації (заповнені та незаповнені)

Представники поп-культури, поп-зірки	Кількість пауз хезитації (% щодо загальної кількості пауз)
Емі Вайнгауз	61
Деймон Алберн	73
Метью Белламі	65
Джей Кей	59
Роббі Вільямс	65
Софі Елліс-Бекстор	78
Вікторія Бекхем	54
Еймі Енн Даффі	59

у промові представників сучасної британської поп-культури переважають паузи середньої тривалості та найкоротші паузи. Однак, як видно з таблиці, у мові інформантів 1, 5, 6, 7 відзначається досить великий відсоток тривалих пауз. На думку професійних аудиторів, саме ці інформанти володіють більш високим рівнем культури мовлення порівняно з іншими представниками поп-культури, що проявляється в повільнішому темпі мови та більшій тривалості пауз.

Однак саме мова інформанта під номером один, згідно з аудиторським аналізом, є одним із найбільш негативних прикладів, що показує, що інформант нечітко формулює свої думки, не володіє навичками публічних виступів, мова невиразна та логічно неорганізована. У промові саме цього інформанта проявляється приблизно 32% тривалих пауз. У результаті проведеного аналізу даного факту ми дійшли висновку, що така висока кількість тривалих пауз у мові свідчить радше не про високий рівень культури мови та досвід публічних виступів, а про те, що поп-співачці важко відповідати на запитання, тому вона використовує тривалі паузи для обмірковування та підбору потрібних слів.

Варто також відзначити тенденцію до використання тривалих пауз хезитації. Це відображає специфіку мовленнєво-розумового процесу. Інформанту потрібно чимало часу для підбору слів та формулювання думки. Як відомо, доречність паузації оптимізує сприйняття та розуміння усної мови. Однак у даному разі невмотивоване, контекстуально необумовлене використання тривалих та наддовгих пауз, навпаки, надає мові деякої хаотичності й ускладнюють її розуміння. Часто паузи заповнені звуковими комплексами хезитації, що не сприяло розумію, а навпаки, сповільнювало цей процес. Як уже зазначалося вище, важливою характеристикою мови інформантів є переважання найкоротших пауз, значну частину яких становлять паузи хезитації.

Таблиця 4

Тривалість пауз (%)

Представники поп-культури	середня пауза	довга пауза	наддовга пауза	коротка пауза	найкоротша пауза
Емі Вайнгауз	21	32	17	12	21
Деймон Алберн	32	15	9	6	43
Метью Белламі	34	11	5	17	42
Джей Кей	35	2	9	15	49
Роббі Вільямс	47	25	5	7	26
Софі Елліс-Бекстор	37	32	19	8	11
Вікторія Бекхем	23	40	4	9	32
Еймі Енн Даффі	27	24	10	21	15

Отже, у мові інформантів простежуються дві тенденції: 1) швидкість мови – занадто швидка; 2) швидкість мовлення – занадто повільне, що не зумовлено контекстом. Варто зазначити, що також були виявлені елементи емоційного використання тривалої паузи. Наприклад: *And he is the most favourite, favourite singer in the world* (Деймон Алберн). Дане спостереження підкріплено і результатами акустичного аналізу: у другій інтонаційній групі після тривалої паузи (731 мс) відбувається різке підвищення сили звукового тиску (із 63 до 87 дБ). Усе це створює деякий просодичний контраст, який виділяє ключовий компонент інтонаційної групи “favourite”. У даному прикладі інформант розповідає про свого улюбленого співака й акцентуванням слова “most” підкреслює, що він найкращий у світі, на його думку.

Отже, отримані дані показують, що мова всіх учасників медіадискурсу вирізняється високою паузальною насиченістю. З одного боку, розглянуті темпоральні характеристики мови свідчать про те, що всі зразки мовлення реалізовані в розмовній тональності. Водночас варто підкреслити, що різкі коливання швидкості мови не завжди мотивовані змістом повідомлення. Більшою мірою вони відображають відсутність навичок публічного мовлення та невисокий рівень культури промови представників сучасної поп-культури на Британських островах.

Висновки. У результаті детального аналізу просодичної організації промови представників британської поп-культури ми дійшли таких висновків: 1) у промові наявна велика кількість пауз хезитації, як заповнених, так і незаповнених; відзначається нерівномірне членування висловлювань; 2) швидкість мови варіюється від дуже швидкої до дуже повільної; превалюють

найкоротші та наддовгі паузи. Відзначається, що зміна темпу висловлювання не завжди зумовлена змістом повідомлення. Дана тенденція відображає відсутність навичок публічного мовлення та невисокий рівень культури мовлення представників сучасної британської поп-культури; 3) мелодійний репертуар обмежений. Використовуються переважно три види шкал: середня рівна шкала, поступово низхідна шкала та шкала зі спеціальним підйомом. Ядерна частина зазвичай оформлена низьким низхідним тоном, низьким висхідним тоном або середнім рівним тоном. Мова реалізується переважно у вузькому тональному діапазоні (3–5 пт).

У підсумку необхідно представити деякі спостереження, що стосуються особливостей манери мови та невербальної поведінки представників поп-культури. Незважаючи на публічний характер інтерв'ю, манера мови характеризується як неформальна, розслаблена, «розв'язна». Очевидно, дана манера мови є частиною іміджу, трансльованого на аудиторію. Епатаж, що виявляється у використанні зниженої, а іноді і ненормативної лексики, характерний для мовної поведінки поп-музикантів і також є частиною їхнього іміджу.

У процесі дослідження були виявлені фонетичні характеристики промови представників поп-культури на Британських островах, що сприяють створенню привабливого й «очікуваного» аудиторією образу, а також фонетичні риси, які відповідають модним вимовним тенденціям.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням дискурсу масової культури в інших формах спілкування та на матеріалі інших варіантів англійської мови (американська англійська, канадська англійська, австралійська англійська), а також у гендерному аспекті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г. С. Роль просодии в реализации взаимодействия участников дискурса в сфере массовой культуры. *Вестник Московского государственного областного университета. Серия «Лингвистика»*. 2012. № 2. С. 90–93.
2. Абрамова Г. С. Роль диалектов в сохранении этнолингвистической самобытности : на примере диалекта кокни. *Вестник Московского городского педагогического университета. Серия «Филология. Теория языка. Языковое образование»*. 2012. № 1 (9). С. 81–86.
3. Антипова А. М. Направления исследований по интонации в современной лингвистике. *Вопросы языкознания*. 1986. № 1. С. 122–132.
4. Блох М. Я., Фрейдина Е. Л. Публичная речь и ее просодический строй : монография. Москва : Прометей, 2011. 236 с.
5. Блохина Л. П. Методические рекомендации. Методика анализа просодических характеристик речи. Москва : Типография МГПИИЯ, 1977. 84 с.
6. Буряя Е. А. Новые данные о социофонетической вариативности английского произношения. *Вестник Московского государственного лингвистического университета. Выпуск «Социофонетика звучащей речи»*. Москва : ИПК МГЛУ «Рема», 2011. № 1. С. 54–63.
7. Гойхман О. Я. Основы речевой коммуникации : учебник для вузов. Москва : Инфра-М, 1997. 269 с.
8. Жданова Е. В. Речевые стратегии и типы коммуникантов: психологическая парадигма. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rechevye-strategii-i-tipazh-kommunikantov-psiholingvisticheskaya-paradigma/viewer> (дата звернення: 15.11.2020).

9. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Москва : КомКнига, 2006. 288 с.
10. Катина Н. А. Роль просодии в реализации дискурсивных маркеров речевого отгораживания : на материале британских лекций : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Москва, 2014. 22 с.
11. Лабов У. Исследование языка в его социальном контексте. *Новое в лингвистике*. Вып. 7 : Социоллингвистика. Москва : Прогресс, 1975. С. 96–181.
12. Маковский М. М. Английская диалектология. Современные английские территориальные диалекты Великобритании. Москва : КомКнига, 2005. 84 с.
13. Постникова Л. В. Просодия и политический имидж оратора : на материале речей американских президентов : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Москва, 2003. 22 с.
14. Потапова Р. К. Язык, речь, личность. Москва : Языки славянской культуры, 2006. 496 с.
15. Савина И. М. Просодический компонент культуры речи в британском варианте английского языка : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 1998. 174с.
16. Савинова М. С. Просодия как маркер профессиональной принадлежности говорящего : на материале британских интервью : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Москва, 2010. 21 с.
17. Фрейдина Е. Л. Публичная речь и ее просодия. Москва : Прометей ; МПГУ, 2005. 192 с.
18. Фрейдина Е. Л. Интонация как фактор регуляции речевого общения. *Язык : категории, функции, речевое действие* : материалы Межвузовской научной конференции. Вып. 4. Москва ; Коломна, 2011. С. 160–163.
19. Фрейдина Е. Л. Еще раз о прагматической функции интонации. *Актуальные проблемы английской лингвистики и лингводидактики* : сборник научных трудов. Вып. 7. Москва : Прометей, 2009. С. 162–166.
20. Шевченко Т. И. Теоретическая фонетика английского языка : учебник. Москва : Высшая школа, 2006. 191 с.
21. Шевченко Т. И. Актуальные проблемы социофонетического исследования просодии. *Вестник Московского государственного лингвистического университета. Выпуск «Социофонетика звучащей речи»*. Москва : ИПК МГЛУ «Рема», 2011. № 1. С. 273–282.
22. Brown P. Speech as a Marker of Situation. *Social Markers in Speech* / K. R. Scherer, H. Giles (Eds.). Cambridge : CUP, 1979. P. 33–62.
23. O'Connor J. D. Intonation of Colloquial English : A practical handbook. London : Longman, 1973. 270 p.
24. Trudgill P. Applied Sociolinguistics. London : Academic press. Inc., 1984. 271 p.
25. Trudgill P. Language in the British Isles. Cambridge : CUP, 1984. 587 p.
26. Wells J. C. English Intonation. An Introduction. Cambridge : CUP, 2006. 276 p.

REFERENCES

1. Abramova G. S. Rol' prosodii v realizatsii vzaimodeystviya uchastnikov diskursa v sfere massovoy kul'tury [The role of prosody in the implementation of participants' interaction in mass culture discourse]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblasnogo universiteta. Seriya "Lingvistika"*, M., 2012. № 2. pp. 90–93. [in Russian]
2. Abramova G. S. Rol' dialektov v sokhranении etnolingvистической samobytnosti (na primere dialekta kokni) [The role of dialects in preserving ethnolinguistic identity (on the example of Cockney dialect)]. *Vestnik Moskovskogo gorodskogo pedagogicheskogo universiteta. Seriya Filologiya. Teoriya yazyka. Yazykovoye obrazovaniye*, M., 2012. № 1 (9). pp. 81–86. [in Russian]
3. Antipova A. M. Napravleniya issledovaniy po intonatsii v sovremennoy lingvistike [Directions of research on intonation in modern linguistics]. *Voprosy yazykoznaniiya*, № 1, 1986. pp. 122–132. [in Russian]
4. Blokh M. Ya., Freyding E. L. [Publichnaya rech' i yeye prosodicheskiy stroj: [monografiya]. [Public speech and its prosodic structure: [monograph]. M.: Izd-vo "Prometey", 2011. 236 p. [in Russian]
5. Blokhina L. P. Metodicheskiye rekomendatsii. Metodika analiza prosodicheskikh kharakteristik rechi [Methodical recommendations. A technique for analyzing prosodic speech characteristics]. M.: Tipografiya MGPIIYA, 1977. 84 p. [in Russian]
6. Buraya E. A. Novyye dannyye o sotsiofoneticheskoy variativnosti angliyskogo proiznosheniya [New data on socio-phonetic variability of English pronunciation]. *Vestnik MGLU. Vypusk "Sotsiofonetika zvuchashchey rechi"*, M.: IPK MGLU "Rema", 2011. № 1. pp. 54–63. [in Russian]
7. Goykhman O. Ya. Osnovy rechevoy kommunikatsii: uchebник dlya vuzov [Fundamentals of speech communication: textbook for universities]. M.: INFRA-M, 1997. 269 p. [in Russian]
8. Zhdanova E. V. Rechevyye strategii i tipy kommunikantov: psikhologicheskaya paradigma [Speech strategies and types of communicants: psychological paradigm]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rechevyye-strategii-i-tipazh-kommunikantov-psihologicheskaya-paradigma/viewer> (date of application: 15.11.2020). [in Russian]
9. Issers O. S. Kommunikativnyye strategii i taktiki russkoy rechi [Communicative strategies and tactics of the Russian speech]. M.: KomKniga, 2006. 288 p. [in Russian]
10. Katina N. A. Rol' prosodii v realizatsii diskursivnykh markerov rechevogo otgorazhivaniya: na materiale britanskikh lektsiy: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk [The role of prosody in the implementation of discourse markers of speech "fencing": on the material of British lectures: Author's thesis]. Moskva, 2014. 22 p. [in Russian]
11. Labov W. Issledovaniye yazyka v yego sotsial'nom kontekste [Language study in its social context]. *Novoye v lingvistike*. Vyp. 7. Sotsiolingvistika, M.: Progress, 1975. pp. 96–181. [in Russian]
12. Makovskiy M. M. Angliyskaya dialektologiya. Sovremennyye angliyskiye territorial'nyye dialekty Velikobritanii [English dialectology. Modern English territorial dialects of Great Britain]. M.: KomKniga, 2005. 84 p. [in Russian]

13. Postnikova L. V. Prosodiya i politicheskiy imidzh oratora (na materiale rechey amerikanskiy prezidentov): avtoref. dis. ... kand. filol. nauk [Prosody and political image of the orator (based on the speeches of American presidents): Author's thesis]. M., 2003. 22 p. [in Russian]
14. Potapova R. K. Yazyk, rech', lichnost' [Language, speech, personality]. M.: Yazyki slavyanskoj kul'tury, 2006. 496 p. [in Russian]
15. Savina I. M. Prosodicheskiy komponent kul'tury rechi v britanskom variante angliyskogo yazyka: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk [Prosodic component of speech culture in British English: Author's thesis]. M., 1998. 174 p. [in Russian]
16. Savinova M. S. Prosodiya kak marker professional'noy prinadlezhnosti govoryashchego (na materiale britanskikh interv'yu): avtoref. dis. ... kand. filol. nauk [Prosody as a marker of speaker's professional affiliation (based on British interviews): Author's thesis]. M., 2010. 21 p. [in Russian]
17. Freydina E. L. Publichnaya rech' i yeye prosodiya [Public speech and its prosody]. M.: "Prometey" MPGU, 2005. 192 p. [in Russian]
18. Freydina E. L. Intonatsiya kak faktor regulyatsii rechevogo obshcheniya [Intonation as a factor in the regulation of speech communication]. Materialy mezhvuzovskoy nauchnoy konferentsii. *Yazyk: kategorii, funktsii, rechevoye deystviye*. Vyp. 4. Moskva – Kolomna, 2011. pp. 160–163. [in Russian]
19. Freydina E. L. Yeshche raz o pragmaticheskoy funktsii intonatsii [Once again about the pragmatic function of intonation]. *Aktual'nyye problemy angliyskoy lingvistiki lingvodidaktiki*. Sbornik nauchnykh trudov. Vyp. 7. M.: "Prometey", 2009. pp. 162–166. [in Russian]
20. Shevchenko T.I. Teoreticheskaya fonetika angliyskogo yazyka [Theoretical phonetics of the English language: [text-book]. M.: Vysshaya shkola, 2006. 191 p. [in Russian]
21. Shevchenko T. I. Aktual'nyye problemy sotsiofoneticheskogo issledovaniya prosodii [Actual problems of socio-phonetic research of prosody]. *Sotsiofonetika zvuchashchey rechi: Vestnik MGLU*, M.: IPK MGLU "Rema", 2011. № 1, pp. 273–282. [in Russian]
22. Brown P. Speech as a Marker of Situation. *Social Markers in Speech* / K. R. Scherer, H. Giles (Eds.). Cambridge : CUP, 1979. pp. 33–62.
23. O'Connor J. D. Intonation of Colloquial English. A practical handbook. London: Longman, 1973. 270 p.
24. Trudgill P. Applied Sociolinguistics. London: Academic press, 1984. 271 p.
25. Trudgill P. Language in the British Isles. Cambridge: CUP, 1984. 587 p.
26. Wells J. C. English Intonation. An Introduction. Cambridge: CUP, 2006. 276 p.

УДК 811.111'367.5 (043.5)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-2-26>

Тетяна КОВАЛЬЧУК,
 orcid.org/ 0000-0001-8342-5933
 кандидат філологічних наук,
 доцент кафедри іноземних мов
 Військової академії (м. Одеса)
 (Одеса, Україна) 16tanya20@gmail.com

ГРАМАТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ НЕРЕАЛЬНОГО УМОВНО-НАСЛІДКОВОГО ПЕРІОДУ

Статтю присвячено визначенню граматичного значення різнооформлених нереальних умовно-наслідкових періодів (НУНП): з'ясовано природу умови та наслідки як понятійних категорій, що розглядаються філософією, логікою та лінгвістикою; проілюстровано різницю у тлумаченні цих понять у межах зазначених наук; розглянуто універсальні риси цих категорій, які своєрідно виражені в мові та мовленні.

Умова і наслідок у філософії розглядаються як універсальні категорії, що відбивають об'єктивно наявні відношення між явищами реальної дійсності. Логіка трактує умову і наслідок як обов'язкові елементи єдиного складного судження, сформованого із простих суджень шляхом об'єднання їх знаком імплікації «якщо <...> то <...>». У лінгвістиці умовно-наслідкові відношення належать до загальної системи смислових відношень як компоненти семантичної структури мовних одиниць, вивчається специфіка їхнього вираження в мовленні.

Умова і наслідок – понятійні категорії, що вивчаються у філософії, логіці і лінгвістиці, відображають об'єктивні зв'язки, відносини між подіями реальної дійсності. Оскільки зв'язок між умовою і наслідком об'єктивний, він пізнається свідомістю і відображається у складному судженні, мовним вираженням якого є умовно-наслідковий період.

Основними чинниками для виявлення їхнього граматичного значення в дослідженні прийнято вважати природу умовно-наслідкового відношення, представленого у складному умовно-наслідковому судженні й експлікованого в нереальному умовно-наслідковому періоді; різницю між реальною і гіпотетичною дійсністю.

Вираження умовно-наслідкового відношення між процесами гіпотетичної дійсності є граматичним значенням не стільки форм дієслова, скільки синтаксичної конструкції – нереального умовно-наслідкового періоду, що служить для мовного вираження складного умовно-наслідкового судження.

Ключові слова: нереальний умовно-наслідковий період, умовно-наслідкове відношення, умова, наслідок.

Tetiana KOVALCHUK,
 orcid.org/ 0000-0001-8342-5933
 Candidate of Philological Sciences,
 Associate Professor at the Department of Foreign languages
 Odesa Military Academy
 (Odesa, Ukraine) 16tanya20@gmail.com

THE GRAMMATICAL MEANING OF THE UNREAL CONDITIONAL PERIOD

The article is concerned with the determination of the grammatical meaning of various unreal conditional-consequential periods (UCCP). The nature of the condition and consequence as conceptual categories considered by philosophy, logic, and linguistics was clarified in particular. Besides the difference in the interpretation of these concepts within the sciences mentioned above was illustrated. The universal features of these categories, which are expressed in language and speech peculiarly, were considered as well.

Condition and consequence are considered as universal categories in the philosophy that reflect the objectively existing relations between the phenomena of reality. Logic interprets condition and consequence as obligatory elements of a single complex judgment, formed from simple judgments by combining them with the sign of the implication "if <...> then <...>". Conditional-consequential relations belong to the general system of semantic relations in linguistics as components of the semantic structure of language units and the specific of their expression in speech is studied.

Condition and consequence – conceptual categories which are studied in philosophy, logic, and linguistics, reflect the objective connections, the relationships between the events of reality. Since the connection between the condition and the consequence is objective, it is known by consciousness and is reflected in a complex judgment, the linguistic expression of which is the conditional-consequential period.

The main factors for identifying their grammatical meaning in the research are considered to be the nature of the conditional-consequential relation, which is presented in a complex conditional-consequential judgment and explicated in the UCCP, as well as the difference between real and hypothetical reality.

The expression of the conditional-consequential relation between the processes of hypothetical reality is a grammatical meaning, not so much of the verb forms as of the syntactic construction – UCCP, which serves for the linguistic expression of a complex conditional-consequential judgment.

Key words: unreal conditional-consequential period, conditional-consequential relation, condition, consequence.

Постановка проблеми. Діалектична єдність умови і наслідку в межах складного судження дає підставу терміну «нереально-умовний період», що використовується в лінгвістиці на позначення різноструктурних речень, що виражають нереальну умову, трактувати його як «нереальний умовно-наслідковий період» (далі – НУНП).

Аналіз досліджень. Дослідження НУНП як засобів вираження нереальної умови, вивчення форм і відповідних значень умовного способу дієслова, співвідношення цих форм із часовими параметрами, аналіз окремих моделей уживання форм умовного способу дієслова висвітлено у працях багатьох вітчизняних та закордонних дослідників (В. В. Гуревич, О. А. Зверева, О. А. Мартинюк, О. А. Палатова, С. Н. Рибаківа, Т. К. Рушева, В. І. Сиволапова, Т. С. Фіногіна, І. Б. Хлебнікова, В. С. Храковський, С. Гринбаум, С. Елсворт, О. Єсперсен, Р. Кверк, Дж. Керм, Дж. Ліч, Дж. Свартвік, М. Свон).

Мета статті – визначити граматичне значення різноформованих НУНП, з'ясувати природу умови та наслідку як понятійних категорій, що розглядаються філософією, логікою та лінгвістикою; охарактеризувати тлумачення цих понять у межах зазначених наук.

Виклад основного матеріалу. Дослідження категорій умови і наслідку у філософії, логіці та лінгвістиці не може цілком збігатися через специфіку об'єктів і методів їх вивчення. У філософії об'єктом безпосереднього дослідження є відношення між реаліями, у логіці та лінгвістиці вивчаються прояви умовно-наслідкового відношення: через закони мислення в логіці – як судження, через закони мови в лінгвістиці – як речення. Умова і наслідок у *філософії* розглядаються як універсальні категорії, що відбивають об'єктивно наявні відношення між явищами реальної дійсності. *Логіка* умову і наслідок трактує як обов'язкові елементи єдиного складного судження, сформованого із простих суджень шляхом об'єднання їх знаком імплікації «якщо <...> то <...>». У *лінгвістиці* умовно-наслідкові відношення належать до загальної системи смислових відношень як компоненти семантичної структури мовних одиниць, вивчається специфіка їх вираження в мовленні. Логіка підкреслює специфічність умовно-наслідкового відношення: зв'язок встановлюється не між предметами та їхніми ознаками, а між

подіями – тими ситуаціями, у які потрапляють предмети. Тобто умова й обумовлене (наслідок) належать до класу подій. Це підтверджується фактами їхнього лексико-граматичного вираження. У складному реченні умова й обумовлене представлені предикативними одиницями (умовна та наслідкова) – двома частинами єдиного цілого.

Просте речення, або предикативна одиниця, як вербальна репрезентація простого судження співвідноситься з елементарним процесом (подією) об'єктивної дійсності, що спостерігається і пізнається людиною. У НУНП кожна із предикативних одиниць у свідомості людини також співвідноситься з елементарним процесом, але дійсності мислимої, не/можливої, не/бажаної, *гіпотетичної*.

Складні речення, що виражають умовно-наслідкові зв'язки між предикативними одиницями, об'єднують взаємозалежні та такі, що взаємозумовлюють одна одну, предикативні одиниці. Взаємозалежність є істотною характеристикою предикативного зв'язку, але умовно-наслідкова залежність є дещо іншою: предикація об'єднує слова в речення, тобто у прості судження, тоді як умовно (причинно)-наслідковий зв'язок об'єднує прості судження у складне. Взаємозумовлюючий характер зв'язку між умовою і наслідковою предикативною одиницею робить їх абсолютно обов'язковими як для структурної, так і насамперед для семантичної цілісності висловлювання; тому вони і не піддаються розподіленню на «голове» і «підрядне» речення.

Людина у своїй свідомості фіксує і своєрідно відображає як власний особистий досвід, так і досвід, накопичений людством у процесі еволюції. Цей досвід узагальнює знання, інформацію про навколишній світ людини, про саму людину, про мову. Об'єктивна реальність відбивається індивідуальною свідомістю людини і занурюється в якусь нову гіпотетичну реальність як сукупність суджень. Прості і складні судження формуються за правилами логіки, забезпечують їм істинний характер, тобто відповідність правильного відображення явищ світу. У логіці і семантиці судження вважається теоретично істинним, якщо воно істинне в будь-якому з можливих світів (Kempson, 1995: 32). Моделі судження закріплюються в колективній свідомості. У результаті пізнання світу і себе, через досвід, людина виявляє типові риси і взаємозв'язки окремих

явищ. Так, наприклад, типовою рисою весни є пробудження природи – танення льоду, струмки, поява листя й інше. Спостерігаючи такі типові явища, людина індуктивно встановлює умовно (причинно)-наслідкову залежність між ними і робить висновок про те, що прийшла весна. У свідомості людини формується і закріплюється модель складного умовно-наслідкового судження, яка відображає умовно-наслідковий взаємозв'язок між елементарними процесами, який об'єктивно існує у природі. Так, обов'язкові елементи єдиного складного судження формуються із простих суджень шляхом об'єднання їх за допомогою імплікації «якщо <...> то» ($A \rightarrow B$).

У реальному світі умова може або передувати наслідку, або відбуватися водночас із ним (Воробйов та ін., 1962: 70). Однак у мисленні – у внутрішньому, духовному, метафізичному, ментальному світі, як і в його мовному відображенні – мовленні, людина може переноситися в майбутнє і минуле, конструювати події минулого і майбутнього, тобто події фізично не існують і не існували, але наявні тільки у свідомості людини. Ментальний світ – суб'єктивне відображення реального і гіпотетичного світів є і колективною свідомістю.

Ментальний світ за допомогою мовних знаків і правил відображається у вербальному світі, тобто в мові. Ментальний світ більш пластичний, і в ньому судження, що відображають такі події (процеси), з легкістю піддаються ретроспективній трансформації. Інакше кажучи, у своїх думках людина може звернутися як до майбутнього, проєктувати події, ситуації в різних ракурсах, так і до минулого, подумки переживати і заново реконструювати ситуації. На відміну від реального світу, у гіпотетичному світі людина може порушувати послідовність перебігу взаємопов'язаних процесів і відокремлювати їх один від одного. У мові це відображається тим, що: а) наслідкова предикативна одиниця може передувати умовній предикативній одиниці, тобто наслідок може відбуватися раніше умови; б) наслідкова предикативна одиниця й умовна предикативна одиниця можуть функціонувати самостійно. Сама наявність експлікованого в мові одного складного компонента умовно-наслідкового судження передбачає обов'язковість існування іншого компонента єдиної рамкової конструкції.

Така обов'язковість і взаємозалежність компонентів умовно-наслідкового судження уможливорює відносно самостійне функціонування умовної предикативної одиниці і наслідкової предикативної одиниці, оскільки з наслідкової предикативної одиниці, що самостійно функціонує, за допомогою

ретроспективного аналізу адресатом мовного ланцюжка може виводитися «недостатня» умовна предикативна одиниця; із такої, що самостійно функціонує, умовної предикативної одиниці (на основі знання ситуації) слухачем може виводитися імплікована мовцем наслідкова предикативна одиниця.

Тому імплікація «якщо <...> то», прийнята у формальній логіці для відображення умовно-наслідкового відношення між елементарними процесами реальної об'єктивної дійсності, нездатна, на наш погляд, висловити сутність відносин між двома взаємопов'язаними, елементарними гіпотетичними процесами світу ментальності. «Умовні речення, що суперечать дійсності <...> вимагають чогось більшого, ніж проста імплікація» (Cann, 1994: 230). Це пов'язано з тим, що «природна мова живе палітрою форм, розмаїттям значень, багатством відтінків, і тому її не можна вставити в жорсткі рамки математичної логіки» (Приходько, 2000: 190). Адже імплікація умовно-наслідкового судження, що відображає зв'язок процесів об'єктивної дійсності, є «односторонньою», «односпрямованою» ($A \rightarrow B$). На рівні думки і в мові, як її знаковому, фізичному втіленні, поряд із відношенням $A \rightarrow B$ існує і «зворотне» відношення, коли В передбачає А ($B \rightarrow A$ / $A \leftarrow B$), тобто «зворотна» імплікація. Відповідно відношення між частинами нереального умовно-наслідкового періоду є «двосторонньою» імплікацією ($A \leftrightarrow B$) або еквівалентцією як «з'єднання двох імплікацій» (Allsop, 1992: 41), «кожна з яких спрямована у свій бік» (Hurford, 1991: 175). Таке відношення Дж. Хефорд називає «biconditional» (Hurford, 1991: 175), що трактується як «двостороння умовна залежність, рівнозначність». Двостороння імплікація $A \leftrightarrow B$ пояснюється тим, що наявність А передбачає існування В, так само, як і наявність В передбачає існування А; або: у мовному ланцюжку фрагмент А усвідомлюється адресатом як вираження нереального наслідку, якщо в даному мовному ланцюжку наявний фрагмент В, усвідомлюваний адресатом як вираження нереального наслідку; і відповідно в мовному ланцюжку фрагмент В усвідомлюється адресатом як вираження нереального наслідку, якщо в даному мовному ланцюжку наявний фрагмент А, усвідомлюваний адресатом як вираження нереальної умови.

Умовне і наслідкове (обумовлене) – понятійні категорії, що вивчаються у філософії, логіці та лінгвістиці, відображають об'єктивні зв'язки, відносини між подіями реальної дійсності. Оскільки зв'язок між умовою і наслідком об'єктивний, він пізнається свідомістю і відображається у складному судженні, мовним вираженням якого є

умовно-наслідковий період. У межах складного умовно-наслідкового судження умова і наслідок є обов'язковими взаємозалежними і такими, що логічно взаємовизначають, складовими частинами. Умовна предикативна одиниця і наслідкова предикативна одиниця в НУНП є обов'язковими взаємозалежними не тільки структурно, але і складовими частинами, що семантично взаємовизначають. Кожна із частин такого судження, тобто експліцитно виражена в реченні предикативна одиниця, співвідноситься в мисленні мовця з «подією» або елементарним процесом гіпотетичної дійсності, один із яких сприймається мовцем, і представлена в його мові як умова, що породжує другий процес, що інтерпретується ним як обумовлене (наслідок).

Отже, граматичним значенням повнопредставленого НУНП пропонується вважати співвіднесеність із двома елементарними процесами, представленими в мисленні й мові учасників комунікації як відносно можливими (бажані / небажані) у гіпотетичній дійсності і пов'язаними один з одним умовно-наслідковим відношенням, синтаксичний статус якого – взаємозалежність. Умовно-наслідкова залежність між процесами гіпотетичної дійсності встановлюється адресантом у процесі мовлення і впізнається адресатом під час декодування мовного ланцюжка (фрагмент). Це ідеалізована когнітивна модель, інваріант значення всіх НУНП.

Умовно-наслідкові відношення в повнопредставленому НУНП виражаються передусім самою синтаксичною побудовою НУНП, у якому умовна предикативна одиниця і наслідкова предикативна одиниця є обов'язковими компонентами, що взаємовизначають.

Нижче розглянемо граматичне значення неповнопредставленого НУНП. У мовленні проявляються не тільки наші думки, уявлення, бажання, відношення й емоції, але і те, як усе це організовано в нас у свідомості, тобто ті принципи, за якими «влаштовано» наше колективне бачення світу, те, як ми відокремлюємо головне від другорядного» (Тарасова, 1999: 175). Лінгвісти не можуть безпосередньо проникнути в людський мозок і спостерігати за тим, як там протікають внутрішні процеси. Їм доводиться спостерігати тільки за результатами мозкової діяльності, і тільки аналіз цих результатів (слово, синтагма, речення, текст) «дозволяє висловити припущення щодо «механізмів» процесу вербалізації» (Бацевич, 1997: 30).

Наявність розгалуженої синтаксичної парадигми НУНП зумовлена існуванням двох різновидів мислення: логічного і мовного, які існують в нерозривній єдності, як дві сторони єдиного про-

цесу організації думки, який відбувається в одній сфері мовного мислення (Загнітко, 1996: 110). Відповідно до гіпотези Н. Хомського, за незліченною кількістю «поверхневих синтаксичних структур» (різні для різних мов) ховаються «глибинні синтаксичні структури», що відображають загальні схеми вираження думки, кількість яких є порівняно невеликою. Людина, яка опанувала в дитинстві ці «глибинні синтаксичні структури», легко може виводити з них будь-які «поверхневі структури». Такі процеси відбуваються в результаті мовотворчої діяльності з боку адресанта. Процес декодування, розуміння мови йде у зворотному напрямку: адресат, коли сприймає «поверхневі синтаксичні структури», співвідносить їх із засвоєним і закріпленим у свідомості набором «глибинних синтаксичних структур» (Загнітко, 1996: 112).

Оскільки ядром синтаксичної парадигми НУНП є повнопредставлені двокомпонентні нереальні умовно-наслідкові періоди, що складаються з поєднання умовної предикативної одиниці і наслідкової предикативної одиниці, то і їхнє граматичне значення є інваріантом для структури значення всіх НУНП, «глибинною синтаксичною структурою» для всіх різнооформлених НУНП. Отже, розуміння й експлікація невиражених умови або наслідку відбуваються в результаті взаємодії, співвіднесення на підсвідомому рівні комунікативних моделей з ідеальною моделлю. Цим пояснюється і те, що функціонування в мові досить великої різноманітності мовних моделей, змістом яких є вираз обумовленості, не ускладнює їх розуміння для учасників процесу комунікації. Оскільки «форма істотна, сутність формована так чи інакше в залежності від сутності» (Кухаренко, 1974: 427), структурно-композиційні особливості інших різнооформлених НУНП свідчать про наявність особливостей їхнього значення, які виводять такі структури на периферію поля. До таких особливостей належать парцелювання, імплікація, компресія НУНП і регресивне переосмислення контексту, якщо умовно-наслідкова структура представлена в мові в неповному вигляді.

Висновки. Отже, граматичним значенням повнопредставленого НУНП визначено співвіднесеність (через складне умовно-наслідкове судження) із двома елементарними процесами, представленими в мисленні і мовленні учасників комунікації як відносно можливими (не/бажаними) у гіпотетичній дійсності і зв'язаними одне з одним умовно-наслідковим відношенням. Таке відношення суб'єктивно встановлюється адресантом у процесі породження мовлення і розпізнається адресатом під час декодування мовленнєвого

фрагмента. Це ідеалізована когнітивна модель нереального умовно-наслідкового судження, інваріант граматичного значення всіх НУНП. Саме наявність у свідомості людини ідеалізованої когнітивної моделі нереального умовно-наслідкового судження як нерозривної діалектичної єдності умови і наслідку (рівень мислення) у конкретних умовах мовленнєвої ситуації дає можливість комунікантам реалізувати свої специфічні прагматичні інтенції (рівень мовлення) за допомогою: а) парцеляції НУНП (у разі контактного або дистантного розташування умовної або наслідкової частин); б) компресії НУНП: згортання первинної структури предикації до фрази (слова) або опущення (редукції) прагматично нейтральної, з погляду адресанта, частини єдиного цілого.

Грамаітичним значенням неповно представлено-го НУНП є співвіднесеність з одним елементар-

ним процесом гіпотетичної дійсності, який через імпліцитність ідеалізованої когнітивної моделі нереального умовно-наслідкового судження усвідомлюється як частина єдиного цілого, друга частина якого не експлікована і виявляється адресатом у процесі послідовного сприйняття й інтерпретації мовленнєвого фрагмента. Предикативні одиниці, первісно сприйняті як незалежні прості судження, регресивно переосмислюються як такі частини єдиного нереального умовно-наслідкового судження, що визначають взаємну залежність і обов'язковість наявності одна одної в цій структурі. Отже, вираження умовно-наслідкового відношення між процесами *гіпотетичної* дійсності є грамаітичним значенням не стільки форм дієслова, скільки синтаксичної конструкції – НУНП, що служить для мовного вираження складного умовно-наслідкового судження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. С. Когнітивне і вербальне у процесах вербалізації. *Мовознавство*. Київ : Наукова думка, 1997. № 6. С. 30–36.
2. Воробьев Л. В., Каганов В. М., Фурман А. Е. Основные категории и законы материалистической диалектики. Москва : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1962. 360 с.
3. Загнітко А. П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс). Київ : ІЗМН, 1996. Ч. 1. 202 с. ; Ч. 2. 240 с.
4. Кухаренко В. А. Типы и средства выражения импликации в английской художественной речи. На материале прозы Э. Хемингуэя. *Научные доклады высшей школы. Серия «Филологические науки»*. Москва : Высшая школа, 1974. № 1. С. 72–80.
5. Приходько А. М. Логіко-семантична специфіка сполучників сурядності як складних предикатів першого рангу. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Харків : Константа, 2000. № 500. С. 181–191.
6. Тарасова Е. В. Когнитивные основания системной организации речи. *Вісник Харківського державного університету ім. В. Н. Каразіна*. Харків : Константа, 1999. № 424. С. 174–183.
7. Allsop L. *Student's English Grammar*. Heinemann, 1992. 276 p.
8. Cann R. *Formal Semantics*. Cambridge : Cambridge University Press, 1994. 344 p.
9. Hurford J. R. The evolution of the critical period in language acquisition. *Cognition*. 1991. № 40. P. 159–201.
10. Kempson Ruth M. *Semantic theory*. Cambridge : Cambridge University Press, 1995. 216 p.

REFERENCES

1. Batsevych F. S. Kohnityvne i verbalne v protsesakh verbalizatsii. *Movoznavstvo [Cognitive and verbal in the processes of verbalization. Linguistics]*. K.: Naukova dumka, 1997. № 6. P. 30–36 [in Ukrainian].
2. Vorob'ev L. V., Kaganov V. M., Furman A. E. Osnovnye kategorii i zakony materialisticheskoy dialektiki [The main categories and regularities of materialist dialectics]. M.: Izdatelstvo Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta, 1962. 360 p. [in Russian].
3. Zahnitko A. P. Ukrainyskiy syntaksys (naukovo-teoretychnyi i navchalno-praktychnyi kompleks) [Ukrainian syntax (scientific-theoretical and educational-practical complex)]. K.: IZMN, 1996. Ch. 1. 202 p.; Ch. 2. 240 p. [in Ukrainian].
4. Kuharenko V. A. Tipy i sredstva vyrazheniya implikatsii v anglijskoy hudozhestvennoy rechi. Na materiale prozy E. Hemingueya. *Nauchnye doklady vysshej shkoly. Seriya Filologicheskie nauki* [Types and means of expressing implications in English artistic speech. Based on E. Hemingway prose. Higher school scientific reports. Series: Philological Sciences]. M.: Vysshaya shkola, 1974. № 1. P. 72–80 [in Russian].
5. Prykhodko A. M. Lohiko-semantychna spetsyfika spoluchnykiv suriadnosti yak skladnykh predykativ pershoho ranhu. *Visnyk Kharkivskoho natsional'nogo universytetu im. V. N. Karazina* [Logical-semantic specificity of conjunctions as complex predicates of the first rank. Bulletin of the Kharkiv V. N. Karazin National University]. Kharkiv: Konstanta, 2000. № 500. P. 181–191 [in Ukrainian].
6. Tarasova E. V. Kognitivnye osnovaniya sistemnoy organizatsii rechi. *Visnyk Kharkivskoho derzhavnogo universytetu im. V. N. Karazina* [Cognitive bases of systemic organization of speech. Bulletin of the Kharkiv V. N. Karazin State University]. Kharkiv: Konstanta, 1999. № 424. P. 174–183 [in Russian].
7. Allsop L. *Student's English Grammar*. Heinemann, 1992. 276 p. [in English]
8. Cann R. *Formal Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994. 344 p. [in English]
9. Hurford J. R. The evolution of the critical period in language acquisition. *Cognition*. 1991. № 40. P. 159–201. [in English]
10. Kempson Ruth M. *Semantic theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. 216 p. [in English]

Тамара КОМАРНИЦЬКА,

orcid.org/0000-0001-7196-0066

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії

Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *t.komarnytska@knu.ua*

ЧИ ЗДАТНЕ НОВІТНЄ МОВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ЗМІНИТИ ПОСТКОЛОНІАЛЬНО-ГІБРИДНИЙ ХАРАКТЕР ЛІНГВІСТИЧНОГО ЛАНДШАФТУ КИЄВА?

У статті розглянуто елементи лінгвістичного ландшафту Києва, які на основі мовної належності було поділено на категорії англіцизмів, псевдоангліцизмів, росіянізмів та російсько-українських гібридів. Було виявлено, що псевдоангліцизми здебільшого представлені російськими словами і словосполученнями, написаними латиницею, або гібридними російсько-англійськими одиницями. До російсько-українських гібридів відносимо назви, які автори вочевидь намагалися сформулювати українською мовою, однак через посереднє володіння нею вони виявилися такими, що порушують норми літературної української мови, містячи у собі запозичений російський елемент. Наявність у лінгвістичному ландшафті Києва росіянізмів, росіянізмів-псевдоангліцизмів та гібридних російсько-українських утворень, що позиціонуються як українські слова чи словосполучення, підриває у мовців «відчуття мови» і стає ще одним фактором поширення явищ вульгаризації та суржикізації української мови, розмивання її стилістичних, орфографічних і морфологічних норм. Дійшовши висновку, що нинішня ситуація з лінгвістичним ландшафтом столиці є наслідком колоніального минулого і непослідовної мовної політики сьогодення, ми проаналізували низку положень чинного мовного закону на предмет його можливості змінити постколоніально-гібридний характер мовного пейзажу Києва. Аналіз норм закону показав, що йому бракує унормування вживання мови у назвах закладів сфери послуг, а також процедурної частини, яка би чітко регламентувала перехід до літературної української мови у лінгвістичному ландшафті українських міст (на противагу відповідним мовним законам країн Балтії, у яких чітко внормовано необхідність написання видимих мовних знаків літературною національною мовою). У зв'язку з цим можна припустити, що імплементація нового мовного закону не змінить ситуацію з лінгвістичним ландшафтом столиці.

Ключові слова: лінгвістичний ландшафт, псевдоанглійські знаки, суржик, культура мови, мовне законодавство.

Tamara KOMARNYTSKA,

orcid.org/0000-0001-7196-0066

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of the Far East

and the South-East Asia Languages and Literatures

Institute of Philology

of Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine), *t.komarnytska@knu.ua*

CAN THE LATEST LANGUAGE LEGISLATION CHANGE THE POST-COLONIAL-HYBRID CHARACTER OF KYIV'S LINGUISTIC LANDSCAPE?

The paper deals with the elements of the linguistic landscape of Kyiv, which on the basis of their linguistic character were divided into categories of English units, pseudo-English units, Russian units and Russian-Ukrainian hybrid units. It was found that so called pseudo-English units are mostly represented by Russian words and phrases written in Latin, or hybrid Russian-English units. The Russian-Ukrainian hybrids include names the authors apparently tried to formulate in the Ukrainian language, but due to the poor knowledge of Ukrainian of the latter, those turned out to violate the rules of the literary Ukrainian language and to contain a borrowed Russian element. Russian units, pseudo-English Russian units and hybrid Russian-Ukrainian formations positioned as Ukrainian words or phrases being the part of linguistic landscape of Kyiv interfere with the speakers' sense of language and become another factor in spreading of vulgarization of Ukrainian language, increasing the usage of surzhyk as well as blurring of its stylistic, spelling and morphological norms. Concluding that the current situation with the linguistic landscape of the capital of Ukraine is a consequence

of the colonial past and inconsistent language policy of the present, we analyzed a number of provisions of the current language law looking for its ability to change the postcolonial-hybrid nature of Kyiv's language landscape. Analysis of the law showed that it lacks the standardization of language use in the names of service institutions, as well as the procedural part, which would clearly regulate the transition to the literary Ukrainian language in the linguistic landscape of Ukrainian cities (as opposed to the relevant language laws of the Baltic States that clearly stipulate the obligation to write visible language signs in the literary national language). In this regard, it can be assumed that the implementation of the new language law will not change the situation with the linguistic landscape of the capital of Ukraine.

Key words: *linguistic landscape, pseudo-English signs, surzhyk, the culture of the language, language legislation.*

Постановка проблеми. Тривалий час бездержавності, насильницької русифікації та нав'язування неприродного курсу «на зближення мов» призвели до того, що чимало наших співвітчизників втратили «відчуття мови», а деградована мовна свідомість породила російсько-український гібрид – суржик, який побутує не лише в усному просторіччі, а вже поширився й у мові масово-культурного продукту (розважальні телепрограми, сучасні популярні пісні, реклама, сучасна белетристика) і лінгвістичному ландшафті українських міст. Паралельно з суржигом у зазначених сферах досі активно функціонує і російська мова. На жаль, подолати наслідки колоніальної політики з боку Москви за майже тридцять років незалежності так і не вдалося, оскільки за всі роки державності Україна так і не виробила чітку й безкомпромісну мовну політику, яка б повернула українській мові панівну роль і зробила її престижною в очах мовців. Певні перспективи у цьому напрямі з'явилися лише з ухваленням 25 квітня 2019 року закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», до якого було включено низку прогресивних норм, що явно корелюють із нормами мовних законів країн Балтії, чий поступ у мовній політиці є взірцевим для України. Проблем із повноцінним функціонуванням української мови в Україні, звісно, чимало, й одна з них пов'язана з використанням мови на видимих знаках міста, на якій би нам хотілося зупинитися детальніше.

Аналіз досліджень. Поняття міського лінгвістичного ландшафту (мовного пейзажу), під яким розуміють видимість мов у публічних знаках на певній території, визначили Родріго Ландри та Ричард Бургіс, а пізніше Елана Шохамі та Еліейзер Бен-Рафаель його розширили. В українському мовознавстві лінгвістичний пейзаж різних міст аналізували Тамара Козак (лінгвістичний пейзаж Львова у контексті функціонування в ньому англійської мови), Галина Мацюк (взаємодія мови й ідеології у лінгвістичному ландшафті України), Світлана Льянвська (мовний ландшафт у діахронічному аспекті), Оксана Олійник (взаємодія мов у лінгвістичному ландшафті), Володимир Підвойний (особливості

лінгвістичного ландшафту сучасної Туреччини). Окрім цього, цінними для нас є деякі висновки, що їх зробила Марина Гонтар у процесі дослідження мовної ситуації у сфері торгівлі й послуг в Україні. Що стосується аналізу новітнього мовного законодавства України, то тут насамперед відзначаємо науковий доробок Ірини Фаріон.

Чому ж уважаємо за потрібне проаналізувати мовний пейзаж саме з позицій можливості його регулювання з боку новітнього мовного законодавства? Річ у тім, що не слід недооцінювати ту роль, яку відіграє лінгвістичний пейзаж для формування мовної свідомості, адже видимі мовні знаки постійно впливають на нас, маючи неабиякий сугестивний потенціал. Як зазначає у своїй статті Тамара Козак, колорит лінгвістичних пейзажів справляє вплив на формування суспільних поглядів мешканців населених пунктів, а характер лінгвістичного пейзажу певної держави визначається пріоритетними напрямками її мовної політики (Козак, 2019: 79). Відповідно, забезпечення правильного лінгвістичного ландшафту, який би відповідав літературним нормам національної мови, має бути пріоритетним завданням мовної політики держави.

Мета статті – проаналізувати можливі перспективи її розв'язання у контексті ухвалення закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Відповідно до цієї мети ставимо перед собою такі завдання: 1) проаналізувати лінгвістичний ландшафт Києва з погляду мов, які в ньому переважають; 2) описати гібридний характер мовного ландшафту Києва; 3) розглянути деякі норми закону про функціонування української мови; 4) порівняти мовні закони України та країн Балтії у сенсі регулювання ситуації з лінгвістичним ландшафтом країн. Для розв'язання поставлених завдань використано такі методи дослідження: аналіз соціолінгвістичної літератури, спостереження, лінгвістичний описовий метод і метод компонентного аналізу. Об'єктом нашого дослідження є лінгвістичний ландшафт Києва, а предметом – його постколоніально-гібридний характер і перспективи його зміни у зв'язку з ухваленням нового мовного закону. Матеріалом дослідження є виві-

ски з назвами закладів громадського харчування, торговельних та інших закладів сфери послуг у місті Києві.

Виклад основного матеріалу. Попри відновлення у 1991 р. державної незалежності й утвердження української мови у статусі державної, їй досі не вдалося витіснити російську з багатьох сфер життя. Причиною такого стану речей стала непослідовна мовна політика, що тривала практично всі роки незалежності (навіть у ст. 10 Конституції України, яка фіксує державний статус української мови, поруч із українською чомусь згадується також російська мова). Як указує Лариса Масенко, в українському політикумі тривалий час популярними були теорії «взаємної асиміляції» та «взаємної інтеграції» української і російської культур, призначені для виправдання псевдolibеральної концепції невторчання влади в мовно-культурний розвиток країни (Масенко, 2005: 19). Справжнім проривом у мовній політиці держави став Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», що мав би нарешті покласти край дискусіям на мовну тему, інспірованим з боку російського лобі. Відповідно до Закону «Єдиною державною (офіційною) мовою в Україні є українська мова», «Статус української мови як єдиної державної мови передбачає обов'язковість її використання на всій території України під час здійснення повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також в інших публічних сферах» (ст. 1). У ст. 3 Закону серед його основних завдань зазначені, зокрема: «забезпечення розвитку української мови для зміцнення національної ідентичності, збереження національної культури, традицій, звичаїв, історичної пам'яті та забезпечення її подальшого функціонування як державотворчого чинника української нації; вживання замість іншомовних українських слів, словосполучень і термінів у разі, якщо в українській мові існують рівнозначні відповідники, та підвищення рівня обізнаності громадян про них». Однак, безперечно, ухвалення цього закону дуже запізнилося у часі, адже, приміром, Литва і Латвія ухвалили такі закони у 1995 і 1999 роках відповідно, що сьогодні дозволило цим двом країнам повністю позбутися наслідків російської асиміляційної політики часів СРСР. В Україні ж із огляду на брак грамотної мовної політики протягом десятиліть незалежності склалася доволі тривожна мовна ситуація, що, за спостереженнями Лариси Масенко, характеризується поширенням на її території двох мов – української і російської, а також мішаних форм усного мовлення (суржик)

(Масенко, 2005: 19, 25). Щодо мовної ситуації Києва, то їй притаманна українсько-російська двомовність із переважанням російської мови (Матвеева, 2017: 167–169), яка лишається головним засобом спілкування в неформальних ситуаціях міської комунікації, домінує у професійному житті, в масовій культурі міста, у сфері торгівлі й послуг (Масенко, 2005: 22–23). Така ситуація, безперечно, знаходить вияв і в лінгвістичному ландшафті міста. І хоча новітні дослідження свідчать про те, що за останні роки українська мова у мовному пейзажі столиці загалом (ураховуючи мову вуличної реклами) почала переважати (73,5%) (Олійник, 2013: 223), проте, якщо рекламні білборди до уваги не брати, а аналізувати лише вивіски закладів сфери послуг, то тут, за нашими спостереженнями, українська мова досі бореться за свій статус, адже протистоїть відразу трьом явищам: англійській мові як лінгва-франка, російській мові та просторічному російсько-українському мовному гібриду – суржику. Розглянемо елементи лінгвістичного пейзажу центру Києва, які привернули нашу увагу.

Як відзначали у своїх працях Оксана Олійник і Тамара Козак, англійська мова як лінгва-франка набуває дедалі більшої ваги у мовному ландшафті українських міст. Дійсно, вулиці Києва рясніють вивісками англійською чи, скажімо так, псевдоанглійською мовою (тобто такими, що лише стилізовані під англійську). Експансія англійської мови до різноманітних сфер функціонування національної мови не є чимось унікальним для нашої держави, адже комунікативна потужність англійської як глобальної мови зростає в усьому світі, вона неначе символізує причетність до успішного «західного» світу, що і сприяє її престижності. Чи не найгрунтовніше із відомих нам досліджень англіцизмів із психолінгвістичного і соціолінгвістичного погляду здійснене на матеріалі японської мови, яка інтегрувала надзвичайно велику кількість англійських запозичень, що, зокрема, кардинально змінило лінгвістичний ландшафт японських міст, особливо Токіо. Вважаємо, що спостереження японців щодо англійської мовної експансії цілком релевантні для української мови. Отже, дослідники невмотивованих англіцизмів у мовному ландшафті міст згодні у тому, що їх не можна назвати запозиченнями, адже вони не входять до мовної системи і не позначають поняття, для номінації яких бракує питомих слів. Такі англіцизми здебільшого називають «декоративною англійською» чи «орнаментальною англійською», оскільки вони не заповнюють лексичних лакун і не позначають реалії; зазвичай на письмі вони зберігають свій первинний

вигляд (латиницю), подеколи «домішуючись» до слів національної мови (Ciubăncan, 2012: 134–135). Ці одиниці не несуть смислового навантаження, а лише створюють сучасну / молодіжну / західну атмосферу, і їхнє вживання не відповідає мовним нормам (ані національним, ані англійським) (Ciubăncan, 2012: 135). Загалом можемо стверджувати те саме і стосовно використання англійської мови в українському лінгвістичному ландшафті (звісно, коли не йдеться про знаки, що цілеспрямовано дублюються англійською мовою і націлені на іноземців). Використання декоративної англійської є типовим у назвах комерційних закладів Києва; можемо припустити, що вона відіграє таку саму роль, яка була описана вище на матеріалі японської мови. Дійсно, для українців, які прагнуть долучитися до європейської сім'ї і підняти свій добробут до європейського рівня, англійська мова є престижною, модною; відповідно, ресторан із англійською назвою також підсвідомо сприймається престижним, елітним і висококласним. Зокрема, центр Києва рясніє такими вивісками: *Just Café, Nebos Raw food, N:B Cocktails Bar, Blues Bar, Zebra Lounge, Rock Fellow, Copper Pub* тощо. Подібними назвами закладів громадського харчування, напевне, не здивувати нікого, причому у будь-якому куточку світу. Декоративна англійська дійсно, якщо так можна сказати, захопила світ, причому, гадаємо, відбулося це у нерозривному зв'язку з масово-культурною експансією США. Однак особливістю мовного ландшафту Києва є псевдоанглійські знаки, які нам би хотілося розглянути детальніше. До таких знаків ми відносимо назви, оформлені латиницею всупереч орфографічним правилам, стилізовані під англійські російські назви, а також одиниці мішаного (гібридного) типу, що містять у собі елементи двох чи більше мов. Розглянемо кілька прикладів:

Coffeelaktika – назва кав'ярні, яка являє собою новотвір гібридного типу, що складається з англійського слова *coffee* й оказіональної одиниці – *laktika*, яка, вочевидь, відсилає до російського слова *профилактика*. На нашу думку, за основу було взято саме російське слово, оскільки за правилами транслітерації українське слово *профилактика* латиницею слід відтворювати як *profilaktyka*, тобто в такому разі усічена частина назви мала б вигляд – *laktika*;

Jinsovik – назва магазину одягу, що являє собою оказіоналізм, утворений від просторічного орфографічного написання запозиченого *jeans* як *jins* і російських суфіксів *-ov* та *-uk* у латинізованому написанні *-ovik* (латинізоване написання відповідних українських суфіксів мало б вигляд – *ovuk*);

Koritsa – назва ресторану являє собою латинізований варіант запису російського слова *кориця*; відповідний варіант українською мовою згідно з правилами транслітерації українських слів латиницею був би *Korytsia*;

Zelyonka – назва цього ресторану утворена аналогічним шляхом (якби за основу було взято відповідне українське слово, вона мала б вигляд *Zelenka*);

Moyo – назва магазину техніки співзвучна з російським *моё*, вірогідно, саме це слово і було взято за основу під час створення назви (виходячи з такої логіки, українським відповідником була б назва *Moie*);

Limonade – назва ресторану являє собою латинізований варіант російського слова *лимонад*; якби за основу було взято українське слово, назва мала б вигляд *Lymonade*;

Xlib&Soul – гібридна назва, мішана сутність якої розкривається відразу на двох рівнях – лексичному і графічному: на графічному рівні спостерігаємо змішування латиниці й кирилиці у межах одного слова, на лексичному – сполучення українського й англійського слів, останнє з яких за фонетичною подібністю викликає асоціацію з російським *соль* і, відповідно, з традиційним обрядом зустрічати гостей «хлібом-сіллю» (на цьому, скажімо, концептуальному рівні теж утворюється своєрідний гібрид: перша частина концепту представлена українським словом, друга – російським);

Stvol – назва магазину зброї, представлена латинізованим записом російського просторіччя *ствол*, що в літературній мові має відповідник *оружие*;

Pastiralla – назва мережі хімчисток, що швидше за все являє собою псевдоіталіцизм, утворена шляхом латинізованого запису російського дієслова *постирала* з подвоєнням приголосних наприкінці слова, що викликає асоціацію з італійськими словами на кшталт *bella, buonanotte, ventotto, diciassette, della, capello* тощо;

Bar Duck – назва бару створена з англійських слів, однак слова було добрано з метою створення гри слів за фонетичною асоціацією з російським словом *бардак*;

Kreschatik Plaza – назва офісного центру відтворює російську орфографію (*Кре́шчатик*); якби за основу було взято власну назву в українській вимові і відтворено її згідно з правилами транслітерації українських слів засобами латинського алфавіту, вона мала б такий вигляд: *Khreshchatyk*;

Chernobyl Tour – топонім у назві туристичної агенції також транслітеровано з російського відповідника (*Чернобыль*);

Kiev Apart Otel – аналогічно за основу взято транслітерацію російського *Киев* (і це на тлі всевітньої кампанії за *Kyiv*, яку з такими зусиллями просуває вітчизняне МЗС, попри жорсткий спротив проросійського лобі у світі; навіть, наприклад, в аеропортах Японії й Ізраїлю, де послуговуються іншими системами письма, на табло почали відображати засобами національних абеток транслітерацію саме українськомовної назви, тим часом у центрі Києва нічого не змінилося); також спостерігаємо транслітерацію російського слова *отель*, а не українського *готель*;

Mozgi – назва ресторану, власником якого є продюсер однойменного музичного гурту, являє собою транслітероване російське слово;

Shishka – ресторан із назвою, що є латинізованим варіантом російського слова (аналогічно до попереднього прикладу);

Gneздо – назва бару, спосіб творення аналогічний до двох попередніх прикладів;

Na begu – назва ресторану, спосіб творення аналогічний;

Fotovramke – назва фотوماгазину, принцип творення загалом такий самий за винятком того, що транслітеровані відповідники всупереч орфографічних правил записані без пробілів як єдиний комплекс;

VinoGrad – назва ресторану, утворена аналогічним способом із додаванням великої літери середині, що також є порушенням орфографічних норм, але має на меті звернути увагу на гру слів *виноград* – *вино* і *град*, тобто порушення орфографічних норм є свідомим засобом графостилістики;

Bukowski Bar – назва закладу складається з власної назви (антропоніму) й загальної назви; перша відображає фонетичні норми російської мови;

Nevinniy bar – назва бару утворена аналогічно до попередньої, однак у цьому разі спостерігаємо порушення правил транслітерації кириличного алфавіту латиницею, адже, якщо вказану одиницю транслітерувати назад до кириличного варіанту, вийде *Невинній* (якщо засобами російської мови, то *Невинний*), тобто ані російське *Невинний*, ані українське *Невинний*;

Prodmag – назва крамниці є транслітерованим варіантом російської аббревіатури.

Отже, першою хобою таких назв є порушення орфографічних норм і правил транслітерації, однак ані перше, ані друге, як нам видається, не несе критичного деструктивного ефекту, оскільки перше допускається як графостилістичний засіб увиразнення змісту, а друге не впливає на рівень знання англійської мови серед українців (правильну транслітерацію антропонімів, затверджену

постановою Кабінету міністрів, українцям забезпечують співробітники державних служб). Однак друга хоба (використання у назвах російських слів замість українських і гібридів на основі російської мови), на нашу думку, являє собою загрозу культурі мови серед українців, оскільки після століть пригнічення й утисків із боку російської мови мовна свідомість більшості наших співвітчизників досі нестійка; позиції деструктивного соціолінгвістичного явища «суржик» надзвичайно сильні (а він, за міркуваннями Лариси Масенко (Масенко, 2005), є містком до російської одномовності, а не у зворотний бік); чималий відсоток українськомовних українців переходить на російську у спілкуванні з російськомовним співрозмовником. Отже, наявність у мовному ландшафті назв російського походження лише сприяє розхитуванню мовних норм і втраті «відчуття мови».

І, якщо вказані вище назви являють собою, скажімо так, хоча б «замасковані» під англійську російські слова, то у мовному пейзажі Києва не бракує, на жаль, і відверто російських назв: заклади громадського харчування *Чорноморка*, *Желток*, *Негорчит* (тут ще й порушення орфографічних норм), *Два гуся*, *Мясо и вино*, *Дом пива*, *Кувшин*, *Три вилки*, *Любимый дядя*, *Подшоффе* (з подвоєнням літери «ф» задля створення графостилістичного ефекту), *Горький*, *Вареничная Катюша*, *Евразия*. Побутування російської мови спостерігаємо також у назвах інших закладів: бізнес-центр *Парус* (за наявності питомого українського відповідника *Вітрило*), крамниці *Дом оптики*, *Ткани и фурнитура*, *Ларчик*, *Евро лавка «Маленькая европа»* (тут спостерігаємо також порушення орфографічної норми про написання власних назв із великої літери задля досягнення графостилістичного ефекту), *Счастье*, *Пчёлка-маркет*, *Восход*, *Венеция*, *Чайная роза*, салон краси *Яблоко*. Такий російськомовний компонент лінгвістичного ландшафту міста, безперечно, є наслідком тривалої й агресивної політики асиміляції з боку Росії, яка досі дається взнаки. І, «якщо присутність англійської мови можна пояснити загальним процесом глобалізації, то поширеність написів російською мовою поза межами районів компактного проживання російського населення суперечить світовій практиці і є наслідком браку державного регулювання в цій сфері» (Олійник, 2013: 226). Безперечно, таке засилля російської мови у споживчому сегменті не може не викликати тривогу у колах мовознавців-україністів. Так, зокрема, видатний лінгвіст сучасності, борець за культуру мови професор Олександр Пономарів відверто обурювався: «Часом

незрозуміло, в якій країні ми живемо – чи Україна незалежна держава, чи й досі перебуває в колоніальному статусі. Назви ліків, харчових та побутових виробів чомусь не українські, а російські: *Растішка, Утьонок*. Усупереч здоровому глуздові нехтують українську мову навіть на výroбах українського походження» (Пономарів, 2011: 263). І далі: «В аеропорту «Бориспіль» є написи, навіть не дубльовані українською мовою: *Авто Украина, хорошее обслуживание, любая информация, бронирование номеров, заказ микроавтобусов, счастливого пути!, рейсы по Украине*. На головній вулиці столиці, біля готелю «Хрещатик» є ювелірний магазин «Otrada». Якщо вже так кортіло написати назву латинськими літерами, то чому не «Vidrada»? Вулицю Іллінську «прикрашає» вивіска «Империя меха». На вулиці Володимира Антоновича (де на табличках досі написано вул. Горького) читаємо: «Кадровое агентство «Карьера»», далі написи *Пылесос, Вода, Воздух*. Мабуть, міській владі конче потрібно дати лад у зоровому оформленні столиці. А приклад Києва наслідуватимуть інші населені пункти України» (Пономарів, 2011: 264). Попри те, що ці слова відчаю написано ще на початку 2000-х років, сьогодні ситуація, на жаль, практично не змінилася, про що свідчать наші спостереження. Повернути ситуацію на користь української мови, ми переконані, можливо тільки шляхом жорсткої і непохитної мовної політики, яку, на жаль, наша держава за роки незалежності поки так і не виробила та і, судячи з нинішніх політичних тенденцій, навряд чи виробить найближчим часом. Водночас абсолютна більшість мешканців столиці позитивно ставиться до факту надання українській мові статусу державної, а прихильники утвердження російської в ролі другої державної мови не становлять більшості навіть у групі російськомовних киян (Масенко, 2005: 24). Як указує Лариса Масенко, це свідчить про психологічну готовність населення до дерусифікації мовно-культурного життя міста. Проте сформована російськомовна атмосфера Києва, в якій включається в дію фактор тиску мовного середовища, не зміниться сама по собі, без цілеспрямованої мовно-культурної політики (Масенко, 2005: 24).

Аналізуючи мовний пейзаж столиці, окремо також слід відзначити назви російсько-українського гібридного типу (трактувати які можна як елементи суржиків чи просторіччя), що грубо порушують норми літературної української мови і розмивають мовну свідомість українців, нищачи культуру мови:

Чорнила – назва ресторану, яка грубо порушує норми української мови, згідно з якими слово *чорнило* є іменником середнього роду в однині, цим самим штучно зближуючи українське слово з російським *чернила*, що фактично підтримує сумнозвісну радянську традицію «курсу на зближення мов» і підриває і без того несформоване у багатьох українців «відчуття мови»;

Шопаук – назва бару є гібридною і поєднує у собі просторічне українське *шо* (на протигагу літературному *що*) й російське слово *паук*; комбінація українського просторіччя з російською лексикою фактично являє собою суржик;

Хата рибак – у назві ресторану наявне словопокруч *рибак*, що є явним росіянізмом, нав'язаним через міжмовну омонімію українського *рибалка* (рос. *рыбак*) і російського *рыбалка* (укр. *риболовля*); відповідно, така назва веде до втрати культури мови і поширення суржиків;

Еко-лавка, Посудна лавка, Пивна лавка, Винна лавка – ціла низка «лавок» (вочевидь, різних власників), на яких, попри назву, не вдасться посидіти, оскільки слово *лавка* у цих назвах ужито у значенні, притаманному лише відповідному слову російської мови (українським відповідником російського слова *лавка* на позначення торговельної площі є *крамниця*); таке штучне розширення семантики слова за зразком російського веде до розмивання мовних норм української мови;

Баня «У Кузьміча», Руська баня, Царська баня – аналогічна помилка у слововживанні, викликана міжмовною омонімією російського *баня* (укр. *лазня*) й українського *баня* (рос. *купол*), що веде до змішування двох мовних кодів і стає одним із факторів поширення суржиків; перша назва до всього ще й відтворює російську вимову антропонімів;

Оптові ціни – використання російського слова *оптовий* поруч з українським *ціни*, тобто, знову-таки, змішування двох мовних кодів; росіянізми *опт, оптовий* настільки глибоко вкоренилися в українському просторіччі, що питомі українські еквіваленти *гурт, гуртовий* уже, напевне, і не викликають у споживачів асоціацій із низькими цінами;

Поїхали з нами – назва туристичної агенції, створена за морфологічними нормами російської мови, які припускають уживання минулого часу множини дієслова у значенні заклик до спільної дії; однак такий вислів порушує норми слововживання в українській мові, де існує заклична форма дієслова («ходімо», «їдьмо», «зробімо»), а тому розмиває норми української мови і нав'язує нерозрізнення мовних кодів;

Пирогова «Николай» – назва закладу містить у собі російський антропонім за наявності українського відповідника *Микола*. Загалом проблема антропоніміки, безумовно, потребує унормування, оскільки чинний закон про мову чомусь це питання лишив поза увагою. Для порівняння, мовні закони Литви (ст. 15) і Латвії (ст. 19) зобов'язали всіх громадян привести власні імена у відповідність до літературних норм національних мов. Подібної норми в українському законі бракує, хоча тривале російське панування породило велику кількість антропонімів-покручів, запозичених із російської мови, які порушують норми української мови. Через недостатнє регулювання цієї сфери у паспортах громадян України та в інших офіційних документах фіксуються чужомовні антропоніми на кшталт *Нікіта* (укр. *Микита*), *Крістіна* (укр. *Христина*), *Авдєєнко* (укр. *Овдєєнко*), *Аріна* (укр. *Орина*), *Альона* (укр. *Олена*), *Даніл* (укр. *Данило*), *Аніщенко* (укр. *Онищенко*), *Денісова* (укр. *Денисова*) тощо, які порушують орфографічні й орфоепічні норми української мови і нав'язують чужої онімічну традицію. На необхідність упорядкування антропоніміки і приведення її до відповідності мовним нормам уже не раз звертали увагу провідні українські лінгвісти (Пономарів, 2011). Тому доволі дивно, що про топоніміку в Законі про забезпечення функціонування української мови згадали (ст. 41), а про антропоніміку – ні.

Уже неодноразово згадавши про чинний мовний закон, гадаємо, варто детальніше поміркувати над перспективами зміни постколоніального характеру київського лінгвістичного ландшафту після його ухвалення. Закон про функціонування української мови теоретично міг би допомогти усунути порушення норм української мови у міському лінгвістичному ландшафті, адже у ст. 1 п. 6. Закону міститься така норма: «Навмисне спотворення української мови в офіційних документах і текстах, зокрема навмисне застосування її з порушенням вимог українського правопису і стандартів державної мови, а також створення перешкод та обмежень у застосуванні української мови тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом». Проте, на жаль, ніде не вказано, хто відповідальний за моніторинг і експертну оцінку, не вписана процедура доведення того, що спотворення української мови мало навмисний характер (і, зважаючи на презумпцію невинуватості, закріплену у Конституції України, довести зумисність такої дії буде дуже складно). Також у ст. 3 Закону одним із його завдань зазначено «запобігання вульгаризації української мови та змішування її з іншими мовами», проте теж не вказано процедури, яким

чином Закон запобігатиме вживанню суржику та вульгаризації української мови; зокрема, не визначено коло відповідальних за моніторинг чистоти української мови, вжитої у різних публічних сферах, у тому числі у публічних написах і знаках, отже, маємо побоювання, що норма ст. 3 Закону де-факто не діятиме. Для порівняння, знову згадуючи досвід Латвії та Литви, зазначимо, що у мовному законі Литви, наприклад, закріплено норму про обов'язковість називання всіх підприємств, установ та організацій літературною литовською мовою (ст. 16); та відповідність усіх публічних знаків нормам літературної мови (ст. 23). Аналогічної норми бракує українському законодавству, а проблема нормування назв організацій, як, зокрема, свідчать наведені вище приклади, стоїть в Україні гостро. Наприклад, навіть у назві центрального виконавчого органу «Державне казначейство», який відповідає за обслуговування бюджетних коштів, допущено помилку – вживання російської кальки «казначейство» замість українського слова «скарбниця». До речі, латвійський мовний закон містить також вимогу про обов'язкове дотримання мовних норм літературної мови у публічній сфері (ст. 17, ст. 23); орфографії антропонімів (ст. 19). Отже, загалом перейнявши у цих країн низку прогресивних підходів до мовної політики, український закон оминув низку важливих моментів, які потребують унормування. Послідовна боротьба за чистоту мови – це, як гадаємо, вже наступний етап грамотної мовної політики, почати який неможливо без виконання попереднього завдання – досягнення панування державної мови у публічній сфері (що є метою мовного законодавства України).

Висновки. Розглянувши приклади побутування російської мови і суржику у лінгвістичному пейзажі Києва, гадаємо, що новітнє мовне законодавство безпосередньо на характер мовного ландшафту вплинути не зможе, однак, можливо, буде спостерігатися певний опосередкований вплив через збільшення рівня мовної свідомості носіїв української мови та їхній тиск на власників закладів сфери послуг. Проте ці процеси, як нам видається, відбуватимуться дуже повільно. У кожному разі наявність лише мовного закону (та ще й у такій недосконалій формі) не розв'яже тих глибоких проблем, які породило імперське панування і підтримує проросійське лобі; вирішальною тут буде лише чітка дорожня карта, яку мало би виробити керівництво держави спільно з науковцями-україністами, і мораторій на зміни відповідних нормативних актів. Однак, на жаль, очевидно, що наразі такого чіткого плану дій чекати годі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Козак Т. М. Англомовний колорит лінгвістичного пейзажу українського міста (на основі аналізу мовного ландшафту Львова). *Philosophy and political science in the context of modern culture*. 2019. Т. 11, № 2. С. 77–82.
2. Масенко Л. Т. Українська мова в соціолінгвістичному аспекті : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2005. 39 с.
3. Матвеева Н. Р. Мовна ситуація Києва (на матеріалі фокус-групових опитувань 2017 року). *Філологічні студії: Збірник наукових праць*. Випуск 9, 2017. С. 166–171.
4. Олійник О. Ю. Особливості співіснування та взаємодії мов у мовному ландшафті міста (на матеріалі знаків Києва). *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки*. 2013. Книга 1. С. 223–227.
5. Пономарів О. Д. Культура слова: Мовностилістичні поради. Київ : Либідь, 2011. 240 с.
6. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 р. № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19> (дата звернення: 30.10.2020).
7. Law on the State Language : Lietuvos Respublikos 31.01.1995. №1-779. URL: <https://www.uta.edu/cpsees/lithlang.htm> (дата звернення: 30.10.2020).
8. Official Language Law : Latvijas Republikas 21.12.1999. №428/433. URL: <https://likumi.lv/ta/en/id/14740-official-language-law> (дата звернення: 30.10.2020).
9. Ciubăncan M. Decorative English in Japan. *Concordia Discors vs Discordia Concors: Researches into Comparative Literature, Contrastive Linguistics, Translation and Cross-Cultural Strategies*. Suceava, 2012. P. 127-146.

REFERENCES

1. Ciubăncan M. Decorative English in Japan. *Concordia Discors vs Discordia Concors: Researches into Comparative Literature, Contrastive Linguistics, Translation and Cross-Cultural Strategies*. Suceava, 2012. P. 127-146.
2. Kozak T. M. Anghlomovnyi koloryt linhvistychnoho peizazhu ukrains'koho mista (na osnovi analizu movnoho landshaftu L'vova) [The English-language coloring of the linguistic landscape of Ukrainian city (analyzing the language landscape of Lviv)]. *Philosophy and political science in the context of modern culture*. 2019. V. 11, № 2. P. 77-82. [in Ukrainian]
3. Law on the State Language : Lietuvos Respublikos 31.01.1995. №1-779. URL: <https://www.uta.edu/cpsees/lithlang.htm> (accessed on: 30.10.2020).
4. Masenko L. T. Ukrains'ka mova v sotsiolinhvistychnomu aspekti [Ukrainian language in the sociolinguistic aspect]: avtoref. dyss. ... dokt. filol. nauk. Kyiv, 2005. 39 p. [in Ukrainian]
5. Matveieva N. R. Movna sytuatsiia Kyieva (na materialii fokus-hrupovykh opytuvan' 2017 roku) [The language situation in Kyiv (based on focus group surveys in 2017)]. *Filolohichni studii: Zbirnyk naukovykh prats'*. Vypusk 9, 2017. P. 166-171. [in Ukrainian]
6. Official Language Law : Latvijas Republikas 21.12.1999. №428/433. URL: <https://likumi.lv/ta/en/id/14740-official-language-law> (accessed on: 30.10.2020).
7. Oliinyk O. Yu. Osoblyvosti spivisnuvann'a ta vziaemodii mov u movnomu landshafti mista (na materialii znakiv Kyieva) [Peculiarities of coexistence and interaction of languages in the linguistic landscape of the city (on the material of Kyiv signs)]. *Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia. Filolohichni nauky*. 2013. Knyha 1. P. 223-227. [in Ukrainian]
8. Ponomariv O. D. Kul'tura slova: Movnostylistychni porady [The culture of the speech: The language-stylistic advices]. Kyiv: Vydavnytstvo "Lybid'", 2011. 240 p. [in Ukrainian]
9. Zakon Ukrainy "Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrains'koi movy iak derzhavnoi" [the law of Ukraine "On securing the functioning of the Ukrainian language as the state language"] 25.04.2019 [2704-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19> (accessed on 30.10.2020). [in Ukrainian]

ПЕДАГОГІКА

УДК 378.12:81'243

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-2-28>

Інна ВОЙЦЬО,

orcid.org/0000-0002-9459-3657

викладач кафедри англійської мови

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

(Миколаїв, Україна) *innavoitsyo1980@gmail.com*

ОСОБИСТІТЬ ВИКЛАДАЧА ТА ЙОГО ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У статті проаналізовані дослідження та наукові публікації про особистісні й професійно-педагогічні якості викладача вищої школи. Схарактеризовано професійну діяльність як особливу форму висококваліфікованої, розумової діяльності творчого характеру, спрямовану на навчання, всебічний розвиток студентів, формування в них професійних знань, умінь, навичок і виховання активної життєвої позиції. Описано основні види спілкування викладачів зі студентами, компоненти психолого-педагогічної структури, професіоналізм викладача та його майстерність. Окреслено вимоги до особистості викладача, його творчий підхід до справи, розкрито етапи процесу самовдосконалення та саморозвитку.

Педагогіка вищої школи все ще відстає від теоретичних розробок у напрямі практичного розв'язання проблеми.

Аналіз науково-методичної літератури показує, що в діяльності викладачів вищів спостерігається вагоміше впровадження освітніх, педагогічних, дидактичних, управлінських технологій у створенні ефективних систем навчання, а також особистісне й професійне зростання майбутніх фахівців.

Обґрунтовано підхід до професійної діяльності вчителя-новатора. Розкрито можливості проявів у діяльності вчителів. Представлений підхід базується на складних, системно-структурних, системно-функціональних методах, відповідає методології парадигми об'єктно-предметних відносин, враховує розвиток особистості студентів і викладачів. Вказано сторони й аспекти інноваційних особливостей педагогічного, психологічного, дослідницького, освітньо-дослідницького, науково-дослідного, експериментального підходів.

Також у статті розглядається необхідність психологічного й педагогічного діагностування в підвищенні якості й ефективності викладання та навчання у вищій. Подальша розробка теми вимагає розгляду конкретних теоретичних, методологічних, методичних, наукових і практичних основ створення моделей особистості викладача-новатора в сучасному педагогічному процесі вищої школи.

Ключові слова: педагогічна діяльність, педагогічна майстерність, професіоналізм, творчість, особистісні якості, типи спілкування, психолого-педагогічна структура.

Inna VOYTSYO,

orcid.org/0000-0002-9459-3657

Lecturer at the English Language Department

Petro Mohyla Black Sea National University

(Mykolaiv, Ukraine) *innavoitsyo1980@gmail.com*

PERSONALITY OF THE TEACHER AND HIS PROFESSIONAL ACTIVITY IN HIGHER EDUCATION

The article analyzes research and scientific publications on the personal and professional and pedagogical qualities of a high school teacher. Professional activity is characterized as a special form of highly qualified, mental activity of a creative nature, aimed at learning, comprehensive development of students, the formation of professional knowledge, skills, abilities and education of an active life position. There are the main types of communication between teachers and students, components of the psychological and pedagogical structure, professionalism of the teacher and his skills. There are outlined requirements to the teacher's personality, and his creative approach to the case. There are also revealed stages of the self-improvement and self-development process.

Higher school pedagogy is still behind theoretical developments in the direction of practical solutions to this problem.

Analysis of scientific and methodological literature shows that there is a more significant introduction of educational, pedagogical, didactic, management technologies in creating effective systemic learning systems in the activities of university teachers. It also includes personal and professional growth of future professionals.

The approach to the professional activity of a teacher-innovator is substantiated. There are open possibilities of manifestations in teachers' activity. The presented approach is based on complex, system-structural, system-functional methods, corresponds to the methodology of the object-subject relations paradigm, takes into account the development of the teachers' personality. There are indicated aspects of innovative features of pedagogical, psychological, research, educational-research, experimental approaches.

The article also considers the need for psychological and pedagogical diagnosis to improve the quality and efficiency of teaching and learning in higher education. Further development of the topic requires consideration of specific theoretical, methodological, scientific and practical bases of creating models of the teacher-innovator personality in the modern pedagogical process of higher school.

Key words: pedagogical activity, pedagogical skills, professionalism, art, personal qualities, types of communication, psychological-pedagogical structure.

Постановка проблеми. Нам представляється правомірним розглядати особистість сучасного викладача вищої школи як педагога, психолога, дослідника, експериментатора, менеджера в сьогоденнішому інноваційному розвитку освіти, здатного розробляти й впроваджувати моделі підготовки студента креативного типу, який вмiє самостійно знаходити й опанувати знаннями, вміннями в навчальній діяльності, моделі власної діяльності інноваційного типу, фахівця у своєму предметі й в методиці навчання цього предмету. Такий підхід відповідає сутності методології парадигми суб'єктно-об'єктних відносин. Водночас йдеться не про кількість дипломів викладача, а про виділення, розробку змісту теоретико-методичних основ конструювання комплексного інформаційного поля (знання, вміння, навички, особливості, якості особистості викладача вишу), адекватного такій парадигмі, на базі якого викладач індивідуально приймає інтегративне інноваційне рішення в конкретних ситуаціях, що буде корисним і для системи підвищення кваліфікації або стажування викладачів вищого навчального закладу. За такої умови необхідно дотримуватися принципу оптимального поєднання елементів уже напрацьованих репродуктивних технологій в освіті й інтенсивних технологій, що відповідає принципу наступності.

Наша праця – формування людини, й це покладає на нас особливу, ні з чим не зрівняну відповідальність (В. Сухомлинський). Професія викладача – одна з найбільш творчих і складних, в якій поєднано науку й мистецтво. Ця праця споріднена з працею письменника, режисера, актора, педагога, психолога й науковця. Діяльність та особистість викладача вищої школи має високу соціальну значущість і займає одне з головних місць у державотворенні, формуванні національної свідомості й духовної культури українського суспільства. Ефективність навчального-виховного процесу залежить від двох ключових осіб – «викладач і студент», – але навчальний процес може бути повноцінним лише тоді, коли він є взаємним,

коли навчається та виховується не лише студент, а й викладач. Викладач є посередником між студентами й навчальним матеріалом, тому він повинен бути готовим до виконання ролі порадики й помічника. Особистість людини залежить від виховання, від того, які цінності буде закладено в неї. Найбільший вплив на характер людини справляє родина, але не менш важливий вплив здійснює викладач. Саме на викладачеві лежить відповідальність за те, яким буде молодь, тому важливо знати, яким має бути викладач. Успішному виконанню цих задач сприяє наявність таких якостей, як схильність до лідерства, готовність прийти на допомогу, доброта, відповідальність. Образ ідеального педагога бере свій початок у філософських уявленнях про вчителя життя, який характеризується як яскрава, самобутня, творча особистість, здатна відчувати проблеми й суперечності життя. Отже, особистість викладача вищої школи стоїть в центрі уваги студентів. Важливу роль відіграє постійне самовдосконалення, саморозвиток викладача. Усвідомлене самовдосконалення особистості та її духовне зростання – категорії вічні й вивчалися науковцями в різні епохи.

Актуальність проблеми на сучасному етапі не можна переоцінити, адже навколишній світ постійно змінюється, а студенти виступають як рефлектори, що неодноразово підтверджував історичний досвід. В останні роки в психолого-педагогічних, соціологічних дослідженнях велику увагу надають вивченню внутрішнього світу студентської молоді, її рефлексії на оточення та викладацький склад.

Аналіз досліджень та публікацій. Уявлення про особистість педагога та його професійну діяльність можна знайти в наукових творах у Стародавньому Єгипті, Вавилоні, Сирії, Стародавній Греції. В Епоху Відродження свій внесок зробили педагоги-гуманісти Ф. Рабле, М. Монтень, Т. Мор, Ж.-Ж. Руссо. Серед видатних педагогів нашої епохи цим питанням займалися К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський. Основні характеристики викладача, його самовдосконалення

та професійна діяльність є важливим питанням сучасної педагогіки, психології, соціології, навколо яких продовжуються численні наукові дискусії. Характеризуючи особистість сучасного викладача, С. Скорікова пише, що викладач, куратор може виконати свою високу місію в підготовці сучасних кадрів тільки тоді, коли він сам любить свою професію, переконаний в її значущості й прагне усіма силами й засобами сформувавши висококваліфікованого спеціаліста, порядну людину.

Н. Кузьміна, К. Левітан, Т. Таланчук вивчали функції професійно-педагогічної діяльності; О. Кисельова – особистісну функцію самоосвіти; Т. Шестакова – творчий, цілеспрямований, самостійний рух фахівця до вершин особистісного й професійного розвитку; О. Кучерявий – професійне самовиховання, творчий саморух особистості до професійної самореалізації. В. Адамова й В. Потехіна вважають за головну рису викладача вміння добре орієнтуватися в різних галузях науки, бути в курсі нових досліджень, відкриттів, бачити ближні й дальні перспективи науки. Водночас дослідники О. Гура, А. Кожуєв, О. Мороз, Д. Чернілевський підкреслюють, що проблема самовдосконалення викладача не набула значного звучання. Більшість викладачів не усвідомлюють важливість проблеми особистісного зростання, вони вважають, що педагогу досить знати свій предмет, а все інше прийде з досвідом роботи.

У Львівському національному університеті імені Івана Франка працівниками соціологічного центру щороку проводять анкетування на різних факультетах, де є питання про ставлення студентів до викладачів та їх викладацької діяльності. Н. Рожанська у своїй статті описала результати соціологічного дослідження «Ідеальний викладач очима студентів ЧНУ ім. Петра Могили». Подібні анкетування проводять у багатьох університетах України та за кордоном. Результати анкетувань і досліджень різних університетів майже однакові. Студенти уявляють ідеального викладача, який добре володіє своїм предметом, цікаво й доступно проводить заняття, використовуючи нестандартні методи викладання; це людина, яка поважає думку студентів, створює дружню атмосферу. Серед особистісних якостей студенти виділяють: пунктуальність, відповідальність, ввічливість, справедливість, професіоналізм, спокійний характер. Зовнішній вигляд – це одяг ділового стилю, охайна зачіска й доглянуте взуття.

Мета статті – визначити важливі особистісні й професійно-педагогічні якості викладача вищої школи, розглянути феномен самовдосконалення та професійної самореалізації.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна діяльність у вищій школі – це діяльність, спрямована на підготовку кваліфікованого спеціаліста, який має знайти своє місце на ринку праці, активно включитись у суспільну, культурну, політичну й інші сфери життя. Об'єктом педагогічного впливу є студенти з різними нахилами, інтересами, інтелектом, почуттями. Український педагог Василь Сухомлинський (1918–1970 рр.) застерігав, що в жодній справі помилки й невдачі не призводять до таких тяжких наслідків, як у педагогічній. Викладач у своїй діяльності повинен досконало володіти мовою та мовленням. К. Ушинський писав: «Рідна мова – це великий народний скарб, основа розвитку й скарбниця всіх знань, з неї починається розуміння всього». Слово рідної мови є могутнім аспектом духовного контакту, морального впливу й переконання. Розглянемо, які існують типи спілкування викладачів зі студентами:

1. Примітивний. Ставлення до студентів відбивається на примітивних правилах і реакціях поведінки. Викладач демонструє свою зверхність, студент для нього є засобом досягнення мети.

2. Маніпулятивний. Взаємини викладача зі студентами ґрунтуються на грі, тут присутня похвала. Студент є об'єктом маніпуляції, він наляканий, інфантильний.

3. Стандартизований. У стосунках домінує формальне спілкування. Викладач дотримується стандартів етикету, така поведінка є поверховою, студент відчуває байдужість викладача й залишається об'єктом маніпуляції.

4. Діловий. Орієнтуючись на справу, викладач бере до уваги особистісну характеристику студента лише в контексті ефективної діяльності. Він дотримується стандартів етикету, визнає за студентом право на самостійність. Значущість студента для викладача залежить від внеску в спільну діяльність.

5. Особистий. Спілкування ґрунтується на глибокій зацікавленості студентів, викладач любить студентів, вся його діяльність спрямована на розвиток духовності. Студент довіряє викладачеві, а викладач є для нього авторитетом.

І. Зязюн виділяє такі стилі спілкування: а) авторитарний – тут присутній диктат, який перетворює одного з учасників комунікативної взаємодії на пасивного виконавця. Авторитарний викладач самочинно визначає спрямованість діяльності групи. Це гальмує ініціативу, пригнічує діяльність студентів, основними формами взаємодії такого стилю спілкування є наказ, вказівка, інструкція, догана. Викладач нетерпимий до заперечень. Усе це призводить до несприятливого психологічного

клімату; б) демократичний стиль ґрунтується на глибокій повазі, довірі й орієнтації на самоорганізацію особистості й колективу, він покликаний донести мету діяльності до свідомості кожного студента й залучити всіх до активної участі у спільній справі. Основними засобами взаємодії є заохочення, порада, інформування; в) в ліберальному стилі у викладача немає стійкої педагогічної позиції, вона виявляється у втручанні, низькому рівні вимог до виховання. Такий викладач обмежується виконанням лише викладацької функції. Наслідком такої позиції є втрата поваги, погіршення успішності й дисципліни. Тож дуже важливо, як спілкується викладач зі студентами.

На думку В. Сухомлинського, слово має лікувати, а не бути багатом. Демокрит підкреслював, що всьому треба вчитись: «Ні мистецтво красномовства, ні мудрість не можуть бути досягнутими, якщо цьому не вчитись». Перед викладачем вищої школи лежить нелегке завдання: розвивати любов і повагу до рідної мови, формувати уміння та навички правильного мовлення студентів, і найкращим засобом у досягненні цієї мети є власний приклад.

Педагогічну діяльність можна поділити на декілька функцій. Головною є навчальна, яка спрямована на організацію процесу навчання. Вона поєднує теоретичну основу, розкриття нових закономірностей. Друга – це практична, яка спрямована на розв'язання педагогічних завдань. Викладач визначає мету, обмірковує зміст навчання, сучасні методи й форми, що сприяють активізації навчально-пізнавальної діяльності студента, форм контролю. Основними видами цієї діяльності є лекції, лабораторні, практичні, семінарські заняття, консультації, заліки, екзамени, рецензування, організування захисту курсових робіт і проєктів, керівництво дипломними роботами, практикою та дослідницькою роботою (Сидоренко, 2002: 85). З навчальною роботою тісно пов'язана методична робота – це підготовка до лекцій, лабораторних, практичних занять; складання та підготовка до видання конспектів лекцій, збірників вправ і задач, лабораторних практикумів, методичних матеріалів із курсових і дипломних робіт; поточна робота щодо підвищення педагогічної кваліфікації (читання методичної, навчальної, науково-методичної літератури); складання методичних розробок, завдань, екзаменаційних білетів, тематики курсових робіт. У процесі методичної роботи підвищується рівень майстерності самого викладача, він засвоює зміст нових навчальних програм, ознайомлюється з досягненнями психолого-педа-

гогічних наук і методики викладання навчальних дисциплін, вивчає передовий педагогічний досвід, удосконалює власні навички самоосвіти. Важливе місце в діяльності викладача належить організаційно-методичній роботі – це робота на підготовчому відділенні, в приймальній комісії, організація педагогічних практик, підготовка матеріалів на засідання кафедри ради факультету, робота з підготовки науково-методичних семінарів (Кононенко, 2002: 190).

Педагогічна діяльність повинна поєднуватись із дослідницькою, яка збагачує внутрішній світ, розвиває творчий потенціал, підвищує науковий рівень знань, спонукає до нових ідей, висновків. Хороший викладач, щоб глибше опанувати свій навчальний предмет, ознайомлюється з науковою літературою, стежить за розвитком науки, вивчає досвід навчально-виховної роботи своїх колег, опрацьовує науково-методичні журнали (Климов, 2003: 20).

Виховна діяльність здійснюється в процесі навчання, використовуючи всі можливості навчальних дисциплін, а також під час спілкування в позаурочний час. Важливо, щоб кожен викладач усвідомив важливість свого виховного впливу на майбутніх фахівців і реалізував цю функцію не лише через співбесіди, кураторську діяльність, а й на власному прикладі.

Професіоналізм викладача виявляється в умінні на основі аналізу різних ситуацій бачити й знаходити способи їх розв'язання. А це вимагає творчого підходу до педагогічної діяльності. Для ефективного виконання педагогічної діяльності педагогу необхідно усвідомлювати основні компоненти психолого-педагогічної структури, педагогічні дії, вміння та якості, необхідні для її реалізації (Гура, 2006: 200).

Психолого-педагогічна структура діяльності – це система дій педагога, спрямованих на досягнення поставлених цілей через розв'язання педагогічних задач. У цій системі виокремлюють такі функціональні компоненти (Н. Кузьміна): гносеологічний, конструктивний, організаторський, комунікативний. Гносеологічний (грец. *Gnostikos* – пізнавальний) компонент охоплює вивчення кожного студента окремо й усього колективу, застосування різних методів навчання та виховання, вивчення методичних вказівок, аналіз власного досвіду й досвіду інших викладачів, узагальнення та застосування ефективних форм, методів і прийомів у своїй роботі, самоосвіту й самовиховання. Конструкторський компонент передбачає добір навчальної інформації, яку слід донести до студентів, планування власної діяльності й поведінки для взаємодії зі студентами.

Комунікативний компонент передбачає налагодження педагогічних стосунків із тими, на кого спрямований вплив (визнання моральної, інтелектуальної та політичної вищості як керівника й організатора), встановлення правильних відносин із керівниками системи (дисциплінованість, принциповість, творчість), співвіднесення своєї діяльності з державними завданнями.

Психологічна структура викладача динамічна й з набуттям майстерності змінюється. Педагогу необхідно завоювати аудиторію, від цього залежать стосунки зі студентами (Бех, 2011: 12).

Педагогічна діяльність у вищій школі передбачає певні вимоги до особистості викладача:

1. Усвідомлення свого громадянського обов'язку – виховання гідних громадян країни, висококваліфікованих спеціалістів.

2. Досконале володіння своїм предметом. Як свідчать опитування студентів, найавторитетнішими вважають тих викладачів, які добре знають свій предмет. Також викладач повинен добре орієнтуватись у суміжних дисциплінах, явищами й реаліями сучасного світу, що сприяє глибокому розкриттю міжпредметних зв'язків, формуванню всебічного розвиненого спеціаліста.

3. Володіння методикою викладання, що допомагає складне завдання зробити й подати доступно, враховуючи здібності студентів, зацікавити інформацією, викликати бажання поповнювати свої знання.

4. Педагогічна вираженість. Це така установка на педагогічну діяльність і психологічна готовність до неї. Вона виявляється в спрямованості думок, у манері розмовляти, в поведінці. Завдяки цій рисі викладач може інтуїтивно виділити з навколишнього середовища навчально-виховні факти й педагогічно донести їх до студентів.

5. Любов до студентів має бути розумна. Як зауважив відомий педагог і майстер своєї справи Антон Семенович Макаренко, любов до учнів виключає безпринципове й поблажливе ставлення, потурання її слабким сторонам. На його думку, вимогливість не суперечить любові й повазі до людини, а саме у вимогливості до людини й полягає повага до неї.

6. Ерудованість. Крім знань свого предмета, викладач має володіти знаннями з філософії, історії, політики, мистецтва, сучасних досягнень науки й техніки. Це допоможе йому спілкуватись зі студентами на різні теми.

7. Творчий підхід до справи. Творчість викладача – це насамперед вибір методів і підходів до реалізації мети й завдань, забезпечення ефективності навчально-виховного процесу, привчання

студентів до самостійного отримання інформації та розвитку творчого мислення, озброєння уміннями наукового дослідження, виховання досвідченої та культурної людини. Викладач, який є творчою особистістю, аналізує власний досвід, вивчає і бере все краще із чужого, шукає і знаходить нові, досконаліші педагогічні технології. К. Ушинський визначив, що вчитель в учителеві живі лише доти, поки він навчається.

8. Високі моральні якості. У моральному аспекті педагог має бути таким, яким прагне виховати своїх вихованців.

9. Володіти власною емоційно-вольовою поведінкою. Викладач повинен бути цілеспрямованим, ініціативним, дисциплінованим, вимогливим до себе й інших, володіти своїми почуттями.

10. Педагогічна спостережливість та уважність. Спостерігаючи за студентами, викладач дізнається про їхні індивідуальні особливості, ставлення до навчання та педагогів, стосунки між ними, психічні стани, їх реагування на зауваження та оцінки. Необхідно зосереджувати свою увагу на вивченні теми, зміні видів завдань і засобів.

11. Натхнення та інтуїція. Натхнення приходить до викладача внаслідок зацікавленості предметом дослідження, постійного обміркування та планування цілей; це психічний стан, коли одночасно залучені всі сфери психіки: розум, почуття, сприйняття. Інтуїція виявляється у відчутті правильної діяльності, в бажанні її результатів, у переконанні, що саме так, а не інакше треба діяти.

12. Досконале володіння мовою та мисленням. Мова й мислення викладача повинні бути педагогічними, йдеться про чіткість і логічність думок, конкретність, дохідливість. Мова має бути позбавлена дефектів (шепелявість, запинання, швидкий і повільний темп).

13. Оптимізм – невіддільна риса сучасного викладача, оскільки він впливає на ефективність навчання та виховання студентів, викликає позитивні емоції, добрий настрій, активність, рішучість, впевненість у своїх силах.

14. Педагогічний такт. Це професійна особливість поведінки викладача в стосунках зі студентами, уміння в кожному окремому випадку знайти правильне рішення. Педагогічний такт потрібен викладачеві в системі його виховного впливу як на студентський колектив, так і на кожного студента окремо.

15. Здоров'я та зовнішній вигляд. Професія викладача вимагає значного нервового й фізичного напруження, тому треба постійно піклуватись про своє здоров'я. Зовнішній вигляд має велике значення також. Неприваблива зовніш-

ність викладача викликає негативне ставлення з боку студентів до самого викладача та його дисципліни (Гапон, Дубняк, 2009: 107).

Діяльність викладача поєднує наукову, викладацьку, навчальну й методичну роботу, тобто викладач є фахівцем у певній галузі знань, педагогом, ученим та організатором особистісного самовдосконалення. Самовдосконалення виявляється в постійному розвитку, бажанні стати кращим, досягти високих професійних цілей, викликати до себе повагу студентської аудиторії, здобувати педагогічний авторитет. Процес самовдосконалення та розвитку викладача має такі етапи:

- перший етап – це самопізнання, викладач сам аналізує свою діяльність і виявляє недоліки;
- на другому етапі відбувається формування ідеального професійного образу, порівняння себе з видатними педагогами, переоцінюються професійні цінності;
- третій етап – це виконання створеної викладачем програми самовдосконалення. Викладач проходить через самообмеження, позбавлення комфорту, подолання негативних впливів, що постають на шляху до досконалості;

– на четвертому етапі внаслідок здійснення програми самовдосконалення формується життєва філософія фахівця, професійне кредо, аналізуються навчально-професійні й життєві досягнення, здійснюється корекція особистісної діяльності;

– на п'ятому етапі відбувається оцінювання ефективності роботи зі самовдосконалення з внесенням корективів у подальшу роботу над своїм розвитком.

Постійне самовдосконалення є важливим засобом професійного розвитку викладача, підвищення ефективності його педагогічної діяльності й навчально-педагогічного процесу.

Висновки. Особистісні якості викладача відіграють важливу роль у навчанні й вихованні молоді, оскільки він постійно перебуває в центрі уваги студентів. Викладач повинен бути хорошим організатором, оратором, психологом, володіти педагогічним навчально-виховним процесом, бути знавцем у своїй справі й ерудитом в інших науках, любити студентів і свою професію. Отже, зважаючи на все вище сказане, потрібно розвивати особистість викладача, його культурну, пізнавальну й духовну сфери діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Я – як джерело духовного саморозвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. Київ, 2011. № 3. С. 5–16.
2. Бурова М. В. Слагаемые имиджа педагога. URL: <http://festival.1september.ru/articles/620720/>
3. Гапон Н. П., Дубняк М. О. Викладач очима студентів. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2009. Вип. 25. У. 1. С. 106–113.
4. Гура О. І. Психолого-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: теоретико-методологічний аспект : монографія. Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ», 2006. 332с.
5. Сфремов В. О. Оптимізація ВНЗ в Україні як необхідна умова підвищення їх конкурентоспроможності. *Вища школа*. 2014. № 3–4. С. 73–83.
6. Затін І.М. Психолого-педагогічна модель особистості викладача вищої школи. Донецьк, 2011.
7. Климов Е. А. О некоторых психологических составляющих педагогического труда. *Вестник Московского университета. Серия 20: Педагогическое образование*. 2003. № 2. С. 13–25.
8. Кононенко А. А. Психологические составляющие индивидуального имиджа современного педагога : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Одесса, 2002. 198 с.
9. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки (проект). *Вища школа*. 2013. № 2. С. 86–106.
10. Про вищу освіту : Закон України від 01 липня 2014 р. № 1556-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
11. Сидоренко О. Л. Про спосіб підвищення ефективності взаємодії викладача з студентами. *Педагогіка і психологія*. 2002. № 1–2. С. 83–88.
12. Трафимова Г. Т. Преподаватель глазами студентов. *Инновации в воспитании*. 2002. № 5. С. 16–21.
13. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник. Київ, «Академвидав», 2006. 35 с.

REFERENCES

1. Bekh I. D. (2011). YA – yak dzherelo dukhovnoho samorozvytku osobystosti [I as a source of spiritual self-development of the individual] / I. D. Bekh. *Pedagogy and Psychology*. K., № 3; pp. 5–16 [in Ukrainian].
2. Burova M. V. Slahaemye ymydza pedahooha [Components of the teacher's image]. Burova M. V. *Elektronnyy resurs*. Retrieved from: <http://festival.1september.ru/articles/620720/> [in Russian]
3. Hapon N., Dubnyak, M. / Nadiya Hapon, Maksymilian Dubnyak. *Vykkladach ochyma studentiv* [Teacher through the eyes of the students]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya pedahohichna*. 2009. Vyp. 25. U. 1. pp. 106–113. [in Ukrainian].
4. Hura O. I. *Psykhologo-pedahohichna kompetentnist' vykladacha vyshchoho navchal'noho zakladu* [Psychological and pedagogical competence of a teacher of higher education]: *teoretyko-metodolohichnyy aspekt: monohrafiya* / O. I. Hura. Zaporizhzhya: HU "ZIDMU", 2006. pp. 332. [in Russian].
5. Yefremov V. *Optyimizatsiya VNZ v Ukrayini yak neobkhidna umova pidvyshchennya yikh konkurentospromozhnosti* [Optimization of universities in Ukraine as a necessary condition for increasing their competitiveness]. V. Yefremov. *Vyshcha shkola*. 2014. № 3–4. pp. 73–83. [in Ukrainian].

6. Zatyń, Y.M. (2011). Psykholoho-pedahohichna model' osobystosti vykladacha vyshchoyi shkoly [Psychological and pedagogical model of the personality of a high school teacher]. Donets'k [in Ukrainian].

7. Klymov E. A. O nekotorykh psykholohycheskykh sostavlyayushchykh pedahohycheskoho truda [About some psychological components of pedagogical work]. E. A. Klymov. Vestnyk Moskovskoho unyversyteta. Seryya 20: Pedahohycheskoe obrazovanye. 2003. № 2. pp. 13–25. [in Russian].

8. Kononenko A. A. Psykholohycheskye sostavlyayushchye yndyvydual'noho ymydzha sovremennoho pedahoha [Psychological components of the individual image of a modern teacher] : dys. ... kand. psychol. nauk : 19.00.07. A. A. Kononenko. Odessa, 2002. p.198 [in Russian].

9. Natsional'na stratehiya rozvytku osvity v Ukrayini na 2012–2021 roky (proekt) [National strategy for the development of the education in Ukraine for 2012-2021 (draft)]. Vyshcha shkola. 2013. № 2. pp. 86–106. [in Ukrainian].

10. Pro vyshchu osvitu [About higher education]. Zakon Ukrayiny. Elektronnyy resurs. Retrieved from: <http://document.ua/pro-vishu-osvitu-doc197652.html> [in Ukrainian].

11. Sydorenko O. L. Pro sposib pidvyshchennya efektyvnosti vzayemodiyi vykladacha z studentamy [About how to increase the effectiveness of teacher interaction with students]. O. L. Sydorenko. Pedahohika i psykholohiya. 2002. № 1–2. pp. 83–88. [in Ukrainian].

12. Trafymova H. T. Prepodavatel' hlazamy studentov [Teacher through the eyes of students]. Ynnovatsyy v vospytanyy. 2002. №5. [in Russian]

13. Fitsula M.M. Pedahohika vyshchoyi shkoly [Pedagogy of higher school]. Navchal'nyy posibnyk. K.; "Akademvydav", 2006. p. 35 (Al'ma-mater).

УДК 374

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-2-29>**Лариса ВОРОНА,***orcid.org/0000-0001-9878-6547*

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

(Старобільськ, Луганська область) voronali@ukr.net

МЕХАНІЗМИ АДАПТИВНОГО УПРАВЛІННЯ МЕТОДИЧНОЮ РОБОТОЮ ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Нині в освітній системі країни великого значення набуває методична робота як складник освітнього простору закладу освіти. Метою діяльності методичної роботи є надання допомоги педагогічним працівникам у розвитку їх професійної майстерності, активізації творчого потенціалу, оволодінні сучасними технологіями навчання та виховання.

У статті автор акцентує увагу на методичній роботі закладів позашкільної освіти як основного виду освітньої діяльності педагогів. Саме методична діяльність забезпечує безперервний зв'язок із проблемою, над якою працює педагог, результатом чого є організований на належному рівні освітній процес закладу. Це дає змогу протягом певного часу глибоко вивчати діяльність педагогічного колективу.

Підвищення рівня якості надання освітніх послуг у закладі позашкільної освіти залежить від рівня методичної роботи закладу. Важливим моментом у вирішенні цієї проблеми є керівництво методичною роботою закладу. Автор висвітлює концептуальні підходи до управління методичною роботою закладу позашкільної освіти в умовах модернізації освітньої системи в Україні та визначає характеристики структури управління методичною роботою.

У статті акцентується увага на адаптивному стилі керівництва методичною роботою закладу позашкільної освіти як ефективному стилі керівництва, який має низку переваг. Автор доводить, що найпродуктивнішим напрямом управління методичною роботою позашкільного навчального закладу є використання системи адаптивного управління. Підвищення адаптивності керівництва відбувається за рахунок перепроєктування завдань, реформування творчих груп або модифікації посадових повноважень. Ефективне управління методичною роботою закладу є запорукою успішного функціонування та адаптації закладу до нових умов. Адаптивний стиль керівництва, в основі якого лежить демократичний стиль, який базується на взаємодії, співробітництві, конструктивному вирішенні проблем, дає найкращі результати в наданні освітніх послуг.

Ключові слова: заклад позашкільної освіти, методична робота, адаптивне управління.

Larisa VORONA,*orcid.org/0000-0001-9878-6547*

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Pedagogy Department

Luhansk Taras Shevchenko National University

(Starobilsk, Luhansk region, Ukraine) voronali@ukr.net

MECHANISMS OF ADAPTIVE MANAGEMENT OF METHODOLOGICAL WORK OF TEACHERS OF EXTRACURRICULAR EDUCATION INSTITUTIONS

Today in the educational system of the country methodical work as a component of educational space of educational institution acquires great value. The purpose of the methodical work is to assist teachers in the development of their professional skills, activation of creative potential, mastering modern technologies of teaching and education.

In the article the author focuses on the methodical work of out-of-school educational institutions as the main type of educational activity of teachers. It is the methodological activity that provides a continuous connection with the problem that the teacher is working on, the result of which is a well-organized educational process of the institution. Gives the opportunity to deeply, for some time to study the activities of pedagogical experience.

Improving the level of quality of educational services in out-of-school education depends on the level of methodological work of the institution. An important point in solving this problem is the management of the methodological work of the institution. The author highlights the conceptual approaches to the management of methodical work of out-of-school education in the modernization of the educational system in Ukraine and determines the characteristics of the management structure of methodical work.

The article focuses on the adaptive leadership style of the methodical work of the out-of-school education institution, as an effective leadership style that has a number of advantages. The author proves that the most productive direction of management of methodical work of out-of-school educational institution is use of system of adaptive management. Increasing the adaptability of management is due to the redesign of tasks, reformulation of creative groups or modification of job responsibilities. Effective management of the methodical work of the institution is the key to successful operation and adaptation of the institution to new conditions. Adaptive leadership style, which is based on a democratic style based on interaction, cooperation, constructive problem solving, gives the most important results in the provision of educational services.

Key words: *out-of-school education institution, methodical work, adaptive management.*

Постановка проблеми. Сучасні тенденції гуманізації життя зумовлюють зміни в управлінні соціальними процесами. Реалізація концепції стратегічного управління позашкільним навчальним закладом можлива тоді, коли керівник і педагогічний колектив цього закладу розуміють і виражають готовність до якісного оновлення своєї діяльності. Проблеми пошуку ефективних способів формування моделі управління структурними елементами закладу позашкільної освіти є надзвичайно актуальними. За сучасних умов розвитку освіти в Україні виняткового значення набуває система методичної роботи, головною метою якої є не лише надання реальної допомоги педагогічним кадрам у розвитку їхньої професійної майстерності, але й активізація творчого потенціалу кожного вчителя, керівника гуртка, керівника наукової роботи учня.

Аналіз досліджень. Проблеми управління закладом позашкільної освіти досліджували І. Д. Бех, Г. І. Єльнікова, Ю. К. Бабанський, Г. А. Дмитренко, Є. С. Березняк та інші.

Мета статті – розкрити суть ефективної організації адаптивного управління методичною роботою закладу позашкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Позашкільні навчальні заклади як осередки реалізації завдань позашкільної освіти здійснюють державну політику в галузі освіти, культури, науки, виробництва і сприяють розвитку творчої особистості, забезпечують визначення стратегічних напрямів розвитку позашкільної освіти відповідно до соціальних, економічних, культурних, дозвілєвих умов життєдіяльності та життєтворчості суспільства.

Методична робота – це заснована на досягненнях науки та передового досвіду система аналітичної, організаційної, діагностичної, пошукової, дослідницької, науково-практичної, інформаційної діяльності з метою удосконалення професійної компетентності педагогічних працівників і підвищення ефективності навчально-виховного процесу. Заклади позашкільної освіти проводять інформаційно-методичну роботу, спрямовану на вдосконалення програм, змісту, форм і методів діяльності гуртків, груп та інших творчих об'єднань,

підвищення майстерності педагогічних працівників за напрямками роботи (Книга методиста, 2006).

Правові засади методичної роботи закладів позашкільної освіти визначаються Законом України «Про позашкільну освіту», «Положенням про позашкільний навчальний заклад», Концепцією позашкільної освіти та виховання. Відповідно до Положення про позашкільний навчальний заклад заклад позашкільної освіти проводить освітню діяльність, спрямовану на навчально-виховну, навчально-тренувальну, інформаційно-методичну та організаційно-масову роботу.

Інформаційно-методична робота спрямована на удосконалення програм, змісту, форм, методів діяльності гуртків, секцій, клубів та інших творчих об'єднань дітей та учнівської молоді. Ця робота здійснюється відповідно до Статуту конкретного закладу та Програми його подальшого розвитку і спрямована на удосконалення навчально-виховної, організаційно-масової, інструктивно-методичної діяльності в самому закладі. Крім того, відповідно до замовлень управлінь, відділів освіти, культури, молоді і спорту місцевих органів виконавчої влади позашкільні навчальні заклади можуть поширювати свою організаційно-методичну діяльність на заклади, які віднесені до структурних складників позашкільної освіти.

Структура управління методичною роботою базовими повинна мати такі характеристики: адаптивність; інтегрованість і комплексність; чітке ціннісне спрямування. Одним із продуктивних напрямів цієї роботи є використання системи адаптивного управління (Корольок, 2007). Адаптивне керівництво, за визначенням Г. В. Єльнікової, – це здатність керівника вибирати і об'єднувати різні стилі управління залежно від ситуації. При цьому підвищення адаптивності керівництва досягається за рахунок перепроєктування завдань, переформування творчих груп або модифікації посадових повноважень (Єльнікова, 2003).

Адаптивне управління має свої закономірності, які дають змогу виокремити принципи адаптивного управління: принцип пріоритетного визнання розвитку людини (організації) і визначальності природного шляху його здійснення, управління через

самоуправління, принцип резонансу, наскрізь-норівневої адаптації і діалогічної узгодженості, мотивації, постійного підвищення компетентності, спрямованої самоорганізації, кооперації, поточного саморегулювання, спільного прогнозування подальшого розвитку за аналізом результату (Сльникова, 2004). Можна зазначити, що адаптивний стиль керівництва – це гнучкий, оптимальний, орієнтований на реальність стиль, який є дієвим у конкретній ситуації, за конкретних умов.

Характерними ознаками адаптивного стилю керівництва є:

- 1) урахування реальних потреб і вимог до керівництва;
- 2) пристосування до конкретної ситуації, конкретних умов праці;
- 3) гнучке застосування різних методів, засобів, прийомів, відомих класифікацій стилів;
- 4) урахування рівня розвитку структури;
- 5) врахування індивідуальних особливостей підлеглих.

Застосування адаптивного стилю керівництва може забезпечити ефективність управління, сприятиме розвитку закладу, колективу, задоволеності власною працею та творчому зростанню кожної його особистості.

Для формування адаптивного стилю керівництва важливим є:

- 1) умотивованість керівників щодо покращення власного стилю керівництва;
- 2) усвідомлення власного стилю, виявлення його позитивних і негативних сторін;
- 3) корекція недоліків, постійна робота з удосконалення (Ратькова, 2009).

Керівникам пропонується забезпечити такі умови, необхідні для формування адаптивного стилю керівництва:

- здійснення індивідуального підходу до кожного підлеглого;
- урахування рівня розвитку закладу;
- урахування рівня розвитку педагогічного колективу;
- залучення підлеглих до управління;
- делегування повноважень;
- інформування підлеглих;
- забезпечення гласності у колективі;
- скасування командно-адміністративних методів керівництва;
- створення атмосфери співпраці у колективі;
- урахування місцевих умов, конкретної ситуації;
- виявлення поваги та довіри до підлеглих;
- забезпечення оптимістичного настрою у колективі;

- забезпечення партнерських стосунків;
- створення умов для реалізації творчої особистості кожного підлеглого.

Керівник має пам'ятати, що основним його імперативом є розуміння власної відповідальності перед людьми, прагнення забезпечити їх задоволеність працею, реалізація творчого потенціалу з використанням можливостей закладу та власних. З метою ефективного управління керівник має:

- усвідомити позитивні і негативні риси власного стилю керівництва;
- навчитися користуватися всіма відомими методами, прийомами та засобами управлінської діяльності;
- реагувати на ситуацію гнучко;
- використовувати адаптивний стиль, орієнтований на реальність.

Основні принципи методичної роботи: демократизація та гуманізація навчального процесу, системність і систематичність, науковість, оперативність та мобільність, прогностичність, оптимальне поєднання індивідуальних і колективних форм.

Основними завданнями методичної роботи є:

- організаційно-методичне забезпечення програм розвитку;
- удосконалення змісту, форм і методів навчання та виховання учнівської молоді, забезпечення єдності органічного зв'язку школи та позашкільного навчального закладу;
- організаційно-методична допомога у розвитку педагогічної творчості, експериментально-дослідницькій роботі, впровадженні результатів наукових досліджень, передового досвіду, педагогічних технологій;
- створення комплексно-методичного забезпечення предметів, розробка та видання навчальних, методичних посібників, рекомендацій (рис. 1) (Методичний посібник для педколективів позашкільних закладів, 2000).

У позашкільних навчальних закладах здійснюється колективна та індивідуальна методична робота. Основою у виборі форм методичної роботи є різні методи діагностичного вивчення рівня професійної компетентності педагогічних працівників.

Колективні форми методичної роботи використовуються з метою вироблення єдиного підходу до вирішення певних проблем, обговорення актуальних питань організації навчально-виховного процесу, аналізу результатів колективної діяльності, вивчення і поширення кращого педагогічного досвіду, пошуково-технічної та педагогічної інформації. Колективними формами методичної роботи є методичні комісії, інструктивно-методичні наради, теоретичні та практичні семінари,

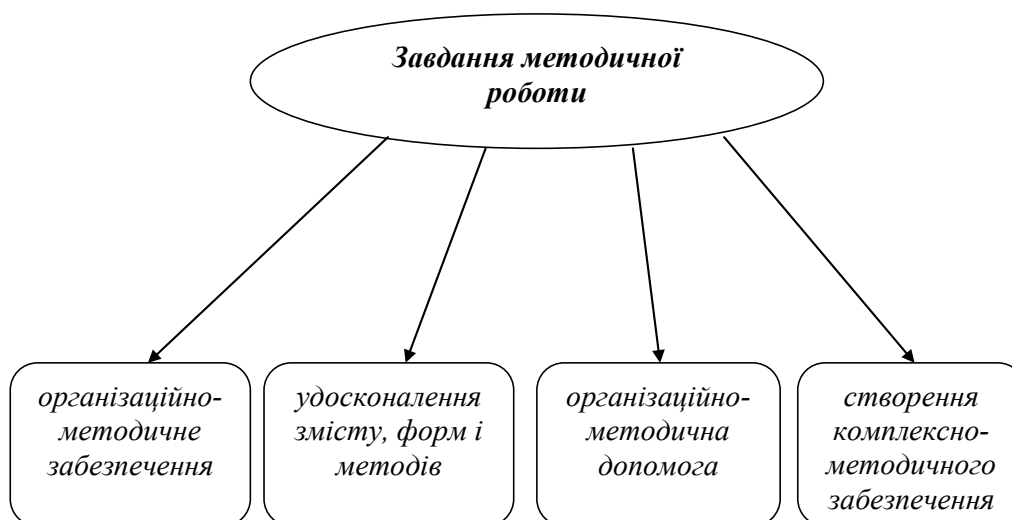

Рис. 1. Основні завдання методичної роботи

школи професійної майстерності, передового досвіду, науково-практичні конференції (рис. 2) (Ратькова, 2009).

Інструктивно-методичні наради проводить керівник територіального відділення з метою інформування відповідальних по роботі з обдарованою молоддю, оперативного вивчення та обговорення нормативних актів, документів, окремих поточних питань щодо організації роботи. Проблемні семінари, семінари-практикуми, лекторії, школи передового досвіду організуються з метою поглибленого вивчення найважливіших питань навчально-виховного процесу, пропаганди та впровадження конкретного передового досвіду і проводяться диференційовано залежно від поставлених завдань, складу педагогічних працівників, рівня їхньої професійної компетентності. На науково-практичних конференціях і педагогічних читаннях обговорюються актуальні педагогічні проблеми, система роботи кращих навчальних закладів, педагогічних працівників, заслуховуються доповіді та інші матеріали з окремих педагогічних теорій і практики, підбиваються підсумки.

Система управління включає складання плану, вироблення і прийняття управлінського рішення, регулювання, забезпечення обліку й контролю. Ці складники системи управління поширюються на всі сфери діяльності суспільства, в тому числі й на організацію роботи закладів освіти, а саме на управління методичною роботою навчального закладу (Методичні рекомендації, 2007). Під час організації методичної роботи та її планування враховуються актуальні завдання розвитку сучасної освіти, програмні цілі навчальних закладів.

Планування методичної роботи – це система заходів, яка забезпечує її безперервність, впорядкованість, визначеність, відповідність потребам навчально-виховного процесу та особистим запитам педагогічних працівників. Планування методичної роботи здійснюється до початку нового навчального року. Під час планування враховуються недоліки методичної роботи, які були допущені в минулому році, та побажання методистів щодо покращення роботи. Вкінці навчального року проводиться обговорення результатів виконаної методичної роботи (Павлютенко, 2008).

Висновки. Найпродуктивнішим напрямом управління методичною роботою позашкільного навчального закладу є використання системи адаптивного управління. У методичній роботі закладів позашкільної освіти переваги надаються колек-

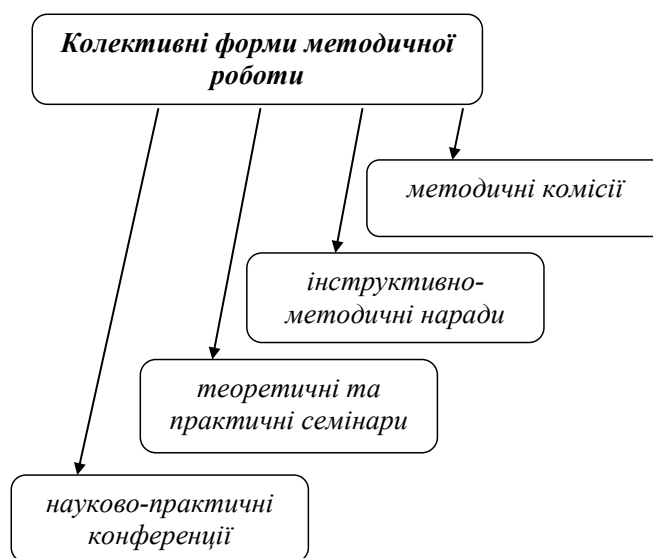

Рис. 2. Основні форми колективної методичної роботи

тивним формам роботи. Колективні форми методичної роботи спрямовані на успішну діяльність роботи профільних гуртків, наукових товариств учнів і залучення учнівської молоді до роботи в них.

Підвищення ефективності управління сучасним позашкільним навчальним закладом необхідно починати зі створення або перетворення системи інформаційного забезпечення та форму-

вання системи інформаційно-аналітичної діяльності як основного інструменту управління. Ефективна управлінська діяльність є запорукою успішної адаптації закладу до нових соціально-економічних умов. Демократичний стиль керівництва, який базується на взаємодії, співробітництві, конструктивному вирішенні проблем, дає найкращі результати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єльнікова Г. В. Витоки адаптивного управління організаціями, в тому числі загальної середньої освіти / Післядипломна освіта в Україні, 2003, № 3, С. 78–81.
2. Єльнікова Г. В. Підготовка керівників шкіл до адаптивного управління / Підготовка керівника середнього закладу освіти : навчальний посібник / За ред. Л. І. Даниленко. К. : Міленіум, 2004. С. 133–141.
3. Книга методиста. Харків : Торсінг плюс, 2006.
4. Організаційно-педагогічні основи діяльності сучасного позашкільного навчального закладу. Методичний посібник для педколективів позашкільних закладів. Частина 1. К. : МОН, 2000.
5. Павлютенко Є. М., Крижко В. В. Організація методичної роботи. Х. : Основа, 2008, 80 с.
6. Ратькова А. Новий погляд на структуру методичної роботи / Директор школи. 2009, №№ 9-10. С. 5–9.
7. Система управління позашкільним навчальним закладом: методичні рекомендації. Івано-Франківськ, 2007.

REFERENCES

1. Yelnykova H. V. Vytoky adaptivnoho upravlinnya orhanizatsiyamy, v tomu chysli zahalnoyi serednoyi osvity [Yelnykova G. V. Origins of adaptive management of organizations, including – general secondary education] / Pislyadyplomna osvita v Ukrayini, 2003, № 3. S. 78–81 [in Ukrainian].
2. Yelnykova H. V. Pidhotovka kerivnykiv shkil do adaptivnoho upravlinnya [Yelnykova G. V. Preparation of school principals for adaptive management] / Pidhotovka kerivnyka serednoho zakladu osvity : navchalnyy posibnyk / Za red. L. I. Danylenko. K. : Milenium, 2004. S. 133–141 [in Ukrainian].
3. Knyha metodysta. [Book Methodist]. Kharkiv : Torsinh plyus, 2006 [in Ukrainian].
4. Orhanizatsiyno-pedahohichni osnovy diyalnosti suchasnoho pozashkilnoho navchalnoho zakladu. [Organizational and pedagogical bases of modern out-of-school educational institution]. Metodychnyy posibnyk dlya pedkolektyviv pozashkilnykh zakladiv. Chastyna 1. K. : MON, 2000 [in Ukrainian].
5. Pavlyutenko YE. M., Kryzhko V. V. [Pavlyutenko E. M., Kryzhko V. V. Organization of methodical work]. Orhanizatsiya metodychnoyi roboty. KH. : Osнова, 2008. 80 s. [in Ukrainian].
6. Ratkova A. Novyy pohlyad na strukturu metodychnoyi roboty [Ratkova A. A new look at the structure of methodical work] / Dyrektor shkoly, 2009, №№ 9-10. S. 5–9 [in Ukrainian].
7. Systema upravlinnya pozashkilnym navchalnym zakladom. [Management system of out-of-school educational: metodychni rekomendatsiyi]. Ivano-Frankivsk, 2007 [in Ukrainian].

Оксана ВОРОШУК,
orcid.org/0000-0003-0835-544X
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) oksanavorochshuk@gmail.com

НАУКОВА ШКОЛА БОГДАНА СТУПАРИКА ТА ЇЇ ВНЕСОК У РОЗВИТОК ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

У статті узагальнено здобутки наукової педагогічної школи Богдана Ступарика. Доведено, що наукова школа в педагогіці розвивається під егідою вченого, який власним талантом наставництва, шляхом продукування інноваційних для певного періоду наукових ідей, на основі етичних цінностей, аксіологічно зорієнтованої світоглядної позиції спрямовує науковців-початківців на розвиток певного напрямку в педагогічній науці, на утвердження субдисциплін педагогіки, на обґрунтування їх теоретико-методологічних засад, створення практико-орієнтованих результатів, які мають ґрунтуватись на науково-освітніх традиціях і враховувати інноваційні зрушення в педагогічному середовищі.

Тому актуальне викладення досвіду діяльності наукової школи Б. Ступарика. Кафедра педагогіки й освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника продовжує історико-педагогічні дослідження, які присвячені вивченню розвитку регіональних проблем освіти, виокремлення її змісту, форм та основних напрямків на основі характеристики наукового доробку її засновника.

Засновником школи був доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент Академії педагогічних наук України Богдан Михайлович Ступарик, який став першовідкривачем цілого пласту української педагогічної науки.

Усі педагогічні ідеї, задуми, наукові пошуки педагога знайшли свою реалізацію в започаткуванні й успішній діяльності його наукової школи «Розвиток теорії і практики національної освіти і виховання в Галичині». Інтереси науковця та його послідовників були різносторонні. Він цікавився національним вихованням, питаннями самоврядування учнівських колективів, опікою дітей і молоді, освіти дорослих, внеском у теорію та практику педагогічної науки педагогів-сучасників, вдосконалення керівництва навчально-виховними закладами освіти, організацією роботи різних типів загальноосвітніх навчальних закладів тощо.

Також зазначено, що послідовники ступариківської наукової школи Тетяна Завгородня та Марія Чепіль як відгалуження сформували власні наукові школи.

Саме школа Богдана Ступарика та його послідовників зосереджує величезну творчу енергію вчених, координує їхню діяльність у процесі наукового пошуку, максимально сприяє розкриттю творчих здібностей молодих науковців, їх вихованню та перетворенню на зрілих дослідників, ініціює нові напрями наукових пошуків.

Ключові слова: наукова педагогічна школа, виховання, національне виховання, учнівське самоуправління, персоналістика, послідовники.

Oksana VOROSHCHUK,
orcid.org/0000-0003-0835-544X
Candidate of Pedagogic Sciences,
Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) oksanavorochshuk@gmail.com

BOHDAN STUPARYK SCIENTIFIC SCHOOL AND ITS CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF THE HISTORY OF UKRAINIAN PEDAGOGY

The article summarizes the achievements of the scientific pedagogical school of Bohdan Stuparyk. Proved that the scientific school in pedagogy develops under the auspices of a scientist who, thanks to his mentoring talent and production of innovative scientific ideas for that period, on the basis of ethical values and axiologically oriented worldview directs novice scientists to develop a certain direction in pedagogy, to establish subdisciplines of pedagogy, to substantiate their theoretical and methodological principles, to create practice-oriented results that should be based on scientific and educational traditions and take into account innovative changes in the pedagogical environment.

Therefore, it is important to cover the experience of the scientific school of B. Stuparyk. The Department of Pedagogy and Educational Management named after Bohdan Stuparyk of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

continues historical and pedagogical research, which is devoted to studying the development of regional problems of education, separation its content, forms and main directions, based on the characteristics of its founder.

The founder of the school was Bohdan Mykhailovych Stuparyk, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, who became the discoverer of a whole layer of Ukrainian pedagogical science.

All pedagogical ideas, plans, scientific researches of the teacher found the realization in the beginning and successful activity of his scientific school "Development of the theory and practice of national education and upbringing in Galicia". The interests of the scientist and his followers were diverse. He was interested in national education, issues of self-government of student groups, care of children and youth, adult education, contribution to the theory and practice of pedagogical science of modern teachers, improving the management of educational institutions, organizing various types of secondary schools and more.

It is also noted that the followers of the Stuparyk scientific school Tetyana Zavhorodnya and Maria Chepil, as a branch, formed their own scientific schools.

It is the school of Bohdan Stuparyk and his followers concentrates the huge creative energy of scientists, coordinates their activities in the process of scientific research, maximally promotes the discovery of creative abilities of young scientists, their education and transformation into mature researchers, initiates new directions of scientific research.

Key words: *scientific pedagogical school, education, national education, student self-government, personalistics, followers.*

Постановка проблеми. Істотні зміни, які відбуваються в суспільстві, сучасна політична, соціокультурна ситуація вплинула на розвиток сучасного шкільництва, й особливо на вищу освіту. Необхідність побудови її на принципі єдності навчальної та наукової діяльності, перегляду шляхів підготовки для ВНЗ викладачів вищої категорії вимагають вдосконалення, урізноманітнення функціонування діяльності наукових шкіл. Саме цій формі наукової діяльності притаманна різноманітність тем дослідження конкретної проблематики, постійне оновлення їх напрямів, глибина традицій, наукові пошуки ідей, які доцільно творчо використовувати в сучасній освіті України тощо. А це означає, що на порядку денному стоїть проблема діяльності науково-педагогічних шкіл, пошуку шляхів вдосконалення їх змісту, нових підходів і методів педагогічних наукових досліджень.

Аналіз досліджень. Наукова школа – це добровільні об'єднання науковців різних поколінь під керівництвом відомого лідера-керівника, який є її автором і засновником, на основі спільних напрямів дослідження, що спрямовані на розв'язання актуальних питань розвитку освіти. На думку О. Богомольця (Богомолец, 1958), для створення школи дуже важливо, щоб керівник її, зберігаючи за собою пріоритет керівної ідеї, під час розробки цієї ідеї співробітниками надавав би їм якомога більше самостійності, віддаючи в повну їх власність ті окремі гіпотези, які він пропонує їм перевірити та які дають основний матеріал для підтвердження керівної ідеї.

До питання організації та розвитку наукових педагогічних шкіл у своїх розвідках звертаються У. Борис, С. Гончаренко, Т. Завгородня, І. Коновальчук, В. Кремень, С. Золотухіна, І. Стражнікова, М. Чепіль та інші.

Метою статті є розглянути результати діяльності наукової школи Богдана Ступарика та її внесок у розвиток історії української педагогіки.

Виклад основного матеріалу. Засновником школи був доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент Академії педагогічних наук України Богдан Михайлович Ступарик, який став першовідкривачем цілого пласту української педагогічної науки. Від його праць «Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.)», «Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772–1939 рр.)», «Національна школа: витоки, становлення» виокремився потужний напрям в історико-педагогічній науці. Б. Ступарик здійснював значну наукову (ним опубліковано 4 одноосібні монографії та понад 230 наукових праць) і науково-педагогічну діяльність. Друковані праці Богдана Ступарика відзначаються точністю, виваженістю, високою загальною культурою. Науковець зробив значний внесок у розвиток історико-педагогічної освіти України, ґрунтовно дослідивши Галичину – «малознаний тоді для української науки пласт, пов'язаний із розвитком освіти й педагогічної думки Західної України. Іншими словами, для всього наукового загалу незалежної України він чи не вперше «відкрив Галичину». Згодом за ним, першовідкривачем, підуть десятки дослідників...» (Грані, 2003: 3).

Саме його педагогічний талант, наукова ретельність і прогностичність, уміння працювати з людьми, принциповість, самокритичність, вміння, а головне – бажання допомагати людям спонукали викладачів кафедри до наукових пошуків, активізації наукових розробок, залучення студентів, випускників до науково-дослідної роботи. Він був прикладом науковця – людини, яка була дуже працювитою, великим організатором, яка жила

архівними науковими здобутками, яка знаходилася в постійному творчому пошуку, яка згуртувала навколо себе всіх, хто бажав займатися справжньою наукою. Напевно, таким і повинен бути науковець, який має право створити свою наукову школу.

Усі педагогічні ідеї, задуми, наукові пошуки педагога знайшли свою реалізацію в започаткуванні й успішній діяльності його наукової школи «Розвиток теорії і практики національної освіти і виховання в Галичині». Наукова робота у своїй концепції збігалася безпосередньо з його науковими інтересами й здобутками. Основна сутність їх полягала в тому, що навчально-виховний процес повинен здійснюватися на національному ґрунті, в органічному поєднанні з національною історією та народними традиціями. Тому концептуальними положеннями наукових досліджень кафедри було визнано потребу переосмислення окремих фактів і ліквідації «білих плям» в історії української педагогіки. Як відомо, територія сучасної України довгий час знаходилася під владою різних держав (Росія, Австро-Угорщина, Польща, Чехія, Румунія), що, безперечно, наклало відбиток на культурно-побутове життя українців, зокрема на розвиток педагогічної теорії та практики кожного окремо взятого регіону.

Інтереси Богдана Михайловича були різносторонні. Він цікавився питаннями самоврядування учнівських колективів, опікою дітей і молоді, освіти дорослих, вдосконаленню керівництва навчально-виховними закладами освіти, організацією роботи різних типів загальноосвітніх навчальних закладів тощо. Його увага завжди була спрямована як на негайне розв'язання нагальних потреб освіти й національної школи, так і на визначення їх подальших перспектив. Він наполягав, що суспільство, сім'я, школа мають виховати людей, які досконало знають минуле народу, й історію шкільництва зокрема. Це сприятиме розбудові такої незалежної держави й такої національної школи, які б відповідали історичним традиціям і прагненням українського народу.

Тому однією з перших наукових розвідок наукової школи стало дослідження Н. Сабат «Національне виховання учнівської молоді Галичини (1869–1914 рр.)». Дослідження побудовано на педагогічних працях галицьких педагогів із питань національного виховання, обґрунтуванні значення їх теоретичної та практичної діяльності, вивчення ефективності тогочасної системи національного виховання школярів Галичини (Сабат, 1998).

Окремою сторінкою дослідження історії шкільництва Галичини в контексті аналізу становлення та розвитку національного виховання

вчений викладав зародження учнівського самоуправління. З огляду на те, що на початку ХХ ст. зафіксовано найшвидше поширення в Галичині середнього шкільництва (130 закладів у 1911 р. проти 43 у 1900 р.), вчений наголошував на актуальності й соціальній значущості аналізу учнівського самоуправління в гімназіях. Цій ділянці було присвячено окреме дослідження О. Ворошук «Теорія і практика учнівського самоуправління в гімназіях Галичини (початок ХХ ст. – 1939 р.)» (Ворошук, 2004).

Б. Ступарик, вивчаючи шкільництво Галичини, бачив здобутки педагогів-сучасників. Тому важливого значення приділяв персоналістиці в дослідженнях. Здобутки в галузі персоналістики відбивають кандидатські дослідження Б. Гречина, О. Джус, О. Качмар, Р. Кіра, В. Ковальчук, Н. Чаграк та інших, присвячені педагогічній, громадсько-просвітницькій діяльності й творчій спадщині С. Сірополка, С. Русової, О. Барвінського, А. Крушельницького, М. Галушинського, О. Партицького й інших.

Викладаючи розвиток освіти в Галичині, повернувшись українській педагогіці імена мало відомих, забутих чи замовчуваних діячів культурно-освітнього поступу різних етапів нашої історії. Ним у співавторстві з молодими науковцями підготовлено серію науково-педагогічних видань, присвячених діяльності галицьких педагогів і громадських діячів («Вчитель-громадянин Григорій Врецьона», «Педагогічна концепція І. Ющишина», «Життя, віддане національній ідеї» (М. Галушинський) та інші), низку статей, присвячених аналізу діяльності відомих педагогів (М. Євшан, О. Іванчук, С. Сірополко, С. Смаль-Стоцький, Г. Коллонтай, М. Стельмахович та інші).

Прикметною особливістю досліджень Б. Ступарика було те, що науковець розглядав кожного педагога як виразника думки й практики конкретної епохи й регіону, акцентуючи на її здобутках і проблемах на шляху розбудови українського шкільництва.

Позитивне те, що в енциклопедичному виданні «Українська педагогіка в персоналіях» за редакцією О. Сухомлинської (2005 р.), в якому знаходимо нові імена, переосмислені часом події та факти із життя педагогів, письменників і громадських діячів різних періодів історії України й різних регіонів, вперше вміщено прізвища представників педагогічної думки Галичини (Українська, 2005).

Взагалі дослідники наукової школи кафедри не оминули увагою когорту західноукраїнських педагогів (О. Барвінський, А. Волошин, Г. Врецьона, М. Галушинський, Ю. Дзерович, Б. Заклин-

ський, О. Іванчук, Я. Кузьмів, А. Крушельницький, О. Маковей, О. Партацький, І. Петрів, І. Ющишин, Л. Ясінчук, Я. Ярема й інші), біографії яких нерідко вводилися дослідниками (Б. Гречин, Б. Ступарик, В. Ковальчук, О. Кузенко, Т. Завгородня, Н. Чаграк, Н. Салига, О. Качмар, І. Стражнікова, З. Нагачевська, Д. Герцюк та інші) в науковий обіг уперше.

Представники ступариківської наукової школи продовжили й поглибили осмислення історії розвитку українського шкільництва не лише в Галичині, а й у західноукраїнському регіоні й в усій Україні. Фундаментальністю, ґрунтовністю виділяються дослідження Т. Завгородньої (про розвиток дидактичної та педагогічної думки й різноступеневі освіти на західноукраїнських землях у першій половині ХХ ст.); М. Чепіль (щодо теорії та практики виховання молоді в регіоні); І. Руснака (стосовно історії українського шкільництва в Канаді). Доробок польських учених Б. Чердрецької, Є. Поточни, С. Бадори, І. Шемпрух із різних проблем розвитку історії шкільництва й теорії та практики навчання та виховання позначає поширення ідей Б. Ступарика в європейському освітньому просторі.

Надбання ступариківської школи оновлюють уявлення про розвиток історії педагогіки в Україні, доповнюючи її фактографічним матеріалом і фундаментальними науково-педагогічними концептами. Як правило, життя наукової школи припиняється зі смертю її засновника й керівника. Однак це не є аксіомою: там, де школа встигла створити нову ефективну методологію та виростити видатних учених, вона або зберігається та продовжується, або ж розпадається на декілька гілок із тим чи іншим ступенем спадкоємності й новизни цілей і завдань.

Кафедра педагогіки й освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника продовжує історико-педагогічні дослідження, які присвячені вивченню розвитку регіональних проблем освіти, виокремлення її змісту, форм та основних напрямів на основі характеристики наукового доробку її засновника.

Отже, послідовники вченого сформували власні наукові школи. За керівництвом Т. Завгородньої, яка після Б. Ступарика 2002 р. очолила кафедру історії педагогіки (названу його іменем), захищено понад 40 кандидатських дисертацій. Учні наукової школи Т. Завгородньої досліджують питання з історії педагогіки, зокрема Західного регіону України. Науково-дослідна робота молодих науковців із проблем української освіти стала підґрунтям для заснування наукової школи

«Історія освіти в Галичині» (1998 р.) та затвердження кафедральної теми «Історико-педагогічні проблеми навчання та виховання в системі безперервної освіти в Україні й зарубіжжі» (2010 р.) (Стражнікова, 2012: 307). Заслуговує на увагу дослідження У. Борис «Педагогічні ідеї та освітня діяльність Б. М. Ступарика (1940–2002 рр.)» (Борис, 2015). Дисертаційне дослідження є складовою частиною науково-дослідної роботи кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» «Історико-педагогічні проблеми навчання та виховання в системі безперервної освіти в Україні й зарубіжжі». У роботі показана різнобічна організаційно-управлінська, освітня та педагогічна праця, науково-теоретична спадщина й громадська діяльність ученого.

Під проводом М. Чепіль продуктивно працює наукова школа «Історія, теорія та практика української освіти й виховання» як відгалуження ступариківської школи, згуртоване навколо кафедри загальної педагогіки й дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка тощо. Напрямами діяльності школи є розвиток української освіти й педагогічної думки в контексті європейського освітнього простору; теорія та практика формування цінностей особистості, національної свідомості дітей та української молоді Галичини в другій половині ХІІ – першій третині ХХ ст.; педагогічні технології вітчизняних і зарубіжних авторів, особливості інноваційної діяльності педагога, його готовність до виховної діяльності в позаурочний час (Життя, 2011).

Висновки. Отже, в останні десятиліття науковці все частіше звертаються до проблеми розвитку, організації та діяльності наукової школи як однієї з ефективних форм підготовки наукових кадрів. Саме школа Богдана Ступарика та його послідовників зосереджує величезну творчу енергію вчених, координує їхню діяльність у процесі наукового пошуку, максимально сприяє розкриттю творчих здібностей молодих науковців, їх вихованню та перетворенню на зрілих дослідників, ініціює нові напрями наукових пошуків. Учні працюють над історико-педагогічною тематикою, яка присвячена вивченню: розвитку регіональних проблем теорії та практики національної освіти й виховання на західноукраїнських землях; різних аспектів системи безперервної освіти й виховання в Україні; діяльності незаслужено забутих педагогів і громадсько-освітніх діячів минулого; досвіду функціонування систем освіти різних країн, розв'язання в них освітніх проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богомолец А. А. Избранные труды. Киев : Изд-во АН УССР, 1958. Т. 3. 359 с.
2. Борис У. З. Педагогічні ідеї та освітня діяльність Б. М. Ступарика (1940–2002 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2015. 18 с.
3. Ворошук О. Д. Теорія і практика учнівського самоуправління в гімназіях Галичини (початок ХХ ст. – 1939 р.) : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01 ; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2005. 19 с.
4. Грані творчої спадщини Богдана Ступарика. Методичні поради до лекції з курсу «Педагогіка в іменах» / за ред. Г. В. Білавич, Т. К. Завгородньої, Н. В. Сабат, Н. М. Салига. Івано-Франківськ, 2003. 32 с.
5. Життя у творчості й красі: до 20-ліття науково-педагогічної діяльності доктора педагогічних наук, професора, завідувача кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Марії Миронівни Чепіль : науково-методичний посібник / упоряд. О. Є. Карпенко. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. 380 с.
6. Завгородня Т. К. Діяльність наукової школи кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. *Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи* : збірник наукових праць / за ред. В. Г. Кременя, Т. Левовицького. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2012. С. 270–280.
7. Сабат Н. В. Національне виховання учнівської молоді Галичини (1869–1914 рр.) : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01 ; Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 1998. 16 с.
8. Стражнікова І. В. Доробок наукової школи Т. К. Завгородньої з розвитку педагогічної науки на західноукраїнських землях. *Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи* : збірник наукових праць / за ред. В. Г. Кременя, Т. Левовицького. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2012. С. 306–318.
9. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772–1939 рр.) / Б. М. Ступарик, В. Д. Моцюк ; за ред. Б. М. Ступарика ; Прикарпат. ун-т імені В. С. Стефаника, каф. історії педагогіки. Коломия : Вік, 1995. 173 с.
10. Українська педагогіка в персоналіях : навчальний посібник для студентів вузів : у 2 кн. Кн. 2 : ХХ століття / О. В. Сухомлинська, Н. Б. Антоненко, Л. Д. Березівська та інші ; за ред. О. В. Сухомлинської. Київ : Либідь, 2005. 552 с.

REFERENCES

1. Bohomolets A. Yzbrannyye Trudy. [Selected works] K.: Publishing house of the Academy of Sciences of the USSR, 1958. T. 3. 359 p. [in Russian].
2. Borys U. Pedagogichni idei ta osvittnia diialnist B. M. Stuparyka (1940–2002 rr.) [Pedagogical ideas and educational activities of B. M. Stuparyk (1940–2002)] : author. dis. ... cand. ped. Science: 13.00.01 ; Ternopil. nat. ped. Univ. Vladimir Hnatiuk. Ternopil, 2015. 18 p. [in Ukrainian].
3. Voroshchuk O. Teoriia i praktyka uchnivskoho samoupravlinnia v himnaziakh Halychyny (pochatok XX st. – 1939 r.) [Theory and practice of student self-government in the gymnasiums of Galicia (early XX century – 1939)]: Abstract. dis ... cand. ped. Science: 13.00.0; Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Ivano-Frankivsk, 2005. 19 p. [in Ukrainian].
4. Hrani tvorchoi spadshchyny Bohdana Stuparyka. Methodychni porady do leksi z kursu „Pedahohika v imenakh” [Faces of Bohdan Stuparyk’s creative heritage. Methodical advice for a lecture on the course “Pedagogy in names”] / ed. Bilavich G. V., Zavgorodnaya T. K., Sabat N. V., Saliga N. M. Ivano-Frankivsk, 2003. 32 p. [in Ukrainian].
5. Zhyttia u tvorchosti y krasii: do 20-littia naukovy-pedahohichnoi diialnosti doktora pedahohichnykh nauk, profesora, zaviduvacha kafedry zahalnoi pedahohiky ta doshkilnoi osvity Marii Myronivny Chepil : nauk.-metod. posibnyk [Life in creativity and beauty: to the 20th anniversary of scientific and pedagogical activity of the doctor of pedagogical sciences, professor, head of the department of general pedagogy and preschool education Maria Myronivna Chepil: scientific method. manual] / Compiler Orest Karpenko. Drogobich : Ed.-ed. Department of Ivan Franko State Pedagogical University, 2011. 380 p. [in Ukrainian].
6. Zavhorodnia T. K. Diialnist naukovoi shkoly kafedry pedahohiky imeni Bohdana Stuparyka Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasyliya Stefanyka. Stanovlennia i rozvytok naukovy-pedahohichnykh shkyl: problemy, dosvid, perspektyvy: zb. nauk. prats [Activities of the scientific school of the Department of Pedagogy named after Bohdan Stuparyk of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Formation and development of scientific and pedagogical schools: problems, experience, prospects: coll. Science. works] / ed. V. Kremenya, T. Levovytsky. Zhytomyr: Ivan Franko State University Publishing House, 2012. pp. 270–280. [in Ukrainian].
7. Sabat N. Natsionalne vykhovannia uchnivskoi molodi Halychyny (1869–1914 rr.) [National education of student youth of Galicia (1869–1914)]: Abstract. dis ... cand. ped. Science: 13.00.01; Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Ivano-Frankivsk, 1998. 16 p. [in Ukrainian].
8. Strazhnikova I. V. Dorobok naukovoi shkoly T. K. Zavhorodnoi z rozvytku pedahohichnoi nauky na zakhidnoukrainskykh zemliakh. Stanovlennia i rozvytok naukovy-pedahohichnykh shkyl: problemy, dosvid, perspektyvy: zb. nauk. prats [The achievements of the scientific school of T. K. Zavgorodnaya on the development of pedagogical science in the western lands. Formation and development of scientific and pedagogical schools: problems, experience, prospects: coll. Science. works] / ed. V. Kremenya, T. Levovytsky. Zhytomyr: Ivan Franko State University Publishing House, 2012. pp. 306–318. [in Ukrainian].
9. Stuparyk B. Ideia natsionalnoi shkoly ta natsionalnoho vykhovannia v pedahohichnii dumtsi Halychyny (1772–1939) [The idea of the national school and national education in the pedagogical thought of Galicia (1772–1939)]; ed. Stuparik B. M.; Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Dept. history of pedagogy. Kolomyia : Vik, 1995. 173 p. [in Ukrainian].
10. Ukrainska pedahohika v personaliiakh: navchalnyi posibnyk dlia stud. vuziv: u 2 kn. Kn. 2 : XX stolittia [Ukrainian pedagogy in personalities: a textbook for students. universities: in 2 books. Book 2: XX century] / ed. O. V. Sukhomlinska. K. : Lybid, 2005, 552 p. [in Ukrainian].

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-2-31>**Оксана ГАРАЩЕНКО,***orcid.org/0000-0002-1181-841X*

викладач циклової комісії природничих дисциплін

Черкаської медичної академії

(Черкаси, Україна) *Goksana2014@gmail.com***Ірина ГОЛОВКО,***orcid.org/0000-0003-4139-8054*

викладач циклової комісії природничих дисциплін

Черкаської медичної академії

(Черкаси, Україна) *Iri3076@ukr.net***Людмила КАНАК,***orcid.org/0000-0001-7401-397X*

викладач циклової комісії професійних фармацевтичних дисциплін № 2

Черкаської медичної академії

(Черкаси, Україна) *Lyudmilakanak@ukr.net***Ріта САЙФУДІНОВА,***orcid.org/0000-0003-2139-2771*

викладач циклової комісії професійних фармацевтичних дисциплін № 2

Черкаської медичної академії

(Черкаси, Україна) *rita0587@ukr.net*

КОМУНІКАТИВНІ ПРОБЛЕМИ ДИСТАНЦІЙНОГО ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН У МЕДИЧНИХ ЗВО

Дослідження сфокусоване на вузькому предметі вивчення комунікативних проблем дистанційного викладання та доведення важливості чіткості, ефективності, переваг та проблем у комунікації завдяки засобам ІТ, формування запитань, простоти у комунікації між студентами та викладачами медичних ЗВО. У статті проведено опитування студентів 1–2 курсів та викладачів Черкаської медичної академії. Виявлено, що в процесі дистанційного викладання існують комунікаційні проблеми, серед яких найбільш проблемними питаннями були чіткість формулювання питань та відповідей студентами. На поточний момент розроблено достатню кількість систем для того, щоб інтегрувати систему електронного навчання в заклади вищої освіти. Для підвищення професійного рівня викладачів та навчання студентів Черкаської медичної академії застосовуються такі онлайн-сервери та інструменти викладання, як Zoom, Prometheus, Google Classroom, Moodle тощо. Виявлено мовний бар'єр, який виникає в ході виникнення запитання та оприлюднення цього питання через соціальні мережі або месенджери. Доведено, що мовний бар'єр є наслідком негативного сприйняття студентами статусу викладача як керівника в українському освітньому середовищі. Для вирішення цієї проблеми запропоновано впровадити курс формування комунікативних навиків студентів з метою формування сприйняття викладача як ментора та наставника. Це забезпечить вирішення проблеми скорочення рівня успішності студентів, непорозуміння, неправильного трактування медичної термінології. Такий курс дасть змогу підвищити рівень залученості, мотивації студентів у процес комунікації та забезпечити зворотний зв'язок у ході викладання. Як наслідок, це забезпечить налагодження відносин у формі наставник – студент, а не керівник – студент.

Ключові слова: комунікативні проблеми студентів, дистанційне навчання, електронне навчання, медичні ЗВО, процес комунікації засобами ІТ.

Oksana GARASHCHENKO,

orcid.org/0000-0002-1181-841X

Teacher at the Cycle Commission of Natural Sciences

Cherkasy Medical Academy

(Cherkasy, Ukraine) Goksana2014@gmail.com

Iryna GOLOVKO,

orcid.org/0000-0003-4139-8054

Teacher at the Cycle Commission of Natural Sciences

Cherkasy Medical Academy

(Cherkasy, Ukraine) Iri3076@ukr.net

Lyudmila KANAK,

orcid.org/0000-0001-7401-397X

Teacher at the Cycle Commission of Professional Pharmaceutical Disciplines No. 2

Cherkasy Medical Academy

(Cherkasy, Ukraine) Lyudmilakanak@ukr.net

Rita SAIFUDINOVA,

orcid.org/0000-0003-2139-2771

Teacher at the Cycle Commission of Professional Pharmaceutical Disciplines No. 2

Cherkasy Medical Academy

(Cherkasy, Ukraine) rita0587@ukr.net

COMMUNICATIVE PROBLEMS OF DISTANCE TEACHING OF DISCIPLINES IN MEDICAL INSTITUTIONS

The research focuses on the narrow subject of studying the communicative problems of distance learning and proving the importance of clarity, efficiency, benefits and problems in communication through IT tools, questioning, ease of communication between students and teachers of medical HEI. The article interviews students and teachers of 1–2 courses of Cherkasy Medical Academy.

It was found that in the process of distance learning there are communication problems, among which the most problematic issues were the clarity of wording of questions and answers by students. At present, a sufficient number of systems have been developed to integrate the e-learning system into higher education institutions. To increase the professional level of teachers and students of Cherkasy Medical Academy, such online servers and teaching tools as Zoom, Prometheus, Google Classroom, Moodle, etc. are used. A language barrier has been identified that arises when a question is raised and posted on social media or messengers. It is proved that the language barrier is a consequence of students' negative perception of the status of a teacher as a leader in the Ukrainian educational environment. To solve this problem, it is proposed to introduce a course for the formation of students' communication skills in order to form the perception of the teacher as a mentor and tutor. This will provide a solution to the problem of reducing the level of student achievement, misunderstandings, misinterpretation of medical terminology. This course will increase the level of involvement, motivation of students in the communication process and provide feedback during teaching. As a result, it will ensure the establishment of a relationship in the form of a mentor – a student, not a leader – a student.

Key words: *communicative problems of students, distance learning, e-learning, medical free economic zones, process of communication by means of IT.*

Постановка проблеми. В епоху турбулентності, глобалізації, швидких змін та технологій освітній процес трансформувався шляхом упродовження платформ дистанційного навчання. Розвиток дистанційного навчання в освітньому процесі зумовлений фактором покоління: generation Z характеризується відмінностями в мотивації до навчання, відмінними є внутрішні та зовнішні мотиви. Сучасні платформи дистанційного навчання дають можливість розвивати нові методи викладання, які включають такі елементи, як інтерактивність, самоконтроль як внутрішній

мотив, швидкий відгук та зворотний зв'язок, експеримент та навчання шляхом тестування і проб. Разом із тим у ході дистанційного навчання студенти та викладачі стикаються з новими комунікативними проблемами. Це потребує вивчення процесу комунікації та проблем з метою внесення пропозицій та рекомендацій для їх вирішення.

Аналіз досліджень. У вітчизняній науковій літературі мало досліджено комунікативні проблеми в ході дистанційного навчання та викладання дисциплін у закладах вищої освіти. Останні дослідження сфокусовані загалом на перева-

гах дистанційного викладання в медичних ЗВО: Н. Захарко (Захарко, 2019: 36) відзначає можливості інформаційно-комунікаційних технологій на практиці та прикладі вивчення фармацевтичних дисциплін у медичних закладах вищої освіти; І. Кучеренко (Кучеренко, 2019: 82) пропонує модель формування інформативної компетентності у студентів медичних закладів вищої освіти в умовах дистанційного навчання; К. Орду (Орду, 2020: 447) говорить про можливість постійної взаємодії студентів і викладачів у мережі. Деякі дослідження відзначають ріст загального рівня задоволеності використанням засобів ІТ для комунікації викладача і студента (Benta, 2015: 1368). Спрощення процесу підготовки, отримання доступу до матеріалів є одним з найбільш видимих ефектів засобів ІТ. Такі ж висновки містяться у роботі Adams (Adams, 2017: 2). Інструменти комунікації дистанційного навчання посилюють рівень співпраці (Keane, 2016:770): викладач не витрачає час на пояснення ресурсів розміщення матеріалів, натомість має змогу витратити час на пояснення суті матеріалу. Це означає наявність більше можливостей та витрати часу на комунікації, аніж на підготовку матеріалів (друк, надсилання тощо). Тепер викладач має змогу завантажити матеріали на платформу, а студент за потреби у будь-який час отримати доступ, а за наявності запитань – зв'язатися з викладачем. Особистісне і професійне становлення студента медичного ЗВО пов'язане не тільки з оволодінням мовним етикетом і нормами комунікативної поведінки, професійно-комунікативними знаннями, а й певними морально-етичними якостями. Підготовка студента з міжкультурної, етичної комунікації та з інтерактивним навчанням забезпечує правильну стратегію професійного спілкування, в тому числі в медичній сфері (Крючко, Кушнерева, Харшман, 2018: 49). Натомість, це дослідження сфокусоване на більш вузькому предметі: доведення чіткості та ефективності, переваг та проблем у комунікації завдяки засобам ІТ, формування запитань, простоти у комунікації.

Мета статті – здійснити систематизацію комунікаційних проблем дистанційного навчання у медичних закладах вищої освіти (ЗВО) для формування пропозицій щодо їх вирішення. Для досягнення мети проведено опитування студентів 1–2 курсів та викладачів Черкаської медичної академії.

Виклад основного матеріалу. Дистанційне навчання з використанням Інтернет-технологій – це сучасна універсальна форма здобуття професійної освіти, орієнтована на індивідуальні запити студентів та їх спеціалізацію. Дистанційне

навчання дає можливість студенту безперервно підвищувати професійний рівень з урахуванням індивідуальних особливостей. У процесі дистанційного навчання студент певну частину часу самостійно освоює в інтерактивному режимі навчальні матеріали, проходить тестування, виконує контрольні роботи під керівництвом викладача і взаємодіє з іншими студентами «віртуальної» навчальної групи (Абросімов, 2018: 6).

На поточний момент розроблено достатню кількість систем для того, щоб інтегрувати систему електронного навчання в заклади вищої освіти. Для підвищення професійного рівня викладачів та навчання студентів Черкаської медичної академії застосовуються такі онлайн-сервери та інструменти викладання, як Zoom, Prometheus, Google Classroom, Moodle тощо. Однією з форм електронного навчання є система Moodle, яка працює на Mac OS X, Linux, Unix, Windows, FreeBSD, NetWare та інших системах, які підтримують бази даних та PHP і бази даних, зокрема, багатьох провайдерів хостингу. Система налаштувань платформи дуже гнучка. Якщо курс у системі Moodle створюється досвідченим викладачем, то він виглядає як структура з елементів, що доповнюють один одного, які різні за своїм виглядом і призначенням.

Станом на середину 2011 року платформа Moodle використовувалася на понад 55 тисяч сайтів з аудиторією понад 44 млн користувачів у 214 країнах, де загалом містилося 4,7 мільйона курсів на 75 мовах світу. Станом на 2018 рік більше 50% закладів вищої освіти у світовому масштабі певним чином використовують дистанційну систему навчання (або ж інтегровану) для програм навчання і створення онлайн-курсів (Ярошенко, 2019: 12). Ринок електронного навчання закладів вищої освіти (академічний) повинен зрости до 72,41 мільярда доларів за період 2020–2024 років. Рівень залученості в електронне навчання стабільно зростає завдяки таким факторам, як гнучкі формати курсів, надання сертифікатів після завершення навчання, програми отримання вищого ступеня вищої освіти, які забезпечують працевлаштування, поглиблене навчання, професійний та кар'єрний ріст (Maida, 2020: 1).

В Україні інтеграція платформ дистанційного навчання характеризується такими тенденціями:

- платформи почали впроваджуватися із започаткуванням у 2000 роках державної політики, основні положення якої розкриті в Концепції розвитку дистанційної освіти, що знайшла відображення в інших затверджених законодавчих документах;
- у більшості закладів вищої освіти використовуються дистанційні технології навчання;

– прогресують технологічні засоби підтримки дистанційного навчання, насамперед інформаційно-комунікаційні;

– підключення до Інтернет є у всіх ЗВО в Україні, проте якісний широкопasmовий доступ до глобальної мережі є не у всіх ЗВО через низький рівень проникнення ШСД;

– програмне й технічне забезпечення дистанційного навчання розвивається, забезпечуючи вдосконалення технічної бази для інтеграції дистанційного навчання у ЗВО (Сисоєва, Осадча, 2019: 280).

Опитування студентів Черкаської медичної академії свідчить про наявність комунікаційних проблем у процесі дистанційного навчання. Найбільш проблемними питаннями у дистанційній формі навчання були чіткість формулювання питань та відповідей студентами. Студенти відзначають бар'єр, який з'являється в ході виникнення запитання та оприлюднення цього питання через соціальні мережі або месенджери. Ця проблема комунікації відзначається практично всіма студентами різних курсів. Для вирішення проблеми викладачі пропонують індивідуальне звернення студента через приватні повідомлення. Проблема відсутності комунікаційних навичок зумовлює суттєвий бар'єр для вирішення подібних ситуацій у ході комунікацій. Незважаючи на пропозиції та звернення викладачів з проханням звертатися у разі виникнення будь-яких запитань, студенти все ж відчують мовний бар'єр. Це може бути пояснене статусом викладача в українському освітньому середовищі. Викладач сприймається студентами як керівна особа, а не як наставник чи ментор у ході навчального процесу, до якого можна звернутися з будь-яким питанням. Саме установки та твердження студентів щодо сприйняття статусу викладача є основною причиною бар'єру комунікації. Як наслідок, ця проблема зумовлює скорочення рівня успішності студентів, непорозуміння, неправильне трактування медичної термінології тощо. Студент міг би бути більшою мірою залучений та зацікавлений у процесі навчання, більше мотивований в умовах, коли між студентом та викладачем налагоджені відносини у формі наставник – студент, а не керівник – студент.

Отже, в процесі комунікації є проблема формулювання запитань студентами через можливі відсутні навички ефективної комунікації. Тоді як викладачі, маючи навички комунікації та викладання, оцінюють процес комунікації більш ефективно. Разом із тим у разі нагадування викладачем щодо можливості звернення в ході виникнення запитань рівень комунікації та чіткості запитань

зріс, що може бути пояснене потребою студента письмово сформулювати запитання, відповідь через платформу Moodle, Viber тощо.

Частота використання засобів ІТ у різних групах студентів 2-го курсу значно перевищує частоту 1-го курсу. Крім традиційних засобів ІТ, викладачі активно використовують нові засоби ІТ, що має два наслідки: як розвиток цифрових навичок та спрощення освітнього процесу, так і збільшення навантаження на викладача. Використання додаткових засобів ІТ різними групами студентів потребувало більше часу на виконання певних функцій (комунікація зі студентами додатково у Viber, наприклад). Разом із тим використання Moodle та Viber суттєво спростило надання викладачами матеріалів, зокрема в ході виникнення потреби у повторному відправленні. При цьому деякі викладачі відзначили небажання використовувати нові засоби ІТ (Moodle та Viber) та пояснили це незамінністю процесу особистої комунікації, в якій особистий контакт зі студентом дає змогу зрозуміти рівень розуміння студентами навчальних матеріалів, розуміння їхніх потреб. Інші викладачі відзначили спрощення комунікації зі студентами за рахунок усунення комунікативних бар'єрів. Це може бути пояснено зокрема тим, що поставити питання через засоби ІТ студентам легше, є можливість та час чітко сформулювати думку та, як наслідок, отримати більш чітку відповідь від викладача.

Загалом результати дослідження пов'язані та підтверджують висновки щодо ефективності використання ІТ у ЗВО для полегшення процесу комунікації. Подібно до результатів інших досліджень щодо ефективності дистанційних інструментів навчання для забезпечення комунікації це дослідження доводить наявність переваг та можливостей онлайн-способів спілкування (Pérez-del-Hoyo, Mora, Martí-Ciriquián, Pertegal-Felices, Mollá-Sirvent, 2020: 16). Мотивація до виконання завдань студентами зросла, підвищився рівень комунікації, автоматичний контроль позбавив студентів суб'єктивності оцінювання важливості курсу: студенти оцінили курси більш важливими, підвищився рівень інтересу до курсу. Подібні висновки здійснено у дослідженні (Póljanowicz, 2011: 160): у дистанційному процесі навчання мотивація є саморегульним процесом поведінки студентів.

Таким чином, можна відзначити існування трансформаційних змін, а саме у таких процесах, як комунікація. Фактично ці зміни стосуються рівня розуміння між викладачем та студентом. П. Ж. Кебл (Kebble, 2011:168) говорить про розвиток форм спілкування, з чим можна погодитися,

адже спілкування стає більш чітким, зрозумілим та простим. Проте рівень розуміння у комунікації відрізняється. Через те, що студенти часто не надають зворотного зв'язку на відповіді викладачів, у викладачів не має чіткого розуміння того, наскільки правильно студент розуміє матеріал.

Визначені комунікативні проблеми дистанційного викладання у медичних ЗВО потребують розробки рекомендацій та пропозицій щодо їх усунення. Серед основних можливих шляхів вирішення – впровадження додаткових курсів ефективної комунікації, де студенти матимуть змогу отримати знання щодо правильної постановки запитань, розуміння причин виникнення страху у разі потреби поставити запитання викладачу, розуміння важливості зворотного зв'язку для викладача. Запропонований курс не лише забезпечить вирішення комунікативних проблем, а й дасть змогу сформувати навички комунікації та навик формулювання правильних запитань.

Особливість психологічного змісту навчання полягає в розвитку і вдосконаленні механізмів мови, формуванні професійно значущих комунікативних умінь і навичок клінічного мислення. До професійно-комунікативних компетенцій належать уміння усвідомлювати і чітко визначати своє мовне завдання; уміння чітко планувати хід

бесіди; уміння подавати такі репліки-стимули, на які б давалися відповідні репліки-реакції бажаної функціональної спрямованості, а також навички вести діалог (ставити конкретні запитання, які б направляли відповіді пацієнта в рамки, встановлені самим студентом; ставити уточнювальні запитання, в яких студент сам використовує знайому лексику і знайомі граматичні конструкції) (Кучеренко, 2019: 49).

Висновки. Проведене дослідження дає змогу сформувати основні комунікативні проблеми дистанційного викладання дисциплін у медичних ЗВО. Серед основних проблем – бар'єр, який з'являється в ході виникнення запитання та оприлюднення цього питання через соціальні мережі або месенджери; проблема відсутності комунікативних навичок зумовлює суттєвий бар'єр для вирішення проблемних ситуацій у ході комунікації; проблема формулювання запитань студентами через можливі відсутні навички ефективної комунікації; установки та твердження студентів щодо сприйняття статусу викладача як керівника, а не ментора, наставника є основною причиною бар'єру комунікації; незамінність процесу особистої комунікації, в якій особистий контакт зі студентом дає змогу зрозуміти рівень розуміння студентами навчальних матеріалів, розуміння їхніх потреб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абросімов Є. Використання хмарних технологій у рамках дистанційного навчання студентів ЗВО. *Освіта, економіка, управління: сучасний стан та інновації*. Вип. 1. 2018. С. 4–9.
2. Захарко Н. Інформаційно-комунікаційні технології: теорія та практика (на прикладі вивчення фармацевтичних дисциплін у медичних закладах вищої освіти). *Нова педагогічна думка*. Вип. (2). 2019. С. 35–38.
3. Крючко Т. О., Кушнерева Т. В., Харшман В. П. Формування професійно-комунікативних компетенцій іноземних студентів під час навчання в медичному ЗВО. *Актуальні питання медичної (фармацевтичної) освіти іноземних громадян: проблеми та перспективи* : збірник статей навч.-наук. конф. з міжнар. участю, м. Полтава, 22 листопада 2018 р. Полтава, 2018. С. 48–51.
4. Кучеренко І. Модель формування інформативної компетентності у студентів медичних закладів вищої освіти в умовах дистанційного навчання. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. Вип. 1(22). 2019. С. 80–86.
5. Орду К. С. Досвід дистанційної освіти у медичних ЗВО України. *Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (12–13 листопада 2020 року, м. Суми). Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. 447 с.
6. Сисоева С. О., Осадча К. П. Стан, технології та перспективи дистанційного навчання у вищій освіті України. *Інформаційні технології і засоби навчання* : електронне наукове фахове видання. Вип. 70(2). 2019. С. 271–284.
7. Ярошенко Т. Дистанційне навчання в системі вищої освіти: сучасні тенденції. *Інженерія та освітні технології*. Вип. 7(4). 2019. С. 8–21. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/16869> (дата звернення: 10.01.2020).
8. Adams S., Cummins M., Davis A., Freeman A., Hall C., Ananthanarayanan V. NMC Horizon Report: 2017 Higher Education Edition. Austin, Texas : The New Media Consortium. URL: <http://cdn.nmc.org/media/2017-nmc-horizon-report-he-EN.pdf> (дата звернення: 10.01.2020).
9. Benta D., Bologa G., Dzitac I. E-learning Platforms in Higher Education. Case Study. *Procedia Computer Science*. No. 31. 2014. Pp. 1170–1176. URL: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2014.05.373> (дата звернення: 10.01.2020).
10. Benta D., Bologa G., Dzitac I. University Level Learning and Teaching via E-Learning Platforms. *Procedia Computer Science*, No. 55. 2015. Pp. 1366–1373, URL: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2015.07.123> (дата звернення: 10.01.2020).
11. Keane T., Keane W. F., Blicblau A. S. Beyond traditional literacy: Learning and transformative practices using ICT. *Education and Information Technologies*, No. 21(4). 2016. Pp. 769–781. URL: <https://dx.doi.org.ezproxy.uned.es/10.1007/s10639-014-9353-5> (дата звернення: 10.01.2020).
12. Keble P. G. Assessing Online Asynchronous Communication Strategies Designed to Enhance Large Student Cohort Engagement and Foster a Community of Learning. *Journal of Education and Training Studies*, No. 5(8). 2017. Pp. 92–100. URL: <https://doi.org/10.11114/jets.v5i8.2539> (дата звернення: 02.05.2020).

13. Maida J. Global Academic E-Learning Market 2020–2024. *Business Wire*. March 20, 2020. URL: <https://www.businesswire.com/news/home/20200320005177/en/Global-Academic-E-Learning-Market-2020-2024-Increasing-E-Learning> (дата звернення: 02.05.2020).

14. Pérez-delHoyo R., Mora H., Martí-Ciriquíán P., Pertegal-Felices M.L., Mollá-Sirvent R. Introducing innovative technologies in higher education: An experience in using geographic information systems for the teaching-learning process. *Comput Appl Eng Educ*, 2020. Pp. 1–18. URL: <https://doi.org/10.1002/cae.22287> (дата звернення: 02.05.2020).

15. Półjanowicz W. et al. The effectiveness of education with the use of e-learning platform at the Faculty of Health Sciences. *Medical University of Białystok. Studies in logic, grammar and rhetoric*, No. 25 (38). 2011. Pp. 159–172.

REFERENCES

1. Abrosimov E. Vykorystannya khmarnykh tekhnolohiy v ramkakh dystantsiynoho navchannya studentiv ZVO [The use of cloud technologies in distance learning students HEI]. *Education, economics, management: current state and innovations*. Vip. 1. 2018. P. 4–9 [in Ukrainian].

2. Zakharko N. Informatsiyno-komunikatsiyni tekhnolohiyi: teoriya ta praktyka (na prykladi vyvchennya farmatsevtichnykh dystsyplin u medychnykh zakladakh vyshchoyi osvity) [Information and communication technologies: theory and practice (on the example of studying pharmaceutical disciplines in medical institutions of higher education)]. *New pedagogical thought*. (2). 2019. S. 35–38 [in Ukrainian].

3. Kryuchko T. O., Kushnereva T. V., & Harshman V. P. Formuvannya profesiyno-komunikatyvnykh kompetentsiy inozemnykh studentiv pid chas navchannya v medychnomu ZVO [Formation of professional and communicative competencies of foreign students while studying in medical HEI]. *Current issues of medical (pharmaceutical) education of foreign citizens: problems and prospects: a collection of articles Conf. with international participation*, Poltava, November 22, 2018. Poltava, 2018. P. 48–51 [in Ukrainian].

4. Kucherenko I. Model' formuvannya informatyvnoyi kompetentnosti u studentiv medychnykh zakladiv vyshchoyi osvity v umovakh dystantsiynoho navchannya [Model of formation of informative competence in students of medical institutions of higher education in the conditions of distance learning]. *Scientific Bulletin of Melitopol State Pedagogical University. Series: Pedagogy*. 1 (22). 2019. S. 80–86 [in Ukrainian].

5. Ordu K. S. Dosvid dystantsiynoyi osvity u medychnykh ZVO Ukrayiny [Experience of distance education in medical free educational institutions of Ukraine]. *Education for the XXI century: challenges, problems, prospects: materials of the II International scientific-practical conference (November, 12–13, 2020, Sumy)*. Sumy: Publishing house of Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, 2020. 447 p. [in Ukrainian].

6. Sysoeva S. O., Osadcha K. P. Stan, tekhnolohiyi ta perspektyvy dystantsiynoho navchannya u vyshchii osviti Ukrayiny [Status, technologies and prospects of distance learning in higher education in Ukraine]. *Information technologies and teaching aids: electronic scientific professional publication*. 70 (2). 2019. 271–284 [in Ukrainian].

7. Yaroshenko T. Dystantsiynе navchannya v systemi vyshchoyi osvity: suchasni tendentsiyi [Distance learning in higher education: current trends. *Engineering and Educational Technologies*]. 7 (4). 2019. S. 8–21. Retrieved from: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/16869> [in Ukrainian].

8. Adams S., Cummins M., Davis A., Freeman A., Hall C., Ananthanarayanan V. *NMC Horizon Report: 2017 Higher Education Edition*. Austin, Texas: The New Media Consortium. Retrieved from: <http://cdn.nmc.org/media/2017-nmc-horizon-report-he-EN.pdf>.

9. Benta D., Bologna G., Dzitac I. E-learning Platforms in Higher Education. Case Study, *Procedia Computer Science*, 2014. 31, 1170–1176. Retrieved from: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2014.05.373>.

10. Benta D., Bolog, G., Dzitac I. University Level Learning and Teaching via E-Learning Platforms, *Procedia Computer Science*, 2015. 55, 1366–1373. Retrieved from: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2015.07.123>.

11. Keane T., Keane W. F., Blicblau A. S. Beyond traditional literacy: Learning and transformative practices using ICT. *Education and Information Technologies*. 2016. 21(4), 769–781. Retrieved from: <https://dx.doi.org.ezproxy.uned.es/10.1007/s10639-014-9353-5>.

12. Keble P.G. Assessing Online Asynchronous Communication Strategies Designed to Enhance Large Student Cohort Engagement and Foster a Community of Learning. *Journal of Education and Training Studies*. 2017. 5(8), 92–100. Retrieved from: <https://doi.org/10.11114/jets.v5i8.2539>.

13. Maida J. Global Academic E-Learning Market 2020–2024. *Business Wire*. March 20, 2020. Retrieved from: <https://www.businesswire.com/news/home/20200320005177/en/Global-Academic-E-Learning-Market-2020-2024-Increasing-E-Learning>.

14. Pérez-delHoyo R., Mora H., Martí-Ciriquíán P., Pertegal-Felices M.L., Mollá-Sirvent R. Introducing innovative technologies in higher education: An experience in using geographic information systems for the teaching-learning process. *Comput Appl Eng Educ*, 2020. 1–18. Retrieved from: <https://doi.org/10.1002/cae.22287>.

15. Półjanowicz W. et al. The effectiveness of education with the use of e-learning platform at the Faculty of Health Sciences. *Medical University of Białystok. Studies in logic, grammar and rhetoric*, 2011. 25 (38), 159–172.

УДК 378:67/78:67;5/5
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-2-32>

Каталін ГНАТИК,
orcid.org/0000-0003-4975-6266
викладач кафедри філології
Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II
(Берегове, Закарпатська область, Україна),
аспірант кафедри англійської філології та методики викладання іноземних мов
Мукачівського державного університету
(Мукачево, Закарпатська область, Україна) mesterkati29@gmail.com

ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті висвітлено особливості організації та проаналізовано результати експериментального дослідження перевірки результативності реалізації педагогічних умов і структурно-функціональної моделі розвитку професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов у процесі фахової підготовки.

Резюмовано, що проведення експериментального дослідження відбувалося протягом 2016–2020 років й охоплювало чотири етапи: теоретико-аналітичний, констатувальний, виконавчий (формульвальний), результативно-аналітичний. На теоретико-аналітичному етапі встановлено актуальність досліджуваної проблеми; визначено мету, об'єкт, предмет, завдання дослідження; конкретизовано наукові підходи і висвітлено можливості використання освітнього контексту професійної підготовки майбутніх вчителів іноземних мов як середовища для розвитку професійного потенціалу студентів.

На констатувальному етапі досягнуто таких основних результатів: розроблено авторський діагностичний інструментарій для визначення сформованості професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов; конкретизовано компоненти, критерії, показники, рівні професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов; визначено і теоретично обґрунтовано комплекс педагогічних умов та розроблено структурно-функціональну модель розвитку професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов у процесі фахової підготовки.

Виконавчий (формульвальний) етап педагогічного експерименту проводився зі студентами III курсу. Основною метою проведення цього етапу була реалізація комплексу педагогічних умов і структурно-функціональної моделі розвитку професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов у процесі фахової підготовки.

На результативно-оцінювальному етапі педагогічного дослідження оброблено та проаналізовано отримані дані, здійснено порівняльний аналіз ефективності традиційної та експериментальної методики розвитку професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов у процесі фахової підготовки.

Ключові слова: потенціал, професійний потенціал, компонент, етап, організація, майбутні вчителі іноземних мов.

Katalin HNATYK,
orcid.org/0000-0003-4975-6266
Lecturer at the Department of Philology
Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
(Beregovo, Transcarpathian region, Ukraine)
2nd year PhD Student at the Faculty of Humanities at the Department
of English Philology and Methods of Teaching Foreign Languages
Mukachevo State University
(Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine) mesterkati29@gmail.com

EXPERIMENTAL RESEARCH AND ANALYSIS ON THE ISSUE OF THE DEVELOPMENT OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS' PROFESSIONAL POTENTIAL

The article highlights the features of the results and analysis of an experimental study to verify the effectiveness of the implementation of pedagogical conditions and structural and functional model of professional development of future foreign languages teachers in the professional training process.

It is summarized that the experimental study took place during 2016–2020 and covered four stages: theoretical-analytical, ascertaining, executive (formative), analytical-resultative. At the first (theoretical-analytical) stage the

urgency of the researched problem is established; the purpose, object, subject, tasks of research are defined; scientific approaches are specified and the possibilities of using the educational context of professional training of future foreign language teachers as an environment for the development of students' professional potential are highlighted.

At the ascertaining stage, the following main results were achieved: the author's diagnostic tools for determining the formation of future foreign language teachers' professional potential were developed; the components, criteria, indicators, levels of future foreign language teachers' professional potential are specified; the complex pedagogical conditions are determined, theoretically substantiated and the structural-functional model of the development of future foreign language teachers' professional potential in the professional training process is developed.

The executive (formative) stage of the pedagogical experiment was conducted with third-year students. The main purpose of this stage was the implementation of a set of pedagogical conditions and structural and functional model of the development of future foreign language teachers' professional potential in the professional training process.

At the effective and evaluative stage of pedagogical research the received data are processed and analyzed. Throughout the comparative analysis the efficiency of traditional and experimental methods used in the development of future foreign language teachers' professional potential is carried out.

Key words: potential, professional potential, component, stage, organization, future foreign language teachers.

Постановка проблеми. Дослідно-експериментальна перевірка результативності реалізації педагогічних умов і структурно-функціональної моделі розвитку професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов у процесі фахової підготовки відбувалася шляхом проведення педагогічного експерименту, який охоплював кілька етапів наукової розвідки. Планування основних етапів пошукової роботи дало змогу найоптимальнішим шляхом досягнути поставленої наукової мети, оскільки зосереджувалося на врахуванні загальної логіки дослідницької діяльності.

Аналіз досліджень. Проблема розвитку професійно-педагогічного потенціалу як якості особистості, яка характеризується стійким інтересом до професії вчителя у єдності із суспільною і пізнавальною активністю, що виявляється у прагненні та готовності відповідально виконувати свої педагогічні обов'язки та функції, знайшла відображення в сучасних наукових доробках науковців (Антонова, 2006: 553–561).

Деякі науковці актуалізують проблему пояснення педагогічного потенціалу крізь призму педагогічної спрямованості (Алікберов, 2016: 20–22; Антонов, 2009: 16–28; Кікінеджи, 2012; Кононов, 2013: 5–27; Ложкін, 2008: 123–130 та інші). Однак цілеспрямованих наукових розвідок у напрямі розвитку професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов у процесі фахової підготовки ми не знайшли. Тому було проаналізовано джерела, які містять експериментально перевірені відомості про методiku дослідницької роботи в рамках педагогічних розвідок (Батаршев, 2007; Киверялг, 1980; Лузан, 2011; Штульман, 1988: 61–65).

Мета статті – окреслення ключових віх розгортання експериментального дослідження перевірки результативності реалізації педагогічних умов та структурно-функціональної моделі розвитку професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов у процесі фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу. Організація проведення експериментального дослідження здійснювалася протягом 2016–2020 років й охоплювала чотири етапи: теоретико-аналітичний, констатувальний, виконавчий (формувальний), результативно-аналітичний. Охарактеризуємо їх детальніше.

На теоретико-аналітичному етапі здійснено такі кроки: встановлено актуальність проблеми розвитку професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов у процесі фахової підготовки; визначено мету, об'єкт, предмет, завдання дослідження; висвітлено можливості використання освітнього контексту професійної підготовки майбутніх вчителів іноземних мов як середовища для формування професійного потенціалу; конкретизовано наукові підходи до проблеми розвитку професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов під час навчання.

У процесі проведеної роботи на констатувальному етапі досягнуто таких основних результатів: розроблено авторський діагностичний інструментарій для визначення професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов; конкретизовано компоненти, критерії, показники, рівні сформованості професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов; визначено і теоретично обґрунтовано комплекс педагогічних умов та розроблено структурно-функціональну модель розвитку професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов у процесі фахової підготовки.

Констатувальний етап дослідження передбачав здійснення діагностики сучасного стану професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов на основі конкретизованих компонентів, критеріїв, показників і рівнів. Основною метою діагностики, яка здійснювалася шляхом комплексного використання багатьох методів, було встановлення стану сформованості різних аспектів, які визначають професійно-особистісні характеристики студентів

за чотирма компонентами професійного потенціалу (аксіологічно-мотиваційний, когнітивний, комунікативно-мовний, рефлексивний).

У констатувальному етапі дослідження, який проводився протягом 2016-2017 н.р., брали участь студенти, які здобували освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра в галузі знань 01 «Освіта» за напрямом 014 Середня освіта (Англійська мова та зарубіжна література) і на момент залучення їх до участі в експериментальному дослідженні завершували навчання на III курсі. Апелюючи до складної багатокомпонентної структури професійного потенціалу, було прийнято рішення стосовно дослідження рівня сформованості такого феномену у майбутніх вчителів іноземних мов і застосування низки взаємодоповнюючих методик, які склали комплекс діагностичних методичних матеріалів. Так, використовувалися авторські розробки та адаптовані автором варіанти існуючих методик; зрізи знань (контрольні роботи, тестування) для визначення глибини, системності, інтегративності фахових знань студентів.

Детальний теоретичний аналіз наукової літератури підтвердив існування значної кількості діагностичних методик, які дослідники активно застосовують для визначення сформованості тих чи інших якостей. Однак комплексних методичних матеріалів для встановлення рівнів сформованості професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов ми не знайшли, тому адаптували відомі та розробляли авторські діагностичні матеріали для діагностування заданого феномену. Враховувалися вимоги до об'єктивності, валідності, надійності результатів. Був розроблений комплекс методик, сконструйований таким чином, щоб виявити стан усіх показників досліджуваного феномену. В подальшому обраний діагностичний інструментарій застосовувався під час вхідного та підсумкового контролю на формульованому етапі експериментального дослідження. Це дало змогу забезпечити однакові вимоги до студентів, які завершили вивчення обраних дисциплін, і критерії оцінювання сформованості професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов до і після використання авторських навчально-методичних матеріалів.

Отримані результати діагностичного (констатувального) етапу педагогічного експерименту вказують на необхідність інноватизації, активізації, модернізації фахової підготовки майбутніх вчителів іноземних мов у напрямі розвитку професійного потенціалу студентів. На формульованому етапі експериментального дослідження реалізовано педагогічні умови та структурно-

функціональну модель розвитку професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов у процесі фахової підготовки.

Виконавчий (формульовальний) етап педагогічного експерименту проводився протягом 2017-2018 та 2018-2019 н.рр. зі студентами II та III курсу, які здобувають освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра в галузі знань 01 «Освіта» за напрямом 014 Середня освіта (Англійська мова та зарубіжна література). Основною метою проведення цього етапу була реалізація взаємопов'язаних педагогічних умов і структурно-функціональної моделі розвитку професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов у процесі фахової підготовки. Для досягнення мети проведено такі заходи:

- майбутніх вчителів іноземних мов, які стали учасниками експерименту, розподілено на контрольні (далі – КГ) та експериментальні (далі – ЕГ) групи;
- здійснено вхідний контроль (далі – ВК) для встановлення рівня сформованості професійного потенціалу студентів на момент вступу в експеримент;
- сконструйовано методичні рекомендації для викладачів щодо розвитку професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов у процесі фахової підготовки;
- здійснено розробку, апробацію та перевірку ефективності педагогічних умов і структурно-функціональної моделі розвитку професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов у процесі фахової підготовки.

Розподіл студентів на ЕК та КГ здійснювався з урахуванням певних особливостей, дотримання яких гарантувало однакові умови вступу майбутніх вчителів іноземних мов в експеримент. Такими чинниками визначено цифрові показники сформованості усіх компонентів професійного потенціалу студентів цієї спеціальності та кількісний склад осіб в обох категоріях груп, які були майже ідентичними. На основі аналізу результатів ВК встановлено, що сформованість усіх компонентів професійного потенціалу у студентів КГ та ЕГ має близькі значення. Це підтверджує однакові умови вступу майбутніх вчителів іноземних мов у педагогічний експеримент.

Результативно-оцінювальний (аналітичний) (2020 рік) етап педагогічного дослідження характеризувався такими віхами:

- проведено експериментальну перевірку ефективності імплементації педагогічних умов та структурно-функціональної моделі розвитку професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов у процесі фахової підготовки;

– проаналізовано отримані статистичні дані, здійснено порівняльний аналіз ефективності традиційної методики розвитку професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов у процесі фахової підготовки та реалізації запропонованих у дослідженні педагогічних умов такого процесу;

– систематизовано й узагальнено результати експериментального дослідження; доведено їх вірогідність шляхом використання методів математичної статистики;

– сформульовано висновки; визначено перспективи подальших розвідок у напрямі інновації процесу розвитку професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов у процесі фахової підготовки.

Уточнення цифрових показників рівнів сформованості усіх компонентів професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов на етапі підсумкового контролю здійснювалося після вивчення студентами обраних для експериментального дослідження дисциплін, у процесі вивчення яких студенти експериментальних груп брали участь у виконанні інноваційних вправ (спрямованих на формування усіх компонентів професійного потенціалу), а студенти контрольних груп здобували освіту в умовах традиційного навчання.

Аналіз отриманих даних на етапах вхідного та підсумкового контролю дає змогу зазначити, що у контрольних та експериментальних групах не було студентів, у яких рівні професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов у цифровому еквіваленті менші за 60 балів. Вірогідність отриманих результатів і достовірність експериментального дослідження доведено з використанням статистичних методів обробки даних педагогічного експерименту. З цією метою враховувалися наукові підходи дослідників, які визначають допустиму найменшу кількість осіб в експериментальній групі. Так, за Е. Штульманом доцільно використовувати в методичних експериментах поняття «малої вибірки», згідно з яким для порівняння результатів в експериментальних і контрольних групах досить мати по 24 особи, оскільки математична статистика стверджує, що після цього числа порівнювальні дані починають повторюватися (Штульман, 1988: 64). Кількість студентів у контрольних й експериментальних групах була цілком достатньою для доведення вірогідності результатів експериментального дослідження.

З метою перевірки гіпотези дослідження засобами математичної статистики використовувалося порівняння дисперсій за допомогою F-критерію за формулою 1 (Киверялг, 1980: 277):

$$F_{emp} = \frac{\sigma_1^2}{\sigma_2^2}, \quad (1)$$

Основними складниками цієї формули є:

F_{emp} – емпіричне (обчислене за результатами експериментальних даних) значення F-критерію для контрольних та експериментальних груп, величина якого порівнювалася з показниками теоретичного F-критерію (F_{krit});

σ_1^2 – цифровий показник більшої дисперсії;

σ_2^2 – цифровий показник меншої дисперсії.

Значення дисперсії обчислювалися при вхідному та підсумковому визначенні рівнів сформованості професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов за формулою 2:

$$\sigma^2 = \frac{\sum f(x_i - \bar{x})^2}{N}, \quad (2)$$

де f – кількість студентів, які виявили певний рівень сформованості професійного потенціалу, що має цифровий вираз для математичних розрахунків у п'ятибальній системі (високий – 5 балів; достатній – 4 бали; задовільний – 3 бали; низький – 2 бали);

$(x_i - \bar{x})$ – різниця між цифровими значеннями кожного рівня та величиною середнього показника (далі – СП);

N – загальна кількість студентів у тих категоріях груп (контрольних чи експериментальних), де обчислюється дисперсія.

Для перевірки достовірності отриманих результатів ми порівнювали обчислені і визначені показники емпіричного F-критерію у контрольних (F_{emp} -КГ) та експериментальних групах (F_{emp} -ЕГ) з показниками теоретичного F-критерію (F_{krit}), числові значення якого відображені у стандартній таблиці (Киверялг, 1980: 278).

Статистичні дані свідчать, що за умови, коли число ступенів свободи (кількість студентів у групі мінус 1) буде в межах від 24 до безкінечності та від 60 до 120 (у нашому дослідженні це відповідає кількості студентів у контрольних та експериментальних групах на етапах вхідного та підсумкового контролю), то показник F_{krit} має перебувати в межах таких цифрових даних: 1,7 – 1,3. Порівняльний аналіз емпіричного показника F-критерію контрольних та експериментальних груп з визначеними межами F_{krit} показав, що F_{emp} -КГ виходить за вказані межі, а F_{emp} -ЕГ підтверджує достовірність отриманих результатів.

Висновки. Отже, експериментальне дослідження перевірки результативності реалізації педагогічних умов та структурно-функціональної моделі розвитку професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов у процесі

фахової підготовки здійснювалося протягом 2016-2020 років й охоплювало чотири етапи: теоретико-аналітичний, констатувальний, виконавчий (формульовальний), результативно-аналітичний. Результати, отримані в процесі експериментальної роботи, свідчать про ефективність і доцільність впровадження у навчальний процес закладів

вищої освіти запропонованих педагогічних умов та структурно-функціональної моделі.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі вбачаємо в окресленні особливостей реалізації методики розвитку професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов у процесі фахової підготовки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алікберов Р. Д. Соціокультурна ідентичність: соціально-філософський аналіз. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 травня 2016 року). Одеса : Юридична література, 2016. С. 20–22.
2. Антонова Н. В. Особливості професійної ідентичності студентів психологічного факультету. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2009. Вип. XI. (4). С. 16–28.
3. Антонова О. С. Розвиток творчого потенціалу майбутнього вчителя як фактор його професійної самореалізації. *Життєтворчість особистості: концепція, досвід, проблеми* : наук.-метод. зб. / За ред. І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен. Запоріжжя : Хортицький навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, 2006. С. 553–561.
4. Батаршев А. В., Алексеева И. Ю., Майорова Е. В. Диагностика профессионально-важных качеств. СПб. : Питер, 2007. 192 с.
5. Кікінежді О. М. Ідентифікація як соціально-психологічний феномен диференціації статі : дис. доктора псих. наук: 19.00.07 / Нац. пед. ун-тет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2012. 422 с.
6. Кононов І. Ф. Концепція ідентифікації та ідентичності у психоаналізі: Зигмунд Фройд та Ерік Еріксон. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Соціологічні науки*. 2013. № 23(3). С. 5–27.
7. Кьюверьял А. А. Методы исследования в профессиональной педагогике. Таллин : «Валгус», 1980. 334 с.
8. Ложкін Г. В., Воляннюк Н. Р. Професійна ідентичність в контексті маргінальної поведінки суб'єкта. *Соціальна психологія*. 2008. № 3. С. 123–130.
9. Лузан П. Г., Сопівник І. В., Виговська С. В. Основи науково-педагогічних досліджень. К. : НАКККиМ, 2011. 314 с.
10. Штульман Э. А. Специфика методического эксперимента. *Сов. педагогика*. 1988. № 3. С. 61–65.

REFERENCES

1. Alikberov R. D. (2016) Sotsiokulturna identychnist: sotsialno-filosofskyi analiz [Sociocultural identity: socio-philosophical analysis]. *Pravovi ta instytutsiini mekhanizmy zabezpechennia rozvytku derzhavy ta prava v umovakh yevrointehratsii* [Legal and institutional mechanisms for ensuring the development of the state and law in the context of European integration: materials International] : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 20 trav. 2016 r.). Odesa : Yurydychna literatura. S. 20–22 [in Ukraine].
2. Antonova N. V. (2009) Osoblyvosti profesiinoi identychnosti studentiv psykhologichnoho fakultetu [Features of professional identity of students of the Faculty of Psychology]. *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykhologii* [Problems of general and pedagogical psychology]. Vyp. KhI. (4). S. 16–28 [in Ukraine].
3. Antonova O. Ye. (2006) Rozvytok tvorchoho potentsialu maibutnoho vchytelia yak faktor yoho profesiinoi samorealizatsii [Development of creative potential of the future teacher as a factor of his professional self-realization]. *Zhyttietvorchist osobystosti: kontseptsii, dosvid, problemy* [Life-creating personality: concept, experience, problems] : Nauk.-metod. zb. / Za red. I. H. Yermakova, H. M. Nesen. Zaporizhzhia : Khortytskyi navchalno-reabilitatsiyni bahatoprofilnyi tsentr. S. 553–561 [in Ukraine].
4. Batarshv A. V., Alekseeva Y. Yu., Maiorova E. V. (2007) Dyahnostyka professyonalno vazhnykh kachestv [Diagnosis of professionally important qualities]. SPb. : Pyter, 192 s. [in Russian].
5. Kikinezhdі O. M. (2012) Identyfikatsiia yak sotsialno-psykhologichnyi fenomen dyferentsiatsii stati [Identification as a socio-psychological phenomenon of gender differentiation] : dys. doktora psyk. nauk: 19.00.07 / Nats. ped. un-tet im. M. P. Drahomanova. Kyiv. 422 s. [in Ukraine].
6. Kononov I. F. (2013) Kontseptsii identyfikatsii ta identychnosti v psykhoanalizi: Zygmund Froid ta Erik Erikson [The concept of identification and identity in psychoanalysis: Sigmund Freud and Eric Erickson]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka* [Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University]. Ser.: Sotsiologichni nauky. № 23 (3). S. 5–27 [in Ukraine].
7. Kuverialh A. A. (1980) Metodu yssledovanyia v professyonalnoi pedahohyke [Research methods in professional pedagogy]. Tallyn : "Valhus". 334 s. [in Russian].
8. Lozhkin H. V., Volianiuk N. R. (2008) Profesiina identychnist v konteksti marhinalnoi povedinky subiekta [Professional identity in the context of marginal behavior of the subject]. *Sotsialna psykhologhiia* [Social Psychology]. № 3. S. 123–130 [in Ukraine].
9. Luzan P. H., Sopivnyk I. V., Vyhovska S. V. (2011) Osnovy naukovo-pedahohichnykh doslidzhen [Fundamentals of scientific and pedagogical research]. K. : NAKKKiM. 314 s. [in Ukraine].
10. Shtulman E. A. (1988) Spetsyfyka metodycheskoho eksperymenta [Specifics of the methodical experiment]. *Sov. pedahohyka*. № 3. S. 61–65 [in Russian].

Людмила ГОНЧАР,

orcid.org/0000-0002-9761-9031

доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник лабораторії інституційного виховання
Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України
(Київ, Україна) *Ludmilagonchar1@gmail.com*

Ольга КУРКІНА,

orcid.org/0000-0002-9420-253X

молодший науковий співробітник лабораторії інституційного виховання
Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України
(Київ, Україна) *olgakurkina8@gmail.com*

ТЕОРЕТИЧНІ Й ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ У ДІВЧАТ-СТАРШОКЛАСНИЦЬ ГОТОВНОСТІ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА

У статті проаналізовано наукові погляди на сутність відповідального батьківства та актуалізовано зміст поняття «готовність старшокласників до відповідального батьківства». Поняття «готовність старшокласників до відповідального батьківства» розглянуто як комплексне утворення, що охоплює інтегральну сукупність певних ознак, притаманних старшокласникам як майбутнім батькам відповідно до узвичаєних у соціумі норм, стандартів, вимог, які забезпечують у майбутньому здатність свідомо планувати майбутнє подружнє життя та народження дітей, а також свідомий вияв відповідальності за дитину та ефективне виконання подружніх і батьківських ролей.

У структурі готовності старшокласників до відповідального батьківства виокремлено когнітивний (знання і уявлення про відповідальне батьківство); емоційно-ціннісний (емпатійна здатність, позитивне ставлення до створення родини і майбутніх батьківських обов'язків); діяльнісний (елементарні побутові вміння, необхідні для майбутнього подружнього життя і догляду за дитиною; комунікативні вміння) компоненти.

Відповідно до визначених компонентів обґрунтовано критерії («знання про відповідальне батьківство»; «емоційно-ціннісне ставлення і прагнення бути відповідальними батьками у майбутньому подружньому житті»; «вияв готовності до відповідального батьківства») і показники сформованості готовності дівчат-старшокласниць до відповідального батьківства, охарактеризовано рівні сформованості вказаного феномену (високий, середній, низький).

Для визначення рівнів сформованості готовності старшокласниць до відповідального батьківства було використано такий комплекс методів і діагностичних методик: бесіди, опитування (інтерв'ю, анкетування), метод незакінчених речень, метод розв'язання проблемних ситуацій, написання творів, педагогічне спостереження. Наведено окремі результати емпіричних досліджень.

Ключові слова: старшокласниці, сімейне життя, готовність до відповідального батьківства, методи дослідження.

Liudmyla HONCHAR,*orcid.org/0000-0002-9761-9031**Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher,
Principal Research Scientist at the Institutional Upbringing Laboratory
Institute of Educational Problems of National Academy
of Pedagogical Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) Ludmilagonchar1@gmail.com***Olga KURKINA,***orcid.org/0000-0002-9420-253X**Research Assistant at the Institutional Upbringing Laboratory
Institute of Educational Problems of National Academy
of Pedagogical Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) olgakurkina8@gmail.com*

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF THE RESPONSIBLE PARENTHOOD PREPAREDNESS FORMATION AMONG THE HIGH SCHOOL GIRLS

The article is focused on the analysis of the scientific views on the essence of the responsible parenthood and the content of the responsible parenthood preparedness concept is actualised. The notion of "the high school student' responsible parenthood preparedness" is examined as the complex unit that comprehends the integral combination of the specific features that characterize the high school students as future parents according to the traditional social norms, standards and demands that provide the ability of the conscious planning of the future family life and childbirth as well as the conscious showing of the responsibility of a child and effective carrying out of the family and marital duties.

In the structure of the high school student' responsible parenthood preparedness the number of components is distinguished such as: cognitive (the awareness and the image of responsible parenthood); the emotionally-valuable (empathy, positive attitude towards the formation of the family and future parental duties); the activity approach (elementary household skills that are crucial for the the future family life and child caring; communicative skills).

In accordance with these components the criteria ("the awareness of responsible parenthood"; "the emotionally-valuable attitude and endeavor to be the responsible parents in future marital life"; "the demonstration of the responsible parenthood preparedness") and exponents of the preparedness of the high school girls to responsible parenthood are justified, the levels (high, middle low) of the responsible parenthood preparednes phenomenon are characterized.

To identify the levels of the high school girls' responsible parenthood preparednes the complex of methods and diagnostic methodology was used, for instance: the conversation, quizzes (the interview, the questionnaire), the abrupted sentences method, the problem-solving tasks, the writting of the compositions, the pedagogical supervision etc. The particular results of the empirical study are provided.

Key words: *the high school girls, family life, the responsible parenthood preparednes, methods of the study.*

Постановка проблеми. Сучасна сім'я, перебуваючи на межі різних ціннісних уявлень і моральних ідеалів, переживає трансформаційні зміни, які викликають спотворення її виховної функції, розмиття усталених виховних традицій. Тому частішають випадки психологічного несумісництва подружжя, зростання відчуженості між батьками і дітьми; збільшується кількість розлучень, неповних материнських сімей із народженою поза шлюбом дитиною, руйнується традиційна структура сімей (збільшення кількості альтернативних, дистантних, маргінальних сімей).

Негативними наслідками неналежного виконання батьківських функцій, безвідповідального ставлення до батьківства є сімейне насильство; високий рівень дитячої смертності або нанесення шкоди фізичному чи психічному здоров'ю дитини через недбалство, невігластво чи легковажність батьків; байдуже ставлення до почуттів і вчинків

власних дітей, через що дитина може стати агресором або жертвою булінгу.

Батьківство є головною життєвою та соціально-психологічною функцією кожної людини. Проте сучасна молодь втрачає орієнтири на створення сім'ї та народження дітей, відбувається трансформація моделей сімейних взаємин. Нині спостерігаються зміни у ставленні багатьох молодих людей до шлюбу: сучасну молодь вирізняє як ранній початок статевих відносин і їх непорядкованість, так і психологічна неготовність до створення сім'ї, відсутність знань про важливі батьківські якості, елементарні особливості розвитку дитини. Усе зазначене актуалізує важливість формування у старшокласників відповідального ставлення не тільки до майбутнього шлюбу, а й до способів його зміцнення і збереження, одним із яких є готовність до появи, догляду і виховання майбутніх дітей.

Аналіз досліджень. Проблеми відповідального батьківства, підготовки молоді до сімейного життя висвітлені у працях сучасних дослідників: Н. Гусак (виявлення основних суперечностей, які негативно впливають на підготовку сучасної молоді до конструктивних сімейних взаємин); Л. Долинської (соціально-психологічний тренінг підготовки молоді до сімейного життя); Т. Демидової (основні механізми формування уявлень про майбутню сім'ю); А. Денисенко (вивчення психологічних засад подружніх взаємовідносин); О. Кізь (формування психологічної готовності вихованців шкіл-інтернатів до створення сім'ї); Л. Яценко (гендерний чинник у підготовці старшокласників до сімейного життя).

Деякі вчені (Т. Веретенко, І. Зверева, Т. Говорун, В. Кравець, О. Кікінежді, О. Кізь, Ж. Петрочко) розглядають поняття «відповідальне батьківство» як соціально-психологічний феномен, найвищий рівень батьківської компетентності, який, базуючись на певній системі знань, умінь, навичок, почуттів, якостей, реалізується у відповідальній поведінці батьків, спрямованій на виховання і розвиток дитини, формування її гармонійної особистості (Веретенко та ін., 2006).

Питання важливості формування відповідального батьківства у старшокласників піднімаються в працях українських науковців О. Тиунової (2008), Л. Яворської (2009), Л. Яценко (2013). Пропозиції щодо впровадження освітніх програм з підготовки дівчат-старшокласниць до материнства аналізуються в роботах зарубіжних дослідників (Borr MariL, 2009; Barnet B, 2012).

Метою статті – висвітлення окремих теоретичних і практичних аспектів проблеми формування готовності старшокласниць до відповідального батьківства.

Виклад основного матеріалу. Сутність відповідального батьківства сучасні дослідники визначають як «інтегративне утворення особистості, що включає сукупність позитивних ставлень, установок і очікувань, яка глибоко усвідомлює свій обов'язок перед дитиною, її теперішнім і майбутнім, батьківські почуття, насамперед батьківську любов, оволодіння педагогічними компетенціями, що дають можливість здійснювати повноцінне сімейне виховання та сприяти позитивній соціалізації дітей» (Шахрай, 2020: 21); «найвищий рівень батьківської компетентності, яка характеризується поєднанням когнітивної, емоційної і поведінкової системи» (Повалій, 2015: 296).

Компонентами відповідального батьківства за Л. Повалій є ціннісні орієнтації подружньої пари; батьківські установки і сподівання; батьківські

почуття; батьківські позиції; батьківська відповідальність; стилі сімейного виховання. Термін «батьківство» дослідниця розглядає як «надіндивідуальне ціле, тобто у розумінні батьківських і материнських ролей у сукупності, на відміну від терміну «батьківство» з наголосом на першому складі, що стосується лише одного індивіда – батька, тата» (Повалій, 2015: 295).

За Л. Яценко готовність до відповідального батьківства є «психологічним феноменом, який охоплює інтегральну сукупність соціальних та індивідуальних характеристик особистості, що забезпечують вияв відповідальності за дитину та її емоційне прийняття на основі певної зовнішньої моделі, яка інтеріоризується крізь призму власного досвіду і забезпечує ефективне виконання ролей батька та матері» (Яценко, 2013: 520). Дослідниця вважає, що готовність до відповідального батьківства, крім бажання мати дітей, виявляється й в «усвідомленні, осмисленні, позитивному сприйнятті нових обов'язків, тих особливостей внутрішньо-сімейного життя, що постають перед чоловіком і жінкою, які вирішили стати батьками або вже стали ними» (Яценко, 2013: 520).

Ми розглядаємо поняття «готовність старшокласників до відповідального батьківства» як комплексне утворення, що охоплює інтегральну сукупність певних ознак, притаманних старшокласникам як майбутнім батькам відповідно до узвичаєних у соціумі норм, стандартів, вимог, які забезпечують здатність свідомо планувати майбутнє подружнє життя та народження дітей, а також свідомий вияв відповідальності за дитину та ефективне виконання подружніх і батьківських ролей.

У структурі готовності старшокласників до відповідального батьківства виокремлюємо когнітивний (знання і уявлення про відповідальне батьківство); емоційно-ціннісний (емпатійна здатність, позитивне ставлення до створення родини і майбутніх батьківських обов'язків); діяльнісний (елементарні побутові вміння, необхідні для майбутнього подружнього життя і догляду за дитиною; комутативні вміння) компоненти. Усі три складники готовності старшокласників до відповідального батьківства утворюють поєднання знань, почуттів і поведінкових виявів. Це означає, що взаємозв'язок компонентів між собою дуже міцний, а вплив на один із них відразу позначається на інших. Якщо вести мову про відповідальне батьківство, то необхідно забезпечити розвиток усіх трьох складників цього феномену.

Відповідно до визначених компонентів обґрунтовано критерії і показники сформованості готов-

ності дівчат-старшокласниць до відповідального батьківства:

1. Критерій «знання про відповідальне батьківство» (показники стосовно старшокласниць: знання сутності поняття «відповідальне батьківство», знання щодо батьківських ролей, їхніх функцій, відповідальності, способів взаємодії між молодим подружжям і з майбутньою дитиною; розуміння стилів батьківського виховання).

2. Критерій «емоційно-ціннісне ставлення і прагнення бути відповідальними батьками у майбутньому подружньому житті» (показники: емоційно-ціннісне ставлення до створення сім'ї, позитивне сприйняття себе у ролі матері; прагнення свідомо і відповідально виявляти майбутні подружні й батьківські почуття (любов і повага подружжя один до одного та до дитини); мотивація на ціннісну єдність сім'ї і роду (орієнтування на вияв взаємної і моральної відповідальності, створення в родині комфортної морально-психологічної атмосфери).

3. Критерій «вияв готовності до відповідального батьківства» (показники: наявність елементарних побутових умінь, необхідних для майбутнього подружнього життя (приготування їжі, забезпечення санітарно-гігієнічних норм помешкання, надання допомоги один одному в побутових питаннях), вміння елементарного догляду за дитиною та створення безпечного середовища для неї; вміння застосовувати необхідні знання у спілкуванні і міжособистісній взаємодії).

Відповідно до визначених критеріїв і показників було охарактеризовано рівні сформованості готовності у старшокласниць до відповідального батьківства: високий (усвідомлено відповідальний), середній (фрагментарно відповідальний), низький (безвідповідальний).

Високий (усвідомлено відповідальний) рівень. Старшокласниці цього рівня мають ґрунтовні усвідомлені знання про сутність відповідального батьківства, а також знання щодо батьківських ролей, їхніх функцій, відповідальності, способів взаємодії між молодим подружжям і з майбутньою дитиною. Вони демонструють усвідомлене розуміння стилів батьківського виховання, наявність батьківських установок і очікувань доглядати та піклуватися про майбутню дитину / дітей.

Старшокласниці виявляють позитивне ставлення до створення сім'ї, сприйняття себе у ролі матері; у них спостерігається свідоме прагнення відповідально виявляти майбутні подружні й батьківські почуття (любов і повагу подружжя один до одного та до дитини); мотивація на ціннісну єдність сім'ї і роду (орієнтування на вияв взаємної

і моральної відповідальності, створення в родині комфортної морально-психологічної атмосфери). У старшокласниць наявні побутові вміння, необхідні для майбутнього подружнього життя (приготування їжі, забезпечення санітарно-гігієнічних норм помешкання, надання допомоги в побутових питаннях), вміння елементарного догляду за дитиною та створення безпечного середовища для неї; вміння застосовувати необхідні знання у спілкуванні і міжособистісній взаємодії.

Середній (фрагментарно відповідальний) рівень. Знання про сутність відповідального батьківства, а також знання щодо батьківських ролей, їхніх функцій, відповідальності, способів взаємодії між молодим подружжям і з майбутньою дитиною не досить повні; розуміння стилів батьківського виховання, наявність батьківських установок і очікувань доглядати та піклуватися про майбутню дитину / дітей є не досить усвідомленими.

Загалом дівчата-старшокласниці виявляють позитивне ставлення до створення сім'ї, сприйняття себе у ролі матері, хоча прагнення відповідально виявляти майбутні подружні і батьківські почуття є фрагментарними, не досить усвідомленими. У старшокласниць наявні побутові вміння, необхідні для майбутнього подружнього життя (приготування їжі, забезпечення санітарно-гігієнічних норм помешкання, надання допомоги в побутових питаннях), проте вони не мають умінь доглядати за дитиною та створювати безпечне середовище для неї.

Низький (безвідповідальний) рівень. Старшокласниці цього рівня характеризує наявність неповних і неусвідомлених знань про сутність відповідального батьківства, а також знань щодо батьківських ролей, їхніх функцій, відповідальності, способів взаємодії між молодим подружжям і з майбутньою дитиною. Старшокласниці виявляють байдуже, а подекуди й негативне ставлення до створення сім'ї, сприйняття себе у ролі матері; прагнення виявляти майбутні подружні й батьківські почуття є несвідомим. У старшокласниць цього рівня майже відсутні побутові й комунікаційні вміння, необхідні для майбутнього подружнього життя.

Для визначення рівнів сформованості готовності старшокласниць до відповідального батьківства було використано комплекс таких методів і діагностичних методик: бесіди, опитування (інтерв'ю, анкетування), метод незакінчених речень, метод розв'язання проблемних ситуацій, написання творів, педагогічне спостереження та інші. Наведемо окремі результати емпіричних досліджень.

З метою дослідження сформованості готовності до відповідального батьківства у дівчат-старшокласниць за критерієм «знання про відповідальне батьківство» насамперед було важливо з'ясувати розуміння ними поняття «відповідальне батьківство» та його трактування, адже саме воно визначатиме ставлення дівчат до створення сім'ї та способи взаємодії між молодим подружжям і їхньою дитиною у майбутньому. Для цього було використано метод незакінчених речень.

Старшокласницям було запропоновано продовжити речення «Бути відповідальною матір'ю означає ...». Було отримано такі результати: «Піклуватися про дитину, вміти доглядати за нею (переодягати, купати)» – 34,8%; «Піклуватися про побут у родині (готувати, прибирати, доглядати за дитиною)» – 21,4%; «Заробити досить грошей, щоб годувати та одягати дитину» – 20,9%; «Заробити багато грошей, щоб можна було для дитини найняти няню, а самій жити повноцінно» – 10,4%; «Забезпечувати гарний догляд за дитиною, спілкуватися з нею постійно і наголошувати, що її люблять» – 9,5%; «Удвох із чоловіком піклуватися про дитину, бути щасливими, тоді й дитина буде щасливою» – 6,0% дівчат-респонденток.

Можна зробити висновок, що для більшості дівчат-старшокласниць поняття «бути відповідальною матір'ю» полягає в наявності практичних навичок по догляду за дитиною, змоги заробляти багато грошей. Зовсім невелика кількість дівчат вважає, що дитина потребує не лише догляду, але й спілкування, а також щасливого сімейного життя.

З метою виявлення рівня сформованості готовності дівчат до відповідального батьківства за критеріями «емоційно-ціннісне ставлення і прагнення бути відповідальними батьками у майбутньому подружньому житті» та «вияв готовності до відповідального батьківства» було розроблене інтерв'ю, яке складалося із трьох блоків запитань. За допомогою запитань блоку 1 «Моя майбутня родина» мали на меті визначити ставлення дівчат-старшокласниць до створення майбутньої родини; завданням блоку 2 «Я – майбутня матір» було визначити готовність старшокласниць до сприйняття себе у ролі матері; запитання блоку 3 «Один день із моєю дитиною» були спрямовані на визначення наявності у дівчат вмінь і навичок по догляду за дитиною.

Так, у відповідях на перший блок анкети («Моя майбутня родина») більшість респонденток (85,3%) зазначили, що позитивно ставляться

до створення сім'ї у майбутньому; 14,7% дівчат ставлять у пріоритет успішну кар'єру. Сімейне життя, на думку старшокласниць, має низку переваг, адже дозволяє жити з коханою людиною і мати дітей, воно здатне наповнити життя людини змістом. Свою роль у майбутній родині більшість дівчат (95,0%) вбачає у народженні та вихованні дітей і підтримці чоловіка; на думку 5,0% старшокласниць у родині «необхідно бути собою, не поступатися своїми принципами і звичками».

Відповіді дівчат-старшокласниць на запитання другого блоку «Я – майбутня матір» показали, що у 65,7% дівчат спостерігається позитивне ставлення до немовлят, оскільки респондентки наголошували на необхідності народження дитини у своїй майбутній сім'ї. Досить значною (34,3%) виявилася кількість старшокласниць, які зазначили, що їхнє ставлення до дитини є «не завжди позитивним», а народження дитини вони сприймають як «велике фізичне навантаження», «життєві труднощі». На думку цих старшокласниць, «після народження дитини у родині відбудуться зміни, пов'язані зі зростанням відповідальності за новонародженого»; «відбудуться зміни з фігурою»; «зменшиться час на розваги».

На запитання третього блоку «Один день із моєю дитиною», зокрема «Як правильно тримати новонародженого?», «Як часто міняти підгузки?», що включали запитання, спрямовані на виявлення здатності старшокласниць доглянути за немовлям протягом одного дня, лише 40,2% старшокласниць відповіли, що вміють це робити. Свої вміння доглядати за немовлям ці старшокласниці пояснили так: «У мене є молодший брат / сестра»; «Допомагала тьоті по догляду за її дитиною».

Висновки. Можемо констатувати, що більшість респонденток позитивно ставляться до створення сім'ї та бажають мати дітей у майбутньому. Майже третина дівчат не виявила позитивного ставлення до народження дітей, оскільки народження дитини вони сприймають як навантаження, життєві труднощі.

Значна кількість респонденток (майже 60%) не змогли дати правильних відповідей на запитання третього блоку, що засвідчило недостатню практичну підготовку старшокласниць до материнства. Це вказує на необхідність розроблення педагогічних умов та науково-методичного забезпечення формування у старшокласниць готовності до відповідального батьківства в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Веретенко Т. Г., Зверєва І. Д., Шевченко Н. Ю. Основи батьківської компетентності : навчальний посібник. 2006. Київ : Науковий світ. 305 с.
2. Borr Mari L., Baby Think. It Over: A Weekend with an Infant Simulator. *Journal of Family & Consumer Sciences Education*. 2009. № 27(2). P. 45–55.
3. Думанська, В.П. Відповідальне батьківство: теоретичний аспект. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 3. С. 75–86.
4. Повалій Л. Формування у старшокласників відповідального батьківства як сімейної цінності. *Молодий вчений*. 2015. № 2(17). С. 295–298.
5. Тиунова О. В. Психологічні умови формування відповідального ставлення до материнства у дівчат старшого шкільного віку : автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07. Івано-Франківськ, 2008. 20 с.
6. Шахрай В. Формування готовності старшокласників до відповідального батьківства: основні поняття дослідження. *Інноватика у вихованні*. 2020. Випуск 11. Том 2. С. 48–53.
7. Яворська Л. Підготовка молоді до сімейного життя в США. *Статева соціалізація та підготовка учнівської молоді до сімейного життя у педагогіці та шкільній практиці зарубіжних країн* : монографія. 2009. Тернопіль. С. 20–46.
8. Яценко Л. Сутнісні характеристики готовності до відповідального батьківства. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2013. Вип. 17(2). С. 513–521.

REFERENCES

1. Veretenko T. H., Zvierieva I. D., Shevchenko N. Yu. *Osnovy batkivskoi kompetentnosti : navchalnyi posibnyk* [Fundamentals of parental competence: a textbook]. Kyiv : Scientific world, 2006, 305 p. [in Ukrainian].
2. Borr Mari L., Baby Think. It Over: A Weekend with an Infant Simulator. *Journal of Family & Consumer Sciences Education*. 2009, № 27(2), p. 45–55 [in English].
3. Dumanska V. P. *Vidpovidalne batkivstvo: teoretychnyi aspekt* [Responsible parenting: a theoretical aspect]. *Demography and social economy*, 2015, № 3, p. 75–86 [in Ukrainian].
4. Povalii L. *Formuvannia u starshoklasnykiv vidpovidalnoho batkivstva yak simeinoi tsinnosti*. [Formation of responsible parenthood as a family value in high school students]. *Young scientific*, 2015, № 2(17), p. 295–298 [in Ukrainian].
5. Tiunova O. V. *Psykhologichni umovy formuvannia vidpovidalnoho stavlennia do materynstva u divchat starshoho shkilnoho viku* : avtoref. dys. kand. psykhol. nauk: 19.00.07 [Psychological conditions of formation of the responsible attitude to motherhood at girls of high school : author's ref. dis. cand. psychol. science]. Ivano-Frankivsk, 2008. 20 p. [in Ukrainian].
6. Shakhrai V. *Formuvannia hotovnosti starshoklasnykiv do vidpovidalnoho batkivstva: osnovni poniattia doslidzhenia*. [Forming the readiness of high school students for responsible parenting: the basic concepts of the research]. *Innovation in education*. 2020, Vypusk 11. Tom 2, p. 48–53 [in Ukrainian].
7. Iavorska L. *Pidhotovka molodi do simeinoho zhyttia v SShA. Stateva sotsializatsiia ta pidhotovka uchnivskoi molodi do simeinoho zhyttia u pedahohitsi ta shkilnii praktytsi zarubizhnykh krain* : monohrafiia. [Preparing young people for family life in the United States. Sexual socialization and preparation of student youth for family life in pedagogy and school practice of foreign countries : monograph]. 2009, Ternopil, p. 20–46 [in Ukrainian].
8. Iatsenko L. *Sutnismi kharakterystyky hotovnosti do vidpovidalnoho batkivstva. Teoretyko-metodychni problem ykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*. [The essential characteristics of readiness for responsible parenthood. Theoretical and methodological problems of raising children and students]. 2013, Vyp. 17(2), p. 513–521 [in Ukrainian].

Іван ГОНЧАРЕНКО,

orcid.org/0000-0002-6883-4170

кандидат педагогічних наук,

заступник начальника з морально-психологічного забезпечення

Української військово-медичної академії

(Київ, Україна) *i_goncharenko71@ukr.net*

Володимир ШПОРТКО,

orcid.org/0000-0002-0805-4922

викладач кафедри загальновійськових дисциплін

Української військово-медичної академії

(Київ, Україна) *volodimir2000@yahoo.com*

РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ПЕРЕВІРКИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ВІЙСЬКОВИХ ЛІКАРІВ У СИСТЕМІ ВІЙСЬКОВО-МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлюється методика і результати проведеного експериментального дослідження із вивчення стану та розвитку професійної культури майбутніх військових лікарів у системі військово-медичної освіти. Автори статті розкривають результати констатуючого, контрольного і формувального експериментів, у яких взяли участь студенти медичних університетів України, які проходили військову підготовку у медичних університетах, і слухачі Української військово-медичної академії.

У статті здійснено аналіз останніх досліджень і публікацій вчених, які розкривають суть поняття «професійна культура», висвітлено аналогічні розробки в галузі військово-медичної освіти України. Здійснюючи власну експериментальну перевірку, автори спираються на теоретичні напрацювання науковців, у яких розкрито методика «педагогічного експерименту». Протягом педагогічної діагностики було застосовано такі методи дослідження: незалежна експертна оцінка групою експертів, спостереження, анкетування, бесіда, інтерв'ю.

Завданням педагогічного експерименту була перевірка гіпотези дослідження розвитку професійної культури лікарів шляхом створення відповідних організаційно-педагогічних умов, в яких автори передбачають впровадження когнітивної-спрямованої технології, застосування експліцитно-психологічного впливу на студентів-медиків. У статті автори здійснюють аналіз результатів етапів проведення констатуючого і формувального експерименту, що дає змогу встановити стан педагогічної системи, яка вивчається, реальний рівень сформованості і розвитку професійної культури студентів. За результатами експериментального дослідження було виявлено причинно-наслідкові зв'язки у тривалості педагогічного процесу, відбуватиметься подальша дослідницька робота, що дає змогу впроваджувати нову педагогічну технологію, спрямовану на покращення результатів у навчанні і вихованні студентів медичних університетів та слухачів УВМА.

Стан розвитку професійної культури майбутніх військових лікарів було досліджено за допомогою таких структурних компонентів професійної культури: когнітивного, комунікативного, мотиваційно-ціннісного, морально-етичного, етнокультурного і організаційного. Висновки дослідження, використані у впровадженні педагогічних технологій, дозволяють у подальшому корегувати методика процесу навчання майбутніх військових лікарів, продовжувати пошуково-експериментальну роботу з метою покращення форм і методів навчання студентів, набуття ними достатніх професійних навичок і вмінь.

Ключові слова: експериментальна перевірка, професійна культура, розвиток, педагогічна діагностика, організаційно-педагогічні умови, майбутні військові лікарі.

Ivan GONCHARENKO,

orcid.org/0000-0002-6883-4170

Candidate of Pedagogical Sciences,

Deputy Chief of the Moral and Psychological Support

Military Medical Academy of Ukraine

(Kyiv, Ukraine) i_goncharenko71@ukr.net

Volodymyr SHPORTKO,

orcid.org/0000-0002-0805-4922

Lecturer at the Department of General Military Disciplines

Military Medical Academy of Ukraine

(Kyiv, Ukraine) volodimir2000@yahoo.com

RESULTS OF EXPERIMENTAL VERIFICATION OF ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL CULTURE OF FUTURE MILITARY DOCTORS IN THE SYSTEM MILITARY MEDICAL EDUCATION

The article highlights the methodology and result of an experimental study and development of professional culture of future military doctors in the system of military medical education. In the article the author highlights the results of the ascertaining, control and molding experiments in which took part students of medical universities who were undergoing military training at Ukrainian medical universities and Ukrainian Military Medical Academy.

The author of the article analyzed the latest research and publications of scientists that reveal the essence of the concepts of "professional culture", highlighted similar developments in the field of military medical education in Ukraine. Carrying out his own experimental verification, the author relies on the theoretical achievements of scientists who have revealed the method of "pedagogical experiment". During the pedagogical diagnostics were used such research methods as independent expert evaluation by group of experts, observation, questionnaires and interviews.

The task of pedagogical experiment as a whole was to test the hypothesis of research of development of professional culture of doctors, by creation of the corresponding organizational and pedagogical conditions where the author provides introduction of cognitive-directed technology, application of explicitly psychological influence to medical students. In this article the author highlights the results of experiment, which is the initial in the experimental study, and allows establishing the state of the pedagogical system being studied, the real level of formation and development of professional culture of students. According to the results of ascertaining experiment, causal and consequential connections of the pedagogical process are revealed, further research work is carried out, which aims to introduce new pedagogical technology in order to improve the results in teaching and educating students of medical universities and students of UMMA.

The state of formation and development of professional culture of future military doctors was studied using such structural components of professional culture as: cognitive, communicative, motivational-value, moral-ethical, ethno-cultural and organizational. The conclusions of study will contribute to the search for more effective pedagogical technologies, the achievement of quality in students' knowledge, the acquisition of sufficient professional skills and abilities.

Key words: *experimental verification, professional culture, development, pedagogical diagnostics, organizational and pedagogical conditions, future military doctors.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку Збройних Сил України і Медичних сил України гостро потребує вдосконалення системи військово-медичної освіти, проведення дослідження щодо розвитку професійної культури науково-педагогічних працівників, студентів і слухачів вищих медичних закладів України. В умовах поглиблення євроінтеграції освітнього процесу країни, наближення системи військово-медичної освіти до євроатлантичних стандартів і досягнення якісних показників у підготовці майбутніх військових лікарів виникає необхідність проведення експериментальних досліджень щодо розвитку професійної культури.

Аналіз досліджень. У контексті формування і розвитку професійної культури лікарів увагу привертають дослідження Е. Белоконева, Ю. Вороненка, О. Гури, Н. Миколаєнка, О. Мінцера, В. Краснова, О. Кульбаха, О. Парахіна. Питанням удосконалення кваліфікації викладачів військово-медичної освіти присвячені роботи Я. Радиш, А. Романенка і В. Солярика. Особливості підготовки військових лікарів у системі військово-медичної освіти і підвищення їх професійного рівня системно розкриті у працях М. Бойчака, Л. Голіка, В. Жаховського, Б. Клішевича, Ю. Румянцева.

Педагогічна діагностика та експериментальна перевірка підготовки майбутніх спеціалістів

у теорії і практиці педагогіки розкриті у працях відомих педагогів С. Архангельського, Ю. Бабанського, В. Журавльова, В. Міхеєва, А. Піскунова. Методика педагогічного дослідження і експерименту, обробка їх результатів викладені у роботах П. Волкова, Б. Гершунського, С. Гончаренка, І. Підласного, В. Ягупова. Однак проблема формування професійної культури майбутніх військових лікарів в умовах російсько-української війни на сході України та пандемії COVID-19 залишається не досить розробленою.

Мета статті – визначення методики і висвітлення результатів експериментальної перевірки із формування та розвитку професійної культури майбутніх військових лікарів. Проведена експериментальна перевірка ставила за мету перевірку гіпотези дослідження щодо розвитку професійної культури, насамперед свідомості військових лікарів у ставленні до виконання своїх обов'язків, шляхом створення відповідних організаційно-педагогічних умов, впровадження когнітивно-спрямованої технології, застосування експліцитно-психологічного впливу на студентів медичних закладів.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап формування і розвитку Медичних сил Збройних Сил України в умовах військової агресії Російської Федерації, поширення інфекційних захворювань, які зростають до критичного рівня, потребують належної оцінки стану і перспектив підготовки майбутніх військових лікарів у системі військово-медичної освіти, яка повинна бути інтегрована в освітній процес Європейського співтовариства та відповідати стандартам військової освіти країн НАТО.

Світова федерація медичної освіти (СФМО / WFME) у стандартах якості післядипломної освіти визнає, що рівень підготовленості медичного працівника не повинен залежати від локальної політики будь-якої країни, а бути прозорим і визнаним на міжнародному рівні. Зона Європейської вищої освіти повинна будуватися на європейських культурних традиціях відповідальності освіти перед суспільством; на широкому і відкритому доступі до базової та післядипломної освіти; на освіті, спрямованій на всебічний розвиток особистості, та навчанні протягом усього життя.

Виникає необхідність отримання обґрунтованих наукових результатів щодо педагогічної оцінки системи підготовки військових лікарів шляхом впровадження низки педагогічних досліджень. З метою вивчення окремих сторін професійної культури майбутніх військових лікарів, дослідження висунутої гіпотези щодо моделі і

методики її розвитку постає потреба проведення педагогічного експерименту, пошуку нової сучасної технології педагогічного процесу, виявлення необхідних умов реалізації завдань щодо якісної підготовки майбутніх військових лікарів в умовах сьогодення.

Бабанський визначає поняття «педагогічний експеримент» як комплекс методів дослідження для перевірки вірогідності педагогічних гіпотез». У роботі «Проблеми підвищення ефективності педагогічних досліджень» дослідник наводить методику щодо методу педагогічного експерименту (Бабанський, 1982: 99–100).

Педагогічна наука широко використовує теоретичні засади в галузі експериментальних педагогічних досліджень вчених Ю. Бабанського, С. Гончаренко, О. Данилова, В. Загвязинського, Л. Занкова, А. Піскунова, Н. Кузьміна. С. Гончаренко наводить розгорнуту форму педагогічного експерименту, який повинен спиратися на весь арсенал дослідницьких методів, що призводить до нагромадження емпіричного матеріалу, забезпечує перехід від спостереження до глибокого пізнання і вироблення практичних рекомендацій (Гончаренко, 2008: 178).

Розглядаючи методику експериментальної перевірки організаційно-педагогічних умов формування професійної культури, необхідно зазначити що метою експериментальної роботи була перевірка основних теоретичних положень дисертації, оцінювання ефективності моделі і методики формування професійної культури майбутніх військових лікарів у системі військово-медичної освіти.

На початку дослідження було складено план-програму експериментальної роботи, здійснення якої була розраховано із 2017 по 2020 роки. Завданням педагогічного експерименту було з'ясування порівняльної ефективності застосованих у педагогічній практиці методів, технологій, нових прийомів, форм роботи. В межах цього дослідження постало завдання визначити рівень сформованості і розвитку професійної культури майбутніх лікарів у системі військово-медичної освіти.

За типологією проведення експерименту на початку дослідження було здійснено вивчення документів, наукової літератури, проблематику із станом професійної культури лікарів, в тому числі країн НАТО та ЄС (Шпортько, 2020: 389–402). Були уточнені основні поняття щодо змісту і суті професійної культури у теорії і практиці досліджень, після чого у 2018 році було проведено констатуючий експеримент (Шпортько, 2020: 32–36). Результати констатуючого експерименту дозволили встановити стан предмету дослідження, вия-

вити рівень сформованості і розвитку професійної культури майбутніх військових лікарів на початку їх навчання у вищому медичному закладі з метою її подальшого розвитку і формування. Проміжний етап та контрольний експеримент (пізнавально-пошуковий) було проведено у 2019 році, а формуючий експеримент завершено у 2020 році.

У проведенні констатуючого експерименту із вивчення кола питань формування і розвитку професійної культури майбутніх військових лікарів взяли участь 220 студентів Національного медичного університету імені О.О. Богомольця та Київського медичного університету усіх основних спеціалізацій медичних напрямів навчання. У другому етапі експерименту (пізнавально-пошуковому) взяли участь 430 студентів 3-4 курсів медичних університетів, а також слухачі першого курсу УВМА.

В етапі формуючого експерименту взяли участь 110 слухачів і викладачів УВМА. З метою проведення експерименту були використані такі методи дослідження: метод незалежної експертної оцінки групою експертів, методи спостереження, бесіди, анкетування і математичної обробки інформації. На етапі проведення контрольного експерименту до нього приєдналися слухачі першого курсу УВМА, які були прийняті в цей час на навчання в Українську військово-медичну академію із Вінницького, Запорізького, Одеського, Тернопільського, Івано-Франківського медичних університетів, що дало змогу охопити опитуванням представників усіх регіонів України.

У 2018 році під час констатуючого експерименту було уточнено існуючу систему організаційно-педагогічних умов з формування професійної культури майбутніх військових лікарів у системі військово-медичної освіти. Стан сформованості і розвитку професійної культури майбутніх військових лікарів було вивчено шляхом визначення рівня таких компонентів професійної культури: когнітивного, комунікативного, організаційного, морально-етичного, поведінкового і етнокультурного.

Першим досліджуваним показником проведеного нами констатуючого експерименту було визначення рівня сформованості і розвитку когнітивного компоненту професійної культури майбутніх військових лікарів. Результати засвідчили, що низький рівень розвитку когнітивного компоненту встановлено у 32% опитаних. Під час проміжного, контрольного експерименту низький рівень когнітивного компоненту дорівнював 25%, а констатуючого – 15%.

Середній рівень розвитку когнітивного компоненту протягом констатуючого етапу експери-

менту показали 58% опитаних. За результатом проміжного, контрольного експерименту середній рівень дорівнював 60%, а на формувальному – 65%. Про значний розвиток високого рівня когнітивного компоненту свідчить його зростання за визначеними вище етапами експерименту: 10%, 15%, 20%. Варто зазначити, що велика шкала розбіжностей когнітивних показників виникає у студентів медичних закладів між групами, які навчаються на бюджетній формі навчання, і групами студентів, які навчаються на контрактній основі. Високі показники когнітивного компоненту показали значну умотивованість до навчання серед студентів факультету підготовки військових лікарів, у подальшому більша частина з них розпочала навчання в УВМА.

Комунікативна культура лікаря є важливою частиною професійної культури і компетентності військового медика. Під час дослідження ми встановили, що комунікативна культура майбутнього лікаря формується на основі мотиваційних і особистісних компонентів, вияву загальної культури, комунікативних знань і навичок. Для визначення рівня сформованості комунікативного компоненту ми застосовували анкетування, спостереження, бесіди та інтерв'ю. Було використано методику «Виявлення комунікативних здібностей» (В. Бойка), діагностику здатності до співпереживання (С. Дідато), комунікабельності особистості (тест Ряховського).

Використовувалися анкети з питаннями відкритого і закритого типів, у яких студенти обирали альтернативну відповідь або висловлювали свої думки. За допомогою бесід і анкетування ми ретельно дослідили рівень набутих студентами комунікативних знань, те, як студенти розуміють усвідомлення потреби у підвищенні комунікативного рівня. Показники проведення дослідження комунікативного компоненту експерименту наведені у таблиці за етапами дослідження (у відсотках).

	Констатуючий	Проміжний	Формувальний
Низький рівень	25	20	14
Середній рівень	53	49	51
Високий рівень	22	31	35

Констатуючий експеримент щодо виявлення рівня сформованості комунікативного компоненту показав, що низький рівень розвитку комунікативних умінь і навичок присутній у 25% студентів і є досить низьким для майбутніх військових лікарів. Середній показник комунікативного компоненту показали 53% опитаних, високий було встановлено у 22% студентів.

Серед комунікативних труднощів для студентів виявлені такі: страх аудиторії, хвилювання, нерішучість; низький рівень навичок у спілкуванні; неготовність вести діалог із викладацьким складом і студентами старших курсів. Вивчення комунікативних навичок, які будуть потрібні майбутнім військовим медикам, засвідчило їх неготовність до командно-адміністративного (керівного) стилю роботи із військовим колективом, статутної комунікації, військової субординації (під час занять із військово-спеціальної підготовки за програмою підготовки офіцерів запасу).

Досліджуючи мотиваційно-ціннісний складник професійної культури майбутніх військових лікарів у процесі констатуючого експерименту, ми опиралися на психологічні аспекти професійного становлення і досліджували мотиви, які спонукали особистість до обрання професії. Варто погодитися із думкою науковців О. Бодальова і О. Черних (Бодальов, Черних, 1983: 162), які дають оцінку мотивам під час вибору професії, серед яких матеріальна зацікавленість, прагнення зміцнити свій соціальний статус, бажання самостверджуватися та впливати на інших людей, наукові або альтруїстичні інтереси.

Ми застосовували методу «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча (Райгородский, 2006: 246). Студент мав проаранжувати низку цінностей, притаманну професії лікаря, за значимістю. Опитуваним було запропоновано розділити ціннісні мотивації лікаря на три групи: необхідні, корисні і неприпустимі. Було запропоновано проаранжувати і мотиви щодо здобуття професії лікаря та якісного оволодіння фахом, які ми розділили на такі групи: прагматичні (матеріальна винагорода, зарплата, інші шляхи здобуття матеріальних благ); наукові мотиви (бажання сумлінно вчитися, набувати знань, навичок, умінь, робити наукові винаходи); альтруїстичні мотиви (якісне виконання обов'язків, покращення здоров'я пацієнтів).

Узагальнення результатів дало змогу визначити рівні мотиваційно-ціннісної сфери майбутніх військових лікарів у перший рік навчання, які було розділено на три рівні (низький, середній, високий). Показники проведення експерименту із дослідження мотиваційно-ціннісного компоненту наведені в таблиці (у відсотках).

	Констатуючий	Проміжний	Формувальний
Низький рівень	20	16	13
Середній рівень	61	60	55
Високий рівень	19	24	32

Результати анкетування на етапі констатуючого дослідження показують, що низький рівень мотиваційно-ціннісного компоненту мали 20% студентів, 61% – середній і тільки 19% – високий. Високий рівень розвитку готовності студента до роботи в якості лікаря зумовлений високою мотивацією у виборі професії, бажанням присвятити себе порятунку і лікуванню людей за будь-яких обставин. Низька мотивація свідчить на те, що не всі студенти самостійно прийняли свідоме рішення стати лікарем, значна частина з них опиралася на думку і рішення батьків. На початку дослідження значна частина респондентів головним мотивом своєї навчальної діяльності вважала отримання диплому із вищою освітою лікаря, тому ставлення до якісного навчання ще знаходилося на стадії розвитку. Деякий вплив на мотиваційно-ціннісний компонент розвитку професійної культури справив фактор росту пандемії COVID-19, який знижував мотивацію окремих майбутніх лікарів працювати у сфері спеціалізації лікаря-інфекціоніста.

Велике значення у підготовці майбутніх лікарів має формування морально-етичного складника професійної культури. Л. В. Богданова визначає професійну культуру як органічний сплав кваліфікації й моральності, що функціонує на основі трудової моралі (Богданова, 1998: 388). Серед сучасних дослідників цікавими є роботи Х. Мазепа (організаційно-педагогічні умови виховної роботи в медичному коледжі) (Мазепа, 2001: 20), Л. Переймибіди (розвиток деонтологічної культури учнів медичного ліцею) (Переймибіда, 2008: 21).

Під час опитування щодо аспектів морально-етичної поведінки на етапах експерименту ми надали перелік питань з метою вивчення стану сформованості і розвитку професійних і етичних цінностей. Увага була звернута на проблему самооцінки морально-етичних якостей майбутнього лікаря у реальному середовищі. Мета була не тільки продіагностувати стан сформованості, а й дати молодій особі настанови щодо адекватної самооцінки з метою зменшення таких вад як егоцентризм, цинізм, байдужість, корисливість, задати орієнтири для подальшого самовдосконалення у деонтологічній культурі.

Дослідження морально-етичного компоненту наведені в таблиці (у відсотках).

	Констатуючий	Проміжний	Формувальний
Низький рівень	23	19	15
Середній рівень	62	56	50
Високий рівень	15	25	35

За показниками опитування констатуючого експерименту можна зазначити, що 23% студентів показали низький рівень сформованості морально-етичного компоненту професійної культури як майбутнього лікаря, 62% – середній і лише 15% – високий. Під час формувального експерименту високий рівень морально-етичного компоненту збільшився до 35%, середній дорівнював 50%, низький – 15%.

Важливим було вивчення етнокультурного рівня студентів і його самооцінка. Питання опитування були зосереджені на визначенні обізнаності і рівня набутих знань з історії України, українського війська, народних традицій, пісень. Було вивчено рівень активності студентів щодо їх участі у конкурсах, фестивалях, обговоренні телевізійних і радіо передач, читанні книг, ставленні до державної мови і її використання. Дослідження етнокультурного компоненту наведено в таблиці (у відсотках).

	Констатуючий	Проміжний	Формувальний
Низький рівень	30	20	15
Середній рівень	55	52	45
Високий рівень	15	28	40

У процесі констатуючого експерименту низький рівень етнокультурного компоненту показали 30% опитуваних, 55% – середній, 15% – високий. Аналіз засвідчує, що етнокультурне середовище дуже впливає на культуру студентів. В УВМА була спланована і проведена предметна культурологічна робота із розвитку етнокультурного напрямку професійної культури, що позитивно змінило показники. На формувальному етапі експерименту високий рівень уже дорівнював 40%, що свідчить про якісне покращення показника етнокультурного рівня удвічі, низький рівень зменшився удвоє, а середній – залишився майже без змін.

Вивчаючи організаційний компонент, ми ставили за мету з'ясувати вміння майбутнього лікаря самостійно організувати як власну роботу, так і роботу невеликої групи колег. Дослідження організаційного компоненту наведено в таблиці (у відсотках).

	Констатуючий	Проміжний	Формувальний
Низький рівень	22	15	12,5
Середній рівень	54	59	58
Високий рівень	24	26	29,5

Під час констатуючого експерименту 22% респондентів показали низький рівень організаційних навичок, що свідчить про неготовність окремих студентів працювати в команді, брати участь у масових організаційних заходах, виявляти ініціативу та лідерські якості. У 54% респондентів визначено середній рівень організаційних навичок і лише у 24% – високий. Студенти з високим рівнем організаторських здібностей займалися волонтерською роботою, активно брали участь у громадському житті колективів, включилися у роботу студентської ради. Варто підкреслити, що низький рівень організаційного компоненту на етапі формувального експерименту зріс удвічі.

Ми провели експериментальне дослідження із визначення сформованості і розвитку професійної культури майбутніх військових лікарів у системі військово-медичної освіти. Узагальнюючи результати опитування під час констатуючого експерименту, було встановлено, що високий рівень мають 17,5% опитаних студентів, низький – 25,3%, середній – 57,1%. Було використано методи незалежних експертних оцінок, спостереження, анкетування та інтерв'ю. Результати формувального експерименту свідчать, що протягом навчання у медичних університетах і в УВМА високий рівень сформованості і розвитку професійної культури виявлено у 31,9% опитаних студентів, низький – у 14,08%, середній – у 54%. Відбулися якісні зміни у рівнях сформованості і розвитку професійної культури майбутніх військових лікарів.

Висновки. Отримані результати проведеного експерименту дозволили дослідити динаміку і розвиток професійної культури майбутніх лікарів у системі військово-медичної освіти. Результати дослідження є підґрунтям для впровадження методичних рекомендацій із розвитку професійної культури майбутніх військових лікарів для науково-педагогічних працівників системи військово-медичної освіти.

Продовження роботи у напрямі покращення культури лікарів є актуальним в сучасних умовах, зважаючи на потребу в якісній підготовці майбутніх військових лікарів, існуючі загрози, особливо з епідеміологічної обстановки, зокрема щодо розповсюдження COVID-19. Висновки і практичні рекомендації дослідження сприятимуть впровадженню нових методик, удосконаленню навчальних програм і застосуванню нових педагогічних технологій з метою підвищення загального рівня розвитку професійної культури майбутніх військових лікарів, покращенню їхніх знань, умінь і навичок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабанский Ю. К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований. (Дидактический аспект) : монография. М. : Педагогика, 1982. 192 с.
2. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.
3. Шпортко В. О. Проблеми формування професійної культури і компетентності майбутніх військових лікарів в медичних університетах країн НАТО. *Збірник наукових праць «Військова освіта»*. К. : НУОУ, № 2(42), 2020. С. 389–402.
4. Шпортко В. О. Експериментальна перевірка організаційно-педагогічних умов розвитку професійної культури майбутніх військових лікарів у системі військово-медичної освіти. Вид. *Інноваційна педагогіка*, № 26, Одеса, 2020. С. 32–36.
5. Бодальов А. А. Личность и общение. М. : Педагогика, 1983. 256 с.
6. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика: методики и тесты. М., 2006. 480 с.
7. Богданова Л. В. К вопросу о культуре профессионального общения. Юбилейный сб. тр. ученых. РГАФК., посв. 80-летию академии. М., 1998. 388 с.
8. Мазепа Х. П. Організаційно-педагогічні умови виховної роботи в медичному коледжі : автореферат дис. канд. пед. наук. 2001. 20 с.
9. Переймибіда Л. В. Організаційні засади діяльності педагогічного колективу з розвитку деонтологічної культури учнів медичного ліцею : автореферат дис. канд. пед. наук. К., 2008. 21 с.

REFERENCES

1. Babanskyi U. K. Problemy povisheniya effektivnosti pedagogicheskikh issledovaniy. (Didakticheskiy aspect) : monographia [Problems of increasing the effectiveness of educational research]. (Didactic aspect) : monograph. M. : Pedagogika. 1982. 192 p. [in Russian].
2. Goncharenko S. U. Pedagogichni doslidjenia: metodologichni poradi molodim utchenim. [Pedagogical research: Methodological advice for young scientists]. Kyiv-Vinnitsa : DOV "Vinnitsa", 2008. 278 p. [in Ukrainian].
3. Shportko V. O. Problemy formuvannia profesiynoi kulturi i kompetentnosti majbutnih viiskovih likariv v medichnih universitetah krain NATO. [Problems of formation of professional culture and competence of future military doctors in medical universities of NATO countries]. Collection of scientific works "Military education". K. : NUODU, № 2(42), 2020. P. 389–402 [in Ukrainian].
4. Shportko V. O. Eksperementalna perevirka organizatsijno-pedagogitchnih umov rozvitku profesiynoi kulturi majbutnih viiskovih likariv u sistemi vijskovo-medithnoi osviti. [Experimental verifications organizational and pedagogical conditions of the development of professional culture of future military doctors in the system of military medical education]. Publication Innovative pedagogy, № 26. Odesa, 2020. P. 32–36 [in Ukrainian].
5. Bodaliyov A. A. Litchnost i obshenie. [Personality and communication] M. : Pedagogika, 1983. 256 p. [in Russian].
6. Raigorodskiy D. A. Prakticheskaja psihodiagnostika: metodiki i testi. [Practical psychodiagnostics: techniques and tests]. M., 2006. 480 p. [in Russian].
7. Bogdanova L. V. K voprosu o culture profesionalnogo obshenia. Jubileinyy sb. tr. utchenih. RGAFK., posv. 80-letiju akademii. [On the question of the culture of professional communication]. Jubilee collection of work of scientists. RGAPC. Dedicated to the 80th anniversary of the Academy. M., 1998. 388 p. [in Russian].
8. Mazepa H. P. Organizatsiyno-pedagogithni umovi vihovnoi roboti v medihnomu koledji: [Organizational and pedagogical conditions of educational work in the medical college]. Auhor's abstract dis. Cand. of ped. Science. 2001. 20 p. [in Ukrainian].
9. Pereimibida L. V. Organizatsijni zasadi dijalnosti pedagogithnogo kolektivu z rozvitku deontologithnoi kulturi utchniv medihnogo litseyu: [Organizational based of activity of pedagogical collective on development of deontological culture of peoples of medical lyceum]. Auhor's abstract dis. Cand. ped. Science. K., 2008. 21 p.

УДК 374.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-2-35>**Кіра ГОРЯЧЕВА,***orcid.org/0000-0003-1503-4425**кандидат економічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник**Військового інституту**Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) horyachevakira@gmail.com***Олег БУРДЮГ,***orcid.org/0000-0002-1319-4807**науковий співробітник**Військового інституту**Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) _burdug_@ukr.net***Юлія ТІТОМИР,***orcid.org/0000-0002-3704-6550**молодший науковий співробітник**Військового інституту**Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) andrii62ch@gmail.com*

ВИЗНАЧАЛЬНІ МОМЕНТИ: ЗНАЧЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ВІДГУКІВ ПІД ЧАС ПРОДАЖУ ПОСЛУГ ПРИВАТНИХ РЕПЕТИТОРІВ

Нині приватне академічне навчання для учнів шкільного віку набирає дедалі більших обсягів. У всьому світі значна кількість батьків купує додаткове навчання у комерційних постачальників, щоб покращити успішність своїх дітей. У багатьох країнах цей феномен можна розуміти як «страхову стратегію» «пруденційних» батьківських передбачень (Doherty, Dooley, 2017).

Приватне навчання – це засіб, за допомогою якого батьки змушені діяти самостійно на шкільних ринках, що може пом'якшити батьківську тривогу щодо відповідальності, одночасно максимізуючи результати та мінімізуючи ризики для своїх дітей. Український ринок приватних репетиторів розширюється в умовах, коли довіра батьків до шкільного персоналу як освітніх експертів є вразливою. Батьківська демократична логіка підштовхує їх вливати ресурси, які є в їхньому розпорядженні, у їхню педагогічну роботу, щоб досягти результатів освіти, яких вони бажать для своїх дітей. Однак мало відомо про конкретні стратегії, які приватні постачальники репетиторів використовують для залучення батьків.

У статті наведено дослідження 160 відгуків батьків, опублікованих на веб-сайтах 19 приватних постачальників навчальних програм в Україні. Спираючись на концепцію «відповідальних моментів» А. Гідденса та роботу З. Баумана над переконанням прикладу однолітків разом з інструментами критичного аналізу дискурсу, ми стверджуємо, що відгуки батьків використовують емоційні заклики для побудови приватного навчання як вирішення відповідальних моментів батьків. Ми припускаємо, що ця емоційна основа перегукується з педагогічними уподобаннями домінуючого українського середнього класу.

Для тих, хто шукає відгуки батьків, чия довіра до шкіл може бути пошкоджена через їхній невдалий досвід, рекомендації однолітків можуть бути переконливими. Масив відгуків на веб-сайтах постачальників репетиторських послуг і вплив рекомендацій щодо передових аспектів навчального досвіду створюють навмисно побудовану версію реальності, яка може запропонувати переконливий варіант для батьків, які намагаються розв'язати існуючу або потенційну проблему.

Ключові слова: відгук батьків, тіньова освіта, додаткова освіта, приватне навчання, патріотизм, відповідальні моменти.

Kira HORIACHEVA,
orcid.org/0000-0003-1503-4425
PhD in Economics, Associate Professor,
Senior Research Fellow
Military Institute
of Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) horyachevakira@gmail.com

Oleg BURDYUG,
orcid.org/0000-0002-1319-4807
Researcher
Military Institute
of Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) _burdug_@ukr.net

Yulia TITOMYR,
orcid.org/0000-0002-3704-6550
Junior Research Fellow
Military Institute
of Taras Shevchenko National University of Kyiv,
(Kyiv, Ukraine) andrii62ch@gmail.com

IN FATEFUL MOMENTS: THE APPEAL OF PARENT TESTIMONIALS WHEN SELLING PRIVATE TUTORING

Today, private academic education for school-age students is gaining momentum. Around the world, a significant number of parents buy additional training from commercial providers to improve their children's performance. In many countries, this phenomenon can be understood as an "insurance strategy" of "prudential" parental predictions (Doherty, Dooley, 2017).

Private learning is a means by which parents, forced to act independently in school markets, can alleviate parental anxiety about responsibility while maximizing outcomes and minimizing risks to their children. Ukrainian's private tutoring market is expanding in a context where parents' trust in school personnel as educational experts is vulnerable. Simultaneously, a parentocratic logic is nudging parents to infuse the resource sat their disposal into their pedagogic work in order to achieve the educational outcomes that they wish for their children.

However, little is known about the specific strategies that private tutoring suppliers are using to attract prospective parents. This paper reports on a study of 160 parent testimonials published on the websites of 19 private tutoring suppliers in Ukraine. Drawing on Giddens' concept of fateful moments' and Bauman's work on the persuasion of the peer example, together with tools of critical discourse analysis, we argue that parent testimonials use emotional appeals to construct private tutoring as a resolution to parents' fateful moments.

In addition, we speculate that this emotional footing resonates with the pedagogic preferences of the dominant Ukrainian middle classes. For those who are looking for feedback from parents whose trust in schools may be damaged by their bad experiences, peer recommendations can be compelling. The array of feedback on tutoring websites and the impact of recommendations for advanced learning experiences create a deliberately constructed version of reality that can offer a compelling option for parents trying to solve an existing or potential problem.

Key words: *parent testimonial, shadow education, supplementary education, private tutoring, parentocracy, fateful moments.*

Постановка проблеми. У цій статті ми розглядаємо дискурсивну роботу з відгуками на веб-сайтах постачальників приватних репетиторів щодо апеляції батьків як споживачів.

Феномен приватного навчання широко відомий як «тіньова освіта» або «приватна додаткова освіта». Він різниться за масштабом, інтенсивністю та режимом залежно від регіону. Цей процес є досить динамічним (Bray, 2009). В Україні масштаби репетиторської галузі швидко зроста-

ють, дедалі більше сімей купують ці послуги. Крім того, різноманітність постачальників диверсифікується. Колись український ринок репетиторства шкільного віку мав насамперед коригувальний характер і неофіційно організовувався за принципом «домашнього господарства». Однак нині в Україні корпоративні моделі репетиторського бізнесу проводяться в багатьох містах і передмістях. Ці підприємства відомі своєю активною рекламою та діяльністю на ринку репетиторських

послуг. За допомогою такої тактики постачальники продають батькам більш широкий спектр приватних репетиторських послуг.

Метою статті було дослідити соціологічну основу відгуків батьків на веб-сайтах приватних навчальних закладів. Наш аналіз відгуків свідчить про те, що приватне навчання проводиться як рішення для батьків, незадоволених успіхом дітей у школі. Довіра між батьками та школами стає дедалі вразливішою, і ці відгуки стають підставою для активізації зацікавленості батьків, які шукають альтернативу. У цій статті ми пояснюємо, як відгуки батьків прагнуть породити довіру до приватних постачальників репетиторів.

Аналіз досліджень. Проблемою щодо вивчення батьківських відгуків на веб-сайтах приватних навчальних закладів як соціологічного підґрунтя для реалізації репетиторських послуг займалися А. Гідденс, З. Баумен, П. Браун, Ф. Різві, Б. Лінгард, Т. Вільсон, але нині вона є нагальною, недослідженою.

Виклад основного матеріалу. Реклама приватного навчання з'являється повсюди. Під час дослідницького проекту з приватного навчання ми знаходили таку рекламу на білбордах і ліхтарних стовпах біля шкіл, у шкільних бюлетенях, на сайтах батьківських соціальних мереж, у громадських газетах, на телебаченні. Така цільова інтернет-реклама знаходить батьків-споживачів і призводить до більш широкого використання маркетингових засобів на веб-сайтах.

У цій статті нас особливо цікавлять відгуки батьків, які відгукуються на подібну рекламу. Відгуки – це загальноприйняті маркетингові засоби на веб-сайтах постачальників (Davis, 2013), які виконують роль схвалення споживачів продукту. Ця тактика широко рекомендована в популярній бізнес-літературі для маркетингу не тільки приватного навчання, але й освіти загалом та інших послуг, таких як охорона здоров'я (Entrepreneur, 2012).

Відгуки, які використовуються для приватного навчання в Україні, є схваленнями «типових» батьків, а не «відомих» батьків. Сила прагнень, використана цим типом відгуку, призводить до схожості між тим, хто дає відгук, і потенційним клієнтом. Авторитет схвалення ґрунтується на успішному досвіді, який «хтось на зразок мене» мав із продуктом.

Так, американське дослідження (Rice, 2015: 121–141) показало свідчення типових батьків, які обіцяють потенційним клієнтам продуктів шкільного навчання в інтернеті успіх у вирішенні батьківських проблем, враховуючи досвід їхніх дітей у регулярному навчанні. Однак ця форма марке-

тингу обіцяє рівноцінний успіх; вона також пропонує членство у спільноті однодумців. Окрім впливу на купівельну поведінку окремих споживачів, реклама на основі відгуків допомагає створити моделі споживання та ідентичності для певних груп населення (Martin, Wentzel, Tomczak, 2008: 29–43).

В Україні батькам, які мають дітей шкільного віку, продається все більший спектр репетиторських послуг, який охоплює широкий діапазон навчальних дисциплін. Регулярно переглядаючи засоби масової інформації під час нашого дослідження з приватного навчання, ми виявили лише позитивні оцінки репетиторських послуг і продуктів для дітей з проблемами читання (Frost, 2017). Натомість ринки репетиторства для вищих навчальних закладів і тих, хто вивчає англійську мову, є більш суперечливим фронтом для батьківських дискусій.

Концептуалізація батьківського відгуку як взаємної рекомендації в експертній якості

Дослідники визначили «батьківську демократію» логічною в процесі навчання. «Батьківська демократія» – це система, в якій освіта дитини повинна відповідати багатству та бажанням батьків, а не здібностям і зусиллям учня, на відміну від меритократії, яка розподіляє освітні та фінансові винагороди відповідно до здібностей і зусиль. «Батьківська демократія» – це соціологічна концепція, яка відображає політичну ідеологію і вплинула на організацію шкіл.

Термін «батьківська демократія» спочатку використовувався для визначення соціально-політичної ідеології, яка легітимізувала неоліберальну освітню політику, розгорнуту в 1980-х роках. За цією ідеологією результати навчання розподіляються відповідно до засобів і побажань батьків, а не від здібностей і зусиль та заслуг дитини (Brown, 1990: 65–86). З тих пір цей термін поширюється на інтервенційну практику виховання дітей (Barrett De Wiele, Edgerton, 2016) як узгоджене виховання (з репетиторством або без нього) дітей домінуючого середнього класу в капіталістичному середовищі.

В українському середовищі батьківсько-демократичний підхід укоренився в контексті деяких відмінних рис національного освітнього сектору, а також неоліберальних політичних установок, поширених у суспільствах на міжнародному рівні. Загалом спостерігається ерозія довіри до послуг державного сектору, включаючи надання державою освіти (Pusey, 2003). Схильність батьків до виходу за межі державної освіти заохочується застосуванням маркетингових заходів

у сфері освіти (Rizvi, Lingard, 2010). Поза формальним шкільним навчанням спостерігається різке зростання кількості організацій з надання послуг освіти. Вони виступають в якості гравців в освітньому секторі, а саме в підсекторі репетиторства. Це явище розповсюджене на міжнародному рівні (Ball, 2017).

«Батьківська демократія» наділяє батьків свободою та відповідальністю. Як зазначалося в Британії наприкінці 1980-х років, батьківсько-демократичний підхід означає, що незалежний споживач може вільно відпочивати на курорті, а не інвестувати в навчання. При цьому тільки він сам буде винний у результатах навчання своїх дітей (Brown, 1990: 65–86).

Ми стверджуємо, що вибір батьками послуг приватного репетитора свідчить про недовіру батьків до освіти як системи експертних знань. Експертні системи – це системи технічних знань і знань, які організують та підтримують соціальне й матеріальне середовище. Довіра людей до цих систем залежить від віри у правильність системи. Коли експертну систему сприймають як узгоджену та надійну, можна встановити довіру та посилити емоційне відчуття безпеки у своєму існуванні – те, що А. Гідденс (Giddens, 1991) називає «онтологічною безпекою».

Онтологічна безпека – це стабільний психічний стан, який походить від почуття наступності щодо подій у житті. Для того, щоб батьки довіряли школам і вчителям своїх дітей (як представникам експертної системи навчання), спеціалісту, технічним знанням із таких питань як педагогіка, навчання та навчальній програмі, вони повинні вірити в те, що навчальний досвід їхніх дітей є надійним і заснованим на дійсних технічних знаннях. Однак батьки середнього класу все частіше втручаються в освіту своїх дітей, щоб зняти напругу і занепокоєння щодо здатності шкіл обслуговувати їх дітей таким чином, щоб зберегти або покращити їхнє соціальне становище. Втручання батьків та управління освітою їхніх дітей може бути симптомом руйнування довіри до технічних знань освіти як експертної системи.

Довіра до експертних систем вразлива в ситуаціях, коли люди стикаються з представниками експертних систем – так званих «точок доступу». Для батьків «невдалий досвід» під час взаємодії з представниками освітньої експертної системи (такими як директори чи вчителі) може вплинути на ступінь їхньої довіри. Багаторазові невдачі випадки можуть призвести до припинення довіри до освітньої експертної системи та поставити батьків перед дилемою щодо шляхів вирішення проблеми.

Батьків турбує, що їхня дитина не отримає балів, необхідних їй для вступу до закладу вищої освіти, або в разі наявності вад у дитини, на їхню думку, їй надається недостатня підтримка у навчанні, яка перешкоджає здатності дитини успішно відвідувати школу. Такі ситуації можуть викликати тривогу та побоювання щодо того, як вирішити суть дилеми. Ці визначальні моменти мають велике значення, і людина відчуває себе на перехресті з точки зору загального планування життя. У визначальні моменти люди часто поведуться рефлексивно. Деякі батьки можуть звести проблему до мінімуму, припускаючи, що з часом здатність дитини розвиватиметься і проблему буде вирішено самостійно. Інші можуть бути прихильниками використання власних робочих програм (наприклад, з мереж Інтернет). Деякі з батьків можуть припустити, що залучення послуг приватного репетитора зможе вирішити проблему.

Вибір батьків, зроблений рефлексивним способом, сприяє постійній узгодженості самоідентичності та підтримці онтологічної безпеки людини. Так, вибір батьків придбати приватне навчання може розглядатися як вирішення дилеми. Необхідно зрозуміти, як вибір приватного навчання може бути обраним у визначальний момент. У соціально-політичному контексті, коли батьки менш схильні довіряти школі та її представникам і діють організовано як громадяни, які відповідають за вибір, батьківська демократія підштовхується до того, щоб прийняти відповідальність за академічні проблеми своїх дітей. Відгук батьків викликає особливий інтерес з огляду на тенденцію шукати приклад, а не суто авторитет.

Для батьків, чия довіра до шкіл зменшується, відгук, схожий з відгуками інших батьками на приватному веб-сайті репетиторів, може бути більш значущим, ніж авторитет рішення вчителя щодо академічної проблеми дитини. Тут дискурсивна сила батьківського відгуку підноситься як важливий батьківський досвід. Подібні з іншими батьківські перспективи можуть бути достатніми, щоб переконати батьків мобілізувати свої ресурси за допомогою приватного навчання.

Маркетингова література розрізняє використання емоційних відгуків і раціональних відгуків у рекламі. Існує обмежене розуміння соціологічних механізмів, які отримують певні відповіді від одержувачів маркетингових текстів. Тому наш аналіз відгуків виходить за рамки класифікації конкретних звернень як раціональних чи емоційних.

Протягом 2018-2019 років ми аналізували веб-сайти 19 постачальників послуг репетиторів, які працюють на українському ринку. Веб-сайти були

повторно відвідані нами у 2020 році. Хоча деякі з них були оновлені, жодних суттєвих змін, які б стосуються нашого аналізу, не відбулося. Наш аналіз складається з трьох етапів. По-перше, ми описували текстові особливості відгуків, зосереджуючи увагу на тому, як саме побудована розповідь батьків про їхній досвід використання репетиторських послуг. По-друге, ми зосереджувалися на інтерпретації веб-сайтів і їх взаємозв'язку із соціальними процесами. Перший і другий етапи наводилися одночасно. Також ми надавали пояснення стосунків між батьками як споживачами репетиторських послуг і соціальним контекстом ринку репетиторів стосовно вибору приватного репетитора як стратегії вибору у вирішальний момент.

Розуміючи приватне навчання як один із багатьох варіантів, доступних для батьків, коли вони зорієнтовані на труднощі у навчанні своїх дітей, ми повторюємо твердження Вільсона та Карлсена (Wilson, Carlsren, 2016: 24–46) про те, що веб-сайти «не просто описують поле вибору; вони діють, щоб сформувати доступність, значення та природу такого вибору». У цій роботі нас особливо цікавить, як відгуки та рекомендації можуть формувати вибір батьків на ринках репетиторських послуг.

Проведений нами аналіз показав, що веб-сайти 19 постачальників становили дві окремі групи. Перша група складалася з 16 індивідуальних репетиторів, малих навчальних центрів або більших (транснаціональних) навчальних центрів, які обслуговували дітей шкільного віку в різних академічних сферах (найчастіше це англійська мова та математика). Ці постачальники спрямовані на широке коло батьків, які насамперед зацікавлені у тому, щоб допомогти своїм дітям «наздогнати» шкільну програму та підтримати їхній емоційний добробут. Ці постачальники здебільшого пропонували домашню роботу або власні матеріали, які відображають українську шкільну програму. Ми знайшли відгуки батьків на 13 із 16 веб-сайтів постачальників. Кількість відгуків на кожному веб-сайті варіювалася від двох-трьох до десяти і більше. Відгуки кожного веб-сайту були збережені для створення набору даних для аналізу.

Другу групу складали три академічні тренерські заклади. Ця група постачальників мала вузький цільовий ринок, здебільшого орієнтований на батьків, яких турбує академічна майстерність їхніх дітей і високі показники селективного вступного іспиту до школи та тестів (ЗНО). Відгуків батьків ми не знайшли на веб-сайтах цих постачальників; натомість ці веб-сайти надавали фактичну інформацію про зміст послуг та академічні результати

попередніх учнів (хоча існували деякі відгуки учнів, які висловлювали радість від своїх високих досягнень). Тобто їх заклик був раціональнішим, а не емоційним. Відгуки були повідомленнями від першої особи, вони мали довжину від одного-двох речень до довших блоків тексту приблизно в 200 слів. Зрозуміло, що всі відгуки були написані на підтримку певної служби репетиторства.

Висновки. Відгуки стосувалися чотирьох груп учасників: батьків, дітей, репетиторів (сама послуга та її результати для дітей) і школи. Батьки, діти та репетитори були описані позитивно, тоді як в описах шкільного персоналу було використано більше неоднозначних суджень.

Батьки здебільшого були задоволені послугами репетитора, найчастіше описуючи почуття радості та вдячності. По-перше, батьки були задоволені результатами репетиторства для своїх дітей (приклад: «Ми в захваті від того, що табель Олени – найкращий із усіх!»). По-друге, батьки були вдячні репетитору за його роль у явному вдосконаленні їхніх дітей (приклад: «Андрій без вас не прогресував би так само, як з вами»).

У багатьох батьків існувало приписування причинності; інші фактори, які могли сприяти поліпшенню стану дитини (наприклад, продовження навчання у школі) не згадувалися, а будь-які покращення для дитини без винятку приписували репетитору. Граматичні підсилювачі такі як «дуже» та «дійсно» батьки часто використовували для переказу свого досвіду (31 використання «дуже» і 58 вживань «дійсно» були пов'язані з позитивним ставленням батьків і дітей у 160 зразках текстів). Такий позитивний контекст характеризує батьків як задоволених клієнтів і може бути привабливим для тих, хто шукає доказів того, що навчання може бути позитивним і вартим вибору.

Дітей представляли реципієнтами з відсутністю або дефіцитом академічних здібностей чи самовпевненості. Описи батьків часто подавалися «ускладненою» розповіддю, в якій репетиторство було остаточним рішенням проблеми. Слово «покращення» батьки здебільшого обирали для складання своїх звітів. Найчастіше вони описували покращення впевненості у собі, академічні результати та конкретні академічні здібності. Загальноживаним було слово «зараз», яке свідчило про те, що «до» репетиторства було проблемою, що репетиторство певною мірою вирішило її.

Постійно повідомлялося, що діти користувалися послугами репетиторів. Батьки як особи, які публікують відгуки, були сприйняті як стурбовані та залучені до успіху своїх дітей у школі, а вдосконалення своїх дітей вони приписували лише

репетиторам. Відгуки були передбачуваними таким чином, що вони описували кілька подібних вад (діагностика) та кілька подібних результатів для своїх дітей (лікування). Таким чином, фірми-репетитори використовували такі відгуки для вирішення проблем, щоб орієнтуватися на батьків, які прагнуть виправити ситуацію через втручання у навчання своїх дітей. Навантажені емоціями відгуки зустрічалися нечасто і не мали ґрунтовних статистичних даних щодо результатів репетиторства. Ці емоційні відгуки без посилення на зовнішній показник якості є загальним явищем у маркетингу послуг для батьків (Johns, English, 2016: 65–72).

Послуги репетиторів у відгуках батьків були подані у двох аспектах: співробітники репетиторських закладів і педагогічна технологія, яку використовували репетитори. Відгуки формувалися на користь репетиторської підтримки, а репетитори були описані тільки позитивно. Відносини між викладачем і дитиною були в центрі уваги багатьох відгуків. Хоча оцінки батьків щодо якості репетитора були одноманітними, результати, які сподобалися у педагогічному плані, різнилися. Наприклад, деякі зазначали про «спеціально підібрану» та «творчу» педагогічну технологію; інші були задоволені незалежністю, якій, очевидно, сприяла програма репетиторів.

Батьки зробили кілька випадкових відгуків про *школи*. Репетиторство було подано як «ліки» від явних шкільних вад. Наприклад, один із батьків зазначив, що програма репетиторства була корисною, оскільки вона давала допомогу з домашнім завданням там, де цього не робила школа.

При публікації відгуків, які представляють опосередковану критику шкіл, постачальники репетиторів позиціонують себе як надійного експерта в галузі освіти та обслуговування клієнтів. Там, де відгуки можуть представляти школи потенційно самозадоволеними, турботливий, терплячий і залучений вихователь виходить на перший план; де школи представлені як такі, що нехтують батьківськими проблемами, репетиторські компанії представлені як протилежність – як уважні та чуйні союзники для батьків. Цей бінарний файл, можливо, сприяє активації зацікавленості тих батьків, які прагнуть пояснити труднощі своєї дитини у школі та шукають доказів того, що приватне навчання буде вирішенням цих проблем. Отже, відгуки ілюструють задоволення батьків роботою приватних репетиторів в обслуговуванні освітніх труднощів своїх дітей, а також позиціонують школи як нездатні чи такі, які не бажають надавати індивідуальні послуги.

Тепер ми переходимо до пояснення соціальних та інституційних умов, які впливають на цю дискурсивну роботу відгуків батьків. Відгуки – це вибіркоче штучне подання розповідей батьків, пов'язаних із труднощами їхніх дітей у навчанні. Ми стверджуємо, що для цих батьків (автентичних чи вигаданих) репетиторство було відповіддю на їхній власний «невдалий досвід» із представниками освітньої системи, здебільшого школами та вчителями. У будь-якому випадку вибір послуг репетиторів свідчить про зниження довіри до здатності школи задовільно вирішувати проблеми батьків та їхніх дітей. Ці батьки зіткнулися з дилемою щодо того, як діяти далі, вирішуючи труднощі дитини.

Для батьків труднощі у навчанні або досягнення дитини можуть викликати занепокоєння та побоювання щодо того, яким чином ці складнощі вплинуть на майбутнє їхньої дитини. Чи досягне дитина результатів без втручання? Чи вчитель вирішить проблему? Як проблема вплине на можливість дитини в майбутньому? Таким чином потенціал дитини щодо досягнення високих досягнень може викликати тривогу. Чи адекватна шкільна програма для реалізації цього потенціалу? Які додаткові можливості для навчання повинна надавати сім'я? Перед батьками постає безліч проблем, страхів та уявних результатів. Рішення батьків у визначальний момент можна вважати надзвичайно важливим у контексті моралізації батьківства. Неоліберальна логіка підтримує прагнення та активне батьківство (Ball, 2017). Так, батьків підштовхують взяти на себе відповідальність за вибір, який вони роблять для своїх дітей, і за наслідки такого вибору.

Ми також розуміємо таку підвищену чутливість до ризиків і можливостей освітніх результатів у контексті глобалізованого світу, в якому посилені економічна та політична взаємозалежність перетворила усвідомлене значення повноважень, наданих дітям системою освіти. Багато літературних джерел зазначають про несправедливий розподіл наслідків глобалізації. Як зазначає Халлак (Hallak, 2000: 21–40), є «ті, хто глобалізується, хто глобалізований і хто залишається осторонь».

Конкурентні глобальні ринкові сили визначають, що соціальні та економічні перспективи людей залежать від їхньої здатності бути кваліфікованими та гнучкими працівниками (Lingard, 2013). Батьки побоюються, що діти, які не можуть досягти успіху в навчанні, дійсно можуть бути пропущені і приєднуються до «легіонів відкинутих, знецінених людей, які формують зростаючу планету нерелевантного» (Castells, 2000: 5–24).

Підсумовуючи значення впливу на майбутнє дитини здобутих нею освітніх навичок, варто зазначити, що «це посилює тривогу серед батьків середнього класу щодо їхньої здатності зберегти своє місце (соціально-економічний статус) у суспільстві та забезпечувати освітні переваги для своїх дітей» (Power, et al., 2003).

Привабливість та авторитет однорангової рекомендації підкріплюються сучасним бажанням знати, як звичайні особи орієнтуються в подібних проблемах (Bauman, 2000). Приклад і погляди однолітків приваблюють. Наш аналіз демонструє, як відгуки однолітків можуть накопичувати силу, що породжує довіру до потенціалу приватного навчання та формують вибір батьків для здійснення вибору на користь приватного навчання. Опосередковані відгуки, в яких батьки описують конкретний і послідовний набір проблем, пов'язаних з освітою їхніх дітей, дозволяють учасникам тестування уявити себе радником, який зазнає тих самих успіхів із використанням послуг приватного навчання.

Подібним чином дослідники (Jeacle, Carter, 2011: 293–309) проаналізували довіру, яка виникла через систему рейтингу веб-сайту для подорожей в інтернеті, стверджуючи, що рейтинги користувачів постачальників туристичних послуг будували «експертні системи, опосередковані інтернетом». У їхньому випадку саме розрахункові практики, пов'язані з системою рейтингу зірок, у поєднанні з коментарями мандрівників про їхній досвід постачальників створили довіру (а не довіру, яку традиційно покладають на туристичних агентів).

Більше того, (Jeacle, Carter, 2011: 293–309) зазначають, що опосередковані інтернетом експертні системи викликають скептицизм щодо більш офіційних форм експертизи, але при цьому перевага надається думкам інших користувачів. Наші висновки є паралельними, зокрема вони стосуються того, де відгуки батьків критикують вчителів і школи. Тобто інколи батьківські відгуки, передані постачальникам репетиторських послуг на приватному ринку, сприяють «комерціалізації довіри». Це вже не той випадок, коли експерти із традиційної освіти працюють без конкуренції; батьки стикаються з безліччю відгуків, які конкурують між собою, і можуть ретельно вивчити більшу кількість варіантів, перш ніж вирішувати, кому вони можуть довіряти.

Ми зазначаємо про переважне використання емоційних, а не раціональних відгуків. Хоча деякі батьки згадували про функцію репетиторства для рішення труднощів своєї дитини, здебільшого відгуки були зосереджені на позитивних

почуттях, пов'язаних із репетиторством: щастя вилікуваної дитини та її батьків; теплота і доброзичливість вихователя; задоволення від занять із репетиторами. В контексті суперечок щодо використання репетиторства в українському суспільстві помітно, що акцент на формуванні навчального середовища та позитивних почуттях дітей до репетиторства відображає те, що було визначено як усталений батьківський дискурс домінуючої соціальної групи. Це форма виховання, вироблена «сучасними прогресивними батьківськими дискурсами, які підтримують слабкі рамки відносин між батьками і дітьми крізь мовчазні режими дисципліни, акцент на грі, виховання «цілісної дитини» та опір явній конкуренції» (Sriprakash, Proctor, Betty, 2016: 246–441).

Спеціалізований характер знань і багатоманітність наявних тверджень про знання створюють дилему конкуруючих знань (Giddens, 1990). Більшість батьків не знають про навчальні програми та педагогічні інструменти постачальників репетиторських послуг, не мають достатнього досвіду для адекватної оцінки. Тому вибір батьків для використання приватного репетиторства здебільшого ґрунтується на інформації, яка надається постачальниками репетиторів. Через це для батьків, які шукають рішення, може бути складно з впевненістю зробити вибір. У цьому контексті рефлексивність скеровує людей вибирати, чиїм/яким знанням довіряти.

Згідно з Холмсом (Holmes, 2010: 139–154) рефлексивність нерозривно пов'язана з емоціями, таким чином люди здебільшого покладаються на «почуття довіри, симпатії чи задоволення або їх протилежності». Уподобання тих, хто надає відгуки на основі емоційної реакції на навчання, дають впевненість у тому, що вибір буде правильним. Для тих, хто приймає відгуки, читання емоційно заряджених звітів однолітків про репетиторство може забезпечити надію та оптимізм у власні вирішальні моменти, а також допомогти породити довіру до постачальників репетиторських послуг як експертів із знань, здатних вирішити проблеми дітей.

Це дослідження доповнює зростаючу кількість емпіричних досліджень, які описують способи, за допомогою яких приватні навчальні постачальники звертаються до інших груп споживачів на міжнародному рівні. Дослідження в Гонконзі показали, як постачальники репетиторських послуг звертаються до підлітків із зображеннями бого-вихователів чи вихователів-зірок, які знають все, що можна знати про успіх на іспитах із високими рейтингами (Koh, 2014: 803–819).

Дослідження веб-сайтів репетиторів для дорослих росіян виявило ознаки високопоставлених або дуже популярних репетиторів англійської мови (Kozar, 2015: 354–368). До цього набору емпіричних розумінь привабливості репетиторських продуктів це дослідження додає розуміння того, як постачальники репетиторських послуг для дітей шкільного віку в українських регіонах емоційно звертаються до батьків через відгуки однолітків. Ми припустили, що тактику можна тлумачити в соціальному контексті, що погіршує довіру до інституціоналізованого шкільного навчання; чи працює ця тактика дію на потенційних споживачів –

це інше питання, хоча їх часте використання на цьому ринку може свідчити про це.

Результати цього дослідження також є підставою для подальшого аналізу того, як реакція однолітків рефлектує та/або спричиняє занепокоєння батьків. Це цікаво для більш розгорнутого дискурсу щодо формування відповідального батьківського «я» в пізньомодерних або неоліберальних умовах. Підсумовуючи тезу щодо приватного навчання, необхідно підкреслити, що корпоратизація репетиторських послуг як форми навчання та супутнє розповсюдження реклами є ознаками нового потужного гравця у громадській уяві українців, який стоїть за реаліями емпіричного світу шкільного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. K. Doherty, K. Dooley. 2017. "Responsibilising Parents: The Nudge Towards Shadow Tutoring". *British Journal of Sociology of Education*. doi: 10.1080/01425692.2017.1377600.
2. Bray M. 2009. *Confronting the Shadow Education System. What Government Policies for What Private Tutoring?* Paris : International Institute for Educational Planning.
3. Davis J. 2013. "Educational Legitimation and Parental Aspiration: Private Tutoring in Perth, Western Australia". PhD diss., University of Western Australia.
4. Entrepreneur. 2012. *Tutoring and Test Preparation: Step-by-Step Startup Guide*. New-York : Entrepreneur Press.
5. Rice M. F. 2015. "Rhetorical Constructions of Parents by Online Learning Companies: A Study of Parent Testimonials". In *Exploring Pedagogies for Diverse Learners Online (Advances in Research on Teaching)*, edited by M. F. Rice, 121–141. United Kingdom: Emerald.
6. B. A. S Martin., D. Wentzel, T. Tomczak. 2008. "Effects of Sustability to Normative Influence and Type of Testimonial on Attitudes toward Print Advertising". *Journal of Advertising* 37 (1): 29–43. doi: 10.2753/JOA0091-3367370103.
7. Frost C. 2017. "Dyslexia Study Call in Schools". *The Courter Mail*, March, 11.
8. Brown P. 1990. "The 'Third Word': Education and the Ideology of Parentocracy". *British Journal of Sociology of Education* 11 (1): 65–86. doi: 10.1080/0142569900110105.
9. Barrett De Wiele, C. E., J. D. Edgerton. 2016. "Parentocracy Revisited: Still a Relevant Concept for Understanding Middle Class Educational Advantage?" *Interchange* 47: 189–210. doi:10.1007/s10780-015-9261-7.
10. Pusey M. 2003. *The Experiences of Middle Australia*. Cambridge : University Press.
11. F. Rizvi, B. Lingard. 2010. *Globalising Education Policy*. Oxon : Routledge.
12. Ball S. 2017. *The Education Debate*. 3rd ed. Bristol : Polity Press.
13. Giddens A. 1991. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford, California : Stanford University Press.
14. Wilson T. S., R. L. Carlsren. 2016. "School Marketing as a Sorting Mechanism: a Critical Discourse Analysis of Charter School Websites". *Peabody Journal of Education* 91 (1): 24–46. doi:10.1080/0161956X.2016.1119564.
15. Johns R., R. English. 2016. "Transition of Self: Repositioning the Celebrity Brand through Social Media – the Case of Elizabeth Gilbert". *Journal of Business Research* 69 (1): 65–72. doi:10.1016/j.jbusres.2015.07.021.
16. Ball S. 2017. *The Education Debate*. 3rd ed. Bristol : Polity Press.
17. Hallak J. 2000. "Globalisation and Its Impact on Education". In *Globalization, Educational Transformation and Societies in Transition*, edited by T. Mebrahtu, M. Crossley, D. Johnson, 21–40. Oxford : Symposium Books.
18. Lingard B. 2013. *Politics, Policies and Pedagogies in Education: The Selected Works of Bob Lingard*. Oxon : Routledge.
19. Castells M. 2000. "Materials for an Exploratory Theory of the Network Society". *British Journal of Sociology of Education* 51 (1): 5–24. doi:10.1080/000713100358408.
20. Power S., T. Edwards, G. Whitty, V. Wigfall. 2003. *Education and the Middle Class*. Berkshire : McGraw-Hill Education. <https://ebookcentral.proquest.com/>.
21. Bauman Z. 2000. *Liquid Modernity*. London : Polity Press.
22. Jeacle I., C. Carter. 2011. "In TripAdvisor We Trust: Rankings, Calculative Regimes and Abstract Systems". *Accounting, Organizations and Society* 36 (4–5): 293–309. doi:10.1016/j.aos.2011.04.002.
23. Sriprakash A., H. Proctor, H. Betty. 2016. "Visible Pedagogic Work: Parenting, Private Tutoring and Educational Advantage in Australia". *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education* 37 (3): 246–441. doi: 10.1080/01596306.2015.1061976.
24. Giddens A. 1990. *Consequences of Modernity*. Stanford : Stanford University Press.
25. Holmes M. 2010. "The Emotionalization of Reflexivity". *Sociology* 44 (1): 139–154. doi:10.1177/0038038509351616.
26. Koh A. 2014. "The 'Magic' of Tutorial Centres in Hong Kong: an Analysis of Media Marketing and Pedagogy in a Tutorial Centre". *International Review of Education* 60 (6): 803–819. doi: 10.1007/s11159-014-9460-y.

27. Kozar O. 2015. “Discursive Practices of Private Online Tutoring Websites in Russia”. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education* 36 (3): 354–368. doi: 10.1080/01596306.2013.871238.

REFERENCES

1. Doherty K., K. Dooley. 2017. “Responsibilising Parents: The Nudge Towards Shadow Tutoring”. *British Journal of Sociology of Education*. doi: 10.1080/01425692.2017.1377600.
2. Bray M. 2009. *Confronting the Shadow Education System. What Government Policies for What Private Tutoring?* Paris : International Institute for Educational Planning.
3. Davis J. 2013. “Educational Legitimation and Parental Aspiration: Private Tutoring in Perth, Western Australia”. PhD diss., University of Western Australia.
4. Entrepreneur. 2012. *Tutoring and Test Preparation: Step-by-Step Startup Guide*. New-York : Entrepreneur Press.
5. Rice M. F. 2015. “Rhetorical Constructions of Parents by Online Learning Companies: a Study of Parent Testimonials”. In *Exploring Pedagogies for Diverse Learners Online (Advances in Research on Teaching)*, edited by M. F. Rice, 121–141. United Kingdom: Emerald.
6. Martin B. A. S., D. Wentzel, T. Tomczak. 2008. “Effects of Sustainability to Normative Influence and Type of Testimonial on Attitudes toward Print Advertising”. *Journal of Advertising* 37 (1): 29–43. doi: 10.2753/JOA0091-3367370103.
7. Frost C. 2017. “Dyslexia Study Call in Schools”. *The Courter Mail*, March, 11.
8. Brown P. 1990. “The ‘Third Word’: Education and the Ideology of Parentocracy”. *British Journal of Sociology of Education* 11 (1): 65–86. doi: 10.1080/0142569900110105.
9. Barrett De Wiele, C. E., J. D. Edgerton 2016. “Parentocracy Revisited: Still a Relevant Concept for Understanding Middle Class Educational Advantage?” *Interchange* 47: 189–210. doi: 10.1007/s10780-015-9261-7.
10. Pusey M. 2003. *The Experiences of Middle Australia*. Cambridge : University Press.
11. Rizvi F., B. Lingard. 2010. *Globalising Education Policy*. Oxon : Routledge.
12. Ball S. 2017. *The Education Debate*. 3rd ed. Bristol : Polity Press.
13. Giddens A. 1991. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern age*. Stanford, California : Stanford University Press.
14. Wilson T. S., R. L. Carlsren. 2016. “School Marketing as A Sorting Mechanism: a Critical Discourse Analysis of Charter School Websites”. *Peabody Journal of Education* 91 (1): 24–46. doi: 10.1080/0161956X.2016.1119564.
15. Johns R., R. English. 2016. “Transition of Self: Repositioning the Celebrity Brand through Social Media – the Case of Elizabeth Gilbert”. *Journal of Business Research* 69 (1): 65–72. doi: 10.1016/j.jbusres.2015.07.021.
16. Ball S. 2017. *The Education Debate*. 3rd ed. Bristol : Polity Press.
17. Hallak J. 2000. “Globalisation and Its Impact on Education”. In *Globalization, Educational Transformation and Societies in Transition*, edited by T. Mebrahtu, M. Crossley, D. Johnson, 21–40. Oxford : Symposium Books.
18. Lingard B. 2013. *Politics, Policies and Pedagogies in Education: The Selected Works of Bob Lingard*. Oxon : Routledge.
19. Castells M. 2000. “Materials for an Exploratory Theory of the Network Society”. *British Journal of Sociology of Education* 51 (1): 5–24. doi: 10.1080/000713100358408.
20. Power S., T. Edwards, G. Whitty, V. Wigfall. 2003. *Education and the Middle Class*. Berkshire : McGraw-Hill Education. <https://ebookcentral.proquest.com/>.
21. Bauman Z. 2000. *Liquid Modernity*. London : Polity Press.
22. Jeacle I., C. Carter. 2011. “In TripAdvisor We Trust: Rankings, Calculative Regimes and Abstract Systems”. *Accounting, Organizations and Society* 36 (4–5): 293–309. doi: 10.1016/j.aos.2011.04.002.
23. Sriprakash A., H. Proctor, H. Betty. 2016. “Visible Pedagogic Work: Parenting, Private Tutoring and Educational Advantage in Australia”. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education* 37 (3): 246–441. doi: 10.1080/01596306.2015.1061976.
24. Giddens A. 1990. *Consequences of Modernity*. Stanford : Stanford University Press.
25. Holmes M. 2010. “The Emotionalization of Reflexivity”. *Sociology* 44 (1): 139–154. doi: 10.1177/0038038509351616.
26. Koh A. 2014. “The “Magic” of Tutorial Centres in Hong Kong: an Analysis of Media Marketing and Pedagogy in a Tutorial Centre”. *International Review of Education* 60 (6): 803–819. doi: 10.1007/s11159-014-9460-y.
27. Kozar O. 2015. “Discursive Practices of Private Online Tutoring Websites in Russia”. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education* 36 (3): 354–368. doi: 10.1080/01596306.2013.871238.

Тетяна ГРУЗЕВИЧ,

orcid.org/0000-0003-2803-3659

вчитель англійської мови

Хмельницької гімназії № 1 імені Володимира Крasiцького

(Хмельницький, Україна) mvi_2016@ukr.net

СУТНІСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Стаття присвячена визначенню сутності громадянського виховання учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів. Серед наукових категорій громадянського виховання учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів завдяки використанню термінологічного методу автор виділяє такі: громадянин, громадянськість, виховання, громадянське виховання, держава, народ, нація, громадянський обов'язок, громадянська відповідальність, громадянська активність, громадянська вихованість, громадянське мислення, громадянська культура, громадянське суспільство. Автор зазначає, що кожне покоління надає особливостей розумінню громадянськості, акцентує увагу на сучасному тлумаченні цього поняття в суспільному та науковому просторі.

Громадянськість старшокласника автор визначає як складне особистісне утворення динамічного характеру, у змісті якого цілісно поєднуються емоційні, інтелектуальні, ціннісні та практичні аспекти життєдіяльності, спрямоване на позитивне ставлення до Батьківщини, оточуючого суспільства та самого себе як громадянина держави.

Звертається увага на важливість визначення громадянського суспільства. У статті враховується неодноразовість підходів науковців як до трактування понять «виховання», «процес виховання», «виховний процес», так і до їх співставлення. Процес виховання у статті визначено як педагогічне явище, яке відбувається на основі двосторонньої активної взаємодії педагога (вихователя) і (учня) вихованця. За умови його грамотної організації результати мають пролонговану дію, оскільки досвід, який набувається, повністю виявляється не відразу.

Одним із напрямів виховання є громадянське. Сутність громадянського виховання учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів автор розуміє як педагогічний процес взаємодії учня і педагога, спрямований на набуття у сприятливих педагогічних умовах особистісних якостей, які характеризують ставлення учня до встановлених у державі порядків, законів, почуття власної гідності, знання і повагу до прав людини, чеснот громадянського суспільства і виявляються у свідомій, активній і відповідальній діяльності на основі засвоєних громадянських знань.

Автор зазначає, що розглянуті поняття виражають ставлення учнів до себе, до колективу, до навчання та виконання шкільних обов'язків, ставлення до суспільства, сформованість громадянських якостей.

Ключові слова: *виховання, громадянин, громадянськість, громадянське виховання, учні старших класів, загальноосвітній навчальний заклад.*

Tatiana GRUZEVIICH,

orcid.org/0000-0003-2803-3659

English Teacher

Khmelnytsky Gymnasium № 1 named after Volodymyr Krasnytsky

(Khmelnytskyi, Ukraine) mvi_2016@ukr.net

THE ESSENCE OF CIVIC EDUCATION OF SENIOR STUDENTS OF SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article is devoted to defining the essence of civic education of high school students in secondary schools. Among the scientific categories of civic education of senior students of secondary schools through the use of the terminological method, the author identifies the following: citizen, citizenship, upbringing, civic education, state, people, nation, civic duty, civic responsibility, civic activism, civic education, civic thinking, civic culture, civil society. The author notes that each generation pays special attention to the understanding of citizenship, focuses on the modern interpretation of this concept in the social and scientific space.

The citizenship of a high school student is defined by the author as complex personal education of a dynamic nature, in the content of which integrally combines emotional, intellectual, value and practical aspects of life, aimed at a positive attitude towards the homeland, the surrounding society and himself as a citizen of the state.

Attention is drawn to the importance of defining civil society. The article takes into account the ambiguity of scientists' approaches to the interpretation of the concepts of "education", "education process", "educational process" and to their comparison. The process of education in the article is defined as a pedagogical phenomenon that occurs on the basis of

bilateral active interaction of the teacher (educator) and (student) of the pupil, and provided its competent organization, the results have a prolonged effect, because the experience gained is not fully manifested immediately.

One of the areas of education is civic. The essence of civic education of senior students of secondary schools is understood by the author as pedagogical process of interaction between student and teacher, aimed at acquiring in favorable pedagogical conditions personal qualities that characterize the student's attitude to the rules established in the state, laws, self-esteem, knowledge and respect for human rights, civil society virtues and manifested in conscious, active and responsible activities on the basis of acquired civic knowledge.

The author notes that the considered concepts express the attitude of senior students to themselves, to the team, to learning and performing school duties, attitude to society, the formation of civic qualities.

Key words: education, citizen, citizenship, civic education, high school students, secondary school.

Постановка проблеми. Рівень громадянської культури сучасної молоді не завжди відповідає реальним потребам суспільства, яке ставить перед кожним своїм громадянином вимогу дотримання норм загальнолюдської моралі, шанобливого ставлення до національної культури, її відродження, поваги до історичних здобутків свого народу. Тому проблема пошуку шляхів і засобів національної освіти нині досить актуальна, а одним із пріоритетних її напрямів є громадянське виховання підростаючого покоління.

У документах, що регулюють державну освітню політику (Закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», Указ Президента України «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні», Постанова Кабінету Міністрів України «Про основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України», «Концепція державної сімейної політики»), значна роль приділяється завданням формування громадянина загалом і громадянського виховання учнів старших класів зокрема.

Аналіз досліджень. Різні аспекти проблеми громадянського виховання відображені у творчому доробку видатних педагогів і громадських діячів Г. Ващенко, М. Грушевського, А. Макаренка, В. Сухомлинського. У працях сучасних дослідників Р. Арцишевського, І. Бега, В. Борисова, П. Кендзьора, О. Кошопал, О. Пометун, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, Г. Філіпчука, К. Чорної та інших наводяться розгорнуті визначення сутності громадянського виховання як педагогічної категорії.

Деякі автори виокремлюють структурні компоненти громадянського виховання (А. Бекірова, П. Вербицька, П. Волошин, К. Пекач). Дослідженню особливостей громадянського виховання молоді у різні історичні періоди було присвячено дисертаційні роботи О. Бенца, М. Заплетнюк, О. Кафарської, І. Кучинської, О. Рацула. Водночас не досить дослідженими залишаються питання визначення сутності громадянського виховання такої категорії як учні старших класів загальноосвітніх навчальних закладів.

Мета статті – визначення сутності громадянського виховання учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. Використання термінологічного методу при формуванні й уточненні наукових категорій громадянського виховання учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів дозволило виявити серед них такі: громадянин, громадянськість, виховання, громадянське виховання, держава, народ, нація, громадянський обов'язок, громадянська відповідальність, громадянська активність, громадянська вихованість, громадянське мислення, громадянська культура, громадянське суспільство. Окремі описані у педагогічній науці категорії та поняття було уточнено, деякі – було взято з наявним розумінням їх у науково-педагогічній літературі.

З метою визначення сутності громадянського виховання учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів проаналізуємо деякі тлумачення цього явища, запропоновані в науковій літературі. Сучасний тлумачний словник української мови тлумачить термін «громадянин» так: 1) особа, яка належить до постійного населення певної держави, користується її правами і виконує обов'язки, встановлені законами цієї держави; 2) дорослий чоловік; 3) той, хто підпорядковує особистісні інтереси громадським, служить Батьківщині; 4) член громади. Водночас «громадянськість» трактується як «усвідомлення кожним громадянином своїх прав і відповідальності за функції держави, яка має гарантувати ці права»; «громадянський – властивий свідомому громадянинові, спрямований на користь суспільства» (Дубічинський, 2009: 216).

На думку С. Гессена, «громадянськість» необхідно розглядати як частину загальної культури людини, як проміжний її шар, як право, що регулює зовнішні стосунки людей між собою і державою та забезпечує обов'язковість правових норм, організовує сукупність діяльності суспільства (Гессен, 1995: 226).

Кожне покоління надає особливостей розумінню громадянськості. В сучасному суспільному

та науковому просторі межі громадянськості значно розширилися. Так, П. Волошин визначає «громадянськість як духовно-моральну цінність, світоглядно-психологічну характеристику людини, зумовлену її державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни». На думку вченого, з цим пов'язане ставлення людини до встановлених у державі порядків, законів, інституцій влади, почуття власної гідності, знання і повага до прав людини, чеснот громадянського суспільства, готовність і вміння дотримуватися обов'язків і користуватися правами (Волошин, 2009: 186).

На нашу думку, громадянськість старшокласника є складним особистісним утворенням динамічного характеру, у змісті якого цілісно поєднуються емоційні, інтелектуальні, ціннісні та практичні аспекти життєдіяльності, спрямованим на позитивне ставлення до Батьківщини, оточуючого суспільства та самого себе як громадянина держави.

Для нашого дослідження важливим є визначення громадянського суспільства. Сучасний тлумачний словник української мови визначає громадянське суспільство як суспільство високого статусу, яке створює разом із державою розвинені правові відносини, що насамперед спираються на визнання і повагу до гідності особистості як джерела прав людини (Дубічинський, 2009: 216).

У психолого-педагогічній літературі поняття «громадянське суспільство» трактується як «суспільство громадян, які мають невід'ємні права і свободи, сукупність інститутів і відносин, що є наслідком діяльності громадян, спрямованої на задоволення їхніх інтересів і потреб; це політичний союз людей, які беруть участь у формуванні органів державної влади, впливають на визначення політики держави і здійснюють над нею контроль. Його в дійсності складають люди, які мають тверді й усвідомлені наміри служити інтересам свого суспільства» (Волошин, 2009: 187). Автори тлумачать поняття «громадянська позиція», «громадянська свідомість», «громадянська гідність», «громадянський обов'язок», «громадянська відповідальність», «громадянська мужність», засвоєння яких є важливим для визначення сутності громадянського виховання учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів.

Щодо понять «виховання», «процес виховання», «виховний процес», то аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про неоднозначність підходів науковців як до їх трактування, так і до їх співставлення. В українському педагогічному словнику С. Гончаренко виховання визначено як «процес цілеспрямованого, систематичного фор-

мування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів» (Гончаренко, 1997: 53).

Виховання – це головний компонент педагогічного процесу, надзвичайно складне соціальне явище, спрямоване на формування у вихованців наукового світогляду, особистісних рис громадянина України на основі відродження традицій національної свідомості, інтелектуального, професійного, морального, правового, фізичного, екологічного розвитку (Ягупов, 2002: 435). Процес – це зміна стану системи виховання як цілісного педагогічного явища, послідовне й поступове просування вперед для досягнення цілей виховання, розвитку і навчання, гармонійного формування і розвитку особистості українського громадянина (Ягупов, 2002: 435). Виховання – віддалений процес просування до мети, формування особистості відповідно до суспільного ідеалу (Селиванов, 2000: 79).

Дослідник М. Фіцула визначає процес виховання як систему виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвинутої особистості (Фіцула, 2006: 232). Науковці І. Бех, О. Вишневський, І. Зязюн, О. Сухомлинська зазначають, що виховання полягає у перетворювальній діяльності вихователя, спрямованій на формування свідомості, світогляду, ціннісних орієнтацій, знань і способів діяльності особистості, що забезпечує її самовдосконалення. На їх думку, зміст виховання необхідно наповнювати вічними, високими ідеалами, які б задовольняли як потреби особистості, так і запити суспільства та інтереси держави й нації (Сойчук, 2016: 26–27). Ми погоджуємося із наведеними визначеннями. Додамо, що процес виховання – це педагогічне явище, яке відбувається на основі двосторонньої активної взаємодії педагога (вихователя) і (учня) вихованця. За умови його грамотної організації результати мають пролонговану дію, оскільки досвід, який набувається, відразу повністю не виявляється.

Одним із напрямів виховання є громадянське. Громадянське виховання – це процес формування громадянськості (Волошин, 2009: 187). Нами було взято до уваги думку О. Вишневського, що «специфічною метою українського виховання є прищеплення державницького світогляду, коли свою долю та особисте щастя людина пов'язує з упорядкованою державою, яка має міцні моральні підвалини і добрі та шановані людьми закони» (Вишневський, 2006: 145).

В Законі України «Про повну загальну середню освіту» визначено, що «виховний процес є невід'ємним складником освітнього процесу

у закладах освіти і має ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях, культурних цінностях українського народу, цінностях громадянського (вільного демократичного) суспільства, принципах верховенства права, дотримання прав і свобод людини і громадянина та спрямовуватися на формування:

1) відповідальних і чесних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству;

2) поваги до гідності, прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина; нетерпимості до приниження честі та гідності людини, фізичного або психологічного насильства, а також до дискримінації за будь-якою ознакою;

3) патріотизму, поваги до державної мови та державних символів України, поваги та дбайливого ставлення до національних, історичних, культурних цінностей, нематеріальної культурної спадщини українського народу, усвідомленого обов'язку захищати у разі потреби суверенітет і територіальну цілісність України;

4) усвідомленої потреби в дотриманні Конституції та законів України, нетерпимості до їх порушення, виявів корупції та порушень академічної доброчесності;

5) громадянської культури та культури демократії тощо».

Сутність громадянського виховання учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів ми розуміємо як педагогічний процес взаємодії учня і педагога, спрямований на набуття у сприятливих педагогічних умовах особистісних якостей, які характеризують ставлення учня до встановлених у державі порядків, законів, почуття власної гідності, знання і повагу до прав людини, чеснот громадянського суспільства і виявляються у свідомій, активній і відповідальній діяльності на основі засвоєних громадянських знань.

Одним із чинників громадянського виховання учнів старших класів є громадянський світогляд, який є частиною світогляду народного (національного). За визначенням Д. Чижевського: «Народний світогляд є національно зумовленим становиськом народу до світу та життя. Він виявляється і в тому, що цей народ у світі любить, чого в житті він уникає, що в людині найвище оцінює, до чого ставиться негативно» (Чижевський, 1992: 171).

Світогляд – це сукупність загальних переконань, які стосуються світу, людини та суспільства, місця майбутнього офіцера у світі, сенсу його життя та які визначають його ідеали, ціннісні орієнтації, життєві настанови, впливають на формування готовності до майбутньої професійної діяль-

ності. В українців свій самобутній світогляд, який розкриває ставлення до людини, природи, пояснює сенс життя, місце людини в ньому. В українців власне розуміння таких життєво-важливих понять як світ, людина, народ, духовність, нація, любов, віра і праця (Мірошніченко, 2012: 93).

Протягом розвитку людського суспільства народний світогляд не залишався незмінним. З плином часу під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників (географічних, історичних, культурологічних, соціологічних) він зазнав значних змін. Народний світогляд впливає на формування світогляду кожної особистості української держави (Гевко, 2003: 31). Урахування національного світогляду є необхідним в освітньому процесі загальноосвітнього навчального закладу.

Формування світогляду учнів старших класів, у якому переважатимуть засади громадянськості, є одним із завдань освітнього процесу загальноосвітніх навчальних закладів. Вплив суспільства, держави, школи на особистість учня відбувається опосередковано через складну систему соціальних посередників: сім'ю, шкільне освітнє середовище, педагогів, колектив, неформальну групу (організацію), засоби масової інформації, які виступають суб'єктами соціально-психологічної підтримки розвитку, виховання й освіти.

Зі змістової точки зору громадянське виховання можна розглядати як становлення громадянської (національної) свідомості, засвоєння громадянських (національних) цінностей. Громадянська свідомість – це свідоме розуміння й внутрішнє прийняття особистістю того факту, що вона належить до певного державного соціуму. Це засвоєне і прийняте людиною особистісне ставлення до певного суспільства, держави, яке виражається у прагненні активно діяти для його захисту, охорони, розвитку (Волошин, 2009: 188). Для того, щоб громадянське виховання стало основою всієї виховної системи, потрібні систематичні й глибокі зусилля держави, суспільства, сім'ї, шкільного середовища.

У контексті нашого дослідження доречно звернутися до поняття «громадянського обов'язку». Під обов'язком прийнято розуміти те, що необхідно безвідмовно виконувати згідно з вимогами суспільства або з огляду на власне переконання. На думку С. Сливки, його необхідно розглядати як зовнішній та внутрішній імператив (наказ) (Сливка, 2001: 30–31).

Громадянський обов'язок означає, що особистість усвідомлює і переживає свою багатосторонню залежність від держави, ті завдання, які поставила перед нею держава і які вона повинна

реалізувати у своїй діяльності. Громадянська відповідальність – почуття, яке виникає в результаті того, як особистість відчуває себе щодо виконання або невиконання своїх громадянських обов'язків; переживання відповідальності за наслідки власної громадянської діяльності. Громадянська мужність – це здатність особистості рішуче і цілеспрямовано діяти, активно відстоювати національно-державно-суспільні цілі (Волошин, 2009: 188).

Нам імпонує визначення поняття «відповідальність» у тлумачному словнику психологічних термінів як здатності особистості розуміти відповідність результатів своїх дій поставленим цілям, прийнятим у суспільстві або в колективі нормам, у результаті чого виникає почуття співучасті в загальній справі, а при невідповідальності – почуття невиконаного обов'язку (Бродовська, 2005: 25). У нашому розумінні відповідальність є сукупністю суспільно-необхідних норм і правил для представників певного суспільства, яких останні мають обов'язково дотримуватися.

Учені розглядають такі види відповідальності: соціальну, політичну, професійну, правову, навчальну, трудову, які пов'язують з об'єктом відповідальності. Досліджуючи активізацію людського фактору, В. Бакіров звертає увагу на відповідальність як поняття, що відображає ступінь відповідності дій соціальних суб'єктів взаємним вимогам, а також історичним соціальним нормам і суспільним інтересам. Автор поділяє відповідальність на відносно самостійні види: юридичну, економічну, політичну, партійну, професійну та екологічну (Бакиров, 1988: 212). За рівнем соціальної організації він виокремлює суспільну, державну, групову та колективну відповідальність. На нашу думку, громадянська

відповідальність може належати до кожної із зазначених груп, також можливим є існування індивідуальної громадянської відповідальності.

Громадянську відповідальність ми відносимо до сукупності моральних, психологічних і духовних якостей (Durr, 2005: 65), яка дає змогу відповідати за громадянську діяльність учня як вияв його громадянської вихованості. Результатом громадянського виховання учня має бути громадянська вихованість, яка полягає у сформованості громадянських якостей, громадянської свідомості та на її основі – громадянської культури. Розглянуті поняття виражають ставлення учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів до себе, до колективу, до навчання та виконання шкільних обов'язків, до суспільства, сформованість громадянських якостей.

Висновки. Отже, сутність громадянського виховання учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів ми розуміємо як педагогічний процес взаємодії учня і педагога, спрямований на набуття у сприятливих педагогічних умовах особистісних якостей, які характеризують ставлення учня до встановлених у державі порядків, законів, почуття власної гідності, знання і повагу до прав людини, чеснот громадянського суспільства і виявляються у свідомій, активній і відповідальній діяльності на основі засвоєних громадянських знань. Результатом громадянського виховання учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів є їхня громадянська вихованість.

Вивчення сутності та структури понять «громадянська вихованість», «громадянська культура», «громадянська компетентність» становить **перспективу** подальших наукових пошуків з окресленої проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сучасний тлумачний словник української мови: 10 000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. Х. : «Школа», 2009. 1008 с.
2. Гессен С. Й. Основы педагогики. Введение в прикладную философию. Берлин : «Слово», 1923. Составление: М. : Школа-Пресс, 1995. 448 с.
3. Громадянське виховання молодших школярів : хрестоматія. Укл. П. Волошин. Умань : РВЦ «Софія», 2009. 196 с.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
5. Ягупов В. Педагогіка : навчальний посібник. К. : Либідь, 2002. 560 с.
6. Селиванов В. С. Основы общей педагогики: теория и методика воспитания : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. М. : Академия, 2000. 336 с.
7. Фицула М. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник. К. : Академвидав, 2006. 352 с.
8. Сойчук Р. Л. Виховання національного самоствердження в учнівській молоді : монографія. Рівне : О. Зень, 2016. 416 с.
9. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Дрогобич : Коло, 2006. 326 с.
10. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. К. : Орій, 1992. 228 с.
11. Мірошніченко В. І. Система патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників : монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2012. 376 с.
12. Гевко О. І. Національно-патріотичне виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва : дис. канд. пед. наук. К., 2003. 210 с.

13. Сливка С. С. Юридична деонтологія : підручник. К. : Атіка, 2001. 304 с.
14. Бродовська В. Й. Тлумачний словник психологічних термінів. К. : Професіонал, 2005. 224 с.
15. Бакиров В. С. Ценностное сознание и активизация человеческого фактора. Х., 1988. 248 с.
16. Durr K. The School: a Democratic Learning Community. The All-European Study on Pupils' Participation in School. Strasbourg : Council of Europe. 2005, 124.

REFERENCES

1. Suchasnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy (2009): [Modern explanatory dictionary of the Ukrainian language] 10 000 sliv / za zah. red. V. V. Dubichynskoho. Kh. : "Shkola", 2009. 1008 s. [in Ukrainian].
2. Hessen C. Y. (1923) Основы педагогичекого. Vvedeniye v prykladnuuu fylosofyiu. [Fundamentals of Pedagogy. Introduction to applied philosophy] Berlyn : "Slovo", 1923. Sostavlenye: M. : Shkola-Press, 1995. 448 s. [in Russian].
3. Hromadianske vykhovannia molodshykh shkoliariv (2009). [Civic education of junior schoolchildren] : khrestomatiia. Ukl. P. Voloshyn. Uman : RVTs "Sofii", 2009. 196 s. [in Ukrainian].
4. Honcharenko S. U. (1997). Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk. [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv : Lybid, 1997. 376 s. [in Ukrainian].
5. Yahupov V. (2002) Pedahohika [Pedagogy] : navchalnyi posibnyk. K. : Lybid, 2002. 560 s. [in Ukrainian].
6. Selyvanov V. S. (2000). Основы обшчеи педагогичекого: teoriya y metodyka vospytanyia [Fundamentals of General Pedagogy: Theory and Methods of Education] : ucheb. posobyе dlia stud. vyssh. ped. ucheb. zavedenyi. M. : Akademiya, 2000. 336 s. [in Russian].
7. Fitsula M. (2006) Pedahohika vyshchoi shkoly [Pedagogy of high school] : navchalnyi posibnyk. K. : Akademydav, 2006. 352 s. [in Ukrainian].
8. Soichuk R. L. (2016). Vykhovannia natsionalnoho samostverdzhennia v uchnivskoi molodi [Education of national self-affirmation in student youth] : monohrafiia. Rivne : O. Zen, 2016. 416 s. [in Ukrainian].
9. Vyshnevskiy O. (2006). Teoretychni osnovy suchasnoi ukrainskoi pedahohiky. [Theoretical foundations of modern Ukrainian pedagogy]. Drohobych : Kolo, 2006. 326 s. [in Ukrainian].
10. Chyzhevskiy D. (1992). Narisy z istorii filosofii na Ukraini. [Essays on the history of philosophy in Ukraine]. K. : Orii, 1992. 228 s. [in Ukrainian].
11. Mirosnichenko V. I. (2012). Systema patriotychnoho vykhovannia maibutnikh ofitseriv-prykordonnnykiv. [The system of patriotic education of future border officers] : monohrafiia. Khmelnytskyi : Vyd-vo NADPSU, 2012. 376 s. [in Ukrainian].
12. Hevko O. I. (2003). Natsionalno-patriotychnе vykhovannia studentiv vyshchyykh pedahohichnykh zakladiv zasobamy dekoratyvno-uzhytkovoho mystetstva. [National-patriotic education of students of higher pedagogical institutions by means of decorative and applied arts] : dys. kand. ped. nauk. K., 2003. 210 s. [in Ukrainian].
13. Slyvka S. S. (2001). Yurydychna deontolohiia [Legal deontology] : pidruchnyk. K. : Atika, 2001. 304 s. [in Ukrainian].
14. Brodovska V. Y. (2005). Tлумachnyi slovnyk psykhologichnykh terminiv. [Explanatory dictionary of psychological terms]. K. : Profesional, 2005. 224 s. [in Ukrainian].
15. Bakyrov V. S. (1988). Tsennostnoe soznanye y aktyvyzatsiya chelovecheskoho faktora. [Value consciousness and activation of the human factor]. Kh., 1988. 248 s. [in Russian].
16. Durr K. (2005). The School: a Democratic Learning Community. The All-European Study on Pupils' Participation in School. Strasbourg : Council of Europe. 2005, 124 s. [in English].

Оксана ДУДИНА,
orcid.org/0000-0003-0405-5837
кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри мовних та гуманітарних дисциплін № 2
Донецького національного медичного університету
(Кропивницький, Україна) rexiff@ukr.net

УДОСКОНАЛЕННЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ КИТАЮ

У статті охарактеризовано наявні можливості та перспективи розвитку медичної освіти в Китаї, виокремлено проблеми, які нині потребують розв'язання на державному рівні для створення однієї з найкращих моделей підготовки лікарів у XXI столітті. Дослідженням виявлено, що в 2016 році урядом Китаю була схвалена амбіційна нова національна політика «Здоровий Китай 2030», ключовою метою якої є поліпшення якості медичного обслуговування та підвищення професійності лікарів для надання медичних послуг. Ефективне впровадження урядової політики вимагає наявності великої кількості добре навчених лікарів. З метою збільшення кількості лікарів і вдосконалення підготовки фахівців у галузі медицини університети Китаю акумулюють передовий світовий досвід інших країн світу. Встановлено, що в Китаї впроваджена стандартизована програма підготовки лікарів і післядипломної медичної освіти тривалістю три роки. Аналіз літератури з питань китайської медицини та підготовки професійних лікарів у закладах вищої освіти свідчить, що ЗВО в КНР готують майбутніх лікарів, розвиваючи їхні клінічні навички та аналітичне мислення, широко застосовуючи проблемне навчання, готуючи таким способом майбутніх лікарів до розв'язання негайних і складних викликів у майбутній професійній діяльності.

У статті обгрунтовано роль, місце і значення Китайської асоціації лікарів, яка проводить значну роботу для поліпшення державного медичного обслуговування, забезпечує керівництво для китайської медичної спільноти та проводить міжнародні тренінги з нормалізації навчання лікарів-резидентів Китаю, які сприяють удосконаленню підготовки фахівців у галузі медицини в університетах країни. Аналіз наукових джерел показав, що підвищення ефективності китайської системи охорони здоров'я є ключовим для розв'язання поточних проблем, наприклад поліпшення клінічних навичок китайських лікарів, зменшення непотрібного або повторюваного лабораторного або візуального обстеження тощо. У статті розкрито методи навчання лікарів, які полягають у моделюванні реальних ситуацій, що значною мірою доповнює традиційне дидактичне навчання. Китайські дослідники довели, що успіх реформи вищої медичної освіти в КНР залежить від добре професійно освічених медичних працівників, які мають клінічну та етичну компетентність, необхідні для надання якісних лікарських послуг. У дослідженні описано та проаналізовано шляхи вдосконалення підготовки лікарів у Китаї.

Ключові слова: медична освіта в Китаї, підготовка майбутніх лікарів, якість підготовки лікарів, навчання впродовж життя, професійна компетентність лікаря, клінічні навички.

Oksana DUDINA,
orcid.org/0000-0003-0405-5837
Candidate of Pedagogical Sciences,
Lecturer at the Department of Languages and Humanities № 2
Donetsk National Medical University
(Kropyvnytskyi, Ukraine) rexiff@ukr.net

IMPROVEMENT OF TRAINING OF FUTURE DOCTORS IN CHINA UNIVERSITIES

The article describes the existing opportunities and prospects for the development of medical education in China, highlights the problems that currently need to be addressed at the state level to create one of the best models of medical training in the 21st century. The study found that the Chinese government approved an ambitious new national policy "Healthy China 2030", the key goal of which is to improve the quality of health care and improve the professionalism of doctors to provide medical services. Effective implementation of government policy requires a large number of well-trained doctors. In order to increase the number of doctors and improve the training of masters in medicine, Chinese universities are accumulating world best practices from other well-developed countries. It is established that a standardized program of training doctors and postgraduate medical education lasting three years has been introduced in China. An analysis of the literature about the training of professional physicians in Chinese higher education institutions shows that free medical education in CPR prepares future physicians by developing their clinical skills and analytical thinking, widely using problem-based learning, thus preparing future physicians to address immediate and complex challenges in the future professional activity.

The article substantiates the role, place and importance of the Chinese Association of Physicians, which does significant work to improve public health care, provides guidance to the Chinese medical community, and conducts international training to normalize the training of Chinese resident physicians to improve university medical training on the mainland. An analysis of scientific sources has shown that improving the efficiency of the Chinese health care system is key to solving current problems, such as improving the clinical skills of Chinese doctors, reducing unnecessary or repetitive laboratory or visual examinations, and so on. The article reveals the methods of teaching doctors, which are to model real situations, which greatly complements the traditional didactic training. Chinese researchers have shown that the success of higher health education reform in China depends on well-trained health professionals who have the clinical and ethical competencies needed to provide quality medical services. The study describes and analyzes ways to improve the training of doctors in China.

Key words: medical education in China, training future doctors, quality of training doctors, lifelong learning, professional competence of doctor, clinical skills.

Постановка проблеми. Згідно з Глобальною статистикою фахівців у галузі охорони здоров'я та Всесвітньої організації охорони здоров'я, яка доповнює дані про країни, у 2010 році в Китаї було 1,8 лікарів на 1000 жителів, і ця кількість збільшується останніми роками; тоді як у 2010 році в Індії було 0,6 лікарів, у Південній Кореї – 2,0 лікарів, у Японії – 2,3 лікарів, у Канаді – 2,1 лікарів (Світовий банк, 2014). Статистика показує, що медична освіта в Китаї забезпечує країну висококваліфікованими лікарями. Швидка та ефективна реакція китайських лікарів на дослідження та лікування COVID-19 свідчить про те, що медична освіта в Китаї є на високому рівні.

Аналіз досліджень. Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що питанням удосконалення підготовки лікарів в університетах Китаю присвячено праці таких китайських учених, як: Йі-Сян Дж. Ванг, Д. Лі, С. Ліан, Ц. Чень, М. Яо, Ч. Чі, М. Д. Феттерс та інші. Вдосконаленням і розвитком навчальних курсів для фахівців сімейної медицини в Китаї займалися такі дослідники, як Д. Ши, Х. Лу, Х. Ван, С. Бао, Л. Цянь та інші.

Систему вищої освіти в Китаї вивчали такі українські вчені, як: Є. Гобова, В. Мумладзе, Н. Мирончук, але вдосконалення підготовки лікарів у ЗВО КНР для України є не досить висвітленими в педагогічній вітчизняній науці. Важливим джерелом вивчення досвіду підготовки майбутніх лікарів у медичних університетах Китаю є праці китайських науковців-практиків Р. Мей, Г. Оце, Ч. Лі, Л. М. Розенфельд, Дж. Джон Велоксі і Ю. Лін.

Мета статті – визначити особливості підготовки лікарів в університетах Китаю.

Виклад основного матеріалу. Китайський дослідник Йі-Сян Дж. Ванг у своєму дослідженні «Про підготовку молодих лікарів у Китаї» (On the training of young doctors in China) представляє деякі свої особисті погляди на суперечливу тему, як підвищити ефективність підготовки молодих лікарів у Китаї. На його думку, першим і найважливішим для якісної підготовки фахівців у галузі

медицини є вступ відмінних студентів у медичні ЗВО Китаю (Ванг, 2015: 182). Студенти-медики повинні бути високоінтелектуальними й зацікавленими у вивченні медицини як в університеті, так і впродовж усього життя, оскільки медична наука постійно прогресує, розвивається і лише такий лікар буде затребуваний у суспільстві і зможе принести користь суспільству.

У медичних університетах Китаю навчальна програма для фахівців у галузі медицини є стандартизованою для різних регіонів країни. ЗВО в КНР готує майбутніх лікарів, розвиваючи їхні клінічні навички та аналітичне мислення, застосовуючи проблемне навчання під час підготовки висококваліфікованих фахівців у галузі медицини.

Йі-Сян Дж. Ванг стверджує, що завдяки унікальним особливостям медичної освіти, порівняно з іншими програмами підготовки, такими як гуманітарними та науковими, медичним університетам корисно мати напівнезалежне або самостійне управління (Ванг, 2015: 183).

Президент Гонконзької медичної академії Дональд Лі у своєму дослідженні «Навчання лікарів первинної медичної допомоги в Китаї: Трансформація загальної практики» (Training doctors for primary care in China: Transformation of general practice education) зазначає, що Китай прагне до зміцнення послуг первинної медичної допомоги шляхом навчання та залучення кваліфікованих лікарів загальної практики. Зі старінням населення та модернізацією способу життя в Китаї відбулися великі зміни в спектрі досліджень поширених у країні захворювань, оскільки хронічні захворювання стають основною причиною підвищення рівня смертності, на відміну від інфекційних захворювань (Лі, 2016: 2). Як постійні зусилля для поліпшення якості первинної медичної допомоги в багатьох провінціях Китаю було створено навчальні центри, що відповідають міжнародним стандартам. Створений центр загальної практики в Шанхайській лікарні Чжуншань Шанхайського університету Фудань під керівництвом професора

Чжоу Шань Чжу був акредитований Всесвітньою організацією сімейних лікарів (WONCA) як сертифікований навчальний центр із сімейної медицини, що відповідає вимогам освітнього комітету WONCA.

Важливу роль у країні відіграє Китайська асоціація лікарів (CMDA). Це національна, добровільна, неприбуткова, професійна асоціація з 4,6 мільйона медичних працівників у Китаї, що представляє колективну позицію китайських лікарів, хірургів, медичних дослідників і медичних працівників (Китайська асоціація лікарів, 2020). Асоціація виступає за поліпшення державного медичного обслуговування та забезпечує керівництво для китайської медичної спільноти. Вона також пропонує та забезпечує міжнародні тренінги зі стандартизованого навчання лікарів-резидентів Китаю, наприклад за навчальною програмою міжнародного рівня з питань «Хронічного управління хворобами» застосовується модель електронного навчання в Університеті Фенікса (University of Phoenix) в невеликих навчальних аудиторіях. Програма підтримується Канадським товариством із питань охорони здоров'я. Це свідчить, що китайська медична освіта постійно акумулює та адаптує зарубіжний передовий досвід із підготовки лікарів у вітчизняну систему освіти.

Йі-Сян Дж. Ванг у праці «Запровадити механізм добросовісної конкуренції в системі охорони здоров'я Китаю» (Introduce fair competition mechanism in China healthcare system) зазначає, що підвищення ефективності китайської системи охорони здоров'я є ключовим для розв'язання поточних проблем, наприклад поліпшення клінічних навичок китайських лікарів, зменшення непотрібного або повторюваного лабораторного або візуального обстеження, щоб уникнути надмірного лікування, оскільки в Китаї запроваджується обов'язкова трирічна схема навчання в інтернатурі (Ванг, 2014: 499). Дослідники в КНР вивчають, чи буде ця схема набагато кращою, ніж трирічна професійна програма підготовки магістра, яка існує вже багато років.

Американський коледж лікарів грудної клітки (the American College of Chest Physicians – CHEST) розробив програму стипендій в галузі медицини, а саме – лікування легенів і критичної допомоги в Китаї (Білл, 2017). CHEST розраховує розповсюдити таку програму в 30–50 ЗВО, очікуючи на офіційне визнання Міністерством охорони здоров'я Китаю як програми субспеціального навчання, що дозволить CHEST впровадити її на всій території Китаю.

Китайські вчені Сікін Ліан, Ці Чень, Мі Яо, Чунхуа Чі, Майкл Д. Феттерс у праці «Підготовка до роботи лікарем загальної практики в

Китаї» (Training Pathways to Working as a General Practitioner in China) виявили три важливих шляхи для вдосконалення підготовки фахівців у галузі медицини для загальної практики: 1) «пост трансфер» навчання для ліцензованих лікарів або помічників лікарів, щоб стати лікарем загальної практики; 2) загальна практика, що передбачає п'ятирічну бакалаврську програму та три роки резидентури, і 3) бакалаврська освіта із сімейної медицини, що готує студентів до сільської практики (Ліан та інші, 2019: 262).

Згідно з експериментальним дослідженням «Симуляційний навчальний курс для фахівців сімейної медицини в Китаї, які працюють із COVID-19» (A simulation training course for family medicine residents in China managing COVID-19), Д. Ши, Х. Лу, Х. Ван, С. Бао, Л. Цянь та інші очікують, що лікарі-резиденти із сімейної медицини будуть підготовлені як компетентні фахівці з якомога більшою кількістю оновлених знань, що дасть їм змогу ефективно розв'язувати реальні клінічні проблеми під час роботи з високо інфекційними захворюваннями (Ши, Лу, Ван та інші, 2020: 366). Такі добре розроблені програми підготовки лікарів в університетах Китаю є доступними та якісними, вони передбачають підготовку в реальних ситуаціях або штучно створених, подібних до тих, які можуть трапитися в професійній діяльності. Моделювання дає викладачу змогу модулювати або контролювати ступінь складності та небезпеки, оцінюючи індивідуальну та командну участь студентів. Такі види навчання майбутніх лікарів передбачають як безпеку пацієнтів, так і самозахист студентів-медиків. Для досягнення цієї мети викладач повинен навчити студентів обмежувати свої рішення, чітко дотримуватися правил протоколу. Сценарій моделювання ситуацій допомагає слухачам взаємодіяти в реальних ситуаціях; таке навчання також дуже доповнює традиційне дидактичне навчання.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що в Китаї триває процес постійного вдосконалення фахової освіти лікарів. Китайський уряд розпочав амбіційну нову місію з підготовки висококваліфікованих фахівців у галузі медицини. Зміни в навчанні стосуються підготовки лікарів загальної практики, які мають оволодіти професійними компетентностями, їхня кваліфікація має відповідати міжнародним стандартам кваліфікаційним наборам лікарських навичок. У КНР відбулися значні зміни в якості підготовки фахівців у галузі медицини за останні десятиліття. За результатами системного аналізу наукової літератури визначено проблеми, що

потребують дослідження, а саме: тенденції, зміст, форми, методи й особливості підготовки висококваліфікованих компетентних фахівців у галузі медицини в університетах Китаю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Beall A. Association Sets Training Standards for Chinese Lung Doctors. *The Center for Association Leadership. ASAE*. 2017. URL: https://www.asaecenter.org/resources/articles/an_magazine/2017/january-february/association-sets-training-standards-for-chinese-lung-doctors.
2. Chinese Medical Doctor Association. Home of Four Million Medical Doctors in China. URL: <http://www.cmdae.org>.
3. Li D. Training doctors for primary care in China: Transformation of general practice education. *Journal of Family Medicine and Primary Care*. 2016. Vol. 5. Issue 1. P. 1–2. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4943113>. DOI: 10.4103/2249-4863.184614.
4. Lian S., Chen Q., Yao M., Chi C., Fetters M. D. Training Pathways to Working as a General Practitioner in China. *Family Medicine*. 2019. Vol. 51. Issue 3. P. 262–270. URL: <https://journals.stfm.org/familymedicine/2019/march/fetters-2018-0101>. DOI: 10.22454/FamMed.2019.329090.
5. Shi D., Lu H., Wang H., Bao S., Qian L., Dong X., Tao K., Xu Z. A simulation training course for family medicine residents in China managing COVID-19. *Australian Journal of General Practice*. 2020. Vol. 49. Issue 6. P. 364–368. URL: <https://www1.racgp.org.au/ajgp/2020/june/test>. DOI: 10.31128/AJGP-04-20-5337.
6. The World Bank. Data. Physicians (per 1,000 people). 2014. URL: <http://data.worldbank.org/indicator/SH.MED.PHYS.ZS>.
7. Wang J. Yi-X. Introduce fair competition mechanism in China healthcare system. *Quantitative Imaging in Medicine and Surgery*. 2014. Vol. 4. Issue 6. P. 498–499. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4256236>. DOI: 10.3978/j.issn.2223-4292.2014.11.14.
8. Wang J. Yi-X. On the training of young doctors in China. *Quantitative Imaging in Medicine and Surgery*. 2015. Vol. 5. Issue 1. P. 182–185. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4312294>. DOI: 10.3978/j.issn.2223-4292.2014.12.01.

REFERENCES

1. Beall A. Association Sets Training Standards for Chinese Lung Doctors. *The Center for Association Leadership. ASAE*. 2017. URL: https://www.asaecenter.org/resources/articles/an_magazine/2017/january-february/association-sets-training-standards-for-chinese-lung-doctors [in English].
2. Chinese Medical Doctor Association. Home of Four Million Medical Doctors in China. URL: <http://www.cmdae.org> [in English].
3. Li D. Training doctors for primary care in China: Transformation of general practice education. *Journal of Family Medicine and Primary Care*. 2016. Vol. 5. Issue 1. P. 1–2. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4943113>. DOI: 10.4103/2249-4863.184614 [in English].
4. Lian S., Chen Q., Yao M., Chi C., Fetters M. D., Training Pathways to Working as a General Practitioner in China. *Family Medicine*. 2019. Vol. 51. Issue 3. P. 262–270. URL: <https://journals.stfm.org/familymedicine/2019/march/fetters-2018-0101>. DOI: 10.22454/FamMed.2019.329090 [in English].
5. Shi D., Lu H., Wang H., Bao S., Qian L., Dong X., Tao K., Xu Z. A simulation training course for family medicine residents in China managing COVID-19. *Australian Journal of General Practice*. 2020. Vol. 49. Issue 6. P. 364–368. URL: <https://www1.racgp.org.au/ajgp/2020/june/test>. DOI: 10.31128/AJGP-04-20-5337 [in English].
6. The World Bank. Data. Physicians (per 1,000 people). 2014. URL: <http://data.worldbank.org/indicator/SH.MED.PHYS.ZS> [in English].
7. Wang J. Yi-X. Introduce fair competition mechanism in China healthcare system. *Quantitative Imaging in Medicine and Surgery*. 2014. Vol. 4. Issue 6. P. 498–499. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4256236>. DOI: 10.3978/j.issn.2223-4292.2014.11.14 [in English].
8. Wang J. Yi-X. On the training of young doctors in China. *Quantitative Imaging in Medicine and Surgery*. 2015. Vol. 5. Issue 1. P. 182–185. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4312294>. DOI: 10.3978/j.issn.2223-4292.2014.12.01 [in English].

Ірина ЄНГАЛИЧЕВА,

orcid.org/0000-0001-6824-9548

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри дошкільної освіти

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна) *ira2100@gmail.com*

АНАЛІЗ ІНТЕРНЕТ-СЕРВІСІВ ДЛЯ УРІЗНОМАНІТНЕННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

За умов стрімкого переходу освіти на онлайн-навчання видається неможливою організація якісного освітнього процесу без використання сучасних засобів візуалізації навчального матеріалу. Ця проблема стала ключовою у визначенні теми дослідження. З огляду на це у статті здійснено аналіз Інтернет-сервісів для урізноманітнення й унаочнення освітнього процесу у закладах вищої освіти.

На початку авторка аналізує ключові поняття, як-от: освітній процес, візуалізація, Інтернет-сервіси. Визначення термінології важливе для проведення дослідження та чіткості викладення матеріалу. У статті охарактеризовано основні можливості найбільш популярних і простих у використанні сервісів.

Для створення та редагування візуального навчального матеріалу, систематизації інформації, проектної роботи авторка пропонує використовувати Draw.io-сервіс. Для подання інформації, що потребує відтворення хронології подій, варто скористатися сервісом Timeline Knightlab, а для унаочнення викладу матеріалу мистецького або / та історичного спрямування у нагоді стане використання Арт-проекту Google.

Авторка наголошує, що зручним інструментом для створення електронного супроводу уроку, заняття або дистанційного курсу є Blendspace-сервіс, а для створення інтерактивних завдань як для дітей, так і для студентів на основі різноманітної кількості запропонованих шаблонів із різних предметів легким є LearningApps-сервіс.

На просторах Інтернету існує безліч сервісів для створення та зберігання інтерактивних звітів, презентацій, фотоколажів, листівок, ігор тощо. Серед них цікавими та зручними є сервіси Sway, Symbaloo, VisualBee, Loure. Увагу авторки як науковця привернула проста й безкоштовна платформа для створення авторських електронних книг Ourboox. Корисним для збереження, організації та спільної роботи з різним контентом у визначеному віртуальному просторі є сервіс Padlet, завдяки якому можна розміщувати різноманітні види робіт (робити текстові нотатки, завантажувати файли, записувати та розміщувати відео- й аудіонотатки, додавати позначки, знаходити і додавати точки на мапі тощо).

У статті акцент зроблено на перевірених і зручних у користуванні Інтернет-сервісах, вказано на переваги та недоліки їх використання в освітньому процесі. На думку авторки, матеріали статті стануть у нагоді науковцям, викладачам та іншим учасникам освітнього процесу.

Ключові слова: освітній процес, візуалізація освітнього процесу, дистанційна освіта, онлайн-навчання, Інтернет-сервіси.

Iryna YENHALYCHEVA,

orcid.org/0000-0001-6824-9548

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Head of the Department of Preschool Education

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

(Cherkasy, Ukraine) *ira2100@gmail.com*

ANALYSIS OF INTERNET SERVICES FOR DIVERSIFICATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Given the rapid transition of education to online learning, it seems impossible to organize a quality educational process without the use of modern means of visualization of educational material. This problem has become key in certain research topics. With this in mind, the article analyzes and systematizes the diversity of Internet services to diversify and illustrate the educational process in higher education institutions.

At the beginning of the study, the author analyzes key concepts, such as: the educational process, visualization, Internet services. The author is convinced that the definition of terminology is an important element in the research and the clarity of the presentation of the material. The article describes the main features of the most popular and easy to use services.

Therefore, for the creation and editing of visual learning material, systematization of information, project work, the author proposes to use Draw.io-service. The Timeline Knightlab service should be used to present information that requires a history of events, and the use of the Google Art Project will be useful to illustrate the presentation of artistic and / or historical material.

The author emphasizes that Blendspace-service is a convenient tool for creating electronic support of a lesson, lesson or distance course, and LearningApps-service is easy for creating interactive tasks for both children and students based on a variety of templates from different subjects.

There are many services on the Internet for creating and storing interactive reports, presentations, photo collages, postcards, games and more. Among them are interesting and convenient services Sway, Symbaloo, VisualBee, Loupe. The author's attention, as a scientist, was attracted by a simple and free platform for creating author's e-books Ourboox. The Padlet service is useful for storing, organizing and collaborating with different content in a certain virtual space, thanks to which you can place various types of work (make text notes, upload files, record and place video and audio notes, add tags, find and add points to maps, etc.).

The article focuses on proven and easy-to-use Internet services, points out the advantages and disadvantages of their use in the educational process. According to the author, the materials of the article will be useful for scientists, teachers and other participants in the educational process.

Key words: educational process, visualization of the educational process, distance education, online learning, Internet services.

Постановка проблеми. Досягнення відповідності результатів освіти потребам всіх цільових груп, на які працює освітня галузь, визначає якість освіти загалом. Відомо, що сьогодні невід'ємною частиною освітнього процесу є дистанційна освіта. За умов стрімкого переходу освіти на онлайн-навчання видається неможливою організація якісного освітнього процесу без використання сучасних засобів візуалізації навчального матеріалу. Особливо це актуальним стає під час «світової кризи», зумовленої пандемією.

Аналіз досліджень. Зрозуміло, що увагу науковців привертає використання різноманітних Інтернет-сервісів в освітньому процесі. Заявлена проблема фрагментарно висвітлювалася у наукових розвідках Марії Семаньків і Богдана Білусяка (Семаньків, Білусяк, 2018). На роль Інтернет-сервісів у розвитку інформаційного середовища навчального закладу вказувала Маргарита Носкова (Носкова, 2017). Соломія Федушко, Софія Садова, Ірина Скірка здійснили аналіз ефективних Інтернет-сервісів для управління часом студентів вищих навчальних закладів (Федушко, Садова, Скірка, 2017). Віктор Немченко презентував відео з використанням універсальних Інтернет-ресурсів для унаочнення навчального матеріалу (Немченко, 2020) тощо.

Зрозуміло, що цей перелік наукових розвідок не вичерпується. Проте щодня з'являються нові, цікаві, популярні IT-технології, які сприяють візуалізації навчального матеріалу й відкривають можливості для оновлення змісту навчання та методів викладання.

Мета статті. З огляду на зазначене мета статті – проаналізувати та систематизувати різноманітні Інтернет-сервіси для урізноманітнення й унаочнення освітнього процесу у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи це питання, вважаємо за необхідне з'ясувати зміст ключових понять. У ст. 47 Закону України «Про вищу освіту» чітко визначено, що «освітній процес – це інтелектуальна, творча діяльність у сфері вищої освіти та науки, яка провадиться у закладі вищої освіти (науковій установі) через систему науково-методичних і педагогічних заходів і спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей в осіб, котрі навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості» (Закон України, 2014).

Зрозуміло, що творчість краще розвивається завдяки візуальному оформленню поданої інформації. Науковцями термін «візуалізація» потлумачено як подання на пристрої відображення об'єктів у реальних (фотокартка) або умовних (діаграма) зорових образах (Б. О. Душков, О. В. Корольов, Б. А. Смірнов) (Душков, 2020); згортання розумового змісту в наочний образ, що служить опорою для адекватних розумових і практичних дій (А. О. Вербицький) (Вербицький, 1991); спосіб фіксації та трансляції інформації, який не тільки доповнює, але й слугує альтернативою вербально-письмової комунікації (О. О. Макарова) (Макарова, 2010) та ін.

Ми погоджуємося з думкою науковців і вважаємо, що візуалізація – це спосіб подання інформації у вигляді певного зображення (рисунок, діаграми, фотокарток, схем, таблиць, інтелект-карт, схем тощо) за допомогою технічних пристроїв із метою ефективного сприйняття інформації. Виходячи з цього, сьогодні очевидним та актуальним є використання Інтернет-ресурсів. Інтернет-сервіси – це послуги, які надаються користувачам мережі Інтернет.

Зібраний і проаналізований фактичний матеріал дозволяє стверджувати, що одним із доступних інструментів для роботи за умов дистанційного навчання є сервіс **Draw.io**, який є надзвичайно простим для створення та редагування візуального навчального матеріалу, систематизації інформації, проектної роботи. Draw.io-сервіс можна використовувати для створення опорних схем, інфографіки, інтелект-карт, графіків і діаграм та інших інтерактивних матеріалів у процесі вивчення будь-якого предмету (Немченко, 2020).

Для логічного викладу й успішного засвоєння матеріалу, що потребує відтворення хронології подій, доречним буде використання **Timeline Knightlab**. Це безкоштовний онлайн-сервіс, який не вимагає додаткової реєстрації в мережі. Достатньою умовою його використання є наявність Google-акаунта. Перевагою цього сервісу є, по-перше, чітка та зрозуміла інструкція щодо алгоритму роботи, по-друге, те, що всі дані для створення стрічки часу вносяться шляхом роботи з Google-таблицею (Немченко, 2020).

Для унаочнення викладу матеріалу мистецького або / та історичного спрямування можна використовувати інтерактивні сервіси, серед яких варто вказати на Арт-проект Google. Використання **Google Arts & Culture** дозволяє здійснювати віртуальні тури галереями музеїв, ознайоми-

тися з фізичною та контекстуальною інформацією про художні роботи та створювати свої власні віртуальні колекції (Вікіпедія). Перевагою платформи є різноманітність онлайн-екскурсій, інтерактивних галерей, доступ до зображень високої чіткості художніх робіт, які зберігаються у музеях, тощо. Варто зазначити, що, використовуючи інформацію, викладену на Google Arts & Culture, варто дотримуватися авторського права (рис. 1).

Відомо, що нині вчителі / викладачі освітніх закладів мають значну добірку інформації, з якою можуть поділитися іншими учасниками освітнього процесу. Для зберігання інформації доречним буде використання сервіс-сховища **Symbaloo**, призначеного для забезпечення користувачів зручною панеллю закладок, де можна розмістити будь-які посилання. За необхідності поділитися своєю добіркою посилань з іншими користувачами сторінку із закладками можна зробити публічною. Цей ресурс дуже зручний у використанні у сфері освіти, адже як викладачі, так і студенти мають можливість представляти корисні посилання на навчальні програми, сайти.

Освітній процес у вищій школі базується на матеріалах, які є авторськими розробками самих викладачів. Для успішного здійснення професійних компетенцій, особливо під час дистанційного навчання, їм у нагоді стане платформа **Ourbook**.

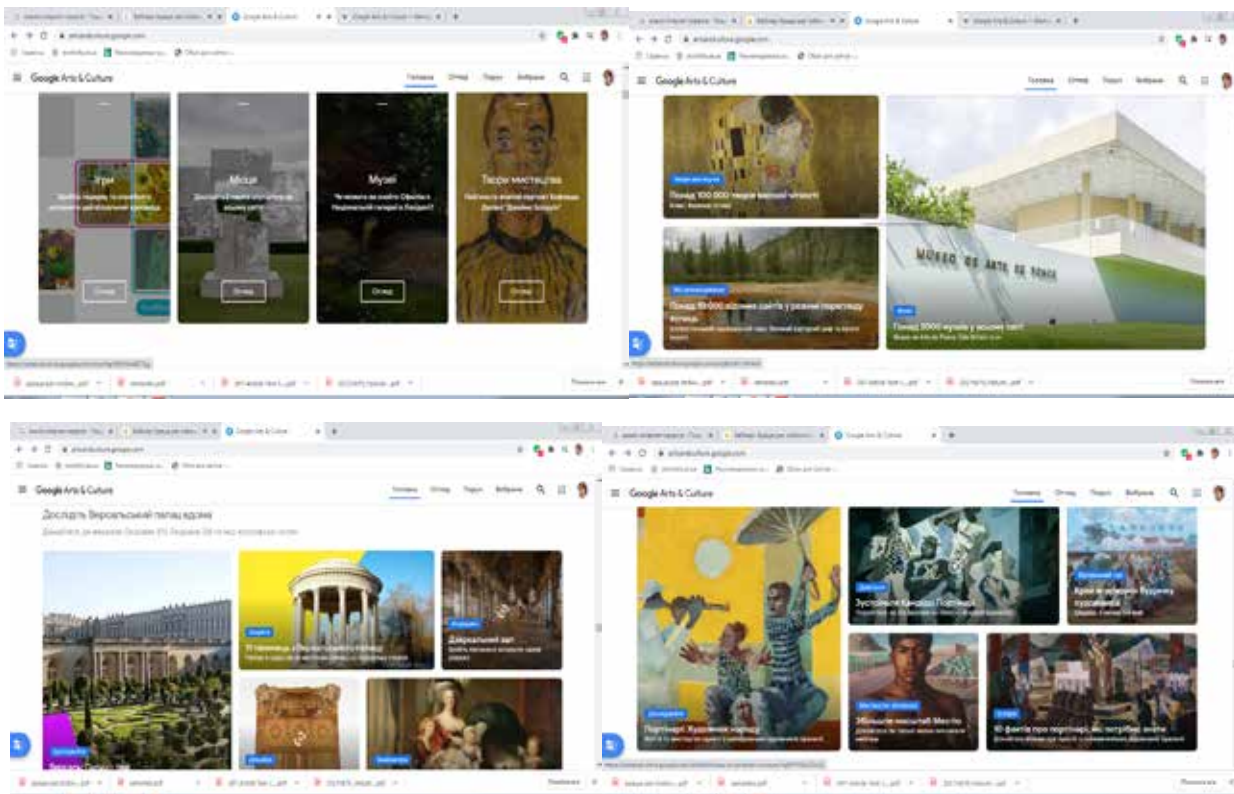

Рис. 1

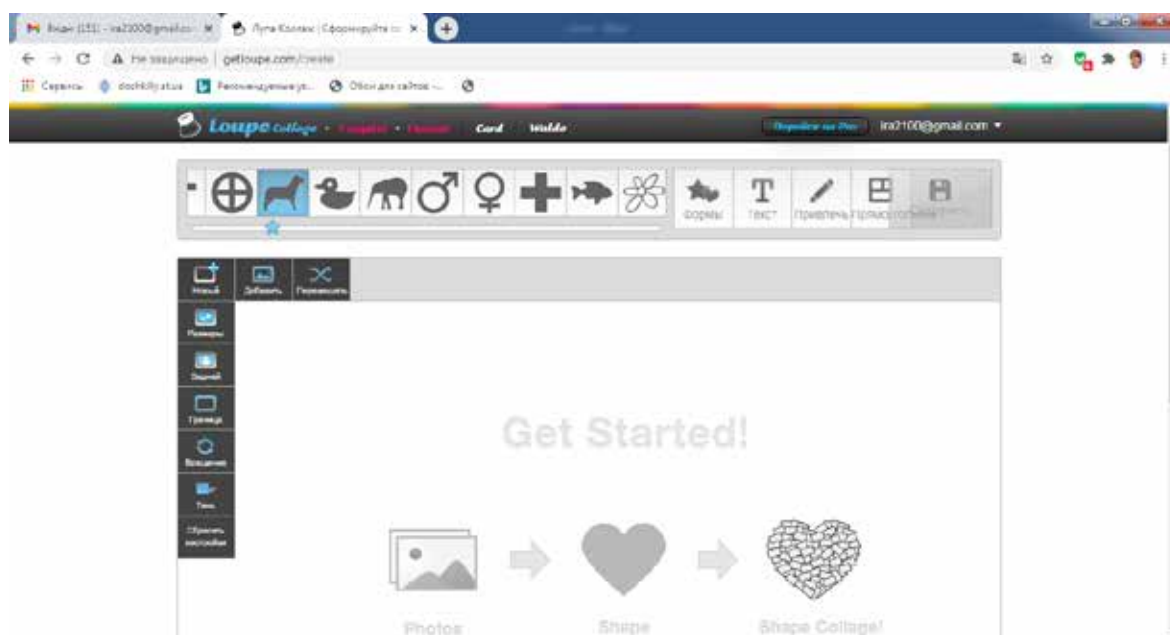

Рис. 2

Це проста і безкоштовна платформа для створення авторських електронних книг (Семаньків, Білусяк, 2018; 98), що можуть включати відео, карти, ігри, головоломки. Перевагою платформи є те, що створивши книгу, автор має можливість поділитися нею в мережі, відстежувати кількість читачів і редагувати її у будь-який час, навіть після того, як книгу було опубліковано. Однак недоліком, на наш погляд, є автоматичне виправлення окремих слів, написаних українською мовою.

Проаналізувавши численні Інтернет-сервіси для урізноманітнення освітнього процесу, зазначимо, що зручним інструментом для створення електронного супроводу уроку, заняття або дистанційного курсу є Інтернет-сервіс **Blendspace** (Семаньків, Білусяк, 2018: 98), котрий дозволяє створювати тексти, відео, зображення, веб-сайти, Google-документи, вбудувати потрібні файли й онлайн-вправи, тестування чи опитувальник у вигляді вибору правильної відповіді. Перевагами Blendspace-сервісу є: можливість зібрати «в одному місці» необхідні ресурси для заняття чи дистанційного курсу; організувати зворотний зв'язок з учасниками освітнього процесу; можливість писати коментарі та розмішувати посилання на виконані роботи; можливість викладачеві створити класну кімнату, занести туди всіх студентів і стежити за статистикою виконання завдань.

Одним із популярних сервісів в освітньому процесі є онлайн-дошка **Padlet**. Це зручний і легкий у роботі сервіс, призначений для збереження, організації та спільної роботи з різним контентом у визначеному віртуальному просторі. Padlet дає

зможу розмішувати найрізноманітніші види робіт: робити текстові нотатки, завантажувати файли (word, pdf, jpg, png), розмішувати гіперпосилання (лінки), робити миттєві фото (Snap), записувати та розмішувати відео- й аудіонотатки, додавати позначки, зроблені вручну, знаходити та додавати точки на мапі, а за потреби – поширювати пряме покликання на іншу дошку Padlet. Використання сервісу стане у нагоді під час проведення «мозкового штурму», на етапі узагальнення та систематизації знань; як майданчик для розміщення навчальної інформації; для спільного або індивідуального виконання домашнього завдання; як місце для збирання ідей для проектів і їх обговорення.

Для покращення якості зображення презентацій пропонуємо використовувати сервіс VisualBee. Необхідною умовою використання сервісу, який є модулем для Microsoft PowerPoint, є установка та реєстрація як користувача. Встановлення сервісу є безкоштовним, що є великою перевагою для учасників освітнього процесу. Після відкриття програми PowerPoint VisualBee відкривається в окремому вікні та дозволяє вибрати новий стиль для презентації.

Нині, за умов дистанційної освіти, викладачі, працюючи з комп'ютерами, витрачають багато часу. Усвідомлюючи, що кожна година для викладачів є безцінною, пропонуємо скористатися програмою Sway, завдяки якій можна створювати інтерактивні звіти, презентації, заняття тощо та ділитися ними в мережі Інтернет. Перевагами сервісу є: економія часу на форматування створеної інформації завдяки вбудованому у програму конструктору;

легка та швидка зміна оформлення презентації, якщо попередній варіант не вдався; можливість користування створеною презентацією іншими людьми за згодою автора, а за бажання – посилення контролю за вмістом, до якого надано доступ, шляхом зміни налаштування конфіденційності.

Цікавим для використання в освіті видається онлайн-сервіс **Loupe**, призначений для створення фотоколажів (Loupe Collage), листівок (Loupe Card), ігор (Loupe Waldo). Цей сервіс є безкоштовним, але для покращення якості використання пропонується оплата абонементу на місяць. Практика використання пропонованого сервісу дозволяє виділити переваги та недоліки його інструментів. Позитивними є: можливість реєстрації на платформі; широкий вибір шаблонів Loupe Collage; можливість формування фотографій і картинок за власним бажанням; можливість відстежити етапність створення листівок Loupe Card; збереження створених робіт і публікація їх у блозі, соціальних мережах, розсилка на e-mail; можливість працювати на інтерактивній дошці тощо. Серед недоліків можна вказати на: збій та (або) тривалість завантаження картинок і фотографій; складність роботи з інструментом Loupe Waldo, що полягає у незрозумілості створення онлайн-ігор (рис. 2).

Проаналізувавши сервіси для роботи зі студентами, найкращим вибором вважаємо **LearningApps**. Зручний інтерфейс сервісу дозволяє легко створити інтерактивні завдання як для дітей, так і для студентів на основі запропонованих шаблонів із різних предметів (Шперх). Зазначимо, що Конструктор LearningApps призначений для розробки та зберігання інтерактивних завдань із різних предметів, дисциплін, за допомогою яких учасники освітнього процесу можуть перевірити та закріпити свої знання в ігровій формі, що сприяє формуванню їх пізнавального інтересу.

Отже, перелік пропонованих вище програм для урізноманітнення освітнього процесу не є вичерпним. Кожен може знайти зручний і доступний сервіс для своєї роботи. Ми переконані, що матеріал статті стане у нагоді учасникам освітнього процесу.

Висновки. Можна впевнено стверджувати, що запорукою успішного викладу навчального матеріалу є використання різноманітних Інтернет-сервісів, які нині є простими та доступними у використанні.

Перспективним видається більш детальний опис використання Інтернет-сервісів у процесі навчання конкретної освітньої галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. Москва, 1991. 207 с.
2. Все про Symbaloo. URL: <https://sites.google.com/site/vseprosymboloo>.
3. Душков Б. А. Энциклопедический словарь: Психология труда, управления, инженерная психология и эргономика. URL: <http://vocabulary.ru/dictionary/896/word/vizualizacija>. 2020.
4. Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 р. № 1556-VII із змінами. 2014.
5. Макарова Е. А. Визуализация как интросекция смыслообразов в ментальное пространство личности : монография. Москва, 2010. 170 с.
6. Немченко В. Краше раз побачити: універсальні інтернет-ресурси для унаочнення навчального матеріалу. *Освітній журнал «На Урок»*. URL: <https://cutt.ly/Mg4k4Kf>. 2020.
7. Носкова М. Роль інтернет-сервісів у розвитку інформаційного середовища навчального закладу. URL: <https://cutt.ly/Ug4kCKh>. 2017. С. 76–82.
8. Початок роботи з веб-програмою Sway. URL: <https://cutt.ly/dg4kDTc>.
9. Семаньків М., Білусяк Б. Використання Інтернет-сервісів в навчальному процесі. URL: <http://itcm.comp-sc.if.ua2018semankiv.pdf>. 2018. С. 97–100.
10. Сервіс Loupe. URL: <http://www.getloupe.com/create>.
11. Федущко С. Аналіз ефективних інтернет-сервісів для управління часом студентів вищих навчальних закладів. URL: <http://ena.lp.edu.ua/xmlui/handle/ntb/41994>. 2017.
12. Google Arts & Culture Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Google_Arts_%26_Culture.
13. LearningApps.org – создание мультимедийных интерактивных упражнений. URL: <http://learningapps.org/about.php>.
14. Шперх А. LearningApps.org: більше ніж просто ігри. URL: <https://cutt.ly/Gg4lxk4>.
15. Padlet – віртуальна дошка для спільної роботи. URL: <http://2webmkl.blogspot.com/p/httpsrupadletcom.html>.

REFERENCES

1. Verbitskiy A. A. Aktivnoe obuchenie v vysshey shkole: kontekstnyy podkhod [Active Learning in Higher Education: A Contextual Approach]. Moskva, 1991. P. 207 [in Russian].
2. Vse pro Symbaloo. [All about Symbaloo]. URL: <https://sites.google.com/site/vseprosymboloo> [in Ukrainian].
3. Dushkov B. A. Entsiklopedicheskiy slovar': Psikhologiya truda, upravleniya, inzhenernaya psikhologiya i ergonomika. [Encyclopedic Dictionary: Psychology of Labor, Management, Engineering Psychology and Ergonomics]. URL: <http://vocabulary.ru/dictionary/896/word/vizualizacija>. 2020 [in Russian].

4. Zakonu Ukrainy "Pro vyshhu osvitu" vid 01.07.2014 № 1556-VII iz zminamy. [Law of Ukraine "On Higher Education" 01.07.2014 № 1556-VII]. 2014 [in Ukrainian].
5. Makarova E. A. Vizualizatsiya kak introektsiya smysloobrazov v mental'noe prostranstvo lichnosti. [Visualization as an introjection of meaning images into the mental space of a person: a monograph]. Moskva, 2010. P. 170 [in Russian].
6. Nemchenko V. Krashhe raz pobachyty: universaljni internet-resursy dlja unaochnennja navchaljnogho material [It is better to see once: universal Internet resources for visualization of educational material]. URL: <https://cutt.ly/Mg4k4Kf.2020> [in Ukrainian].
7. Noskova M. Rolj internet-servisiv u rozvytku informacijnogho seredovyshha navchaljnogho zakladu [The role of Internet services in the development of the information environment of the educational institution]. <https://cutt.ly/Ug4kCKh.2017>. pp. 76–82 [in Ukrainian].
8. Pochatok roboty z veb-proghramoju Sway. [Getting started with the Sway web application]. URL: <https://cutt.ly/dg4kDTc> [in Ukrainian].
9. Semanjiv M., Bilusjak B. Vykorystannja Internet-servisiv v navchaljnomu procesi [Use of Internet services in the educational process]. URL: <httpitcm.comp-sc.if.ua2018semankiv.pdf>. 2018. pp. 97–100 [in Ukrainian].
10. Servis Loupe. [Service Loupe] URL: <http://www.getloupe.com/create> [in Ukrainian].
11. Fedushko S. Analiz efektyvnykh internet-servisiv dlja upravlinnja chasom studentiv vyshhykh navchaljnykh zakladiv [Analysis of effective Internet services for time management of students of higher educational institutions]. URL: <http://ena.lp.edu.ua/xmlui/handle/ntb/41994>. 2017 [in Ukrainian].
12. Google Arts & Culture/ URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Google_Arts_%26_Culture [in Ukrainian].
13. LearningApps.org – sozdanie mul'timediynykh interaktivnykh uprazhneniy. [LearningApps.org – creation of multimedia interactive exercises]. URL: <http://learningapps.org/about.php> [in Russian].
14. Shperkh A. LearningApps.org – biljshe nizh prosto ighry [LearningApps.org – more than just games]. URL: <https://cutt.ly/Gg4lxk4> [in Ukrainian].
15. Padlet – virtualjna doshka dlja spiljnoji roboty [Padlet – virtual board for collaboration]. URL: <http://2webmkl.blogspot.com/p/httpsrupadletcom.html> [in Ukrainian].

Яна ЄРЕМІЯ,

orcid.org/0000-0003-1526-7261

*магістр, асистент кафедри фізичної культури та основ здоров'я
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) u.yeremii@chnu.edu.ua*

Іван ЄРЕМІЯ,

orcid.org/0000-0003-0150-8028

*вчитель фізичної культури та захисту України
Драницької загальноосвітньої школи I–III ступенів
Мамалигівської сільської ради Новоселицького району Чернівецької області
(Драниця, Чернівецька область, Україна) john27jeremiah@gmail.com*

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ РОЗВИВАЮЧОЇ СПРЯМОВАНОСТІ УРОКІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Стаття присвячена інноваціям в освітньому процесі, що допоможуть підвищити рівень зацікавленості до уроку серед учнів всіх вікових груп. Уроки фізичної культури сьогодні потребують пошуку нових шляхів підвищення розвиваючої спрямованості. Виявлено, що уроками фізичної культури передбачений всебічний розвиток особистості, адже в ході виконання вправ чи відпрацювання техніки гри у певному виді спорту учні не лише готуються фізично й удосконалюють свій індивідуальний рівень фізичної підготовки, а й розвиваються у психоемоційному плані. Підкреслено, що важлива роль на уроках фізичної культури належить і розумовій спрямованості, адже учні обдумують алгоритм своїх дій. Зазначено, що основним завданням уроків фізичної культури є формування в учнів знань і життєвих навичок щодо ведення здорового способу життя, самостійного заняття фізичними вправами та спортом. Все це зумовлює інтерактивно-методичну спрямованість уроків фізичної культури. Метою статті є аналіз основних шляхів підвищення розвиваючої спрямованості уроків фізичної культури. Аби підвищити розвиваючу спрямованість уроку, вчителю фізичної культури варто здійснити аналіз ефективності ведення вже наявних уроків і ввести в них нові чи інтерактивні методи, форми та засоби навчання. У статті розглядаються основні шляхи підвищення розвиваючої спрямованості уроків фізичної культури; наведено сучасні технології викладання, що підвищують зацікавленість серед школярів і їхню вмотивованість до занять фізичною культурою та спортом. Проаналізовано основні недоліки уроків фізичної культури, які не дозволяють на належному рівні підвищувати їх ефективність і стан викладання в навчальному закладі. У ході дослідження основних шляхів підвищення розвиваючої спрямованості уроків фізичної культури було виявлено, що досягнути належного рівня розвиваючої спрямованості можливо лише за умови комбінованого підходу до викладання уроків фізичної культури.

Ключові слова: *урок, інноваційні технології, фізична культура, методи та засоби навчання, розвиваюча спрямованість, фізична активність, рівень фізичної підготовки, організація навчання, методичні прийоми.*

Yana YEREMIIA,

orcid.org/0000-0003-1526-7261

Master, Assistant at the Department of Physical Culture
and Fundamentals of HealthYuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) y.yeremiia@chnu.edu.ua**Ivan YEREMIIA,**

orcid.org/0000-0003-0150-8028

Teacher of Physical Culture and Defense of Ukraine

Dranytsia Comprehensive School of I–III Grades of Mamalyhiv Village Council
of Novoselytsia District of Chernivtsi Region
(Dranitsa, Chernivtsi region, Ukraine) john27jeremiah@gmail.com

THE WAYS TO INCREASE THE DEVELOPMENTAL ORIENTATION OF PHYSICAL CULTURE LESSONS

The article provides an overview needs detailed review and introduction of innovations in the educational process, what will help to increase the level of interest among students for the lesson of all ages. No exception and began physical training lessons, which currently require finding new ways for increase developing orientation. It was found that physical education lessons provide comprehensive development of personality, because during exercises or practice of playing techniques in a particular sport, the students not only prepare physically and improve their individual level of physical preparation, but also develop psycho-emotionally. It is emphasized that an important place in physical education lessons belongs to the mental orientation, because students before performing the exercises or techniques proposed by the teacher consider the algorithm of their actions. It is noted that the main of the most important tasks of physical education lessons is the formation of students' knowledge and life skills to lead a healthy lifestyle, independent exercise and sports. All this, in turn, determines the interactive and methodological focus of physical education lessons.

The main of purpose of the article is to analyze ways to increase the developmental focus of physical education lessons. It is noted that in order to increase the developmental orientation of the lesson, a physical education teacher should analyze the effectiveness of existing lessons and introduce new or interactive methods, forms and means of teaching. The article considers the main ways to increase the developmental focus of physical education lessons; modern technologies of teaching physical education lessons are given, which increase the interest among schoolchildren and their motivation to engage in physical culture and sports. The main shortcomings of physical education lessons are analyzed, which don't allow to increase their efficiency and the state of teaching in an educational institution at the appropriate level. It is emphasized that in the course of research of the main ways to increase the developmental orientation of physical education lessons it was found that to achieve the appropriate level of developmental orientation is possible only with a combined approach to teaching physical education lessons.

Key words: lesson, innovative technologies, physical culture, methods and means of teaching, developmental orientation, physical activity, level of physical training, organization of training, methodical receptions.

Постановка проблеми. Сьогодні перед освітніми закладами стоїть важливе завдання створити оптимальні умови для здобуття освіти учнями. Проте з часом уроки потребують детального перегляду та введення інновацій, що допоможуть підвищити рівень зацікавленості серед учнів. Не є винятком і уроки фізичної культури, які сьогодні потребують пошуку нових шляхів для підвищення розвиваючої спрямованості.

Головним завданням вчителя фізичної культури є пошук таких шляхів підвищення розвиваючої спрямованості уроків, що будуть всебічно виховувати підростаюче покоління. На уроках фізичної культури в учнів формуються індивідуальні фізичні якості, власний рівень фізичної підготовки, психологічна готовність до занять фізичною культурою чи спортом. Важливими якостями, на які варто звертати увагу вчителю, є фізична

витривалість, силові показники, гнучкість, відчуття ритму під час виконання окремих вправ.

Загалом уроками фізичної культури передбачений всебічний розвиток особистості, адже під час виконання вправ чи відпрацювання техніки гри у певному виді спорту учні не лише готуються фізично й удосконалюють свій індивідуальний рівень фізичної підготовки, а й розвиваються у психоемоційному плані. Не менш важлива роль належить і розумовій спрямованості, адже учні обдумують алгоритм своїх дій.

Проте сьогодні тих форм, технік і методів роботи, які вже давно застосовуються на уроках фізичної культури, недостатньо, аби й надалі підвищувати розвиваючу спрямованість на уроках. Постає гостра необхідність пошуку нових шляхів підвищення розвиваючої спрямованості уроків фізичної культури.

Аналіз досліджень. Дослідженнями шляхів підвищення розвиваючої спрямованості уроків фізичної культури займалися О. П. Аксьонова, Е. С. Вільчковський, Н. Ф. Денисюк, О. Г. Сухарев, Ю. А. Ямпольська та ін. Вплив обраних форм і методів роботи на вмотивованість учнів до занять фізичною культурою висвітлено у працях В. Г. Ареф'єва, Г. І. Власюка, О. Д. Дубогая, М. Д. Зубалія, А. В. Полуляха.

Впровадження інноваційних методів навчання на уроках фізичної культури з метою підвищення рівня розвиваючої спрямованості уроку проаналізовано у роботах О. Л. Благія, М. М. Булатовича, Л.В.Волкової, Г. В. Дзяка, Т. Ю. Круцевича, Б. М. Москаленка, В. Н. Платонової, Б. М. Шияна та ін. Питаннями залученості на уроках фізичної культури методів оздоровчого спрямування для всебічного розвитку учнів займалися такі вчені, як В. Ф. Базарний, О. І. Бичук, О. І. Булгаков, О. М. Ващенко, В.В. Золочевський, І. О. Когун, В. Л. Маринович, О. Г. Шалєпа, В. С. Язловецький та ін.

Метою статті є аналіз основних шляхів підвищення розвиваючої спрямованості уроків фізичної культури.

Виклад основного матеріалу. У ході освітнього процесу в навчальних закладах дедалі частіше звертається увага на пошуки нових шляхів ефективності викладання уроків фізичної культури, в т. ч. і їхньої розвиваючої спрямованості. Звичайно, жоден урок фізичної культури не проходить без фізичної активності учнів, проте інші напрями індивідуального розвитку нерідко не задіяні, а тому є необхідність у постійному вдосконаленні методики викладання уроків фізичної культури та пошуку ефективних шляхів розвиваючої спрямованості.

Важливо відзначити, що адміністрація навчального закладу повинна постійно здійснювати контроль діяльності вчителя фізичної культури з метою виявлення дотримання всіх методичних норм викладання уроку. Перше, на що вони мають звернути увагу, це наскільки структура та зміст уроку відповідають розвиваючій спрямованості. Такими вимогами до вчителя фізичної культури та методики проведення ним уроку є:

- вміння вчителя поставити перед учнями завдання таким чином, аби максимально їх зацікавити та залучити до активної діяльності в ході уроку;
- вміння вчителя під час уроку раціонально співвідносити рівень фізичної, інтелектуальної та психологічної активності учнів;
- вміння зіставляти та поєднувати репродуктивну та творчу діяльність всіх учнів;

– здатність вчителя конструктивно будувати урок і нагадувати учням про можливість занять фізичною культурою і в позаурочний час;

– необхідність із боку вчителя до спонукання учнів до запропонованого ним виду фізичної діяльності під час уроку; регулярні коментарі з боку вчителя та похвала учнів, що стимулюватимуть їх на подальшу співпрацю з учителем;

– вміння розвивати в учнів зацікавленість до уроку, допитливість, самостійність та ініціативність (Аксьонова, 2005: 226).

Внаслідок реалізації зазначених вище завдань урок набуває більш розвиваючої спрямованості. Учні стають більш зацікавленими, відкритими до комунікації з учителем і сміливо проявляють ініціативу.

Аби якісно організувати освітній процес на уроках фізичної культури та підвищити розвиваючу спрямованість уроку, необхідно:

– дотримуватися програмних вимог до організації та проведення уроку;

– відповідно до теми уроку здійснювати підбір нових методів і форм роботи з учнями, що підвищить рівень їхньої зацікавленості до уроку;

– здійснювати диференціацію завдань і вправ для учнів різних вікових категорій;

– запроваджувати в роботі з учнями інноваційні методичні прийоми для підвищення інтересу учнів до уроків фізичної культури.

Одним із завдань уроків фізичної культури є формування в учнів знань і життєвих навичок щодо ведення здорового способу життя, самостійного заняття фізичними вправами та спортом. Все це зумовлює інтерактивно-методичну спрямованість уроків фізичної культури. Під час організації уроків і планування їхнього змісту вчитель повинен дати зрозуміти учням необхідність підтримання фізичного здоров'я та його взаємозв'язок з іншими складниками здоров'я: психологічним, соціальним і духовним (Андрєєва, 2001: 194).

Вчитель має дотримуватися таких вимог:

– чітко планувати зміст і структуру уроку, що зекономить час і дозволить максимально лаконічно й ефективно опрацювати з учнями навчальний матеріал;

– дотримуватися оптимальних темпів навчання, в ході якого всім учням буде доступне сприйняття матеріалу;

– дотримання принципу логічності та послідовності в ході ведення уроку;

– формування дисциплінованості серед учнів;

– вміння раціонально використовувати різні засоби навчання, що слугуватимуть допоміжним матеріалом.

Серед виховних вимог до уроків фізичної культури варто відзначити всебічний фізичний і духовний розвиток, формування уявлення в учнів про естетичні ідеали, підвищення рівня самостійності й активності середучнів. Зазначені якості необхідні не лише на уроках фізичної культури, а й у повсякденному житті, а тому вчителю необхідно постійно звертати увагу на вдосконалення таких якостей.

Для того, аби вчителем були досягнуті всі завдання уроку, необхідно дотримуватися таких дій:

- розвитку інтелектуальних можливостей учнів, які можуть під час уроку фізичної культури проявлятися в активному слуханні вчителя, сприйнятті інформації, що доноситься вчителем, а також її постійному осмисленні й усвідомленні її значимості для повсякденного життя;

- розвитку рухових можливостей, спрямованих на розучування технічного виконання певних видів вправ, які пропонує вчитель фізичної культури під час уроку;

- розвитку контрольно-оцінюючих дій, спрямованого на формування в учнів здатності контролювати власну діяльність, удосконалюватися, формувати адекватний тип самооцінки й оцінки власних можливостей, вчитися контролювати емоції щодо інших (Васьков, Пашков, 2004: 256).

За умов сучасної освіти в навчальних закладах дедалі більша увага приділяється розвитку розумових здібностей, а не фізичній підготовці. Щороку відсоток учнів, які мають порушення фізичного розвитку та функціонального стану організму, збільшується, що призводить до підвищення кількості захворювань серед школярів. Тому нині для вчителів фізичної культури важливим залишається завдання якісної організації освітнього процесу в ході проведення уроків фізичної культури.

Для того, аби підвищити розвиваючу спрямованість уроку, вчителю фізичної культури варто здійснити аналіз ефективності ведення вже наявних уроків і ввести в них нові чи інтерактивні методи, форми та засоби навчання.

Під час побудови уроку з метою підвищення розвиваючої спрямованості варто дотримуватися таких вимог:

- здійснювати послідовне залучення учнів до пізнавальної діяльності та фізичної активності;

- поступово формувати в учнів фізичну та психічну підготовленість у ході виконання вправ чи відпрацювання техніки виконання ігор;

- здійснювати розв'язання спільно з учнями поставлених на уроці освітніх, виховних та оздоровчих завдань;

- контроль за оптимальним станом здоров'я кожного учня після завершення уроку для забез-

печення нормального функціонування організму на наступному занятті з фізичної культури (Козленко, Вільчковський, Цвек, 200: 220).

Відповідно до зазначених вище показників ми можемо зробити висновок, що загалом урок фізичної культури буде ефективно побудований у тому разі, якщо складатиметься умовно із трьох частин: підготовчої, основної та заключної. Застосування методів і прийомів на уроках фізичної культури, які сприятимуть розвиваючій спрямованості, доречно на основному етапі.

Із численних наукових праць відомо, що завдяки залученню до рухової активності в учнів підвищується стійкість імунітету. Різні види рухової активності повинні поліпшувати формування функціональних систем організму, а отже, з різними віковими періодами людини необхідно змінювати й удосконалювати різновиди рухової активності. Зокрема, у юному віці в учнів формується навичка заняття фізичною культурою, яка дає заряд енергії та підтримує функціональний стан організму. У дорослому віці рухова активність дає можливість сповільнювати процес старіння організму та підсилювати стійкість імунітету.

За щорічними статистичними даними, серед школярів відбувається збільшення відсотку дітей, які мають медичну групу на заняттях фізичної культури. Насамперед це зумовлено тим, що учні менше починають приділяти увагу руховій активності, не залучаються до спортивних секцій і мало рухаються впродовж доби.

Не менш важливо, щоб учитель здійснював аналіз результатів діяльності з учнями в ході впровадження нових методів і форм навчання. Зокрема, проаналізувати:

- усвідомлення учнями поставленого вчителем завдання на уроці фізичної культури;

- які форми та методи роботи були обрані вчителем, аби учні усвідомили необхідність виконання фізичних вправ і були вмотивованими й надалі;

- які способи переконання та навіювання були обрані вчителем із метою переконання необхідності заняття фізичними вправами;

- яким чином відбувалося досягнення зосередженості та стійкості уваги під час уроку;

- у ході використання яких навчальних методів відбулося досягнення самостійної діяльності учнів на уроці фізичної культури;

- наскільки зацікавлені учні у вирішенні поставлених проблемних завдань вчителем;

- наскільки самі учні зацікавлені у власному саморозвитку, вдосконаленні індивідуальних фізичних показників (Матвеев, Мельников, 1999: 191).

Фізична активність учнів доволі тісно пов'язана з розумовою, оскільки під час виконання вправ на уроці фізичної культури вони обдумують технічні моменти виконання. Крім того, набуті знання учні зможуть адаптувати та використовувати за межами навчального закладу, наприклад, беручи участь у спортивних змаганнях чи відвідуючи спортивні секції та гуртки.

Для комплексного підходу до розвиваючої спрямованості уроків фізичної культури необхідно:

- продовжувати формувати в учнів основні навички дотримання рухових активностей (стрибки, віджимання, підтягування, біг та ін.);

- створювати всі необхідні умови для навчання, підбираючи сучасні форми та методи;

- намагатися різнобічно розвивати рухові якості учнів, проте для цього важливо використовувати різнопланові засоби фізичного виховання;

- створювати ситуації, у яких учні зможуть взяти участь у розв'язанні оздоровчих завдань та усвідомлять значимість хорошої фізичної підготовки;

- намагатися уникати типових шаблонів у веденні уроку, здійснювати підбір нововведених методів навчання і виховання учнів на уроках фізичної культури;

- сприяти ефективному підвищенню працездатності учнів на уроці фізичної культури;

- мотивувати учнів до занять фізичною культурою, пояснюючи їхню необхідність (Соколов, 2001: 227).

Насправді у комплексному підході до підготовки уроку фізичної культури прийнято дотримуватися таких вимог, як:

- вибір вчителем необхідних матеріалів для наступної сесії уроків;

- підбір відповідно до тематики уроку основних методів і форм роботи на уроці фізичної культури;

- раціональна підготовка провідних засобів фізичного виховання;

- контроль за індивідуальними особливостями учнями, а саме за тим, як відбувається процес виконання фізичної вправи учнями відповідно до

їхніх індивідуальних рівнів фізичної підготовки;

- здійснення підбору допоміжного матеріалу для зацікавлення учнів під час заняття фізичною культурою;

- організація порядку вивчення окремих тем і розділів на уроці фізичної культури (Чаленко, 2003: 225).

Для того, аби зазначені вище шляхи підвищення розвиваючої спрямованості уроків фізичної культури були ефективними, варто дотримуватися таких методичних прийомів:

- здійснювати урізноманітнення вправ у ході їхнього багаторазового повторення;

- звертати увагу на цілісне повторення матеріалу та подальше його засвоєння;

- не допускати великих перерв на момент розучування нових вправ чи методики ведення того чи іншого виду спортивної гри;

- дотримуватися багаторазового повторення технічного виконання вправ;

- надавати можливість учням самостійно спробувати продемонструвати правильне виконання вправ;

- здійснювати оцінювання діяльності учнів і коментувати правильність виконання ними запропонованих вправ;

- складні вправи чергувати із більш простими та робити між ними перерви для відпочинку та відновлення організму;

- застосовувати велику кількість рухових дій і чергувати їх із відпочинком;

- здійснювати фронтальний підбір методів навчання до уроку фізичної культури.

Висновки. Отже, у ході дослідження основних шляхів підвищення розвиваючої спрямованості уроків фізичної культури було виявлено, що досягнути належного рівня розвиваючої спрямованості можливо лише за умови комбінованого підходу до викладання фізичної культури. Крім того, вчителем повинен здійснюватися підбір нових форм і методів навчання і виховання учнів, які б зацікавили та переконали їх у необхідності заняття фізичною культурою для підвищення індивідуального рівня фізичного здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксьонова О. П. Формування фізичної культури учнів школи в умовах диференційованого навчання : дис. ... пед. наук : 13.00.07. Запоріжжя, 2005. С. 226.
2. Андреева О. В. Організаційно-методичні аспекти фізичного виховання дітей. *Молода спортивна наука України*. 2001. Т. 1 (5). С. 194.
3. Васильов Ю. В., Пашков І. М. Уроки фізкультури в загальноосвітній школі. 5–11 класи. Харків : Торсінг, 2004. С. 256.
4. Козленко М. П., Вільчковський Е. С., Цвек С. Ф. Теорія і методика фізичного виховання. Київ, 2000. 220 с.
5. Матвеев А. П., Мельников С. Б. Методика физического воспитания с основами теории. Москва : Просвещение, 1999. 191 с.

6. Соколов В. А. Мотивація занять фізичної і спортивної культурою школярів. Мінськ, 2001. 227 с.
7. Чаленко І. А. Сучасні уроки фізкультури в початковій школі. Ростов-на-Дону, 2003. 255 с.

REFERENCES

1. Aksonova O. P. Formuvannia fizychnoi kultury uchniv shkoly v umovakh dyferentsiiovanoho navchannia. Dys. ... ped. nauk 13.00.07. [Formation of physical culture of school students in the conditions of differentiated learning]. Zaporizhzhia 2005. 226 p. [in Ukrainian]
2. Andreieva O. V. Orhanizatsiino-metodychni aspekty fizychnoho vykhovannia ditei. [Organizational and methodological aspects of physical education of children]. Young sports science of Ukraine. 2001. T. 1 (5). 194 p. [in Ukrainian]
3. Vaskov Yu. V. Pashkov I. M. Uroky fizkultury v zahalnoosvitnii shkoli. 5–11 klasy. [Physical education lessons in secondary school]. Kharkiv: Torsinh 2004. 256 p. [in Ukrainian]
4. Kozlenko M. P. Vilchkovskiy E. S. Tsvek S. F. Teoriia I Metodyka Fizychnoho Vykhovannia. [Theory and methods of physical education]. Kyiv, 2000. 220 p. [in Ukrainian]
5. Matveev A. P. Melnykov S. B. Metodyka Fyzycheskoho Vospytanyia S Osnovamy Teoryy. [Methods of physical education with the basics of theory]. Moskva: Prosveshchenye 1999. 191 p. [in Russian]
6. Sokolov V. A. Motyvatsiia Zaniat Fizychnoi I Sportyvnoi Kulturoiu Shkoliariv. [Motivation of physical and sports culture of schoolchildren]. Minsk, 2001. 227 p. [in Ukrainian]
7. Chalenko I. A. Suchasni Uroky Fizkultury V Pochatkovii Shkoli. [Modern physical education lessons in primary school]. Rostov-na-Donu, 2003. 255 p. [in Ukrainian]

Наталія ЗАЄЦЬ,

orcid.org/0000-0002-5547-6714

аспірантка кафедри педагогіки, управління та спеціальної освіти

Університету менеджменту освіти

(Київ, Україна) natalia.zayets@ukr.net

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ЗА УМОВ МАГІСТРАТУРИ

У статті схарактеризовано сутність понять «модель» і «модельовання»; здійснено спробу запровадити структурно-функціональну модель формування готовності до професійної мобільності майбутніх керівників закладів освіти за умов магістратури. Визначено, що меті дослідження найбільш відповідає структурно-функціональна модель, яка графічно та детально відображає функціональні особливості готовності до професійної мобільності. Запропонована модель позиціонується засобами теоретичного обґрунтування структурних компонентів досліджуваного явища. В обґрунтуванні моделі формування готовності до професійної мобільності майбутніх керівників закладів освіти враховано особливості майбутньої професійної діяльності й активну суб'єкту професійну позицію здобувачів вищої освіти. Модель розроблено на основі визначених теоретико-методологічних засад і представлено відповідними блоками: цілепокладання, організаційно-змістовим і результативним. Зазначено, що до блоку цілепокладання включено мету, сутність якої полягає у формуванні готовності до професійної мобільності майбутніх керівників закладів загальної середньої освіти за умов магістратури, методологічні підходи та принципи як основу для виявлення та дослідження змістових компонентів готовності до професійної мобільності в освітньому процесі закладу вищої освіти. Організаційно-змістовий блок моделі включає процесуальний аспект і періоди формування готовності до професійної мобільності (стійкий розвиток, суперечності, структурування (впорядкування), форми, методи, засоби навчання та відповідні організаційно-педагогічні умови). Результативний блок представлено за допомогою критеріїв (мотиваційно-особистісного, когнітивно-діяльнісного та рефлексивного) з відповідними їм показниками та рівнями: креативним (високим), функціональним (достатнім), інтуїтивним (середнім).

Ключові слова: *модель, модельовання, структурно-функціональна модель, професійна мобільність, структурно-функціональна модель готовності до професійної мобільності майбутніх керівників закладів загальної середньої освіти.*

Natalia ZAYETS,

orcid.org/0000-0002-5547-6714

Graduate Student at the Department of Pedagogy,

Management and Special Education

University of Educational Management

(Kyiv, Ukraine) natalia.zayets@ukr.net

STRUCTURAL-FUNCTIONAL MODEL OF READINESS FOR PROFESSIONAL MOBILITY OF FUTURE HEADS OF INSTITUTIONS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION IN CONDITIONS

In the article on the basis of the analysis of concepts “model”, “modelling” the attempt is made to reproduce structural-functional model of formation of readiness for professional mobility of future heads of educational institutions in the conditions of a magistracy. It is determined that the purpose of the study best meets the structural-functional model, which graphically and in detail reflects the functional features of structural readiness for professional mobility. The proposed model is revealed through the description and theoretical substantiation of the structural components of the studied phenomenon. In the course of substantiation of the model of formation of readiness for professional mobility of future heads of educational institutions the peculiarities of future professional activity and active subjective professional position of applicants for higher education are taken into account. The model is developed on the basis of certain theoretical and methodological principles and is presented in the block of goal setting, organizational and semantic and effective blocks. It is noted that the goal-setting block includes the goal, the essence of which is to form readiness for professional mobility of future leaders of High Level School in the conditions of master's degree, methodological approaches and principles as a basis for identifying and researching semantic components of readiness for professional mobility in higher education. The organizational and semantic block of the model focuses on the selection of the procedural aspect and integrates the

periods of formation of readiness for professional mobility (sustainable development, contradictions, structuring), forms, methods, teaching aids and relevant organizational and pedagogical conditions. mobility of future education managers is presented based on the criteria: (motivational-personal, cognitive-activity and reflexive) with the corresponding indicators and levels: creative (high), functional (sufficient), intuitive (medium).

Key words: *model, modeling, structural-functional model, professional mobility, structural-functional model of readiness for professional mobility of future heads of general secondary education institutions.*

Постановка проблеми. Обраний Україною шлях до європейської інтеграції та запроваджені карантинні обмеження, зумовлені пандемією, спонукають до інтенсивних змін у підходах до управління закладами загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО). З огляду на це логічною та науково обґрунтованою постає потреба в підготовці нової генерації менеджерів освіти, готових і здатних до реалізації стратегічних освітніх завдань за умов суспільних змін.

Сьогодні вагомим чинником успішного функціонування ЗЗСО й умовою ефективного використання кращого управлінського досвіду є формування готовності до професійної мобільності майбутніх керівників закладів освіти за умов магістратури.

Зауважимо, що професійна мобільність фахівця розглядається як оптимальний стиль його діяльності у процесі професійного самовизначення та професійної самореалізації в контексті соціально-економічної ситуації. Відповідно, готовність до професійної мобільності є якістю особистості, яка забезпечує оптимальний стиль її діяльності у процесі професійного самовизначення та професійної самореалізації за соціально-економічних умов сучасного суспільства, що постійно змінюються (Нужнова, 2004).

Одним із дієвих шляхів формування готовності до професійної мобільності майбутніх керівників закладів освіти вважаємо використання методу моделювання як універсального методу пізнання, що дозволить нам створити модель і намітити пріоритетні напрями у становленні особистості майбутніх керівників ЗЗСО у закладах вищої освіти.

Аналіз досліджень. Теоретичні та практичні аспекти формування готовності до професійної мобільності відображені в дослідженнях Л. Герасимової, Ю. Калиновського, Б. Львова, С. Нужної, Р. Пріми, Л. Сушенцевої. Серед вітчизняних питанню управління освітою присвячені праці Т. Гриценко, Л. Даниленко, З. Рябової, Г. Тимошко, Т. Сорочан та ін. Проблему педагогічного моделювання висвітлювали О. Боднар, О. Дахін, Г. Єльнікова, В. Маслов, В. Пікельна, В. Штофф та інші науковці.

Мета статті полягає в обґрунтуванні структурно-функціональної моделі формування готовності до професійної мобільності майбутніх керівників ЗЗСО за умов магістратури.

Виклад основного матеріалу. У сучасних наукових джерелах «моделювання» трактується як робочий інструмент, що дозволяє прогнозувати і програвати можливості та наслідки різних варіантів нововведень, а також чітко спроектувати внутрішню структуру об'єкта або процесу, сукупність діючих чинників і на підставі виявлених тенденцій розвитку екстраполювати їх у майбутню професійну діяльність (Г. Коджаспиров, О. Мармаза, В. Маслов).

Моделювання як один із провідних методів наукового дослідження широко застосовується у сучасних науково-педагогічних дослідженнях. Цей метод покликаний поєднати педагогічний об'єкт і експеримент із побудовою логічних конструкцій і наукових припущень. В. Маслов вважає моделювання не тільки методом, а й підсистемою (самостійною стадією) управління, яка має специфічні функції та форми прояву (Маслов, 2009).

С. Гончаренко зазначає, що сутність моделювання полягає у встановленні подібності явищ (аналогій), адекватності одного об'єкта іншому в певних відношеннях і на цій основі перетворення простішого за структурою і змістом об'єкта в модель складнішого (оригінал). На думку науковця, механізм моделювання складається із таких операцій, як: перехід від природного об'єкта до моделі, побудова моделі; експериментальне дослідження моделі; перехід від моделі до природного об'єкта, який полягає в перенесенні результатів, одержаних у дослідженні, на певний предмет (Гончаренко, 2010).

Одним із дієвих засобів поліпшення якості процесу формування готовності до професійної мобільності майбутніх керівників ЗЗСО за умов магістерської підготовки є побудова його моделі.

Поняття «модель» (від франц. *modele* – міра, зразок, норма; латинськ. – образ, зменшений варіант, спрощений опис складного явища чи процесу) розуміється уявною чи матеріально реалізованою системою, яка відображає об'єкт дослідження і здатна змінювати цей об'єкт так, що ознайомлення з нею надає нові дані про окреслений об'єкт (Кремень, 2008).

На думку Г. Тимошко, модель має декілька застосувань: насамперед вона дозволяє чітко визначити компоненти, які складають систему, досить точно і схематично подати зв'язки між

компонентами; зв'язки всередині модельованого об'єкта можна порівняти зі зв'язками всередині моделі. Модель генерує та породжує питання, стає інструментом для порівняльного вивчення різних галузей явища або процесу (Тимошко, 2014: 483).

Нам імponує визначення моделі, надане В. Штоффом: «Модель – це подумки уявлена або матеріально реалізована система, котра, відбиваючи або відтворюючи об'єкт дослідження, здатна його замінити так, що її вивчення дасть нам нову інформацію про цей об'єкт» (Штоф, 1966: 19).

Моделювання процесу підготовки фахівців за умов ЗВО використовується в педагогічній науці як метод навчання та метод наукового пошуку. Застосовуються різні класифікації моделей, структурованих за певними ознаками та принципами побудови:

- матеріальні (статичні й динамічні) та ідеальні (образні, знакові й уявні) моделі (К. Гнеєздлова);
- матеріальні та ідеальні моделі (В. Штоф);
- технократичні та гуманістичні моделі (І. Зязюн);
- регресійні, теоретико-ймовірнісні, теоретико-інформаційні, структурні, функціонально-системні, структурно-алгоритмічні та ін.

Неодмінною рисою моделей, як зауважує Г. Єльнікова, є володіння певною структурою. Основна вимога до моделей – можливість використання для вивчення або перетворення реального світу (Єльнікова, 2010).

Ми погоджуємося з думкою В. Івлєва, що моделі формування професійної мобільності або її видів є структурно-функціональними й умовно можуть бути віднесені до інституційних (блочних). У структурі такої моделі зазвичай виділяють: мету (завдання); компетентності / компоненти – компетенції, якості особистості і т. п.; форми / методи / засоби / принципи, які використовуються для формування професійної мобільності; критерії / рівні сформованості професійної мобільності; педагогічні (організаційно-педагогічні умови), результат формування мобільності тощо (Івлєв, 2019: 125).

З огляду на схарактеризовані науковцями положення щодо створення моделей, зокрема щодо формування професійної мобільності фахівців, беручи до уваги процес модернізації сучасної вищої освіти, враховуючи функціональні обов'язки майбутніх керівників і значущість у структурі їхньої діяльності процесу формування професійної мобільності, ми переконалися в доцільності створення *структурно-функціональної моделі готовності до професійної мобільності майбутніх керівників ЗЗСО за умов магістратури*.

Під структурно-функціональною моделлю будемо розуміти модель, яка графічно детально відображає функціональні особливості структурних елементів досліджуваного нами явища.

У свою чергу, опираючись на дослідження В. Маслова, В. Івлєва, Т. Рожнової, Н. Клокар та інших науковців, ми представили авторське визначення *структурно-функціональної моделі формування готовності до професійної мобільності майбутніх керівників ЗЗСО, що передбачає цілісний педагогічний процес, у якому використання єдності та взаємointegraції методів, принципів, підходів і компонентів навчання спрямовані на набуття студентами визначених компетенцій, що вказують на їхній особистісний розвиток як майбутніх професіоналів-управлінців*.

Змістові та методичні пріоритети процесу формування готовності до професійної мобільності майбутніх керівників ЗЗСО детерміновані особливостями майбутньої професійної діяльності: основний акцент зроблено на активній суб'єктній професійній позиції здобувача вищої освіти. Виокремлення структурних компонентів моделі свідчить про її гнучкість, адаптивність і взаємодію, що є ознакою системи внутрішньої організації процесу формування готовності до професійної мобільності майбутніх менеджерів освіти та дозволяє розподілити її на окремі блоки: *цілепокладання, організаційно-змістовий, результативний*, які зумовлюють можливість відстеження цілеспрямованої динаміки процесу формування готовності до професійної мобільності майбутніх керівників ЗЗСО за умов магістратури.

Блок цілепокладання структурно-функціональної моделі включає мету, сутність якої полягає у формуванні готовності до професійної мобільності майбутніх керівників ЗЗСО за умов магістратури, методологічні підходи та принципи, які є підґрунтям досліджуваного явища й основою для виявлення та дослідження змістових компонентів в освітньому процесі закладу вищої освіти.

Розроблена модель розглядається нами з позиції методологічних підходів: акмеологічного, системного, андрагогічного, синергетичного, аксіологічного, особистісно-діяльнісного, компетентісного, на основі яких обґрунтовано компоненти змісту готовності до професійної мобільності майбутніх керівників ЗЗСО (мотиваційно-аксіологічний, когнітивно-діяльнісний, особистісно-рефлексивний).

Процес формування готовності до професійної мобільності майбутніх керівників ЗЗСО здійснюється на засадах принципів, які виконують регулятивну функцію і розглядаються як висхідні умови до організації педагогічного процесу на практичному рівні (Яковлева, 2002).

У контексті розроблення моделі формування готовності до професійної мобільності майбутніх керівників ЗЗСО було обґрунтовано спектр ключових принципів:

– *методологічних*: єдності аналізу і синтезу, об'єктивності, системності, зворотного зв'язку, прогностичності, інтеграції, диференціації, професійної належності, взаємодії особистісного та професійного розвитку та ін.;

– *специфічних* (особливих): гуманізації; оптимального співвідношення індивідуального, особистісного і професійного розвитку; суб'єктної орієнтації; контекстності, безперервності, рефлексивності.

Реалізація зазначених принципів передбачає диференціацію й інтеграцію змісту освітнього процесу і його зосередженість на формуванні готовності майбутніх керівників ЗЗСО до професійної мобільності.

З огляду на те, що формування готовності до професійної мобільності майбутніх керівників ЗЗСО здійснюється під системним цілісним впливом всіх компонентів освітнього процесу, в організаційно-змістовому блоці моделі увагу було акцентовано на виділенні процесуального аспекту досліджуваного явища. До цього блоку ми включили періоди формування готовності до професійної мобільності, форми, методи та засоби навчання, що сприяють формуванню готовності до професійної мобільності майбутніх фахівців-управлінців для ЗЗСО, та відповідні їм організаційно-педагогічні умови. Деталізуємо окремі складники зазначеного блоку.

Успішне й ефективне формування готовності до професійної мобільності майбутньої управлінської еліти забезпечується певними організаційно-педагогічними умовами, під якими розуміємо *навмисно створену чи природну, оптимальну і достатню сукупність зовнішніх чи внутрішніх чинників та інструментів, що забезпечують ефективність функціонування педагогічної системи у напрямі формування готовності до професійної мобільності майбутніх керівників закладів освіти.*

Розв'язання наших дослідницьких завдань залежить від таких організаційно-педагогічних умов, як:

– спрямованість освітнього процесу ЗВО у формуванні готовності до професійної мобільності майбутніх керівників ЗЗСО на формування визначених компетенцій;

– використання інноваційних та інтерактивних педагогічних технологій в освітньому процесі закладу вищої освіти, спрямованих на формування готовності до професійної мобільності майбутніх керівників ЗЗСО;

– науково-методичний супровід процесу формування готовності до професійної мобільності майбутніх керівників ЗЗСО за умов магістратури.

Формами реалізації запропонованої нами моделі, на наш погляд, є: проблемні лекції; семінари, дискусії; робота в парах, у групах; індивідуальні заняття; консультації; самостійна навчально-пізнавальна діяльність (індивідуальні навчальні завдання, проекти, курсові роботи); тренінги; професійні проби, майстер-класи, творчі зустрічі, навчально-виробнича практика та ін.

Як дієвий засіб навчання в моделі ми пропонуємо доповнення змісту базових дисциплін у підготовці фахівців спеціалізації «Управління навчальним закладом» теоретико-практичними блоками із проблеми формування готовності до професійної мобільності шляхом впровадження авторського інтегрованого спецкурсу «Основи професійної мобільності майбутніх керівників ЗЗСО», дидактичною метою якого є надання освітньому процесу ЗВО цілісності, системності, інноваційності.

Для реалізації форм навчання нашої моделі доцільним є використання методів, спрямованих на саморозвиток, самовдосконалення, формування відповідних компетенцій, що визначають професійну мобільність. Вибір методів відіграє важливу роль в організації цікавого навчального процесу за допомогою забезпечення позитивної групової динаміки та сприяння навчанню студентів. Серед таких методів ми виокремили традиційні та інноваційні: активні, інтерактивні (імітаційні, не імітаційні) та ін.

Процес формування готовності до професійної мобільності майбутніх керівників ЗЗСО за умов магістратури ми умовно розподілили на три взаємопов'язані періоди: *стійкий розвиток* (1 курс), *суперечності* (2 курс), *структурування (впорядкування)* (останнє півріччя 2 курсу).

Для першого періоду характерним є стійкий розвиток, під час якого відбувається складна цілеспрямована, запрограмована діяльність. Другий період визначається суперечностями між усталеними відносинами та соціально-економічними змінами в суспільстві, що приводить до появи різних інновацій в освітній системі, накопичення новітніх способів розв'язання проблем, пов'язаних із підготовкою професійно мобільних фахівців. Система перебуває у стані постійного пошуку сприятливого для нових умов режиму функціонування. Третій період – структурування, упорядкування, початок стійкого розвитку (зменшується розмаїття форм і методів, виникають стійкі форми нових відносин між суб'єктами освітнього процесу, проходить набір оптимальних засобів функціонування системи). У самій

системі проходить визначення цілей розвитку, саморозвитку. У цей період може виникає зворотний зв'язок: повернення до почасового періоду означає досягнення певної межі впорядкованості (Заєць, 2017: 66).

Результативний блок моделі розкриває уявлення про результат формування готовності до професійної мобільності майбутніх менеджерів освіти, опираючись на критерії (мотиваційно-особистісний, когнітивно-діяльнісний і рефлексивний) із відповідними показниками та рівнями: *креативним (високим), функціональним (достатнім), інтуїтивним (середнім)* у формуванні цієї інтегративної якості.

Практична спрямованість моделі готовності до професійної мобільності майбутніх керівників ЗЗСО за умов магістерської підготовки є вагомим чинником підготовки до динамічних професійних буднів; переконує магістранта у його сформованих перевагах і допомагає визначити недоліки можливого професійного майбуття, перетворюючи власний досвід у постійний розвиток, підвищення кваліфікаційного рівня, об'єктивну оцінку можливостей кар'єрного зростання і запланованих звершень і досягнень; забезпечує освоєння нововведень і готовність до невизначеності, аналітичності, прогностичності.

Резюмуючи, зазначимо, що у змісті структурно-функціональної моделі закладено достатній ресурс для формування готовності до професійної мобільності майбутніх керівників ЗЗСО.

Така модель дозволяє комплексно дослідити аналізований процес, системно охопити його основні напрями, етапи, функції та компоненти, тим самим забезпечуючи успішне формування готовності до професійної мобільності. Однак успішна реалізація педагогічного процесу закладу вищої освіти визначається не лише змістом, але й процесуальним аспектом у вигляді цілеспрямованої взаємодії викладачів і студентів на шляху до реалізації визначених цілей.

Висновки. Розроблена нами структурно-функціональна модель не претендує на досконалість. Нами лише було окреслено найбільш значущі та необхідні, на наш погляд, умови, механізми та інструменти для успішного формування готовності до професійної мобільності майбутніх керівників ЗЗСО за умов закладу вищої освіти. Ця модель може бути доповнена й адаптована відповідно до особливостей та умов освітнього процесу конкретного закладу вищої освіти. Водночас, на наше переконання, окреслені в цій публікації базові принципи формування готовності до професійної мобільності майбутньої управлінської освітньої еліти сприятимуть їх професійному й особистісному зростанню за сучасних динамічних умов.

Перспективи подальших розвідок в обраному напрямі вбачаємо в експериментальній перевірці моделі, спрямованої на удосконалення процесу формування готовності до професійної мобільності майбутніх керівників ЗЗСО за умов магістратури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Т. Бусел. Київ – Ірпінь : ВТФ «Перун». 2001. 1440 с.
2. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. Київ – Вінниця: ТОВ фірма «Планер». 2010. 308 с.
3. Заєць Н. Ю. Готовність до професійної мобільності фахівців – відповідь на виклики часу. *Вісник Черкаського університету*. № 17–18. *Серія Педагогічні науки*. 2017. С. 60–68.
4. Сльникова Г. В. Компетентісний підхід до моделювання професійної діяльності керівника вищого навчального закладу. *Теорія та методика управління освітою*. 2010. № 4. URL: <http://tme.umo.edu.ua>.
5. Ієвлев О. М. Модель формування професійно-педагогічної мобільності майбутнього викладача за умов магістратури. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 12. Т. 2. С. 123–127.
6. Кремень В. Г. Ковбасюк Ю. В. Освіта дорослих : енциклопедичний словник / Нац. акад. пед. наук України, Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ : Основа, 2014. 496 с.
7. Маслов В. І Концептуальні засади побудови, зміст і структура орієнтовної моделі функціональної компетентності керівників навчальних закладів. *Післядипломна освіта в Україні*. 2009. № 2 (15). С. 3–10.
8. Нужнова С. В. Сущность и структура понятия профессиональной мобильности в современном обществе. Москва, 2004. 258 с.
9. Тимошко Г. М. Організаційна культура керівника загальноосвітнього навчального закладу: теорія і практика : монографія. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М. 2014. 592 с.
10. Штофф В.А. Моделирование и философия. Ленинград : Наука, 1966. 302 с.
11. Яковлева Н. О. Концепция педагогического проектирования: методологические аспекты : монографія. Москва : Информационно издательский центр АТиСО, 2002. 194 с.

REFERENCES

1. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (2009) [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF Perun, 2009. 1736 s. [in Ukrainian].
2. Honcharenko S. U. Pedagogichni doslidzhennia: Metodolohichni porady molodym naukovtsiam. [Pedagogical research: Methodological advice for young scientists]: Kyiv – Vinnytsia: TOV firma “Planer”. 2010. 308 s. [in Ukrainian].
3. Zaiets N. Iu. Hotovnist do profesiinoi mobilnosti fakhivtsiv – vidpovid na vyklyky chasu. [Readiness for professional mobility of specialists is a response to the challenges of time]: Visnyk Cherkaskoho universytetu. № 17–18. Serii Pedagogichni nauky. 2017. S. 60–68. [in Ukrainian].
4. Ielnykova H. V. Kompetentisnyi pidkhid do modeliuvannia profesiinoi diialnosti kerivnyka vysheho navchalnoho zakladu. [Competent approach to modeling the professional activity of the head of a higher education institution]: Teoriia ta metodyka upravlinnia osvitoiu. 2010. № 4. URL: <http://tme.umo.edu.ua>. [in Ukrainian].
5. Ievliev O. M. Model formuvannia profesiino-pedahohichnoi mobilnosti maibutnoho vykladacha v umovakh mahistratury. [Model of formation of professional and pedagogical mobility of the future teacher in the conditions of a magistracy]: Innovatsiina pedahohika. 2019, Vyp. 12, t. 2. S. 123–127. [in Ukrainian].
6. Kremen V.H. Kovbasiuk, Yu.V. Osvita doroslykh: entsyklopedychnyi slovnyk. [Adult education: an encyclopedic dictionary]: Nats. akad. ped. nauk Ukrainy, Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy. Kyiv: Osnova. 2014. 496 s. [in Ukrainian].
7. Maslov V. I Kontseptualni zasady pobudovy, zmist i struktura oriientovnoi modeli funktsionalnoi kompetentnosti kerivnykiv navchalnykh zakladiv. [Conceptual principles of construction, content and structure of the approximate model of functional competence of heads of educational institutions]: Pislidyplomna osvita v Ukraini. 2009. № 2 (15). S. 3–10. [in Ukrainian].
8. Nuzhnova S. V. Suschnost i struktura ponyatiya professionalnoy mobilnosti v sovremennom obschestve. [The essence and structure of the concept of professional mobility in modern society]: Moskva, 2004. 258 s. [in Russian].
9. Tymoshko H. M. Orhanizatsiina kultura kerivnyka zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu: teoriia i praktyka: [Organizational culture of the head of a secondary school: theory and practice]: Monohrafiia. Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M. M. 2014. 592 s. [in Ukrainian].
10. Shtoff V. A. Modelirovanie i filosofiia. [Modeling and philosophy]: Leningrad: Nauka, 1966. 302 s. [in Russian].
11. Yakovleva N. O. Kontsepsiia pedagogicheskogo proektirovaniya: metodologicheskie aspekty: [The concept of pedagogical design: methodological aspects]: Mon ografiya. Moskva: Informatsionno izdatelskiy tsentr ATiSO, 2002. 194 s. [in Russian].

Ірина ЗАЙЦЕВА,

orcid.org/0000-0001-6556-0779

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри іноземної філології та перекладу

Київського національного торговельно-економічного університету

(Київ, Україна) *Irenenazaruk8@gmail.com*

Алла ЗАСЛУЖЕНА,

orcid.org/0000-0001-5628-790X

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри іноземної філології

Національного авіаційного університету

(Київ, Україна) *allabox1303@gmail.com*

СПЕЦИФІКА ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ЗА УМОВ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ

У статті визначено сучасний стан розвитку дистанційного навчання у вищих навчальних закладах України під час пандемії коронавірусу. Визначено особливості реалізації освітнього процесу за умов пандемії. Розкрито поняття «дистанційне навчання» щодо сучасних реалій. Описано принципи дистанційного навчання: гуманістичності, пріоритетності педагогічного підходу, відповідності технологій навчання, гнучкості, модульний принцип навчання, неперервності навчання, відкритості навчання. З'ясовано, що основними перевагами дистанційного навчання під час пандемії є: формування нового освітнього простору, рівні можливості одержання освіти, навчання за найбільш зручних умов, розвиток уміння самостійно приймати відповідальні рішення, посилення мотивації.

Розкриті ризики, які можуть спіткати викладачів і студентів у процесі дистанційного навчання за умов пандемії, такі як: суперечності між великою кількістю ресурсів для таких форматів навчання та відсутністю якісних ресурсів; між потребою в єдиних універсальних платформах і їх відсутністю або недостатньою потужністю для масового використання; між необхідністю адаптувати програму, організацію навчання до дистанційного та змішаного формату і відсутністю у багатьох викладачів умінь для цього. Акцентовано увагу на підготовці освітян українських вишів до реалізації дистанційного навчання, його ефективної організації.

Проаналізовано психологічні аспекти дистанційного навчання за умов пандемії як для освітян, так і для здобувачів освіти. Визначено основні вимоги до сучасних студентів під час дистанційного навчання, а саме: наявність навичок самостійної роботи, умінь швидко адаптуватися до умов, що змінюються непередбачувано та стрімко, формування та розвиток необхідних умінь і навичок для роботи на навчальних дистанційних платформах.

Аналіз сучасних вимог, труднощів дистанційного навчання, наш власний педагогічний досвід і досвід наших колег із закордонних університетів дозволяють нам проаналізувати пріоритетні стратегії забезпечення та впровадження якісного навчального процесу у кризовій ситуації та розглянути пріоритетні завдання для університетів.

Ключові слова: дистанційне навчання, особливості, вищий навчальний заклад, пандемія, труднощі, система освіти.

Iryna ZAYTSEVA,*orcid.org/0000-0001-6556-0779**Candidate of Pedagogical Sciences,**Associate Professor at the Department of Foreign Philology and Translation**Kyiv National University of Trade and Economics**(Kyiv, Ukraine) irenenazaruk8@gmail.com***Alla ZASLUZHENA,***orcid.org/0000-0001-5628-790X**Candidate of Pedagogical Sciences,**Associate Professor at the Department of Foreign Philology**National Aviation University**(Kyiv, Ukraine) allabox1303@gmail.com*

SPECIFICS OF DISTANCE LEARNING DEVELOPMENT DURING CORONAVIRUS PANDEMIC

The article identifies the current state of distance learning development in higher educational establishments of Ukraine during coronavirus pandemic. The article deals with the peculiarities of the educational process organization under the conditions of pandemic. The concept of "distance learning" due to today reality has been revealed. The principles of distance learning are described such as humanistic, the priority of pedagogical approach, conformity of learning technologies, flexibility, a modular principle of learning, continuity of learning, openness of learning. It has been found that the main advantages of distance learning during a pandemic are: the formation of new educational space, equal opportunities for education, training in the most convenient conditions, development of ability to make responsible decisions independently; increasing motivation.

The risks that may befall educators and students during distance learning under the conditions of Covid-19 pandemic have been disclosed such as the contradictions between the large number of educational resources for distance learning and the lack of quality resources; between the need for single educational online universal platforms and the lack or insufficient capacity for their use; between the need to adapt the syllabus, the organization of training to a distance and blended learning and the lack of skills for many educators, etc. Attention is focused on the training of educators in Ukrainian higher educational institutions due to distance learning realization and its effective management.

The psychological aspects of distance learning in a pandemic for both educators and students are analyzed. The basic requirements to modern students during distance learning have been determined, in particular: the formation of skills to work independently, the ability to quickly adapt to conditions that are changing unpredictably and rapidly, formation and development of necessary skills and abilities for working on educational online platforms.

The analysis of today requirements, the difficulties of distance learning, our own pedagogical experience and the experience of our colleagues at foreign Universities allow us to analyze the priority strategies to ensure and implement a quality educational process in a crisis situation and to consider the priority tasks for universities.

Key words: *distance learning, peculiarities, higher educational establishment, pandemic, difficulties, system of education.*

Постановка проблеми. Пандемія коронавірусу є великим глобальним викликом для всієї світової освітянської спільноти, у т. ч. для викладачів і студентів вищих навчальних закладів України. Для протидії пандемії у березні 2020 р. розпочалося впровадження системи дистанційного навчання в освітню практику нашої країни. Розпочався пошук і відпрацювання ефективних підходів для організації навчального процесу за умов пандемії.

Стає очевидним той факт, що вища освіта вже ніколи не буде такою, як раніше, і це є світовою тенденцією: попит на вищу освіту зменшується за умов пандемії, а боротьба за споживачів освітніх послуг зростатиме в найближчі роки. Отже, ми повинні бути конкурентоспроможними й адаптуватися до нових реалій, оскільки змінюється не

лише формат навчання, змінюються також ринок і роботодавці, формуються нові тренди, яким учасники освітнього процесу мають відповідати.

Розвиток комп'ютерних технологій значним чином вплинув на освітній процес у плані розширення можливостей для онлайн-освіти. Про важливість розвитку цього напряму йдеться у низці державних документів: проєкті Концептуальних засад державної політики щодо розвитку англійської мови у сфері вищої освіти, Концепції розвитку педагогічної освіти (Концептуальні засади державної політики, 2020; Концепція розвитку, 2020). Впровадження форм онлайн-навчання потребує більшої інтенсивності, але, маючи достатньо можливостей для денного очного навчання, заклади освіти лише почали здійснення такого навчання на рівні змішаного та дистанційного.

Означені аспекти актуалізують потребу наукового осмислення питання успішного впровадження дистанційного навчання, а саме реалізації якісного освітнього процесу в українських вишах за умов пандемії.

Аналіз досліджень. Проблема дистанційного навчання у вищій школі під час пандемії коронавірусу становить значний інтерес для науковців. Дистанційне навчання широко використовується у світовій практиці та є об'єктом зарубіжних досліджень (Дж. Андерсен, Т. Бейтс, Дж. Боат, Р. Гаррісон, Т. Еванс, Д. Кіген, А. Кей, Г. Кірслей, М. Мур, Х. Ператон, О. Петерс, Г. Рамбл, Д. Сьюарт, Б. Гольмберг, Д. Шейл, Е. Шілз та ін.). Українські вчені почали працювати над дистанційним навчанням із 1996 р. (В. Биков, Н. Бастун, І. Зимня, Є. Коротаєва, О. Мещерякова, В. Панов, С. Сисоєва, М. Шевандрін).

Специфіці дистанційного навчання під час пандемії коронавірусу присвячені декілька публікацій: дослідження І. Прокопенко, С. Бережної, спрямоване на аналіз труднощів під час навчального процесу, які постали перед викладачами вишів і студентами під час пандемії (Prokopenko, Berezhna, 2020: 130–135). Заслуговує на увагу праця Ю. Клапківа, Т. Длухопольської, у якій проаналізовано зміни в освітньому процесі у вищих навчальних закладах України та Польщі (Клапків, Длухопольська, 2020: 86–91). Зарубіжні вчені Г. Тем, Д. Ел-Азар висвітлили особливості впровадження інноваційних технологій і формування державно-приватного партнерства в освіті під час пандемії (Tam & El-Azar, 2020).

Висновки та положення, зроблені цими та іншими вченими, мають велику наукову цінність для нашого дослідження. У контексті зазначених вище праць можна відзначити, що у сучасній науковій літературі висвітлені окремі аспекти організації дистанційного навчання, але комплексно проблема вивчення специфіки дистанційного навчання у вишах України та його особливостей під час пандемії коронавірусу не відображена у сучасних працях.

Мета статті – дослідити особливості дистанційного навчання у вишах України під час пандемії.

Виклад основного матеріалу. Вивчення вітчизняних і зарубіжних наукових праць педагогів, психологів, психолінгвістів, лінгвометодистів, психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що дистанційне навчання – це форма організації та реалізації навчально-виховного процесу, за допомогою якої його учасники здійснюють навчальну взаємодію принципово і переважно екстериторіально (тобто на відстані, що не дозво-

ляє і не передбачає безпосередню навчальну взаємодію учасників віч-на-віч, інакше, коли учасники територіально перебувають поза межами можливої безпосередньої навчальної взаємодії та коли у процесі навчання їх особиста присутність у певних навчальних аудиторіях вишів не є обов'язковою) (Кухаренко, 2008: 9).

Так, дистанційне навчання розглядається як сучасний вид освітніх послуг, які надаються майже в усіх університетах світу впродовж п'ятдесяти років. Важливим завданням дистанційного навчання є розвиток інтелектуальних і творчих здібностей особистості за допомогою вільного та відкритого використання усіх освітніх ресурсів і програм, у т. ч. доступних у мережі Інтернет (Застело, Підчасов, 2016).

Для реалізації дистанційного навчання за умов пандемії необхідно враховувати його особливості. Основними принципами системи дистанційної освіти, яка базується переважно на самостійному отриманні необхідного обсягу та якості знань і передбачає поєднання широкого спектру традиційних і новітніх інформаційних технологій, є: гуманістичність, пріоритетність, відповідність технологіям навчання, гнучкість, модульність, неперервність, відкритість (Овчарук, 2016; Хуторський, 2013).

Розглянемо принципи системи дистанційної освіти детальніше.

Принцип гуманістичності навчання спрямований на створення сприятливих умов для опанування студентами соціального досвіду, закладеного у змісті навчання, освоєння обраної професії, для розвитку творчої особистості тощо.

Принцип пріоритетності педагогічного підходу полягає в тому, що проектування системи дистанційного навчання необхідно починати з розробки теоретичних концепцій, створення дидактичних моделей тих явищ, які передбачається реалізувати. Досвід комп'ютеризації дозволяє стверджувати, що, коли пріоритетним є педагогічний аспект, система є більш ефективною. Він потребує педагогічної оцінки ефективності кожного кроку проектування та створення системи дистанційного навчання. Тому на перший план необхідно ставити не впровадження техніки, а відповідне змістове наповнення навчальних курсів та освітніх послуг.

Принцип відповідності технологій навчання полягає у тому, що технології навчання мають бути адекватні моделям дистанційного навчання. Наприклад, у традиційних дисциплінарних моделях навчання як організаційні форми використовуються лекції, семінарські та практичні заняття, імітаційні або ділові ігри, лабораторні заняття,

самостійна робота, виробнича практика, курсові та дипломні роботи, контроль засвоєння знань. У процесі становлення системи дистанційного навчання можуть з'являтися нові моделі, що в разі потреби мають бути включені до неї. Прикладом таких нових моделей можуть слугувати об'єктно-орієнтовані або проектно-інформаційні моделі. Серед організаційних форм навчання в цих моделях будуть використовуватися комп'ютерні конференції, телеконференції, інформаційні сеанси, телеконсультації, проектні роботи тощо.

Принцип гнучкості, або мобільності навчання. Він передбачає можливість викладення матеріалу курсу з урахуванням підготовки, здібностей студентів, що досягається створенням альтернативних сайтів для одержання більш детальної або додаткової інформації з незрозумілих тем, підказок, створення інформаційних мереж, баз і банків знань і даних для дистанційного навчання, що дозволяють студенту коригувати або доповнювати свою освітню програму в необхідному напрямі за відсутності відповідних послуг у закладі освіти, де він навчається.

Модульний принцип навчання покладається за основу програми дистанційної освіти, що дозволяє з набору незалежних курсів-модулів сформувати навчальну програму, яка відповідає потребам студентів. Розбиття матеріалу на окремі функціонально завершені теми сприяють вивченню й засвоєнню матеріалу і відповідають здібностям студента або групи.

Принцип неперервності навчання, або безперервності освіти, спрямований на підготовку студентів до вдосконалення їхніх професійних якостей протягом усього життя: термін «навчання протягом усього життя» («life-long learning»).

Принцип відкритості навчання передбачає об'єктивність оцінки знань студентів, її незалежність від викладача, оскільки використовуються сучасні комп'ютерні технології та відповідні програми виставлення оцінок за шкалою ЄКТС.

Визначення принципів дистанційної освіти дозволяє нам перейти до розгляду переваг такого формату навчання, до яких віднесемо:

- можливість самостійно планувати свою діяльність; приймати рішення, робити вибір і нести за нього відповідальність; відбирати необхідну інформацію, структурувати та використовувати її для прийняття рішення;
- подання результатів діяльності з використанням інформаційних технологій;
- формування мобільності особистості, умінь швидко адаптуватися до умов, що змінюються непередбачувано і стрімко;

- формування глобального (національного, регіонального, міського, локального), принципово нового освітнього простору (Биков, 2005: 101);

- можливість займатися у зручний для себе час у зручному місці й темпі, нерегламентований відрізок часу для освоєння дисципліни;

- можливість користуватися джерелами навчальної інформації (електронними бібліотеками, банками даних, базами знань тощо);

- сконцентроване подання навчальної інформації та мультидоступ до неї, що підвищує ефективність засвоєння матеріалу;

- можливість витратити більше зусиль і часу на складні та важливі теми з метою поглибленого опрацювання;

- використання в освітньому процесі новітніх досягнень інформаційних і телекомунікаційних технологій, що також дає змогу навчати роботи з ними;

- рівні можливості одержання освіти незалежно від місця проживання, стану здоров'я, елітарності та матеріальної забезпеченості студента;

- дистанційне навчання допомагає оминати психологічні бар'єри, пов'язані з комунікативними якостями людини, наприклад, соромливістю, страхом публічних виступів тощо;

- дистанційне навчання розширює й оновлює роль викладача, котрий повинен координувати пізнавальний процес, постійно вдосконалювати свої курси, підвищувати творчу активність і кваліфікацію відповідно до нововведень та інновацій (Gudmundsdottir, 2018: 215);

- дистанційна освіта позитивно впливає на студента, збільшуючи його творчий та інтелектуальний потенціал за рахунок самоорганізації, прагнення до знань, уміння володіти комп'ютерною технікою і самостійно приймати відповідальні рішення;

- посилення мотивації до самоосвіти та само-розвитку;

- навчання за найбільш зручних умов – у комфортному темпі, але з оптимальним використанням часу, виокремленого для виконання певних завдань.

Незважаючи на переваги дистанційного навчання, викладачі та студенти зіштовхуються із деякими труднощами.

Викладачі не підготовані належним чином до організації створення необхідної навчальної інформації, перетворення її в електронний освітній ресурс і розробки засобів передачі її з максимальною ефективністю студентам. Як наслідок, викладач витрачає багато часу на розміщення необхідного матеріалу в мережі. В освітян виникають труднощі щодо організації курсу, а саме у розподіленні навчального матеріалу – що потрібно про-

ходити в очному режимі, що можна опрацювати та засвоїти позааудиторно / самостійно, які види завдань підходять для індивідуальних занять, а які – для роботи у групах. Під час дистанційного навчання збільшується навантаження викладачів, оскільки підготовка до викладання онлайн займає набагато більше часу, ніж за очного навчання.

Безліч труднощів виникає й у студентів під час дистанційного навчання, яке поки що залишається незвичним і складним із погляду психологічних установок (Zaytseva, 2020: 289–297). Викликом дистанційної форми навчання для здобувачів освіти, особливо студентів початкового етапу навчання, є відсутність або недостатня сформованість навичок самостійної роботи, оскільки більша частина навчального процесу складається саме із самостійної роботи студентів із засвоєння навчального матеріалу. До того ж, орієнтованість на технічні засоби, на віртуальне середовище, постійна концентрація на екрані монітора, тривале включення у віртуальний світ не може не відобразитися на внутрішньому стані студента.

Врахування сучасних вимог, визначення й аналіз труднощів дистанційного навчання, світовий і власний педагогічний досвід дозволяють нам здійснити аналіз пріоритетних стратегій із забезпечення та реалізації якісного освітнього процесу у кризовій ситуації. За умов, що склалися, першорядними завданнями для університетів стануть:

Стратегічне планування й облік супутніх ризиків для передбачення короткострокових і довгострокових наслідків пандемії, включаючи очікуваний економічний спад.

Розробка заходів підтримки студентів і викладачів, що буде спрямована на вирішення таких завдань, як:

– пошук шляхів нівелювання нерівності між студентами (доступ до Інтернету, наявність необхідного обладнання у всіх студентів);

– організація тренінгів для професорсько-викладацького складу щодо організації дистанційного та змішаного навчання, використання потенціалу навчальних платформ;

– організація спеціальної платформи для обміну досвідом між викладачами у сфері дистанційного та змішаного навчання, спільного пошуку вирішення труднощів, що виникають у процесі навчання, психологічної підтримки студентів.

– приведення у відповідність процедур і критеріїв оцінювання знань із новим онлайн-розкладом і педагогічними підходами, що дозволить забезпечити в майбутньому якість навчання й обґрунтованість фінальних оцінок;

– налагодження партнерства із зарубіжними університетами, які готові ділитися своїми ресурсами, досвідом, особливо у сфері дистанційного та змішаного навчання і наукової онлайн-співпраці;

– розробка нових критеріїв оцінювання студентів;

– розробка та впровадження дистанційного курсу.

Висновки. Таким чином, специфіка дистанційного навчання за умов пандемії коронавірусу вимагає не лише професійного та творчого підходу, але і прийняття серйозних організаційних заходів і не лише на рівні вищих навчальних закладів. Різноманітні трансформації, спричинені глобалізацією, зумовили потребу перегляду та переоцінки організації дистанційного навчання, вибору методів, інструментів навчання.

Перспективним напрямом подальшого дослідження є детальний аналіз впливу пандемії коронавірусу на якість вищої освіти та пріоритетних стратегій із забезпечення та реалізації якісного освітнього процесу у кризовій ситуації й подолання негативних наслідків пандемії в освітній галузі. Детальний аналіз ситуації представлений у науковому доробку колективу таких авторів, як О. В. Ковтун, Л. Ю. Султанова, С. П. Гринюк, М. О. Желуденко, І. В. Зайцева, А. А. Заслужена, котрі в рамках конкурсу «Наука для безпеки людини та суспільства» працюють над проектом «Потенціал вищої освіти за умов пандемії: глобальний, європейський, національний виміри» (реєстраційний номер Проєкту: 2020.01/0172). Фінансування проєкту здійснюється Національним фондом досліджень України за кошти державного бюджету. Конкурс, ініційований Міністерством освіти і науки України разом із Національним фондом досліджень у травні 2020 р., спрямований на підтримку найкращих наукових проєктів із вирішення питань безпеки людини, зокрема безпеки за умов COVID-19.

Сподіваємося, що наше дослідження буде корисним для освітньої спільноти під час розробки планів реагування на пандемію й управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Інформаційне забезпечення навчально-виховного процесу: інноваційні засоби технології : монографія / Биков В. Ю., Гриценчук О. О., Жук Ю. О., Іванюк І. В., Малицька І. Д. Київ : Атіка, 2005. 140 с.
2. Застело А. О. Психологічні основи організації інформаційно-освітнього середовища дистанційної освіти. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Сер. Психологія*. 2012. Вип. 42 (2). С. 19–29.
3. Концептуальні засади державної політики щодо розвитку англійської мови у сфері вищої освіти: проект / М-во освіти України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-stvorilo-konceptsiyu-rozvitku-anglijskoyi-v-universitetah-u-dodatku-riven-v1-obovyazkova-umova-vstupu-v2-vipusku-vikladannya-profilnih-disciplin-inozemnoyu-ta-movni-skriningi> (дата звернення 05.05.2020).
4. Концепція розвитку педагогічної освіти : проект. М-о освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennaproekt-konceptsiyi-rozvitku-pedagog-ichnoyi-osviti>.
5. Биков В. Ю., Кухаренко В. М. Технологія створення дистанційного курсу : навчальний посібник. Київ, 2008. 324 с.
6. Овчарук О. В. Концептуальні підходи до застосування технологій відкритої освіти та дистанційного навчання у зарубіжних країнах та їх роль у процесах модернізації освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2006. № 1. URL: http://www.nbu.gov.ua/ejournals/ITZN/em1/content/06o_ovemp.html.
7. Підчасов Є. В. Психологічні особливості побудови освітнього процесу із застосуванням дистанційних освітніх технологій. 2016. URL: <http://www.2016.moodle.moot.in.ua/course/view.php?id=110&lang=ru>.
8. Хуторской А. В. Принципы дистанционного творческого обучения. 1998. URL: <http://eidos.ru/journal/1998/1111-05.htm>.
9. Gudmundsdottir G. B., Hatlevik, O. E. Newly qualified teachers' professional digital competence: Implications for teacher education. *European Journal of Teacher Education*. 2018. № 41 (2). P. 214–231.
10. Distance learning solutions. 2020 / UNESCO. URL: <https://en.unesco.org/themes/education-emergencies>.
11. Dluhopolskyi, O. On-line courses of foreign universities in a context of stimulating motivation for quality higher education. *Innovative University and Leadership: project and microprojects*. 2017. P. 142–151.
12. Klappiv Y., Dluhopolska T. Changes in the Tertiary Education System in Pandemic Times: Comparison of Ukrainian and Polish Universities. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*. 2020. Vol. 12. Issue 1. Sup. 2. P. 86–91.
13. Dehmel A. Making a European area of lifelong learning a reality. Some critical reflections on the European Union's lifelong learning policies. *Comparative Education*. 2006. Vol. 42. №. 1. P. 49–62.
14. Prokopenko I., Berezhna, S. Higher Education Institutions in Ukraine during the Coronavirus, or COVID-19, Outbreak : New Challenges vs New Opportunities. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 2020. № 12 (1). P. 130–135.
15. Tam, G., El-Azar D. 3 ways the coronavirus pandemic could reshape education. 2020. URL: <https://www.weforum.org/agenda>.
16. Zaytseva I., Pysanko M., Lysenko O. Psycholinguistic Background of Training English Discussion Skills in Students of Philology Departments. *International Journal of Higher Education*. 2020. Vol. 9. № 7. P. 289–297.

REFERENCES

1. Bykov V. Yu., Hrytsenchuk O. O., Zhuk Yu. O., Ivaniuk I. V., Malyska I. D. Informatsiine zabezpechennia navchalno-vykhovnoho protsesu: innovatsiini zasoby tekhnolohiiim [Information support of the educational process: innovative means of technology]. *Akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut zasobiv*, 2005. 140 p. [in Ukrainian].
2. Zastelo A. O. Psykholohichni osnovy orhanizatsii informatsiino – osvitnoho seredovyscha dystantsiinoi osvity. [Psychological foundations of informational-educational space organization of distance education]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Ser. Psykholohiia.*, 2012, 42 (2), pp. 19–29 [in Ukrainian].
3. Kontseptualni zasady derzhavnoi polityky shchodo rozvytku anhliskoi movy u sferi vyshchoi osvity: proekt [Conceptual principles of state policy for the development of English in higher education]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-stvorilo-konceptsiyu-rozvitku-anglijskoyi-v-universitetah-u-dodatku-riven-v1-obovyazkova-umova-vstupu-v2-vipusku-vikladannya-profilnih-disciplin-inozemnoyu-ta-movni-skriningi> [in Ukrainian].
4. Kontseptsiia rozvytku pedahohichnoi osvity [The concept of development of pedagogical education]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennaproekt-konceptsiyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti> [in Ukrainian].
5. Bykov V. Yu., Kukharenko V. M. Tekhnolohiia stvorennia dystantsiinoho kursu [Technology of creating a distance course], navch. posibnyk, 2008. 324 p. [in Ukrainian].
6. Ovcharuk O. V. Kontseptualni pidkhody do zastosuvannia tekhnolohii vidkrytoi osvity ta dystantsiinoho navchannia u zarubizhnykh krainakh ta yikh rol u protsesakh modernizatsii osvity. [Conceptual approaches to the application of open education and distance learning technologies in foreign countries and their role in the processes of modernization of education]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*, 2006. № 1. URL: <http://www.nbu.gov.ua/ejournals/ITZN/em1/content/06oovemp.html>. [in Ukrainian].
7. Pidchasov Ye. V. Psykholohichni osoblyvosti pobudovy osvitnoho protsesu iz zastosuvanniam dystantsiinykh osvitnikh tekhnolohii. [Psychological features of construction of educational process with application of distance educational technologies], 2016. URL: <http://www.2016.moodle.moot.in.ua/course/view.php?id=110&lang=ru> [in Ukrainian].

8. Khutorskoi A. V. Pryntsyry dystantsyonnoho tvorcheskoho obuchenyia. [Principles of distance creative learning], 1998. URL: <http://eidos.ru/journal/1998/1111-05.htm> [in Russian].
9. Gudmundsdottir G. B., Hatlevik, O. E. Newly qualified teachers' professional digital competence: Implications for teacher education. *European Journal of Teacher Education*. 2018. № 41 (2). P. 214–231.
10. Distance learning solutions. 2020 / UNESCO. URL: <https://en.unesco.org/themes/education-emergencies>.
11. Dluhopolskyi, O. On-line courses of foreign universities in a context of stimulating motivation for quality higher education. *Innovative University and Leadership: project and microprojects*. 2017. P. 142–151.
12. Klapkiv Y., Dluhopolska T. Changes in the Tertiary Education System in Pandemic Times: Comparison of Ukrainian and Polish Universities. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*. 2020. Vol. 12. Issue 1. Sup. 2. P. 86–91.
13. Dehmel A. Making a European area of lifelong learning a reality. Some critical reflections on the European Union's lifelong learning policies. *Comparative Education*. 2006. Vol. 42. №. 1. P. 49–62.
14. Prokopenko I., Berezhna, S. Higher Education Institutions in Ukraine during the Coronavirus, or COVID-19, Outbreak: New Challenges vs New Opportunities. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 2020. № 12 (1). P. 130–135.
15. Tam, G., El-Azar D. 3 ways the coronavirus pandemic could reshape education. 2020. URL: <https://www.weforum.org/agenda>.
16. Zaytseva I., Pysanko M., Lysenko O. Psycholinguistic Background of Training English Discussion Skills in Students of Philology Departments. *International Journal of Higher Education*. 2020. Vol. 9. № 7. P. 289–297.

ЗМІСТ

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Наталія ДАЦЮК. Становлення сакрального мистецтва Східної Галичини кінця XIX – початку XX століття на прикладі церкви Вознесіння Господнього в селі Настасів на Тернопільщині.....	4
Інна ДОВЖИНЕЦЬ. Музичний побут сумчан наприкінці XIX століття.....	12
Світлана ЗАЄЦЬ, Валентина КОВАЛЬСЬКА, Вікторія МАРКІНА. Проблеми соціалізації майбутніх учителів хореографії.....	20
Оксана ЗАХАРОВА, Любов КИЯНОВСЬКА. Мистецтво як потужний засіб зовнішньої політики (культурна складова частина програм зарубіжних візитів до СРСР із відвідуванням України (початок 20-х – початок 80-х рр. XX ст.).....	27
Валентина ЗЕЛНКА, Степан ГІГА, Мар’яна МАТЕЙКО. Розвиток української вокальної школи на сучасному етапі.....	40
Юлія ІВАНОВА. Інтерпретація псалма 54 «Внуши Боже молитву мою» у творчості О. Архангельського, О. Гречанінова та В. Файнера.....	46
Яна КИРИЛЕНКО. «Духовний концерт» М. Скорика: жанрово-стильове репрезентування неорелігійної моделі українського хорового концерту.....	52
Цзівей КУН. Електронна музика: розвиток технічних методів та художні досягнення.....	60
Роман КУПАР, Олександр СКВОРЦОВ, Віталій ШУЛИК. Проблеми взаємодії технік виконавського дихання та апарату губ у духовому виконавстві.....	64
Олександр КУЦИК, Людмила УХАЧ, Ніна МАЛИШКА. Особливості режисури театралізованих народних свят та обрядів.....	71
Яніна ЛИСЕНКО, Ольга ЖУКОВА. Роль виконавської культури молодого митця кафедри «Фортепіано» Дніпропетровської академії музики імені М. Глінки.....	77

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Руслана ГАДЮК. Синтаксична реалізація модальної семантики прохання.....	82
Ірина ГАЦЕНКО. Розвиток мовних компетенцій майбутніх фахівців юридичного профілю у процесі вивчення дисципліни «Фахова українська мова».....	87
Юаньпен ГО. Психологізм прозових творів Є. Гуцала, опублікованих у журналі «Дніпро» всередині XX ст.	93
Марія ГОМОЛЯК, Марія СТОЙКА, Ярослава МИТРОВКА. Розвиток бібліотечної справи в Україні: XX століття та сучасність.....	102
Людмила ГОНЧАРЕНКО. Специфіка усного послідовного перекладу.....	109
Ганна ГОРДІЙЧУК. Засоби вираження семантики переміщення на матеріалі українських та англійських художніх творів.....	113
Тетяна ГРОМКО. Становлення моноговіркової дескрипції у вітчизняному мовознавстві (кінець XIX – 40-ві роки XX ст.).....	118
Поль ДОНЕЦ. Стилистические средства выражения антимодернизма в творчестве позднего Олеса Бердника.....	124
Ольга ЖУЛАВСЬКА, Анастасія ДОРОГОКУПЛЯ. Використання програмних засобів корпусної лінгвістики для дослідження вживання безособових форм дієслова в англомовних художніх текстах.....	131
Ірина ЗАЯРНА. Ракурси української теми у творчості В. Хлебникова, Б. Пастернака.....	139
Надія ЙОСЕПЧУК. Музей родинних професій (м. Івано-Франківськ): становлення, діяльність.....	147

Оксана КАРБАШЕВСЬКА, Марія ЛАБІНСЬКА. Відтворення психологічних портретів персонажів роману Сильвії Плат “The Bell Jar” в українському художньому перекладі Ольги Любарської.....	152
Анастасія КОВАЛЕВСЬКА. Нейтралізація патогенних дискурсів: стратегія тролінгу.....	160
Наталія КОВАЛЬ. Просодичні характеристики британських поп-зірок.....	167
Тетяна КОВАЛЬЧУК. Граматичне значення нереального умовно-наслідкового періоду.....	174
Тамара КОМАРНИЦЬКА. Чи здатне новітнє мовне законодавство змінити постколоніально-гібридний характер лінгвістичного ландшафту Києва?.....	179

ПЕДАГОГІКА

Інна ВОЙЦЬО. Особистість викладача та його професійна діяльність у вищій школі.....	187
Лариса ВОРОНА. Механізми адаптивного управління методичною роботою педагогів закладів позашкільної освіти.....	194
Оксана ВОРОЩУК. Наукова школа Богдана Ступарика та її внесок у розвиток історії української педагогіки.....	199
Оксана ГАРАЩЕНКО, Ірина ГОЛОВКО, Людмила КАНАК, Ріта САЙФУДІНОВА. Комунікативні проблеми дистанційного викладання дисциплін у медичних ЗВО.....	204
Каталін ГНАТИК. Організація експериментального дослідження та аналіз результатів розвитку професійного потенціалу майбутніх вчителів іноземних мов у процесі фахової підготовки.....	210
Людмила ГОНЧАР, Ольга КУРКІНА. Теоретичні й практичні аспекти формування у дівчат-старшокласниць готовності до відповідального батьківства.....	215
Іван ГОНЧАРЕНКО, Володимир ШПОРТЬКО. Результати експериментальної перевірки організаційно-педагогічних умов розвитку професійної культури майбутніх військових лікарів у системі військово-медичної освіти.....	221
Кіра ГОРЯЧЕВА, Олег БУРДЮГ, Юлія ТІТОМИР. Визначальні моменти: значення батьківських відгуків під час продажу послуг приватних репетиторів.....	228
Тетяна ГРУЗЕВИЧ. Сутність громадянського виховання учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів.....	237
Оксана ДУДІНА. Удосконалення підготовки майбутніх лікарів в університетах Китаю.....	243
Ірина ЄНГАЛИЧЕВА. Аналіз Інтернет-сервісів для урізноманітнення освітнього процесу в закладах вищої освіти.....	247
Яна ЄРЕМІЯ, Іван ЄРЕМІЯ. Шляхи підвищення розвиваючої спрямованості уроків фізичної культури.....	253
Наталія ЗАСЦЬ. Структурно-функціональна модель формування готовності до професійної мобільності майбутніх керівників закладів загальної середньої освіти за умов магістратури.....	259
Ірина ЗАЙЦЕВА, Алла ЗАСЛУЖЕНА. Специфіка дистанційного навчання за умов пандемії коронавірусу.....	265

CONTENTS

ART STUDIES

Nataliia DATSIUK. Establishment of the sacred art of Eastern Galicia in the end of XIX – early XX century on the example of the Church Voznesinnya Khrystovogo in the village Nastasiv in Ternopil region.....	4
Inna DOVZHYNETS. Music life of Sumy residents at the end of the XIX-th century.....	12
Svitlana ZAIETS, Valentyna KOVALSKA, Viktoria MARKINA. Problems of socialization of future teachers of choreography.....	20
Oksana ZAKHAROVA, Lyubov KIYANOVSKAYA. Art as a powerful means of foreign policy cultural component of programs of foreign visits to the USSR with visits to Ukraine (early 20s – early 80s of XX century).....	27
Valentyna ZELINKA, Stepan HIHA, Mariana MATEIKO. Development of the Ukrainian vocal school at the present stage.....	40
Yuliia IVANOVA. Interpretation of Psalm 54 “Compel God to my praer” in the works of A. Arkhangelsky, A. Grechaninov, V. Finer.....	46
Yana KYRYLENKO. “Spiritual concert” by M. Skoryk: genre-stylized neoreligious model representation of Ukrainian choral concert.....	52
Ziwei KONG. Electronic music: development of technical methods and artistic achievements.....	60
Roman KUPAR, Oleksandr SKVORTSOV, Vitalii SHULYK. Problems of interaction of players’ breathing techniques and the labial apparatus during performance on wind instruments.....	64
Oleksandr KUTSYK, Liudmyla UKHACH, Nina MALYSHKA. Features of the direction of theatrical folk festivals and ceremonies.....	71
Yanina LYSENKO, Olha ZHUKOVA. The role of performance culture of a young artist of the Piano Department of Dnipropetrovsk M. Hlinka Music Academy.....	77

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Ruslana HADIUK. Syntax implementation of modal request semantics.....	82
Iryna HATSENKO. Development of language competences of future specialists of legal profile in the process of study of discipline “Professional Ukrainian”.....	87
Yuanpeng GUO. Psychologism of prose works by E. Gutsalo, published in the magazine “Dnipro” in the middle of the twentieth century.....	93
Mariia HOMOLIAK, Mariia STOIKA, Yaroslava MYTROVKA. Development of library business in Ukraine: XX century and modernity.....	102
Liudmyla HONCHARENKO. Specifics of oral and sequential translation.....	109
Hanna HORDIICHUK. The means of expressing movement in Ukrainian and English literary texts.....	113
Tetiana HROMKO. Formation of monographic description in domestic linguistics (end of the XIX – 40s of the XX century).....	118
Paul DONETS. Stylistic means of expressing antimodernism in Oles Berdnyk’s late novels.....	124
Olha ZHULAVSKA, Anastasiia DOROHOKUPLIA. Corpus-based software study of impersonal verbs forms usage in English fiction.....	131
Irina ZAYARNA. Aspects of the Ukrainian theme in the literary works by V. Khlebnikov, B. Pasternak.....	139
Nadiia YOSEPCHUK. Museum of family professions (Ivano-Frankivsk): establishment, activity.....	147
Oksana KARBASHEVSKA, Mariia LABINSKA. The rendition of psychological portraits of characters in Sylvia Plath’s novel “The Bell Jar” in the Ukrainian fictional translation by Olha Liubarska.....	152

Anastasia KOVALEVSKA. Neutralization of pathogenic discourses: refutation strategy.....	160
Nataliia KOVAL. Prosodic characteristics of British pop-stars.....	167
Tetiana KOVALCHUK. The grammatical meaning of the unreal conditional period.....	174
Tamara KOMARNYTSKA. Can the latest language legislation change the post-colonial-hybrid character of Kyiv's linguistic landscape?.....	179

PEDAGOGY

Inna VOYTSYO. Personality of the teacher and his professional activity in higher education.....	187
Larisa VORONA. Mechanisms of adaptive management of methodological work of teachers of extracurricular education institutions.....	194
Oksana VOROSHCHUK. Bohdan Stuparyk scientific school and its contribution to the development of the history of Ukrainian pedagogy.....	199
Oksana GARASHCHENKO, Iryna GOLOVKO, Lyudmila KANAK, Rita SAIFUDINOVA. Communicative problems of distance teaching of disciplines in medical institutions.....	204
Katalin HNATYK. Experimental research and analysis on the issue of the development of future foreign language teachers' professional potential.....	210
Liudmyla HONCHAR, Olga KURKINA. Theoretical and practical aspects of the responsible parenthood preparedness formation among the high school girls.....	215
Ivan GONCHARENKO, Volodymyr SHPORTKO. Results of experimental verification of organizational and pedagogical conditions of development of professional culture of future military doctors in the system military medical education.....	221
Kira HORIACHEVA, Oleg BURDYUG, Yulia TITOMYR. In fateful moments: the appeal of parent testimonials when selling private tutoring.....	228
Tatiana GRUZEVIKH. The essence of civic education of senior students of secondary educational institutions.....	237
Oksana DUDINA. Improvement of training of future doctors in China universities.....	243
Iryna YENHALYCHEVA. Analysis of Internet services for diversification of the educational process in higher education institutions.....	247
Yana YEREMIIA, Ivan YEREMIIA. The ways to increase the developmental orientation of physical culture lessons.....	253
Natalia ZAYETS. Structural-functional model of readiness for professional mobility of future heads of institutions of general secondary education in conditions.....	259
Iryna ZAYTSEVA, Alla ZASLUZHENA. Specifics of distance learning development during coronavirus pandemic.....	265

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 34. ТОМ 2
ISSUE 34. VOLUME 2**

Редактори-упорядники
*Микола Пантюк
Андрій Душиний
Іван Зимомря*

Здано до набору 01.11.2020 р. Підписано до друку 01.12.2020 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 64x84/8.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 32,08. Зам. № 0121/25. Наклад 300 прим.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.